

Keramikk fra norske bronsealdergraver

En studie av morfologi, kronologi, forbindelser og deponeringspraksiser i
tidsrommet 1700-500 f.Kr.

Henriette Maria Hop Wendelbo

Avhandling for graden philosophiae doctor (ph.d.)
Universitetet i Bergen
2020

UNIVERSITETET I BERGEN

2020

Keramikk fra norske bronsealdergraver • Henriette Maria Hop Wendelbo

Keramikk fra norske bronsealdergraver

En studie av morfologi, kronologi, forbindelser og
deponeringspraksiser i tidsrommet 1700-500 f.Kr.

Henriette Maria Hop Wendelbo

Avhandling for graden philosophiae doctor (ph.d.)
ved Universitetet i Bergen

Disputasdato: 27.11.2020

© Copyright Henriette Maria Hop Wendelbo

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverkslovens bestemmelser.

År: 2020

Tittel: Keramikk fra norske bronsealdergraver

Navn: Henriette Maria Hop Wendelbo

Trykk: Skipnes Kommunikasjon / Universitetet i Bergen

Takk!

Det er mange jeg vil takke for å ha bidratt og støttet meg i denne prosessen. En særskilt takk til min hovedveileder Nils Anfinset ved Universitetsmuseet i Bergen og til min biveileder Thomas Eriksson ved Statens Historiska Museum i Stockholm. Dere har på hver deres måte støttet og utfordret meg underveis. Dere har delt raust av tid, faglig innsikt og ekspertise, og når motivasjonen buttet imot var dere tålmodige og oppmuntrende. En stor takk også til Anne Lene Melheim for verdifulle tilbakemeldinger som opponent på sluttseminaret og til Melanie Wrigglesworth for gjennomlesing og tilbakemeldinger i sluttfasen og for bronsealder-nerding over en god del kaffekopper.

Det har gått med mange timer med nitidige materialgjennomganger ved landets universitetsmuseer i dette arbeidet. I den forbindelse har jeg vært i kontakt med en rekke dyktige og hjelpsomme mennesker som fortjener takk for alt fra godkjenning av søknader, praktisk tilrettelegging, detektivarbeid, diskusjoner og kunnskapsutveksling. Stor takk til: Åsa Dahlin Hauken, Hilde Fyllingen, Elna Siv Kristoffersen og Mari Høgestøl ved Arkeologisk Museum i Stavanger, Hanne Lovise Aannestad, Hilde Sofie Frydenberg og Jes Martens ved Kulturhistorisk museum i Oslo og til Anette Sand Eriksen, Gaute Reitan og Axel Mjærum for verdifull info om nye funn. Knut Ivar Austvoll og Per Ditlef Fredriksen skal ha takk for interesse og tankevekkende innspill. Takk til Asbjørn Engevik, Tor Arne Waraas, Melanie Wrigglesworth, Sonja Innselset, Camilla Celine Nordby og Kathrine Stene ved Universitetsmuseet i Bergen - og en ekstra takk til geolog Øystein James Jansen for mang en prat om bergarter, mineraler – og for røverhistorier. Takk til Jenny Kalseth ved Vitenskapsmuseet i Trondheim og Inger Storli og Johan Eilertsen Arntzen ved Norges Arktiske Universitetsmuseum.

Jeg vil også rette en stor takk til Anders Lindahl, Paul Eklöv Petterson og Katarina Botwid for gjestfrihet og for å ha inkludert meg i miljøet ved Keramiska Forskningslaboratoriet ved Universitetet i Lund. Takk også til Lasse Sørensen og Poul Otto Nielsen ved Nasjonalmuseet i København som gjorde meg oppmerksom på asbestkeramikken fra Jægersborg Hegn – en perle av et funn som endte opp med å få en viktig plass i analysen.

Som stipendiat ved Institutt for arkeologi, historie, kultur -og religionsvitenskap har jeg blitt kjent med mange gode og dyktige folk. Mange burde nevnes, men særlig mine medstipendiater og nærmeste kollegaer i alle disse årene - Tina Jensen Granados, Heidi Lund

Berg, Sara Kohne, Magnus Mathisen Haaland, Håkon Reiersen, Kjetil Loftsgaarden, Anne Drageset, Dag Erik Færø Olsen, Christina Videbech, Ole Unhammer, Maurice Mugabowagahunde, Gedef Firew og Joseph Ryder. «It was the best of times, it was the worst of times»..

Stor takk til Torunn Gjølringbø Saunes som har gitt førsteklases administrativ hjelp fra jeg begynte på arkeologistudiet i 2006 frem til jeg leverte doktorgraden i 2020.

Forskerutdanningskonsulent ved AHKR, Sarah Sharif Hordvik skal ha takk for å ha loset trygt gjennom uvante problemstillinger og korona-tilpasset farvann frem til disputas.

Mine gode kollegaer ved seksjon for kulturarv i Vestland fylkeskommune skal ha takk for å ha utvist fleksibilitet og forståelse i tiden opp mot disputas. Ekstra takk til Monika Cecylia Serafinska, Ailén Moltu Frækhaug og Jostein Aksdal for alt fra polsk oversetting, karthjelp, litteraturtips og oppklaringer.

Videre vil jeg takke Meltzerfondet for å ha bevilget midler til 14C-dateringer. Takk til leder ved Nasjonallaboratoriet for datering ved NTNU i Trondheim, førsteamanuensis Marie-Josée Nadeau, for litteraturtips og forståelige forklaringer på komplekse spørsmål.

Sist men aller, aller mest vil jeg takke familien min og spesielt «guttene mine», Oddbjørn og Edmund. Dette hadde ikke gått uten deres støtte og evne til å leve med distré oppførsel, lange kvelder med skriving og tidvise svingninger i både humør og progresjon. Dere har holdt humoren, galskapen og kjærligheten i hevd og minnet meg på at mange ting i livet er viktigere enn arkeologi og doktorgrad.

...og til alle kjære og gode venner både i og utenfor arkeologien som har heiet og oppmuntret, og som innimellom nok har lurt på om jeg ikke snart er ferdig. Takk for støtten!

Innhold

Takk	4
<i>Figurliste</i>	<i>11</i>
1. Introduksjon	15
1.1 Bronsealderen – overregionalt	16
1.2 Bronsealderen - lokalt	18
1.3 Med graver som kilde.....	21
1.3.1 <i>Hva er en grav?</i>	21
1.4 Utgangspunkt for analysen.....	22
1.4.1 <i>Tematisk avgrensning</i>	22
1.4.2 <i>Funntilfanget – definisjoner og presiseringer.</i>	23
1.4.3 <i>Tid og rom</i>	24
1.4.4 <i>Problemstillinger</i>	27
1.4.5 <i>Avhandlingens struktur</i>	28
1.4.6 <i>Informasjon til leseren</i>	28
2. Teoretisk rammeverk	30
2.1.1 <i>Relasjonell identitet og keramikks mulige betydning</i>	31
2.2 Keramikks sosiale dimensjon.....	33
2.2.1 <i>Communities of practice</i>	33
2.2.2 <i>Communities of Practice og omverden</i>	35
2.3 Keramikks rituelle dimensjon	36
2.3.1 <i>Rites de passage</i>	36
2.3.2 <i>Metaforer</i>	37
2.3.3 <i>Keramikks multivokalitet</i>	39
2.3.4 <i>Meningsfylte bruddstykker – fragmentation theory</i>	40
2.3.5 <i>Heirlooms/arvestykker og relasjonell identitet</i>	41
2.3.6 <i>Oppsummering</i>	42
3. Keramik før bronsealderen	43
3.1 Den eldste keramikken i Norge.....	43
3.2 Keramik i Sør-Skandinavia og Sør-Norge i tidlig- og mellomneolitikum.	46
SN-keramikk og EBA-overgangsformer	48
3.2.1 <i>Kanellert keramikk</i>	48
3.2.2 <i>Vulstkeramikk</i>	49
3.3 Asbestkeramikk.....	51
3.3.1 <i>Begrepsavklaring, asbestkeramikk</i>	53
3.3.2 <i>Asbestkeramikks opphav og ekspansjon. Fra nordre Fennoskandia til Vestlandskysten (ca. 4500 – 1800 f.Kr.)</i>	55
3.3.3 <i>Re-introduksjonen av keramikk i Finnmark (ca.2000 f.Kr.) og tekstilkeramikks ekspansjon (ca.1800 f.Kr.)</i>	56
3.4 Oppsummering.....	58
4. Bronsealderkeramikks utvikling og kulturhistoriske kontekst i komparative områder	59

4.1	Forbindelser i nordisk bronsealder.....	59
4.2	Keramikk i nordisk bronsealder.....	61
4.2.1	<i>Opphav og produksjon</i>	61
4.2.2	<i>Innflytelser</i>	63
4.3	EBA – kulturhistorisk bakteppe.....	64
4.3.1	<i>EBA-keramikk i Sverige</i>	65
4.3.2	<i>EBA-keramikk i Danmark</i>	66
4.4	YBA – kulturhistorisk bakteppe.....	71
4.4.1	<i>Lausitzinnflytelse i Nordisk BA-keramikk</i>	74
4.4.2	<i>YBA-keramikk i Sverige</i>	77
4.4.3	<i>YBA-keramikk i Danmark</i>	88
4.5	Fenomenet ansiktsurner.....	93
4.5.1	<i>Ansiktsurnene i Danmark og Sverige</i>	95
4.6	Oppsummering.....	97
5.	Bronsealderkeramikk i Norge.....	98
5.1	Forskningsstatus.....	98
5.2	Vestnorsk asbestkeramikk.....	99
5.2.1	<i>Utbredelse og datering</i>	100
5.2.2	<i>Asbestkeramikk nord for Sognefjorden</i>	103
5.2.3	<i>Risvikkeramikk – begrepsbruk og kronologisk stilling</i>	103
5.2.4	<i>De eldste kleberkarene – keramiske forbilder og kulturelle forbindelser.</i> <i>106</i>	
5.2.5	<i>B-keramikk, Risvik, Kleberkar – En hybridkultur?</i>	107
5.3	Bergartsmagret keramikk.....	109
5.3.1	<i>Samlingene i Bergen</i>	109
5.3.2	<i>Rogaland</i>	113
5.3.3	<i>Antropomorf symbolikk</i>	117
5.3.4	<i>Ansiktsurner i Norge</i>	118
5.3.5	<i>Østlandet</i>	120
5.4	Oppsummering.....	125
6.	Metodisk tilnærming.....	127
6.1	Materialtilfanget.....	127
6.1.1	<i>Datainnsamling – magasin og arkiv</i>	129
6.1.2	<i>Problemer og avveinger i materialinnsamlingen</i>	130
6.1.3	<i>Funnregistrering</i>	130
6.2	Dateringsmetoder.....	132
6.2.1	<i>Radiokarbondateringer (14C-dateringer)</i>	132
6.2.2	<i>Typologiske dateringer</i>	135
6.2.3	<i>Kommentarer til datainnsamling</i>	137
6.3	Klassifikasjon som metode.....	138
6.3.1	<i>Tilnærminger til klassifikasjon</i>	139
6.4	Oppsummering.....	143
7.	Klassifikasjon og materialpresentasjon.....	144
7.1	Begrepsapparater og terminologi.....	144

7.1.1	<i>Karets anatomi</i>	144
7.1.2	<i>Leddeling</i>	147
7.2	Karformer i materialet	149
7.2.1	<i>S-formede kar</i>	150
7.2.2	<i>S-form karinert</i>	151
7.2.3	<i>Koniske kar</i>	152
7.2.4	<i>Dobbeltkoniske kar</i>	152
7.2.5	<i>Eggformede kar</i>	154
7.2.6	<i>Tønneformede kar</i>	155
7.2.7	<i>Kanne</i>	155
7.2.8	<i>Lokk</i>	156
7.2.9	<i>Lokk, varia</i>	157
7.3	Overflatebehandling og utsmykninger	159
7.3.1	<i>Overflatebehandlinger</i>	159
7.3.2	<i>Dekor</i>	164
7.3.3	<i>Modelleringer</i>	170
7.3.4	<i>Magring</i>	172
7.3.5	<i>Brenning og farger</i>	173
7.3.6	<i>Deponeringspraksis</i>	175
7.4	Karstørrelser og funksjoner	180
7.4.1	<i>Karstørrelse i EBA</i>	181
7.4.2	<i>Karstørrelser i YBA</i>	183
7.4.3	<i>Primære og sekundære kar</i>	186
7.5	Oppsummering	187
8.	Eldre bronsealder (1700-1100 f.Kr.)	188
8.1	Overordnede betraktninger om keramikk i EBA	188
8.2	Østlandet	190
8.2.1	<i>Kar og kremasjon</i>	192
8.2.2	<i>Kremasjon og tidlige urnegraver</i>	193
8.2.3	<i>Betraktninger om keramikken</i>	194
8.2.4	<i>“Krukken og kroppen”</i>	195
8.3	Sør-Vestlandet	196
8.3.1	<i>Betraktninger om keramikken</i>	199
8.3.2	<i>Keramikkskår som heirlooms/arvestykker</i>	203
8.3.3	<i>Molkhaug</i>	207
8.3.4	<i>Graver med keramikk og maritime elementer</i>	208
8.4	Nord-Vestlandet/Nordland	209
8.4.1	<i>Likbehandling, keramikk og datering</i>	211
8.4.2	<i>Betraktninger rundt keramikken</i>	214
8.5	Nettverk og forbindelser belyst gjennom graver med vestnorsk asbestkeramikk	215
8.5.1	<i>Guldhøy på Skjælland – et møte mellom eliter?</i>	216
8.6	Sammenfattende diskusjon – EBA	225
8.6.1	<i>Bergartsmagret keramikk i EBA graver - bruddstykker av en helhet</i>	225
8.6.2	<i>Vestnorsk asbestkeramikk i graver – et uttrykk for regional identitet?</i>	226

9. Yngre Bronsealder (1100-500 f.Kr.).....	228
9.1 Overordnede betraktninger om keramikk i YBA.....	229
9.2 Nord-Vestlandet/Nordland - gravrøyser med asbestkeramikk	231
9.3 Sunnhordland/Karmøy - gravrøyser med bergartsmagret keramikk	233
9.3.2 <i>Periode IV</i>	237
9.3.3 <i>Periode IV-V</i>	241
9.3.4 <i>Periode V</i>	242
9.3.5 <i>Regionale tendenser, oppsummering</i>	248
9.4 Sør-Vestlandet.....	249
9.4.1 <i>Periode III-IV</i>	249
9.4.2 <i>Periode IV</i>	251
9.4.3 <i>En tutulus til besvær</i>	252
9.4.4 <i>Periode IV-V</i>	257
9.4.5 <i>Datering av nordeuropeiske ansiktsurner</i>	257
9.4.6 <i>Ansiktsurnene i Rogaland – revurdering av empiri og kronologi</i>	259
9.4.7 <i>Øvrig keramikk fra periode IV/V</i>	264
9.4.8 <i>Periode V</i>	273
9.4.9 <i>Periode V-VI</i>	279
9.4.10 <i>Periode VI-FRJA</i>	279
9.4.11 <i>Funn med generell BA-datering</i>	281
9.4.12 <i>Regionale tendenser – oppsummering</i>	283
9.5 Østlandet	284
9.5.1 <i>Periode III/IV</i>	286
9.5.2 <i>Periode IV</i>	286
9.5.3 <i>Periode V</i>	287
9.5.4 <i>Periode V/V-VI. Ansiktsurnene på Østlandet</i>	287
9.5.5 <i>Gunnarstorp (Periode V-FRJA)</i>	290
9.5.6 <i>Regionale tendenser, oppsummering</i>	295
9.6 Sammenfattende diskusjon - YBA.....	297
9.6.1 <i>Urnegravskikkens begynnelse og utvikling i Norge</i>	297
9.6.2 <i>Fra variasjon til konvensjon</i>	298
9.6.3 <i>Hybriden Risvik</i>	299
9.6.4 <i>Urner som beholder og som metaforisk kropp</i>	300
9.6.5 <i>Fragmenteringspraksis mot slutten av YBA</i>	301
10. Avslutning	304
Litteratur.....	309
Appendiks 1 Katalog	348
Appendiks 2 Formbasert klassifikasjon, plansjer	441
Appendiks 3 Tabell over ukalibrerte og kalibrerte dateringer	454
Appendiks 4 Dateringsrapport. Dateringer utført ved Nasjonallaboratoriet ved NTNU i Trondheim.....	455
Appendiks 5 Rapport for metode og fremgangsbeskrivelse for bruk av fotogrammetri for å rekonstruere keramikk	457

Figurliste

Figur 1-1: Kronologisk inndeling av bronsealderen og de tilgrensede periodene	16
Figur 1-2: Kart som viser distribusjonen av bronsegenstander fra BA i Norge.....	20
Figur 1-3: Distribusjonskart over alle gravene som inngår i analysen.....	25
Figur 3-1: Skjematisk fremstilling over ulike keramiske typer og faser i Nord-Norge, Sør-Norge og Sør-Skandinavia, fra steinalder til slutten av bronsealder	45
Figur 3-2: Kannelert keramikk	50
Figur 3-3: Eksempler på vulstkeramikk	50
Figur 3-4: Asbestkeramikks utbredelse i Fennoskandia på kryss av kronologi og typer ...	52
Figur 3-5: Stykker av råasbest.....	53
Figur 3-6: Tekstilkeramikk med asbestmagring (TK).....	57
Figur 4-1: Mulige kontaktområder for utveksling av metall i BA	61
Figur 4-2: Plansje med «klassiske karformer» fra SN (1), EBA (2) og YBA (3)	69
Figur 4-3: Kopper og begre fra graver i Thy og Vester Hanherred	71
Figur 4-4: Kart over de ulike regionale tradisjoner i YBA-Europa/«Urnemark»	73
Figur 4-5: Plansje som viser den kronologiske utviklingen av Lausitzkeramikk	76
Figur 4-6: Ledelementene for A-gruppen, med utgangspunkt i funn fra Fosie IV	81
Figur 4-7: Ledelementene for B-gruppen, med utgangspunkt i funn fra Fosie IV	82
Figur 4-8: Karoppsett fra en YBA-boplass i Rambodal, Norrköping	85
Figur 4-9: Asbestkeramikk av type Sär II	88
Figur 4-10: «Ensartenheden» ved keramikken i slutten av YBA-FRJA.	89
Figur 4-11: Kronologisk skisse av BA-keramikk fra Jylland og Fyn	91
Figur 4-12: Distribusjonen av ansiktsturner i Nord-Europa.....	95
Figur 4-13: Ansiktsturnen fra Vallby i Mälardalen	96
Figur 5-1: Asbestkeramikk i SN-kontekst?.....	101
Figur 5-2: Typologisk/kronologisk utvikling av «nordvestnorsk asbestkeramikk».....	102
Figur 5-3: Skjematisk oversikt over felles attributter i B-type-Risvik og Kleberkar	108
Figur 5-4: Diagram over synlige vs. ikke synlige gravminner.....	113
Figur 5-5: Keramikk fra Slettabø og Ogna.....	115
Figur 5-6: B-type kar fra boplassen Fosie IV i Skåne	117
Figur 5-7: To ulike typer «Wendelringer»	118
Figur 5-8: Ansiktsturnene fra grav 21, Bringsvær, Grimstad i Aust-Agder.....	120
Figur 6-1: Fylkesvis fordeling av kontekster (totalt 77 kontekster).....	128

Figur 6-2: Fylkesvis fordeling av antall kar (totalt 142 kar).....	128
Figur 6-3: Registreringssystem for funngjennomgang.....	131
Figur 6-4: Skår med registrert matskorpe.....	134
Figur 6-5: Oversikt over dateringsgrunnlaget for graver med keramikk.....	137
Figur 6-6: «Arkeologiske serviser».....	141
Figur 7-1: «Karets anatomi».....	146
Figur 7-2: Begreper for kontur og retninger brukt om keramikk.....	146
Figur 7-3: Skjematisk oppstilling av leddeling.....	148
Figur 7-4: Leddeling i materialet.....	149
Figur 7-5: Formtyper i materialet.....	150
Figur 7-6: S-form.....	151
Figur 7-7: S-form karinert.....	152
Figur 7-8: Konisk.....	152
Figur 7-9: Dobbeltkonisk.....	153
Figur 7-10: Eggform.....	154
Figur 7-11: Tønneform.....	155
Figur 7-12: Kanne.....	155
Figur 7-13: Kappelokk, støpsellokk, falselokk.....	156
Figur 7-14: Lokk, varia.....	157
Figur 7-15: Registrerte overflatebehandlinger i materialet.....	159
Figur 7-16: Eksempel på polert overflate.....	161
Figur 7-17: Eksempler på ruslemming.....	163
Figur 7-18: Ulike dekortyper i materialet.....	164
Figur 7-19: Kanner, dekorert med grupper av trekanter og groper.....	165
Figur 7-20: Vestnorsk asbestkeramikk fra grav 72 Fjørtoft.....	167
Figur 7-21: Avtrykk av plantefibermatte på karbunn.....	168
Figur 7-22: Fordelingen av modelleringer i materialet.....	170
Figur 7-23: Eksempel på asbestmagring.....	173
Figur 7-24: Forholdet mellom likbehandling og deponeringspraksis for keramikk.....	177
Figur 7-25: Kart over kontekster med urner.....	178
Figur 7-26: Kartyper representert i urnematerialet.....	179
Figur 7-27: Kartyper fordelt på øvrige deponeringspraksiser.....	179
Figur 7-28: Karstørrelser i EBA.....	182
Figur 7-29: Kartyper fordelt på størrelser i EBA.....	182

Figur 7-30: Karstørrelser i YBA	184
Figur 7-31: Kartyper i YBA fordelt på små kar.	184
Figur 7-32: Kartyper i YBA fordelt på mellomstore kar.	185
Figur 7-33: Kartyper i YBA fordelt på høye kar.	185
Figur 7-34: Karoppsett fra YBA-boplassen Ryssgårdet i Uppland.	186
Figur 8-1: Regional funnfordeling i EBA.	188
Figur 8-2: Distribusjonskart over graver med keramikk på Østlandet i EBA.	192
Figur 8-3: Urnen fra EBA II (grav 12, Opstad).	195
Figur 8-4: Kart over graver med keramikk fra EBA på Sør-Vestlandet	197
Figur 8-5: Oversikt over kontekster med fragmentert keramikk fra EBA, Sør-Vestlandet.	199
Figur 8-6: Kar (bergartsmagret) fra graver datert til EBA.	201
Figur 8-7: «Typiske trekk» for EBA-keramikk, (fra grav 46 Hølen):	202
Figur 8-8: Bronsedolken fra grav 43 Hognestad (S6400a)	206
Figur 8-9: Distribusjonskart over graver med vestnorsk asbestkeramikk fra EBA	210
Figur 8-10: Oversikt over graver med vestnorsk asbestkeramikk fra EBA.	211
Figur 8-11: Gravgodset fra grav 77 Skjeggnesnes i Alstahaug.	213
Figur 8-12: Vestnorsk asbestkeramikk fra graver datert til EBA.	215
Figur 8-13: Distribusjonskart over graver med vestnorsk asbestkeramikk, inkl. Guldhøj ..	217
Figur 8-14: Asbestkeramikken fra Guldhøj, Jægersborg Hegn.	219
Figur 8-15: Plantegning av kisten i Guldhøj med gravgodsets plassering	219
Figur 8-16: Gravgodset fra Guldhøj, plansje.	220
Figur 8-17: 14C daterte graver med keramikk fra EBA, kalibrert i OxCal v.4.3.2.	226
Figur 9-1: Regional funnfordeling i YBA.	228
Figur 9-2: Distribusjonskart over graver med vestnorsk asbestkeramikk fra YBA	232
Figur 9-3: Vestnorsk asbestkeramikk fra YBA-graver	233
Figur 9-4: Distribusjonskart over analyseregionen Sunnhordland/Karmøy i YBA	235
Figur 9-5: Oversikt over graver med keramikk i analyseregionen Sunnhordland/Karmøy.	237
Figur 9-6: Keramikken fra Grav 69 og 68 Hysstad.	238
Figur 9-7: Urnen i gravkammeret (grav 68 Hysstad).	239
Figur 9-8: Albueskjellene som dekket åpningen av leirkaret fra grav 69 Hysstad	240
Figur 9-9: Bakkas rekonstruksjon av det dekorerte karet fra grav 67, Rossnes.	241
Figur 9-10: Keramikken fra Grav 63 Eide	242
Figur 9-11: Stillbilder av fotogrammetri 3D-modell av kar, grav 62 Sydnes	244
Figur 9-12: Gravrøysen på Skålevik i Fitjar (grav 66 Skålevik)	246

Figur 9-13: Kar (bergartsmagret) fra graver i analysereg. Sunnhordland/Karmøy, YBA. . .	247
Figur 9-14: Distribusjonskart over analyseregionen Sør-Vestlandet i YBA.	250
Figur 9-15: Bronsetutulus og hjerteformet pilspiss med agnorer (grav 40 Pollestad).	254
Figur 9-16: Kar (bergartsmagret) fra graver datert til periode III/IV og IV i analyseregion Sør-Vestlandet	256
Figur 9-17: Kronologisk fordeling over ansiktsurner i Europa	258
Figur 9-18: Distribusjonskart over norske ansiktsurner fra BA	259
Figur 9-19: Plantegning over urnene i grav 30 Njølstad og bronsefunn	260
Figur 9-20: Ansiktsurner fra periode IV/V i Rogaland	263
Figur 9-21: Snitt av Olaughaugen, Etne	265
Figur 9-22: Eksempler på YBA-keramikk med ringformet markering på karbunn	267
Figur 9-23: Kartutsnitt av Stødleterrassen i Etne	269
Figur 9-24: Helleristninger på Helgabergget, Stødle i Etne	271
Figur 9-25: Halsringen fra Stødle i Etne	271
Figur 9-26: Kar (bergartsmagret) fra graver datert til per IV-V i analyseregion Sør-Vestlandet	272
Figur 9-27: Keramikkansiktet fra grav 59 ukjent funnsted, Rogaland	273
Figur 9-28: Bronsestatuetter fra Blekinge, Skåne og Västergötland, Sverige	274
Figur 9-29: Eksempler på Kanopiske urner fra Chiusi i Italia	275
Figur 9-30: Urnegrav fra Villanovakulturen.	276
Figur 9-31: Kar (bergartsmagret) fra graver datert til periode V i analyseregion Sør-Vestlandet	279
Figur 9-32: Kar (bergartsmagret) fra graver datert til periode VI-FRJA i analyseregionen Sør-Vestlandet	281
Figur 9-33: 14C-daterte graver med keramikk fra YBA i analyseregionene Sunnhordland/Karmøy og Sør-Vestlandet, kalibrert i OxCal	283
Figur 9-34: Kart over graver med keramikk fra YBA i analyseregion Østlandet	285
Figur 9-35: Ansiktsurnene fra Grimstad i Aust-Agder	289
Figur 9-36: Samlet oversikt over kontekster med ansiktsurner i Norge	290
Figur 9-37: 14C-daterte graver med keramikk fra YBA i analyseregion Østlandet, kalibrert i OxCal v4 3.2.	293
Figur 9-38: Kar (bergartsmagret) fra YBA-graver i analyseregion Østlandet.	294
Figur 9-39: Kronologisk oversikt over alle kontekstene i materialet	296

1. Introduksjon

«Bronsealderens smukke formserier er representert i utvalg som viser den nærmeste tilknytning til naboland rundt Østersjøen og Nordsjøen, men selve karmengden er for liten til å gi noget inntrykk av hjemlig keramikkindustri» (Bøe 1931:11).

Denne avhandlingen omhandler *keramikk* fra bronsealdergraver i Norge. Analysen dekker tidsrommet 1700-500 f.Kr., altså eldre bronsealder (EBA) og yngre bronsealder (YBA) (Figur 1-1). *Bronsealderkeramikk* (BA-keramikk) er en funngruppe som i stor grad har vært oversett i norsk arkeologisk forskning, og referanseverk eller samlende studier finnes ikke. Sitatet ovenfor er hentet fra Johs Bøes *Jernalderens keramikk i Norge* (Bøe 1931), hvor bronsealderkeramikken nevnes innledningsvis. Funnmengdene har riktignok økt siden 1930-tallet, men er fortsatt begrenset. Samtidig har studier av bronsealderen i Norge bestandig bydd på utfordringer vedrørende representativitet: både metaller, boplasslokalteter og øvrige gjenstandsfunn er fåtallige sammenlignet med både tidligere og senere arkeologiske perioder, og ikke minst om man ser til Sør-Skandinavia (Bakka 1980).

En morfologisk og kronologisk ordning av keramikken utgjør en stor og viktig del av dette prosjektet. Innenfor norsk arkeologi mangler det helt grunnleggende innsikter og begrepsapparater for denne funngruppen som helhet, som hvilke former og attributter som er karakteristiske og hvordan ulike keramikktyper fordeler seg kronologisk og regionalt. Mye av årsaken til dette ligger i en oppfatning om at funntilfanget er for knapt (jf. sitatet over) og at keramikken ofte er fragmentarisk og vanskelig å tidfeste (Johansen 1986:77, Wangen 2009:75). Det finnes helt klart utfordringer og begrensninger knyttet til studiet av den norske bronsealderkeramikken, men det er også potensielt mye kunnskap som kan trekkes ut av dette materialet. Forhåpentligvis vil dette arbeidet stimulere til mer interesse og oppmerksomhet rundt bronsealderkeramikkenes kunnskapspotensial, slik at flere sider ved denne funngruppen etterhvert kan belyses.

SEN- NEOLITIKUM (SN)	ELDRE BRONSEALDER (EBA)				YNGRE BRONSEALDER (YBA)			FØRRROMERSK JERNALDER (FR.JA)
	PER I a	PER I b	PER II	PER III	PER IV	PER V	PER VI	
2350-1700 f.Kr	1700-1600	1600-1500	1500-1300	1300-1100	1100-900	900-700	700-500	500 f.Kr-0

Figur 1-1: Kronologisk inndeling av bronsealderen og de tilgrensede periodene. (Etter Montelius 1885, 1990a, Vandkilde et al. 1995, Vandkilde 1996).

1.1 Bronsealderen – overregionalt

Bronsealderen (BA) var en innovativ og ekspansiv periode hvor det arkeologiske materialet vitner om vidstrakte kontakter drevet frem og opprettholdt av eliter (Coles og Harding 1979, Kristiansen 1998, Kristiansen og Larsson 2005, Vandkilde 2007). Som et resultat av den omfattende kontakten finnes det en overordnet materiell og kulturell likhet i Europa i BA, men det er også fremtredende regionale uttrykk. Den nordiske/sør-skandinaviske bronsalder/bronsealderkultur hadde sitt tyngdepunkt i de sørlige delene av Skandinavia med forgreininger til Nord-Tyskland og nordlige delene av Polen og utmerker seg med store mengder prestisjegenstander, gravhauger/røyser og helleristninger (Coles og Harding 1979:277). Den nordlige avgrensningen knytter seg til kysten av Troms og Sverige, og det synes det å gå en “kulturell grense” ved Dälalven nord for Mälardalen mot jakt- og fangstbaserte samfunn med en kulturell orientering mot nord/øst (Eriksson 2009:66). Teorier om forhistorisk utnyttelse av lokale kobberforekomster i Norge har blitt fremmet (Prescott 2006, Melheim 2012), men konsensus nå er at bronsens bestanddeler, kobber og tinn, måtte importeres til Skandinavia (Ling et al. 2013, 2014, 2019, Melheim et al. 2018). Bronse ble distribuert gjennom omfattende og trolig elitestyrte nettverk, som medførte at det ble utført lange og risikofylte reiser hvor mennesker møttes og skapte nye forbindelser og allianser. Når mennesker møttes i sosiale, politiske og rituelle sammenhenger har inntak av mat og drikke hatt en sentral og bindende rolle (Dietler og Hayden 2001), og keramikken har vært en viktig rekvisitt og formidler av identitet og kultur (Eriksson 2009). Den sør-skandinaviske velstanden i bronsealderen sprang ut av et omfattende nettverk hvor baltisk rav var det fremste byttemiddelet for metall og prestisjevarer (Rowland og Ling 2013).

Baltisk rav finnes i særlige konsentrasjoner langs strendene i Østersjøen, langs kystlinjen på Jylland, i Skjælland og i Skåne (Weitschat og Wichard 2010:83, fig.1). Det er usikkert hvilke former av byttemidler og varer Norge kan ha bidratt med inn i de ulike byttenettverkene i bronsealderen, men mulige kandidater er kleberstein (Rønne 1996, Sørensen 2014:46), skinn, pels og ull (Engedal 2010:238, Oma 2018:100), og det har vært foreslått at også slaver kan ha inngått i et slikt system (Kristiansen 2016:108, Ling, Earle og Kristiansen 2018). Bronse fungerte som katalysator for en rekke store samfunnsforandringer - fordi den måtte importeres, var det en forutsetning at det ble etablert kontaktnett over store avstander. Handelen ble organisert gjennom elitenettverk, trolig over flere ledd, noe som viser seg i de store avstandene mellom funnplasser og råstoffforekomster (Ling et al. 2019:27). Selve bronsestøpingen foregikk ofte lokalt (Sörman 2018), og det har vært foreslått at nettopp støpeplassene har vært markeds- eller handelsplasser og at håndverkere hadde en viktig rolle som kulturbærere når mennesker møttes (Melheim 2015a:23).

Keramikk, både i form av *teknisk keramikk* (som digler og støpeformer knyttet til bronsestøping) og *beholdere/leirkar* (som heretter er synonymt med keramikk), er representert i stort monn på en rekke støpeplasser i Skandinavia, blant annet Hallunda (Jaanusson 1981), Apalle (Eriksson 2003) og Fosie IV i Sverige (Björhem og Säfvestad 1993), Kirkebjerg/Voldtofte (Jensen 1967) og Fragtrup i Danmark (Draiby 1984, Jensen 2002) og Midtfeltet på Hunn i Østfold i Norge (Skre 1998, Melheim 2015a, Melheim et al. 2016). Produksjonen av keramikk holdt frem gjennom hele bronsealderen, men det skjer markante endringer rundt periode II/III, noe som har sammenheng med en rekke større samfunnsmessige og rituelle omveltninger (Kristiansen og Larsson 2005:154-158, Eriksson 2009:119). Nye studier som fokuserer på mobilitet i bronsealderen gjennom bl.a. naturvitenskapelige analyser av menneskelige levninger, peker på at det skjer en variasjon i mobilitetsmønsteret som sammenfaller med den formative tiden rundt 1600 f.Kr., hvor det arkeologiske materialet tydelig vitner om kulturell og økonomisk ekspansjon (Frei et. al 2019). Flere steder i Norden ser man tilkomst av nye former, teknikker og overflatebehandlinger - en respons på at keramikken fikk nye bruksområder og ny sosial betydning i bronsealderssamfunnene i periode II/III. I yngre bronsealder blir

kremasjon enerådende, og under innflytelse fra urnemarkskulturen ble kremasjonsgravleggelse i leirkar vanlig (Kristiansen 1998:63). Med urnegravsskikken i YBA får keramikk en ny og viktig funksjon.

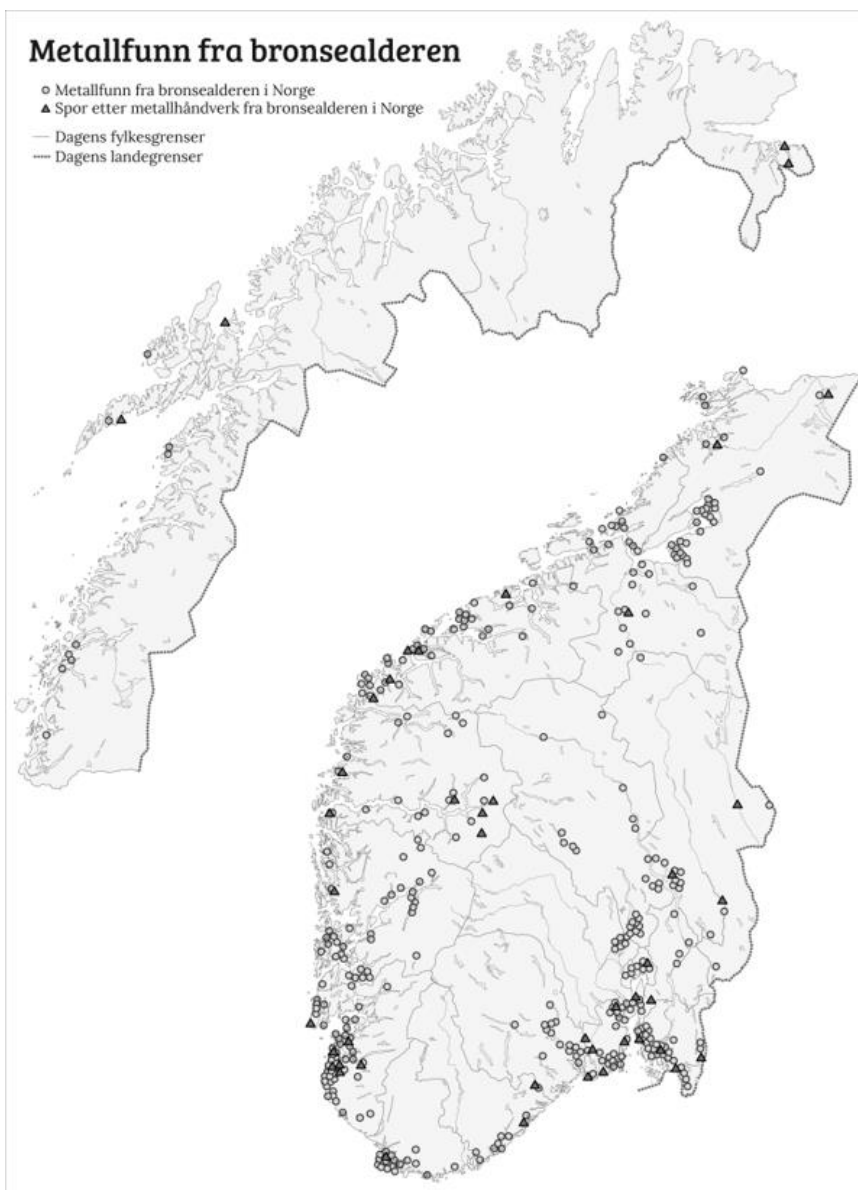
1.2 Bronsealderen - lokalt

Til sammenligning med Sør-Skandinavia og Sentral-Europa, er bronsealderen en funnfattig periode i Norge (Figur 1-2). Dette kan delvis forklares med at Norge har en geografisk perifer beliggenhet fra bronsealderens kjerneområder i Sør-Skandinavia og på kontinentet. Diversitet og særegenheter i det norske bronsealdermaterialet har ofte blitt underkommunisert i bronsealderforskningen fordi man stadig har sammenlignet med, og til en viss grad også forventet, sør-skandinaviske funnforhold (Anfinset og Wrigglesworth 2012). Bronsealderdiskursen i Norge preges av to nedarvede hovedsyn (Prescott 1994) hvor man på den ene siden har ment at Norge hadde en bronsealder på lik linje med Sør-Skandinavia (Shetelig 1925:81), og at det på den andre side eksisterte en stein-bronsealder i Norge, hvor bronsen fungerte som statusobjekter for samfunnets øverste sjikt, men var uten reell innflytelse på samfunnet (Brøgger 1925:104-110). Teorien om kulturdualisme, altså at det har eksistert jordbrukere og jeger-sankere side om side, har også preget oppfatningene om perioden (Gjessing 1942:483, Munch 1966). Denne oppfatningen om kulturdualisme har blitt videreført inn i jernalderforskningen: den ekstremt varierte topografien i Norge har krevd ulik tilpasning og økonomisk orientering, noe som viser seg i et uensartet funntilfang som muligens representerer sameksisterende kulturelle identiteter (Bergsvik 2005).

Den kulturelle kompleksiteten i bronsealderforskningen blir ofte tonet ned gjennom inndelingen av sør-skandinavisk og nord-østlig/fennoskandisk, eller den mer polariserte begrepsbruken *nordisk* og *arktisk* (Bakka 1976). Til dels kan man peke på at språkbarrierer og politiske skiller har bidratt til at nord-østlige relasjoner er lite undersøkt og lite forstått (Engedal 2010:161, Damm 2014:229). Samtidig er det likevel ikke tvil om at det arkeologiske materialet mellom Fennoskandia og Sør-Skandinavia arter seg forskjellig, og at forbindelsene til det sør-skandinaviske

bronsealderkomplekset er det som peker seg ut i det norske funntilfanget fra bronsealderen (Engedal 2010:161-162). Jeg kommer til å vise til enkelte regionale særtrekk og “hybrider” som krysser dette skillet, men jeg mener samtidig at det er analytisk hensiktsmessig å opprettholde inndelingen nord-sør/arktisk-nordisk, når man snakker om Norge i bronsealderen – også for keramikken.

Sør-Skandinavia agrare orientering henger sammen med et flatt og fruktbart morenelandskap ideelt for store gårdslignende boplasser, som er særlig fremtredende i Skåne og på Jylland. I Norge er hovedvekten av bronsealderfunnene i regioner som viser likheter med sør-skandinaviske topografi – som Jæren, Lista, deler av Østfold og lettdrevne åpne områder på Sunnmørskysten (fig 2). Det øvrige landskapet i Norge preges derimot av en svært variert topografi som har satt andre premisser for økonomi, bosetting og en landskapsbruk preget av sesongmessig variasjon (Bakka 1980, 1993, Johansen 1981, Prescott 1991, Anfinset 2017). Det har eksistert en diversitet som er i tråd med de premissene landskapet setter, som gir inntrykk av regional variasjon, men som ikke nødvendigvis bygger på store kulturelle motsetninger. I enkelte områder, for eksempel langs kyst og fjord på Vestlandet, tyder likeartede funn fra både åpne boplasser, hellere og høyfjell på at man har hatt en blandingsøkonomi i bronsealder – i tråd med de forutsetningene som landskapet gir (Bakka 1993:108, Prescott 1995:171, Anfinset 2017:156).

Figur 1-2: Kart som viser distribusjonen av bronsegenstander fra BA i Norge (Melheim 2015b)

1.3 Med graver som kilde

Gravfunn representerer noen av de best bevarte kontekstene fra bronsealderen i Norge, og har vært utgangspunkt for en rekke større studier med stor spennvidde i tematikk og fokus (bl.a. Larsen 1996, Østerdal 1999, Syvertsen 2003, Melheim 2006, Engedal 2010, Grønnesby 2012, Skogstrand 2014, Austvoll 2018). Store deler av den arkeologiske kunnskapen om bronsealderen bygger på gravfunn, noe som har sammenheng med den tidlige forskningens fokus på gravmonumentene – dette vil jeg komme tilbake til i kap. 5. Gravhauger og gravrøyser ble ofte anlagt på synlige og strategiske plasser i landskapet. Den omfattende gjenbruken av røyser og haugen peker mot at gravminnene fremviste form for slektsidentitet eller kontinuitet (Ringstad 1986, Austvoll 2018:53-54). Forskningshistorisk sett har det innenfor bronsealderarkeologi vært et primærfokus på prestisjeobjektene, på metallet, og på hvordan sosial status har vært uttrykt gjennom et knippe rike graver. Dette perspektivet har som regel ekskludert keramikken som en relevant kilde. Keramik opptrer i flere rike graver, men anses ofte ikke for å være prestisjefull i kraft av seg selv. BA-keramikken som møter arkeologen i felt, er gjerne udekorert, grovmagret og ofte fragmentert og gir et noe uhandgripelig inntrykk som trolig ikke har stimulert til videre studier (Wangen 2009:75).

1.3.1 Hva er en grav?

Før jeg går videre et det nødvendig å konkretisere hvordan begrepet *grav* blir anvendt innenfor rammene av denne avhandlingen. Dette begrepet i BA har vært problematisert av flere (bl.a. Kaliff 1997, 1998, Oestigaard 1999, Appelgren og Renck 2007, Goldhahn 2007, Wangen 2009, Röst 2016). Forhistoriske graver utviser ofte stor diversitet i hvordan menneskelige levninger ble deponert, noe som utfordrer vår moderne oppfatning av en grav som et siste hvilested for det døde individets (hele) kropp. Graver er i realiteten ofte langt mer komplekse enn det som kan uttrykkes gjennom en moderne forståelse av begrepet som den fysiske plassen hvor den døde er stedt til hvile, samtidig som at graven også fungerer som et minnesmerke (Fahlander og Østigård 2008, Röst 2016). Lene Melheim anvender begrepet *diagnostisk grav* om en deponering av menneskebein som er tydelig avgrenset av et

gravgjemme eller en ytre markering av graven (Melheim 2006:56), og det er en slik definisjon som har vært styrende for hvilke funn som har inngått i dette materialtilfanget. Dette er i tråd med en «tradisjonell» forståelse av graver, og ekskluderer kontekster hvor sammenhengen mellom den/de avdøde og keramikken fremstår som kontekstuel uklart. Å reflektere rundt alternative deponeringsplasser er imidlertid viktig om man virkelig skal ta hensyn til den store variasjonen i bronsealderens gravskikker. En snever definisjon av gravbegrepet gir kun innsikt i en liten del av kompleksiteten knyttet til død og begravelse i bronsealderen, blant annet har ulike åsteder for døderitualer – hvor keramikken utgjør en viktig del av konteksten – blitt gjenstand for studier (Kaul 1987, Jensen 2002:442-446, Victor 2002, Goldhahn 2007). At man også har tatt i bruk alternative deponeringsplasser som sjø og vann (Kaliff og Østigård 2013:117), og at det finnes tilfeller med «tomme graver», *kenotafer* (de Lange 1914a, Parker Pearson 2003:55-56, Fahlander og Østigård 2008:2-3), viser igjen at kompleksiteten og variasjonen knyttet til døderitualer og deponering er stor. Det ligger et stort kunnskapspotensial i å undersøke et videre spekter av graver, men i denne omgang er det de diagnostiske gravene med funn av keramikk som står i fokus.

1.4 Utgangspunkt for analysen

1.4.1 Tematisk avgrensning

Kontekstene i denne avhandlingen åpner for en behandling av mange ulike tema som har stått sentralt i bronsealderforskningen. Dette gjelder det nevnte komplekse gravbegrepet, men også kosmologi, religion, likbehandling og kremasjon (bl.a. Kaul 1998, Kaliff 1997, Goldhahn 2007). For å klare å holde fokus og ikke risikere en overfladisk behandling av komplekse tematikker har det vært nødvendig å avgrense. Fokus på keramikk kontra kjønn (både biologisk og sosialt), inngående betraktninger om kremasjon og keramikk, er eksempler på tematikker som kunne vært naturlig og fruktbart å utforske i en studie som denne, men som jeg har valgt å ikke fokusere på. Man kan i alle fall håpe at resultatene fra denne analysen vil gjøre det lettere å plukke opp disse trådene i fremtiden.

1.4.2 Funntilfanget – definisjoner og presiseringer.

Materialet behandles i to analytisk adskilte hovedgrupper: *bergartsmagret keramikk* og *vestnorsk asbestkeramikk*. Jeg vil presisere at her brukes begrepet bergartsmagret keramikk som en generell og vid betegnelse for all BA-keramikk som ikke er asbestmagret, noe som favner vidt og potensielt kan inkludere ulike magringstradisjoner. Inngående beskrivelser og definisjoner av magringstyper innenfor kategorien bergartsmagret ville imidlertid krevd undersøkelsesmetoder og spesialistkompetanse som det ikke har vært mulig å inkludere i denne studien¹. *Asbestmagring er derimot brukt som et diagnostisk trekk for å skille ut en spesifikk gruppe av keramikk*. De asbestkeramiske funnene som inngår i denne analysen, skriver seg fra gravrøyser langs kysten av Nord-Vestlandet/Nordland og utgjør en *vestlig gren* av den fennoskandiske tradisjonen hvor magring med mineralet asbest er et fellestrekk. Jeg har derfor valgt å omtale denne keramikken som vestnorsk asbestkeramikk. Det må imidlertid poengteres at ettersom kar av typen vestnorsk asbestkeramikk kun utgjør ca. 6% av det totale funntilfanget, vil hovedfokuset – både i analyse og diskusjon - være på bergartsmagret keramikk. BA-keramikk brukes som regel synonymt med bergartsmagret keramikk. Videre definisjonsavklaringer samt utgreiing av opphav og kulturelle forbindelser for både bergartsmagret og vestnorsk asbestkeramikk vil bli grundig gjennomgått i det neste kapittelet.

For å få grep om BA-keramikkenes morfologi, er det nødvendig å ha hovedfokus på momenter som overflatebehandling, gods og brenning i kombinasjon med form og dekor. Jeg har valgt å presentere den overordnede kronologiske skissen av keramikken i sammenheng med endringer i gravritualene. Keramikk fra andre kontekster, som boplass og/eller depot, blir i særlig relevante tilfeller trukket inn i diskusjonen, men inngår ikke i det primære materialtilfanget. Resultatene og implikasjonene fra den typologiske/kronologiske gjennomgangen leder frem til

¹ Dersom det er gjort nevneverdige observasjoner av magringstype er det nevnt i app. 1. Et eksempel på magringstype som kan være vanskelig å identifisere uten spesialistkompetanse (og som i teorien kan være representert i funntilfanget) er *chamotte* (Eng: *grog*) - keramikkskår/brent leire som har blitt knust ned til små partikler og benyttet som magring (Rice 1987:476). Chamottemagret keramikk kan ikke påvises sikkert uten at det gjøres tynnslipanalyser med mikroskopering (Lindahl 1991:50). Praksisen med å gjenbruke knust keramikk ved å inkorpore den i nye kar er noe som tradisjonelt har blitt vektlagt som betydningsfullt og symbolsk ladet, blant annet har tematikken blitt belyst gjennom påvisning av chamottemagring i østsvensk bronsealderkeramikk (Eriksson 2013).

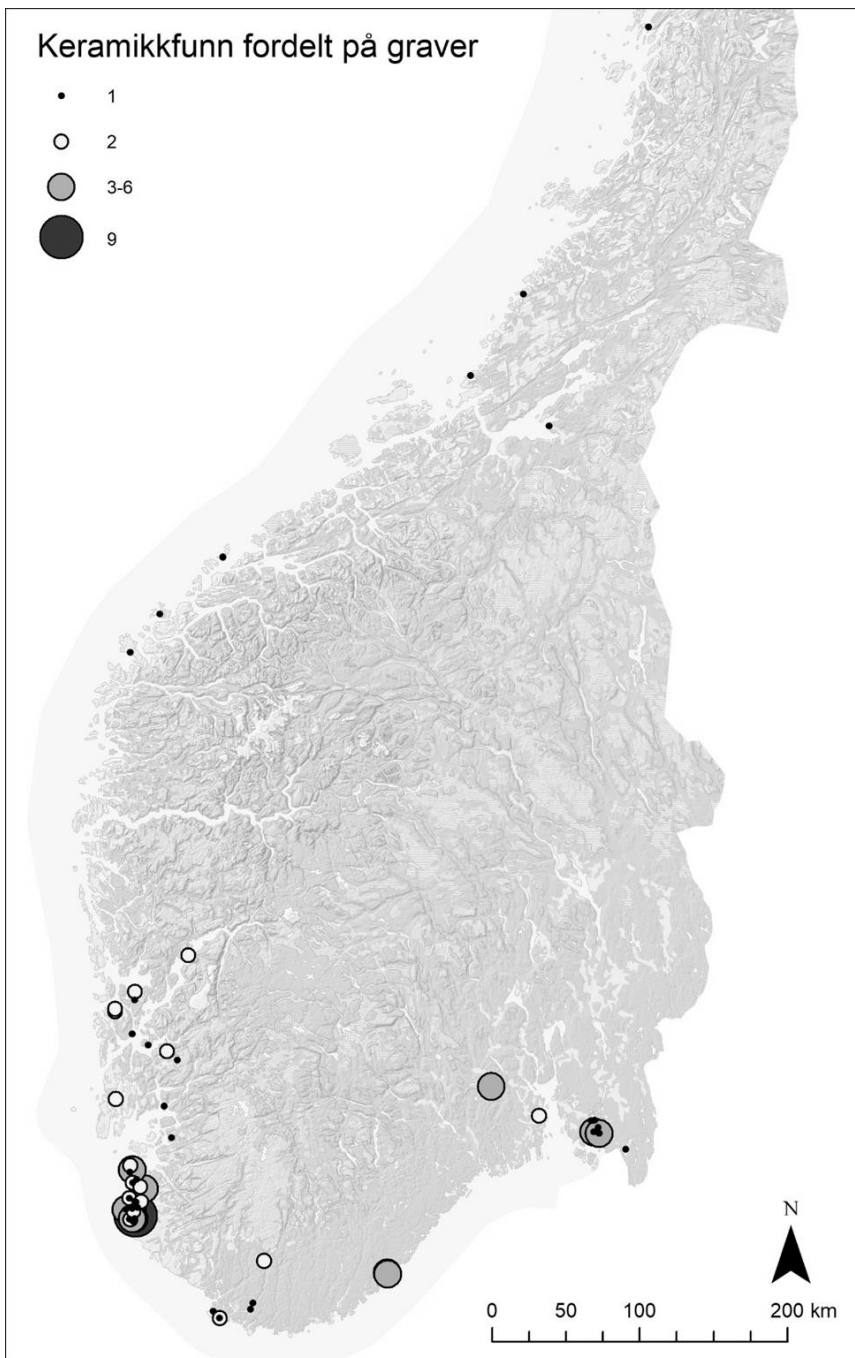
avhandlingens andre hovedmoment – som er å tilby et nytt perspektiv på gravene i BA. Mange av funnene i dette prosjektet skriver seg fra rikt utstyrte graver som har vært løftet frem og tolket flere ganger tidligere – men med annet fokus (Bakka 1955, 1976, Resi 1986, Larsen 1996, Østerdal 1999, Syvertsen 2003, Melheim 2006, Wangen 2009, Engedal 2010, Skogstrand 2014, Austvoll 2018). Med utgangspunkt i hvordan keramikken har blitt deponert, vil jeg nærme meg tolkninger om døderitualer og signalisering av identitet og tilhørighet. Bunnlinjen for min forståelse av dette materialet er at alt som har blitt bevisst inkludert i en grav har en bakenforliggende mening. Materialtilfanget domineres av *urner*, det vil si leirkar som har blitt anvendt som beholdere for brente bein². Funntilfanget består også av hele og delvis hele kar som ikke har vært brukt som urner, men som er inkludert i graven som gravgods og/eller gaver til den døde. Dette kan være både fullstendige leirkar, nedlagte skår og fragmenter av keramikk, eller ufullstendige kar som kan opptre i både inhumasjonsgraver og kremasjonsgraver. Denne variasjonen i deponeringspraksiser åpner for ulike tolkninger rundt hva keramikk kan ha representert i begravelseritualer. Det teoretiske rammeverket for tolkning vil bli presentert i neste kapittel.

1.4.3 Tid og rom

Materialmengden har gjort det mulig, og til dels også nødvendig, å inkludere hele landet. Det foreligger funn fra 12 av Norges 19 fylker³: Østfold, Vestfold, Buskerud, Aust-Agder, Vest-Agder, Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal, Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag og Nordland (Figur 1-3, se også app.1 for kart over funnførende fylker). Materialet som ligger til grunn for analysen er *142 utskilte kar/karenheter fra 77 gravkontekster* som kan dateres til BA (ca.1700-500 f.Kr.).

² I denne teksten brukes begrepet urne konsekvent om keramikk som har fungert som beholdere for brente bein og relaterer seg utelukkende til kremasjonsgraver.

³ Fylkesinndelingen ble foretatt før den nye regionreformen trådte i kraft og hvor Norge (per. 1. januar 2020) består av 11 fylker <https://www.regjeringen.no/no/tema/kommuner-og-regioner/regionreform/id2628044/> (Hentet: 22.01.2020).

Figur 1-3: Distribusjonskart over alle gravene som inngår i analysen. Symbolene gir en indikasjon på hvor mange ulike kar/kareheter (beregnet utfra både hele kar og skår) som er utskilt i kontekstene. Kart: Henriette Hop Wendelbo.

Undersøkellesområdet er i utgangspunktet stort, men snevres inn ved konsentrasjoner av funn i kjente områder for kulturminner fra BA. Jeg har skilt ut fire analyseregioner etter topografi og til dels også gravtype (utstrekningen av hauger vs. røyser). Denne inndelingen vil hovedsakelig bli anvendt i analysekapitlene (hvor den blir mer inngående beskrevet), men er som følger: regionen som her kalles *Østlandet* består av Østfold, Vestfold, Buskerud og Aust-Agder⁴; den største analyseregionen er *Sør-Vestlandet* og omfatter Etne som ligger helt sør i Hordaland, Rogalandsdistriktene Ryfylke og Jæren og Vest-Agder; regionen *Sunnhordland/Karmøy* tar for seg graver langs ytre kyst og fjordstrøkene i Sunnhordland (utenom Etne) og Karmøy, som kan oppfattes som en forlengelse av det ytre fjord/kystlandskapet; den nordligste regionen strekker seg langs kysten fra ytre Sogn og Fjordane til Nordland og omtales som *Nord-Vestlandet/Nordland*. Denne regionen karakteriseres også av gravrøyser lokalisert i et ytre kyst- og fjordlandskap, og i tillegg er keramikken fra gravene i denne regionen utelukkende magret med asbest. Videre brukes også mer tradisjonelle geografiske begreper som Vestlandet og Nord-Vestlandet for å beskrive landskap: Vestlandet som området langs kysten fra Rogaland til Stad; og Nord-Vestlandet som en betegnelse for området mellom Stad og Trøndelag.

Ettersom det ikke har blitt etablert et typologisk/kronologisk rammeverk for BA-keramikk i Norge tidligere, er det helt nødvendig å trekke paralleller til keramikk fra nærliggende områder. Områdene som er relevante for sammenligning hører innunder det tradisjonelle arkeologiske begrepet sør-skandinavisk eller nordisk bronsealder/bronsealderkultur hvor det finnes en overgripende likhet i bla. økonomi, gravskikk, hustyper, formspråk og estetikk i den materielle kulturen. Dette vil si Danmark, Sverige (sør for Dalälven), men også deler av Sentral-Europa som Nord-Tyskland og Pommern (Baudou 1960, Kristiansen 1998). Selv om det åpenbart finnes gradsskiller og regionale forskjeller, regnes undersøkelsesområdet her som «innlemmet» i den sør-skandinaviske/nordiske bronsealder. Til en viss grad inkluderes også Fennoskandia komparativt for det nordligste analyseområdet. Det har

⁴ Jeg ble oppmerksom på at det var funnet keramikk fra en periode IV-grav fra Hestehaugen, Jong i Akershus (C52856/1-13) først etter at materialgjennomgangen var fullført. Funnet er beskrevet i en artikkel (Simonsen & Vogt 2007), men uten noen videre beskrivelse av keramikken fra konteksten. Det ble derfor besluttet å ikke inkludere dette funnet i avhandlingen

imidlertid ikke vært rom for å studere keramikk utenfor Norge ved selvsyn, så sammenligninger og analogier utenfor landegrensene baserer seg derfor på publisert litteratur – dette vil bli utdypet i kap. 3 og 4. Nåtidens landegrenser er et resultat av politiske og historiske (unions)prosesser, og man kan ikke anta at nåværende forhold er representative for forhistorien. At grenseområdet mellom Sverige og Norge bygger på et kunstig administrativt skille, kommer særlig godt frem i det nærmest sammenhengende beltet av helleristninger i Østfold og Bohuslän – et område som var under ett frem til 1658 (Mandt og Lødøen 2004:279). Grensen østover skiller seg imidlertid fra vest og sør – hvor man må ha vært avhengig av båter for å ta seg over til Danmark og videre sørover i Europa. Det arkeologiske materialet vitner om at en utstrakt kontakt hvor særlig funnkonsentrasjoner langs kyst og fjord kan ha utgjort viktige havner/kontaktområder. Både forskningstradisjoner og praktiske hensyn spiller inn når man likevel ender opp med å måtte forholde seg til moderne landegrenser eller administrativ inndeling av museumsdistrikter. Man må med andre ord ta seg i akt for å bedrive «metodisk nasjonalisme» - hvor man implisitt tolker utfra at den moderne nasjonen/staten også er den naturlige sosiale og politiske grensen (Wimmer og Schiller 2004:302).

1.4.4 Problemstillinger

Morfologi/kronologi, forbindelser og deponeringspraksiser for keramikk i graver kan defineres som avhandlingens hovedtematikker. Videre vil jeg tilnærme meg materialet utfra følgende spørsmål:

- Hvilke kar er representert i gravene og hvordan fordeler de seg i tid og rom?
- I hvilken grad kan den norske BA-keramikken relateres til (i hovedsak) bronsealderkeramikk fra Sør-Skandinavia og Fennoskandia, og kan keramikken belyse nettverk og forbindelser?
- Hvordan ble keramikken deponert og hvordan fordeler det seg i tid og rom?
- Hva kan de ulike deponeringspraksisene for keramikk fortelle om bronsealderens gravritualer og forbindelsen mellom mennesker og keramikk?

1.4.5 Avhandlingens struktur

Kap. 1 gir en generell bakgrunn og introduksjon til avhandlingens tematikker og problemstillinger og kap. 2 tar for seg de teoretiske perspektivene som skal anvendes for å tolke materialet og skape en forståelsesramme for keramikk som sosialt og rituelt fenomen i BA. Kap. 3 er ment som et fundament og en bakgrunn til avhandlingens hovedtema: BA-keramikk, og kap. 4 gir en komprimert forskningshistorisk gjennomgang for studiet av BA-keramikk i de viktigste komparative områdene: Sverige og Danmark. I kap. 5 blir det gjort en gjennomgang av forskningsaktiviteten i Norge, og tematikker som skal utforskes videre i analysedelen bli fremhevet. Kap. 6 tar for seg metodiske valg og vurderinger knyttet til funnregistrering, datering og klassifikasjon og i kap. 7 gjennomgås klassifikasjonskriterier og den funksjonsbestemte og formbestemte klassifikasjonen av keramikk fra norske bronsealdergraver. De to påfølgende kapitlene utgjør analysedelen av avhandlingen og er delt inn kronologisk: EBA (kap. 8) og YBA (kap. 9). I disse kapitlene diskuteres keramikkens kontekst og datering i hver av analyseregionene, og teoretiske begreper trekkes inn for å belyse keramikkens rituelle og relasjonelle rolle. I kap. 10 vil avhandlingens mål og viktigste resultater kort oppsummeres.

1.4.6 Informasjon til leseren

Hver kontekst (grav) er nummerert fra 1-77, og dersom det er mer enn ett keramikkfunn i konteksten vises det til undernummer. *Når det vises til et funn i teksten blir det referert til grav-nummer og gårdsnavn i app. 1 (f.eks. grav 20, Viksmoen), eventuelt også til undernummer (f.eks. grav 20 II Viksmoen).* Dersom det refereres til flere graver fra samme gård brukes nummerering eller lokale navn. All detaljinformasjon om funn, som museumsnummer, funnhistorikk og datering, beskrivelse av keramikken, grunnlag for datering og andre opplysninger (som osteologisk bedømming av individet fra graven, informasjon om assosierte funn), i tillegg til eventuelle foto av keramikken, er samlet i appendiks 1 (app. 1). I avhandlingsteksten blir det brukt typologiske dateringer (Montelius periode I-VI, se fig.1). Alle radiologiske dateringer som inngår i materialet, ble kalibrert gjennom OxCal v4 3.2 <https://c14.arch.ox.ac.uk/oxcal>. For ukalibrerte BP verdier og kalibrerte

dateringer med 1 og 2 sigma (Bronk Ramsey 2017, Reimer et al. 2013), vises det til tabell over alle dateringene (app. 3). Det ble utført ni dateringer i forbindelse med dette prosjektet og rapporten fra Nasjonallaboratoriet for Datering ved NTNU er lagt ved som app. 4. App. 5 er en rapport som beskriver fremgangsmåten for et rekonstruksjonsforsøk for keramikk ved hjelp av digital fotogrammetri.

2. Teoretisk rammeverk

Et empirisk forankret fag som arkeologi kan utvilsomt produsere ny og matnyttig informasjon gjennom nye funngjennomganger uten å ha en teoretisk innpakning. Men for å kunne lage hypoteser, skape system i de empiriske observasjonene, og forsøke å lese det arkeologiske materialet som en aktiv og meningsfull komponent av en (fortidig) virkelighet, må det forankres i et teoretisk rammeverk med et definert begrepsapparat. Det teoretiske rammeverket bidrar til en forståelse av hvordan samfunn fungerer, og hvordan materiell kultur kan ha inngått som meningsfulle deler av de kontekstene hvor den opptrer. I dette kapitlet vil jeg greie ut om de teoretiske begrepene som er valgt for å tolke keramikken utfra to hovedperspektiver: bronsealdergravens sosiale dimensjon, som kilde til nettverk og forbindelser (*keramikdens rolle i livet*) og dens rituelle dimensjon, hvordan den har blitt innlemmet og deponert i graven (*keramikdens rolle i døden*). Et slikt analytisk skille betyr imidlertid ikke at ritualer i forhistorien tilhørte en separat sfære adskilt fra hverdagslivet. Tvert imot vokser ritualer ofte ut av hverdagslige gjøremål på samme måte som at dagliglivet også preges av handlinger som kan betegnes som rituelle (Lakoff og Johnson 2003:221, Bradley 2005). Først vil jeg imidlertid kort forklare hvordan det teoretiske ståstedet henger sammen med den faghistoriske og teoretiske utviklingen i arkeologifaget

Samfunnsmessige og politiske strømninger og tankesett har påvirket de ulike teoretiske paradigmen gjennom arkeologifagets drøyt 150 år gamle historie (Trigger 1996, Olsen 1997). Arkeologisk faghistorie skildres ofte som en prosess gjennom ulike paradigmer: fra kulturhistoriske perspektiver til positivisme og empirisk/antropologisk fokus med prosessuell arkeologi og over i den post-prosessualistiske arkeologiens vektlegging av symbolske tolkninger og avstand fra det positivistiske vitenskapsidealet (Olsen 1997:60-62). Etter hvert har man sett fremveksten av symmetrisk arkeologi, som fronter et utjevne syn på mennesker og ting som sammenvevde og ikke adskilte eksistenser (Olsen 2007). Kristiansen mener arkeologifagets tolkningsplattform med røtter i post-prosessualismen har kollapset, og peker på at arkeologi i dag preges av et mangfold av metodiske og

teoretiske tilnærminger (Kristiansen 2014:15). Det eksisterer ikke lenger et teoretisk hegemoni på samme måte som tidligere, men en mindre bundet og mer eklektisk bruk av ulike filosofiske og sosialteoretiske tilnærminger i arkeologisk tolkning (ibid). Denne utviklingen mener han skyldes informasjonssamfunnets fremvekst og den voldsomme økningen og tilgjengeliggjøringen av vitenskapelig litteratur og datasett. Det er her ikke rom for å greie ut og utfylle den faghistoriske bakgrunnen eller nøste opp i den kompleksiteten og enorme variasjonen som i dag hersker på teorifronten. Poenget er å fremheve at tilnærming til teori virker i dag å være mindre bundet opp av ideologi, system eller teoretiske trender, man plukker ut og kombinerer konsepter som er direkte relevant for materialet og problemstillingene (Olsen 2010:12-14, Bintliff og Pearce 2011:4-6, Austvoll 2018:11). En slik kombinert og eklektisk teoribruk – tilpasset empirien – er noe som til en viss grad også karakteriserer valget av teori i denne avhandlingen.

2.1.1 Relasjonell identitet og keramikens mulige betydning

De teoretiske innsiktene som anvendes i dette arbeidet gjør det naturlig å legge til grunn et *relasjonelt identitetsbegrep*, som altså tar utgangspunkt i at identitet formes gjennom relasjoner til andre (Wenger 1998:146, Brück 2004:311). I en gravkontekst vil dette si at forbindelsen mellom det døde individet og de gjenværende som iscenesatte gravleggelsen kommer metaforisk til uttrykk gjennom gjenstandene som er deponert i graven (Brück 2004:313). Tanken står i kontrast til det individ-sentret perspektiv som har en sentral plass i tolkninger av bronsealderens graver, hvor prestisjeobjekter tolkes som en demonstrasjon av makt, velstand og status i kraft av at den avdøde er utstyrt med sine mest prestisjefulle *eiendeler* (Kristiansen og Larsson 2005:35). Fokuset på makt uttrykt gjennom eiendeler/kapital har blant annet blitt kritisert for å tillegge fortiden androsentriske kapitalistiske idealer etter modell fra vår egen moderne samtid (Brück 2006b:74, Brück og Fontijn 2013:202). Tolkninger av prestisjegraver som demonstrasjoner av makt og velstand viser riktignok en sentral side av bronsealderens ideologi og sosiale dynamikk. Prestisjegjenstander i graver er et uttrykk for økende stratifisering og etableringen av eliter, noe som også kommer til uttrykk på en rekke andre arenaer i samfunnet. Utfordringen med dette perspektivet er at *keramikken* som regel ikke passer inn i en slik tolkningsramme fordi den sjeldent

anses som prestisjegjenstand. Arkeologer tillegger gjenstander ulik forskningsmessig signifikans utfra sine egne (ofte nedarvede) fordommer om ulike gjenstandstypers «verdi» (jf. Nordby 2012). Dette, kombinert med mangelfull forskning på bronsealderkeramikk, har ført til at keramikken har blitt oversett eller avfeid som en underordnet del av materialtilfanget, som i iallfall til en viss grad kan skyldes negative karakteristikk og manglende interesse for bronsealderens keramikk (Rasmussen 1993:11). En løsning er å forsøke å forstå keramikkenes betydning *i kraft av at den ble innlemmet i graven* – altså at den er utvalgt og nedlagt med intensjon og mening. Et kar i en grav kan si noe om den avdødes opprinnelsessted eller dens relasjoner til andre personer (Lolk 2009:83). Den kan ha blitt nedlagt i graven som gaver fra de sørgende, som arvestykker eller som metaforer for tilhørighet og forbindelser (Brück 2006b:77), for å materialisere minner og historier (Lillios 1999:236) og/eller som metaforer for hjemmet (Eriksson 2009:219). I min mening er dette perspektiver som anerkjenner keramikkenes subtile verdi, en verdi som ligger implisitt i gjenstander som velges ut for å følge med et individ i graven.

I Norge eksisterte det ulike måter å deponere keramikk i graver på i bronsealderen, noe jeg vil gå detaljert inn på etter hvert. For å belyse disse ulike deponeringspraksisene trengs det ulike teoretiske verktøy: Jeg vil bruke det velkjente begrepet *rites de passage* som en bakenforliggende forståelsesramme for overgangsritualets struktur og faser (Van Gennep 1960, Turner 1967, 1999 [1967]). Videre vil jeg belyse de ulike deponeringspraksisene gjennom begreper som *multivokalitet* (Turner 1967, Oestigaard 1999, Rødsrud 2012), *fragmenteringsteori* (Chapman 2000, Chapman og Gaydarska 2006, Brück 2006a) og *heirlooms/arvestykker* (Woodward 2002, Brück 2004). Jeg vil også komme inn på hvordan keramikk kan oppfattes som *metaforer* (Ortman 2000, Lakoff og Johnson 2003, Wiseman 2019). Før man kan dra slutninger om keramikkenes rolle i ritualer knyttet til døden er det nødvendig å reflektere over hvilken rolle den hadde i livet, som kilde til sosiale forhold og identitet og som uttrykk for nettverk og forbindelser. For å nærme meg dette vil jeg benytte meg av utvalgte begreper fra den sosiale teorien *communities of practice* (Lave og Wenger 1991, Wenger 1998, Wenger 2011).

2.2 Keramikkens sosiale dimensjon

2.2.1 Communities of practice

Hva påvirker keramikkens utforming? Hvordan konstitueres keramikkens meningsinnhold lokalt, og hva skjer når ideen om en kartype og dens symbolinnhold og bruksområder spres over flere ledd og/eller generasjoner? Hvordan endres det opprinnelige meningsinnholdet og hvem er det som formidler idéene? Én måte å tilnærme seg disse spørsmålene på, er gjennom *Communities of Practice* (Lave og Wenger 1991, Wenger 1991). Et Community of Practice (CoP), eller på norsk, *praksisfelleskap*, er en gruppe mennesker som deler en felles praksis, og hvor man gjennom regelmessig sosial interaksjon utfører og utvikler praksisen (Wenger 2011:1). En slik praksis kan være et håndverk – og et CoP kan bestå av mennesker som behersket kunsten å lage keramikk på en hypotetisk bronsealderboplass i Norge. Et CoP viser til et sosialt landskap i form av kontakter, grenser, overlapping og periferi – lokalt og overregionalt – hvor læring og overføring av kunnskap står sentralt (Hallgren 2009:33). CoP har en utstrakt anvendelse og er mye brukt i blant annet bedrifts- og organisasjonspsykologi, innenfor fag som pedagogikk, sosiologi og antropologi. I arkeologiske arbeider har CoP ofte fokusert på læringsaspektet og tradisjoner innen keramikktilvirkning, og har særlig blitt brukt i nord-amerikansk arkeologi (bl.a. Minar 2001, Sassaman og Rudolphi 2001, Handley et al. 2006) men også i europeisk arkeologi (Hallgren 2008, Hop 2011, Damm 2012b, 2014, Kohnring 2013, Stahl 2013). Ettersom gravkontekstene kun viser keramikkens endelige deponering, vil jeg fokusere mindre på selve tilvirkningen av keramikk og mer på den hvordan meningsinnholdet for keramikken skapes og reforhandles innenfor et CoP. Videre vil jeg diskutere ulike nivå av CoP - lokalt, mellom praksiser, og overregionalt.

Repertoar

For å kunne si noe om hva som påvirker keramikkens utforming må vi altså starte med stedet hvor keramikken produseres, på den hypotetiske bronsealderboplassen hvor tilvirkerne av keramikk utgjorde et lokalt praksisfelleskap (Lave og Wenger 1991, Wenger 1998). Medlemmene i praksisfelleskapet har ulike bakgrunner og

historier og unike erfaringer og kunnskap som nedfelles i en felles praksis. Alle disse erfaringene og kunnskapen som medlemmene bidrar med inn i praksisen utgjør til slutt et felles *repertoar*:

«The repertoire of a CoP includes routines, words, tools, ways of doing things, stories, gestures, symbols, genres, actions or concepts that the community has produced or adopted in the course of its existence, and which has become part of its practice (...) it includes the discourse by which members create meaningful statements about the world, as well as the styles by which they express their forms of memberships and their identities as members.» (Wenger 1998:83)

Når man lærer opp i praksisen er det ikke bare en teknikk som skal læres og mestres, man innlemmes som en del av praksisens historie og dens kulturelle liv (Lave og Wenger 1991:101). *Artefaktene* som er skapt innenfor et CoP utgjør en forbindelse til praksisen og til de tradisjoner og historier som medlemmene bidrar med inn i praksisen. Den materielle kulturen skapes i en sosial setting og artefaktene som skapes i et CoP har en historisk forankret formgivning som gjør at man knyttes til og blir del av praksisens historie når man utfører håndverket (Hallgren 2008:32). Når man lærer seg et håndverk sosialiseres man samtidig inn i håndverkets historie. I en læringssituasjon veves erfaringer og kunnskap sammen og danner en felles «kunnskapsbank» (repertoar) som bygges opp gjennom interaksjon med andre som deler den praksisen som man lærer opp i (Wenger 2011:3).

Et annet viktig aspekt er at medlemmene i et CoP ikke er eksklusive medlemmer, men kan være medlem i flere ulike CoPs som kan være både adskilte, forbundet eller overlappende (Wenger 1998:105). Vi må derfor se for oss at det har vært en viss overføring og flyt av kunnskap og erfaring på kryss og tvers av ulike praksisfelleskap i bronsealderen – altså ulike CoPs som har vært sentrert rundt ulike håndverk. En slik kunnskapsoverføring på tvers av håndverk nedfeller seg i repertoaret og til slutt i artefaktene. Selv om det skulle være tilfelle at keramikere tvert imot var en relativt isolert og eksklusiv gruppe håndverkere, inngikk de likevel i en større sosial, kulturell

og historisk kontekst, noe som til slutt også påvirker artefaktene (Hallgren 2008:68). Til grunn ligger tanken om at praksisen skjer i en historisk og sosial kontekst som strukturerer og bringer mening til det man gjør (Wenger 1998:47).

2.2.2 Communities of Practice og omverden

Produktene – eller artefaktene – fra håndverkstradisjoner i en rekke lokalt forankrede CoPs i bronsealderen vil for oss kunne sammenfattes som objekter i kategorien nordisk bronsealderkultur – en form for «overordnet identitet». Samtidig kan artefaktene brytes ned i en rekke regionale tradisjoner – de lokale CoPs. Til grunn for denne kunnskapsoverføringen lå forbindelser og kommunikasjon mellom ulike praksisfellesskap. De ulike CoPs på den hypotetiske bronsealderboplassen eksisterte innenfor en videre sosial, kulturell og sosial kontekst. *Konstellasjoner av CoP* er et begrep som forklarer hvordan det har eksistert en form for forbindelse og kontinuitet mellom keramikere i ulike deler av bronsealderens Europa. Konstellasjoner av CoP karakteriseres av felles holdepunkter, som felles historiske røtter og artefakter, overlappende stiler og diskurser (Wenger 1998:127). Forbindelsene mellom CoPs i konstellasjon ble manifestert gjennom det Wenger kaller for *boundary objects* (grenseobjekter) og *brokering*. For at CoPs i konstellasjon skal strukturere sine forbindelser til relaterte grupper brukes *grenseobjekter*. Grenseobjekter kan være artefakter, konsepter eller termer som kommuniserer på tvers av sosiale grenser. Det kan også være fysiske grenser i landskapet.

Følger vi Wengers tanker om at artefaktene som ble skapt innenfor et CoP bærer med seg en form for «destillert» identitet fra det konkrete CoP hvor keramikken ble tilvirket, så følger det at artefakten utgjør en konkret forbindelse til gruppen. Artefakten blir et fysisk uttrykk for en delt historisk forankret praksis (Wenger 1998:88-93). Samtidig er det ikke sikkert at det opprinnelige meningsinnholdet følger med artefakten når det overføres fra et CoP til et annet, det må tilpasses det lokale repertoaret før det kan inkorporeres i praksisen. Disse tankene glir over i det Pierre Lemmonier beskriver som *teknologiske valg*. I følge Lemmonier er materiell kultur fysiske gjengivelser av idéer, tanker og konsepter som ligger lagret i et symbolsk system (Lemmonier 1993:14). Når nye element overføres fra et CoP til et annet må

det «oversettes» og godtas før det kan inngå som del av repertoaret til gruppen. I en slik prosess kan opprinnelig meningsinnhold bli reforhandlet og endret og derfor kan keramikk i ulike områder og i ulike kontekster bety forskjellige ting. At det finnes en felles kulturell forankring og en overordnet likhet gir imidlertid grunn til tro at bruken av keramikk i graver kan ha hatt en (generell) felles kulturell betydning innenfor Norden i BA.

2.3 Keramikkens rituelle dimensjon

Det *andre hovedmomentet* i dette kapittelet er hvordan keramikken ble anvendt og deponert i graven, og hvordan dette kan gi innsikt i bronsealderens gravritualer. Hvordan man behandlet liket, deponerte gjenstander i graven og konstruerte gravminnet viser til hvordan man har handlet rundt gravleggingen og hvordan døden ble konseptualisert. Röst beskriver et dødsfall som en dobbel krisesituasjon som de gjenlevende må håndtere. Krisen er både biologisk, i form av en kropp som brytes ned, men også sosial fordi den avdøde har vært del av gruppen, med relasjoner og sosial identitet. Det oppstår en sosial krise – hvor de gjenlevende må redefinere sine sosiale relasjoner og håndtere tapet (Röst 2016:60). Samtidig som at døden er en krisesituasjon er den ofte ikke sett på som endelig i sosial forstand.

2.3.1 Rites de passage

Døden er, i likhet med fødsel, pubertet og giftemål, en av livets overganger og det finnes et nærmest universelt menneskelig behov for markering av slike overgangsritualer. En velkjent modell som rammer inn og forklarer de ulike stadiene ved overgangsritualer er *rites de passage*– opprinnelig formulert av Arnold Van Gennep (1960) og videreutviklet av Victor Turner (Turner 1999 [1967]). Modellen beskriver strukturen i de ritualene som finner sted i transformasjon av en gruppe eller et individs sosiale tilstand, som f.eks. ved et dødsfall. Overgangsritualene følger tre ulike stadier; seperasjon, liminalitet og reintegrasjon (Van Gennep 1960:3, Turner 1999 [1967]:132). Døden markerer det endelige overgangsritualet hvor mennesket ved døden trer ut av sin posisjon (*seperasjon*), inn i den liminale fase hvor identiteten reforhandles (*liminalitet*) og til slutt inntar den døde en ny og endelig rolle som

forfedre (*reintegrasjon*). Jeg vil bruke *rites de passage* som et tankeredskap mer enn en modell som eksplisitt skal anvendes. Den er relevant for å vise til det at både mennesker og objekter kan bli ladet med ny mening når man krysser fra en sosial status til en annen. Det er altså *transformasjonen* mellom den gamle og den nye posisjonen som skjer i overgangsritualet som det vil fokuseres på. Jeg er særlig opptatt av hvordan *urnen* har inngått i sammenheng med overgang og sosial transformasjon – ettersom urnen bokstavelig talt tar form som den avdødes nye «kropp» - men også keramikkskår og kar som gravgods får en slags transformert og reforhandlet identitet når kroppen *reintegreres* i urnen og deponeres i graven. Hvis premisset er at keramikken har en form for sosialt liv – i kraft av at den er en gjenstand som er i bruk og i sirkulasjon i dagliglivet – så gjennomgår den en transformasjon gjennom gravritualet.

De ulike fasene ved en kremasjon følger også stegene i *rites de passage* og den sosiale statusen transformeres i prosessen: i separasjonsfasen plasseres den døde kroppen på likbålet – individet presenteres og separeres fra de levendes sfære. Liminalitetsfasen er selve kremasjonen, hvor individet oppløses både fysisk og sosialt. Dette betegnes som den mest potente fasen – den sosiale identiteten er oppløst og åpen for endring. I den siste fasen, reintegrasjon markeres når beina plasseres i urnen og den nedsettes i gravrommet. I denne fasen rekonstrueres individet med en ny kropp (av leire) og får en ny sosial status som forfar (Gramsch 2007:93).

2.3.2 Metaforer

Katharina Rebay-Salisbury skriver at gjennom å bruke et kar som beholder for den døde kroppen gir man en ny korporalitet til den døde, samtidig som at man åpner opp for metaforiske forbindelser og forslag til hvordan urnene ble forstått (Rebay-Salisbury 2010:68). Hvis vi ser tilbake på det sosiale miljøet hvor artefakten skapes, kan vi tenke oss at meningsinnholdet og historikken innenfor det Community of Practice hvor den ble tilvirket, følger med artefakten i graven. På grunn av mangelfulle boplassfunn og -studier, vet vi lite om det konkrete miljøet rundt tilvirkning av bronsealderkeramikk i Norge og må nok en gang støtte oss på analogier. I sin studie av yngre BA-keramikk fra Danmark foreslår Julie Lolk at

husholdningskar som ble benyttet som urner kan representere et metaforisk hus for den døde og en forbindelse til huset og hjemmet som den døde var knyttet til i sitt liv (Lolk 2009:89). En lignende tanke har også blitt tatt opp av Thomas Eriksson, som skriver at:

“Alla ting som förvaras i ett hem kan på det emotionella planet bli till symboler för hemmet. Allra tydligast kan detta bli om man rumsligt fjärrar sig från det egna hushållet. Ett exempel är just ett hushållskärl som läggs ned i en grav.» (Eriksson 2009: 219).

Keramikk kan altså tolkes som metaforer for det hjemlige gjennom sin lokalt forankrede produksjon, også ved at den i mange tilfeller trolig ble tatt ut av sirkulasjon fra hjemmet og innlemmet i graven. En annen relevant metafor er *beholdermetaforen*. Mennesker anvender og tar del i og anvender beholdermetaforer naturlig nettopp fordi vi selv er å betrakte som beholdere. Vi har en utside og innside og vi projiserer denne forståelsen over på gjenstander. Vi tenker ikke nødvendigvis over den, men vi *lever den*. Beholdermetaforen kan betegnes som universell, hvilket betyr at den er tidløs og uavhengig av kultur. (Lakoff og Johnson 2003:31). Slike universelle metaforer kan forklares gjennom *CMT - conceptual metaphor theory* hvor man hevder å kunne forklare hvordan metaforer virker på et kognitivt nivå. Metaforer kan beskrives som en kobling mellom nevralt nettverk inne i hjernen som forbinder områdene kognisjon og forklaring. Lenker som stadig aktiveres har vokst til å bli dominante og universelle metaforer (Lakoff og Johnson 2003). Metaforene tar også form som språklige uttrykk, noe som muliggjøres nettopp av at det er metaforer i begrepssystemet vårt (Lakoff og Johnson 2003:9). Gjennom CMT kan man altså forklare hvordan metaforer virker. For arkeologifaget er universelle metaforer interessante fordi de er «tidsnøytrale», det vil si at prosessene som former de metaforiske konseptene i hjernen kan antas å ha eksistert også i fortiden (Ortman 2000:614-615 m.ref, Wiseman 2019). Grunntanken i CMT er at enkelte utbredte eller universelle metaforer ikke nødvendigvis er kulturelt bundet, men har en universell mellommenneskelig relevans. Dette fjerner tidsbarrieren, noe som man vanligvis må ta i betraktning i analogier og metaforer som har sterk lokal og kulturell forankring.

Når en metafor er universell, krysser den tid, rom og kultur. Van Gennep påpekte en lignende tendens i sitt arbeid, nemlig at mennesker over hele verden bruker *forflytning/bevegelse* – som en måte å forstå endring, og at forflytning er et element som går igjen i ritualer (Van Gennep 1960:153-154). Selve *passasjen* i *rites de passage* representerer en slik spesifikk universell metafor, nemlig at endring er bevegelse (*change is movement*) – og nettopp derfor er forestillingen om at døden (og livet) tar form som en reise så utbredt (Wiseman 2019).

2.3.3 Keramikkens multivokalitet

Turners antropologiske studie skildrer ritualer hos Ndembu-folket i Zambia, men studien har for lengst blitt ansett som overførbart til hvordan ritualitet i både nåtid og fortid blir strukturert – en slags «universell» modell (Turner 1967:50-55). I sitt arbeid beskrev Turner polysemikk eller multivokalitet (multivocality), det at et objekt kan ha ulike betydninger, som en sentral egenskap ved mange rituelle symboler (Turner 1967:28-29, 50-55). Trolig har valget av urner i bronsealder hatt sammenheng med hvilken identitet og posisjon den døde hadde i sitt liv eller hvilken posisjon den skulle innta i overgangen mellom liminal og reintegrasjonsfasen. I alle tilfeller må valget av urne ha vært bevisst og meningsladet. Noen ganger er urnene enkle kar som trolig inngikk i husholdningen, som den avdødes eiendel eller noe som forbandt den med samfunnet den var en del av. I andre tilfeller virker keramikken å være spesielt tilvirket for å kun anvendes som urner. Konseptet multivokalitet har vært anvendt av Terje Østigård for å forklare særlig bruken av urner, og han skisserer to hovedkategorier (Oestigaard 1999:353):

- 1) En beholder hvis *primære funksjon er å fungere som en beholder for kremerte levninger*. Slike urner (som hus- og ansikturner) har en nokså avgrenset utbredelse som korresponderer med et sosialt eller religiøst nettverk.
- 2) Kar som opprinnelig ble produsert for andre bruksområder (som husholdningskar), men som fikk en *sekundær funksjon som urne*. De sekundære karene åpner opp for tolkninger rundt dette med multivokalitet og rituell transformasjon – karet endrer meningsinnhold gjennom ritualet. Tanken om multivokalitet passer også inn på

graver hvor keramikk har blitt deponert på andre måter enn som urner. Det essensielle er betydningene keramikken får i det den innlemmes i en ritualisert kontekst – en grav. Denne distinksjonen mellom «sekundære» og «primære» kar åpner opp for ulike tolkninger rundt rituell transformasjon i gravritualer og er noe jeg vil ta med inn i tolkningen av materialet.

2.3.4 Meningsfylte bruddstykker – *fragmentation theory*

At fragmenterte keramikkskår kan være sosialt meningsfulle i kraft av at fragmenteringen var tilsiktet, har blitt løftet frem i flere arbeider (bl.a. Knape 1997, Brück 2006a, Ekengren 2009, Wangen 2009, Blanco-Gonzales 2014). Gjennom *fragmentation theory* (Chapman 2000, Chapman og Gayadarska 2006) har man skapt en teoretisk ramme som hjelper med å forstå hvordan fragmenterte gjenstander kan oppfattes som meningsfulle deler av det arkeologiske materialet. Det hører selvsagt med at når man snakker om fragmentering, er det utfra konteksten vurdert som mest sannsynlig at fragmenteringen er intensjonell og ikke et resultat av at materialet har blitt skadet etter deponering. Gjenstander som ble nedlagt som brukne, ødelagte eller ufullstendige, kan være resultater av *intensjonell handling* (fragmentation).

Intensjonell fragmentering var en fundamental del av forhistoriske samfunn til ulike tider og på ulike steder og var ladet med sosialt meningsinnhold (Chapman og Gayadarska 2006:176). Graver er sluttede funn, og i tilfeller hvor deler av gravgodset (eller i dette tilfellet, deler av leirkaret) mangler, kan dette være en god indikasjon på meningsfull, intensjonell fragmentering (Chapman og Gayadarska 2006:3). En gravkontekst er også et stillbilde på de rituelle handlingene som ble utført som del av gravleggingens rite de passage, og skal man forsøke å forstå gravgodset som en del av det ritualiserte handlingsmønsteret som fant sted ved begravelsen må det grunnleggende premisset være at gjenstandene er lagt ned med hensikt og intensjon, ikke som resultat av tilfeldigheter (O'Shea 1984:24, Hansen 2012:56).

Fragmenteringsteori er også relevant for å belyse hvordan man har behandlet det som var igjen av den døde kroppen etter en kremasjon. Fra et Lausitzgravfelt i Cottbus i dagens Tyskland har man gjennom nøye undersøkelser stadfestet at urnene har inneholdt beinrester av tilnærmet hele individer, og at beina har blitt nedlagt i

anatomisk rekkefølge i urnene. De nederste lagene i urnen er satt sammen av bein fra nedre del av kroppen og følger på med bein fra kroppens midtre del og hodeparti øverst (Gramsch 2007:92, fig.4). Her fremstår praksisen med å sanke inn bein fra bålet som standardisert, og tanken om å rekonstruere kroppene i urnene har tilsynelatende vært viktig (Gramsch 2007). Studien illustrerer at det har eksistert ulike praksiser og ulike forestillinger rundt hvordan kroppen skulle gravlegges, men det finnes til gjengjeld få studier som har undersøkt urnegraver på et lignende detaljnivå (se imidlertid Harvig et. al 2012, Jaskulska 2018). Det har ikke blitt gjort en systematisk gjennomgang av hvordan mengden beinmateriale fra gravene i denne analysen stiller seg – til det er opplysningene for sporadiske. En stor andel av urnegravene i både Norge og videre i Europa ble også utgravd i en tid hvor det ikke var fokus på å sikre informasjon om hvordan levningene var lagt ned i karet, samtidig er det vist at svært mange graver i bronsealder har forsvinnende lite beinmateriale; «Det mest oppsiktsvekkende ved kremasjoner i forhistorien er fraværet av brente bein selv i de kontekstene hvor brente bein finnes (Østigård 2007:49)». Man kan imidlertid undre seg over hva som kan ha vært hensikten med å nedlegge kun et utvalg av levningene og hvordan de resterende delene har blitt utnyttet. Tilsvarende kan man tenke om keramikken. Kan man tenke seg at også de fysiske etterlatenskapene fra en kremasjon kan ha blitt distribuert blant de etterlevende som arvestykker, eller kanskje de fylte en praktisk funksjon? En måte å forklare slik praksis på er at funnene representerer *pars-pro-toto*, altså at det lille utvalget brente bein og de enslige keramikkskårene skulle representere det hele individet eller hele kar (Ekengren 2009:194, Knape 1997:492-493).

2.3.5 Heirlooms/arvestykker og relasjonell identitet

Et kars livssyklus tar ikke nødvendigvis slutt når det knuses. I forhistorien, og i etnografiske studier fra nyere tider, har knuste keramikkskår hatt ulike mulige funksjoner. Skår kan brukes som isolasjons- og herdingsmateriale i brenningsgroper og -ovner etc., som skrapeverktøy i prosessen med å tilvirke keramikk osv. (Räf og Stilborg 1999, Chapman og Gaydarska 2006:75). Keramikkskår kan også knuses til chamotte-magring, som kanskje skal oppfattes som en måte å revitalisere gamle «døde» kar til nye kar (Eriksson 2013:344). I tilfeller hvor det finnes deponerte

enkeltskår i en gravkontekst kan man tenke seg at de resterende delene har blitt kastet, gjenbrukt eller blitt beholdt som minne/suvenir av de gjenlevende som gjennomførte gravritualet (Chapman and Gaydarska 2006:77). Den sosiale verdien som kan ha blitt tilskrevet disse gjenstandene, selv når de var tilsynelatende ødelagte og nytteløse, er viktige for å få grep om hvorfor de ble nedlagt i graver, ofte side om side med praktobjekter i fullstendig tilstand. For å belyse fenomenet har jeg sett til Ann Woodwards bruk av begrepet «heirlooms» eller «arvestykker» om fragmentert Beaker-keramikk fra britiske bronsealdergraver. Woodward definerer heirlooms som “any piece of personal property that has been in a family for several generations” (Woodward 2002:1040), og poengterer at selv hverdagslige objekter uten noen åpenbar eller iøyefallende verdi kan ha blitt oppfattet som heirlooms, nettopp fordi de ble tilskrevet stor sosial verdi for de samfunnene det eksisterte som en del av. Dette er fordi objektets livssyklus, historie og tilskrevne mening ofte er det mest essensielle. Det er med andre ord ikke hvilken status gjenstandene viser utad som gir innsikt i gravgodsets mening, men den relasjonelle forbindelsen mellom den avdøde og de gjenlevende – aktørene som utførte gravleggelsen (Woodward 2000:1040). Deponerte gjenstander med stor bruksslitasje og/eller fragmenterte objekter blir også av Joanna Brück betegnet som mulige heirlooms/arvestykker, nedlagt for å stadfeste båndene mellom den døde og de gjenlevende (Brück 2004:317).

2.3.6 Oppsummering

Forbindelsen mellom objekter og mennesker bringer oss tilbake til tankene om relasjonell identitet som ble tatt opp innledningsvis (Brück 2004:311). Gravgoods kan oppfattes som metaforer for forbindelsen mellom den døde og de levende og de endringene et samfunn gjennomgår ved et dødsfall, ikke bare som refleksjoner av sosial status. Etter min mening gir disse perspektivene rom for at objekter som ikke oppfattes som prestisjegjenstander like fullt kan tolkes som meningsfulle deler av gravkonteksten. Dette spiller også tilbake til tanken om CoP, at mennesker lærer og konstruerer sin identitet og tilhørighet gjennom en praksis. Som en følge av dette blir artefaktene, som står i sentrum av praksisene, «ladet» med historie og identitet knyttet til den gruppen som var involvert i dens utforming. Når en slik artefakt innlemmes i en gravkontekst kan det tolkes som en metafor for det den representerte i livet.

3. Keramikk før bronsealderen

Hensikten med dette kapittelet er å illustrere tidsdybden og utviklingen av keramikk i foregående arkeologiske perioder. Fokuset ligger på geografiske områder og kulturkretser som anses som relevante for utviklingen av den norske BA-keramikken. Denne avhandlingen gir ikke rom for detaljerte utredninger av de mange og ofte komplekse forskningsmessige spørsmål knyttet til steinalderkeramikk, men noen grunnleggende trekk knyttet til utvikling og kronologi vil belyses. Keramikken fra senneolittikum (SN) og EBA, samt asbestkeramikks utvikling, utgjør hovedmomentene i dette kapittelet og leder inn mot avhandlingens hovedtema, nemlig BA-keramikk. En grafisk oversikt over de ulike keramiske typer og faser i Norge og Sør-Skandinavia som blir nevnt i dette og i de to neste kapitlene, er vist i Figur 3-1.

3.1 Den eldste keramikken i Norge

De første sporene av keramikk i Norge finnes i Finnmark og kan tidfestes til rundt 5300 f.Kr. (Skandfer 2003). Denne tidlige keramikken kalles *Säräisniemi I-keramikk* (*Sär I*), og har i Norge en nokså begrenset utbredelse til de østlige delene av Finnmark, nærmere bestemt Varanger (Torvinen 2000, Skandfer 2005). Kunnskapen om keramikk ble trolig introdusert til Nord-Norge fra øst, fra det øvre Volga-området i Russland, og knytter seg til *det kamkeramiske kompleks* (German 2009). Flere forskere har støttet seg på ¹⁴C-dateringer fra den kamkeramiske lokaliteten *Lossoas hus* og finske dateringer av *Sär I* keramikk, som tyder på at den var i bruk fra 4500 f.Kr. frem til 3700 f.Kr. (Helskog 1980:49, Olsen 1994:52). Ifølge matskorpedateringer var *Sär I* keramikken i bruk fra 5300 f.Kr. til ca. 4500 f.Kr. i Varanger, og etterfølges av en mer enn 2000 år lang *a-keramisk* periode (Skandfer 2005:130). Uavhengig av «varigheten» på den *a-keramiske* perioden i Nord-Norge enes det om at keramikk *re-introdueres* i nordområdene rundt 2000 f.Kr. i form av *asbestkeramikk* (ibid.).

Såkalt *ertebøllekeramikk*, i form av tykkveggede kar med spiss bunn og oljelamper, representerer den eldste keramikken i Sør-Skandinavia og opptrer på flere sørsvenske, danske og nordtyske lokaliteter i slutten av senmesolittikum (SM) - rundt 5300 f.Kr. (Jennbert 2011, Müller 2011:291). Hvorvidt ertebøllekeramikk fikk nedslag i Norge er usikkert, men Egil Mikkelsen har foreslått at enkelte skår fra *Vistehola* i Randaberg, Rogaland, muligens kan knyttes til en SM-fase (Mikkelsen 1971:35). Håkon Glørstad har antydnet at de eldste karene fra lokaliteten Slettabø i Hå kommune har morfologiske likhetstrekk med ertebøllekeramikk og således kan oppfattes som en mulig innflytelse for den eldste sør-norske keramikken (Glørstad 1996:14-15).

Nord-Norge			Sør-Norge					
f.kr	Ark. Periode	Type	Lokal variant-innland/øst	Lokal variant Kyst/Vest	f.kr	Ark. Periode	Sørskandinaviske typer	Lokale varianter
5300								
5000	ELDRE STEINALDER	Kam-keramikk	Saraliseni I (Væranger)		5400-3900	SEN-MESOLITIKUM (Frie-bollekultur)	Ernebollekeramikk	A-keramikk
4500			Sene varianter av kamkeramikk? Eller a-keramikk?		4000-3300	TIDLIGNEOLITIKUM (TN)	Traktbegerkeramikk (TRB)	Tynnvegget snorstemp
3700					3300-2600	MELLOMNEOLITIKUM A	Gropkeramikk	Tykkvegget snorstempel
3300	YNGRE STEINALDER			A-keramisk fase	2600-2300	MELLOMNEOLITIKUM B	stridsøk-keramikk	Tykkvegget gropornert
2600					2300-1800	SENNEOLITIKUM	Klokkebegerkeramikk "Taggrådsmotiv"	Klokkebegerkeramikk "Taggrådsmotiv"
2500					1800/1700-1600	EBA Ia	Vulstkeramikk	Vulstkeramikk
2300					1600-1500	EBA Ib	"Kimmerkeramikk"	Asbestkeramikk, tynnvegget
2000			*Keramikk re-introdueres i form av asbestkeramikk	Lovozero (Finmark, kyst)	1500-1300	EBA II		
1800		A	Pasvik (Finmark - innlandet)		1300-1100	EBA III		
1700		S			1100-900	YBA IV		
1600		B			900-700	YBA V	A-type	A-type
1500	TIDLIG METALLTID	E			700-500	YBA VI	Ansiktsturner	Ansiktsturner
1400		S					B-type	B-type
1300		T	Tekstl/imitert tekstilkeramikk					Kleberlar
1200		K						
1100		E						
1000		R						
900		A						
800		M						
700		I						
600		K	Kjølmykeramikk (Innland)	Risvikkeramikk (kyst)				
500		K						

FØRRØMERSK JERNALDER (500-AD)

Figur 3-1: Skjematisk fremstilling over ulike keramiske typer og faser i Nord-Norge, Sør-Norge og Sør-Skandinavia, fra steinalder til slutten av bronsealder. Inndelingen baserer seg på kildene brukt i teksten (Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo).

3.2 Keramikk i Sør-Skandinavia og Sør-Norge i tidlig- og mellomneolittikum.

Diskursen rundt den tidligneolittiske (TN) og mellomneolittiske (MN) keramikken i Sør-Norge (ca. 4000-3300/3300-2300 f.Kr.), har i stor grad kretset rundt spørsmålet om hvorvidt *traktbegerkeramikken* ble utviklet lokalt under innflytelse fra traktbegerkulturen (TRB), eller om det er snakk om såkalt ekte TRB-keramikk, altså importerte kar fra Sør-Skandinavia/kontinentet (Bruen Olsen 1992, Glørstad 1996, Østmo 2008). Med TRB kom jordbruket som igjen førte med seg store sosiale og politiske endringer og nye religiøse og rituelle idéer som spredte seg over store deler av Nord- og Sentral-Europa. Ved siden av traktformede leirkar, er polerte flintøkser og gjenstander av rav karakteristiske gjenstandstyper for TRB og det tidligste jordbruket (Jensen 2001: 241 – 245). I Sør-Norge ble keramikk introdusert omtrent samtidig over store områder, men de eldste dateringene er av *lokale varianter* av TRB-keramikk (Glørstad 2004:67-69) fra lokaliteten Vestgård 6 ved Svinesund⁵. På Vestlandet er den eldste keramiske fasen fra Kotedalen i Nordhordaland datert noe senere⁶. Nylig ble det utgravd et anlegg med store mengder TRB keramikk på Hamremoen i Vest-Agder, hvor inntrykket er at lokaliteten representerer et rituelt anlegg og at keramikken demonstrerer en lokal stilvariant utviklet innenfor rammeverket for TRB (Glørstad og Solheim 2015:147). *Gropkeramikk* knyttes til samme kronologiske tidsrom som TRB og opptrer tidvis på norske lokaliteter, i hovedsak i Østfold og området rundt Oslofjorden. Kjerneområdet for gropkeramikk er i Sverige, men en norsk «ekvivalent» er *snorstempelkeramikk* (Østmo 2005:89). Snorstempelkeramikk er generelt vanlig forekommende på fangstboplasser i Norden, blant annet fra kjente lokaliteter som Slettabø og Holeheia i Rogaland (Fyllingen 2015:56). Neolittiske graver er jevnt over en sjeldenhet i Norge, men det finnes en håndfull graver som også har inneholdt keramikk (Mikkelsen 1974, Østmo 2008:178). Sporene etter stridsøkskultur i Norge strekker seg hovedsakelig i et

⁵ Vestgård 6, Svinesund: datert til 3953-3767 f. Kr (5045+-85 BP) (Jakslund og Tørhaug 2004:89-90, 100, 104, Reitan 2012, Solheim 2012:105, 107).

⁶ Kotedalen: datert til 3773-3536 f. Kr (4880+-80 BP) (Bruen Olsen 1992:129).

innlandsbelte fra Sørøst-Norge mot Trøndelag, men funnene er få og lite undersøkt (Hinsch 1956, Malmer 1975).

Generelt er leirkar fra TN og MN ofte utstyrt med spiss eller rund bunn, men i SN dominerer kar med flat bunn. Overgangen til flat bunn representerer en betydningsfull endring og indikerer at keramikken ble tilpasset jevne underlag som flater i form av bord eller skamler – noe som igjen peker mot at bruken av keramikk og etiketten rundt anvendelse av keramikk hadde endret seg (Eriksson 2009:183, Pokutta 2014:151-153).

SN-keramikk og EBA-overgangsformer

Fra en hellekistegrav i Fange, Aremark i Østfold er det funnet flere leirkar, blant annet med såkalt piggrådsmotiv/taggrådsmotiv (Østmo 2011:46-52, 178) – et foretrukket dekorelement for en rekke svenske SN-keramikkkfunn (Lindahl et al. 2002:78-79, Brorsson og Ytterberg 2018:40). Såkalt klokkebegeberkeramikk, i form av karakteristiske klokkeformede dekorerte leirkar, er assosiert med *klokkebegeberkultur* fra ca. 2350-1800 f.Kr. (Prieto Martínéz 2008, Turek 2013), og i Norge kjennes klokkebegeberkeramikk først og fremst fra Slettabø-boplassen i Rogaland (Skjølsvold 1977, Holberg 2000, Melheim og Prescott 2016). Annet ikke-keramisk materiale som knyttes til klokkebegeberkulturen, som f.eks. flateretusjerte pilspisser med tange og agnorer, anheng og håndleddsbeskyttere i skifer, har fremkommet som løsfunn på flere plasser i Norge (Sørensen 2014:17, fig. VI. 21, Sand Eriksen 2015:19-25). Fra Skrivarhelleren i Årdal i Sogn og Fjordane er det funnet flere gjenstandstyper som kan knyttes til klokkebegeberkultur i tillegg til noen av de tidligste indikasjonene på metallurgisk aktivitet som er påvist i Norge (Prescott 1991:120, Prescott og Melheim 2016:200-208, Prescott og Melheim 2017:317, 318). Hvorvidt trekk fra klokkebegeberkeramikk videreføres i EBA keramikk har blitt antydnet for deler av Sentral-Europa (Coles og Harding 1979:45), og for enkelte kartyper fra Nederland og de britiske øyer (Turek 2013:17). Jeg vil komme nærmere inn på lokalitetene Slettabø og Skrivarhelleren i kap. 5, ettersom de også representerer viktige funnsteder for BA-keramikk i Norge.

3.2.1 Kanelert keramikk

En særegen keramisk type fra SN er kar med *kanellering* i form av skarpe konkave riller. I Danmark finnes disse karene stort sett i gravkontekster, og er hovedsaklig utbredt i nordlige Midt-Jylland i SN (Glob 1952:59). Typeeksemplene viser horisontale kanelleringen fra randen ned mot overgangen hals/buk hvor den fortsetter vertikalt ned mot karbunnen. Det er svært få eksempler på kanelert keramikk fra Norge, men fra Sandnes i Rogaland finnes det et eksemplar som er helt analog med Jyllandske funn (Figur 3-2). Det er bevart nokså store rand- og halsskår og man kan tydelig se en omløpende vulst på innsiden av randen, som kan ha fungert som en

støtte/stopper for et lokk. Funnet fra Sandnes skriver seg fra en haug, men skårene er funnet rundt omkring i haugen i ulike dybder sammen med flint og kan stamme fra et eldre boplasslag på stedet eller fra en ødelagt grav (Espedal 1962).

3.2.2 Vulstkeramikk

Som nevnt har kannellert keramikk en nokså begrenset geografisk utbredelse. En beslektet og noe mer utbredt variant er *vulstkeramikk*, som finnes fra SN og tidlig EBA (Figur 3-3). Vulstkeramikk har horisontale vulster, vanligvis 3-4 stk, nedenfor munningen, mens resten av karet er glattet (Lindahl et al. 2002:78-80, Brorsson og Ytterberg 2018:39). Vulstkeramikk opptrer også i Sør-Sverige i SN/EBA (Jaanusson og Silvén 1962:38, Hulthén 1977:180,188, Lindahl et al. 2002:79-80, Eriksson 2003:117-118), og fra EBA periode I og II (Jaanusson 1985:42-45, Jaanusson og Silvén 1962, Eriksson 2009:142, 244)⁷. I Norge har det etter hvert dukket opp slik vulstkeramikk fra flere plasser i Rogaland. Det er funnet skår med vulstornamentikk fra Søre Sunde i Stavanger (Høgestøl et al. 1995:215), på Slettabø (Skjølvold 1977: fig.30 og 31 j.) og Haugvallstad på Rennesøy (S4976). Fra Tjora i Sola⁸ kommune har det nylig fremkommet relativt store mengder vulstkeramikk med svært presise dateringer til overgangen mellom SN og EBA. Skårene stammer fra flere ulike kar og vurderes utfra godset og utformingen som å være av svært god kvalitet (Hilde Fyllingen, prosjektleder ved Arkeologisk Museum Stavanger (AM), pers. med. 21.01.2019). Hille Jaanusson mente at keramikk som er utstyrt med omløpende vulst(er), er karakteristisk for Nordisk EBA I og EBA II keramikk og peker på paralleller i keramikk fra Únětice- og Pre-Lausitz-kultur (Jaanusson 1985:46). Dette er en interessant observasjon med tanke på de sterke Únětice påvirkningene som finnes i de tidlige bronsefunnene i Skandinavia (Vandkilde 2007:91). Ser man imidlertid til keramiske Únětice-typologier fra gravfelt i Polen er det få morfologiske likheter med SN-keramikken i Norden (Bartelheim 2004:71, 72, 74).

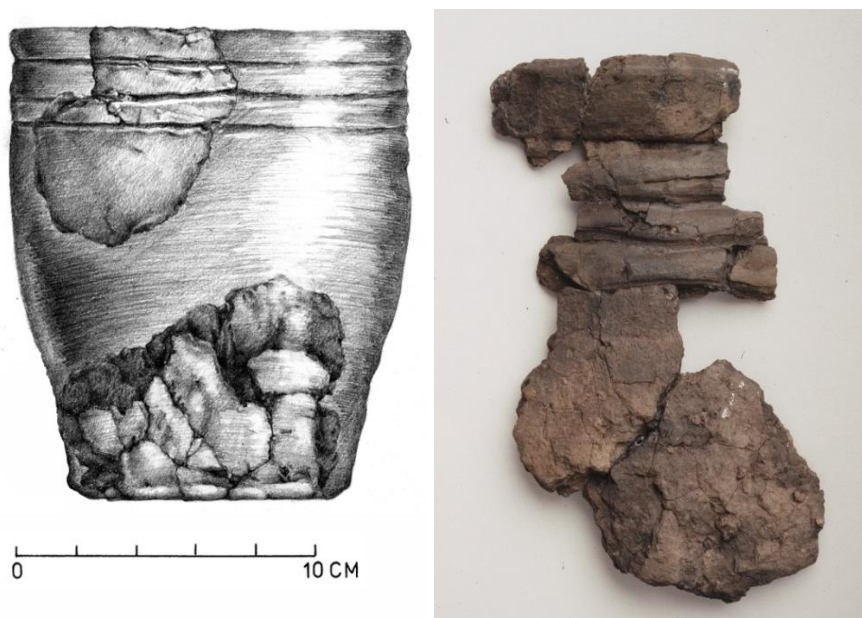
⁷ Som del av dette prosjektet ble det også utført en datering fra en kontekst med rikelige mengder vulstkeramikk fra Nordre Sunde i Stavanger (app. 4, Labnr: TRa-11444), som ble utgravd av Odd Espedal i 1967. På grunn av daterings klare tilhørighet i SN ble konteksten utelatt fra dette prosjektet, men det planlegges å publisere funnet i en fremtidig artikkel om vulstkeramikk.

⁸ Keramikken er foreløpig ikke katalogisert, men lokaliteten er tildelt Askeladden Id 179817 og 170911.

Bronsegjenstander med mulig tilknytning til Únětice er påvist på Sunnmøre, i Sogn og Fjordane, Trøndelag og i Østfold, men ikke i Rogaland (Aakvik 2000:17-18,72).

Figur 3-2: Kanelert keramikk. Fra venstre: kanelert kar av en type som hovedsakelig er kjent fra nordlige Midt-Jylland (Glob 1952:59, fig. 468, skala 1:2). Til h: et nærmest tilsvarende kanelert kar fra Sandes i Rogaland (S8873 a-g). Foto: ukjent fotograf © Arkeologisk Museum Stavanger.

Figur 3-3: Eksempler på vulstkeramikk, fra venstre: rekonstruksjonstegning av leirkar med vulstdekor fra boplass i Sunnanå, Nordanå i Skåne, Sverige (Lindahl et al. 2002:79, fig. 110. Tegning av: MHM/MHM) Til h: Skår av vulstkeramikk fra et mulig gravfunn i Nordre Sunde, Stavanger – datert til SN (app. 4) Foto: Terje Tveit © Arkeologisk Museum Stavanger.

3.3 Asbestkeramikk

Mineralet asbest har vært anvendt som keramikkmagring i forhistorisk tid over store deler av det nordre Fennoskandia, Øst-Karelen og Kola (Carpelan 1979, Hulthén 1991), og langs kysten av Troms, Nordland og Nord-Vestlandet (Munch 1962, Bakka 1976, 1980, Ågotnes 1976, 1986a, Jørgensen og Olsen 1988, Andreassen 2002). Asbestkeramikk er også kjent lenger sør langs vestkysten av Norge⁹ fra heller- og fjellokaliteter i Sogn og Fjordane (Prescott 1991, Bjørge et. al 1992), i kyst- og fjordnære områder i Hordaland (Kutschera 1995, Prescott 1995, Engedal et al. 2006, Hop 2013, Hop og Lødøen 2013, Hop og Haaland 2013), i Rogaland (Høgestøl et al. 1995, Fyllingen 2011, 2012, 2015) og muligens også i Vest-Agder (Prescott 1991) (Figur 3-4). *Asbest* (Figur 3-5) brukes som en samlebetegnelse på en rekke mineraler med fiberstruktur som forekommer i sammenheng med metamorfe bergarter som bl.a. kleberstein og olivin (Rølfesen 1986:97, Jensen 2006:8, Rapp 2009:128). Sammenlagt dekker den asbestkeramiske tradisjonen en tidshorisont på vel 4500 år og asbestkeramikken ble en viktig del av gjenstandsinventaret for de nordlige og østlige fangstkulturene frem til om lag Kr.f. (Jørgensen og Olsen 1988:3). Store deler av dette kapittelet vil ta for seg hovedtrekkene rundt oppkomst og utvikling av asbestkeramikk i Fennoskandia i steinalder og tidlig metalltid, og vil fungere som en innledning til den videre utredningen om asbestkeramikk i bronsealderen i kap. 4.

⁹ For sammenstillinger og oversikter over distribusjon for de sørligste lokalitetene med asbestkeramikk på Vestlandet, se Hop 2011 og Hop 2016.

Figur 3-4: Asbestkeramikkens utbredelse i Fennoskandia på kryss av kronologi og typer. Kartet er modifisert etter Jørgensen og Olsens originale distribusjonskart (Jørgensen og Olsen 1988:4, fig. 1) og inkluderer her utbredelsen av vestnorsk asbestkeramikk (Hop 2016:6, fig.2). Kart: Henriette Hop Wendelbo (Bakgrunnskart: Esri, HERE, Garmin, © OpenStreetMap contributors, and the GIS user community.)

Figur 3-5: Stykker av råasbest, her vist med funn fra et kulturlag fra BA i Hollve, Granvin Herad i Hordaland (Hop og Lødøen 2013). Foto: Henriette Hop Wendelbo

3.3.1 Begrepsavklaring, asbestkeramikk

Før oppkomsten og utviklingen av asbestkeramikk skal gjennomgås, er det nødvendig å klargjøre begrepsbruken. Begrepet *asbestkeramikk* brukes her som *en generell betegnelse for all keramikk som er magret med asbest*. En slik begrepsbruk er ikke uproblematisk, men asbestkeramikk som begrep er allerede godt innarbeidet i den arkeologiske terminologien som en «overordnet taksonomisk betegnelse» for keramikk magret med asbest, (Jørgensen og Olsen 1988:5) og vil derfor beholdes¹⁰. Videre kan man snakke om stilistiske eller regionale grupper av asbestkeramikk hvor kronologi, type og geografisk tilhørighet spesifiseres. Hulthén har hevdet at det kan skilles ut to funksjonelt ulike grupper av keramikk med asbestmagring på bakgrunn

¹⁰ Spannførmede leirkar fra yngre romertid og folkevandringstid kan være asbestmagret men regnes tradisjonelt ikke under kategorien asbestkeramikk. At opphavet for spannførmede leirkar kan ligge i asbestkeramikken har vært diskutert av flere (se bla. Engevik 2002:52 m.ref), men vil ikke bli belyst videre her.

av hvor stor andel asbest som har blitt tilsatt i godset (Hulthén 1991). Denne inndelingen vil imidlertid ikke anvendes her, ettersom den ikke oppleves som relevant for asbestkeramikken som inngår i denne analysen. Hulthéns hypotese skal imidlertid gjennomgås nærmere i kap. 4, ettersom den har vært viktig for hvordan asbestkeramikk har blitt behandlet i Sverige.

Asbestkeramikk er kulturelt forbundet med fangstbaserte samfunn i Nordre Fennoskandia og representerer grovt sett én av to store keramiske tradisjoner i Norden i bronsealder/metalltid: asbestkeramikk, og det man kan omtale som BA-keramikk uten asbestmagring (her: bergartsmagret keramikk). Sistnevnte sees generelt som mer forbundet med sør-skandinavisk og sentral-europeisk keramikk. Fra EBA II oppstår en vestlig gren av asbestkeramikk idet asbestmagring innlemmes i keramikken til delvis jordbruksbaserte miljø på langs vestkysten av Norge. Dette er miljø som fremstår som kulturelt nære det nordiske bronsealderkomplekset. Den sør-vestlige grenen av asbestkeramikk hører til kystnære områder fra Nordland til Rogaland/Vest-Agder og blir her betegnet som vestnorsk asbestkeramikk. Vestnorsk asbestkeramikk utvikler seg i en stilistisk bane som avviker fra den fennoskandiske asbestkeramikken. (Carpelan 1979, Ågotnes 1986a, Jørgensen og Olsen 1988, Prescott 1991, Hop 2016). Fennoskandisk asbestkeramikk er ofte rikt dekorert og har ofte slanke former med smalt bunnparti. Vestnorsk asbestkeramikk er gjennomgående udekorert og ser man til funn fra *boplasser* er det lite grunnlag for rekonstruksjon (Hop 2011:68, fig. 5), et unntak er imidlertid asbestkeramikken fra Rennesøy i Rogaland (Høgestøl et al. 1995:134, fig.20). Baserer man seg på vestnorsk asbestkeramikk fra *graver* i EBA fremstår keramikken imidlertid som morfologisk homogen – et moment som jeg vil komme nærmere inn på senere (se kap. 7, Figur 8-12, og app. 2). En mulighet er at inspirasjonen for disse karene kan ha kommet via områder som man etablerte kontakt med for utveksling av bronse i EBA. Det finnes også tydelige koblinger mellom formspråket for vestnorsk asbestkeramikk og sør-skandinavisk keramikk i slutten av YBA (Sørensen 2014:53, Hop 2016:10), og som videreføres til de tidlige *kleberkarene*. Disse momentene, samt andre regionale og kronologiske variasjoner og typer i vestnorsk asbestkeramikk vil jeg vende tilbake til i de påfølgende kapitlene.

3.3.2 Asbestkeramikens opphav og ekspansjon. Fra nordre Fennoskandia til Vestlandskysten (ca. 4500 – 1800 f.Kr.)

Praksisen med å bruke asbestfibre som keramikkmagring har sin opprinnelse i områdene rundt innsjøen Saimen (*finsk: Säämaa*) øst i Finland rundt 4500 f.Kr. (Lavento og Hornytzkjy 1995:71). Oppkomsten av asbestmagring må sees i lys av Saimen-områdets rike asbestforekomster (Carpelan 1979:12-13). Den eldste varianten av asbestkeramikk omtales som en undergruppe av kamkeramikk og går under navnet *tidlig kamkeramikk II (Ka I:2 asb)*. Denne tidligste varianten er stilistisk beslektet med den opprinnelige kamkeramikken, men trekket med asbestmagring er nytt, og gjør at den skiller ut som en egen gruppe. En annen, tidlig finsk variant av asbestkeramikk er *Kaunissaari Ware* som etterfølges av *typisk kamkeramikk* ca. 3900-3500 f.Kr. (Pesonen og Leskinen 2010:300), og videre oppstår det hyppig nye keramikktyper som ser ut til å «erstatte» de foregående. Løsfunn av asbestkeramikk utenfor kjerneområdet i Øst-Finland vitner om tiltakende ekspansjon av asbestkeramikk, som sees i typer som *Kierikki* (ca. 3800-3100 f.Kr.) og de to samtidige gruppene *Pölja* og *Jysmä* (ca. 3100-1500 f.Kr.) (Pesonen og Leskinen 2010:300, Siiriäinen 1983). Praksisen med asbestmagring regnes imidlertid som mer eller mindre begrenset til østlige Finland i over 2000 år. Rundt 2000 f.Kr. skjer det en ekspansjon over hele det nordlige Fennoskandia og til deler av Nord-Russland, samtidig som at asbestkeramikk introduseres til Nord-Norge og Nord-Finland (Skandfer 2012:130).

3.3.3 Re-introduksjonen av keramikk i Finnmark (ca.2000 f.Kr.) og tekstilkeramikks ekspansjon (ca.1800 f.Kr.)

Kamkeramikken opphører i Nord-Norge rundt 4500 f.Kr. og området er a-keramisk frem til ca. 2000 f.Kr. når keramikk blir re-introduisert i form av asbestkeramikk (Skandfer 2012:130). I Norge forekommer de tidligste asbestkeramiske variantene, Pasvik og Lovozero-keramikk, kun i innlandet i Finnmark og knyttes dermed til den tidligste ekspansjonen av asbestkeramikk fra Finland. Den nordnorske asbestkeramikken har blitt inndelt i seks undergrupper, med et tidsspenn fra ca. 2000 f.Kr. til 400 e.Kr (Jørgensen og Olsen 1988). Inndelingen som følges her bygger på denne klassifikasjonen, men med enkelte bearbejdelser for den vestnorske asbestkeramikken som ikke inngår i Jørgensen og Olsens inndeling (dette vil bli grundig gjennomgått i kap. 5). Den eldste asbestkeramikken som har blitt funnet i Norge er som nevnt *Pasvik-keramikk* (fra ca. 2000-1500 f.Kr.) og *Lovozero-keramikk*, (fra ca. 2000-1000 f.Kr.) (Jørgensen og Olsen 1988:74, Damm 2012a:18). Lovozero (også kalt *L-gruppen*) og Pasvik oppstår om lag samtidig og har en analog geografisk distribusjon - av den grunn blir disse typene i hovedsak anerkjent som varianter innenfor samme gruppe (Jørgensen og Olsen 1988:67, Carpelan 2004:304 i Damm 2012a).

I overgangen til tidlig metalltid (ca. 1800 f.Kr.) foregår det en ytterligere asbestkeramisk ekspansjon i form av *tekstilkeramikk (TK)* og *imitert tekstikeramikk (IT)*. Til tross for at begrepene imitert tekstil og tekstilkeramikk impliserer likhet, er ikke IT en imitert variant av TK (Huurre 1986:56, Jørgensen og Olsen 1988:33, 77, Forsberg 1996:171). Den kulturhistoriske forbindelsen mellom TK og IT er fortsatt uavklart, men forholdet mellom de nordlige typene av TK (fra Norrland og Nord-Norge) og finsk TK er noe bedre kartlagt (Laventó 2001:31). TK er trolig en vestlig utløper av en større euroasiatisk tradisjon hvor man lenge produserte keramikk med ulike varianter av tekstilinstrykk (Patrushev og Äärelä 2000). Tekstilinstrykk finnes på keramikk i store deler av Nord-Russland hvor slik keramikk betegnes som Waferware og Net-ware (Kosmenko 1996). Den store utbredelsen av TK/IT har blitt tolket som uttrykk for at de asbestkeramiske områdene ønsket å etablere kontakter med metallproduserende samfunn i øst (Jørgensen og Olsen 1988:79).

Det har blitt diskutert hvorvidt tekstilkeramikk i Nord-Norge og Norrland har forbindelser med den finske tekstilkeramiske varianten *Sarsa-Tomitsa*, men et viktig moment er at *Sarsa-Tomitsa* som oftest har andre magringstyper enn asbest (Lavento 2001:31-32). Dette skiller seg fra TK i Nord-Norge og Norrland som i hovedsak er asbestmagret (Forsberg 1996:171). Når det gjelder datering kan TK fra Nord-Norge dateres fra 1800-700 f.Kr., med en hovedfase mellom 1500-900 f.Kr. (Jørgensen og Olsen 1988:62-68, Oppvang 2009:84-85), mens IT i Nord-Norge kan dateres så vidt som 2000/1800-500 f.Kr. (Jørgensen og Olsen 1988:62-68, Oppvang 2009:84-85) (Figur 3-6).

Figur 3-6: Tekstilkeramikk (TK) med asbestmagring. Frå Træna i Sande, Nordland (Ts3867). Foto: June Åsheim © Norges Arktiske Universitetsmuseum.

De norrlandske funnene av TK har ikke blitt klart utskilt som en egen typologisk gruppe, men innlemmes gjerne i gruppen *Norrlandsk asbestkeramikk* (Linder 1966). Lars Forsberg skiller ut TK i Norrland og Nord-Norge som en gren av asbestkeramikk, men stiller seg kritisk til å koble trekket med tekstilavtrykk på keramikk til Finland og Russland. Variasjonen i tekstilkeramikker er for stor til at man kan trekke linjer i den ene eller andre retningen, samtidig som at den ensidige begrepsbruken gir risiko for at man mener ulike ting med samme begrep (Forsberg 1996:171). I det hele tatt fremstår diskusjonen rundt opphav og spredning for TK og IT som komplekse og sprikende, og det er utenfor denne avhandlingens fokus å lage en detaljert forskningshistorisk fremstilling av temaet. Det som er mest relevant er den dateringsmessige samstemtheten mellom TK fra Nord-Norge og vestnorsk

asbestkeramikk som gjør det plausibelt at asbestmagring kan ha blitt introdusert til Vest-Norge gjennom TK (Johnson og Prescott 1993: 85, Hop 2011, 2016). Foreløpig står dette kun som en teoretisk mulighet hvor det kreves grundige og systematiske undersøkelser for å komme nærmere et svar.

3.4 Oppsummering

Utviklingen av neolittisk keramikk i Norge kan sees i lys av innflytelser både fra nord-østlige og sør-skandinaviske/sentraleuropeiske områder. Mot SN får keramikken flat bunn og til dels rettere karprofil og et annet dekoruttrykk enn i de foregående periodene, noe som indikerer en kulturell endring og nye bruksområder for keramikken. Vulstkeramikk opptrer i Rogaland i slutten av SN, men ellers er keramikken fra SN og EBA udekorert og med et begrenset repertoar av former. Asbestkeramikks opphav knyttes til asbestforekomstene rundt innsjøen Saimen i Øst-Finland rundt 4500 f.Kr. og ekspanderer til andre områder først rundt 2000 f.Kr. Det er rundt denne tiden asbestkeramikk først introduseres i Nord-Norge, først begrenset til Finnmark i form av Pasvik- og Lovozero-keramikk. I overgangen til metalltid opptrer asbestkeramikk lenger sørover i form av tekstilkeramikk (TK). Det er uavklart hvorvidt TK kan ha vært en direkte forløper for vestnorsk asbestkeramikk som opptrer sørover langs kysten fra periode II. I områdene for vestnorsk asbestkeramikk er det imidlertid forbindelsene til Sør-Skandinavia som peker seg ut.

4. Bronsealderkeramikens utvikling og kulturhistoriske kontekst i komparative områder

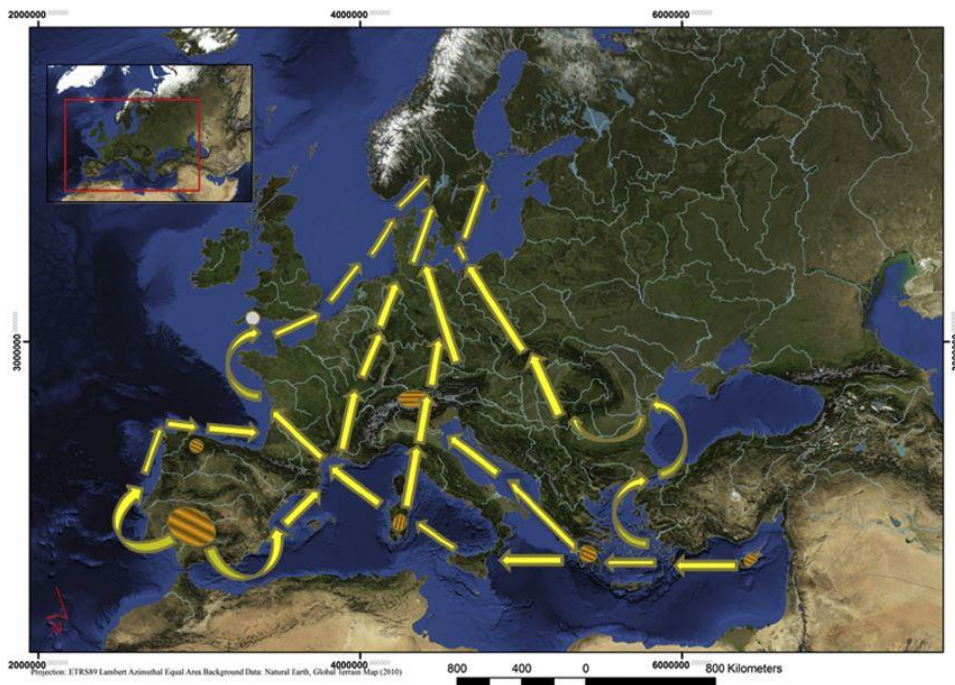
Dette kapitlet er en gjennomgang av de mest sentrale funn, publikasjoner og tematikker fra forskning på BA-keramikk i Sverige og Danmark, som utgjør de viktigste komparative områdene for den norske BA-keramikken. Flere av de svenske og danske arbeidene er helt sentrale for å kunne tilnærme seg det norske materialet på meningsfullt vis, noe som i stor grad skyldes et svært mangelfullt fokus på bronsealderkeramikk i norsk arkeologisk forskning.

Bronsealderens nettverk for utveksling av metall ligger til grunn for de kulturelle strømmingene og kontaktene i perioden 1700-500 f.Kr. Hvilke områder som var i kontakt med Norden og hvordan keramikken kan belyse slike forbindelser vil utforskes nærmere i kapitlets første del. Videre er kapitlet inndelt i to kronologiske bolker, EBA og YBA. Hver av bolkene innledes med en vid kulturhistorisk bakgrunn før fokuset rettes mot en forskningshistorisk gjennomgang av de mest sentrale arbeidene fra svensk og dansk forskning. Kapitlet er ment som en introduksjon til keramikk som funngruppe og som kulturelt «fenomen» i Norden i bronsealderen, og leder opp til kap. 5, hvor fokuset vil være på funn og forskningshistorie på BA-keramikk fra Norge.

4.1 Forbindelser i nordisk bronsealder

Kartlegging av nettverk og kontakter er fundamentale oppgaver i arkeologien. Man søker å forstå hvilke steder som var i direkte eller indirekte kontakt og i hvilken grad den materielle kulturen gjenspeiler møter mellom ulike kulturelle sfærer. I bronsealderen ser man fremveksten av langdistanse-nettverk i Europa. Likheter i gjenstander, gravmonumenter, gravskikk, bergkunst, byggeskikk m.m. underbygger at det eksisterte omfattende kontaktnett som krysser vann og land. Hypotesene om nettverk og kontakter har sprunget ut av tradisjonelle arkeologiske metoder som bygger på analogi, typologi og kronologi. Det fremste eksempelet er Oscar Montelius typologisk/kronologiske inndeling av nordisk bronsealder (Montelius 1885, 1917).

Montelius kryssrefererte de nordiske bronseobjektene sine stilistiske og morfologiske utvikling med historisk daterbare hendelser i Middelhavsområdet og funnkombinasjoner fra ulike steder i Europa i seks perioder á 200 år (Figur 1-1). Sophus Müller delte inn bronsealderen i ni perioder, men dette fikk i langt mindre grad gjennomslag (Müller 1877, 1891). Montelius periodeinndeling har i stor grad vist seg å holde vann i sammenligning med ¹⁴C-dateringer (Vandkilde et al. 1995, Randsborg 2006, Olsen et al. 2011, Kneisel 2014) og er det systemet som brukes i dag. I artikkelserien «Moving metals» (I-IV), har studier av isotopsignaturer for kobber og tinn fra skandinaviske bronseobjekter bidratt til å konkretisere nærmere hvilke områder man var i kontakt med ved utveksling av metall (Figur 4-1). De tre første bidragene i serien av publikasjoner tok for seg utvalgte bronseobjekter fra Sverige (Ling et al. 2013, 2014) og deretter Danmark (Melheim et al. 2018). Det siste bidraget fokuserer utelukkende på sverd, men tar for seg funn fra Sverige, Danmark, Norge, Tyskland og Italia (Ling et al. 2019). Hypotesen om at lokale skandinaviske kobberforekomster kan ha blitt anvendt i BA (Prescott 2006, Melheim 2012) har vist seg å være lite sannsynlig, da man har vært helt avhengig av import av kobber og tinn til Skandinavia (Ling et al. 2013:303). Alpene og Karpatene i Sentral- og Øst-Europa har lenge vært antatt å være naturlige opphavsområder for kobberet i nordiske objekter, men studiene har tilføyd flere nye områder på kartet, bl.a. Iberia, Sardinia, de italienske alpene – trolig har man også fått tinn fra de britiske øyer (Melheim et al. 2018:86). Samtidig som at de maritime nettverkene får større og viktigere utstrekning, hogges det skipsristninger over store deler av Skandinavia. I noen tilfeller er også bronseobjekter og båter avbildet sammen, noe som kan tenkes å skildre utvekslingen av metall (Ling et al. 2013:303). Proveniensstudiene har gitt nye resultater, men metoden for analyse har imidlertid også blitt møtt med kritikk ettersom isotopsignaturer for kobber ikke kan identifisere selve råstoffkilden med sikkerhet, men kun identifiserer hvilke kilder som kan utelukkes (Radivojević et al. 2019). Et sikkert resultat med denne metoden kan altså kun oppnås når alle andre potensielle råstoffkilder har blitt ekskludert – det er med andre ord fortsatt viktig å sammenligne resultater fra proveniensanalyser mot arkeologisk kunnskap for å forhindre usannsynlige koblinger (ibid).

Figur 4-1: Kontaktområder for utveksling av metall i BA. Basert på sannsynlige opphavsområder for kobber (oransje felt) og tinn (hvit sirkel) i svenske bronsealder, og mulige ruter fra kobbergruvene i Europa til Skandinavia i bronsealder (piler). (Ling et al. 2014:127, fig.18).

4.2 Keramikk i nordisk bronsealder

4.2.1 Opphav og produksjon

Kan keramikken utfylle, bekrefte eller utfordre de omfattende nettverkene som viser seg gjennom bronsealderobjektene proveniens og den stilistiske og teknologiske likheten som eksisterer over store geografiske områder i BA? Endringene i både metall og keramikk synes å følge en felles rytme som viser at det må ha vært jevnlig interaksjon mellom ulike regioner i enkelte deler av det større europeiske nettverket (Coles og Harding 1979, Kristiansen 1998:63, Kristiansen og Larson 2005). Hvis spørsmålet er å finne opphavet for et enkelt leirkar er det teoretisk mulig å gjennomføre proveniensbestemmelser gjennom at leire og magring analyseres og kobles opp mot mulige geologiske signaturer. Slike analyser er hensiktsmessige når man har kjente leireforekomster i umiddelbar nærhet til funn eller spor av

keramikkproduksjon, noe som kan forekomme på og rundt boplasslokaliteter. Proveniens av keramikk vil kunne gi innsikt i hvor den ble produsert, om man benyttet lokale leirer, om man forflyttet seg over (store) avstander for å få tak i leire, eller om også import av ferdige kar kan ha forekommet. Proveniensstudier av keramikk er imidlertid krevende ettersom det også forutsetter at man kjenner til lokale leireforekomster. Alternativt kan man si noe indirekte om keramikens proveniens hvis det kan påvises stor homogenitet i keramikkgodset innad på en enkelt lokalitet, som for eksempel Gualöv i nordvestre Skåne (Brorsson og Hulthén 2007:274). Det finnes nokså få bronsealderkontekster i Norden som peker overbevisende på keramikkproduksjon (se imidlertid Draiby 1984, Ingvardson 2005, Botwid 2017:207 ff., Rasmussen og Bech 2018), men dette har trolig sammenheng med at arkeologiske spor etter lavskala keramikkproduksjon kan vise seg på en intetsigende måte og derfor ikke alltid blir fanget opp i arkeologiske undersøkelser (Botwid 2017, Kristensen 2018:174). Keramikken i nordisk BA gir i hovedsak inntrykk av å ha blitt både produsert og anvendt lokalt. Spesialisert keramikkproduksjon i stor skala ser vi først i yngre romertid/folkevandringstid, og importert keramikk ble ikke vanlig i Skandinavia før i vikingtid (Bäck 2009, Brorsson 2015:259). En studie som kaster lys over hvem keramikeren i bronsealderen var, er Katarina Botwids gjennomgang av det omfattende keramikkmaterialet fra YBA-boplassen Pryssgården i Östergötland (Botwid 2017). Sammensetningen av keramikk fra Pryssgården regnes som typisk og karakteristisk for mange YBA boplasser i Norden (Stålbom 1998:128, Botwid 2017:82-23 Borna-Ahlkvist 2002). Utfra sin egen bakgrunn som profesjonell keramiker har Botwid utviklet en metode for å analysere keramikens håndverksmessige ferdighetsnivå (Botwid 2013). Konklusjonen er at keramikken på Pryssgården i stor grad ble produsert av mennesker som hadde en god håndverksmessig kunnskap – altså mennesker som befinner seg i sjiktet mellom spesialist og novise i keramikkhåndverket. Det er interessant at det ikke eksisterer noen tydelig sammenheng mellom vanskelighetsgrad og nivå i keramikken fra Pryssgården. Et tilsynelatende enkelt kar kan ha blitt produsert med profesjonell håndverkskunnskap, mens «finkeramikk» og avanserte kar kan ha blitt utformet på en keitete/ukyndig måte (Botwid 2017:32-33).

Implikasjonene i Botwids analyse harmonerer med hvordan man tenker seg at bronsealderkeramikk jevnt over ble produsert i Norden: lokalt, ikke spesialisert, men produsert av mennesker med ulikt ferdighetsnivå. Dette peker igjen mot en organisering av keramikkhåndverket innenfor rammene av en boplass eller et lokalsamfunn og ikke en storskala/spesialisert keramikkproduksjon.

4.2.2 Innflytelser

Selv om konseptet «Europa» ikke eksisterte i bronsealderen, har likevel det europeiske kontinent preg av felles kulturelle verdier og interaksjon i BA. Samtidig ser man tydelig at keramikk- og andre håndverkstradisjoner utføres på regionalt spesifikke måter (Jensen 1997, Harding 2000:414, Sofaer et al. 2010:469).

Giftermålsallianser og gjestebud, hvor tilvirkning og anvendelse av keramikk har hatt en viktig rolle, har trolig vært viktige for opprettholdelsen av kontakter og nettverk. Gjennom denne kontakten har mennesker møttes, idéer har blitt formidlet og implementert både direkte gjennom at mennesker som tilvirket keramikk flyttet på seg, men også gjennom at man ble eksponert for nye kulturelle impulser på tvers av grenser. Giftermålsallianser må ha hatt en innvirkning på utvalget i kartyper og variasjonen i oppsettet i tillegg til at det har vært viktig for selve tilvirkningen av keramikk (Eriksson 2009:244 m. ref.). I løpet av EBA skjer det store endringer i keramikken, noe som må sees i sammenheng mellom den overregionale interaksjonen igangsatt av nettverkene for distribusjon av metall (Eriksson 2009:246).

I Norden kan man peke på to hovedområder for keramisk innflytelse: *Sentral-Europa*, med Tumulus-grupper i EBA og Lausitzkulturen i dagens Polen og Øst-Tyskland i YBA. Samtidig kan man enkelte steder også se en *nordøstlig* innflytelse knyttet til de kam- og senere tekstilkeramiske områdene, og praksisen med asbestmagring. Såkalt *striert keramikk* har en distinkt rispet overflate som knyttes kulturelt til Finland og Baltikum, og opptrer ofte som et innslag på svenske lokaliteter hvor keramikken ellers har tydelige koblinger mot Lausitz/Sentral-Europa (Eriksson 2009:129, 247). Introduksjonen av striert keramikk opptrer samtidig med at kontakten med de østlige metallnettverkene ble intensivert, noe som viser seg i introduksjonen av Mälardals-økser fra periode IV/V (Eriksson 2009:247). Mälardals-økser av denne typen er

også kjent i Norge (Engedal 2010). I noen tilfeller kan det pekes på hybride keramikkformer – tydelige sammenblandinger av elementer fra nordøstlig og sentraleuropeisk keramikk i YBA, noe jeg vil komme inn på i kap. 5.

4.3 EBA – kulturhistorisk bakteppe

I store deler av Sentral- og Nord-Europa ble det anlagt en rekke gravhauger og gravrøyser i EBA som del av Tumulusfenomenet. Denne praksisen innebar konstruksjoner av både monumentale og mindre hauger og røyser rundt et gravkammer (Harding 2000:84). Individene som ble gravlagt i hauger og røyser i EBA var etter regelen ubrente, og ble gravlagt med gjenstander som på ulike vis vitner om identitet og relasjoner. Det finnes markante regionale ulikheter i gravskikk og gravkonstruksjon gjennom Europa, samtidig som de har et felles overregionalt uttrykk og som følger en felles rytme (Kristiansen 1998:63, Kristiansen og Larson 2005, Holst 2013:107). Det arkeologiske materialet indikerer at Tumuluskulturen var i kontakt med de egeiske bystatene gjennom byttenettverk for rav og metall, som blant annet påvirket utviklingen av den distinkte nordiske bronsestilen (Kristiansen og Suchowska-Ducko 2015:363). At den tidlige geometriske dekorstilen og den etter hvert så dominerende og karakteristiske nordiske spiralstilen kan ha hatt forbilder fra de tidlige palasskulturene rundt Middelhavet (Minoisk og Mykensk kultur), er ingen ny tanke (se Montelius 1885:42). Gjennom funn av baltisk rav i mykenske kongegraver og i det kjente skipsvraket Uluburun ved kysten i Sørvest-Tyrkia (Jockenhövel 2013:736), fremgår det tydelig at det eksisterte en form for indirekte eller direkte kontakt mellom Norden/Nord-Europa og palasskulturene rundt Middelhavet i EBA. Denne kontakten var i hovedsak drevet frem av handel med baltisk rav (Kristiansen og Larsson 2005), og distribusjon av baltisk rav til den egeiske verden, rundt 1600/1500 og 1200 f.Kr., korresponderer med dateringene av noen av de svenske bronsejenstandene som har signatur fra Kypriotisk kobber (Ling et al. 2014). Det har også vært påpekt at enkelte svenske helleristningsbilder kan være fremstillinger av såkalte *oxhide ingots*, kobberplater med en x-lignende form som gir assosiasjoner til skinnet fra en okse (Ling og Stos-Gale 2015). *Oxhide ingots* kjennes

fra Kypros og Uluburun-skipsvraket fra samme tid som bronsegenstandene med signatur fra Kypriotisk kobber (ibid).

4.3.1 EBA-keramikk i Sverige

I de første fasene av EBA fremstår keramikken som en fortsettelse av tradisjonene i SN: godset er grovt og tykt, ofte med store magringskorn som danner bulker og sprekker i overflaten, og i motsetning til tidligere perioder er dekor sjeldent (Hulthén 1977:192, Lindahl et al. 2002:81, Eriksson 2009:116, Brorsson og Ytterberg 2018:45). Karene er stort sett tønne- eller situlaformet, ofte med inndratt nedre del. Kar med åpne former kjennes ikke fra SN/EBA, noe som gir en pekepinn om de funksjonelle aspektene ved keramikken (Eriksson 2009:174). Vulstkeramikk, som ble belyst i forrige kapittel, er kjent fra svenske lokaliteter fra overgangen SN og EBA (Jaanusson og Silvén 1962, Jaanusson 1985, Lindahl et al. 2002, Brorsson og Ytterberg 2018), og har blitt forbundet med Únětice /Pre-Lausitz keramikk. Vulstkeramikken eksisterer imidlertid i et avgrenset tidsrom (overgangen SN/EBA) og videreføres ikke som del av det keramiske repertoaret i EBA. Rundt periode II/III innføres det et langt større repertoar av karformer, og nye overflatebehandlinger som polering og ruslemming kommer til (overflatebehandlinger diskuteres inngående i kap. 7). Disse endringene har tradisjonelt blitt koblet til *Lausitzkulturen* (som jeg vil komme nærmere inn på i de neste kapitlene) men som Eriksson påpeker, passer det ikke kronologisk da den tidligste (pre-) Lausitzfasen knyttes tidligst til periode III med et tyngdepunkt i periode IV og V. De eldste tilfellene av ruslemmet keramikk, dokumentert allerede fra periode II i Sverige, finner man derimot i Únětice og i ulike Tumulusgrupper – samtidig med at keramikken i Norden endres markant. Endringene i den nordiske keramikken i periode II/III må altså sees som resultat av innflytelse fra ulike Tumuluskulturer og fra Únětice i forbindelse med handelsforbindelsene for bl.a. kobber og tinn (Eriksson 2009:119). De nye formene og overflatebehandlingene viser at man tok i bruk et variert spekter av karformer, og at keramikken fylte nye behov i samfunnet (Eriksson 2009:176). I Oldebergs katalog med avbildninger av eldre bronsealderfunn i Sverige, er det kun fire leirkar fra gravkontekster som med sikkerhet kan knyttes til EBA, og jevnt over regnes keramikk for å være et sjeldent innslag i EBA-graver i Sverige (Oldeberg 1974, 1976, Eriksson 2009:116). Hankekar

og små drikkekar av tre, metall og tidvis også i keramikk blir imidlertid vanligere i høystatusgraver i periode II, noe som antyder at mat og drikke hadde en plass i gravritualer (Eriksson 2009:188). Videre har innslag av hankekar og små drikkekar i høystatusgraver i EBA blitt tolket som en av flere vitnesbyrd om kulturelle forbindelser mellom Norden og palasskulturene i middelhavsområdet i EBA (Kristiansen og Larsson 2005:154-158).

4.3.2 EBA-keramikk i Danmark

Sammenlignet med Sverige og Norge er danske gravfunn med EBA keramikk tallrike. Publikasjonsrekken *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen* (omtales her som *Die Funde*), gir et overblikk over funnmateriale fra alle EBA-graver fra Danmark og Nord-Tyskland i form av detaljerte funntegninger, funnopplysninger, kart og foto. Etter å ha gjennomgått tegningene fra de hittil 11 publiserte bindene som omhandler danske områder (Aner og Kersten 1973, 1976, 1977, 1981, 1984, 1986, 1990, 1995, 2001, 2008, 2014 - dette gjelder foreløpig bind 1-3 og 6-13, se for øvrig Frost og Hornstrup 2015 for komplett oversikt over arbeidet med *Die Funde*), kan det konstateres at antall leirkar fra danske EBA graver totalt sett ligger rundt 200 stk. Inkluderer man de hittil publiserte bindene for det nordtyske området blir tallet rundt 450 stk. Det skal imidlertid legges til at hovedvekten av funnene hører sammen med bronse fra periode III, mens svært få skriver seg fra periode II og I. Poenget er at funnmengdene er tilstrekkelige til å ta tak i mange av de usikkerheter og problematikker man lenge har påpekt for denne funngruppen. Tegningene og beskrivelsene av EBA-keramikken fra *Die Funde* har imidlertid nylig blitt brukt i analyser av bronsealderkeramikk i Danmark (Lolk 2009, Kristensen 2018) – dette kommer jeg tilbake til.

Endringstendenser i den danske EBA-keramikken

«De Lerkar, der er fundne i Grave fra den ældre Bronzealder, siger tydeligt, at Interessen for Keramikken ganske mangler. Noget tarveligere, haandværksmessigt set, end den ældre Bronzealders Keramik lader sig næppe paavise fra Oldtiden» (Broholm 1933:153).

Til tross for pessimismen i Broholms oppfatning av EBA-keramikk gjorde han også et reelt forsøk på å klassifisere EBA-keramikk fra danske graver etter formtyper. Riktignok er inndelingen uten illustrasjoner og videre utgreielser om kronologiske forhold, men kan brukes som et utgangspunkt for å diskutere keramikkenes utvikling frem mot YBA. Broholm pekte ut følgende former som mest karakteristisk for dansk EBA-keramikk:

«A: Store tøndeformede Kar (Krukker), B: Kar med rundagtig Bug og kegleformet Hals, C: Krukker med rundagtig Bug og cylindrisk Hals. D: Bægre, Kopper og Skaale» (Broholm 1933:152-156).

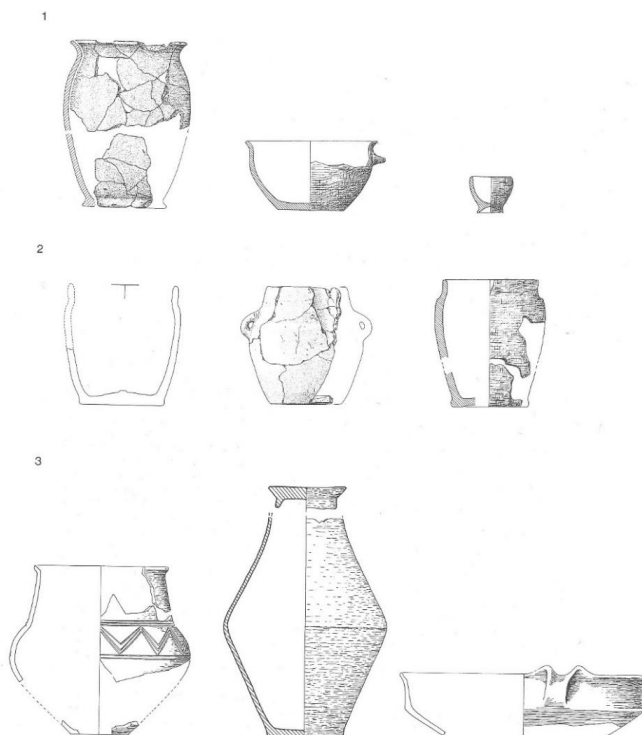
Det er få karakteristiske trekk som fremheves, annet enn at det forekommer en viss variasjon av karstørrelser og former. Det som beskrives som mest karakteristisk for EBA-keramikk er en inkonsekvent eller ujevn utforming som vanskeliggjør en detaljert systematisering (ibid). EBA-keramikk fra Danmark kan generelt sett karakteriseres på samme måte som i Sverige: enkle former, tykke karvegger og uregelmessig overflate som ofte har store, fremtredende magringskorn (Jensen 2002:125, Kristensen 2018:171). Marianne Rasmussen har gjort en systematisering av EBA-boplasskeramikk fra Jylland hvor hun beskriver EBA-keramikk som karakterisert av utflytende former –altså en manglende fasthet i utformingen som gjør det vanskelig å bedømme bl.a. leddeling (se kap. 7 om leddeling). Videre hevder Rasmussen at det er store forskjeller i formspråket mellom keramikk på boplasser og i graver i EBA, til tross for at de tydelig er produsert innenfor samme «stilistiske ramme» (Rasmussen 1993:137). Enkelte elementer fra boplasskeramikken kan gjenfinnes i keramikken i gravene, noe som underbygger at de tilhører samme stilspråk, men formene er forskjellige og attributter som hanker, listeknopper eller tappører¹¹ forekommer hyppig i gravene, men er sjeldne i boplasskeramikken (Rasmussen 1993:137).

Noen overordnede utviklingstrekk for den danske bronsealderkeramikken er postulert av Rasmussen (Rasmussen 1993:17, se Figur 4-2). Henrik Thrane har flere ganger

¹¹ Et leirkar med tappører er kjent fra Håbakken i Klepp kommune fra et bronsealderhus. Huset er imidlertid datert til siste del av yngre bronsealder men viser forbindelser til Jylland (Hemdorff 1987:231-232)

diskutert BA-keramikk i sine arbeider (Thrane 1975, 2008, 2013), og med utgangspunkt i bl.a. Rasmussens arbeid har han formulert en tredelt inndeling som også kan gjenkjennes i andre deler av Skandinavia (Thrane 2008:251):

- 1) Kar fra SN/periode I kjennetegnes av enkel morfologi, grovhet i gods og overflatebehandling og betegnes av Thrane som *Kümmerkeramik*. Begrepet kümmerkeramikk kan oversettes bokstavelig til sorgens keramikk/sørgelig keramikk, og er en eldre betegnelse for sen-neolittisk/EBA keramikk i deler av Tyskland og Nederland som nå kalles *Elp-keramikk*, etter Elp-kulturen som keramikken knyttes til (Coles og Harding 1979:297, Fokkens 2001:249, Fokkens og Fontijn 2013:553). *Kümmerkeramikk*, i den danske betydningen, er ifølge Thrane første fase for nordisk BA-keramikk, og er i hovedsak kjent fra boplassen Vadgård ved Limfjorden og fra enkelte graver (Thrane 2008:251).
- 2) Den andre fasen viser tydelig påvirkning fra Tumulus-kulturer (Thrane 2008:251). I denne fasen ser vi et økt repertoar av former, amphora-lignende kar med to hanker og en klar tradisjonsendring i overflatebehandling til finere magring og pent glattede overflater. De første eksemplene av ruslemming dukker også opp rundt denne tiden (Thrane 2008:250).
- 3) I den siste fasen som hører til YBA, skjer det på nytt en større tradisjonsendring. Spekteret av karformer og kartyper i ulike størrelser øker betraktelig. Den utbredte urnegravsskikken fører til en stor mengde keramikk og det kan pekes ut både spesialiserte keramikktyper og sekundære kar i urnematerialet (ibid).

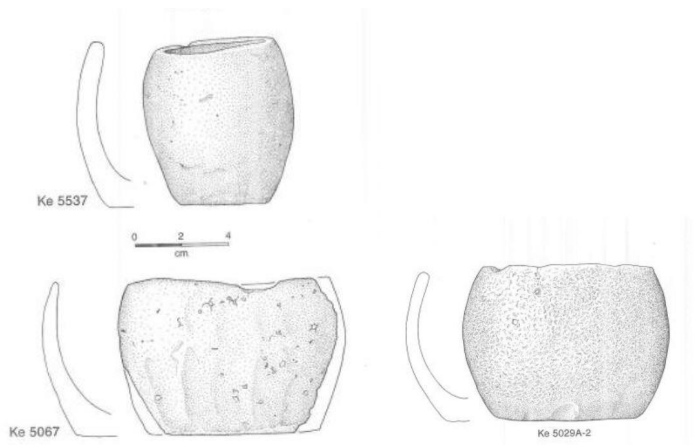
Figur 4-2: Plansje som viser «klassiske karformer» fra SN (1), EBA (2) og YBA (3) (Rasmussen 1993:16, fig.2).

Rasmussen skisserer et meta-forløp for å forstå keramikkenes utvikling i lys av hvilke kontekster den opptrer i: i etterkant av klokkebegeerfasen, hvor inklusjon av keramikk i graver er sentral, mister keramikk sin rituelle betydning. Kümmerkeramikken, som avløser klokkebegeerkeramikk, fremstår som anonym og «dagligdags» og er langt mindre vanlig i rituelle kontekster. Ved inngangen til YBA endres keramikken i takt med at den får en større rituell betydning gjennom urnegravsskikken (Rasmussen 1993:140).

At keramikk blir «viktigere» i YBA vises gjennom en sterk økning i funnmengder, en markant økende variasjon av karformer, og større rituell betydning ettersom den blir anvendt som urner (Thrane 2008:151). Jørgen Jensen tok imidlertid dårlig godskvalitet og snevert spekter av karformer til inntekt for at keramikken ikke hadde særlig rituell betydning i EBA (Jensen 2002:124). Nyere studier av EBA keramikk har stilt spørsmål ved denne oppfatningen siden det er påvist at enkelte mindre leirkar

som kan assosieres med drikking (kopper, hankeskåler) langt oftere er funnet i gravkontekster enn på boplasser (Kristensen 2018:203, 108 fig.18.21. Se imidlertid Draiby 1984:176, fig. 30 for et eksempel på en liten kopp fra boplasskontekst). Små kopper og begere nevnes også av Broholm som en av fire hovedkategorier av EBA-keramikk (Broholm 1933:155). Som nevnt har Rasmussen vist at det, i alle fall på Jylland, var en forskjell mellom keramikk på boplass og i graver i EBA, noe som kan antyde at enkelte typer keramikk var ment spesielt for graver (Figur 4-3).

Keramikken fra SN/EBA har som nevnt ofte et tykt og porøst gods som ofte bevares dårlig i jorden, og utvalget av former og størrelser er begrenset. Det er imidlertid viktig å poengtere at det ikke er snakk om «dårlig» keramikk (Hulthén 2013:36), selv om den ofte har blitt omtalt slik, iallfall i eldre publikasjoner (bl.a. Müller 1877:305, Childe 1930:229, Broholm 1933:153). Keramikk med tykke vegger og porøst gods gjør blant annet at flytende innhold kan holdes friskt og kaldt, og trolig har også porøsiten i dette godset gjort keramikken særlig godt egnet for gjæring (Hulthén 2013:36). Det har blitt vist gjennom isotopanalyser at nordisk SN/EBA keramikk har signaturer som knytter den til fermentering eller gjæring av mat eller til brygging (Isaksson 2009). Spor av tjære er kjent fra EBA keramikk i Mälardalen (Isaksson 2009), og fra Bjerre i Thy ble det funnet signaturer for melkeprodukter (Kristensen 2018). Keramikk i SN/EBA var med andre ord utformet på en gitt måte fordi at det var hensiktsmessig i forhold til dens anvendelse, ikke fordi man manglet kunnskap. Keramikk i SN/EBA kan være knyttet mot produksjon og konsum av bla. alkoholholdig drikke, og videre studier vil forhåpentligvis utforske disse implikasjonene nærmere.

Figur 4-3: Til venstre: kopper og begre fra graver i Thy og Vester Hanherred. (Kristensen 2018:183, fig. 18.21. Tegningene er hentet fra Aner og Kersten 2011).

4.4 YBA – kulturhistorisk bakteppe

Rundt 1100 f.Kr. inntraff viktige politiske, sosiale og økonomiske endringer som førte til en kollaps av det mykenske og hitittiske riket i dagens Hellas og Anatolia. Kollapsen påvirket utvekslingen av varer og kommunikasjon og ledet Mykene inn i en nedgangstid samtidig som at andre stormakter som Egypt og Mesopotamia ble svekket (Cline 2014). Nettverkene i Europa var på denne tiden tett sammenvevde og disse dramatiske hendelsene fikk ringvirkninger langt utenfor middelhavsområdet (Kristiansen og Larsson 2005). Kollapsen av palasskulturene i middelhavsområdet sammenfaller med, og regnes som, en avgjørende begivenhet for *urnemarkskulturens* begynnelse i Europa, men sammenhengen er uklar (Coles og Harding 1979:336, Vandkilde 2007:139). Urnemarkskultur er en samlebetegnelse som favner vidt om ulike samtidige kulturelle grupper i Europa som deler likhetstrekk i materiell kultur, gravritualer og religion fra om lag 1100 f.Kr. (Coles og Harding 1979:335, Kristiansen 1998:63). Urnemarkene er store gravplasser som kan huse hundretalls kremasjonsgraver (Fokkens 1997:363) og som blir vanlige i Sentral-Europa ved inngangen til yngre bronsealder. Gravskikken representerer et brudd med tidligere gravleggingspraksis, og sammenlignet med haugleggingstradisjonen kan den

karakteriseres som en tilsynelatende mer demokratisk gravskikk (ibid). Selve begrepet urnemarkskultur er generaliserende: urnemarkskulturen er kompleks og ofte er det vanskelig å definere de ulike regionale gruppene på en presis måte siden det eksisterer store lokale variasjoner også innad i gruppene (Kristiansen 1998:63). Kristiansen har foreslått en tredeling av regionale tradisjoner i urnemarkskulturen: den nordiske, den atlantiske og den sentraleuropeiske gruppen, hvor interaksjonen mellom gruppene var hyppig nok til å opprettholde en felles rytme i utviklingen av metall, keramikk og i ritualer, til tross for at det også eksisterer åpenbare forskjeller. Urnefelt i Norden er jevnt over et sent fenomen. I Norge og Mellom-Sverige ser man først og fremst en forbindelse til eldre tradisjoner gjennom den utstrakte praksisen med å anlegge urnegraver sekundært i eldre hauger og røysler (Kristiansen 1998:63). At arktiske og østlige tradisjoner ikke inkluderes i Kristiansens inndeling kan kritiseres som symptomatisk for mye av den europeiske bronsealderforskningen, hvor det som oppfattes som «perifere» områder av Europa (Nord- og Nordøst) utelates fra analysene. Samtidig er det heller ikke belegg for å inkludere de nordligste delene av Europa under *urnemarksfenomenet* (Figur 4-4). Tilnærmingen til gravskikk og kosmologi i de nordlige/arktiske delene av Norge/Norden er forskjellig fra det som kjennes fra nordisk bronsealder og urnemarksområdet. Selv om fravær av løsmasser i gravene (tørrmuring) på sett og vis er et overfladisk fellestrekk mellom de kystnære røysene og urgraver, er det flere viktige forskjeller. Ingen urgraver har spor av kremasjon, gjenstandsinventaret er forskjellig fra de nordiske (norrøne) områdene, bl.a. har importert metall opphav i østlige områder, og den døde er ofte pakket inn i never (Schanche 2000:157). Fra Varanger kjennes det et fåtall urgraver med asbestkeramikk, men keramikken er av Kjelmøy/Sär II-type, som eksisterte som del av Fennoskandisk jeger-sanker kultur (Jørgensen og Olsen 1988:29-30, Schanche 2000). Kjelmøykeramikk knytter seg kronologisk til tidsrommet 900/700-0 i Norge, men noe senere i Sverige, Finland og Russland (Sundquist 2000:13, tab.1) Så vidt meg bekjent er den nordligste *urnegraven* i Norge fra Sunnmøre (grav 72 Fjørtoft), og skriver seg fra overgangen mellom YBA og FRJA. Det finnes en rekke bronsealdergraver nord for Sunnmøre, blant annet røysfeltet på Toldnes og Holan i

Trøndelag, men uten funn av keramikk (Rygh 1906, Grønnesby 2009:68, Engedal 2010:114-115).

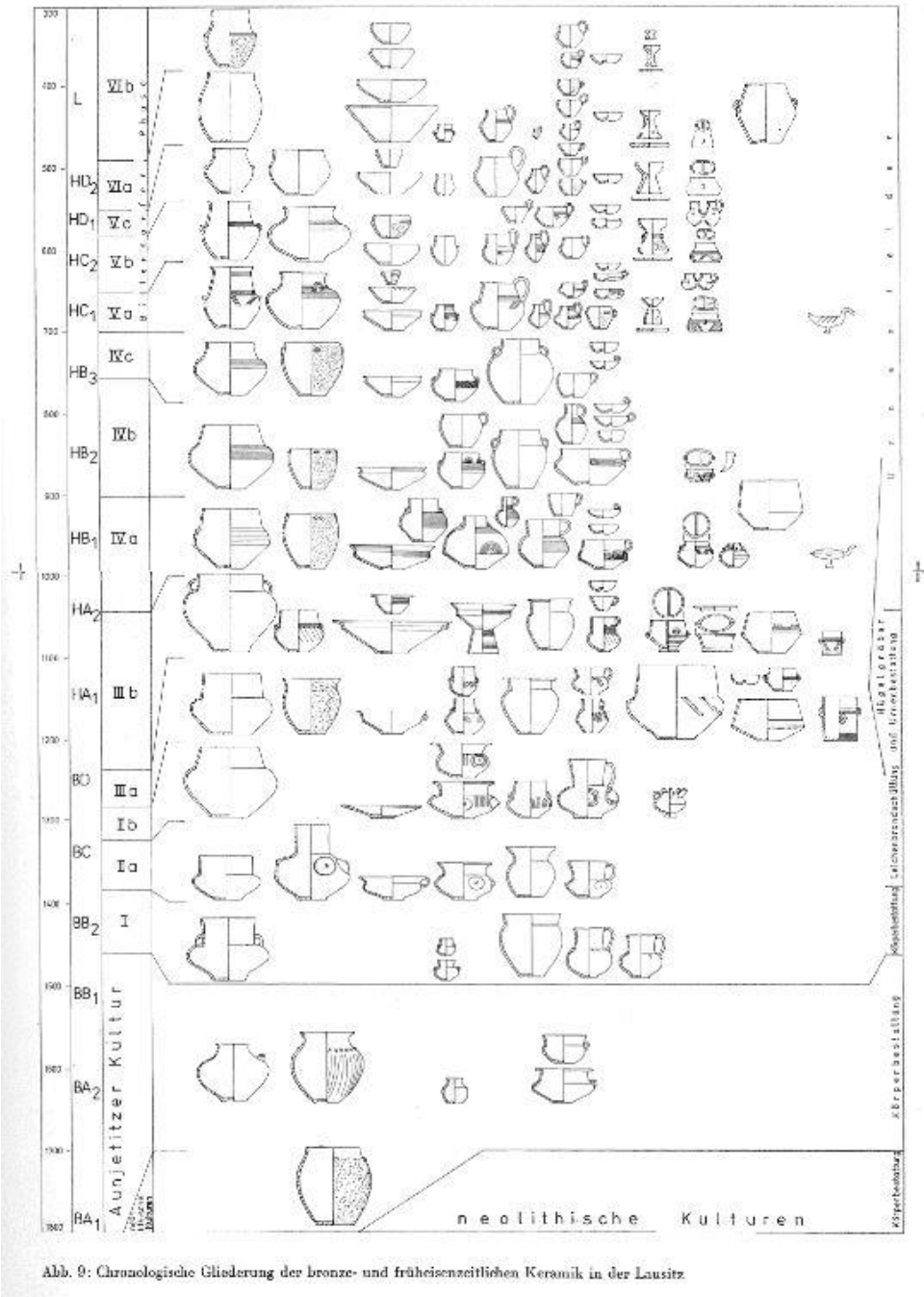

Figur 4-4: Kart over de ulike regionale tradisjoner i YBA-Europa/ «Urnemark». Merk at de nord og østlige tradisjonene i YBA ikke er inkludert på dette kartet. (Kristiansen 1998:64, fig.26)

4.4.1 Lausitzinflytelse i Nordisk BA-keramikk

Et tilbakevendende moment i diskusjonene rundt den skandinaviske BA-keramikken, er innflytelsen fra Lausitzkulturens keramikk (Figur 4-5). Lausitzkulturen kan beskrives som en nordlig gren av Urnemarskomplekset (Dzięgielewski et al. 2010:19), geografisk knyttet til nåværende Polen, deler av Slovakia, Tsjekkia og Øst-Tyskland. Karakteristisk for Lausitzkulturen er store urnemarker som ble gjenbrukt over generasjoner, og hvor gravene etter regelen består av en urne og et oppsett av flere leirkar, såkalte *bi-klar* (Jockenhövel 2013:734). Lausitzkulturen deles inn i en vestlig og en østlig tradisjon som igjen utviser stor grad av lokale variasjoner. Til tross for at en enhetlig definisjon av Lausitzkultur er vanskelig er det flere elementer ved Lausitzkultur som gjør at den skiller seg ut som en enhet fra andre grupper i Urnemarskkulturen, først og fremst på grunn av keramikken (Tiedtke 2017:25). Lausitzkeramikken preges av et stort utvalg av former med en gjennomført og distinkt stil som hadde stor påvirkning på keramikkhåndverket i Nord og Sentral-Europa. Mye av keramikken som dukker opp i overgangen mellom EBA og YBA i Norden står uten forbindelse til eldre, lokale keramikktadisjoner, men ligger stilmessig og teknisk nært den samtidige Lausitzkulturens keramikk (bl.a. Broholm 1933, Vifot 1938, Baudou 1960:95 ff, Thrane 1975:177-182, Hulthén 1977:205, Jaanusson 1981, Dąbrowski 1988, Carlsson 1993:46, Jensen 1997, Stålborg 2005:492, Dzięgielewski 2017). En oversikt over de viktigste typene og kronologiske utviklingstrekkene (Buck 1989:89, se også Figur 4-5), viser tydelig at det eksisterer en form for stilistisk forbindelse mellom form- og dekorspråket i Lausitzkeramikk og Nordisk BA-keramikk, selv om det også er mange trekk ved Lausitzkeramikken som ikke er å gjenfinne i Norden (som eksempelvis illustrert av Eriksson 2009:257, fig. 138). Konkrete likhetstrekk er ruslemming, polerte skåler, dobbeltkoniske kar og de fleste former for dekor, men påvirkningen har ikke vært like sterk alle plasser (Eriksson 2009:39, Thrane 2008:). Likhetene mellom Norden og Pommern/nordre Polen er fra periode III fremtredende. Særlig støpeteknologien viser nordisk innflytelse (Czebreszuk 2013:778, Dzięgielewski 2017:323), og det finnes eksempler på import av bronsegjenstander som har gått i begge retninger (Dąbrowski 1989:3 i Kaliff 2001:48-50, Jensen 1997, Dzięgielewski 2017:305). Små tumuli er vanlige i

Lausitzkulturen og markerer en forskjell fra den monumentale nordiske tumulus-tradisjonen, men praksisen med å oppføre slike små gravhauger eksisterer også i Norden, og har blitt tolket som en påvirkning fra Lausitz (Kristiansen 1998:176). Det finnes altså flere eksempler på kontakter mellom Lausitz og Norden i bronsealder, men likhetene i keramikk er det tydeligste (Thrane 1975:177-182, Jaanusson 1981, Dąbrowski 1988, Dzięgielewski 2017). I YBA foregikk det trolig småskala migrasjoner mellom Vistulabukten og Danmark/Sverige hvor det skjedde en kunnskapsoverføring fra keramikk-kyndige personer fra Lausitzområdet til Skandinavia (Dzięgielewski et al. 2010:21). Eriksson peker på at selv om innflytelsen fra Lausitzkeramikk i nordisk keramikk ikke kan betviles, er det også et behov for å nyansere diskusjonen og tydeliggjøre hva denne innflytelsen egentlig går ut på. Lausitzkeramikk bør ikke bli sett som markør for en enkel kultur, men heller som representant for *en felles keramisk stil* som gir seg til syne over et stort område i YBA: fra Balkan og Nord-Italia i sør til Norge og Sverige i nord (Eriksson 2012:189-191). Flere av de mest karakteristiske typene og trekkene får heller aldri nedslag i Norden, noe som bekrefter oppfatningen at man selekterer bort og inkorporerer deler av Lausitzkeramikens stilistiske «pakke» inn i et lokalt keramisk repertoar (Thrane 2008:247, Eriksson 2012:189-191, Jockenhövel 2013:736).

Figur 4-5: Plansje som viser den kronologiske utviklingen av Lausitzkeramikk keramikk (Buck 1989:89).

4.4.2 YBA-keramikk i Sverige

Skåne

Skåne i Sør-Sverige er av de best studerte områdene for BA-keramikk, noe som har sammenheng med etableringen av det keramiske forskningslaboratoriet i Lund i 1972 ved Birgitta Hulthén. Laboratoriets kjernevirke har vært mineralogiske analyser av leirgods, og Hulthéns naturvitenskaplige fokus har stimulert til at flere svenske arkeologer er i besittelse av spesialkompetanse på keramikk og keramiske analysemetoder. Fra det keramiske forskningslaboratoriet har det kommet viktige metodiske og typologisk/kronologiske publikasjoner for bronsealderkeramikk som brukes som referanseverk flere plasser i Skandinavia (Hulthén 1974, 1991, 2013, Lindahl et al. 2002). Miljøet rundt forskningslaboratoriet har også publisert viktige individuelle bidrag til forståelsen av BA-keramikk gjennom å kombinere naturvitenskaplige analyser av keramikk med tematikker som eksperimentelle tilnærminger til teknisk keramikk (Hulthén 1977, 1991, Lindahl og Eklöv Petterson 2011, Eklöv Petterson 2012), sosiale og rituelle aspekter (Eriksson 2005, 2006, 2008a, 2008b, 2009, 2013, Stilborg 2005, 2008, 2014) og keramisk håndtverkstolkning (Botwid 2013, 2017).

Urner, husurner og ansiktsurner

De fleste store studiene av svensk BA-keramikk er gjort på boplassmateriale, men det finnes også flere studier med utgangspunkt i urnegraver fra yngre bronsealder i Skåne (Stjernquist 1961, Hulthén 1977, Olausson 1987), og sammenligninger mellom keramikk fra boplasser og graver (Stilborg 2005, Brorsson og Hulthén 2007). Publikasjonen om gravfeltet Simris i Simrishamn i Skåne er et betydningsfullt bidrag til kunnskapen om det skånske urnematerialet (Stjernquist 1961). Keramikken fra Simris er klassifisert etter karform som sammen med overflatebehandlinger, modelleringer, dekor, typiske bronsealderformer, bi-kar, lokk og skåler viser at den føyer seg inn i en Lausitz-inspirert keramikktradisjon (ibid:145). Fra Simris er det i tillegg kjent to *husurner*, som peker mot en ideologisk og symbolsk forbindelse med Villanovakulturen (ibid:144). *Husurner* er en særegen urnetype som karakteriseres av arkitektoniske trekk og som har fremkommet i nær tilknytning til elver og sjø med

hoveddistribusjon i svært avgrensede deler av Skåne, Gotland, Jylland, mellom Harz-fjellene og elven Elbe i Tyskland og i østlige Pommern (Sabatini 2007:21-25). Et samtidig og lignende fenomen eksisterte i Villanovakulturen i Nordvest-Toscana i form av såkalte *urne a capanna*, eller *hut-urns* (her kalt hytteurner) (Sabatini 2007:3, 150, 165-166). Villanovakulturen (ca.900-720 f.Kr.) kan med hensyn til gravskikk oppfattes som en gren av Urnemarksfenomenet: kremasjon og gravleggelser forekom som regel i dobbeltkoniske urner og tidvis i hytteurner (Haynes 2000, Bartolini 2014).

Husurner kjennes også fra gravfeltet Piledal nær Ystad i Skåne, hvor urnetypene ellers domineres av dobbeltkoniske og tønneformede kar (Olausson 1987). Husurner og ansiktsurner sameksisterer fra slutten av periode IV og til midten av periode V (Kaliff 1997:48, Sabatini 2007:3), og ansiktsurnene er representerte i alle regioner hvor det finnes funn av husurner (Sabatini 2014:541, fig.1). Det finnes også sammenblandede former av hus- og ansiktsurner, noe som tyder på at det eksisterte en form for ideologisk forbindelse (Stjernquist 1961:59, Sabatini 2007:165, Kneisel 2010:44, abb.9, Kneisel 2012:504). Både husurner og ansiktsurner ble spesifikt utformet for graver, det er ikke gjort funn av ansiktsurner eller husurner i andre type kontekster. Det er ikke gjort funn av husurner i Norge, og detaljer rundt denne funngruppen vil derfor ikke utgreies videre her. Det arkeologiske materialet peker imidlertid på at elitenettverket mellom den italiske halvøy og Sentral-Europa/Norden hadde forgreninger inn til Norge – dette vil jeg komme tilbake til i kap. 9.

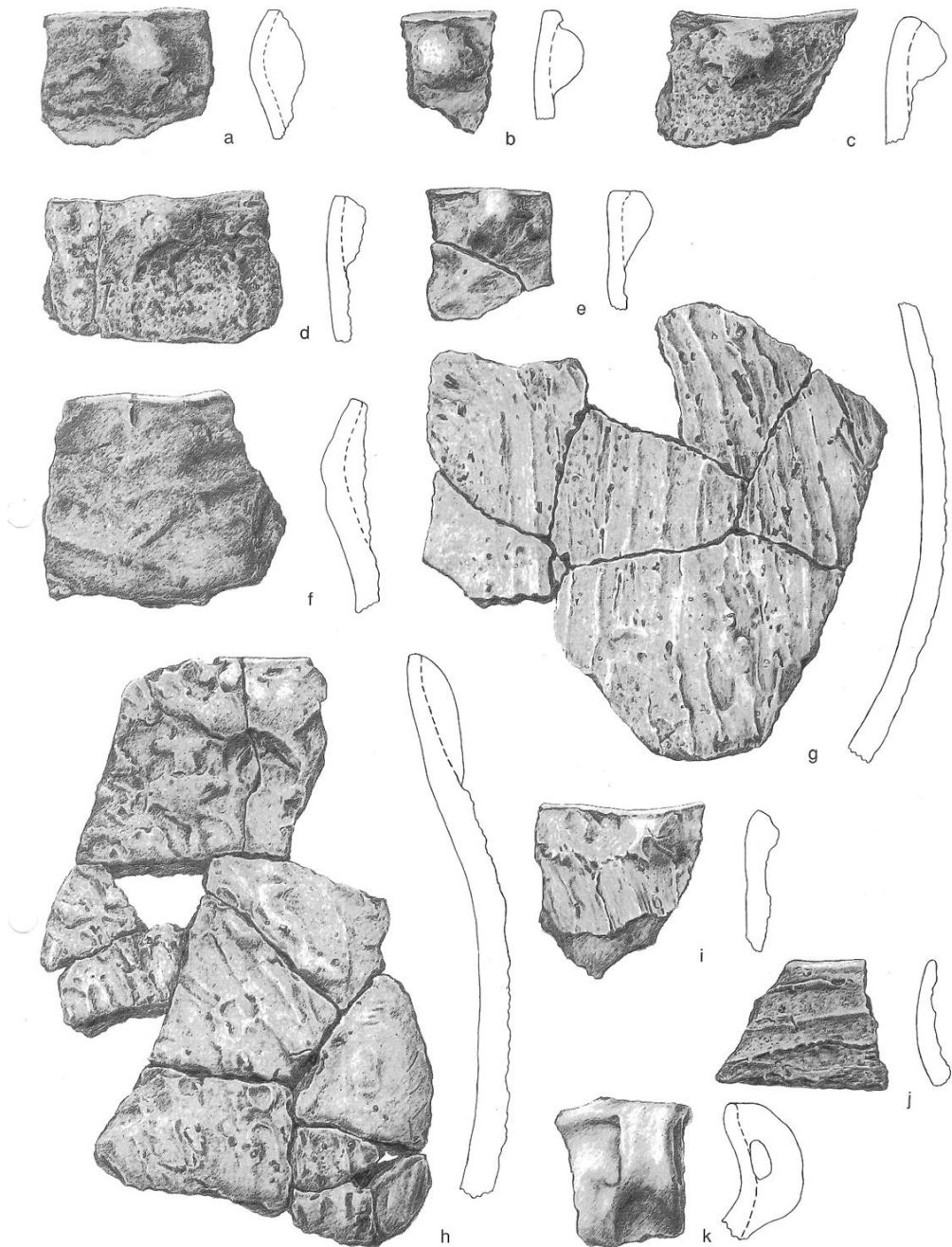
Hulthéns avhandling fra 1977 «On ceramic technology during the Scanian Neolithic and Bronze Age» er en grundig analyse av forholdet mellom råmaterialer, teknologi og karform fra SN og BA i Skåne. Hulthéns resultater underbygger det generelle inntrykket om kontinuitet i keramikken fra SN til EBA, med store endringer i overgangen til YBA hvor keramikken får et mer differensiert uttrykk med hensyn til form, funksjon og teknikk (Hulthén 1977:192). Undersøkelsene av BA-keramikk tok for det meste utgangspunkt i materialet fra gravplassen Löderup 15 og det ble skilt ut to hovedkategorier av karformer: kar med S-formet profil og dobbeltkoniske kar. Analyser av leire og magring viser at karene var lokalt produserte, og at likhetene med Lausitzkeramikk ikke kan knyttes til direkte import (Hulthén 1977:199, 202).

Lignende resultater kjennes også fra studier av keramikk fra nordvestre Skåne (Brorsson og Hulthén 2007).

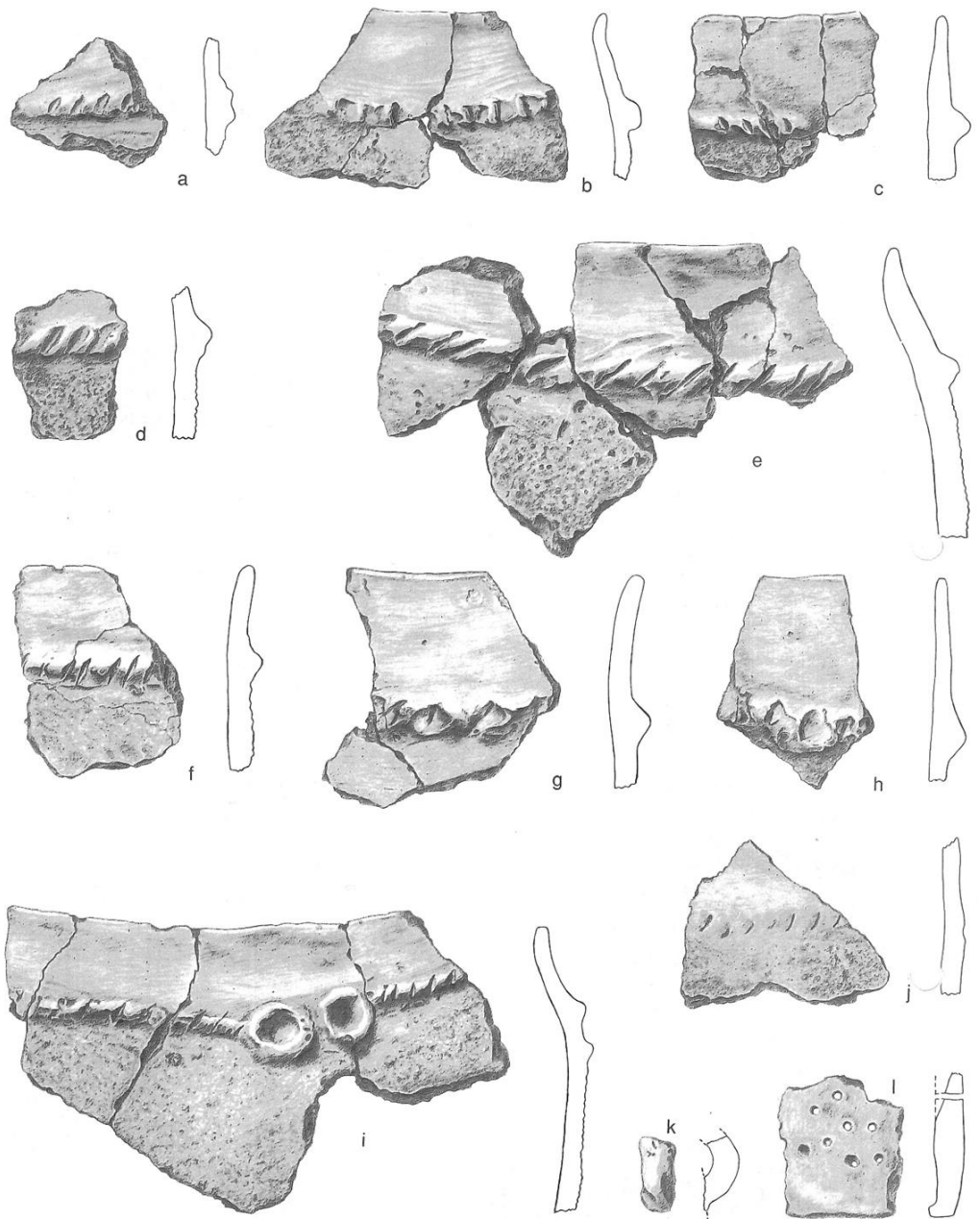
Fosie IV og inndelingen i type A og B keramikk

Keramikken fra Fosie IV boplassene i Malmö utgjør trolig det viktigste bidraget for kronologisk anvendelse av YBA-keramikk i Sør-Skandinavia. Med utgangspunkt i rundt 175 kg keramikk á 7000 skår, ble det gjennom stratigrafisk tilknytning, observert et kronologisk definerbart stilsifte i keramikkens utseende i YBA som førte til utskillingen av to kronologiske faser for keramikk (Björhem og Säfvestad 1993:48-52). De to fasene viser til endringer i de ruslemmede karenes utforming og hvordan dette opptrer i kombinasjon med modelleringer som lister, knopper og vulster. Stratigrafien viste at anlegg knyttet til *type B-keramikk* (ca.825-530 f.Kr.) var gjennomgående yngre enn anlegg med *type-A keramikk* (1425-825 f.Kr.). A og B-typens ledeelementer er først og fremst gjeldende for de ruslemmede karene: A-typen kjennetegnes av ruslemmet buk som dekker buken helt opp til randen, noen ganger forsynt med nedløpende fingerfurer og med knopper eller lister plassert direkte under munningen. Selve ruslemmingen er grov og tyktflytende og er påført hele karet, fra rand til bunn (Figur 4-6). Det er stor formvariasjon i A-typen, mens kar med B-typens ledeelement utviser en noe strammere stil. Type B-kar er som regel ca. 25 cm. høye, S-formet eller noe tønneformet og med en ruslemmet overflate som kan minne om grovt sandpapir. Randpartiet er helt glatt eller polert, og skillet mellom teksturene er ofte markert med en vulst eller en avsats. Vulsten er ofte ornert med negle-/fingerinntrykk eller skråstreker, ringvulster forekommer også (Figur 4-7). Inndelingen i A- og B-type keramikk tar utgangspunkt i skånske funn, men er i stor grad anvendbar også på dansk materiale, selv om den danske keramikken har noe mer overlapping (Lolk 2009). Det skal også legges til at nye kalibreringer fra Fosie IV dateringene trekker introduksjonen av ruslemming (A-type) delvis tilbake til periode II/III (Eriksson 2009:117). Eriksson, (med ref. til bl.a. Arthursson 2005:51 ff og Kristiansen og Larsson 2005:127 ff), peker på at dette daterer introduksjonen av ruslemmet keramikk samtidig med introduksjonen av treskipede hus og gjenstander som bl.a. holkøkser, tutuli, rakekniver og pinsetter, som sammenlagt utgjør et nytt materielt repertoar som blir definerende for resten av bronsealderen (Eriksson

2009:117). Videre kan disse endringene kun forklares med oppkomsten av nye kontaktnett, forankret i en felles ideologi og som resulterer i likhetstrekk fra Sør- og midtre del av Skandinavia med motsvarende materiale fra Tyskland, Polen, Sentral-Europa og Balkan (ibid).

Figur 4-6: Ledelementene for A-type keramik (periode III-V), med utgangspunkt i funn fra Fosie IV-boplassen i Skåne (Björhem og Säfvestad 1993:46, fig. 53. Tegning av Elisabeth Rudebeck).

Figur 4-7: Ledelementene for B-type keramikk (periode V-VI), med utgangspunkt i funn fra Fosie IV-boplassen i Skåne (Björhem og Säfvestad 1993:47, fig. 54. Tegning av Elisabeth Rudebeck).

Halland og Bohuslän

En sammenfatning av gravfunnene fra Hallands län, nord for Skåne, kom med Lennart Lundborgs avhandling i 1972. Keramikken blir kort gjennomgått og forsøkt klassifisert, og det dreier seg utelukkende om kar brukt som urner.

Lausitzinnflytelsen i keramikkenes former og teknikker blir poengtert, men trolig er det også her snakk om ulike grader av innflytelse, og ikke importerte kar (Lundborg 1972:116). Fra Bohuslän har det nylig kommet en sammenfattende kronologisk studie av keramikk fra steinalder til vikingtid (Brorsson og Ytterberg 2018). Den yngre BA-keramikken blir her behandlet under ett med keramikk fra førromersk jernalder (FRJA). En annen viktig studie er av keramikken fra helleristningsområdet Tanum, hvor det blant annet pekes på at Bohuslänns keramikk har et grovt gods med et begrenset utvalg av karformer, noe som kan sammenlignes mer med keramikk fra Halland enn f.eks. Jylland (Brorsson 2015:272). Med tanke på den geografiske nærheten og historiske forbindelsen mellom Østfold og Bohuslän ville en komparativ studie av keramikk fra disse områdene trolig avslørt mange likheter.

Sørøst-Sverige

Et sjeldent eksempel på importert keramikk finnes fra lokaliteten Vistad i Östergötland som ble utgravd i 1988 og 1990. Boplassen er spesiell i skandinavisk sammenheng og har trekk som knytter den til Lausitzkulturen, med bl.a. palisader, keramikkovner og ildsteder (Larsson 1993). Mengden keramikk fra Vistad er nokså beskjeden, men skiller seg markant fra øvrig skandinavisk BA-keramikk. Senere tids undersøkelser peker mot at keramikken var importert, med proveniens som ikke stemmer overens med lokale råstoffer, men som kan knyttes til Polen (Larsson og Hulthén 2004:28-30). Proveniensanalyser har også blitt utført på keramikk fra Østre Småland hvor innflytelsene i hovedsak peker mot Sør-Skandinavia, og i noe grad også mot Mälardalen og østre deler av Skandinavia (Persson 2001).

Proveniensanalysene viser til lokalt produsert keramikk; ruslemmede kar er anvendt som både urner og boplasskeramikk, men vanlige sør-skandinaviske karformer som dobbeltkoniske kar er fraværende i materialet (Persson 2001:312-313).

Otterböte-keramikk

På øyen Kökar, sørøst i Ålands skjærgårdslandskap, ligger Otterböte-boplassen.

Plassen har blitt tolket som en fangststasjon for seljegerer i bronsealderen utfra funn av hyttekonstruksjoner og rikelige mengder bein fra sel (Gustavsson 1997).

Boplassen/fangststasjonen har et dateringsmessig tyngdepunkt i periode IV og utmerker seg med tallrike funn av ruslemmet keramikk dekorert med fingerfurer (Gustavsson 1997:41). Ruslemming med fingerfurer et vanlig trekk som er utbredt over hele Sør-Skandinavia, Polen og Tyskland i bronsealder (Eriksson 2009:44) og er også ett av ledeelementene for A-typen (Björhem og Säfvestad 1993). Den ålandske varianten skiller seg imidlertid ut som en egen variant, hvor fingerfurene utgjør dekorative, kunstferdige mønstre og disse karene har fått tilnavnet «Otterböte-keramikk» (Björhem og Säfvestad 1993: 45). Funnene har blitt grundig behandlet i en doktorgradsavhandling (Gustavsson 1997), hvor proveniensbestemmelse av keramikken indikerte at keramikken ikke var lokalt produsert, men kan ha sitt opphav ved munningen av elven Oder – mellom Nord-Tyskland og Nordre Polen (Hulthén 1997). At opphavet ikke var lokalt ble også støttet av inntrykte frø og kjerner i leiren som hadde sørlig proveniens (ibid). I lys av proveniensundersøkelsene har Otterböte-lokaliteten blitt tolket som en fangststasjon for seljegerer i Lausitzområdet, som fraktet med seg keramikk til Åland. Disse resultatene har imidlertid møtt kritikk. Eriksson peker på at referansematerialet som i dag finnes tilgjengelig, viser at Otterböte-keramikens proveniens passer med flere svenske områder. I tillegg henger keramikens teknikk og morfologi nøye sammen med funn fra bl.a.

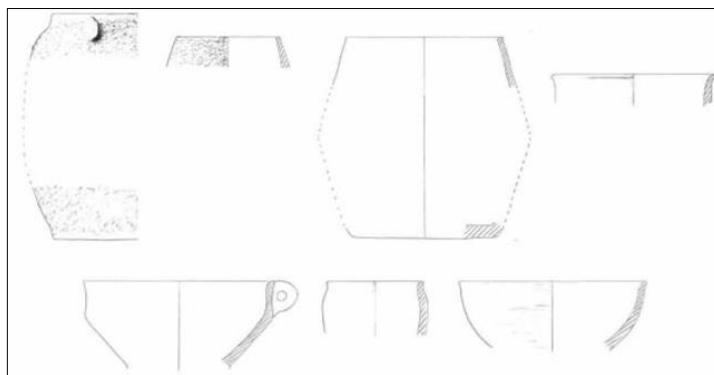
Mälardalsområdet, så selv om en viss grad av import ikke kan avskrives, er det sannsynlig at seljegerne og keramikkbrukerne på Kökar ikke kom fra Lausitzområdet, men lokalt fra Åland. Det finnes flere lokaliteter på øyene som utgjør Åland hvor det har fremkommet funn av Otterbötekeramikk. Bronsegjenstandene består av nordiske former og Mälardalsøkser (Eriksson 2009:44-46). Det må også nevnes at områdene rundt Odermunningen er svært påvirket av den nordiske bronsealder i periode IV og V, og fremstår mer som en blanding av nordisk, lausitz og senere pommersk innflytelse (Dzięgielewski 2017).

Rambodal og Pryssgården

På lokaliteten Pryssgården i Norrköping (sørvest for Stockholm), er det kjent betydelige mengder YBA-keramikk i tillegg til en rekke langhus og mindre bygninger. En del av keramikken har kontekstuell tilknytning til husene, og har i enkelte tilfeller blitt tolket som mulige husoffer (Borna-Ahlkvist 2002:73-77).

Keramikken fra Pryssgården har blitt behandlet i artikler av utgraveren Ulf Stålbom, som løftet frem betydningen av keramikk i YBA blant annet ved å se akkumulasjonen av keramikk på boplassene som uttrykk for mulige rituelle handlinger (Stålbom 1997, 1998). Som tidligere nevnt har det nylig tilkommet nye perspektiver og tolkninger på keramikken fra Pryssgården (Botwid 2017).

Bare noen få kilometer unna Pryssgården ligger boplassen Rambodal, som i kontrast til Pryssgårdens store spekter av ulike bygninger bestod av en enkelt gård med to bruksfaser. Keramikken fra Rambodal har blitt behandlet av Ole Stilborg, som tar for seg hva keramikken kan fortelle om sosiale strukturer og identitet på en gård i YBA. Siden lokaliteten ikke er forstyrret av senere aktiviteter, har materialet god kontekstuell tilhørighet og rekonstruksjoner av kar er mulige: «Vi kan här se ett par generationers hushållsuppsättning av kärl på en og samma gård» (Stilborg 2014:167). Artikkelen levendegjør og konkretiserer keramikken både ved å koble den til gårdens mennesker og ved å beskrive hvordan *karoppsettet* (sv: *kärluppsättningen*), altså kombinasjonen av kar og beholdere i en husholdning, har sett ut på en enkelt bronsealdersgård (Figur 4-8).

Figur 4-8: Karoppsett fra en YBA-boplass i Rambodal, Norrköping (Keramikk fra grophuset A1224). (Stilborg 2014:176, fig.5).

Mälardalsregionen

Området Mälardalen ligger rundt sjøen Mälaren og inkluderer store deler av Västmanland, Uppland og Södermanland i tillegg til regionen Stor-Stockholm. Som nevnt fremstår Dalälven som grenseområdet mellom den «konsentrerte» nordiske bronsealderkulturen i sør og kulturer med et annet materielt uttrykk og en annen (fangstbasert) økonomi i nord (Eriksson 2009:33). Det finnes imidlertid spredte funn av nordisk bronsealderkultur også langs kysten av Norrland (Bakka 1976, Forsberg 1999). Gravfelt med urner introduseres sent i Mälardalen og Sentral-Sverige, først i periode VI (Knape 1997:491-492). Mälardalsområdet er godt undersøkt arkeologisk, særlig i Uppland, og sentrale funnsteder for BA-keramikk er Apalle (Eriksson 2003), Ryssgårdet (Eriksson 2008, Stilborg 2008), og Hallunda (Jaanusson 1981). Fellesnevneren for disse lokalitetene er store mengder Lausitzinspirert keramikk og betydelige spor etter bronsestøping. Hille Jaanusson publiserte de omfattende funnene av keramikk fra Hallunda utenfor Stockholm i 1981. Sammen med Hulthén står Jaanusson som representant for en prosessualistisk retning i studiet av forhistorisk keramikk i Skandinavia. De omfattende keramikkkunnene fra Hallunda – en arkeologisk lokalitet med boplass, graver og koksteinsrøyser - har blitt inngående behandlet og det konkluderes med at Hallunda-keramikken var skapt i samme tradisjon som Lausitzkeramikken (Jaanusson 1981:121). Den polske arkeologen Jan Dąbrowski kritiserte Jaanussons påstand om Lausitzinnflytelse i Hallunda, og mente påvirkningen var overdrevet, men senere ble kritikken kraftig moderert. Slik jeg forstår Dąbrowski var han skeptisk til tanken om en *direkte* innflytelse fra Lausitzområdet til Norden. Hans poeng var at keramikken i YBA representerer en form for overordnet *keramisk stil* som i større og mindre grad kan gjenfinnes over hele urnemarksområdet. At Lausitz kan ha vært et innovasjonssenter for keramikk i YBA styrkes av hans påstand om at keramikken innenfor Lausitz var produsert av profesjonelle håndverkere, noe som ikke synes å ha vært tilfelle i Norden (Dąbrowski 1984, 1988:111, Eriksson 2009:42).

Østlig påvirkning og asbestkeramikk i Sverige

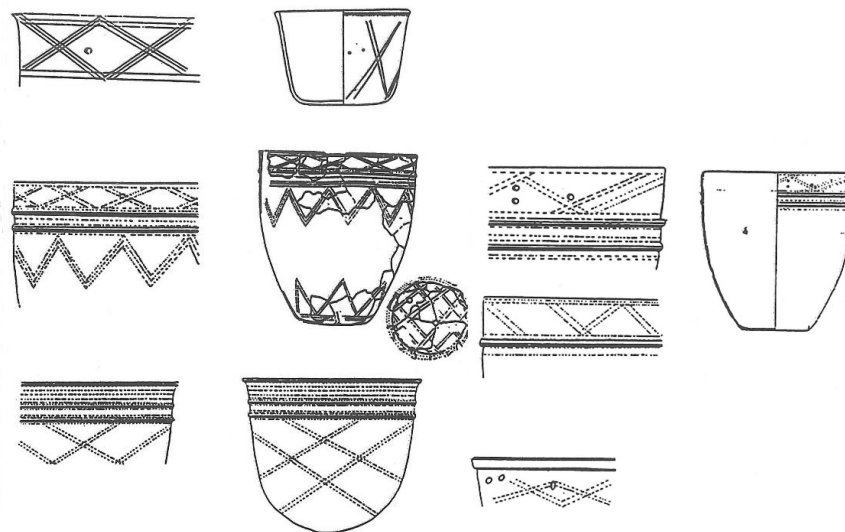
Den østlige påvirkningen i svensk BA-keramikk kan tolkes i lys av den geografiske nærheten til Finland og Baltikum, og striering er nevnt som et trekk som kobles til

østlig/finsk innflytelse, selv om det riktignok også forekommer i Lausitzkeramikk (Eriksson 2009:133, 2012:195). Tekstileramikk (TK) er en annen gruppe som også vekker assosiasjoner til nordøstlige keramikktradisjoner – men da TK med asbestmagring. I Sverige opptrer TK med bergartsmagring, noe som antyder påvirkning fra sørlige deler av det tekstileramiske komplekset (Sør-Finland) hvor bergartsmagring var vanligst (Lavento 2001:47). TK er funnet bl.a. i Hallunda, hvor det har blitt tatt til inntekt for østlig innflytelse (Jaannusson 1981, Hjärthner-Holdar 1998). Keramikken i Mellomsverige i YBA har altså flere tydelige østlige elementer som også sees i keramikk fra Baltikum og Sør-Finland (Eriksson 2009:134-138).

Hulthéns “Asbestgods og asbestkeramik”

I Sverige er asbestkeramikk knyttet til Norrland (Linder 1966, Hulthén 1991, Forsberg 2001). Det er ikke påvist asbestkeramikk i Sør-Sverige og kun sporadisk i Mellomsverige (Eriksson 2009:104-106). Som nevnt i forrige kapittel, gjorde Hulthén en funksjonelt betinget inndeling av asbestkeramikk i to hovedgrupper utfra hvor mye asbest som var tilsatt i leiren og karveggenes tykkelse. *Asbestkeramikk (asbestos pottery)* er ifølge Hulthén keramikk i tradisjonell forstand (dvs. leirkar), men med svært tynne vegger og en magringsgrad på rundt 50-60 %. *Asbestgods (asbestos ware)* defineres som tykkveggede kar med magringsgrad opp mot 90% og kan ifølge Hulthén *ikke* regnes som vanlige leirkar (Hulthén 1991:13, 33). Siden andelen leire utgjør en så liten del av asbestgodset, mener Hulthén at asbestgodset er en form for *teknisk keramikk* som kan knyttes til tidlig lavskala jernproduksjon og ser for seg at beholdere av asbestgods har fungert som små smelteovner eller jernvinner. Det er viktig å bemerke at det Hulthéns betegner som asbestgods er av typene Norrländs asbestkeramikk/Sär II/ Kjelmøykeramikk (Figur 4-9). Det finnes kontekster som støtter forbindelser mellom asbestgods og metallhåndverk (Andersson og Sandén 2007), og hennes magringsbestemte inndeling har blitt videreført i enkelte svenske arbeider (bl.a. Baudou 1995, Forsberg 2001, Persson 2018), men anses også som kontroversiell (Lavento 2001). Hulthéns inndeling har ikke fått gjennomslag i norske studier av asbestkeramikk. Enkelte har avvist Hulthéns hypotese (Espelund 1992:260, Sundquist 2000:14-17). Som nevnt i foregående kapittel vil ikke Hulthéns inndeling anvendes, ettersom den ikke oppleves som relevant for den vestnorske

asbestkeramikken. Det skal legges til at en annen funksjonstolkning for asbestmagret keramikk er at de fungerte som portable glødekar/varmekilder. En slik tolkning legger til grunn at asbesttilsetningen i godset ville gjort det egnet for å holde på glødende kull (Forsberg 1985:64, Baudou 1995:109-110).

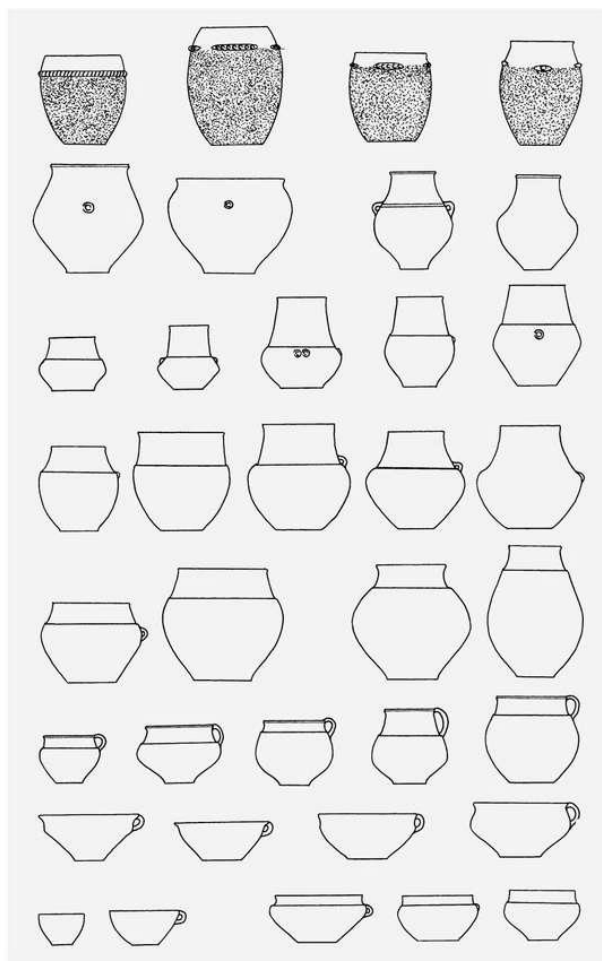

Figur 4-9: Asbestkeramikk av type Sär II (Baudou 1995:109, s.86).

4.4.3 YBA-keramikk i Danmark

Som tidligere nevnt har Rasmussen (1993:16) og Thrane (2008:25) beskrevet BA-keramikens utvikling i Danmark i tre trinn, hvor den tredje fasen dekker YBA (Figur 4-2). På grunn av urnegravsskikken og endringer i karoppsettet rundt overgangen til YBA er materialet rikt og variert, også med spesialiserte urnetyper som ansiktturner og husurner (Thrane 2008:251). Jensen har også tatt for seg kronologiske problemer i utviklingen av keramikk i YBA, og fremhever at det eksisterer regionale forskjeller i keramikken gjennom periode IV og V, samtidig som keramikk er underordnet en felles stilistisk innflytelse. Jensen har vært spesielt opptatt av overgangen mellom bronse- og jernalder og har pekt på at keramikken i periode VI har et ensartet preg (Figur 4-10) som synes å binde de ulike delene av Danmark sammen til en kulturell enhet, og som foregriper de formene vi ser i eldre jernalderkeramikk (Jensen

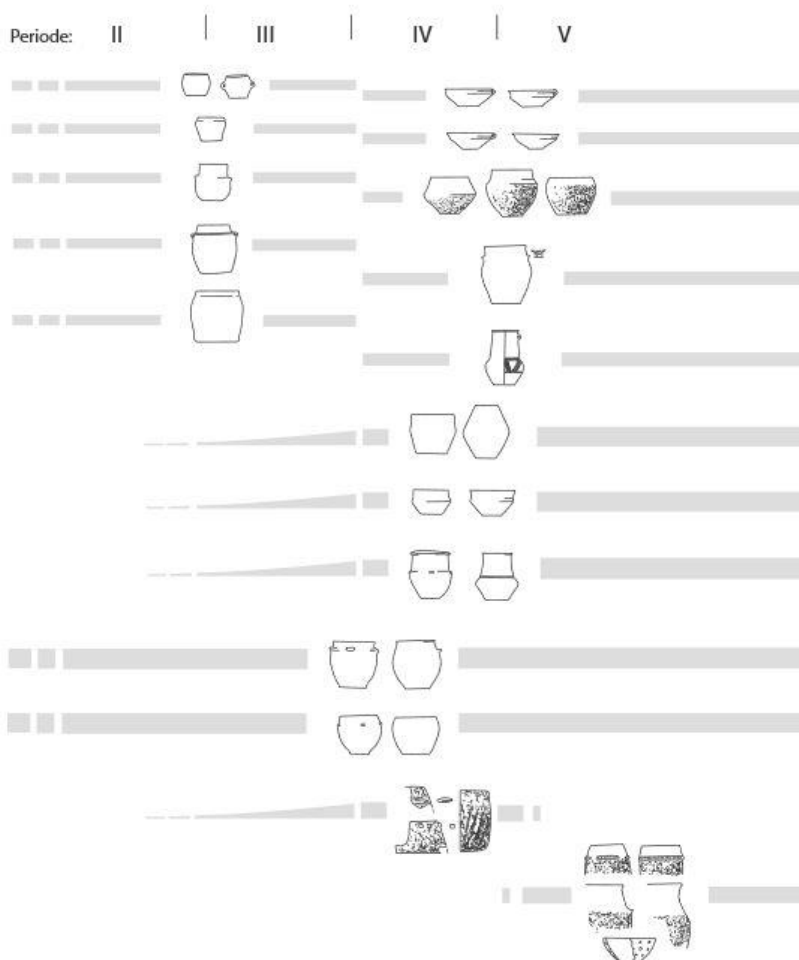
1997:145, 2006:531). Dette føyer seg inn i et overordnet bilde av samfunnsutviklingen gjennom BA, hvor man går fra løst organiserte slektsbaserte grupper til at en større andel organiserer seg i landsbylignende samfunn mot slutten av bronsealderen. Samtidig som at bronsehåndverket opphører og deponeringsskikken endres, organiserer man seg i nye fellesskapsformer og produserer keramikk som, i mye større grad enn før, fremstår som likeartet på tvers av Danmark (Jensen 1997:203).

Figur 4-10: «Ensartenheden» ved keramikken i slutten av YBA-FRJA (Jensen 2002:531).

Potensial for tolkning

Lolk har gjort en studie som gir et godt overordnet bilde av kronologi, variasjon og endringstendenser i keramikken fra periode II til V på Jylland og Fyn (Lolk 2009, se fig. 20). Først og fremst ønsker hun å skape bevissthet rundt hvilke *tolkningsmuligheter* som eksisterer for BA-keramikk, gjennom å undersøke utviklingen i keramikkenes form og funksjon og hvordan dette har forholdt seg til andre, samtidige utviklingstrekk. Hennes analyse inkluderer keramikk fra både boplasser og graver, men baserer seg utelukkende på publiserte funn med komplette funntegninger. At studien er basert på et allerede selektivt utvalg av karformer, kan være en direkte årsak til hennes observasjon om at BA-keramikken karakteriseres av mange unike kar (Lolk 2009:61). Lolk påpeker svakhetene ved å basere analysen på et selektivt utvalg funn, men materialet er etter alt å dømme både stort og variert nok til å gi viktige nye betraktninger. Selv et selektivt utvalg av kar fra to regioner i Danmark er vesentlig større og mer variert enn det totale materialtilfanget fra hele Norge. Etter min mening er styrken og originaliteten i Lolks studie at den tar opp tematikker som keramikkenes funksjoner i gravleggingen og hvordan man kan «... *forsøges at trænge ind i den kognitive baggrund for anvendelsen af keramik i gravkontekst* (Lolk 2009:87)», tematikker som i mindre grad har vært belyst for denne funngruppen. En annen danske som har tatt tak i tolkningsmuligheter for BA-keramikk er Karen Margrethe Horstrup, som med utgangspunkt i funn fra Slesvig-Holsten og Ringkøbing, beskriver hvordan kjønn og alder for den avdøde synes å ha hatt innvirkning på urnevalg (Hornstrup 1999:118-121). Lignende perspektiver finner vi i Martin Mikkelsens artikkel om den kosmologiske betydningen av ansiktsurnene, et perspektiv som står i kontrast til det tradisjonelle gjennomgangstemaet for ansiktsurnene, nemlig kronologi og opprinnelse (Mikkelsen 2014).

Figur 4-11: Kronologisk skisse over BA-keramikken fra Jylland og Fyn (Lolk 2009:71 fig.6).

Boplasskeramikk i yngre bronsealder

Boplassen Voldtofte på Fyn regnes som den største boplassen fra dansk bronsealder, og keramikkfunnene er omfattende (Jensen 1967). Fra Voldtofte har man bl.a. to store (opprinnelig fem) fullstendig bevarte ruslemmede kar som inneholdt korn (se Figur 7-17). I tillegg er det en rekke ruslemmede kar i med ulike former og modelleringer, skåler, krukker, lokk mm. og endringstendensene i keramikken harmonerer i stor grad med den senere kronologiske inndelingen av keramikk fra Fosie IV i Sverige. Bente Draiby gjorde en grundig gjennomgang av keramikken fra boplassen Fragtrup på Nord-Jylland som også har gitt flere viktige observasjoner (Draiby 1984).

Keramikken fra Fragtrup er av gjennomgående høy kvalitet, mange kar har dekor og former som primært kjennes fra gravfunn – slik som dobbeltkoniske kar, kjeglehalskar og lokk. I følge Draiby viser keramikken fra Fragtrup og Voldtofte at boplasskeramikken «(...) *gjennomgående hævder sig betydelig i forhold til gravkeramikken. Det er langt fra de bedste kar, som er endt i gravene, og der er former, blant andet store skåle og fade, som af naturlige grunde sjældent sees i gravene* (Draiby 1984:175)». Utvelgelsen av kar til graver var ikke bare knyttet til estetikk, men til relasjoner og historier mellom kar og individ i det levde liv. Kunnskap om boplasskeramikkk fra YBA i Danmark har til stor grad kommet gjennom Jensens arbeider, både regionalt (Jensen 1997), og overregionalt (Jensen 2002:124-128, 358-365). Jytte Nielsen har også diskutert generelle trekk ved YBA boplasskeramikkk fra Midt- og Nordvest-Jylland, og peker på at de fleste boplassfunn av keramikkk skriver seg fra groper som ofte er tettpakket med keramikkskår. Nielsen etterlyser bedre utgravningsmetodikkk for gropene slik at keramikkkens stratigrafiske relasjon ikke går tapt. Ettersom at keramikkk ofte er det eneste gjenstandsmaterialet på boplassene, er det behov for bedre kunnskap om dens kronologiske tilhørighet, noe som vil kunne oppnås med bedre utgravningsteknikk og anvendelse av naturvitenskaplige metoder (Nielsen 1996:63).

Tilbake til Lausitz

Thrane gjenopptar temaet om innflytelser og mulig import fra Lausitz i en artikkel som beskriver utgravningen av en grop med keramikkskår fra boplassen Kirkebakken i Uggeløse på Nord-Skjælland (Thrane 2013). I tillegg til keramikkk av mer vanlig sort inneholdt gropen et lite pokallignende kar som har paralleller til østpolske Lausitzgrupper. Det finnes ingen tilsvarende kar fra Danmark, men et tilsvarende funn kjennes fra Hallunda i Sverige (Jaanusson 1981:86 og fig.39 nr. 22). Et slikt «pokallignende kar» er også kjent fra Vistad i Östergötland – en lokalitet som har blitt tolket som en Lausitziansk verkstedlokalitet (Larsson 1993). Den lille «pokalen» fra Uggeløse blir tolket som importert over Østersjøområdet. I denne artikkelen stiller han seg også kritisk til hvordan arkeologer stadig forsøker å finne fjerne koblinger når man står ovenfor slike unike funn og at det arkeologiske kildetilfanget i realiteten er tynt og tilfeldig sammensatt:

«(...) *Hvad er det egentlig, vi bakser med? Vi er vant til at tænke i grupper af meget ligende genstande, typer. Selv solvognen er formentlig ikke alene. Men der dukker en gang imellem oldsager op, som vi absolut ikke kan sætte sammen med noget andet fund til en type. Hvad betyder de? Blant andet viser de noget om, hvor tyndt grundlaget for alle vore dybsindige overvejelser egentlig er. Når der jævnlig kan dukke nye fortidsmindetyper, som f.eks. 'kulthuse' op, og når vi møder disse unika, minder de os om det arkæologiske kildematerialets ufulkommenhed. Det er værd at minde om, at den tyske arkæolog Heiko Steuer påstår, at vi kun kender omkring 1 promille af den eksisterende mængde af fortislevn. Det er ikke så meget at gøre ved problemet ud over at tage det alvorligt og sætte det i forhold til de andre, mere talrige kilder med brug af kildekritik. Måske er det ganske sundt å få stukket sådanne problemer i øjnene fra tid til anden» (Thrane 2013:184).*

4.5 Fenomenet ansiktsurner

Ettersom ansiktsurner er et tilbakevendende tema i avhandlingen, vil jeg her gjennomgå noen overordnede trekk og definisjoner knyttet til denne funngruppen. De skandinaviske ansiktsurnene er del av et større overregionalt fenomen i tidsrommet YBA/EJA hvor antropomorft utformet keramikk ble anvendt som kremasjonsurner i enkelte deler av Skandinavia, Nordøst-Tyskland, Polen og Italia. Utfra en nylig revidert kronologi opptrer ansiktsurnene i tidsrommet YBA IV-VI og Hallstatt C - La Tène C (Figur 4-12) (Kneisel 2012). Jutta Kneisel definerer ansiktsurner som en stilisert fremstilling av et ansikt på et leirkar hvor ansiktet har en klar eller abstrakt form eller i form av et pseudoansikt (Kneisel 2012:501). I Europa er det store regionale variasjoner i måten ansiktsurnene er utformet og dekorert/modellert, og det kan være stor variasjon også innenfor en og samme gruppe (se for eksempel Ślusarska 2017:216). Den store variasjonen i utforming og den store geografiske spredningen peker mot at ansiktsurnene var et fenomen som spredte seg uten en form for formalisert mal, men ble inkorporert i ulike lokale keramiske praksiser og utformet etter lokal smak og skikker. Fellesnevneren er altså at man inkorporerte en

felles idé om gravleggelse i en antropomorf utformet urne og fortolket denne ideen lokalt (Kneisel 2016:226). Det har lenge vært antatt at de nord-europeiske ansiktsurnene var utviklet fra ansiktsurnetradisjoner lenger sør- og østover, nærmere bestemt kanopiske urner fra sen Villanova/Proto-Etruskisk kultur og pommerske ansiktsurner (Broholm 1933:164). De italienske ansiktsurnene kalles *kanopiske urner* på grunn av en overflatisk likhet med *egentlige* kanopiske urner fra Egypt. Selv om koblingen er misvisende, er terminologien innarbeidet (Haynes 2000:106). Kanopiske urner er i hovedsak kjent fra Chiusi nord-øst i Etruria og dateringene er omdiskuterte, men knyttes tradisjonelt til ca.720-575 f.Kr (ibid.). De kanopiske urnene er omtrent samtidige med de Pommerske ansiktsurnene som representerer den største gruppen av ansiktsurner (Kneisel 2005:515). Både de kanopiske og de pommerske urnene har langt mer realistiske ansiktsgjengivelser enn de nokså stiliserte og abstrakte nord-europeiske, som i stor grad kan karakteriseres som pseudoansikter. Det har hersket en oppfatning om at ansiktsurner med enkel ansiktsmarkering måtte være av de yngste, ettersom de representerte en «degenerert» form av de mer kunstferdige urnene fra Pommern og Italia (Aasbøe 2006:9).

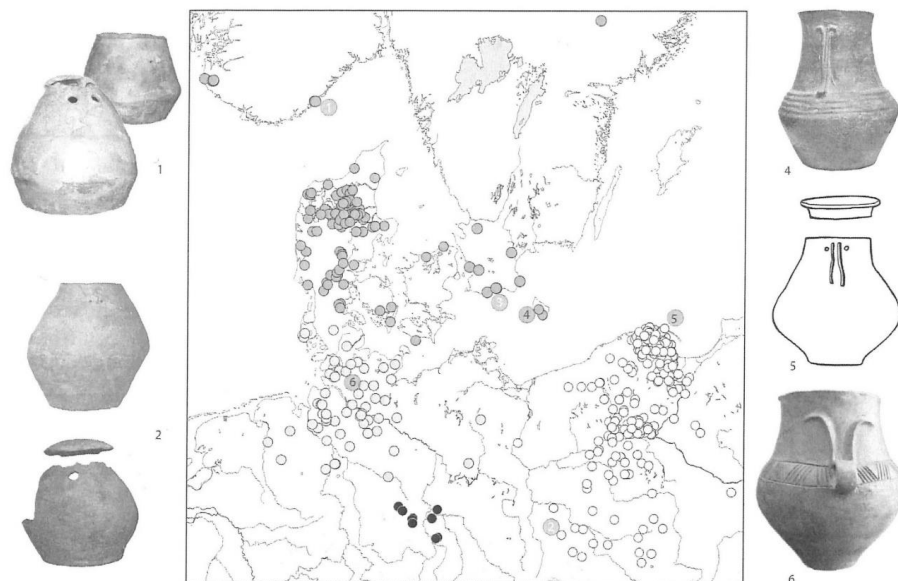

Figure 11.2 The distribution of anthropogenic vessels in northern Europe: Scandinavia (dark grey); northern Germany (medium grey); central Germany (black); and Poland (light grey). Connections across the Baltic Sea indicated by urns with similar face depictions: (1) Bringsværmoen, Aust-Agder (Norway); (2) Szprotawa, Lubusz (Poland); (3) Simris, Scania (Sweden); (4) Askeløkken, Bornholm (Denmark); (5) Chłapowo, Pomerania (Poland); and (6) Bilsen, Schleswig-Holstein (Germany) (after Petersen 1929: fig. 10; Hoffmann 1941–1944: fig. 97.4; Broholm 1949: tab. 46.1. 5; Łuka 1966: tab. 13.6).

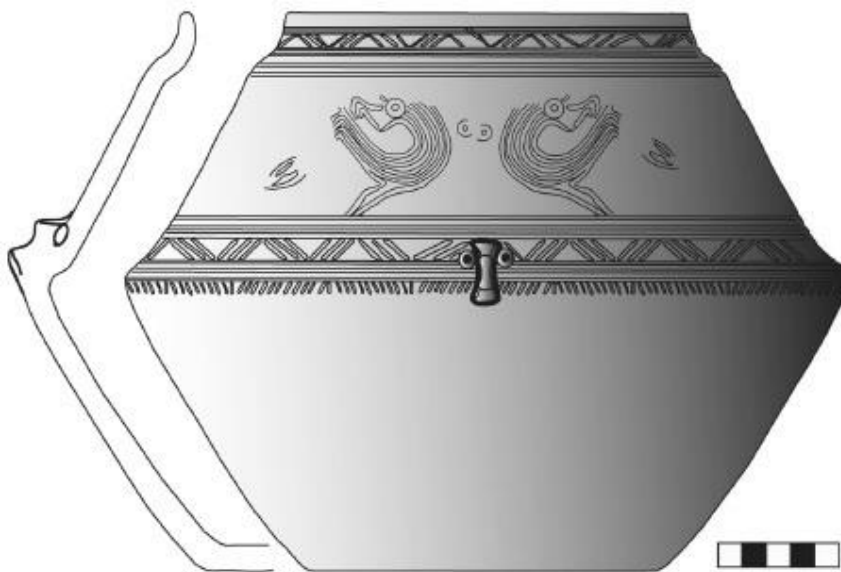
Figur 4-12: Distribusjonen av ansiktsurner i Nord-Europa (Kneisel 2016:222, fig. 11.2)

4.5.1 Ansiktsurnene i Danmark og Sverige

Tidligere behandlinger av det danske ansiktsurnematerialet (Broholm 1933, 1949, Baudou 1960) fokuserte på kontaktsoner og kronologi, men med nokså ulike synspunkt. Broholm mente at ansiktsurnenes opphav måtte finnes i Italia, og knyttet de danske eksemplarene kronologisk til overgangen mellom bronse og jernalderen (Broholm 1933:229). Selv om de kronologiske rammene ble justert bakover i tid til periode V i et senere arbeid, stod han fast ved oppfatningen om ansiktsurneidéen var importert sørfra (Broholm 1949:164). Baudou pekte imidlertid på flere sikre funn av danske ansiktsurner fra periode IV og slutter seg til hypotesen om at ansiktsurnene var en lokal innovasjon (Baudou 1960:67). I følge Kneisel er hovedkonsentrasjonen av danske ansiktsurner fra Nord- og Midt-Jylland, og disse er også de eldste i Europa (Kneisel 2012:502). Dateringsmessig er det usikkerhet om hvorvidt de danske

ansiktsurnene kommer til allerede ved starten av YBA, men sikre dateringer finnes fra rundt midten av per. IV (Kneisel 2012:487, Tab.28).

I følge Kneisel er det 15 eksemplarer av ansiktsurner i Sverige (Kneisel 2012:638-640), et overraskende høyt antall sett i lys av tidligere beregninger (Stjernquist 1961, Eriksson 2005). Imidlertid er det flere eksemplarer i Kneisels materiale som knapt har klare ansiktstrekk – noe hun også selv bemerker. Hele tolv av de totalt 15 ansiktsurnene er funnet i Skåne, deriblant en kombinert hus- og ansiktsurne fra gravfeltet Simris (Stjernquist 1961:58 ff.). Den tydeligste ansiktsfremstillingen er fra Vallby i Mälardalen (Eriksson 2005) og representerer det nordligste funnet av en ansiktsurne (Figur 4-13). Karet er dobbeltkonisk med polert overflate og med en type solhest-dekorasjon som forekommer på eksklusive bronsegjenstander og i helleristninger i yngre bronsealder, men som er svært uvanlig å finne på keramikk (ibid).

Figur 4-13: Ansiktsurnen fra Vallby i Mälardalen. (Eriksson 2005:376, fig.8. Tegning av Thomas Eriksson)

4.6 Oppsummering

Det kan hovedsakelig trekkes frem to fellestrekk for den svenske og danske forskningen på BA-keramikk: store bearbeidelser av boplasskeramikk og vektleggingen av Lausitzinnflytelse. I tillegg har også østlige innflytelser vært tema i svensk forskning. De ulike studiene viser imidlertid at det er store forskjeller i metodisk tilnærming og forskningstradisjoner. Keramikken endres i takt med at drikkekultur og bordkultur deles gjennom nye kontaktruter, men urnegravsskikken får også stor betydning. Mot slutten av bronsealder får keramikken en større grad av standardisering som holder stand gjennom FRJA. For å nærme seg den norske BA-keramikken er innsikten fra svensk og dansk forskning viktig som kunnskapsgrunnlag og for analogier. En gjennomgang av den norske forskningshistorien for BA-keramikk er tema for neste kapittel.

5. Bronsealderkeramikk i Norge

Dette kapittelet er delt inn i to tematiske bolker: den første delen vil gi en forskningshistorisk bakgrunn for vestnorsk asbestkeramikk og vil belyse temaer som kronologi, utbredelse, typedefinisjoner og kulturell tilhørighet. Kleberkarene, som kan oppfattes som en forbindelse mellom vestnorsk asbestkeramikk og bergartsmagret keramikk, innleder andre del. Den bergartsmagrede keramikken blir gjennomgått geografisk i vest-sør-øst gående retning. Kunnskapsgrunnlaget fra Vest-Norge utgjøres i stor grad av meddelelser fra Bergen Museum og Arkeologisk museum i Stavanger, noe som danner rammen rundt forskningsgjennomgangen for bergartsmagret keramikk fra Vest-Norge. En diskusjon rundt ansiktsurner og antropomorfe trekk danner overgangen til de østnorske funnene av BA-keramikk, som i stor grad skriver seg fra Østfold.

5.1 Forskningsstatus

«K [keramik] av S-skand. [sør-skandinaviske] typer i no. [norske] funn er lite studert. Udekorert K er kjent fra graver, særlig på Sør- og Vestlandet, i form av dobbeltkoniske urner. Fra Bringsvær, A-Agd., [Aust-Agder] kjennes to → ansiktsurner fra per. V-VI; lignende finnes også i Rog. [Rogaland] (...) → Asbestkeramikk, dvs. K magret med asbestfibre, har vært bruk i flere forskjellige sammenhenger (...)» (Østmo og Hedeager 2005:205)».

Sitatet er hentet fra norsk arkeologisk leksikon og oppsummerer mer eller mindre kunnskapsstatus frem til nå. Bronsealderkeramikk fra norske kontekster har i liten grad blitt behandlet eller beskrevet utover museumstilvekster og upubliserte innberetninger. En noe fyldigere litteraturbunke finnes imidlertid for ansiktsurner og asbestkeramikk, som tradisjonelt har vært behandlet adskilt fra den øvrige keramikken. Både vestnorsk asbestkeramikk og ansiktsurner representere imidlertid bare (regionalt avgrensede) deler av det større keramiske repertoaret i norsk BA. Forskningsaktiviteten for bergartsmagret BA-keramikk (ekvivalent med «sør-skandinaviske typer» jf. Østmo og Hedeager 2005:205), begrenser seg til noen få

sporadiske publikasjoner, som regel små passasjer i oversiktsverk og mindre artikler/tekster i form av årbokartikler. Keramikken er imidlertid ofte innlemmet i arbeider hvor den har en kontekstuell relasjon med det egentlige undersøkelsesobjektet (f.eks. Ågotnes 1976, Larsen 1996, Østerdal 1999, Melheim 2006, 2015a, Engedal 2010, Wrigglesworth 2011, Skogstrand 2014, Aksdal 2015, Melheim et al. 2016, Austvoll 2018). I slike arbeider har keramikken ikke vært i sentrum for tolkningene, men det finnes ofte viktige opplysninger og observasjoner om keramikken og dens kontekst som har vist seg å være svært viktige for arbeidet med denne avhandlingen.

5.2 Vestnorsk asbestkeramikk

I kap. 3 ble asbestkeramikens utvikling skissert, fra de eldste dateringene i østlige Finland til ekspansjonen til Nordre Fennoskandia rundt 2000 f.Kr. Det er først i EBA at asbestkeramikken opptrer utenfor Nordre Fennoskandia, her beskrevet som en vestlig gren av det asbestkeramiske komplekset. I tidligere forskning har man anvendt ulike begreper om keramikk i denne kategorien, delvis etter hvilke geografiske områder man har fokusert på: Nordvestnorsk asbestkeramikk (Ågotnes 1986a), Helgeland-Saltenkeramikk (Munch 1962), Risvikkeramikk (Munch 1962, Jørgensen og Olsen 1988, Andreassen 2002) og Sørlig asbestkeramikk (Hop 2011) er alle begreper som jeg vil samle under paraplybetegnelsen Vestnorsk asbestkeramikk. Et samlet begrep betyr imidlertid *ikke* at den vestlige grenen av asbestkeramikk er en ensartet gruppe. Det finnes viktige typemessige, kronologiske og kontekstuelle distinksjoner som vil utdypes nærmere etter hvert, men det er sentralt i dette arbeidet å skille denne gruppen fra de øvrige nord-østlige gruppene av asbestkeramikk. Både i forhold til morfologi og kulturell orientering skiller vestnorsk asbestkeramikk seg fra arktiske/fennoskandiske varianter av asbestkeramikk, noe som har vært påpekt av flere (Carpelan 1979:17, Ågotnes 1986a:115-116, Jørgensen og Olsen 1988). Asbestmagringen må regnes som en nordlig/østlig innflytelse, men i motsetning til fennoskandisk asbestkeramikk, som har overflate med dekor, striering, tekstilmønster eller imitert tekstilmønster, er den vestnorske asbestkeramikken udekorert og har et

annet formspråk. Disse momentene vil jeg komme nærmere inn på i klassifikasjonsdelen, kapittel 7.

Vestnorsk asbestkeramikk har vist seg å være verdifull som diagnostisk ledeartefakt for BA siden den kan identifiseres visuelt utfra magring¹², og den er som regel enkel å skille fra spannformet keramikk. I spannformede kar fremstår asbesten oftest som små, nåletynne fibre, mens i asbestkeramikk er asbestflisene generelt sett større, tykkere og har en mer ujevn distribusjon i godset. Asbestkeramikk fragmenteres også i skår med langt mer ujevn tykkelse enn de spannformede karene (Ågotnes 1986a:92). Dette skyldes den spannformede keramikks finknuste asbestfibre og at den er formet med en teknikk hvor leiredeigen ble kjevlet tynt ut og formet over trestokker (Kleppe og Simonsen 1983). Vestnorsk asbestkeramikk har i all hovedsak vært iblandet grovere asbestfliser og har tilsynelatende blitt formet for hånd, derfor er det naturlig at den spaltes ulikt fra spannformet keramikk.

5.2.1 Utbredelse og datering

Utbredelsen av vestnorsk asbestkeramikk knytter seg til kystnære boplasser eller fjordnære områder, i hellere og stølsområder fra Nordland til Rogaland og muligens også Vest-Agder. Vestnorsk asbestkeramikk opptrer også sporadisk i gravkontekster nord for Sognefjorden. Asbestkeramikk er sjeldent i Øst-Norge¹³. Den sørlige grensen for utbredelsen av vestnorsk asbestkeramikk var lenge satt til Sognefjorden, men en rekke nye funn fra siste 20-30 år har endret dette bildet. Vi vet nå at asbestkeramikk var relativt utbredt på *boplasser* i Sørvest-Norge i bronsealderen, men en interessant distinksjon er at den er fraværende *i graver sør* for Sognefjorden, dette er noe jeg vil diskutere nærmere i kap. 8 og 9. På lokalitetene Voll og Galta på Rennesøy utenfor

¹² Det har blitt hevdet at asbestmagring ikke kan skilles ut fra klebersteinsmagring uten kjemiske analyser (Brorsson & Ytterberg 2018:47). Asbest er samlenavnet på en gruppe *minerale* med fiberstruktur som kan spaltes i tynne fibre (Bøe 1999:10) som deles inn i to grupper: serpentinasbest og amfibolasbest. Kleberstein er en *bergart* med fet, kornete struktur og består i hovedsak av talk. Krysolilasbest kan opptre som fettaktige årer i klebersteinen. Grunnen til dette er at mineralene (asbesten) i en metamorf bergart (kleber) endrer struktur fra den opprinnelige bergarten når den omdannes (Jensen 2006:8, Rapp 2009:128). Kleberstein, som i stor grad består av talk, kan males til finkornet/pulverisert keramikkmagring som vil fremstå i leirgodset som fettaktig og glinsende eller lett gruset. Asbesten beholder imidlertid sin fiberstruktur selv i svært små finknuste fragmenter og derfor vil det som regel være enkelt å visuelt skille asbestfibre fra kleber– altså uten mikoskopering eller kjemiske analyser (Engevik 2007:131-132).

¹³ Asbestkeramikk av «vestnorsk» type er ikke kjent på Østlandet. På lokaliteten «Svingen» i Hedmark (C55553) ble det funnet ett skår av asbestkeramikk, men trolig kan det relateres til asbestkeramikk av Norrlandsk/Sår II/Kjelmøy-type (Amundsen 2011:185 m.ref). Det er også funnet asbestkeramikk fra Aursjøen i Oppland (Bergstøl & Reitan 2008).

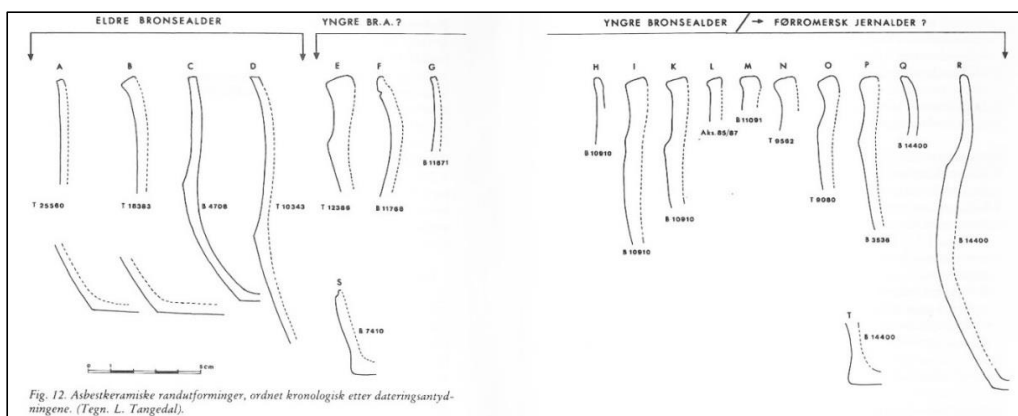
Stavanger er det funnet relativt store mengder asbestkeramikk i godt daterbare kontekster (Høgestøl et al. 1995:136). Etter utgravningene på Rennesøy har bevisstheten rundt denne funnkategorien på Sør-Vestlandet økt, noe som gjenspeiler seg i funn fra registreringer, utgravninger og forskning i ettertid (bl.a. Kutschera 1995, Madsen 1995, Prescott 1995, Engedal et al. 2006, Hop 2011, Fyllingen 2012, Hop og Lødøen 2013, Hop og Haaland 2013). Også samlingsrevisjoner har ført til at flere magasinerte funn har blitt re-klassifisert som asbestkeramikk (Hop 2011:33-34).

Figur 5-1: Asbestkeramikk i SN-kontekst? En dolk, skjeformet skrapper, rektangulært stykke av flint og mulig asbestkeramikk funnet «på en forhøining i en utskåren myr» på Østre Hauge, Lista i Vest-Agder (museumsnr:C25825). Gjenstandene skal ha blitt funnet sammen med «en del vedaske». Foto: Henriette Hop Wendelbo.

Egil Bakka var den første som fremhevet asbestkeramikk som et særegent materielt trekk for den vestnorske bronsealderen (Bakka 1976:35). Bakka argumenterte også for at den tidligste vestnorske dateringen av asbestkeramikk kunne føres tilbake til SN, og pekte på et boplassfunn med toskippede hus og asbestkeramikk fra Sande på Sunnmøre (Bakka 1976:32). Denne påstanden ble imidlertid tilbakevist i en artikkel etter at dokumentasjonen fra Sande ble gransket og det ble konkludert med at asbestkeramikken ikke kunne knyttes til husene fra SN (Johnson and Prescott

1993:85). Per i dag finnes det ingen sikre 14C-dateringer av asbestkeramikk før rundt EBA Ib, fra et stratigrafisk lag i Skrivarhelleren (Prescott 1991:36, 100). Et annet funn, som er typologisk datert, kommer fra en depotkontekst på Østre Hauge på Lista. Funnet består av en flintdolke, skjeformet skraper, et rektangulært stykke flint og mulig asbestkeramikk (Johansen 1986:88, Prescott 1991:94) Dolken er av type V som knyttes til SN/EBA (Vang Petersen 2008:134). Når det gjelder keramikken er stykkene små og fragmenterte og asbestmagringen er lite fremtredende, men det er tydelige spor av kleber i godset (Figur 5-1). Introduksjonen av asbest til Vestlandet kan i teorien ha kommet fra tekstilkeramikken (TK) rundt 1800 f.Kr., men det er tilsynelatende ingen sikre kontekstuelle forbindelser mellom vestnorsk asbestkeramikk og TK. Det *dateringsmessige tyngdepunktet* for den eldste vestnorsk asbestkeramikken synes å ligge i periode II og III (se bl.a. Fyllingen 2011, Hop 2011, 2013b, Høgestøl et al. 1995), og i den grad det har vært mulig å skildre karets morfologi utfra de små, fragmenterte skårene, synes endringstendensen skissert av Anne Ågotnes (1986a:112-113) å holde stand: tynne kar med karinert profil i EBA og tykkere kar med situla eller bolleform med vulst eller avsats under randen i YBA (Figur 5-2).

Figur 5-2: Typologisk/kronologisk utvikling av «nordvestnorsk asbestkeramikk» (Ågotnes 1986a:112-113, fig. 12. Tegning av L. Tangedal).

5.2.2 Asbestkeramikk nord for Sognefjorden

Kjerneområdet for vestnorsk asbestkeramikk er på Sunnmøre på Nord-Vestlandet. Den mest funnrrike asbestkeramiske boplassen i dette området er lokaliteten Flatebakken på Ristesund, som har hatt en sentral plass i diskusjonen om kulturforholdene på Sunnmørskysten fra yngre steinalder til EJA (Ågotnes 1976, 1986, Bakka 1980) Lokaliteten består av et sandfluktdekket kulturlag med funn av asbestkeramikk i alle nivå. I 1976 publiserte Ågotnes sin magistergrad på Flatebakken-materialet, som bygget på en utførlig bearbeiding og systematisering av Erik Hinschs' utgravningsdokumentasjon fra utgravningene i 1952-53 – Hinsch døde før materialet og dokumentasjonen var ferdig behandlet. I avhandlingen ble asbestkeramikken særlig vektlagt, og dannet grunnlaget for en senere artikkel som som nevnt har vært viktig for forståelsen av den vestnorske asbestkeramikens morfologi og kulturelle tilhørighet, og den typologisk/kronologiske utviklingen (Ågotnes 1986a).

5.2.3 Risvikkeramikk – begrepsbruk og kronologisk stilling

I Norge har asbestkeramikk under bronsealderen tradisjonelt blitt inndelt i to hovedgrupper: *Risvikkeramikk* og *Kjelmøykeramikk*. Det tradisjonelle skillet går ut på at den uornerte Risvikkeramikken knyttes til kystområder og lokaliteter med spor av nordisk bronsealderkultur, mens den ornerte Kjelmøykeramikken er utbredt til Finnmark og Troms og knyttes til arktiske jeger-sankere med forbindelser til metallbrukende samfunn i øst (Jørgensen og Olsen 1988:7). Som tidligere nevnt regnes Kjelmøykeramikk som en variant av såkalt Sär II-keramikk eller Norrländsk asbestkeramikk. Det er noe kronologisk variasjon mellom disse tre variantene, men tyngdepunktet ligger i det siste årtusen f.Kr. (Sundquist 2000:4). Sär II er den typen asbestkeramikk som har størst distribusjonsområde og omfatter deler av Norge, Sverige, Finland og Russland (se Carpelan 1979, Jørgensen og Olsen 1988, Hulthén 1991, Forsberg 2001). Kjelmøy/Sär II/Norrlands keramikk har også blitt koblet mot en forhistorisk «samisk» identitet (Olsen 1994:133, Baudou 1995, Schanche 2000, Bergstøl og Reitan 2008). De to gruppene Risvik og Kjelmøy har en lignende kronologisk tilhørighet, men er morfologisk forskjellige og med ulik distribusjon og kulturell kontekst (Jensen og Arntzen 2016:195). Jørgensen fremhever tidsdybden i

denne kulturelle dualiteten, og mener den kan knyttes til en sosio-økonomisk bakgrunn for utviklingen av de to ulike identitetene i Nord-Norge, Germanisk/Nordisk og Samisk (Jørgensen 2011:123).

Til tross for at Risvikkeramikk egentlig er en nokså konkret betegnelse på en kronologisk avgrenset asbestkeramisk type med distinkt morfologi (Andreassen 2002:74) har Risvikkeramikk blitt brukt som en samlebetegnelse på all udekorert asbestkeramikk fra perioden bronsealder/FRJA (senest hos Prescott og Melheim 2017:313). Betegnelsen Risvikkeramikk ble opprinnelig introdusert av Guttorm Gjessing i 1942, etter et funn fra Risvik i Meløy, Nordland fylke. Ifølge Gjessing er det nokså utpregede morfologiske attributter som ligger til grunn for typedefinisjonen:

«Det har vært tynnveggede, etter måten små, bolleformete kar med største vidde noe nedafor midten. Tverrmålet har vært en 15-20 cm. Øverst ved randa har de et litt forsenket, vel tilglattet felt på 2,5-3 cm's bredde, mens overflata ellers er helt ru, uten spor av tilglattung. Asbesten er blandet inn i lange fliser, slik vi oftere har sett det i nordnorsk og nordøst-européisk asbestkeramikk» (Gjessing 1942:278).

I 1962 ble den første selvstendige undersøkelsen av Risvikkeramikk publisert av Jens Storm Munch. Utgangspunktet er asbestkeramiske funn fra Helgelandssområdet. Munch følger i stor grad Gjessings typedefinisjon, men påpeker et vesentlig trekk ved keramikken, nemlig den omløpende *vulsten* som opptrer under det glattede beltet langs randen og som markerer et skille mellom den glatte og den ru overflaten (Munch 1962:13). Når det gjelder Gjessings karakteristik av Risvikkeramikkens *magring* er det verdt å påpeke at asbestflisene i Risvikkeramikk som regel er korte og tykke og gir et annet uttrykk enn de tynne lange flisene som er typiske for den øvrige asbestkeramikken (Jørgensen og Olsen 1988:15). Det er flere gode grunner til å skille ut Risvik som en egen «stil» av Vestnorsk asbestkeramikk, knyttet spesifikt til YBA senere del. Asbestkeramikk med *typiske risvik-trekk* kan knyttes til tidsrommet YBA/FRJA (Gjessing 1942, Ågotnes 1986a). Dette har langt på vei blitt bekreftet i en senere studie hvor det kronologiske tyngdepunktet for Risvikkeramikk innsnevres til

800-400 BC på bakgrunn av 14C-dateringer og hvor det skilles ut tre typologiske varianter (Andreassen 2002:71). Det er altså gode grunner til å skille ut Risvik som en egen «stil» av Vestnorsk asbestkeramikk knyttet til tidsrommet 800-400 f.Kr. Et sentralt poeng som nylig har blitt løftet frem, er at Risvikkeramikken er påfallende lik samtidig sør-skandinavisk keramikk i form og utsmykning, men er utformet med en «lokal vri»: der de sør-skandinaviske karene er magret med bergart, har man i Risvikkeramikken beholdt asbestmagringen, noe som gir keramikken et hybrid uttrykk (Sørensen 2014:53, Hop 2016:10). Man kan selvsagt argumentere for at all kultur er hybrid, ettersom impulser og påvirkninger er i en evigvarende flyt som potensielt kan nedfelle seg i et utall ulike måter. Det må derfor spesifiseres at når begrepet *hybrid* brukes her, er det i forståelsen av en sammenslåing av ulike kulturelle elementer som ellers opptrer adskilt. Definisjonen kan løst knyttes opp til Fredrik Ekenngrens (2009:157) forståelse av hybridisering som en *synthese* av ulike trekk som blir til noe unikt og originalt i seg selv. En motsetning av hybridisering er imitasjon, en mekanisk kopi av noe originalt. Ved hybridisering er den menneskelige komponenten som fører til transformasjon og endret meningsinnhold viktig, men gjennom imitasjon blir ignorert (ibid). Det er også en underliggende forutsetning at det er samsvar mellom dateringer og at det finnes arkeologisk belegg for kontakt mellom områder hvor det er tegn til hybridisering. Introduksjonen av kleberkarene i overgangen YBA/FRJA viser også hybridisering i form av morfologiske trekk som er sammenlignbare med samtidig sør-skandinavisk keramikk og Risvikkeramikk (Pilø 1990). Før jeg går videre med forskningshistorien for bergartsmagret keramikk vil jeg kort redegjøre for likhetene mellom risvikkeramikk, sør-skandinavisk B-type keramikk og tidlige kleberkar, hvordan tematikken tidligere har blitt belyst og hvordan man kan argumentere for at likhetene var et resultat av kontakt og forbindelse mellom Sør-Skandinavia og Vest-Norge. Dette er en viktig forskningshistorisk tematikk og er høyst relevant for forståelsen av den stilistiske utviklingen av keramikken fra periode V til FRJA, og som vil diskuteres nærmere i kapitlene 7 og 9.

5.2.4 De eldste kleberkarene – keramiske forbilder og kulturelle forbindelser.

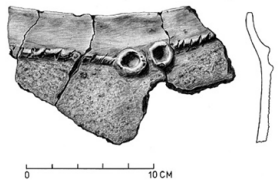

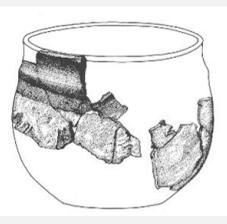

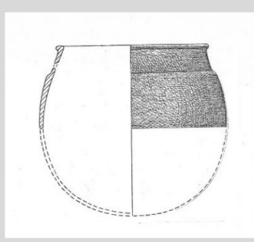
I Jan Petersens arbeid om de tidligste kleberkarene fra jernalderen (Petersen 1935:45-46) ble det foreslått at yngre bronsealders leirkar kan ha vært stilistiske forbilder for de eldste kleberkarene. Petersen mener å se en morfologisk likhet mellom de sidbukede kleberkarene, en dobbeltkonisk urne hos Müller (1891 Plansje XVI, fig. 240) og en ansikturne med avlang, sidbuket form avbildet hos Broholm (1933 Plansje XIV, fig. 83). Petersens argument ble gjenopptatt av Harald Egenæs Lund som mente at det var de dobbeltkoniske leirkarene fra yngre bronsealder som var forbildet for de tidlige kleberkarene (Egenæs Lund 1939:51-53). Han henviser til YBA graver med keramikk fra Jæren (grav 31 Tryggheim, 32 Dyrshaug og 37 Austre Bore I), men ingen av disse fremstår som særlig overbevisende forbilder for den sidbukede kleberkarsformen. Vi vet nå at det dateringsmessig er et stort sprik fra disse karenes tyngdepunkt i henholdsvis periode IV og V (app. 3 og 4) til kleberkar i overgangen YBA/FRJA (Pilø 1990:92). Til tross for at Petersen og Lunds paralleller ikke riktig fungerer, er det like fullt grunn til å ta betraktningen om keramiske forbilder for kleberkarene til etterretning. Både Shetelig og Skjølsvold skrev at klebersteinskarene kunne gå tilbake til bronsealderen (Shetelig 1912b:52, Skjølsvold 1961:9). Utgravninger av kleberkarsbruddet i fjellbygden Kvikne i Hedmark har gitt dateringer som støtter oppunder at kleberkarene kan ha sin eldste fase i overgangen YBA/FRJA (Skjølsvold 1969, senest recalibrert av Grenne et al. 2017:103).

Ågotnes pekte på en klar kontekstuell, stratigrafisk sammenheng mellom kleberkar og asbestkeramikk/Risvikkeramikk fra Flatebakken på Sunnmøre og så at de eldste kleberkarene måtte tilhøre YBA/FRJA (Ågotnes 1976:43). I Lars Piløs artikkel om de eldste kleberkarene argumenteres det for at kleberkarene av type 1 skal dateres til YBA (Pilø 1990:92). Disse har «bolleform» og et karakteristisk glattet belte under randen, og viser en glidende overgang til type 2 som hovedsakelig plasseres i første del av FRJA. Særlig type 2 viser likheter med Risvikkeramikken, blant annet ved at vulst er et vanlig attributt, og disse sammenfaller også delvis i tid (Andreassen 2002:84). Det samme mønsteret opptrer på flere andre YBA lokaliteter med Risvikkeramikk fra Nordland og Troms (Ågotnes 1976:43-44). At Risvikkeramikken

kan kobles til de tidlige kleberkarene understreker at lokaliteter med disse materialtypene viser til en klar forbindelse med etablering av jordbruk i Nord-Norge og en generell kulturell orientering mot sør (Andreassen 2002:119, Jørgensen 2011: 120 ff).

5.2.5 B-keramikk, Risvik, Kleberkar – En hybridkultur?

I den norske forskningen har man altså ved flere anledninger påpekt den morfologiske likheten mellom Risvikkeramikken og de tidligste klebersteinskarene, men påvirkning fra samtidige Sør-skandinaviske keramikktyper har sjeldent blitt vurdert. Jeg vil argumentere for at B-type keramikk, Risvikkeramikk og de eldste kleberkarene er eksempler på en hybridkultur som utvikler seg som resultat av kulturell kontakt og eksperimentering og utvikling i råstoffbruk (Hop 2016:10). Ser man til Sør-Sverige, Danmark – og i noen tilfeller også Norge (Melting 2010) – har den ruslemmede B-type keramikken nærmest identiske morfologiske trekk med Risvikkeramikken. Risvik og B-type keramikk sammenfaller også i tid, med B-typen fra ca. 825-500 f.Kr. (Lindahl et al. 2002:86), og Risvik-keramikk fra om lag 800-400 f.Kr. (Andreassen 2002:71). Gjenstandsmaterialet og dyrknings- og aktivitetsspor gir tydelig vitnesbyrd om en sammenheng mellom lokaliteter med Risvikkeramikk og kontakt med bronsealderssamfunnene i Sør-Skandinavia langs vestkysten av Norge, hvor kontakten intensiveres i YBA (Bakka 1976, Jørgensen og Olsen 1988, Andreassen 2002, Arntzen 2012, Sørensen 2014). Risvik-karene er så påfallende like B-karene både i alder, form, teksturer og dekorative element at det virker sannsynlig at man har inkorporert sør-skandinaviske trekk i den lokale Risvik-keramikken (Sørensen 2014:53, Hop 2016:10). Den grove buken på Risvikkarene som er tilvirket ved å magre tett med korte, kraftige asbestfliser fremstår som svært likt overflaten på de ruslemmede karene. Det karakteristiske glatte rand- og halspartiet går også igjen i både Risvik og i type B-keramikk, og tidvis har man i begge keramikktyper også markert overgangen mellom den glatte og ru tekturen med en omløpende vulst. Det er fristende å se Risvik som en lokal nord-/nordvestnorsk variant over type B keramikken som hadde vid utbredelse i Norden fra periode V til FRJA, og som kan ha influert den allerede eksisterende asbestkeramiske tradisjonen langs Vestlandet, og etter hvert også klebersteinskarene (Figur 5-3).

Karttype	B-gruppe keramikk	Risvik-keramikk	Klebersteinskar (Pilo type 1 og 2)
Tidsspenn	ca. 825-500 f.Kr	ca. 800-400 f.Kr	ca. 800-200 f.Kr
Utbredelse	Sør-Skandinavia t.o.m. Rogaland	Kyst. Nordvestlandet/ Nord-Norge	Vestkysten av Norge
Magring	Bergart	Asbest	-----
Generell karform	Store-mellomstore s-formed kar. Også andre varianter av s- formede kar, dobbeltkoniske kar, skåler	Trolig bolleform	Skåler, bolleform
Randparti	Glattet/polert rand	Glattet/polert rand	Glattet/polert rand
Buk	Ruslemmet buk	Kraftig asbestmagret buk (ru tekstur)	Glattet buk
Overgang rand/buk	Avsats, vulst, knopper, ringvulster, strekdekor.	Avsats, vulst	Avsats, vulst
Dekor	Dekorert vulst er vanlig.	Udekorert. Strekdekor på randparti eller bunn er kjent	Eks. på dekorert randparti
Bunn	Flat bunn	Trolig rund bunn	Trolig avrundet, eller liten ståflate
Kontekster	Boplasser, graver, depot	Boplasser, depot	Boplasser, graver, depot
	 	 	

Figur 5-3: Skjematisk oversikt over felles attributter i B-type-Risvik og Kleberkar. Venstre kolonne: B-gruppe keramikk, skår og kar fra Fosie IV i Skåne (Foto: Lindahl et al. 2002). Midtre kolonne: Typisk Risvikkeramikk, skår fra Skjevika, Teksmona i Meløy (Munch 1962:9, fig.3) og Flatebakken, Ristesund på Sunnmøre (Ågotnes 1986a:90, fig.3. Tegning av L.Tangedal). Venstre: Kleberkar fra Lægreid i Eidfjord B3093 (foto: ukjent fotograf © Universitetsmuseet i Bergen) og kleberkar fra Flatebakken, Ristesund (Ågotnes 1976, fig.16.a). Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

5.3 Bergartsmagret keramikk

5.3.1 Samlingene i Bergen

Det er hovedsakelig gjennom Shetelig, de Lange og Bakkas virke ved Universitetsmuseet i Bergen vi har fått innsikt i bronsealderkeramikken fra samlingene. Håkon Shetelig vektla forbindelsene til Sør-Skandinavia i sitt syn på den norske bronsealderen, og fremhevet viktigheten av at *også andre kulturelementer og gjenstandstyper enn bronse* måtte inkorporeres i diskusjonen for å få en mer helhetlig forståelse av bronsealderen i Norge (Shetelig 1925:81). Videre påpekte han spesifikt at keramikken burde tillegges vekt fordi den etter alt å dømme var lokalt tilvirket, og dermed hadde potensial til å kaste lys over hvilke fremmede impulser som fikk innpass i den lokale keramikktradisjonen (Shetelig 1925:88). Et viktig bidrag til denne diskusjonen er artikkelen «To bronsealders gravhøie i Hardanger» (Shetelig 1911). Den ene av de to gravene som artikkelen fokuserer på rommet en primærgrav fra EBA uten nærmere daterbart materiale, mens den andre røysen inneholdt en sekundærgrav fra YBA med to leirkar, en bronsekniv og brente bein (Grav 63 Eide). Det ene karet er tilnærmet helt, og har et bredt belte med dekor rundt buken. Han tolket opprinnelig karet som en hankekrukke fra romertid, men gikk tilbake på dette etter å ha konsultert sin kollega i København, «Museumsinspektør Neergard», som kunne bekrefte at både form og dekor var utpreget for YBA; «Var det et dansk kar vilde der overholdet ikke opstaa tvil om karrets datering» (Neergard i Shetelig 1911:11). Shetelig påpekte at urnen fra Jondal var nok et eksempel på «... nye fund som viser de nøieste sammenheng med kulturforhold i det sydlige Skandinavia...», og understrekte at karet ikke var et «...tilfeldig importstykke», men var lokalt tilvirket i en fellesnordisk formtradisjon; «...det hjemlige haandverk arbeidet i samme former som dem der bruktes i det sydlige Skandinavien...» (Shetelig 1911:11).

Eyvind De Lange var direktør ved Stavanger Museum fra 1917 frem til sin død i 1922, men arbeidet ved Bergen Museum i flere år før han overtok direktørposten i Stavanger. I likhet med Shetelig var han opptatt av å synliggjøre funn som kunne demonstrere at den norske bronsealderen var av «samme art» som den sør-

skandinaviske. I løpet av sin tid ved museet i Bergen var han selv involvert i utgravningen av to urnegraver fra BA, begge fra Fitjar: grav 66, Skålevik og grav 67, Rossnes (de Lange 1908, 1913b). Et viktig bidrag er artikkelen «Et par vestnorske urnegraver fra yngre bronsealder» som omhandlet funnet fra Rossnes i tillegg til funnet fra Olahaugen i Etne (grav 61, Stødle). Gjenstandsmaterialet er nokså grundig beskrevet¹⁴, og i tillegg vektlegges også gravens «religiøse uttrykk» som han mente gjenspeilet seg i gravskikken og i konstruksjonen av gravmonumentene. Han trakk inn sør-skandinaviske funn i tillegg til et knippe norske kar med bronsealderdatering for å belyse at morfologiske trekk ved keramikken, som lister og strekdekor, kan knyttes til bronsealderen (de Lange 1913a:56-47).

Bakkas magistergradsoppgave om jordbruk i områdene rundt Hardangerfjorden i stein- og bronsealder (Bakka 1955) har noen betraktninger om den bergartsmagrede keramikken på Vestlandet¹⁵. Ifølge Bakka finnes det to hovedformer: dobbeltkoniske kar og bukede kar uten hals. Videre påpeker han at grov magring og avglattede (finslemmede) overflater er vanlige trekk, mens dekor er sjeldent forekommende. Han fremhevet tre leirkar som viste tydelig slektskap med dansk keramikk og som var enestående i det norske funntilfanget: en hankekrukke fra Etne (grav 60, Grindheim), den dekorerte krukken fra Jondal som ble diskutert av Shetelig (grav 63, Eide) og fragmentene av en skål med strekdekor fra Fitjar (grav 67, Breivik). Bakka fastslo at keramikken i bronsealder ikke var importvare og reflekterte rundt mulige innflytelsesområder. Han vektla de østlige forbindelsene som finner sted rundt overgangen til YBA, og som kommer klarest til uttrykk i de norske variantene av Mälardalscelter (Bakka 1955:65). Han pekte også på Lausitzkulturens keramikk som et sentrum for innflytelse i keramikk i bronsealderen, og mente at innflytelse fra Lausitz hadde nådd Norge via Danmark. I 1958 undersøkte Bakka to urnegraver fra

¹⁴ En grop i bunnen av karet gikk upåaktet hen i de Langes og Sheteligs beskrivelser, men vil bli tolket og diskutert i kap. 7 og 9.

¹⁵ I følge Bakka behandlet Oddmund Møllerop keramikken fra Rogaland i sin magistergradsavhandling (Bakka 1955:65), og det er tilsynelatende Møllerops arbeid som ligger til grunn hos Bakka. Dessverre står ikke Møllerops avhandling oppført i litteraturlisten hos Bakka, og har heller ikke vært mulig å spore opp på noen av universitetsbibliotekene – heller ikke universitetsbiblioteket i Oslo hvor magistergraden skal ha blitt avlagt. Møllerop bearbeidet deler av avhandlingen til en artikkel (Møllerop 1963), men opplysningene om keramikk som Bakka referer til kan ikke gjenfinnes i denne.

yngre bronsealder i Valevågen i Stord kommune (grav 68 og 69 Hysstad), senere omtalt i innberetningen (Bakka 1958a), en avisartikkel (Bakka 1958b) og en bygdeboksartikkel (Bakka 1972). Bakka mente at funnene måtte komme fra området rundt Hamburg i Tyskland, ettersom det angivelig ikke fantes lignende funn på Vestlandet (Bakka 1958b). Bakka oppga imidlertid ingen referanser og drøftet heller ikke dateringen nærmere. Så vidt jeg vet finnes det ingen BA-lokaliteter med *store mengder* bergartsmagret keramikk innenfor Universitetet i Bergens forvaltningsområde. Utover de nevnte meddelelsene fra Shetelig, de Lange og Bakka har bronsealderkeramikken fortsatt sin anonyme tilværelse i museets magasiner i Bergen.

Representativitet og kildegrunnlag

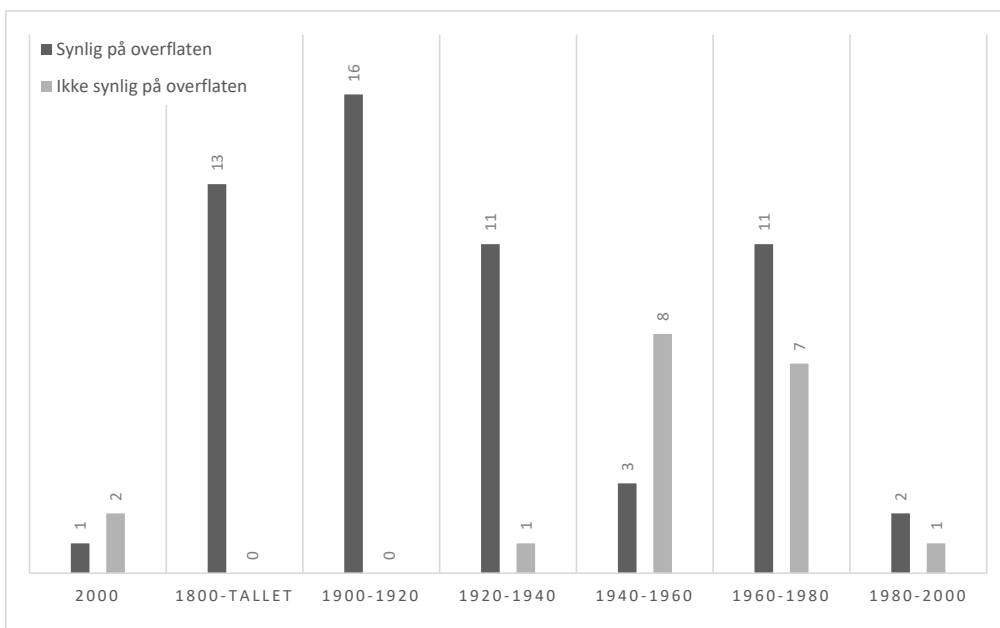
Gravrøyser og hauger fra bronsealderen har vært utsatt for plyndring, skader eller bortpløying i forbindelse med bygging og gårdsarbeid, slitasjer og nedbryting som følge av naturkrefter og tidvis hardhendt behandling fra ivrige antikvariske embetsmenn. Flere graver har vært helt eller delvis fjernet uten tilstrekkelig kartfesting og dokumentasjon, gravfunn har blitt splittet opp, solgt eller fordelt mellom museer og et uvisst antall kilder har gått tapt (Nordenborg Myhre 1998:20). Årsakene til representativitetsproblemene i BA er sammensatte, og det finnes ingen «generell representativitet» som man kan måle funntilfanget opp mot (Bakka 1980). Det er imidlertid verdt å reflektere rundt hvilke omstendigheter som kan ha påvirket det arkeologiske funntilfanget – særlig med tanke på keramikken.

Anton Wilhelm Brøgger beskrev tiden mellom 1870 og 1900 som «gravhaugperioden i norsk arkeologi» (Brøgger 1930:8), en tid hvor utgravning av fornminner enda ikke hadde lovpålagt beskyttelse og hvor målet med utgravninger var å samle inn flotte gjenstander (se fig. 12). Uheldigvis ble utgravningene ikke alltid gjort med omtanke for gravminnets totale kulturhistoriske informasjonsverdi og mange ukyndige gikk i gang med å grave i hauger og røyser (Brøgger 1930:8, 1927:165). Bergen museum var tidlig ute med et belønningssystem for innlevering av oldsaker *av metall*, først nevnt i en veiledning for utgravningsmetoder av gravhauger i 1836. I veiledningen uttrykte museet håp om at haugene ville bli undersøkt «(...) paa den letteste og

nøiagtigste Maade (...)» (Solberg 2000:34), men mye informasjon gikk tapt i iveren etter det neste store funnet, og ikke sjelden berettes det om gjenstander som det ikke ble tatt vare på eller som forsvant under uvisse omstendigheter. Det faktum at belønningssystemet kun gjaldt metall kan ha gått på bekostning av andre gjenstandstyper. Blant annet skal flere av de store bronsealdergravhaugene på Karmøy ha inneholdt urner/keramikk som ikke ble innlevert eller tatt vare på etter utgravning (Nordenborg Myhre 1998:89-90, app. 1: 207, 213). Gravhaugen «Olahaugen» i Etne (Grav 61, Stødle) skal også ha inneholdt langt flere urnegraver enn den ene som i dag er kjent (Shetelig 1912a, de Lange 1913a:46, Aksdal 2006). Bergen Museum ledet an i de faglige utgravninger av de store gravhaugene på Jæren og Karmøy på slutten av 1800-tallet. Undersøkelsene ble i stor grad utført av den svensk-norske arkeologen Gabriel Gustafson som fungerte som konservator ved Bergen Museum fra 1889-1900 etter Anders Lorange (Shetelig 1944:68). I kataloger fra de tidlige undersøkelsene av store gravhauger er det tydelig at også fagfolk favoriserte metallgjenstandene ettersom dette var luksusgjenstander beregnet på samfunnets øverste sjikt (Larsen 1996:3).

I tidenes løp har fokus og undersøkelsesmetodikk endret seg i takt med skiftende faglig fokus og metode. Etter utgravningen av Osebergskipet i 1904 ble arkeologiske funn fredet og året etter ble kulturminneloven vedtatt. Gravhauger er underlagt et sterkt vern, og undersøkelser forekommer sjeldent (Figur 5-4). Store boplassundersøkelser ble for alvor satt i gang når man tok i bruk maskinell flateavdekking. Boplassen Forsandmoen i Rogaland ble den første utgravningen i Norge som viste det fulle potensialet for maskinelle flateavdekkinger (Løken 1998a). Forsandmoen ble utgravd i 1980-1994, men metoden hadde vært brukt flere steder i Europa siden 1950-tallet (Løken et al. 1996). Fremveksten av en metode som muliggjorde effektiv avdekking av store områder for å påvise boplassspor uten synlige markeringer på overflaten har økt kunnskapen om bosettingsmønster, byggeskikk og romlig organisering betraktelig (Løken et al. 1996). Det er imidlertid vanskelig å forestille seg at en såpass grovmasket utgravningsmetodikk ikke har gått på bekostning av gjenstandsfunn som keramikkskår. Det har imidlertid blitt hevdet at jordbruksbosetninger fra BA og EJA i Norge er gjennomgående funnfattige, til tross

for at man har anvendt mer finmaskede metoder når gjenstandsfunnene har dukket opp (Diinhoff 2005:79).

Figur 5-4: Diagram over synlige vs. ikke synlige gravminner (med utgangspunkt i BA-graver med keramikk) som illustrerer hvordan gravminner som har vært synlige i landskapet har dominert undersøkelsene i tidligere tider.

5.3.2 Rogaland

Rogaland er det området i Norge med høyeste antall gravhauger og metallsaker fra bronsealderen, og det er også i Rogaland at det finnes flest gravfunn med BA-keramikk (app. 1). Flere av de store bronsealderhaugene i Rogaland ble utgravd før museet i Stavanger ble grunnlagt, og derfor havnet mange av funnene i Bergen Museums magasiner og i Oldsakssamlingen i Oslo. Arbeidet med arkeologiske samlinger i Stavanger kom ikke skikkelig i gang før det ble opprettet en egen kulturhistorisk avdeling ved museet i 1909, da under Brøggers ledelse (Hougen 1954:32). Etter 1909 økte også dokumentasjonsstandarden ved museet. Frem til midten av 1970-tallet finnes det ved siden av årboksberetninger et knippe småartikler som omtaler ulike type utgravninger hvor det har fremkommet BA-keramikk (Møllerop 1963, Espedal 1966a, Lillehammer 1976a, 1976b). De norske eksemplarene av ansiktsturner, som har en svært avgrenset utbredelse i Rogaland og

Aust-Agder, har stått i fokus for flere arbeider (Haavaldsen 1985, Aasbøe 2006, 2008). Denne diskusjonen vil jeg komme nærmere tilbake til, men først vil jeg fokusere på litteratur som omhandler keramikk fra boplass- og depotkontekster i Rogaland.

Boplassene Ogna og Slettabø

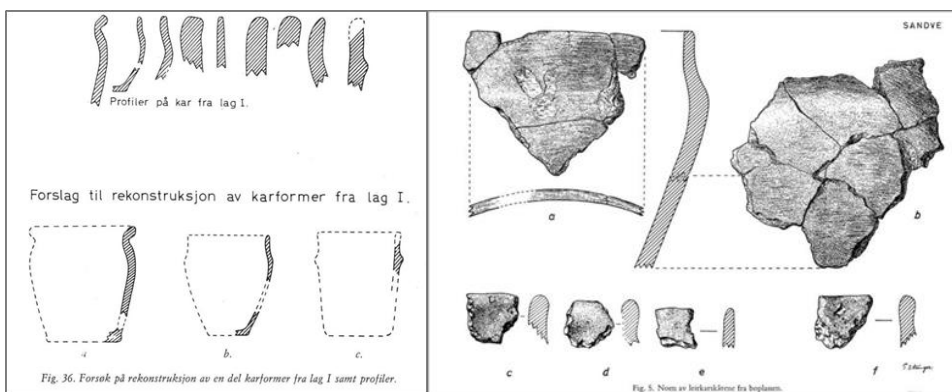
I Norge er det få kjente boplasslokalteter fra bronsealder med keramikk, og enda færre med store og kontekstuelle gode funnmengder¹⁶. Det finnes imidlertid noen unntak, og de viktigste er Arne Skjølsvolds behandling av keramikken fra Slettabøboplassen (Skjølsvold 1977) og Ogna (Skjølsvold 1970) i Hå kommune i Rogaland. Knappe 134 skår, mesteparten i små fragmenter, ble avdekket fra kulturlaget i en hustuft på Ogna i Hå kommune. Disse keramikkfunnene ble av Skjølsvold beskrevet som udekorerte, situlaformede skår med innknepet munningsrand og markert overgang mellom hals og buk og er 14C datert til slutten av periode VI (Skjølsvold 1970:36-37). Det langt mer omfangsrike materialet fra den nærliggende lokaliteten Slettabøboplassen (4541 skår fra lag 1) var ifølge Skjølsvold av samme variant som fra hustuften på Ogna. Sannsynligvis representerer de 4541 skårene til dels store forrådskar, men materialet er sterkt fragmentert (Skjølsvold 1977:124).

Kronologiske betraktninger ved Slettabø og Ogna-keramikken

Keramikken fra boplassene Slettabø og Ogna beskrives som situlaformet uten dekor, men fra Slettabø finnes det også varianter med potensielt viktige kronologiske dekorelement som innsnevrer dateringsrommet til bronsealderens eldre eller midtre del (Figur 5-5). Slettabøkeramikken kommer fra et kulturlag med diagnostiske funn, deriblant en flintdolk fra EBA I-II, og er dermed langt eldre enn periode VI-keramikken fra Ogna. Slettabøkeramikken beskrives som utfordrende å datere typologisk ettersom det dreier seg om «relativt enkle former som kan ha levd gjennom lange tidsrom, og som forekommer både i eldre og yngre bronsealder»

¹⁶ Et nylig og viktig unntak er Tjora i Sola kommune, hvor det har fremkommet grovmagret keramikk i tillegg til de tidligere nevnte funnene av vulstkeramikk. Keramikken fra Tjora skriver seg fra gode kontekster med svært presise dateringer til overgangen SN/EBA (Fyllingen 2020 *in press*).

(Skjølsvold 1977:175). Samtidig viser 14C-dateringer fra lag I på Slettabø at boplassen var i bruk i overgangen mellom periode III og IV, men Skjølsvold virker usikker på samsvaret mellom funnene og 14C-dateringen, ettersom han mente det var vanskelig å finne sikre typologiske indikatorer i materialet (Skjølsvold 1977:175-176). Skjølsvold trekker paralleller mellom Slettabø-keramikken og keramikk fra en periode V-boplass i Höftofta i Skåne på grunnlag av et hankefragment fra Slettabø. Fra illustrasjonene kan det se ut som at hanken fra Slettabø heller er en knapp eller list (Skjølsvold 1977:175, pl.36, 5m I 20/30). Knopper og lister er ledeelementer for type A-keramikk og kan styrke sannsynligheten for en datering til rundt periode III/IV (Bjorhem og Säfvestad 1993:48-49). Skjølsvolds betraktninger om keramikken fra Slettabø og Ogna gir inntrykk av at den ikke er fullt så ensartet som det først hevdes. Slettabø knyttes til bronsealderens eldre eller midtre del mens keramikken fra Ogna, som beskrives som godt brent, med finmagret fast gods og markert profil (Skjølsvold 1970:31-32), tilsynelatende passer inn i slutten av BA, slik også dateringen tilsier.

Figur 5-5:Keramikk fra Slettabø og Ogna. Til venstre: keramikk fra lag I på Slettabø. Til høyre: keramikken fra hustuften på Ogna, YBA periode VI (Skjølsvold 1977:32, fig.5 og 116, fig.36. Tegning av: Tone Strenger).

Karet fra Tornesvatnet i Haugesund

Et forholdsvis nytt bidrag er en artikkel om et sannsynlig depot av et leirkar fra YBA ved Tornesvatnet i Haugesund (Meling 2010). Funnet ble gjort av Rogaland Fylkeskommune i forbindelse med registrering i 2008. Ut fra funnforholdene og konteksten er det sannsynlig at funnet representerer en offervedleggelse, og selv om

ikke det foreligger 14C-dateringer er keramikkfragmentene karakteristiske og store nok til å kunne tidfestes typologisk (Meling 2010:93). Funnet består av til dels store skår og fragmenter av ett enkelt kar, spredd utover et avgrenset område foran en bergvegg. Som Meling påpeker er keramikken helt analog med skånske og danske B-type kar, som er relativt vanlige både på boplasser og i graver i Sør-Skandinavia (Figur 5-6). Leirkar fra offerkontekster er et sjeldent fenomen fra bronsealder, men blir et vanlig fenomen i EJA. Det finnes imidlertid eksempler fra BA (f.eks. S5880), i tillegg til enkelte funn med overlappende YBA/FRJA-datering (Fleseland 2014:35, 50-51).

Ruslemmede kar har tidligere blitt identifisert i enkelte norske gravkontekster fra bronsealderen (Haavaldsen 1985, Johansen 1986:80), men materialet er i realiteten større. Ruslemmet keramikk er også kjent fra en håndfull norske lokaliteter, blant annet kjennes store mengder YBA-keramikk fra Hunn i Østfold. Funnene skriver seg fra en lokalitet med klare spor av bronsestøping og bronsetilvirkning, men keramikken har foreløpig ikke blitt vitenskapelig bearbeidet (Melheim 2015a:20, Melheim 2016:60). Et ruslemmet hankekar av mulig A-type er funnet i tilknytning til et hus datert til 1100-900 f.Kr., på Kleppevarden i Rogaland (Dahl 2007:4-5, fig. 9) og trolig også i boplasskontekst i Kjølberg i Fredrikstad (Resi 1998:63). Det er ifølge utgraver lite trolig at karet fra Tornesvannet skriver seg fra en boplass eller en grav. Det totale fraværet av andre funn og aktivitetsspor i nærheten peker mot en enkelt nedleggelse i et område som sannsynligvis har vært utmark, og konteksten er tolket som en depotnedleggelse (Meling 2010:97-99).

Figur 5-6: Til venstre: B-type kar fra boplassen Fosie IV i Skåne, datert til ca.825-500 f.Kr. (Foto: Lindahl et al. 2002). Til høyre: et nærmest tilsvarende B-type kar fra mulig offerkontekst ved Tornesvannet, Haugesund. Foto: Henriette Hop Wendelbo.

5.3.3 Antropomorf symbolikk

Det har blitt hevdet at B-kar med vulst (som fig.20) kan tolkes som delvis antropomorfe fremstillinger, hvor vulsten som omslutter karetts hals forestiller en stilisert halsring (Eriksson 2009:222, 2013:343). Halsringer er en sentral kildekategori fra YBA og kjennes særlig fra offerkontekster hvor de opptrer parvis. Det eksisterer ulike typer halsringer i YBA (Jensen 1997:60-71), men forenklet kan vi skille mellom slanke, vridde halsringer – disse kan være helt enkle eller ha ovale endeplater og oppoverbøyde spiraler (som f.eks. B9097 fra Støle i Etne, (se Figur 9-25) og *wendelringer*. Wendelringene er vridde halsringer som knytter seg til siste del av YBA og man kan forestille seg at dekorerte vulster på leirkar kan ha vært en stilistisk etterligning av slike (Figur 5-7). Kar som kroppssymbol er velkjent fra etnografien og fra ulike arkeologiske kontekster, og alminneligheten ved å betrakte krukken som en kropp gjenspeiles ofte i språket (Haaland 1997, Naumov 2008, Ragnesten 2012, Ślusarska 2017). I store deler av verden beskrives krukkenes bestanddeler med ord som henspiller på den menneskelige kropp: munning, hals, buk og fot. Med urnegravene i overgangen til YBA blir kroppssymbolikken nærmest bokstavelig, da leirkaret opptrer som en beholder – en ny kropp – for de brente restene av den avdøde (Rebay-Salisbury 2010:68). Det er mulig at også kar med

vulster spiller på den samme antropomorfe symbolikken som er tilstede i urnene og som tydeligst kommer til uttrykk gjennom ansiktsurnene.

Figur 5-7: To ulike typer «Wendelringer». Fra venstre, wendelring med brede lameller fra Bjølsund, Rygge i Østfold (museumsnr: C40) Foto: Kristen Helgeland © Kulturhistorisk museum, Oslo. M. Til høyre: Fragmentert eksemplar av wendelring med flate lameller fra Ytre Salte i Klepp, Rogaland (museumsnr: S4248) Foto: Annette Øvrelid © Arkeologisk Museum Stavanger.

5.3.4 Ansiktsurner i Norge

De tydeligste eksemplene på antropomorf keramikk fra BA er ansiktsurner, som ved siden av asbestkeramikk representerer den best studerte keramikken fra norsk BA. De norske ansiktsurnene er alle funnet innenfor to svært avgrensede områder i Hå kommune i Rogaland og i Grimstad i Aust-Agder. Samtlige funn ble utgravd mellom 1876 og 1925, og det er sparsomt med utgravningsdokumentasjon. Som uttrykt av Johansen var det lenge nærmest et aksiom i norsk arkeologi at ansiktsurnene fra Bringsvær var de eneste i sitt slag fra Norge (Johansen 1986:82), og uttalelser om datering og forbindelser var lenge knyttet til kun disse to eksemplarene (Figur 5-8). Den ene av urnene (grav 21 II) er forøvrig det eneste illustrerte og nevnte eksemplaret av BA-keramikk i Ryghs standardverk «Norske oldsager» (Rygh 1885, fig.177). De to urnene fremkom under utgravning av en gravhaug i 1876 ved Nicolay Nicolaysen hvor de ble funnet sammen i en liten kiste i nordsiden av røysen (Nicolaysen 1877:133). Urnene inneholdt rensede brente bein og i den ene lå en bronsekniv, og i tillegg ble det funnet en annen bronsekniv stukket inn mellom steinene i kammeret. Begge knivene kan dateres typologisk til periode V (Johansen 1986:46-48). Gjessing

gjorde en detaljert beskrivelse av funnene og bemerket at den ene urnen hadde «antydning av et ansikt» (Gjessing 1923:15), men de første som brukte begrepet *ansiktsurner* om disse funnene var Anathon Bjørn (Bjørn 1926:33) og deretter Brøgger (Brøgger 1927:271-272). Ved å bruke begrepet ansiktsurner kobles funnene til et større europeisk fenomen med antropomorfe urner som eksisterte i tidsrommet YBA IV-Hallstatt D (Kneisel 2012). Brøgger hevdet at de norske ansiktsurnene var «dårlige etterligninger» av ansiktsurnene som var kjent fra sør- og mellomeuropeiske kremasjonsgraver, men at de viste at «(...) også keramikken i norsk bronsealder delvis har stått under fremmed påvirkning» (Brøgger 1927:271-272).

Det gikk lang tid før det ble bemerket at funnene fra Bringsvær ikke var de eneste av sitt slag i Norge, men at det også fantes ansiktsurner fra Rogaland (Magnus og Myhre 1976:152). Senere ble man gjort oppmerksom på ytterligere ett eksemplar fra Aust-Agder (Grav 20 Viksmoen) (Haavaldsen 1985:86, Johansen 1986:82) og et eksemplar fra en ukjent plass i Rogaland (Løken 2006). I min studie har ansiktsurnene nok en gang blitt revidert, og nye empiriske og kronologiske resultater vil bli gjennomgått i kap. 9.

Den første samlede bearbeidelse av de norske ansiktsurnene ble gjort av Per Haavaldsen, som identifiserte seks sikre og ett usikkert eksemplar fra Rogaland og Aust-Agder (Haavaldsen 1985). Senere har Malin Aasbø rettet fokus mot ansiktsurnenes overregionale forbindelser (Aasbø 2006, 2008) hvor angivelige likheter mellom de norske urnene og ansiktsurner i Legnica i Sørvest-Polen har vært påpekt (Aasbø 2006, 2008). Fra et ukjent funnsted i Rogaland kjennes det et unikt keramikkansikt (grav 59 ukjent sted) som utviser en sterk likhet med kanopiske urner fra tidlig etruskisk tid (grav 59 ukjent funnsted). Løken skrev en artikkel hvor ulike stilistiske paralleller for funnet drøftes, og lander på et keltisk eller etruskisk opprinnelsesområde (Løken 2006). Et mulig tidlig-etruskisk opphav blir også nevnt av Aasbø (Aasbø 2008:108). Bøe ble i sin tid konsultert om skårene. Bøe var usikker, men mente det trolig kunne dreie seg om en ansiktsurne fra yngre bronsealder eller FRJA (sitat Bøe 1930 i Løken 2006:378).

Det har vært en tendens til å se de norske ansiktsurnene som overgangsgraver mellom YBA og FRJA, men etter min mening mangler dette gode empiriske holdepunkter. Som nevnt viser nye kronologiske studier av de nord- og mellomeuropeiske ansiktsurnene at de eldste ansiktsurnene finnes på Nord-Jylland (periode IV og IV-V) mens de yngste er ansiktsurnene knyttet til den Pommerske kultur, eller *Gesichtsurnenkultur* – Ansiktsurnekulturen (Kneisel 2005:639), i overgangen til jernalder (Figur 4-12). Hvordan de norske eksemplarene av ansiktsurner fordeler seg i tid og hvordan man utfra det arkeologiske materialet kan tolke ansiktsurneinntilførselen i Norge, vil drøftes mer inngående i kap. 9.

Figur 5-8: Ansiktsurnene fra grav 21, Bringsvær, Grimstad i Aust-Agder. Foto: Kirsten Helgeland © Kulturhistorisk Museum, Oslo.

5.3.5 Østlandet

Agderfylkene fremstår som «mellomområder» mellom øst og vest, og særlig Lista i Vest-Agder utpeker seg som et knutepunkt for handel og ferdsel i BA, noe som kommer til syne gjennom røyser, hauger, helleristninger og antall bronsealderfunn (Johansen 1986:9-10). I norsk arkeologi har øst- og vestlandsmaterialet stort sett vært behandlet separat, av faglige og av praktiske/administrative årsaker knyttet til de ulike landsdelsmuseenes forvaltningsområder. Et åpenbart moment ved det østnorske/østfoldske materialet er nærheten til Sverige, men hvorvidt keramikken er

sammenlignbar kan man først få innsikt i gjennom bearbeidelser av keramikk fra boplass og støpeplasser – som blant annet det ubearbeidede og omfattende keramikk materialet fra støpeplassen på Hunn (Melheim et. al. 2016:60).

Gjennom BA har metallfunnene sitt tyngdepunkt i Rogaland, men i YBA orienteres metallstrømmen østover, noe som viser seg i rike depotfunn i Øst-Norge (Johansen 1981:101, Melheim 2006:51). Særegne og materialkrevende gjenstander spesifikke for YBA, som hengekar og kupa (Rygh 1885:138-149), er i norsk sammenheng kun kjent på Østlandet, noe som understreker regionens styrkede posisjon mot slutten av YBA (Johansen 1981:66).

Gravtradisjonene i østnorsk bronsealder må beskrives som varierte – både brente og ubrente begravelser finnes i hauger, røyser og under flat mark (Simonsen og Vogt 2007:64). Man kjenner til en mengde gravanlegg på Østlandet som tradisjonelt har gått under navnet «åsrøyser». Åsrøysene dominerer i Oslofjordregionen, og hvorvidt de representerer graver og om de kan dateres til bronsealderen har blitt diskutert av blant andre May-Liss Sollund (Sollund 1996) og av Melheim (Melheim 2002, 2006). Det er ikke rom for å gjengi diskusjonen eller å gå inn i daterings og begrepsproblematikken for åsrøysene her, men det finnes to røyser med funn av keramikk fra henholdsvis Vestfold og Buskerud som begge er 14C-daterte (Skogstrand 2014). Det skal også nevnes en nylig utgravd lokalitet med EBA-keramikk fra Løveskogen i Tjølling, Vestfold. Flere diagnostiske skår har fremkommet i et dyrkningslag med tilknytning til toskipede hus og SN/EBA materiale. Flere av skårene er diagnostiske og utviser typiske EBA-attributter (Sand-Eriksen 2020 *in press*)¹⁷. Lokaliteten føyer seg inn i en liten og eksklusiv gruppe av boplasskontekster med EBA-keramikk i Norge, men funnene vil være svært viktige for den videre kunnskapsutviklingen om bronsealderkeramikk i Norge. Som nevnt finnes det to graver med BA-keramikk i Buskerud og Vestfold, men utover dette må man se til gravfeltene i Østfold (Løken 1978, Resi 1987, Melheim 2006, Wangen 2009, Melheim et al. 2015), det er disse som nå vil stå i fokus.

¹⁷ <http://www.norark.no/prosjekter/love-mellom/en-dolk-en-aker-og-mange-stolper-spor-av-brosealdergarden-i-tjolling/> hentet 13.02.2020.

Kulturlandskap og gravminner i Østfold

Østfold fylke har både i forhistorisk og moderne tid vært tett knyttet til Vest-Sverige, og områdene er svært like både i natur, kultur og i klima. Dagens landegrense mellom Norge og Sverige ble etablert i 1627 og bygger på et kunstig politisk skille. Det sammenhengende beltet av helleristninger fra Østfold og Bohuslän er utført i samme ristningstradisjon og vitner om at dette var en samlet region i BA (Bjørn 1926:45, Mandt and Lødøen 2005:279-281), og keramikken fra Bohuslän kan ifølge Brorsson og Ytterberg relateres til keramikk fra Danmark, Halland og Skåne - og visstnok også Norge (Brorsson og Ytterberg 2018:48). Et særtrekk for Østfold er som nevnt de store gravfeltene, som i denne sammenhengen representert ved Hunnfeltene (Midtfeltet) i Fredrikstad, Gunnarstorp, Opstad og Grålum (Tune) i Sarpsborg (se Figur 9-34). Feltene er anlagt langs en stor morenerygg, *Raaet*, som utgjør et distinkt landskapstrekk i Østfold. Gravfeltene har et tyngdepunkt i jernalder, men er anlagt i bronsealder og som en konsekvens av den lange brukstiden finnes det en rekke ulike anleggstyper og graver på disse feltene (Løken 1977, Resi 1986, Wangen 2009). Hunnfeltene og Opstadfeltet har også kremasjonsgraver som går helt tilbake til EBA, to av disse er urnegraver og representerer de eldste urnegravene i landet (grav 2 Hunn og grav 12 Opstad) – dette vil bli utdypet i kap. 8.

Hunnfeltet

Hunnfeltet har vært gjenstand for en rekke arkeologiske undersøkelser (se Resi 1986 og Melheim et. al 2016 for full gjennomgang av utgravningshistorikken). I årene 1950-1953 ble det utført en større internasjonal utgravning og resultatene fra dette prosjektet understreket for alvor Hunnfeltets betydning i norsk arkeologi (se bl.a. Hagen og Johansen 1951). Det ble utført flere mindre undersøkelser på 1970-1990 tallet i form av nødgravninger, feltkurs for hovedfagsstudenter i arkeologi, og forskningsgravninger på slutten av 1990 og begynnelsen av 2000-tallet (Resi 1986:10-11, Skre 1998, Prescott og Anfinset 2003, Anfinset 2006:27).

Hunnfeltet i Østfold er inndelt i tre områder: «Vestfeltet» – med graver fra romertid til vikingtid, men også ardspor og funn fra SN; «Sydfeltet», som i hovedsak består av steinsetninger fra FRJA; og «Midtfeltet» som rommer en rekke strukturer, graver og

funnrrike kulturlag med gjenstander knyttet til metallurgisk aktivitet og en stor mengde keramikk som et knyttet opp mot keramikkproduksjon (Resi 1986, Skre 1998, Anfinset 2006, Melheim 2015a, Melheim et al. 2016). På Midtfeltet er det funnet gravminner med bronsealderdatering. Denne delen av Hunnfeltet har i lengre tid vært utsatt for grusuttak, og en rekke fornminner er gått tapt. I forbindelse med feltkurs for arkeologistudenter fremkom det et funnrikt område fra Midtfeltet: under en gravrøys (AL89) ble det undersøkt et kulturlag fra bronsealder som inneholdt digel- og støpeformsfragmenter av keramikk, store mengder keramikkskår, flateretusjerte spisser og brente bein (Skre 1998 Melheim et al. 2016). Kulturlaget er 14C datert til periode III-IV (Melheim et. al 2016:47-48). Støpeformer er trolig jevnt over underrepresenterte ettersom den porøse godskvaliteten, som er nødvendig for at materialet skal fungere for sitt formål, lett går i oppløsning (Eriksson 2007:171). Keramiske støpeformsfragmenter og teknisk keramikk i de mengdene som fremkom på Midtfeltet er ikke tidligere kjent fra Norge. Lokaliteten har et omfang og en karakter som mangler sammenligning i Norge, og kan best sammenlignes med sørskandinaviske støpeplasser (Melheim et al. 2016:44, Sörman 2018:155-56) som *bl.a.* Voldtofte/Kirkebjerg på Fyn i Danmark (Jensen 1967), Hallunda (Janusson 1984) Apalle (Eriksson 2003) og Ryssgårdet (Eriksson 2008:273-308, Stilborg 2008). I likhet med disse lokalitetene har keramikkmaterialet fra Hunn stort forskningspotensial, men har foreløpig ikke blitt systematisert og vitenskapelig bearbeidet. Det har imidlertid blitt påpekt at keramikken, bestående av blant annet ruslemmet keramikk, dekorerte kar og sortglittede drikkebegre, peker mot Lausitzinflytelse (Melheim et al. 2016:60). Hunn fremstår som et regionalt senter hvor håndverkere har møttes for å opprettholde og utveksle kunnskap. Utfra de eksklusive gjenstandene som har vært tilvirket på plassen har Hunn trolig vært koblet opp mot elitenettverk (Melheim et al. 2016:60, Sörman 2018:156).

Gunnarstorp

Gravfeltet Gunnarstorp i Sarpsborg ble utgravd i perioden 1955-1963 under ledelse av Jens Storm Munch og Gerd Stamsø Munch. Selv om Gunnarstorp har vært mye omtalt i den arkeologiske litteraturen, ble materialet fra utgravningene og resultatene først presentert i sin helhet i Vivian Wangens magisteravhandling som senere ble

bearbeidet for publisering (Wangen 2009). Gravfeltet Gunnarstorp har tre undersøkte anlegg i form av kremasjonsgraver, i tillegg til blant annet «tomme» røyser, steinsettinger og andre strukturer som ikke har hatt funksjon som beingjemme (Wangen 2009:11, 17). Branngravskikken var enerådende på Gunnarstorp, og det er relativt få funn av oldsaker. Anleggene ble prioritert ved de arkeologiske undersøkelsene, men det er også funnet en del boplassrelaterte gjenstander som trolig ble avdekket mellom og under anleggene og i fyllmassene. Fra Gunnarstorp er det 13 gravanlegg som kan dateres til BA, og hele 11 av disse har funn av keramikk (Wangen 2009:298-301). Wangen påpeker at «grov og uornert» keramikk mangler typologisk-kronologisk behandling i Norge, særlig fra BA og FRJA, og på grunn av usikkerheten som omgir den norske keramikken reserverer hun seg mot å benytte svensk og dansk referanselitteratur på materialet fra Gunnarstorp (Wangen 2009:75). Keramikkmaterialet fra gravene på Gunnarstorp er detaljert beskrevet og fylldig diskutert og danner et godt utgangspunkt for videre studier, til tross for at materialet er fragmentert og det er bare unntaksvis mulig å forbestemme karene (Wangen 2009:75-80). Det finnes diagnostiske skår i flere av gravanleggene, men fragmenteringsgraden er så stor at de stort sett ikke er egnet for rekonstruksjon. Wangen har påpekt muligheten for at keramikk kan ha blitt intensjonelt deponert i fragmenter og at dette kan være knyttet til ritualer (Wangen 2009:78) – et moment jeg vil komme nærmere inn på i kap. 8 og 9.

Opstad

Gravfeltet på Opstad i Sarpsborg har vært gjenstand for flere studier. Lorange var først ute med undersøkelser av gravhauger i 1869 og Nicolaysens utgravninger tok til i årene 1898-99 og 1901-02. I forbindelse med utvidelse av Opstadveien på 1970-tallet ble det gjort utgravninger hvor resultatene senere ble publisert i en artikkel (Løken 1977). Da undersøkelsene begynte hadde det vært undersøkt 54 gravanlegg i tillegg til innleverte gravfunn gjort av grunneierne. Materialet viste at Opstadfeltet var i kontinuerlig bruk fra eldre romertid til vikingtid, men i tillegg til de vel 150 synlige gravanleggene på stedet ble det også avdekket flere eldre flatmarksgraver og bosetningsspor. Dateringer av flatmarksgravene på Opstad viser et klart tyngdepunkt i bronsealder, men de har en større spennvidde enn på Gunnarstorp og Hunn, med

dateringer fra EBA II, per. III-IV og til slutten av periode V (Løken 1977:152-153). Nylig har det fremkommet rundt 400 skår av keramikk i tilknytning til et bosetningsområde fra SN/EBA og EBA/YBA drøyt 500 meter fra gravfeltet (Havstein 2020 *in press*)¹⁸. Keramikken har flere diagnostiske trekk som underbygger dateringen og det vil være relevant å sammenligne disse funnene med resultatene for EBA-keramikk i denne studien – og særlig keramikken fra gravfeltet på Opstad.

Grålum og Øberg

Fra gravfeltet Grålum i Tune kjennes én bronsealdergrav med keramikk, grav 18 Grålum (Monrad Krohn 1970, Skogstrand 2014). I Halden ble det registrert en urnegrav av Østfold fylkeskommune, grav 17 Øber (Drageset 2012), men funnet er ikke totalgravd og dens sammenheng med eventuelle omliggende kulturminner er derfor uavklart. Funnet er imidlertid 14C-datert til YBA/FRJA (Berge og Drageset 2013).

5.4 Oppsummering

Fokuset for dette kapittelet har vært å vise hvilken innsikt som ligger til grunn for å studere norsk BA-keramikk. Oppsummert kan BA-keramikk i Norge deles inn i to hovedtradisjoner: asbestkeramikk (hvor den vestnorske asbestkeramikken er relevant i denne sammenhengen) og den store og varierte gruppen som her betegnes som bergartsmagret keramikk/bronsealderkeramikk og som er tett forbundet med sør-skandinaviske og sentral-europeiske keramikktradisjoner. Vestnorsk asbestkeramikk kan tolkes som en vestlig gren av den fennoskandiske asbestkeramikken, men utover selve asbestmagringen er det få fellestrekk med fennoskandisk asbestkeramikk. Den opptrer i kontekster med tydeligst kulturell orientering mot sør-skandinavisk bronsealderkultur, ikke minst i graver. Vestnorsk asbestkeramikk er utbredt på boplasser over et stort område, fra Nord-Vestlandet/Nordland til Rogaland/Vest-Agder, men er ikke kjent fra graver sør for Sognefjorden. Med unntak av

¹⁸ <http://www.norark.no/prosjekter/opstad-vestre/bronsealderhusene-pa-opstad/http://www.norark.no/prosjekter/opstad-vestre/bronsealderhusene-pa-opstad/> hentet 13.02.2020.

ansiktsurnene har den bergartsmagrede keramikken fra Vestlandet i liten grad vært studert, noe som bl.a. skyldes utgravningsmetodikk, men også forskningsmessig fokus/interesser. Vi ser en mulig «hybridisering» av vestnorsk asbestkeramikk/bergartsmagret keramikk og klebersteinskar mot slutten av YBA, hvor kulturell kontakt har ført til sammenblandinger av karformer, morfologiske trekk og råstoffbruk. Nye funn gir muligheter for å sammenligne keramikken fra gravene med keramikk fra andre kontekster.

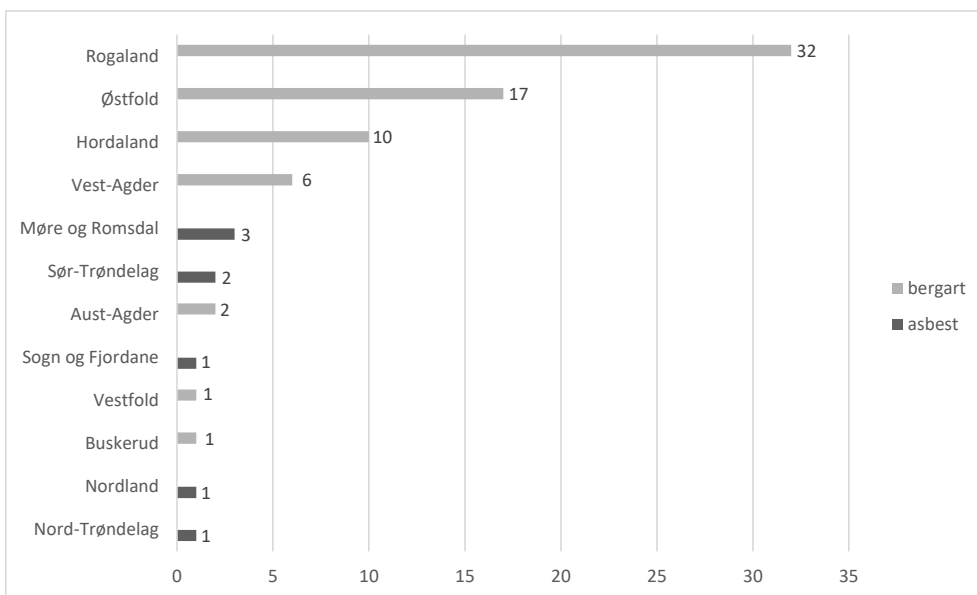
6. Metodisk tilnærming

For å kunne nærme seg en forståelse av keramikk som et sosialt og rituelt fenomen, er det først nødvendig å studere den fysiske. BA-keramikken fra Norge har hittil vært av ukjent størrelse og karakter, og det har derfor vært nødvendig å gjøre en grunnleggende og systematisk bearbeidelse av funntilfanget. Hensikten med dette kapittelet er å beskrive og redegjøre for hvordan datainnsamling og materialgjennomgangen ble gjennomført, hvilke rammer som ble satt og hvilke vurderinger som lå til grunn for utvelgelse og avgrensning av funn, kontekster og valg av metoder. Valg av klassifikasjonsmetode og materialpresentasjon er tema for påfølgende kapittel.

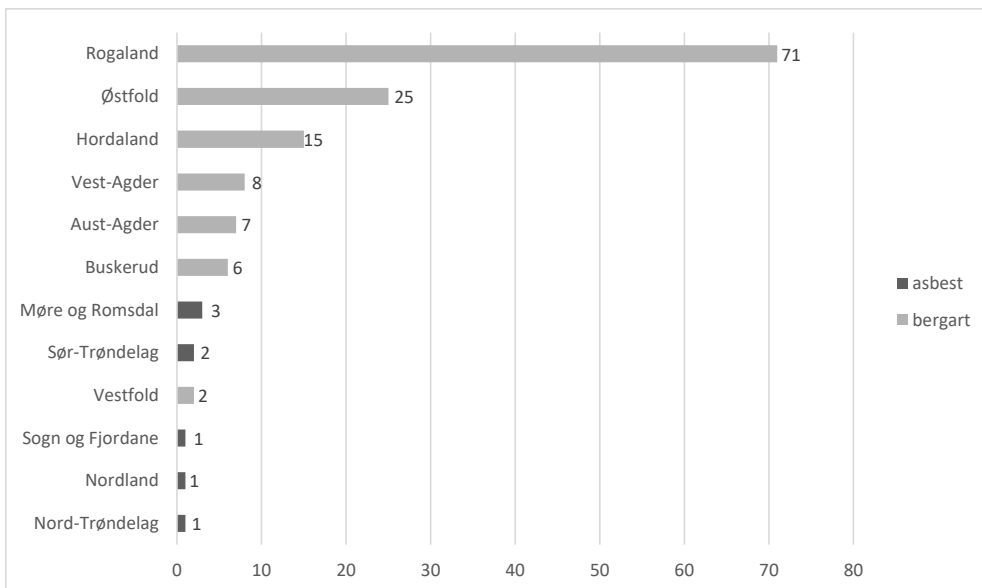
6.1 Materialtilfanget

Det arkeologiske materialet som ligger til grunn for analysen er leirkar og lokk fra gravkontekster som kan tidfestes til periodene EBA (1700-1100 f.Kr.) og YBA (1100-500 f.Kr.). Boplass, depotfunn og keramikk fra andre kontekster inngår ikke direkte i analysen, men i enkelte tilfeller vil keramikk fra andre kontekster bli brukt komparativt i diskusjonen. Som nevnt innledningsvis har materialmengden i stor grad vært styrende for den romlige avgrensningen og dermed ble hele landet i prinsippet dekket. Det foreligger funn fra 12 av 19 fylker: Østfold, Vestfold, Buskerud, Aust-Agder, Vest-Agder, Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal, Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag og Nordland (Figur 1-3). Materialet kommer fra totalt 77 gravkontekster hvor det er skilt ut 142 ulike leirkar og lokk (Figur 6-1, Figur 6-2). Av disse er 84 typebestemte, de fleste har nok informasjon til at det kan lages en rekonstruksjonstegning. Resten av funntilfanget består av skår som er delt inn i to kategorier: 22 utskilte kar fordelt på omlag 917 skår hvor form og dimensjoner ikke kan anslås, men hvor det er bevart enkelte karakteristiske trekk som gir noe informasjon om karets type, dekor e.l. (listet i tabellene som *ukjent**). Videre er det ubestemmelige skår og ca. >3250 skår og fragmenter fra anslagsvis 37 ulike kar (listet i tabellene som *ukjent*). I utgangspunktet er både keramikk med bergartsmagring og abestmagring (vestnorsk asbestkeramikk) gjennomgått og analysert etter de samme

kriteriene. Underveis vil jeg imidlertid skille ut vestnorsk asbestkeramikk i diagrammer for å tydeliggjøre likheter og forskjeller.

Figur 6-1: Fylkesvis fordeling av kontekster (totalt 77 kontekster).

Figur 6-2: Fylkesvis fordeling av antall kar (totalt 142 kar).

Av totalt 77 graver er 15 stykker uten funn av menneskelige levninger, men de aller fleste av disse kontekstene er anlegg som høyst sannsynlig har inneholdt begravelse, men hvor levningene trolig har forvitret vekk. En annen mulighet er at disse kontekstene representerer *kenotafer*, tomme graver eller minnesmerker, noe som har relativt stor utbredelse i forhistorien (Parker Pearson 2003:55-56). I norsk sammenheng har kenotafer fra EBA blitt diskutert av de Lange (1914a). Som tidligere nevnt holder analysen seg til diskusjoner innenfor rammen av diagnostiske graver.

Det eksisterer en variasjon i hvilke gravtyper som har funn av keramikk og hvilke deponeringsmønstre som kan påvises. Jeg har delt materialet inn i noen hovedkategorier, vel vitende om at den store kompleksiteten som eksisterer i gravmaterialet i bronsealderen ikke får vist alle sine nyanser når definisjonen for hva som er en grav innsnevres. Kategoriene tar utgangspunkt i hvordan keramikken opptrer i forhold til gravskikk og deponeringsmønsteret for keramikken. Dette kommer jeg tilbake til i slutten av kap. 7.

6.1.1 Datainnsamling – magasin og arkiv

For å finne frem til graver med keramikk og sannsynlig bronsealderdatering ble alle de trykte tilvektskatalogene for hvert enkelt landsdelsmuseum gjennomgått, i tillegg til at det ble gjort systematiske søk i de digitale museumsdatabasene MUSIT og den offentlig tilgjengelige funndatabasen www.unimus.no. Materialet ble deretter gjennomgått ved selvsyn på Arkeologisk Museum, Universitetet i Stavanger (AM), Universitetsmuseet i Bergen (UM), Kulturhistorisk Museum Oslo (KHM) og ved Vitenskapsmuseet i Trondheim (VM)¹⁹. For å få tilstrekkelig informasjon om funnomstendigheter har det blitt hentet ut relevant utgravningsinformasjon fra topografiske arkiv ved universitetsmuseene i form av rapporter, innberetninger, kartdata, funntegninger og tegninger fra felt, samt annet arkivert materiale som brev, avisartikler og lignende. En rekke funn ble utelatt fra analysen etter at de ble fysisk

¹⁹ Det er så vidt jeg kjenner ingen gravfunn med keramikk fra bronsealderen fra Norges Arktiske Universitetsmuseums museumsdistrikt. Jeg har imidlertid gjort meg kjent med de ulike nordlige (arktiske) gruppene av asbestkeramikk, slik de er klassifisert tidligere (jmf. Jørgensen og Olsen 1988), gjennom en materialgjennomgang på Norges Arktiske Universitetsmuseum. Det ble ikke foretatt besøk til andre norske museum hvor det finnes arkeologiske funn i samlingene (som Telemark Museum og Sunnmøre Museum).

gjennomgått og kryssjekket med kontekst og funnopplysninger fra arkivene. Det har imidlertid vært en stadig avveining mellom hvilke funn som har tilstrekkelig god kontekst/plausibel gravkontekst og hvor informativ og daterbar keramikken er.

6.1.2 Problemer og avveininger i materialinnsamlingen

En tilbakevendende utfordring i prosjektet har vært datering. Et vanlig og velkjent problem er at udekorert keramikk kan være vanskelig å tidfeste i overgangen mellom yngre bronsealder og EJA, ettersom den ofte kan ha et nokså ensartet preg (Jensen 2002:531, Wangen 2009:78). I tillegg er det også en flytende overgang i gravskikk mellom YBA og EJA som trolig er uttrykk for kontinuitet fremfor brudd i forestillinger og praksis knyttet til død og begravelse (Rødsrud 2012:58). Et vanlig tvilstilfelle knyttet til kontekstuell tilhørighet, er leirkarskår funnet i gravhaug, men hvor tilknytningen til et faktisk gravgjemme er usikker. Hva disse funnene kan representere er ofte uklart – men en mulighet er at det kan være etterlatenskaper etter ritualer utført i ettertid av gravleggelsen. I tilfeller hvor keramikken har stort informasjonspotensial og en tilknytning til gravkontekst er sannsynlig, er funnet blitt inkludert. Et annet tilbakevendende usikkerhetsmoment er skår som er registrerte som «gravkeramikk» i museums katalogen, men som egentlig skriver seg fra et aktivitetsområde/boplassrester under selve haugen. Som regel har det vært tilstrekkelig å kryssjekke funnopplysninger og dokumentasjon for å kunne utelukke disse.

6.1.3 Funnregistrering

Resultatene fra materialgjennomgangen og funnregistreringen utgjør selve ryggraden i prosjektet og er grunnlaget for analysen. Keramikken ble kvantifisert utfra antall skår og antall utskilte kar. Vekt er kun registrert for løse skår, ettersom en stor andel av hele/delvis hele kar er rekonstruksjonsmateriale som f.eks. gips, plast, metall etc., noe som gjør vektestimater svært upresist. Kardeler (rand, hals, buk, bunn) ble identifisert og mål/dimensjoner (diameter, høyde og tykkelse) ble registrert i den grad materialets tilstand tillot det. Overflatebehandling, og/eller eventuell dekor og modelleringer ble dokumentert i tillegg til sekundær brenning og matskorper.

Underveis i registreringen ble alle dokumenterte trekk plottet inn i et Excel-dokument (Figur 6-3). Registreringssystemet tar utgangspunkt i relevante maler og metodiske referanseverk for keramisk registrering (Shepard 1954, Hulthén 1974, 1977, Lindahl et al.2002), tilpasset prosjektets materiale og målsettinger.

Musnr	U.nr	Vekt (g)	Antall	Kardel	Min/Max Tykkelse	Overflatebehandling			Sek. Brenning	Matskorpe	Magring	Modellering	Dekor	Beskrivelse
						Utside	Innside	Farge						

Figur 6-3: Registreringssystem for funngjennomgang

Det ble gjort en fortløpende vurdering av magringstype med hovedfokus på å skille ut eventuell asbestmagring. Keramikk uten asbestmagring er samlet under den generelle kategorien bergartsmagret. Det ble gjort en visuell vurdering av magringstype for disse funnene (Lindahl et. al. 2002:20), hvor eventuelle merknader/spesifikasjoner står nevnt i katalogen. En finmasket magringsbestemmelse for den bergartsmagrede keramikken har ikke blitt prioritert, ettersom slike bestemmelser ofte involverer metoder som er destruktive og høyt spesialiserte (utførelse av keramisk tynnslip og identifisering av magring gjennom mikroskopering og analyse av tynnslip). Dette har også ført til at jeg ikke har kunnet avgjøre eventuelle forekomster av chamotte i materialet. For øvrig er magring i Sverige (sør for Dalälven) nokså konstant fra periode II/III og framover, og varierer mellom tykkveggede kar med grov bergartsmagring og tynnere kar med finknust eller naturlig magring (Thomas Eriksson pers.med. 19.09.2019). Dette er et resultat som muligens har relevans for de norske funnene.

Tegninger, foto og rekonstruksjoner danner hovedgrunnlaget for den typologiske klassifikasjonen av materialet. De hele/delvis hele karene ble fotografert og tegnet ved hjelp av randmåler, profilmal og lysbrett, og tilsvarende prosedyre ble fulgt for diagnostiske skår. Tegninger og rekonstruksjoner ble gjort med utgangspunkt i tradisjonelle konvensjoner for tegning av keramikk (Collet 2012). Skissene og plansjene som er i bruk i avhandlingen ble i ettertid bearbeidet i Adobe Illustrator i skala 1:1 (etter Woelfel 2014) og forminsket til skala 1:4 for alle plansjene.

6.2 Dateringsmetoder

En viktig del av prosjektet er å forsøke å tidfeste keramikken innenfor bronsealderens seks perioder (Figur 1-1). Metodikken som ligger til grunn er sammensatt av naturvitenskaplige og humanistiske/arkeologiske dateringsmetoder; radiokarbondatering, funndatering og typologisk datering av keramikk (Figur 6-5). Dette har resultert i en kombinasjon av absolutte og relative dateringer. De absolutte dateringene bygger på ¹⁴C-dateringer som er kalibrert til kalenderår gjennom kalibreringsprogrammet OxCal v4 3.2. De relative dateringene baserer seg på en helhetlig vurdering av ulike parametere innenfor konteksten, som assosierte funn, gravskikk og gravkonstruksjon.

6.2.1 Radiokarbondateringer (14C-dateringer)

Det ble sendt inn ni dateringer fra til sammen åtte kontekster til Nasjonallaboratoriene ved Vitenskapsmuseet, NTNU i Trondheim, hvor det ble gjort dateringer med akseleratormassespektrometri (AMS) (app. 4). Dateringene ble utført på brente menneskebein fra kremasjonsgraver med keramikk, i tillegg til at en av kontekstene, grav 31 Nærbø, ble supplert med en matskorpedatering.

Vanligvis blir ¹⁴C-dateringer gjort på kullrester fra arkeologiske kontekster. I gravkontekster fra YBA forekommer kullrester kun sporadisk, noe som skyldes at man i bronsealderen har plukket ut bein uten å inkludere rester av kremasjonsbålet/bålmørje (Archini 2007). Mangelen på kullrester gjør dermed mulighetene for radiologisk datering begrenset. For å kunne datere disse gravene må man enten datere keramikken direkte eller datere brente bein. På Gunnarstorp har imidlertid trekull blitt benyttet i tre av åtte kontekster med bronsealderdatering (Wangen 2009:89). Direktedateringer av keramikk, hvor kullpartikler fra godset ekstraheres og brukes for datering, er under utvikling (Lindahl og Skog 2013), men er så vidt meg bekjent lite brukt.

Matskorpe

Som nevnt ble en av kontekstene supplert med en matskorpedatering. Det må påpekes at begrepet matskorpe har blitt kritisert fordi det impliserer at karet har hatt en funksjon som kokekar. For kar som har vært oksidert brent og hvor overflaten ikke har spor av sot, er det lite sannsynlig at de har vært anvendt som kokekar over åpen ild (Lindahl 2000:168). Samtidig er det tilfelle at en rekke forhistoriske kar, blant annet fra SN/EBA, har vært anvendt til fermentering eller gjæring av mat eller brygging, og matskorpen kan være rester av slike prosesser (Isaksson 2009). Matskorpe er av den grunn ikke et dårlig begrep ettersom den mest trolig er avsatt i forbindelse med prosessering av mat, men det er assosiasjonen til koking som er problematisk (Lindahl 2000:169). Mer nøytrale begreper som organiske rester eller sort belegg kan anvendes (Hop 2011:70), men matskorpe er et såpass innarbeidet begrep i den arkeologiske diskursen at det beholdes her. Matskorpedateringen ble utført for å teste hvorvidt marin reservoir-effekten spiller inn på påliteligheten til matskorpedateringer i Rogalandsområdet. Hvis innholdet i matskorpen har et høyt nivå av marine fettsyrer kan en datering på karbonet fra skorpen bli langt eldre enn den reelt sett er. Dette skyldes at marine pattedyr ikke har det samme innholdet av radiokarbon som landpattedyr (Fischer og Heinemeier 2003). Det viste seg imidlertid at innholdet av marine fettsyrer i prøven ikke utgjorde et problem for dateringsresultatet (Marie Josée Nadeau, Førsteamanuensis ved Nasjonallaboratoriet for datering, pers. med. 03.11.2017). Fra Rogaland er det blant annet datert keramikk (asbestkeramikk) på matskorpe fra Voll, Rennesøy til EBA II/III (Høgestøl et al. 1995) og fra boplasskontekster er matskorpe generelt vanligere enn i graver – i alle fall i bronsealder. I materialtilfanget ble det registrert matskorpe på skår fra 13 kontekster som viser variasjon i forhold til datering, romlig utbredelse og deponering (Figur 6-4). For dette materialet forekommer matskorpe med andre ord nok så sporadisk og derfor har det ikke blitt prioritert for ¹⁴C-datering.

Kontekst	Fylke	Datering	Matskorpe	Magring	Deponering
grav 4 Gunnarstorp	Østfold	YBA V-VI	x	bergart	urne
grav 6 Gunnarstorp	Østfold	YBA V-VI	x	bergart	urne
grav 18 Roberg	Vestfold	YBA IV	x	bergart	urne
grav 28 Kvia	Rogaland	YBA IV, V	x	bergart	Urne
grav 29 Lode	Rogaland	YBA V/VI FRJA	x	bergart	Uviss
grav 31 Nærbø (Bø)	Rogaland	YBA IV	x	bergart	urne?
grav 47 Nubben	Rogaland	YBA VI	x	bergart	urne?
grav 57 Kolnes	Rogaland	YBA	x	bergart	urne
grav 72 Gjertgarden	Møre og Romsdal	YBA/FRJA	x	asbest	urne
grav 73 Fjørtoft	Møre og Romsdal	YBA	x	asbest	spredt
grav 74 Strand	Sør-Trøndelag	EBA	x	asbest	gravgods
grav 76 Røkke	Nord-Trøndelag	EBA II/III	x	asbest	gravgods
grav 77 Skjeggesnes	Nordland	EBA III	x	asbest	gravgods

Figur 6-4: Skår med registrert matskorpe.

Datering på brente bein

Totalt ble altså 9 kontekster 14C datert i forbindelse med dette prosjektet, og 8 av disse har inngått i prosjektet (se rapport i app. 4). De 14C-daterte kontekstene er alle kremasjonsgraver med bergartsmagret keramikk, og med unntak av den nevnte matskorpedateringen fra grav 31 Nærbø, ble alle dateringene utført på brente bein²⁰. Konservator ved de aktuelle museene valgte ut beinfragmenter som ble ansett som lite informative for osteologiske undersøkelser, men egnet til datering.

Det har lenge vært en rådende oppfatning at for å datere brente bein med 14C metoden, må kollagenet i beinet være intakt. I brente bein er kollagenet brutt ned, ettersom kollagen ikke overlever de høye temperaturene som følger med en kremasjon. Datering på kremerte bein har imidlertid vist seg å være mulig ettersom brenningstemperaturen fører til at beinmaterialet rekrystalliseres til karbon (Lanting 2001). Karbonet («structural carbonate») fra det rekrystalliserte beinmaterialet kan

²⁰ Anbefalt prøvemengde i henhold til Nasjonallaboratoriene ved NTNU for brente bein er >0,5-1.0 g, helst 1-2 g. For matskorpe er anbefalt prøvemengde >15 mg. <https://www.ntnu.no/museum/karbondatering> (Hentet: 15.02.2020).

dermed dateres. Det har vært diskutert og stilt spørsmål ved hvor karbonet som kan dateres egentlig kommer fra, men laboratoriestudier har vist at brenningsatmosfæren spiller en signifikant rolle som karbonkilde for kremerte bein (Van Strydonck et al. 2010). Noe forenklet kan man altså si at en ^{14}C -datering av kremerte bein tilsvarer en datering av veden som ble brukt på kremasjonsbålet (Olsen et al. 2013:31).

Av de 77 kontekstene som inngår i prosjektet har ytterligere 25 kontekster blitt ^{14}C datert ved tidligere anledninger. Disse dateringene ble re-kalibrert slik at alle dateringene forholder seg til den samme atmosfæriske kurven. Alle ^{14}C -dateringene er listet med ukalibrerte og kalibrerte verdier (1 og 2 sigma) i app. 2. I teksten blir dateringene plassert innenfor de typologiske avsnittene av bronsealderen, periode I-VI, med overgangsperioder (Figur 1-1).

6.2.2 Typologiske dateringer

Ved siden av radiokarbondatering utgjør funndatering det viktigste dateringsgrunnlaget for kontekstene i dette prosjektet (Figur 6-5). Kontekstuelt assosierte artefakter med kjent kronologisk tilhørighet gir en indirekte datering av keramikken. Det knytter seg imidlertid kildekritiske problemer til antagelsen om at ulike deponerte artefakter i en kontekst er samtidige. Samtidighet i form av at de ble deponert på samme tid betyr ikke nødvendigvis at de ble produsert på samme tid eller at alle eksemplarer av en type kan antas å være like gamle. Et annet kildekritisk moment er at sirkulasjonstiden for et objekt kan strekke seg forbi det som er gjenstandens typologiske alder (Gräslund 1996:27-28).

Bronse

I gravkontekster hvor keramikk opptrer i kombinasjon med bronsegjenstander er det i hovedsak den typologiske dateringen av bronsegjenstanden som blir bestemmende for gravens alder. Alle gravene som inneholder bronse har tidligere vært bearbeidet i større studier (Baudou 1960, Bakka 1976, Johansen 1986, Resi 1986, Melheim 2006, Wangen 2009, Engedal 2010), og det er i hovedsak disse arbeidene som ligger til grunn for datering av kontekstene med bronsegjenstander.

Keramikk

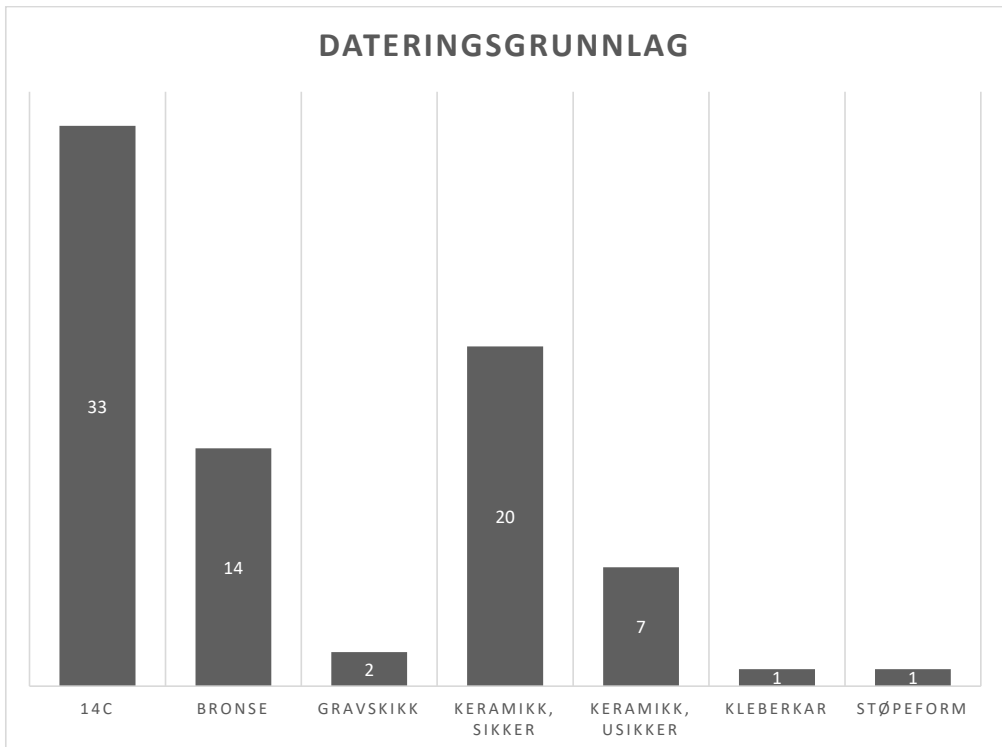
Siden man ikke tidligere har hatt et kronologisk rammeverk for BA-keramikk i Norge (kun i begrenset grad for asbestmagret keramikk), er det nødvendig å se til arbeider fra andre områder innenfor Norden for å kunne anslå kronologisk tilhørighet. Dette utgår fra et premiss om at det eksisterte en form for felles stilsans i det nordiske området i bronsealderen, hvor det på tross av regionale variasjoner eksisterer store overregionale og grunnleggende likheter som manifesterer seg i et distinkt nordisk uttrykk (Jensen 1997, Thrane 2008, Eriksson 2009, Lolk 2009, Stilborg 2014).

Ettersom BA-keramikken stort sett er uten dekor, hviler den typologiske klassifikasjonen på en sammensetning av ulike momenter som karform, overflatebehandling, til dels også teknikk og magring.

Annet typologisk daterbart materiale

Også andre kontekstuelle assosierte funn har lagt til grunn for datering. Eksempler på slike funn er gravheller med ristninger (Syvertsen 2003, Goldhahn 2007), og fenomenet med maritime elementer i gravene. Maritime elementer vil si skjell, snegler, sand, strandsteiner o.l. som er deponert i graven – en praksis som er særlig assosiert med bronsealdergraver (Marstrander 1950, Kvalø 2007, Grønnesby 2009, Appel og Pantman 2013, Anfinset 2016). Det finnes innslag av littisk materiale i flere kontekster, men kun porfyrøksen fra grav 35, Årslund og til en viss grad også flateretusjerte pilspisser fra grav 19 Gran og grav 40 Pollestad, er diagnostiske og gir en pekepinn om kronologisk tilhørighet til bronsealder (Mjærum 2012). I disse to konkrete tilfellene foreligger det ellers også 14C-dateringer som understøtter dateringen gitt av de littiske gjenstandene. Andre funn er et støpeformsfragment (grav 36, Auda Motland) med to lag leire som har analogier bl.a. til støpeplassen på Hunn i Østfold (Melheim 2015a:20, Melheim et al. 2016:52-53), men også flere Sørskandinaviske kontekster (Lindahl et al. 2002:148, Eriksson 2003:133). I ett tilfelle (grav 47, Nubben) har stykker av et kleberkar fungert som dateringsindikator ettersom kleberkaret regnes å være av eldste type, knyttet til overgangen mellom YBA og FRJA (Ågotnes 1976:43, Pilø 1990:92, Grenne et al. 2017:103). Gravskikk og gravkonstruksjon kan være noe usikre dateringsmomenter i seg selv, men i kombinasjon med andre kontekstuelle trekk vil gravskikk og gravkonstruksjon være

viktige for dateringsanslaget. Det er totalt 7 kontekster som har usikker datering. Disse er imidlertid inkludert fordi det utfra en helhetlig vurdering av keramikken, assosiert materiale og gravskikk, ansees som sannsynlig at funnet skriver seg fra bronsealder.

Figur 6-5: Oversikt over dateringsgrunnlaget for graver med keramikk. Figuren viser fordelingen på de til sammen 77 gravkontekstene. Noen kontekster har flere 14C-dateringer og en kontekst er datert utfra antatt samtidighet med nærliggende grav.

6.2.3 Kommentarer til datainnsamling

Før jeg går videre med materialgjennomgang og klassifikasjon er det nødvendig å påpeke noen kildekritiske moment ved keramikken som på ulike vis har påvirket funnregistreringen og i siste instans klassifiseringen.

Materialets tilstand har åpenbart betydning for hvilke tolkningsmuligheter man til syvende og sist har. Et moment som har skapt uventede utfordringer i arbeidet er konservert og rekonstruert keramikk. Et flertall av de hele og tilnærmet hele karene i dette materialet er rekonstruert eller behandlet på ulike måter. Hvis skårene har

overflater og bruddflater som er i god forfatning blir de som regel limt sammen. Forutsatt at limingen er godt utført er det etter min mening og erfaring nyttig - både i et forsknings og formidlingsperspektiv. I materialet finnes det også eksempler på at man har gjenoppbygget eller støttet opp skår ved hjelp av gips, ståltråd og plater i papp eller plast. I disse tilfellene vil det være problematisk å registrere vekt, - noe som vanligvis brukes som parameter for å kvantifisere et fragmentert keramikkmateriale. I den grad det blir gjort inngrep i materialet for å støtte opp skjøre karvegger/rekonstruere kar el. blir det i dag benyttet gipsmasse, men det utføres på en slik måte at det kommer tydelig frem hva som er originalt og hva som er rekonstruert. På en del av de eldre rekonstruksjonene ble det i tillegg til gips applisert farge slik at gipsen går i ett med den opprinnelige overflaten. I slike tilfeller kan det være vanskelig å vurdere hva som er originalt og ikke – i alle fall når man ser objektet på avstand (eksempelvis grav 37, Austre Bore). Det mest uheldige eksempelet på restaurering med gips er en frem til nå ukjent ansiktsurne (grav 32 Nærbø «Dyrshaug»), hvor det definerende attributtet, øynene, har blitt tildekket av gips. Det må presiseres at dette funnet, som ble utgravd for godt over hundre år siden, ikke er representativt for den høye konserveringsstandarden som praktiseres i dag. En annen eldre konserveringspraksis som har vist seg å by på utfordringer for tolkningen av keramikken, er lakkering– noe som trolig ble gjort for å stabilisere karveggene. Lakkeringen kamuflerer karetts overflatebehandling, noe som er et viktig trekk ved BA-keramikk. Lakkering med såkalt celluloselakk er dokumentert for B11182 i grav 68, Hysstad (konserveringsrapport, UM 1960), og det ser ut til at keramikken fra grav 12, Opstad og grav 61, Stødle har fått en lignende behandling. I disse tilfellene kan original overflatebehandling ikke stadfestes. Som nevnt representerer dette ikke dagens konserveringsteknikker, hvor det er konsensus om at inngrep holdes på et minimumsnivå og at alt skal dokumenteres grundig (Buys og Oakley 2014:71).

6.3 Klassifikasjon som metode

I dette avsnittet vil jeg redegjøre for bakgrunnen for valg av klassifikasjonsmetode. Klassifikasjonen vil i første instans kunne oppfylle den grunnleggende og

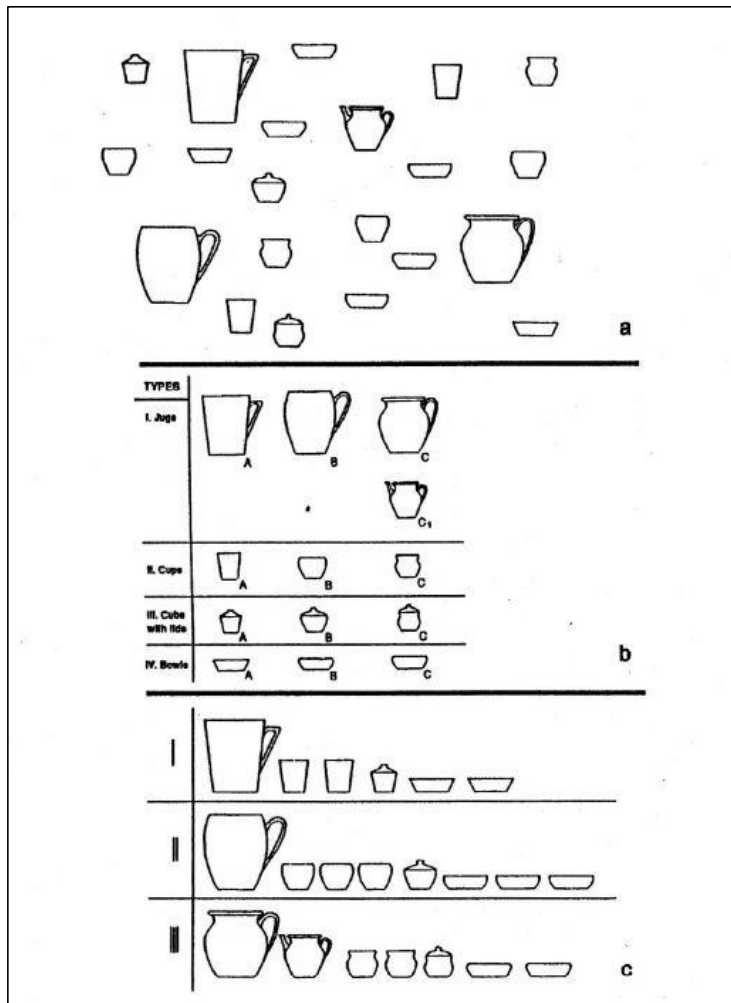
fundamentale oppgaven med å tilby et begrepsapparat for de ulike karformene som kan skilles ut for BA-keramikken i Norge. Ettersom mange av de norske funnene føyer seg inn i det generelle nordiske stilmessige «uttrykket» er det et poeng at passende begreper som allerede er innarbeidet for nordisk BA-keramikk kan videreføres. Jeg vil derfor støtte meg på allerede eksisterende begreper for BA-keramikk i Danmark (Broholm 1933, Baudou 1960, Rasmussen 1993, Jensen 1997, Thrane 2008, Lolk 2009, Kneisel 2012) og Sverige (Hulthén 1977, 1991, Jaanusson 1981, Björhem og Säfvestad 1993, Lindahl et al. 2002, Eriksson 2009), men tilpasser begrepsapparatet til det norske materialets egenart og utfordringer. Ettersom materialgjennomgangen bygger på dokumentasjon av ulike fysiske trekk er det nødvendig å konkretisere hva som ble vektlagt i registreringen. Dette gjelder både generelle morfologiske trekk ved keramikk, som ofte benyttes forskjellig i den arkeologiske litteraturen, og attributter som har spesiell relevans for akkurat dette materialet. Disse begrepsdefinisjonene vil jeg gå igjennom i neste kapittel, som skal fokusere på selve klassifikasjonen og resultater som er gjort med klassifikasjonen som utgangspunkt. Først vil jeg diskutere *bakgrunnen* for valg av klassifikasjonssystem.

6.3.1 Tilnærminger til klassifikasjon

I sin artikkel om analysemetoder for keramikk, viser Andrzej Buko til at det hersker kompetanseutfordringer innenfor kunnskapsfeltet klassifikasjonsmetodikk (Buko 1998). Han peker på et gjenkjennelig mønster hvor de mer avanserte formene for klassifikasjon av keramikk, generelt sett ikke har fått utvikle seg gjennom utdanningssystemet, men forbeholdes noen få spesialiserte forskere. Flyten av kunnskap om hvordan man kan og bør klassifisere keramikk i ulike sammenhenger utvikler seg derfor tregt, og ofte når det ikke ut til de studentene og arkeologene som velger å spesialisere seg på keramikk og som har behov for denne kompetansen. Et annet poeng som løftes frem av Buko, er at det jevnt over er svært liten grad av standardisering innenfor keramikkstudier, noe som kompliserer prosessen ved hvordan man tilnærmer seg, systematiserer og analyserer et keramisk materiale. Slik jeg forstår det, anerkjenner han at det finnes mange ulike tilnærminger til studier av keramikk, men etterlyser større bevissthet rundt og kunnskap om valg av

klassifikasjonsmetode, fordi resultatet fra ulike valgte tilnæringer kan få svært ulikt utslag. Buko hevder at den mest fruktbare metoden for å beskrive keramiske former er den geometriske, hvor man utgår fra den mest komplekse karprofilen, og sammenligner hvor mange av de morfologiske elementer de andre karene består av (Buko 1998:385, fig.3). Han peker på at denne metoden er godt egnet for å beskrive de vanligst forekommende formene i et materialtilfang, men at de «spesielle formene» faller ut (Buko 1998:348-387). Et ankepunkt mot anbefalingen av en slik metodikk, er at eksemplene baserer seg på keramikk fra middelalder, hvor man i motsetning til forhistorisk keramikk har en helt annen grad av standardisering og regelmessighet gjennom dokumentert handel og utveksling av keramikk fra spesialiserte keramikkversted, kombinert med at dreieskiven ble vanlig (Lindahl et. al 2002:126). I min erfaring finnes det mange klassifikasjonssystemer og standardverk i den arkeologiske metodelitteraturen, som er vanskelig å anvende på forhistorisk keramikk, nettopp fordi de utgår fra et materiale som utviser langt større regularitet og standardisering enn det som er tilfelle i nordisk BA-keramikk (f.eks. Orton, Tyers og Vince 1993). Anna O. Shepards bok «Ceramics for the archaeologist» (1956) er et viktig metodisk referanseverk for arkeologer som jobber med keramikk. I forhold til de mer tradisjonelle formstudier og beskrivelser tilstrebet Shepard et teknisk og nøytralt begrepsapparat. Med unntak av Janussons ordning av det omfattende keramikk materialet fra boplassen Hallunda (1981), er Shepards system lite brukt i Nordisk BA-sammenheng. På sitt beste er Shepards terminologi et eksempel på hvordan man med omfattende og verdinøytrale typedefinisjoner kan beskrive nærmest alle karformer, men samtidig kan også dette systemet oppleves som omstendelig og med en tung og utilgjengelig terminologi (Eriksson 2009:37).

Det er alltid mange avveininger som må gjøres i valg av klassifikasjonsmetodikk. Særlig i stilistiske klassifikasjoner risikerer man å skape kunstige eller subjektivt baserte grupperinger, såkalte «arkeologiske serviser», som ikke reflekterer det «opprinnelige forholdet» mellom ulike kar, men et potensielt oppkonstruert system (Figur 6-6). Samtidig er det på sin plass å påpeke at en klassifikasjon uansett er en tolkning, hvis viktigste funksjon er å systematisere og frembringe en anvendbar terminologi – ingen klassifikasjonsmetoder kommer med objektivitetsgaranti.

Figur 6-6: «Arkeologiske serviser» Eksempel som viser hvordan ulike tilnærminger til keramisk klassifikasjon påvirker hvordan materialet (a) fremstilles: Etter funksjon (b) eller stilistisk utvikling (c). (Buko 1998, fig.5).

Ulike tradisjoner

Det finnes i hovedsak to måter å beskrive karprofilers form: enten med utgangspunkt i funksjonsspesifikke begreper som beger, kanne, skål, gryte etc., eller med utgangspunkt i geometri (Rice 1987:215, Lindahl 2002:40). I skandinavisk forskning har det blitt pekt på to skoler for behandling av BA-keramikk: 1) den funksjonsbestemte typologien med stor bruk av laborative og arkeometriske analyser i Sverige; og 2) den mer deskriptive, typologiske og kulturarkeologiske tradisjonen

som har vært rådende i Danmark (Eriksson 2009:36-37). Det er vanskelig å generalisere den norske keramikforskningen (på tvers av perioder) uten dyptpløyende analyser av diskurs og fokus, men helt generelt kan man si at steinalderkeramikken har en stor rolle som kulturell markør og fokuset ligger ofte på aspekter som import vs. lokal produksjon og datering, noe som særlig har gitt seg til kjenne i diskusjoner om tidlig og mellomneolittisk keramikk (bl.a. Bruen Olsen 1992, Glørstad 1996, Åstveit 1999, Østmo 2008, Glørstad og Solheim 2015). For norsk jernalderkeramikk finnes det en sterk tradisjon for studiet av stil og dekor og et fokus på keramisk typologi og kronologi (bl.a. Rygh 1885, Shetelig 1905, Bøe 1931, Fredriksen 2005, Engevik 2007, Kristoffersen og Magnus 2010, Rødsrud 2012). Bronsealderkeramikken er ikke knyttet til en spesiell metodikk eller analytiske tradisjoner. Rent metodisk er det stilistiske typologier som ligger til grunn også for den vestnorske asbestkeramikken, ofte koblet opp til en diskusjon om kulturell tilhørighet (Bakka 1980, Ågotnes 1986a, Jørgensen og Olsen 1988, Prescott 1991, Andreassen 2002, Hop 2011, Hop 2016).

Valg av klassifikasjonstilnærming

Materialet setter enkelte begrensninger og premisser for metodevalg – funnmengde, fragmenteringsgrad og bevaringsgrad henger sammen med den stadige vissheten om at det arkeologiske kildetilfanget aldri vil kunne gi en 1:1-oppløsning av den forhistoriske realiteten. Den primære klassifikasjonen som ligger til grunn her, kan beskrives som en tradisjonell *stilistisk klassifikasjon* som tar utgangspunkt i karenes *ytre kurvatur* for å inndeile materialet i *formgrupper*. Begrepsapparatet drar nytte av allerede etablerte typebegreper for nordisk BA-keramikk og veksler mellom geometriske og funksjonsbestemte termer. Som vist av Buko er dette bare én av en rekke mulige tilnærminger for å skape system i et materialtilfang hvorav alle har sine begrensninger. Den stilistiske inndelingen løser de kanskje viktigste oppgaven; å gi et begrepsapparat for keramikken, noe som er viktig for å kunne gjøre stilmessige observasjoner, datere og gruppere, men som på den andre siden gir mindre informasjon om keramikkenes funksjonelle aspekter. Det er sjeldent at man eksplisitt anvender analogier fra moderne serviser for å forstå funksjonen for ulike typer keramikk i forhistorien, men det er likevel noe som ligger til grunn for hvordan vi

tolker og kategoriserer forhistorisk keramikk. Analogiene er en del av vår forforståelse til materialet – form og funksjon henger som oftest sammen, men man må være oppmerksom på at våre moderne referanserammer kan lede til feilassosiasjoner (Lindahl 2002:28). Som et ledd i analysen har jeg også gjort en generell gruppering av materialet etter størrelse for å kunne si noe om hvilke kartyper som forekommer i gravene, og hvilken funksjon det er plausibelt at karene kan ha hatt. Noen kar har riktignok vært utformet spesielt for å brukes i graver (primære kar), mens størstedelen trolig er tatt ut av sirkulasjon før det ble deponert i graven (sekundære kar). Karets størrelse er en viktig parameter for å vurdere mulig funksjon, for selv om grunnformen er den samme vil størrelsen kunne diktere vidt forskjellige funksjoner (Lindahl 2000:169). Rent generelt vil et kar med en proporsjonelt liten åpning være best egnet til oppbevaring og et lavt kar med stor åpning er mest fordelaktig å anvende til servering. Inndelingen vil vises i neste kapittel, og de tolkningsmessige implikasjonene vil inngå og utdypes i selve analysedelen i kap. 8 og 9.

6.4 Oppsummering

En systematisk tilnærming har vært viktig for å kunne rekonstruere, kvantifisere og klassifisere keramikken og i dette kapitlet har jeg beskrevet hvilke metodiske valg og hensyn som har lagt til grunn for materialgjennomgangen. Underveis i registreringen har materialet blitt klassifisert utfra ulike kriterier og både typologiske og radiologiske dateringsmetoder for å utvikle et kronologisk riss av bronsealderkeramikken. Jeg har også drøftet hva som ligger til grunn for den formmessige og morfologiske klassifikasjonen som presenteres i neste kapittel.

7. Klassifikasjon og materialpresentasjon

I dette kapittelet blir det gitt en gjennomgang av terminologi og resultater fra funngjennomgangen og klassifiseringen av materialet. Hvilke karformer, karstørrelser og morfologiske attributter som overflatebehandlinger, dekor, modelleringer, magring, brenning og farger som opptrer i materialet vil bli gjennomgått. Videre i kapittelet fokuseres det på hvilke deponeringsmønstre som har blitt identifisert i funntilfanget og hvordan form og størrelse kan gi en indikasjon på karfunksjon. Som tidligere nevnt brukes bergartsmagret keramikk ofte synonymt med bronsealderkeramikk/keramikk etc. ettersom det utgjør 94% av materialet. Dersom det dreier seg om vestnorsk asbestkeramikk, brukes begrepet konsekvent. Resultatene som presenteres her vil bli analysert og diskutert videre i de to påfølgende kapitlene.

7.1 Begrepsapparater og terminologi

I prosessen med å finne frem til en egnet terminologi for karformer i norske bronsealdergraver, har jeg valgt å ta utgangspunkt i geometri for å beskrive karets grunnform. Likevel er geometri alene ikke tilstrekkelig for å gi en konsis og intuitivt logisk beskrivelse av et kar. Dette skyldes blant annet at keramikk som har vært formet uten dreieskive, ofte kan fremstå utflytende eller asymmetrisk, og det kan være store variasjoner i utforming innenfor en og samme formgruppe. Som tidligere nevnt har jeg har forsøkt å inkludere allerede eksisterende terminologi innenfor BA-keramikk i tilfeller hvor det finnes paralleller og referanser i relevante referanseverk. Eksisterende terminologi for asbestkeramikk i Norge er også forsøkt inkludert/videreført. I enkelte tilfeller har jeg tatt med begrepsnavn på andre språk (tysk, engelsk, dansk og svensk) for å forhåpentligvis klargjøre betydningen og overføringsverdien til studier utenfor Norge.

7.1.1 Karets anatomi

Det mest grunnleggende begrepsapparatet som anvendes for å beskrive keramikk er de ulike delene av karet, karets *anatomi* (Figur 7-1, Figur 7-2). Hvilke anatomiske

trekk som er representert avhenger av karform, og disse grunnleggende begrepene, slik de anvendes her, skal det kort redegjøres for:

Rand/munning – Karets åpning og øverste del. Randpartiet har tradisjonelt vært viktig i utformingen av typologier og er sammen med bunnskår av de mest informative fragmentene med tanke på rekonstruksjon. Randutforminger er ofte funksjonelt betinget, men er et trekk som har begrenset signifikans for systematisering av BA-keramikk hvor randen ofte er uregelmessig utformet, og det kan være til dels store variasjoner på ett og samme kar.

Hals – Partiet under munningen som markerer overgangen til karets buk. Hvis sidene er fullt konvekse eller helt rake/rette, har ikke karet hals

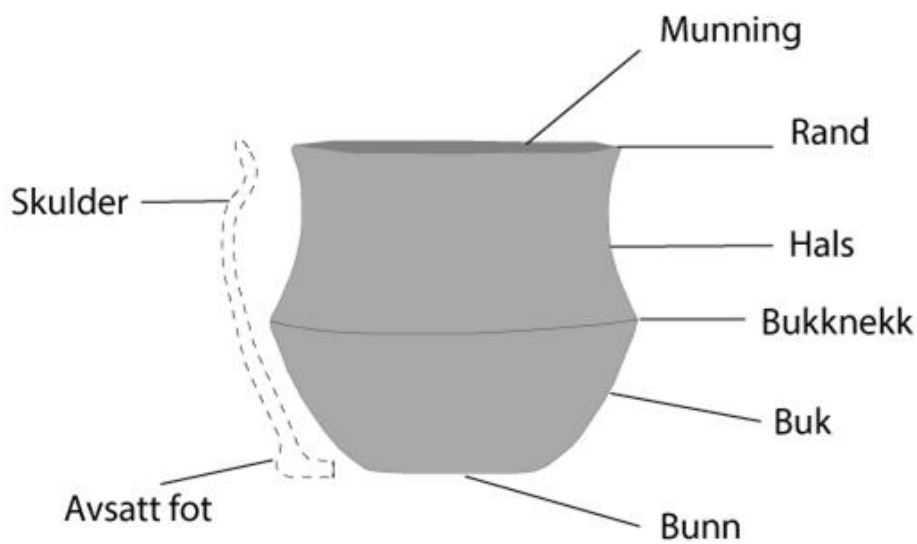
Skulder – Et brudd i karprofilen plassert på karets øvre del som kan være avrundet eller skarp. Skulderen forbinder halsen med buken.

Bukknekk - Et brudd i karprofilen, på eller nedenfor midten.

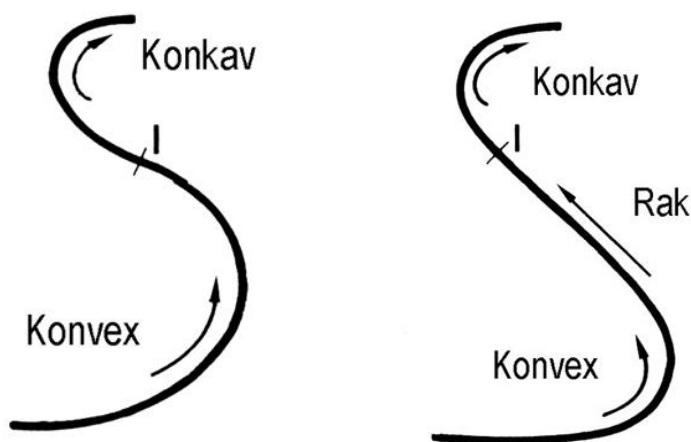
Buk – Karets «mage», eller sideskår. Kurvaturen kan gi en indikasjon på karets form og eventuelt størrelse

Bunn/base – Karets ståflate. Utformingen av karets bunn varierer gjennom forhistorien, men i bronsealder er karbunnen som regel plan. Det er vanlig at bunnskårene på et leirkar er gjennomgående tykkere enn andre deler av karet.

«*Avsatt fot*» - vil si at overgangen mellom buk og bunn er konveks og fortykket og danner en «fot».

Figur 7-1: «Karets anatomi» Grunnleggende terminologi for de ulike delene av et leirkar.
 Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

Figur 7-2: Begreper for kontur og retninger brukt om keramikk (Nordström 1972:pl.7.
 Tegning av: Hans-Åke Nordström)

7.1.2 Leddeling

Fordelen med å utarbeide en klassifikasjon for keramikk på grunnlag av gravfunn er at andelen hele og rekonstruerbare kar er relativt høy i forhold til det man vanligvis kan forvente fra boplassfunn. For å kunne bestemme karformer har det vært nyttig å gjøre en primær sortering av materialet etter *leddeling*, dvs. antall brytepunkter i karprofilen (Figur 7-3). En inndeling etter dette kriteriet er i tråd med klassifikasjoner for nordisk BA-keramikk i flere sentrale arbeider (Baudou 1960, Rasmussen 1993, Jensen 1997, Eriksson 2009, Lolk 2009). Ifølge Rasmussen er leddeling særlig viktig for å kunne beskrive den *eldre* BA-keramikken konsekvent. Hun skiller mellom en primær profilær leddeling og en profilær ekstramodellert leddeling ettersom ytter- og innersiden på eldre BA-keramikk ikke alltid er parallelle (Rasmussen 1993:19). Dette skillet har åpenbart vært viktig for å skape orden i det store og fragmenterte funntilfanget hvor klassifikasjon av form var utfordrende, men oppleves ikke som særlig relevant for systematisering av keramikken i denne analysen (ettersom funnene fra EBA er få og fragmenterte). Hvordan terminologien for leddeling har vært anvendt tidligere varierer og har gitt ulike utslag. Jeg har valgt å ta utgangspunkt i at alle kar har minimum ett ledd:

Enleddet: Åpen form med rake vegger

Toleddet: Kar med ett brytepunkt i profilen som deler karet i overdel og underdel.

Treleddet: Kar med to brytepunkter i profilen, som deler karet i hals/randparti, skulder og buk/bunn. Som regel er dette kar med inndratt munningsparti.

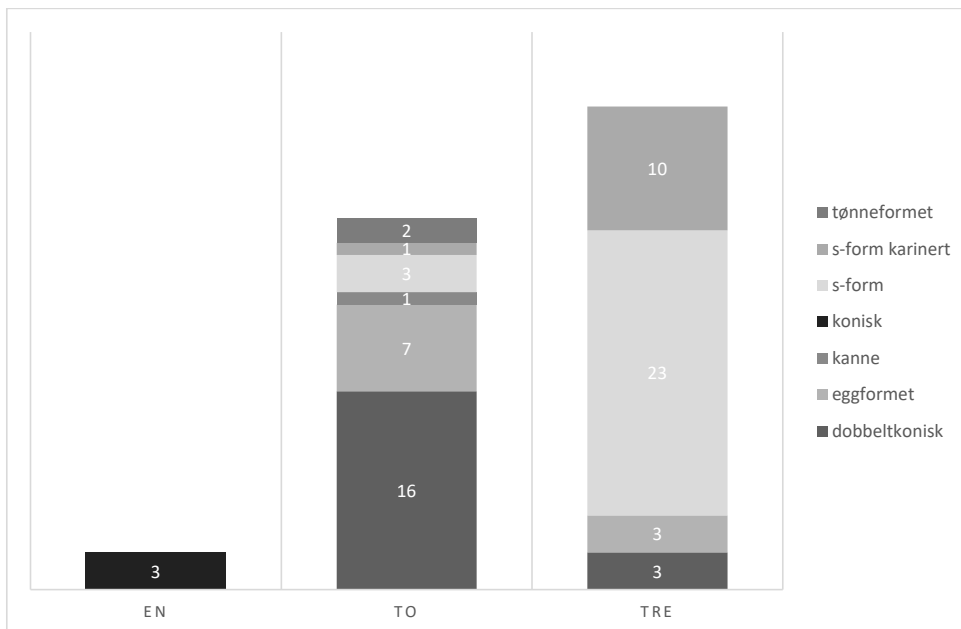
Fireleddet: Kar med tre brytepunkter i profilen som deler karet i markert rand, markert hals, skulder og markert/avsatt fot.

LEDD	LUKKET	RETT	ÅPEN
ENLEDDET			
TOLEDDET			
TRELEDDET			
FIRELEDDET			

Figur 7-3: Skjematisk oppstilling av leddeling. Proporsjonene mellom profilens brytepunkter og skarpheten i brytepunktene varierer. (Eriksson 2009:83, fig.15, Tegning av: Thomas Eriksson, modifisert for å passe klassifikasjonen her).

Jeg har anvendt leddeling som en primær sorteringsmetode, for å få overblikk over formvariasjonen i materialet og for å få et tydeligere bilde av forskjeller og likheter på tvers av formgrupper. Et annet aspekt ved leddeling er at det gir et inntrykk av kompleksiteten i formgivningen (Eriksson 2009:84). Leddeling er således et verktøy på veien mot utformingen av en begrepsfestet, morfologisk klassifikasjon, men kommer i liten grad til å bli anvendt operasjonelt videre i analysen. En forutsetning for å kunne dele karene inn etter leddeling, er at karenes profil/kurvatur er kjent. Av de totalt 142 karene i materialet kunne 72 kar sorteres etter leddeling (som vist i Figur 7-4).

Ettersom mange av karene har en noe irregulær/ujevn form har det i flere tilfeller vært en skjønsmessig vurdering om hvorvidt karet hører hjemme i kategorien to- eller treleddet. Fireleddede kar forekommer ikke i materialet.

Figur 7-4: Leddeling i materialet. Fordelt på ulike kategorier av hovedformer (med unntak av lokk).

7.2 Karformer i materialet

De hele og de rekonstruerbare karene i materialet (74 kar og 10 lokk) har blitt klassifisert etter morfologi i grupper og undergrupper. Grunnformen henviser til karets ytre kurvatur og kan dermed favne om kar av ulike størrelser (f.eks. lave og brede vs. høye og smale dobbeltkoniske kar). Karets størrelse har en nær forbindelse med dens funksjon og det kan derfor være representerte kar med ulike funksjoner innad i samme formgruppe. En sortering etter størrelse vil presenteres i slutten av kapittelet. Når det gjelder fragmentert keramikk som ikke kan formbestemmes, brukes kategorien *ukjent*. Der hvor form er ukjent, men skårene innehar andre attributter som f.eks. dekor, overflatebehandling e.l., brukes kategorien *ukjent**. Hvilke former som er identifisert i materialet og hvordan de fordeler seg kvantitativt er vist i Figur 7-5. Den typologiske (formbaserte) klassifikasjonen er illustrert i app. 2 med kontekstnummer og navn og det henvises til den for hele denne gjennomgangen (vestnorsk asbestkeramikk er skilt ut på en egen plansje i app.2).

Formtyper	Antall kar
S-form	27 (1)
S-form karinert	11 (5)
Konisk	3 (1)
Dobbeltkonisk	20
Eggformet	10
Tønneform	2
Kanne	1
Lokk	9
Lokk, varia	1
Ukjent*	22
Ukjent	36 (1)
Totalsum	142 (8)

Figur 7-5: Formtyper i materialet. Tallene i parentes viser vestnorsk asbestkeramikk.

7.2.1 S-formede kar.

S-formede kar er to- eller treleddet med konveks-konkav-konveks formet kurvatur (Figur 7-6). Det er 27 s-formede kar i materialet, og dette er den kvantitativt største formgruppen. 24 av 27 kar er intakte nok til å deles inn i fem undergrupper (se app.2):

- Store s-formede kar (4 stk.) består i hovedsak av ruslemmede type B-kar.
- Situla (3 stk.) er slanke, ofte høye, s-formede leirkar med kort hals og svakt buede vegger²¹.
- S-formede krukker (11 stk.) er mellomstore til små kar, gjennomgående bredere, lavere og med større åpning enn situla.

²¹ Situla er opprinnelig betegnelsen på en type bronsekar fra Sentral-Europa, som regel beholdere for vin. I Norge assosieres situla først og fremst med keramikk av Ryghs type 354 (Rygh 1885), som også er den vanligste urnetypen i eldre jernalder (Bøe 1931:12, Rødstrud 2012:112) men lignende former opptrer også tidligere.

- Bolleform (1 stk.) er et kar med runde, buede vegger og avrundet bunn. Fra samme kontekst er det funnet et kleberkar med tilsvarende form og størrelse som leirkaret.
- S-formede skåler (5 stk.) er åpne kar med større vidde enn høyde og s-formet profil.

S-formede kar er en generell kartype og er som nevnt også den største. Det er innenfor denne kategorien at det er størst variasjon i utforming og størrelse. Ett kar av type vestnorsk asbestkeramikk er kategorisert som S-formet.

Figur 7-6: S-form. Fra venstre: stort s-formet kar, situla, s-formet krukke, bolleform, s-formet skål. Ikke i skala. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

7.2.2 S-form karinert

Karinerte s-formede kar er treleddede kar med en *markert, skarp knekk* (buknekk) ved karetts største diameter. Begrepet *karinert* (eng. *carinated*) er lite brukt i den norske arkeologiske terminologien, men er ellers vanlig for å beskrive s-formede kar med skarpt brudd i profilen (Gibson og Woods 1997:118-119). Broholm har foreslått at karinerte kar fra YBA i Norden var imitasjoner av bronsekar (Broholm 1946:20), men som påpekt av Jaanusson forekommer karinerte kar også i eldre nordisk keramikk (Jaanusson 1981:93). I materialet består kategorien s-formet karinert av både bergartsmagret (6 stk.) og asbestmagret (5 stk.) keramikk (Figur 7-7). Ti av disse kan klassifiseres som *krukker* (hvorav en med hank) og ett som *skål med hank* (se app.2).

For vestnorsk asbestkeramikk synes s-form karinert å opptre gjennomgående i graver knyttet til EBA II/III. På grunn av fragmentering er det lite kjennskap til karformer

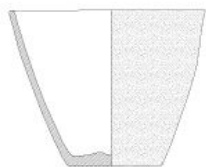
fra vestnorske boplasser med asbestkeramikk fra EBA (Høgestøl et al. 1995, Kutchera 1995, Hop 2011). Det er derfor usikkert hvorvidt s-formet karinert var en vanlig karform på boplassene, eller om den var reservert for graver. Disse karene har tidligere blitt beskrevet som tynnveggede kar med konkavt halsparti, konveks buk og med en markert vinklet overgang (Ågotnes 1986a:111).

Figur 7-7: S-form karinert. Fra venstre: karinert krukke og karinert skål, begge med hank. Til høyre: et karinert kar med forsenket buk (asbestkeramikk). Ikke i skala. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

7.2.3 Koniske kar

Koniske kar er enleddede, med rake vegger som skrår opp fra bunnflaten mot en åpen og stor munning (Figur 7-8). Formen er svært generell, noe som viser seg i den spredte kronologisk og romlige tilhørigheten for de tre eksemplarene i materialet. Gruppen av koniske kar består av to bergartsmagrede kar og i tillegg kan en liten skål med asbestmagret gods klassifiseres som konisk (app.2).

Figur 7-8: Konisk. Ikke i skala. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo

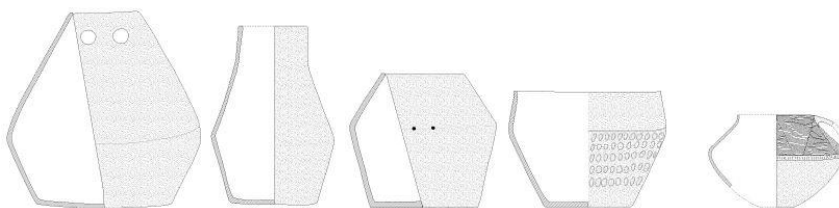
7.2.4 Dobbeltkoniske kar

Dobbeltkoniske kar er den mest karakteristiske karformen fra YBA. Det kjennes ingen forløpere innenfor eldre keramikktadisjoner i Norden, og det har blitt hevdet at dobbeltkoniske kar er en påvirkning fra Lausitzkulturen (Baudou 1960:99).

Dobbeltkoniske kar er en utbredt urneform fra store deler av urnemarksområdet, særlig Villanovakulturen (Coles og Harding 1979:424, fig.150, Haynes 2000:11, Bartolini 2014). Dobbeltkoniske kar kan beskrives som to- eller treleddede kar som består av to halve kjegler som er sammenføyde på det bredeste punktet. Selve «skjøten», eller bukknekken, kan være skarp eller avrundet. Det er stor variasjonsbredde innenfor kategorien dobbeltkonisk, og noen berører andre former som eggformede kar og karinerte, s-formede kar. Karets høyde eller bredde, sammen med halsens lengde, kan gi nokså ulike uttrykk. I materialtilfanget er det skilt ut tre hovedgrupper med undergrupper (Figur 7-9) av totalt 20 dobbeltkoniske kar:

- Den største gruppen er dobbeltkoniske kar med langt halsparti (11 stk.) Disse er delt i tre undergrupper: *høye og brede* (4 stk.), *lave og brede* (2 stk.) og *høye og smale* (5 stk.).
- I gruppen *dobbeltkoniske kar med kort hals* (5 stk.), har de fleste kar type A-trekk i form av ruslemming til rand og/eller vertikale lister.
- Den siste gruppen er *dobbeltkoniske skåler* (2 stk.), disse regnes som treleddede.

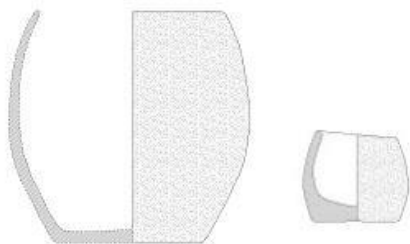
I tillegg til de hele/rekonstruerbare karene finnes det skår fra ytterligere to kar som regnes som dobbeltkoniske, men som ikke gir grunnlag for rekonstruksjon og nøyere klassifisering (grav 28 Kvia og grav 61 II Stødle). Disse er følgelig ikke illustrert på plansjene. Ingen kar i denne gruppen er magret med asbest.

Figur 7-9: Dobbeltkonisk. Fra venstre: høyt og bredt dobbeltkonisk, høyt og smalt dobbeltkonisk, lavt og bredt dobbeltkonisk, dobbeltkonisk med kort hals, dobbeltkonisk skål. Ikke i skala. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

7.2.5 Eggformede kar

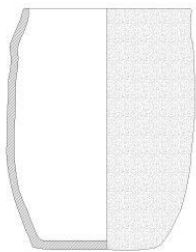
Eggformede kar er som regel høye kar med nærmest oval form og liten åpning. Munningen er som regel konkav (Figur 7-10). Karveggen er uten tydelige brytepunkter, men klassifiseres som toleddede ettersom de kan deles i en under- og overdel. Unntakene er eggformede kar med avsatt fot som regnes som treleddede (grav 42 Laland og grav 59 ukjent funnsted). Broholm anvender begrepet eggformet, og plasserer typen som en underkategori av «dunke og bojaner» (Broholm 1933:166), hvis karakteristika er at siden er jevnt svungen uten adskillelse mellom topp og underdel. Broholm skriver videre at en annen variant i kategorien eggformet, altså pæreformede kar, kan ha oppstått som en «afsvækkelse» fra dobbeltkoni (ibid). Broholms resonnement illustrerer at det ofte er glidende overganger mellom urnetyper fra YBA. Eggformede kar passer under Baudous type A2b, *Weitbauchige Töpfe ohne Hals* (bredbukede kar uten hals), som har sin hovedutbredelse på Midt- og Nord-Jylland (Baoudou 1960:109, karte 54). I Norge er utbredelsen av eggformede kar avgrenset til Sandnes, Klepp og Hå i Rogaland og Farsund i Vest-Agder – områder som har nær geografisk og kulturell forbindelse med Jylland. De til sammen 10 eggformede karene i materialet varierer i størrelse, men er ikke delt i undergrupper. Ingen kar i denne gruppen er magret med asbest.

Figur 7-10: Eggformet. Stort kar og eggformet «kopp». Ikke i skala. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo

7.2.6 Tønneformede kar

Tønneformede kar er store, toleddede kar uten markert hals, med svakt buede vegger, uten markert hals og med noe innadbøyd randparti (Figur 7-11). Formen er en mellomting mellom eggform og s-form, kriteriet for å skille ut dette som en egen type baserer seg i stor grad på størrelse. Baudou påpeker at kar av denne varianten ofte har ruslemming – men at det er noe som forekommer oftere i det svenske enn det danske materialet (Baudou 1960:97). Det er to kar i funntilfanget som er klassifisert som tønneformet. Ingen kar i denne gruppen er magret med asbest.

Figur 7-11: Tønneform. Ikke i skala. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

7.2.7 Kanne

Figur 7-12: Kanne med dekorert buk og avbrutt hank. Ikke i skala. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

Kategorien kanne består av ett enkelt toleddet kar som er unikt i norsk sammenheng, grav 63 Eide (Figur 7-12). Kartypen/formen er kjent fra flere funn i Danmark, og begrepet «kanne» ble brukt av Broholm (1954, nr. 346). Illustrasjoner av lignende kar finnes også hos Madsen (1872, nr. 21) og Müller (1891, nr. 266 og 263). Formen tenderer mot dobbeltkonisk, men med rund buk og sylindrisk hals. Buken er dekorert med skråstilte linjer som danner trekantede felter hvor det er laget små runde

fordypninger. Karet har opprinnelig hatt hank, men ble brutt av før deponering. Med unntak av formen på halspartiet, minner de danske kjeglehalsskarene om kartypen kanne. Buken er ofte avrundet og forsynt med strek-ornamentikk, og runde fordypninger (Draiby 1984:178, Nielsen 1996:62-63).

7.2.8 Lokk

Det finnes en rekke eksempler på at man har brukt deler av kar, ødelagte kar eller annet for å dekke til åpningen på gravurner i Nord Europa, men i Norge er det få sikre eksempler. I grav 22 Vest-Hassel, ble et fragmentert eggformet kar (II) trolig brukt som dekke for den dobbeltkoniske urnen (I), og en av urnene fra Hysstad, grav 69, hadde 20 albueskjell som dekket til innholdet i urnen (Bakka 1958a). Kategorien «lokk» er keramikk spesifikt utformet for å fungere som lokk og disse utgjør en egen gruppe av BA-keramikk (Figur 7-13). Keramiske lokk kjennes først fra YBA og har tidligere blitt klassifisert av Baudou i tre grupper. Jeg har valgt å følge Baudous inndeling for å klassifisere lokkene fra de norske bronsealdergravene (Baudou 1960:107-108):

- Kappelokk (*ty: Kappendeckel*), hvor kanten omfavner karets munning, toppen er som oftest flat, men kan også være hvelvet.
- Støpsellokk (*ty: Stöpseldeckel*), hvor det er utformet en ring (*fals*) som går inni selve munningen på leirkaret, og ytterkanten er plan med enten plan eller hvelvet topp. I følge Baudou er Støpsellokk den vanligste typen i Norden.
- Foldelokk (*ty: Falzendeckel*), utformet som et støpsellokk (med fals), men med en ytterkant som omfavner karets munning.

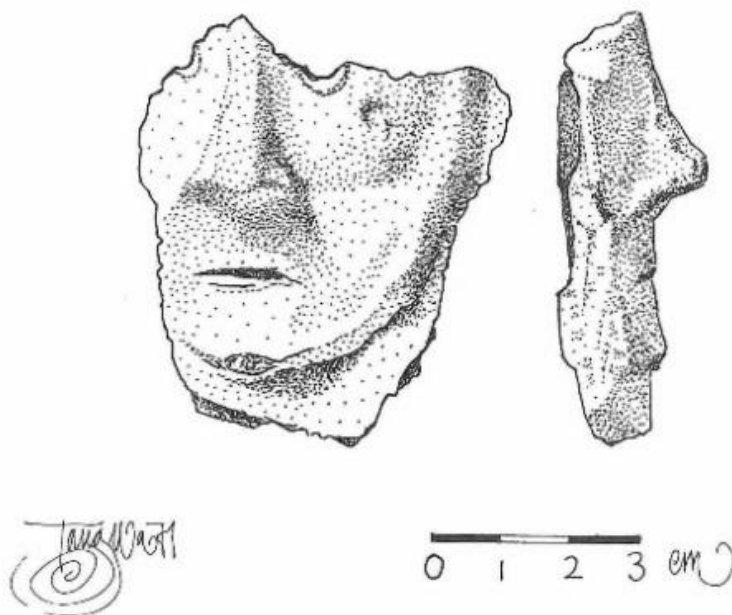
Figur 7-13: Kappelokk, støpsellokk, falselokk. Ikke i skala. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

Kappelokkene er uten fals, mens støpsellokk og foldelokk har fals. Alle lokk-typerne er kjent i daterbare funn fra periode IV-VI (Baudou 1960:107-108), og er av den

grunn ikke egnet som et finkronologisk verktøy (Kneisel 2012:451). Imidlertid gir lokkene en generell datering til YBA. I det norske materialet er alle tre variantene av lokk representert. Lokkene opptrer i kombinasjon med urner, i hovedsak eggformede og dobbeltkoniske. Lokk er påvist i Aust-Agder, på Jæren og med ett fragmentert eksemplar fra Karmøy (grav 57 II Kolnes) som ikke har gitt grunnlag for rekonstruksjon. Ingen av lokkene er magret med asbest.

7.2.9 Lokk, varia

En siste kategori omfatter ett funn som det er vanskelig å plassere i de øvrige kategoriene og som mangler paralleller fra andre steder i Norden. Funnet består av en samling skår, hvor det største har et plastisk utformet ansikt (Figur 7-14, Figur 9-27). Funnet defineres som en ansiktsurne og har trolig vært en del av et lokk av lignende type som *kanopiske urner* fra Chiusi, Italia (Haynes 2000:106, fig.89, Løken 2006, Aasbøe 2006, Kneisel 2012). Jeg vil komme nærmere inn på dette funnet i kap. 9.

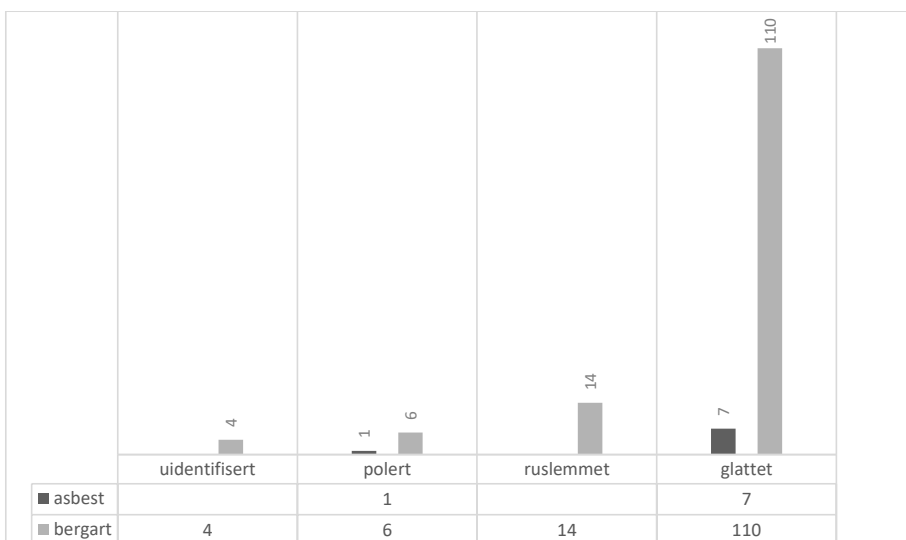
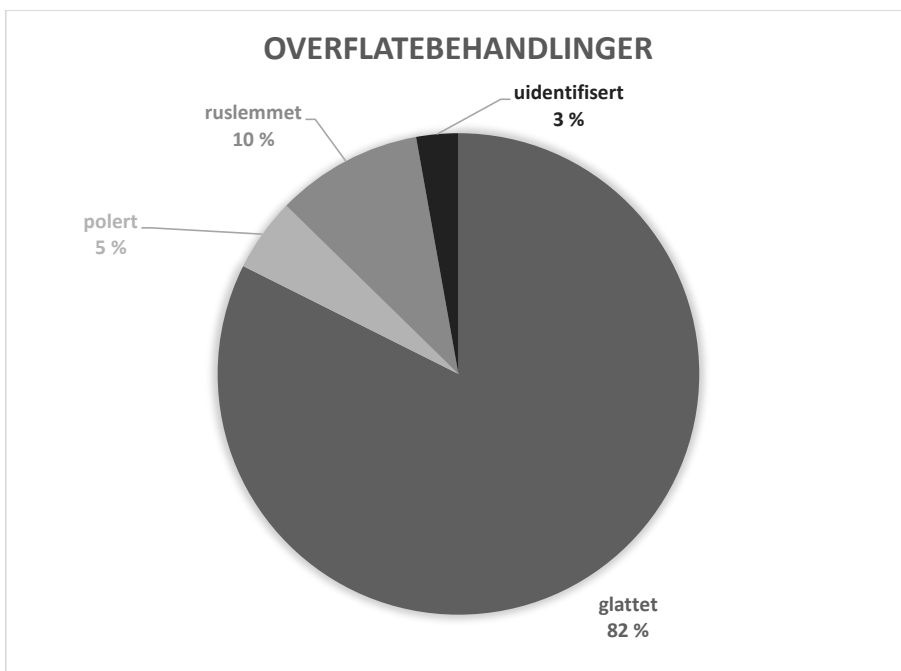
Figur 7-14: Lokk, varia. Skår med ansikt, trolig del av et lokk på et leirkar av uviss form. Tegning av: Tone Strenger © Arkeologisk museum Stavanger.

Kort oppsummert er de mest utbredte formene i materialet s-formede og dobbeltkoniske kar. S-form karinert er representert med en større andel i materialet i tillegg til eggformet. Tre hovedtyper av lokk er identifisert (i tillegg til «lokket» med ansikt) og videre er det få og sporadiske forekomster av andre karformer (konisk, tønneform, kanne). En relativt stor andel av materialet har ikke-identifiserbar form (ukjent), noen av disse er skilt ut med andre diagnostiske trekk som overflatebehandling, modelleringer, dekor etc. (ukjent*).

7.3 Overflatebehandling og utsmykninger

Et av bronsealderkeramikks viktigste attributter er overflatebehandling. Særlig YBA-keramikk har et karakteristisk subtilt og stramt stilistisk uttrykk hvor form, overflater og modelleringer går foran innriset dekor (Eriksson 2009:110, Stilborg 2014:170). Overflatebehandling er ikke bare estetikk, men har høyst sannsynlig også vært viktig for karfunksjonen, blant annet er overflatebehandling essensielle for karets termiske egenskaper (Rice 1987:232). Enkelte kar har «utsmykninger» i form av innrissede dekormønstre eller modelleringer – dvs. hanker, knopper og vulster. Hvordan disse opptrer i kombinasjon med ulike overflatebehandling og/eller karformer kan ha dateringsmessig betydning. I materialgjennomgangen ble det gjort en fortløpende registrering av ulike overflatebehandling, dekor, modelleringer, magringstype og godsfarge. Original overflatebehandling lot seg identifisere på 96 % av karene, altså 136 av 142 kar. Dette, sammen med fordelingen av overflatebehandling for bergartsmagret og vestnorsk asbestkeramikk, er vist i Figur 7-15.

7.3.1 Overflatebehandlinger

Figur 7-15: Registrerte overflatebehandlinger i materialet. Øverst: prosentvis fordeling for det totale funntilfanget. Nederst: antallsvissfordeling av overflatebehandlinger for bergartsmagret keramikk og vestnorsk asbestkeramikk

Glattet overflate

(Eng: smoothed surface, sv: slät/glattad, dk: glattet, ty: geglättet)

Glattet overflate representerer den vanligste overflatebehandlingen på forhistorisk keramikk. Ved glatting jevnes sprekker og spor etter oppbyggingen ut ved at man stryker over med en våt hånd, et tøyestykke eller med et verktøy. En glattet overflate er jevn, men ikke polert, og hvis karet behandles med en tilstrekkelig våt overflate kan resultatet være vanskelig å skille fra finslemming. (Eriksson 2009:114, Lindahl et al. 2002c:25). Glattet overflate dominerer i funntilfanget og er registrert på hele 82% av karene hvor original overflatebehandling kunne identifiseres. Vestnorsk asbestkeramikk har med ett unntak glattet overflate.

Finslemming

(Sv: finslammad, dk: begitning, eng: slipped, ty: schlämme)

Slemming eller finslemmet overflate oppnås ved å påføre karet et tynt belegg av leireslam/ «slicker» som dannes ved at leire løses opp i vann (Eriksson 2009:114). Når leiren røres ut i vannet vil de største og tyngste partiklene synke til bunnen og de fineste partiklene vil legge seg stratigrafisk over dette. Keramikken dekkes med et tynt lag av den mest finkornede leiren blandet med vann, eventuelt vil det lærtørre karet senkes ned i leireslammet. Resultatet av denne behandlingen er at det danner seg en tynn, men fast og jevn hinne på overflaten (Hulthén 1974). På skårene vil en finslemmet overflate ofte resultere i en typisk flakdannelse, men det kan være svært vanskelig å skille slemmede og glattede overflater uten mikroskopering (Shepard 1956:192). I prinsippet vil et kar som er glattet med en våt hånd fremstå nokså likt et kar som er finslemmet da glatting med våt hånd vil kunne gi et tynt slemmingslag. En inndeling på grunnlag av glattet/finslemmet overflate uten mikroskopering vil altså bli arbitrær. På grunn av dette har alle glattede og slemmede overflater blitt registrert under samme kategori, noe som er i tråd med bl.a. klassifiseringen av Hallunda-keramikken (Jaanusson 1981:40).

Polert overflate

(sv: polerad, dk: poleret, eng. burnished, ty: poliert)

Polering (også kalt *glitting*) av leirkar blir vanlig fra slutten av YBA og i EJA.

Poleringen utføres som regel med en glattestein, eventuelt organisk materiale som f.eks. et stykke lær (Lindahl et al. 2002c:25). Når et objekt trykkes og gnikkes mot leiren presses magringen inn i godset, og de minste partiklene kommer til overflaten. De små partiklene vil gjennom poleringen orientere seg samme vei, noe som gjør overflaten blank (Figur 7-16). En polert keramisk overflate gir assosiasjoner til skinnende kar av metall, men er ikke bare en teknikk valgt ut fra estetikk. I mange tilfeller har man kun polert innsiden, noe som «forsegler» godset, gjør karet tettere og lett å holde rent (Lindahl et. al 2002c:25, Eriksson 2009:124-126). Polert overflate (utside) er registrert på 5% av karene hvor original overflatebehandling kunne identifiseres, ett av disse er av typen vestnorsk asbestkeramikk (grav 72, Gjertgarden).

Figur 7-16 Eksempel på polert overflate. (Ansiktssurne fra grav 30, Njølstad IV). Foto: Henriette Hop Wendelbo.

Ruslemming

(sv: *rabbig/rabbad*, ek: *beklasket*, eng: *rusticated coarse slipped*, ty: *raugeschlick*)

Ruslemming opptrer i Norden først i bronsealderen, men teknikken er kjent tidligere, blant annet i Únêitice-keramikk (Jaanusson:1981:40). *Ruslemming* vil si at man legger et lag med grov, kladdete leire på en jevn karoverflate (Lindahl et al. 2002:25-26), eller at karet rulles i grov sand før det har tørket helt (Gibson og Woods 1997:243). Hensikten med *ruslemming* er å oppnå en overflate med ru tekstur. Som påpekt henger overflatebehandling sammen med funksjon, og er viktig blant annet for karetets termiske egenskaper (Rice 1987:232). Et *ruslemmet* kar holder væskeinnholdet avkjølt ved at overflaten tillater økt fordamping (Gustavsson 1998:87). *Ruslemmede* kar er ofte store og tunge, men den ru overflaten gjør at man får et stabilt og godt grep, noe som er særlig praktisk dersom karet inneholder væske. Det finnes ulike varianter av *ruslemming* som produserer ulike teksturer og som kan sammenlignes med *slemmede* murvegger eller grovt sandpapir – avhengig av blant annet teknikk, leirens konsistens, underlagets tørketid og inklusjoner i leiren (Jaanusson 1981:38-39). Ofte kan det observeres flakdannelse på *ruslemmet* keramikk, noe som skyldes at det *ruslemmingen* løsner fra det glatte underlaget. Som tidligere nevnt er *ruslemming* en viktig kronologisk markør for BA-keramikk. Karene kan være fullstendig dekket av *ruslemming*, helt opp til munningen slik man ser i type A-keramikken fra periode III-V, eller adskilt av et glattet/polert randparti slik man ser i type B-keramikken fra periode V/VI-FRJA (type B) (Björhem og Säfvestad 1993). De eldste *ruslemmede* karene er ofte *slemmede* med en grovkornet og glimmerrik leire, og som oftest er innsiden på *ruslemmede* kar jevnt tilglattet

kontrasten mellom utsiden og innsiden gjør det enkelt å identifisere *ruslemming* på selv svært små keramikkskår (Jaanusson 1981). Fingermerker i *ruslemmingen* vitner om at *slemmingen* ble påført med hendene, og i noen tilfeller er fingermerkene utnyttet som et dekorativt element (grav 26 Øvre Berge og grav 31 Nærbø «Tryggheim»). En særlig kunstferdig variant av fingermerker i *ruslemming* ser man bl.a. i den tidligere nevnte *Otterböte-keramikken* (Figur 7-17, Gustavsson 1997). Med type B-keramikken er randpartiet glattet eller polert, og det har vært foreslått at dette ble innført av hygieniske årsaker. Ved å glatte/polere den øverste delen av karet var

det mulig å holde det rent fra bakterier som kan ha påvirket gjæringsprosesser e.l. i karet (Stilborg 2000). Ruslemming er også kjent fra EJA, og det er således en risiko for feildatering hvis dateringsanslaget baserer seg på ruslemming alene. For eksempel er mange av de store kokekarene fra romersk jernalder i Norge ruslemmet (Bøe 1931:23), og de eldre karene fra jernalder av type R354 er enkelte ganger ruslemmet (Rødsrud 2012:205). Imidlertid har ruslemming i EJA som regel en mer finkornet tekstur og er jevnere utført enn i bronsealderen (Björhem og Säfvestad 1993:41). Ruslemmet overflate er registrert på 10% av karene i materialet hvor overflatehandling kunne identifiseres og utelukkende på bergartsmagret keramikk. Den største andelen av ruslemmede kar finnes i Rogaland hvor 10 av 65 kar har ruslemmet utside.

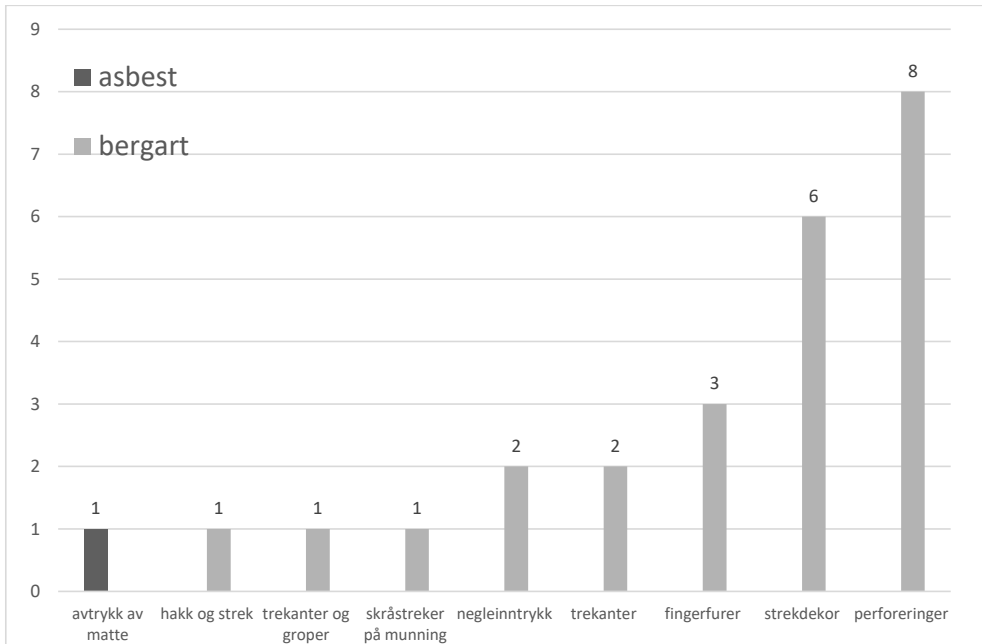

*Figur 7-17: Eksempler på ruslemming. Til venstre: To store kar med ruslemming til randen, fra boplassen Voldtofte (Jensen 2002:355). Til høyre: Kar med fingerfurer i ruslemmingen, såkalt «Otterböte-keramikk» fra boplassen Kökar på Åland.
<https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-Otterboete> (Hentet: 06.12.2019)*

Kort oppsummert er den dominerende overflatebehandlingen i materialet glattede kar (82 %). Dette er imidlertid en kategori hvor det kan skjule seg ulike finesser som finslemming og kanskje også polering. Under en fjerdedel av funnene har andre, sikre identifiserte overflatebehandlinger: ruslemming (10 %), polert (5 %) og i noen tilfeller har det ikke vært mulig å identifisere overflatebehandling pga.

forvitring/fragmenteringsgrad (3%). Det er ikke påvist strimming eller tekstilavtrykk i dette materialet.

7.3.2 Dekor

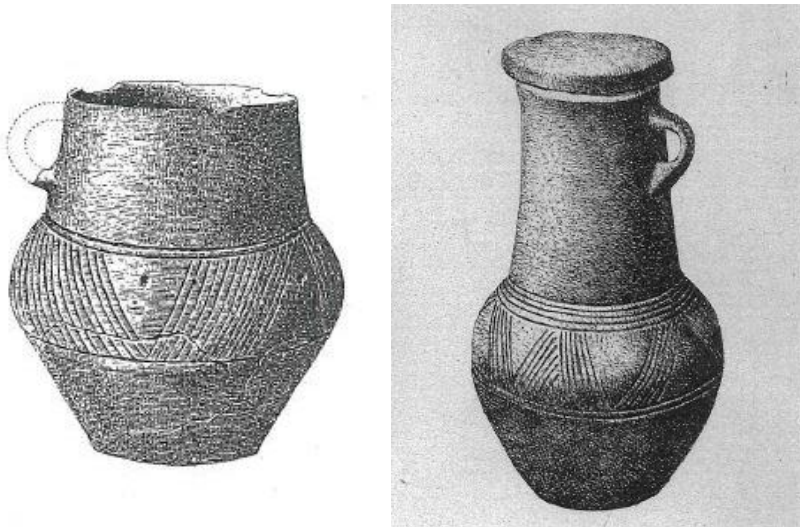

Figur 7-18: Ulike dekortyper i materialet, fordelt på 25 kar.

BA-keramikk er i hovedsak udekorert, men enkle dekormønstre forekommer (Eriksson 2005, 2009:150, fig.70). Dekor forekommer på 25 av 142 kar (Figur 7-18), og begrepet dekor inkluderer i denne sammenhengen ornamentikk som er risset eller trykket inn i overflaten og perforeringer. Dekorene som opptrer i materialet, føyer seg i stor grad inn som kjente elementer for BA-keramikk i Sør-Skandinavia.

Hakk- og strekdekor forekommer både som enkeltstående mønstre (grav 30 V Njølstad) og i grupper hvor eksempelvis *skråstilte streker* danner grupper av trekkanter (grav 62, Sydnes og grav 67 Rossnes) og sammen med groper (grav 63 Jondal) Figur 7-19). Denne dekorvarianten finnes det en rekke eksempler på i BA-keramikk både fra Danmark, Nord-Tyskland og i Sverige (bl.a. Broholm 1933, Draiby 1984:184,

Jensen 1997, Eriksson 2008), og på flere ansiktsurner fra Nord-Jylland (Kneisel 2012:158, abb.158). Bøe påpekte også at skråstilte streker/trekanter hadde en særlig anvendelse i bronsealder og da særlig i Lausitzkulturen og i Hallstattid i Europa (Bøe 1931:216).

Figur 7-19: Kanner, dekorert med grupper av trekanter og groper. Til venstre: kanne fra grav 63, Jondal (Shetelig 1911:10, fig.7). Til høyre: kanne med lokk, fra Hobro i Nord-Jylland (Madsen 1872, nr. 21).

Kar med *Rader av negleinstrykk* forekommer hovedsakelig i periode IV (Eriksson 2009:143). Eksempler finnes i daterte periode IV-kontekster i Skandinavia (Lundborg 1972:121 c., Jaanusson 1981:116, Jensen 1997:144 fig.67, Eriksson 2003:99, Hornstrup 2005:282, fig.3). Begge kar fra grav 68 og 69 på Hysstad, Stord er dekorerte med rader av skråstilte negleinstrykk på buken. *Skråstilte negleinstrykk på munning* er observert i materialet (grav 36, Auda-Motland og grav 47, Nubben), og det finnes paralleller til bl.a. til Voldtofte på Fyn hvor dateringen anslås til periode V (Jensen 1967:122). Skråstreker på munning er imidlertid ikke en dekortype som er typisk for bronsealder. Karet fra Grav 30 V Njølstad, har dekorert munning, men i form av skarpe rette streker som tydelig har blitt utformet med et redskap. Karet har også et belte med lignende mønster i overgangen hals og buk, lignende finnes også på karet fra grav 62 Sydnes.

Dekor opptrer som regel på kar med glattet eller polert overflate, men som nevnt kan ruslemmede kar ha dekor i form av fingerfurer (grav 26, Øvre Berge og 31 Nærbø), eller i overgangen mellom glattet rand og ruslemmet buk (grav 29, Lode). En mindre utbredt variant er tynne, *innrissede streker på ruslemmet overflate* (grav 18 Roberg) som det finnes en parallell til i Hallunda (Jaanusson 1981:72, fig.30 nr. 3).

Perforeringer er først og fremst kjent fra ansiktsurnene. Med unntak av skårene med mer naturtro ansiktsgjengivning (som grav 59 ukjent sted), har alle de norske ansiktsurnene to tettsittende perforeringer som tolkes som «øyne». Øynene er plassert nært randen, med unntak av en dobbeltkonisk urne hvor perforeringene er plassert i bukknekken (Grav 32 I Nærbø «Dyrshaug»). Det finnes ett perforert kar i materialet som ikke er en ansiktsurne: grav 22 I Vest-Hassel, er et dobbeltkonisk kar med en *hullrad* like over bukknekken, hvor karet er fylt opp med store biter av brente bein til like under hullraden. Kar med hullrader er kjent bl.a. fra Fragtrup i Vesthimmerland (Draiby 1984:179 fig. 32a), og i Mälardalen forekommer hullrader på ruslemmet keramikk, noe som ifølge Eriksson har paralleller mot Østersjøen (Eriksson 2005:371, fig.3). *Groper*, dvs. små gropformede fordypninger, finnes bl.a. i det store keramikk materialet fra boplassen Voldtofte på Fyn. Ifølge Jensen er dette en påvirkning fra det nord- og mellomtyske området, og opptrer først i Danmark i periode IV og holder seg i bruk frem til periode VI. Den brede tidsrammen gjør at det ikke kan betraktes som et daterende stilelement (Jensen 1967:108). Jaanusson peker på at groper (*dimples*) er et vanlig motiv i YBA keramikk i Sentral-Europa (Jaanusson 1981:115). I det norske materialet er det kun ett leirkar som har slike groper, og da i kombinasjon med grupper av trekanter (Grav 63, Jondal).

Avtrykk av plantefibermatte

Ett kar (grav 72, Fjertoft) har et tydelig avsatt rutemønster på bunnen (utsiden) i form av ruter på ca. 4x4 mm (Figur 7-20, Figur 7-21). Avtrykket ser ikke ut til å stamme fra tekstil, og oppfattes ikke som et bevisst dekorelement (men er likevel klassifisert som dekor i denne sammenhengen). Avtrykket passer overens med vevde matter av plantefiber (Gleba og Harris 2019, fig. 2), og man kan ser for seg at karet har blitt plassert på en slik matte da leiren fortsatt var myk. Anvendelsen av matter eller andre

vevde underlag for forming av keramikk, er kjent i arkeologiske, etnografiske og eksperimentelle sammenhenger (Taylor 2013:128-129 m.ref., Grömer 2016:31). Det å plassere karet på en plan og flyttbar overflate mens den formes til, muliggjør rotering, noe som gjør det enklere å oppnå jevn veggtykkelse (Taylor 2013:128-129). Trolig var det vanlig å skrape bort eventuelle avtrykk før brenning, men her får vi et glimt av en gjenstand som har inngått i den keramiske produksjonsprosessen, og et indirekte glimt av et annet håndverk, som ellers sjeldent er arkeologisk synlig.

Figur 7-20: Vestnorsk asbestkeramikk fra grav 72 Fjørtoft. Trolig fra overgangen YBA/FRJA. Foto: Svein Skare © Universitetsmuseet i Bergen.

Figur 7-21: Avtrykk av plantefibermatte på karbunn. Grav 72 Fjærtøft. Rutene er ca. 4x4 mm. Foto: Henriette Hop Wendelbo.

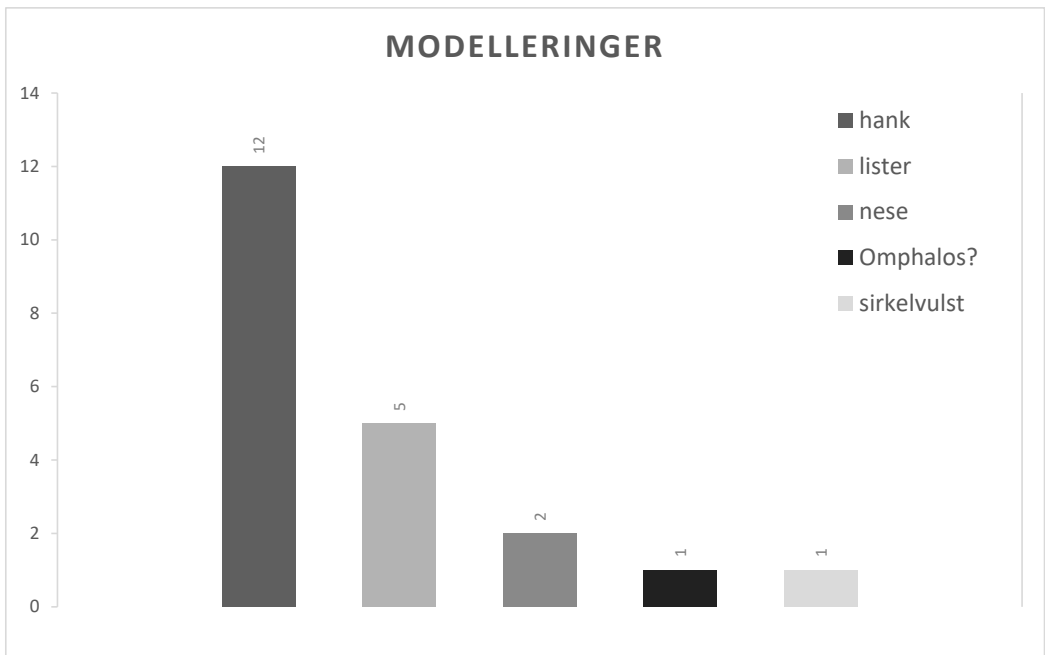
Det finnes også tekstilrester fra tre kontekster i materialet. Fra grav 30 Njølstad ble det funnet et fragment av ullstoff i en urne og i grav 18 Roberg i Vestfold var de brente beina pakket inn i «et fillignende stoff» (app. 1). Praksisen med å pakke inn brente bein i tøy før de ble nedlagt i en urne i tillegg til innpakking av selve urnen, har mange eksempler blant annet fra Villanovakulturen (Gleba 2014:136-137). Det finnes også eksempler på innpakking av kremerte bein fra tidlige Hallstatt-graver (Rebay Salisbury 2016:61 m.ref.). At det finnes urner med tekstilrester *kan* tyde på at det eksisterte praksiser knyttet til innpakking i forbindelse med urnegravskikk i Norge. I grav 62 Sydnes ble det funnet en spunnet snor av plantefiber i en hellekiste sammen med brente bein og en urne. Knytter man snoren fra grav 62 Sydnes direkte til urnen kan det tenkes at karet har vært pakket inn eller hatt et dekke av organisk materiale, og at snoren ble surret rundt randen for å holde dekket fast. Karets rand er lett utoverbøyd, som ville vært funksjonelt i denne sammenhengen. Broholm har pekt på noe lignende i sin diskusjon om bruken av lokk på danske leirkar fra YBA:

«Den simpleste Maade at dække Karret paa var, at man bandt et Stykke Tøj eller Skind derover. Paa adskillige Lerkar fra Bronzealderen er Karrets Munding lidt udadbøjet. Det er muligt, at denne Udadbøjning er gjort for at Snoren, der fastholdt Dækket, skulde blive paa Plads.» (Broholm 1933:174).

Slik funnet foreligger i dag er det ikke mulig å si noe sikkert om snorens funksjon eller om åpningen har vært tildekket, og tekstilrestene er for små og sporadisk til å hevde noe som helst. I sjeldne tilfeller hvor det foreligger rester av organisk materiale som på ulikt vis kan ha komplettert keramikken, er det imidlertid verdt å reflektere over hva som kan ha gått tapt av informasjon gjennom dårlig bevaringsforhold eller forstyrrede kontekster.

Kort oppsummert utgjør dekorerte kar en beskjeden andel av det totale funntilfanget, 25 av 142 kar (18%). Med ett unntak er alle kar med perforeringer ansiktsurner. Utover dette forekommer dekorer som hakk- og strekmønster, fingerfurer/streker (på ruslemmede kar) negleinstrykk, groper og trekantmønstre sporadisk. Dekorene som opptrer, finner vi igjen i sør-skandinaviske keramikkkfunn. Det er ikke påvist likheter mellom de dekorerte karene i dette materialet og til fennoskandisk keramikk som IT/TK eller Sär II/Kjelmøy, hvor dekor er et vanlig attributt (Figur 3-6 og Figur 4-9).

7.3.3 Modelleringer

Figur 7-22: Fordelingen av modelleringer i materialet. Totalt 21 kar. (Modelleringer er ikke påvist på vestnorsk asbestkeramikk).

Modelleringer blir vanligere med endringene i keramikken i overgangen EBA/YBA. Eksempler på modelleringer er hanker, lister og knopper som i likhet med overflatebehandlinger har en estetisk verdi, men som også kan ha hatt ulike praktiske funksjoner. Vi kan også se for oss at knopper eller vulster under randpartiet på et kar fungerte som låsemekanisme dersom man hadde en tråd som skulle bindes rundt et dekke for karåpningen (Lindahl 2000:167, fig. 8). Det er registrert modelleringer i form av *hanker*, *lister*, «*nese*», *ringvulster* og «*omphalos*» på om lag 16% (21 stk) av totalt 142 kar (Figur 7-22).

Som tidligere nevnt har modelleringer kronologisk relevans. Fra Fosie IV ble det observert at knopper som var plasserte like under munningen aldri forekom sammen med skår som hadde horisontale vulster et stykke ned på karsiden, noe som underbygget at det hadde skjedd et kronologisk stilsifte i keramikens utseende (Bjørhem og Säfvestad 1993:50-51). I tilfeller hvor *knopper* og *lister* forekommer, er

de plassert med jevne mellomrom rundt hele karet fra munningen. Knopper og lister forekommer både på glatte og på ruslemmede kar, men aldri i kombinasjon med horisontale vulster. Vertikale lister er kjent fra 5 kar hvorav 3 er i kombinasjon med ruslemming (grav 30 II, Njølstad, grav 31 II Nærbø «Tryggheim», grav 55, Hebnes), ett i kombinasjon med glattet overflate (grav 59, ukjent sted i Rogaland) og ett på tilglattet overflate med buk dekket av negleinstrykk (grav 68 Hysstad).

Med *vulst* menes en enkelt horisontalt omløpende list nedenfor munningen. I Skandinavia blir det i YBA V og VI vanlig med dekorerte vulster på ruslemmede kar. Vulsten markerer skillet mellom den ruslemmede buken og det tilglattede/polerte randpartiet på keramikk av B-type. Så vidt meg bekjent er det eneste norske eksempelet på et bronsealderkar med *dekorert vulst* depotfunnet fra Tornesvannet i Haugesund (Meling 2010), men det finnes norske eksempler på ruslemmede kar hvor det er i stedet for vulst er en markert avsats eller horisontal strekdekor mellom randpartiet og buken. Vulster er imidlertid et fremtredende trekk for asbestkeramikk av Risvik-type, som finnes langs kysten i nordvest og Nord-Norge (Andreassen 2002) og som er kronologisk samtidig og morfologisk svært lik keramikk av Sør-Skandinavisk B-type (Sørensen 2014, Hop 2016). På Risvikkeramikken markerer vulsten overgangen mellom glattet/polert rand og en buk med kraftig asbestmagring som gir en røff, uglattet overflate. Ringvulster er en annen kategori som hører til B-type keramikk, og som det finnes ett eksemplar av i materialet. Dessverre er det kun noen få skår som samlet ikke sier noe om vulstens plassering og «sammenheng». Det kan tenkes at ringvulsten er rester av et kar med vulst som avsluttes i to slike ringer, som man har eksempler på fra Fosie (se Figur 4-7 i). Ringvulster finnes også i keramikken fra Hallunda, og Janusson påpeker at dette er et vanlig trekk i de vestlige variantene av yngre bronsealderkeramikk (Jaanusson 1981:95). En sirkelformet vulst har blitt observert på bunnen av et kar (grav 61 I Stødle). Jeg mener at dette kan tolkes som en *omphalos*, en liten konveks «knott» som er intensjonelt plassert på innsiden eller utsiden av karbunnen (Gibson og Woods 1997:212). Kar med *omphalos* er et ikke ukjent trekk i Lausitz- og sentraleuropeisk BA-keramikk (Sofaer 2015:61-62, Becker et al. 2012). Jeg vil komme tilbake til tolkningen av dette funnet i kap. 9.

I materialet er det påvist to ansiktsurner med plastisk utformet ansikt – de resterende seks har kun perforeringer i form av «øyne». De to urnene med plastisk ansikt har begge en markert nese, noe som her regnes som modelleringer. Det er registrert *hanker* på 11 kar, som i regelen er båndformede, brede og noe avflatet med lett fordypning i midten. Som regel utgår hanken fra randen, eller noe nedenfor randen. Hanker må oppfattes som en nyhet i Skandinavia i bronsealderen, men utviklingen av hanketyper er tilsynelatende ikke et pålitelig kronologisk trekk i BA. For eksempel er hanker utbredt i Hallunda, og det ble registret flere ulike hanketyper i tillegg til flere overgangsformer. Hankene fra Hallunda ble delt inn i to hovedtyper, hvor den klart vanligste (strap handle) har et sub-rektangulært tverrsnitt og en vidde som overskrider tykkelse (Jaanusson 1981:95-97). Denne hovedtypen er mest i overensstemmelse med hankene i det norske materialet. Det er verdt å merke seg at hanker ikke er kjent i asbestkeramikk i Norge. Det er heller ikke et vanlig trekk i områder med østlige keramikkvarianter som striert keramikk eller tekstilkeramikk (Jaanusson 1981:97).

7.3.4 Magring

Magring ble registret visuelt og inndelt i to hovedkategorier: bergart og asbest. Den bergartsmagrede keramikken består i hovedsak av varierende sammensetninger av kvarts, feltspat og glimmer. Det er mulig at det finnes tilfeller av spesielle magringstyper, som chamotte i materialet, men som nevnt kan ikke chamotte påvises visuelt, det kan kun identifiseres sikkert gjennom tynnslip og mikroskopering (Lindahl 1991:50), en undersøkelsesmetode som er destruktiv for materialet. Det har ikke vært en prioritet å fremstille en finmasket inndeling av bergartsmagring i denne omgang, eventuelle observasjoner er nevnt i katalogen (app. 1). I forhistorisk keramikkproduksjon har man trolig benyttet seg av lokalt tilgjengelig forvitret eller skjørbrent stein til magring, ettersom den er lett å knuse opp til magring (Lindahl et al. 2002c:19). Det har vært viktig å identifisere eventuelle funn med asbestmagring (Figur 7-23), et trekk med kronologisk, typemessig og kulturell signifikans.

Asbestmagring kan som nevnt påvises visuelt, og skårene ble nøye gjennomgått. Alle keramiske funn fra graver i området Sogn og Fjordane, Sunnmøre, Trøndelag og Nordland ble identifisert som asbestmagrede. Asbestmagring er identifisert på flere

åpne boplasser og i hellere både i Hordaland, Rogaland og muligens i Vest-Agder (Hop 2011, 2016), men ingen funn ble skilt ut som asbestkeramikk i gravkontekster sør for Sognefjorden. Denne geografiske grensen vitner om at asbestkeramikk var en identitetsmarkør for områdene langs kysten nord for Sognefjorden. Lenger sør anvender man riktignok asbestkeramikk på boplasser og i «profane» kontekster, men den innlemmes ikke i graver. Jeg vil komme nærmere inn på den kulturelle og identitetsmessige betydningen av asbestkeramikk i kap. 8.

Figur 7-23: Eksempel på asbestmagring, her ved et bukskår fra et BA-kulturlag i Hollve i Granvin herad. Foto: Henriette Hop Wendelbo.

7.3.5 Brenning og farger

I materialgjennomgangen ble karoverflatenes farge registrert, for å kartlegge om ulike brenningsmetoder kunne identifiseres ut fra keramikken. Begrepet *brenning* brukes for å beskrive prosessen som transformerer leire til keramikk. For at leiren skal hardnes til keramikk kreves det temperatur over 550°C, etter dette vil leiren ikke lenger bli plastisk i kontakt med vann (Gibson og Woods 1997:156). I forhistorien

har den vanligste måten å brenne keramikk på vært over åpen ild med full syretilførsel, *brenning i oksiderende atmosfære*. Leirkar som er brent med full syretilførsel utvikler gul-røde lys brune eller teglfargede overflater, men for å oppnå en dypere mørk brun-svart farge på keramikken må oksygentilførselen under brenning begrenses eller strupes (Lindahl 2002:30-32, Botwid 2013:44). Når keramikk brennes i *reduserende atmosfære*, vil keramikken få en mørk farge. For å redusere syretilførselen kan keramikken brennes i en tildekket grop eller i et anlegg, eller på bål med tildekking underveis (Lindahl 2002:30-32).

I Sør-Skandinavia er det kjent enkelte ovnsanlegg for keramikk fra yngre bronsealder som trolig knytter seg til en spesialisert produksjon for finkeramikk (Ingvardsson 2005:73). En småskala keramikkproduksjon var sannsynligvis normen i både Sør-Skandinavia og Skandinavia for øvrig gjennom bronsealderen, noe som ikke har krevd ovnsanlegg eller avanserte brenningsfasiliteter. Brenning med full oksygentilførsel har vært det vanlige i Norden frem til periode V (Hulthén 1977:202). Brenning av BA-keramikk foregikk stort sett over åpen ild eller i grop, dette etterlater få spor og som kan være vanskelig å avdekke arkeologisk (Lindahl 2002:32). Farge og nyanseforskjeller på ett og samme kar er også vanlig, noe som kan vise til at karet har vært delvis eksponert og tildekket under brenning (Lindahl et al. 2002:25). Mot slutten av bronsealder begynner mørke overflater å bli vanligere (Hulthén 1977:202, Lindahl et al.2001: 83, 87), og i overgangen til jernalder utvikler man bedre kontroll over ulike teknikker for brenning som påvirker keramikkenes farge og fremtoning (se bl.a. Rødsrud 2012). På bakgrunn av dette har visuell registrering av farge blitt vurdert som adekvat for å kunne si noe generelt om hvordan keramikken har vært brent i bronsealderen. I materialtilfanget er det i hovedsak registrert kar med gul-røde nyanser, noe som tilsier at de fleste kar ble brent i en oksiderende atmosfære. Enkelte kar har mørke overflater som kan tyde på at de ble redusert brent (grav 30 I Njølstad og 61 I Stødle), men i dette funntilfanget representerer disse unntak fra regelen. Keramikkenes farge kan også ha sammenheng med leirens egenskaper, men også sekundære påvirkninger som funnforhold kan spille inn. For eksempel har keramikken fra lokaliteten Skrivarhelleren sort farge – noe som ikke skyldes brenningsforhold, men at den har ligget i kullholdige kulturlag (Prescott 1991:86).

Sekundærbrent gods/sintring

For keramikk fra steinsatte gravkammer og groper er problemet med sekundær påvirkning av farge ikke særlig fremtredende problem, men andre prosesser kan ha påvirket keramikken fremtoning. Sekundærbrenning/sintring av keramikken gods opptrer tidvis. Dette kan ha forekommet i sammenheng med begravelseritualene ved at keramikken kan ha stått på eller ved kremasjonsbålet. Når godset sintres mykes leirpartiklene opp og klistrer seg sammen slik at godset blir hardere og tettere, men hvordan sintringen foregår er avhengig av temperaturen (Gibson og Woods 1997:248). Det er ni kar i materialet som viser tegn til sekundær brenning/sintring. Enkelte av de sitrede karene har blitt delvis deformerte (grav 16, Grålum og grav 62 Sydnes), mens andre har mer overfladiske og mindre sikre spor av sintring (grav 18 Roberg, 55 og 56 Hebnes, 57 Kolnes, 61 Stødle, 66 Skålevik og 68 Hysstad). Med få unntak har karene med spor av sintring vært anvendt som urner, noe som sannsynliggjør at sintringen skyldes at karet ble eksponert for ilden fra kremasjonsbålet.

Kort oppsummert har keramikken i BA gjennomgående et fargespekter som tyder på brenning i oksiderende atmosfære, gul-rød/lys-brun eller teglfargede overflater. Et par funn har mørke overflater som kan tyde på andre brenningsmetoder. Brenning har trolig foregått på enkleste vis, på bål eller i groper. Sekundærbrent gods/sintring er påvist i en håndfull urnegraver.

7.3.6 Deponeringspraksis

Et viktig moment i analysen er å skille ut deponeringspraksis, altså hvordan keramikken har blitt anvendt og nedlagt i graven og hvilke kar som ble valgt ut for ulike formål. Det er definert tre hovedkategorier, ikke alle er like "sikre", noe som er vist i diagrammet (Figur 7-24). Det er sikt ut tre hovedkategorier som kan kort defineres på følgende måte:

Urne

Keramikken ble anvendt som beholder for de kremerte levningene av et eller flere individ. Kar som er tilvirket med hensikt å fungere som urne betegnes som primære kar. Kar som (trolig) opprinnelig hadde en funksjon "i livet", men ble tatt ut av

sirkulasjon og deponert i graven, kalles som nevnt for sekundære kar. Urner utgjør den desidert største deponeringspraksis-kategorien og knytter seg med kun to unntak til YBA. Den regionale fordelingen av urner er vist i Figur 7-25 og hvilke kartyper som opptrer i urnematerialet i Figur 7-26.

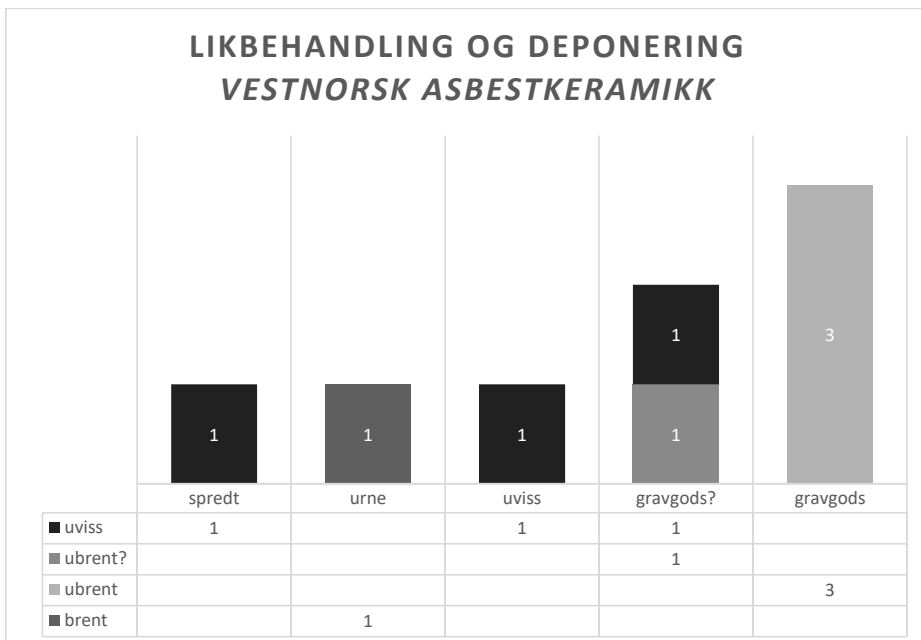
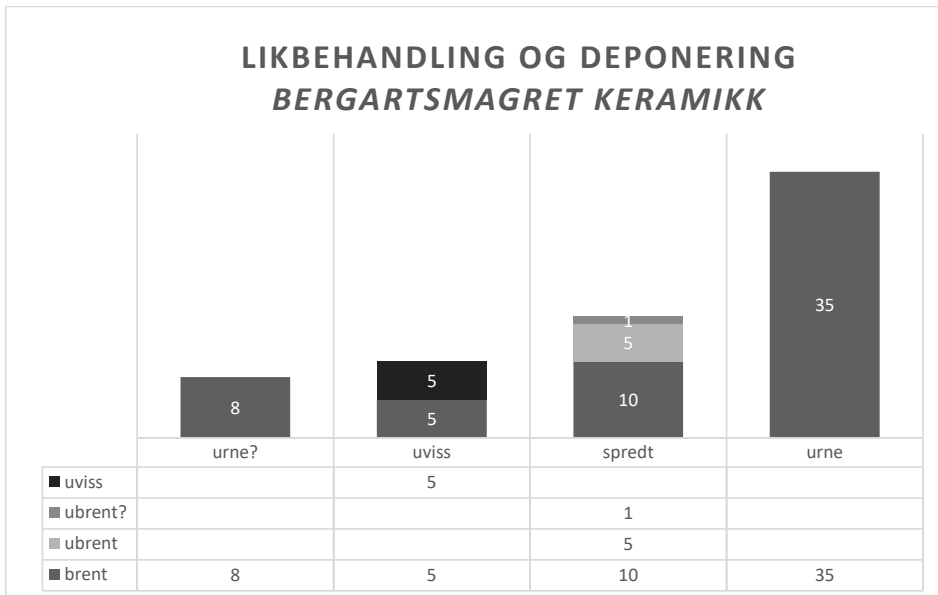
Gravgods

Keramikken er nedsatt i en slik tilstand (hel eller tilnærmet hel) og i en slik sammenheng at den regnes som gravgods, eller utstyr, for den døde (for oversikt over hvilke kartyper som opptrer i denne kategorien, se Figur 7-27). Det har tilsynelatende vært viktig at karet innehar sin funksjon som beholder – for eksempel for mat og/eller drikke. Beholderen kan ha vært viktig i selve begravelsesritualet og/eller for etterlivet.

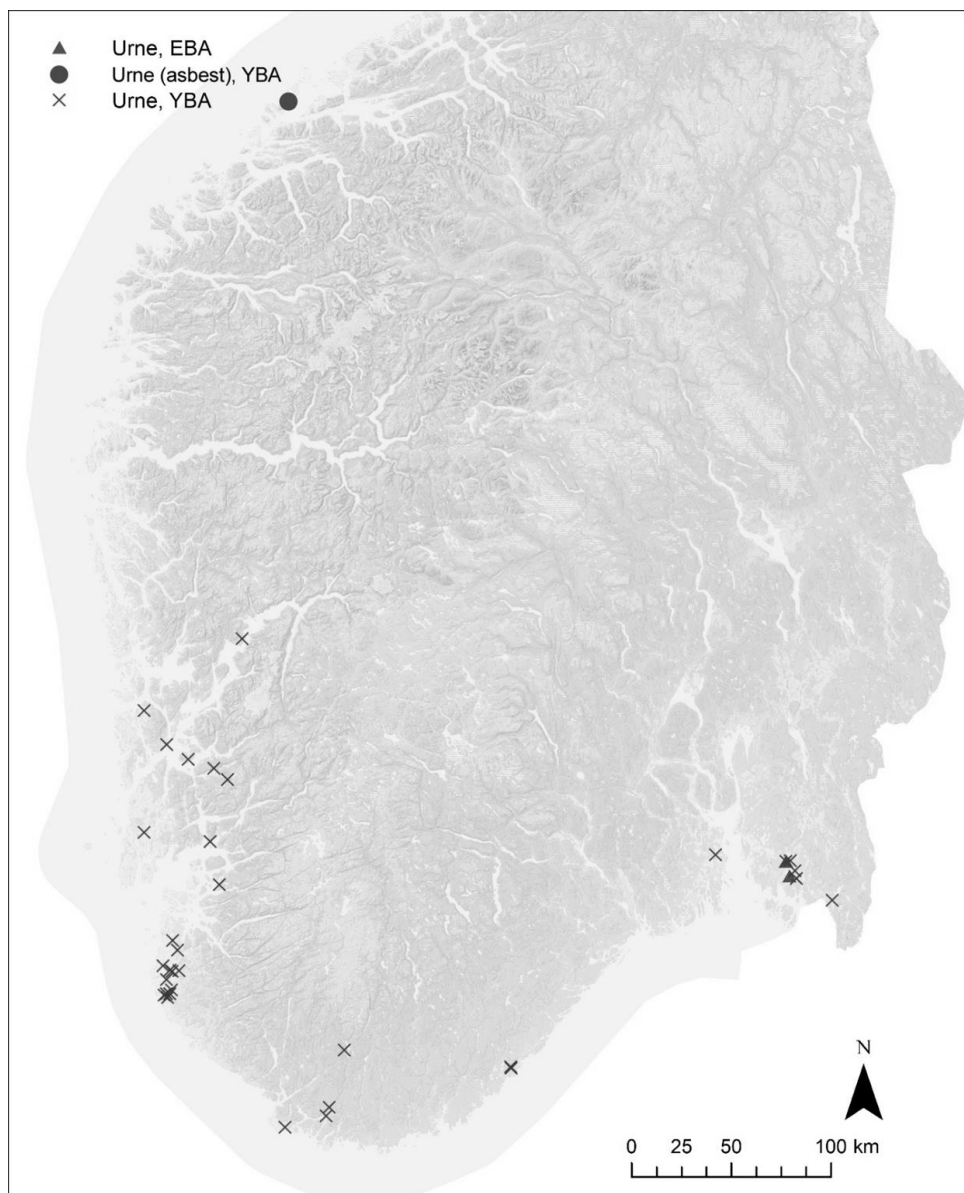
Spredte skår

Keramikkskår som ble intensjonelt nedlagt i fragmentert tilstand. Fenomenet med å deponere fragmenter av keramikk i graver åpner for metaforiske tolkninger av hva skårene representerte da de ble innlemmet i graven (for oversikt over hvilke kartyper som opptrer i denne kategorien, se Figur 7-27).

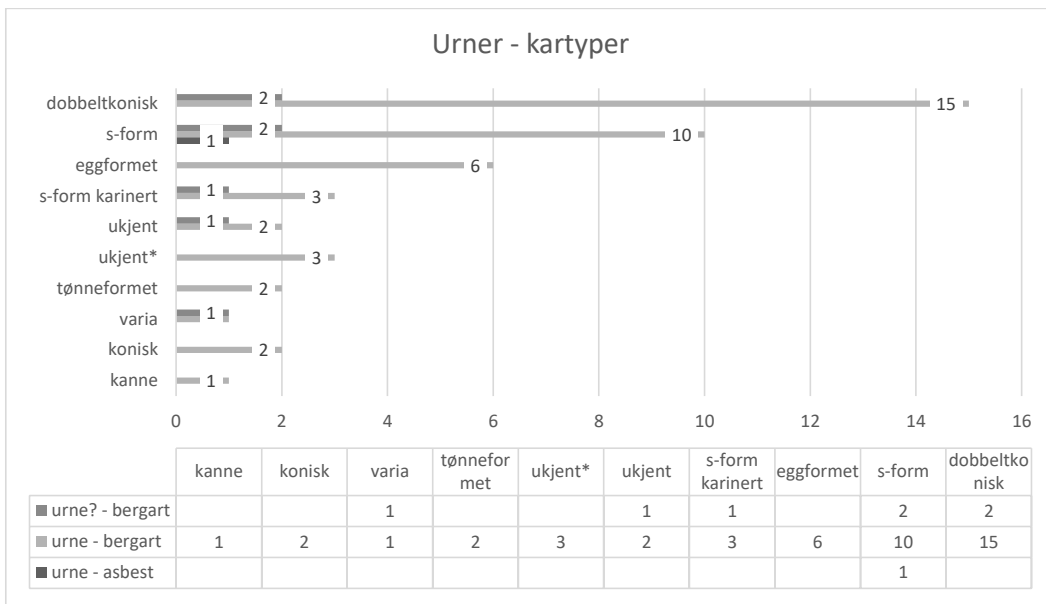
Hvordan keramikken har blitt deponert sier noe om hvordan den inngikk i den rituelle praksisen rundt begravelse og død, og hvilken sosial betydning den kan ha hatt. Jeg har skissert den teoretiske tilnærmingen for de ulike deponeringspraksisene i kap. 2, og dette vil bli bragt inn i diskusjonene i kap. 8 og 9. Jeg vil her vise til de empiriske resultatene fra materialgjennomgangen – hvordan keramikken ble deponert og hvordan dette fordeler seg på karformer og størrelser.

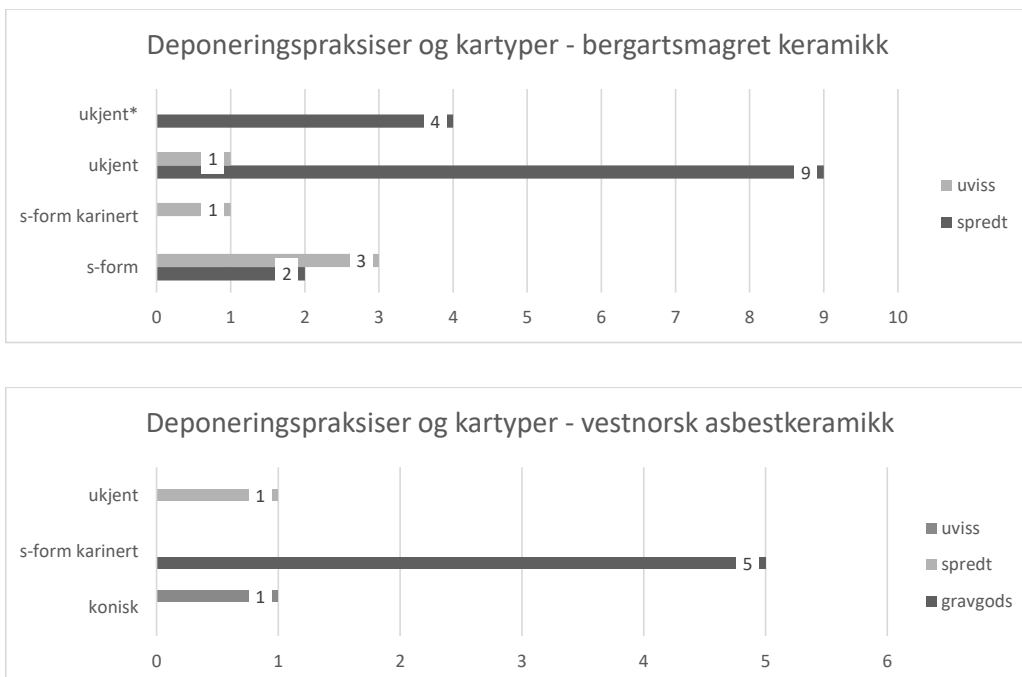
Figur 7-24: Forholdet mellom likbehandling og deponeringspraksis for keramikk. Ubrent, brent og uvis (fravær av bein) vs. keramikk deponert som gravgods, urne eller som spredte skår. Figuren viser antall kontekster (totalt 77). Øverst: bergartsmagret keramikk; nederst: vestnorsk asbestkeramikk.

Figur 7-25: Kart over kontekster med urner. Kart: Henriette Hop Wendelbo.

Figur 7-26: Kartyper representert i urnematerialet.

Figur 7-27: Kartyper fordelt på øvrige deponeringspraksiser: spredte skår, gravgoods og uviss deponeringspraksis. Øverst: bergartsmagret keramikk; nederst: vestnorsk asbestkeramikk

7.4 Karstørrelser og funksjoner

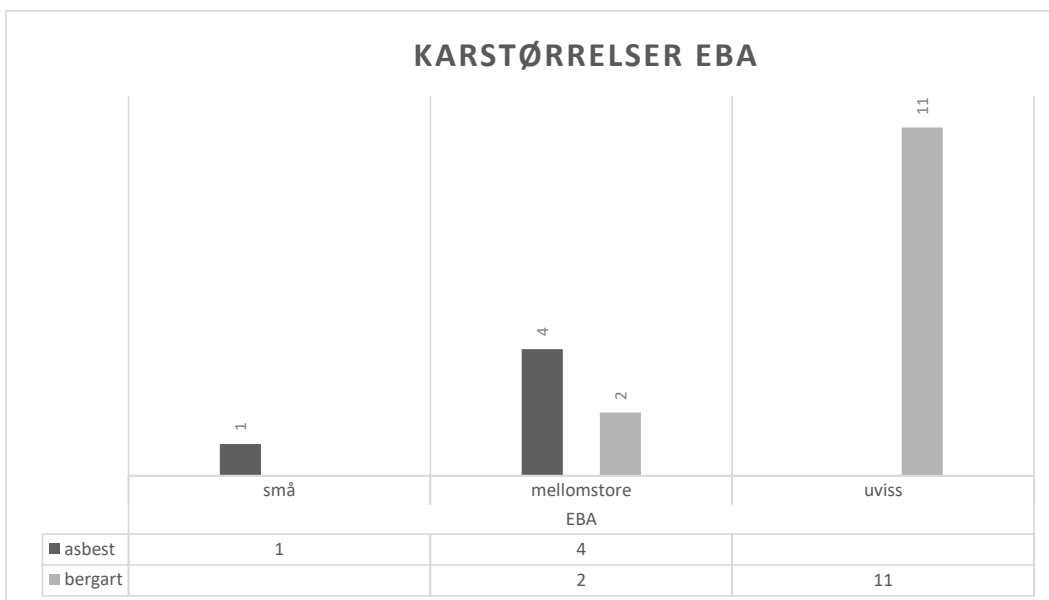
Ved siden av den morfologiske klassifikasjonen – som har som hovedmål å sortere og å skape en anvendbar terminologi for materialet – har jeg foretatt en enkel inndeling av keramikken basert på karhøyde. Vi er vant til å tenke i funksjonelle kategorier når det kommer til verktøy av stein eller bronse, men det funksjonelle perspektivet for keramikkk har tradisjonelt blitt lite utforsket (Eriksson 2008:290). At man utformet kar med ulike former, i ulike størrelser, anvendte ulike teknikker for overflatebehandlinger, modelleringer etc. demonstrerer en sammenheng mellom stil og funksjon. Den varierte sammensetningen av keramikkk i bronsealderen gir god mening om den tolkes som deler av et karoppsett, hvor variasjonen peker mot ulike funksjoner knyttet til mat og drikke (Eriksson 2008, Stilborg 2014). En størrelsesmessig inndeling av materialet vil potensielt kunne utvide tolkningsgrunnlaget, men det forutsetter at man gjør noen antagelser om karetts bruksområde utfra form, størrelse og proporsjoner. Videre er man nødt til å trekke slutninger om funksjon gjennom analogier, og som diskutert tidligere er analogiene til moderne serviser del av vår forforståelse for hvordan vi tolker og kategoriserer et karoppsett (Lindahl 2002:28). Størrelse *er* en viktig parameter for å forstå funksjon, for selv om grunnformen er den samme vil ulike størrelser diktere vidt forskjellige bruksområder for et kar. Karetts åpning er et annet kriterium som er relevant hvis man bruker et karoppsett som analogi; et stort kar med en proporsjonelt liten åpning vil være mest egnet til oppbevaring fremfor servering, og et lavt kar med stor åpning er mest hensiktsmessig å anvende til servering. Overflatebehandling er også sentralt, blant annet ser man at ruslemming ofte er reservert store og mellomstore kar, mens små kar og skåler som regel er glattet eller polerte. Eksempler på dette er bronsealderboplassene Rambodal (Stilborg 2014:176) og Ryssgårdet (Eriksson 2008:301) i Sverige, hvor man har forsøkt å rekonstruere hvilken funksjon ulike karter har hatt i en bronsealderhusholdning utfra form, størrelse og overflatebehandling (Figur 4-8 og Figur 7-34).

I denne analysen er fokuset keramikk fra graver, og materialet er i stor grad urner. Det er åpenbart et problematiske tolkningsmessig sprang fra å knytte keramikk i gravkontekst direkte til husholdning. Ser man bort fra keramikktyper som ansiktturner og husurner, som forekommer eksklusivt i gravkontekster, viser sammenligninger av boplasskeramikk og keramikk fra graver i Sverige (Stilborg 2005, Eriksson 2009:227) og i Danmark (ref. Jensen 1997:98, Thrane 2008:251), at det i stor grad er samsvar mellom keramikken man finner på boplassene og i graver. Selv om keramikken fra gravene er resultat av en seleksjonsprosess, så ble den plukket utfra et karoppsett som i stor grad figureerte i dagliglivet.

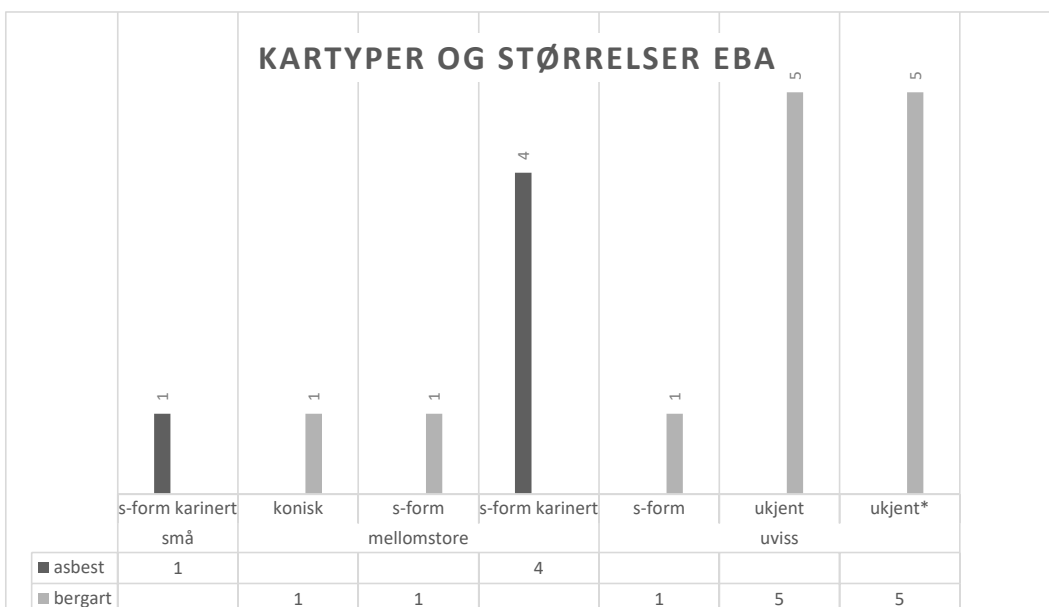
Den størrelsesmessige inndelingen av materialet utgår som nevnt fra enkleste prinsipp: karhøyde. Både sikre og antatte høydemål er inkludert og fordeler seg på tre kategorier: høye kar (> 20 cm.), mellomstore kar (20-12 cm.), og små kar (< 12). I tillegg kommer lokk, og kategorien «uviss», hvor kardimensjoner er ukjente og høyde naturlig nok ikke er beregnet. Karhøyde alene kan ikke gi grunnlag for å bestemme funksjon, men det gir *et utgangspunkt* for å diskutere flere fasetter ved materialet. Videre må man trekke inn andre aspekter som randens diameter, overflatebehandling og annet som kan gi en idé om hvor stor funksjonell variasjon som er synlig i materialtilfanget.

7.4.1 Karstørrelse i EBA

I EBA er det ikke registrert store kar, men mellomstore, små og kar av uviss størrelse (Figur 7-28). S-form karinert er representert i kategorien små og mellomstore kar (Figur 7-29) – alle disse er vestnorsk asbestkeramikk og er tolket som gravgods i inhumasjonsgraver. Utover dette er det lite variasjon i karformer, det kommer tydelig frem av diagrammet at majoriteten av funnene er av uviss type og størrelse. Dette henger sammen med at det er et begrenset utvalg av karformer i EBA, at keramikk generelt bevares dårligere fra denne perioden, men også at skikken med deponering av fragmentert keramikk gjør at informasjon om form og størrelse er vanskelig tilgjengelig.

Figur 7-28: Karstørrelser i EBA (18).

Figur 7-29: Kartyper fordelt på størrelser i EBA (18).

7.4.2 Karstørrelser i YBA

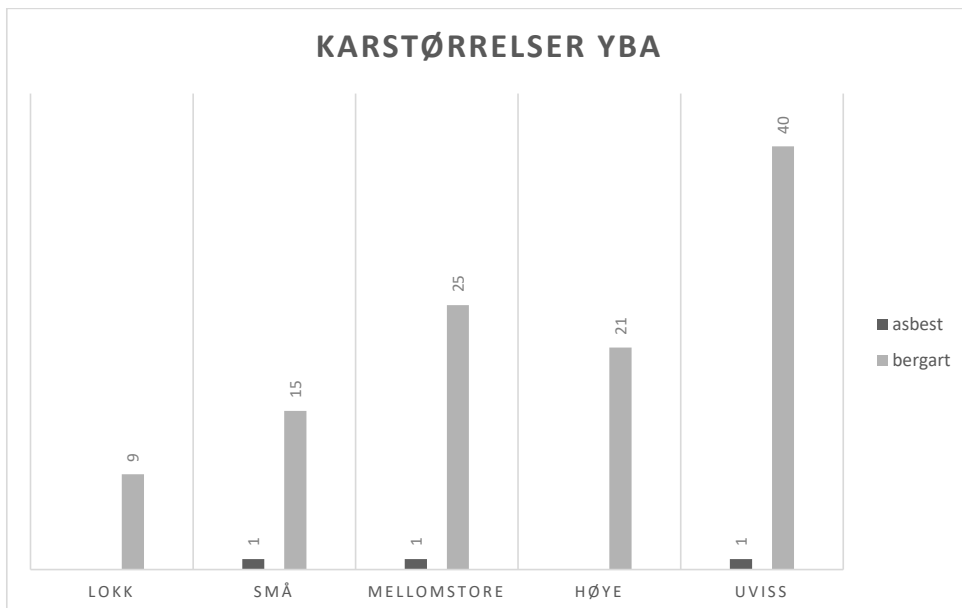
Som vist i Figur 7-30 er det langt større variasjon i karstørrelser i YBA enn i EBA.

Dette skyldes større funnmengder og større variasjon i kartyper i YBA.

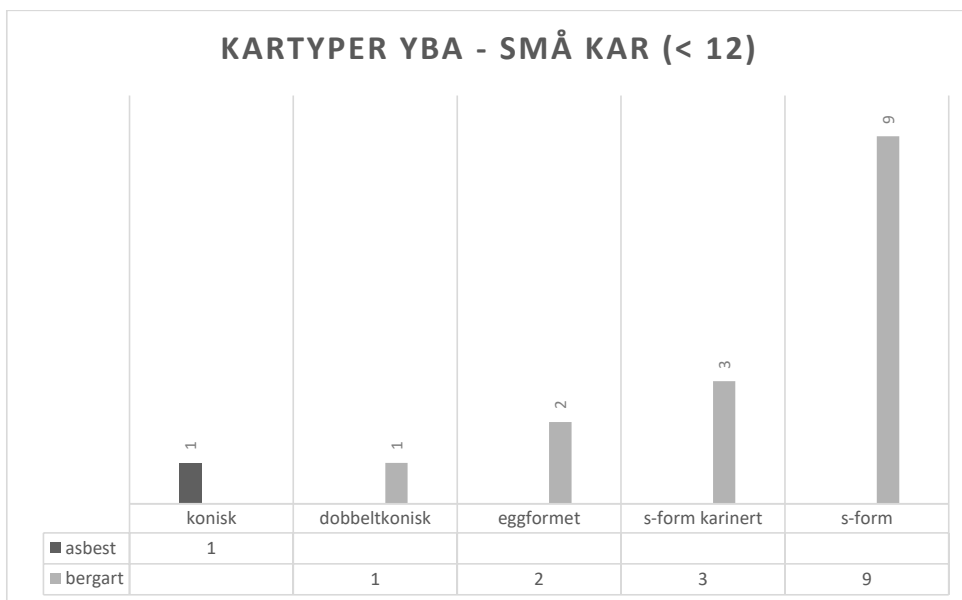
Små: De minste karene har en maksimumshøyde på 12 cm og randåpningene varierer fra 4-18 cm. Det er totalt 16 kar i gruppen (Figur 7-31) hvorav 9 er s-formet og tre har karinert s-form. Disse er klassifisert som «krukker», men kan funksjonelt sett oppfattes som små begre eller skåler. En svært liten andel av disse karene har vært anvendt som urne – kun 2 eller 3. Fem av funnene i denne gruppen er klassifisert som skåler, og med ett unntak, en delvis ruslemmet hankeskål fra grav 18 Roberg, har alle glattet overflate. Ett lavt og bredt dobbeltkonisk kar og to eggformede kar/kopper hører også til her, men disse er ikke sikre urner slik som majoriteten av de eggformede og dobbeltkoniske karene. Bruker vi sorteringen fra Ryssgårdet som analogi vil disse karene kunne klassifiseres som «bordkar» (Figur 7-34).

Mellomstore: Dette er den største gruppen (26 stk) og omfatter kar med en høyde på mellom 12-20 cm (Figur 7-32). Både s-formede kar (10 stk) og dobbeltkoniske (9 stk) er godt representert. Randdiamenteren varierer fra 8-21.5 cm. Med unntak av fire kar med uviss deponering er samtlige mellomstore kar urner. Rundt 15 % har ruslemmet overflate, ellers er keramikken glattet og i et par tilfeller polert/glittet.

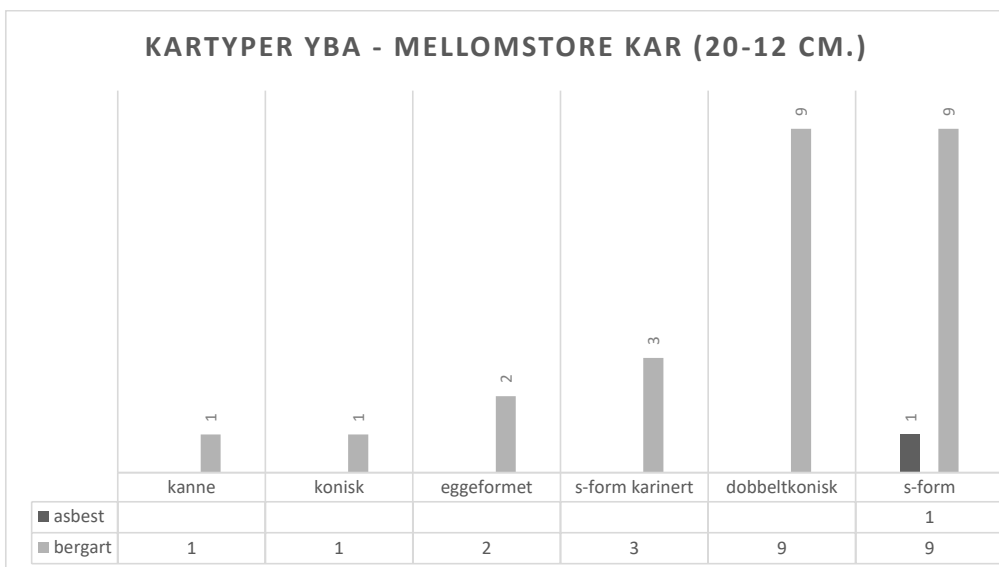
Høye: Det er 21 kar i gruppen høye kar (Figur 7-33). Minimumshøyden er på 20 cm., og det høyeste eksemplaret ligger på 28,5 cm. Randdiamenteren varierer fra 9-24 cm. Det er flest dobbeltkoniske kar i gruppen (9 stk), alle er urner. Ellers eggformede kar (5 stk), s-form (3) og to tønneformede kar. Med to unntak er alle kar i denne gruppen urner. Kategorien høye kar består i hovedsak av glattede kar, men har også den største andel ruslemmede kar (6 stk./29 %). Dette passer overens med observasjonene om at ruslemming som oftest forekommer på større kar (Eriksson 2008:281).

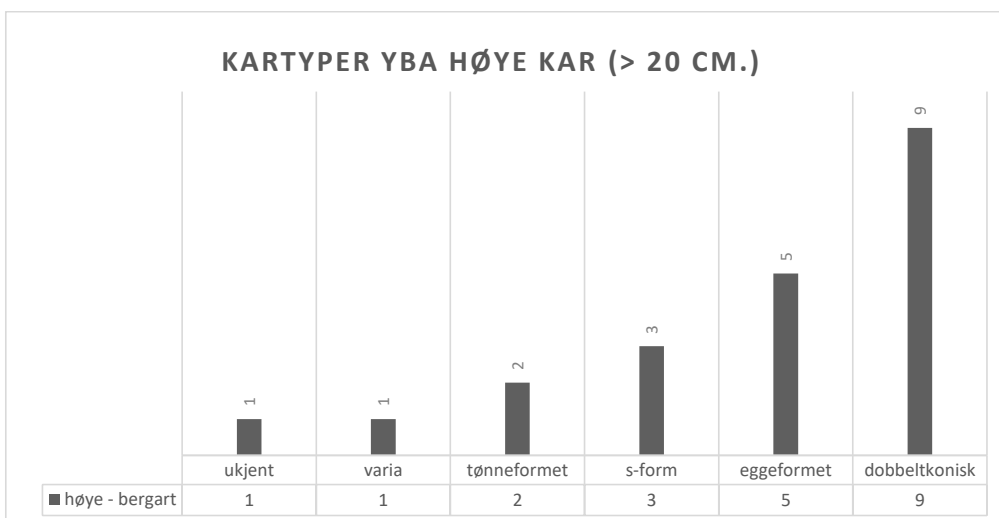
Figur 7-30: Karstørrelser i YBA..

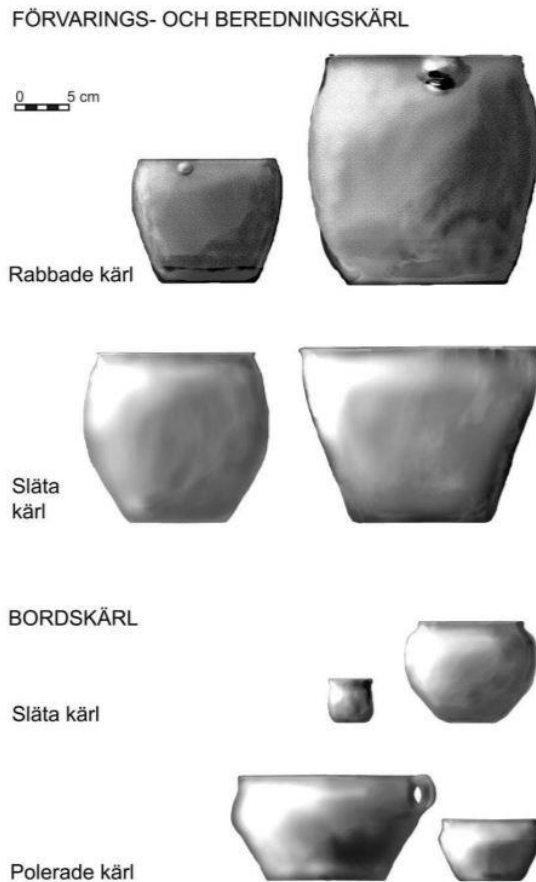
Figur 7-31: Kartyper i YBA – fordelt på små kar.

Figur 7-32: Kartyper i YBA fordelt på mellomstore kar.

Figur 7-33: Kartyper i YBA fordelt på høye kar. Vestnorsk asbestkeramikk er ikke representert i denne kategorien.

Figur 7-34: Karoppsett fra YBA-boplassen Ryssgärdet i Uppland, sortert i to hovedkategorier: 1) oppbevaring og tilberedningskar (mellomstore og store kar, både ruslemmede og glatte); og 2) bordkar (små kar, glatte og polerte). (Eriksson 2008:301, fig. 160. Tegning av: Thomas Eriksson).

7.4.3 Primære og sekundære kar

I denne studien er alle funnene fra plausible gravkontekster, men et viktig spørsmål er om det dreier seg om primære eller sekundære kar (jf. Oestigaard 1999:353). I realiteten tillater ikke materialet at man gjør en slik slutning, fordi det ikke finnes systematisering av sammenlignbare funn fra boplasskontekster i Norge. Fremtidige funn og grundige klassifikasjoner av boplasskeramikken vil potensielt gi svar på hvilke karformer som eventuelt er unike for gravene og hvilke som også forekommer på boplasser. I mellomtiden må vi se til studier i nærliggende områder for

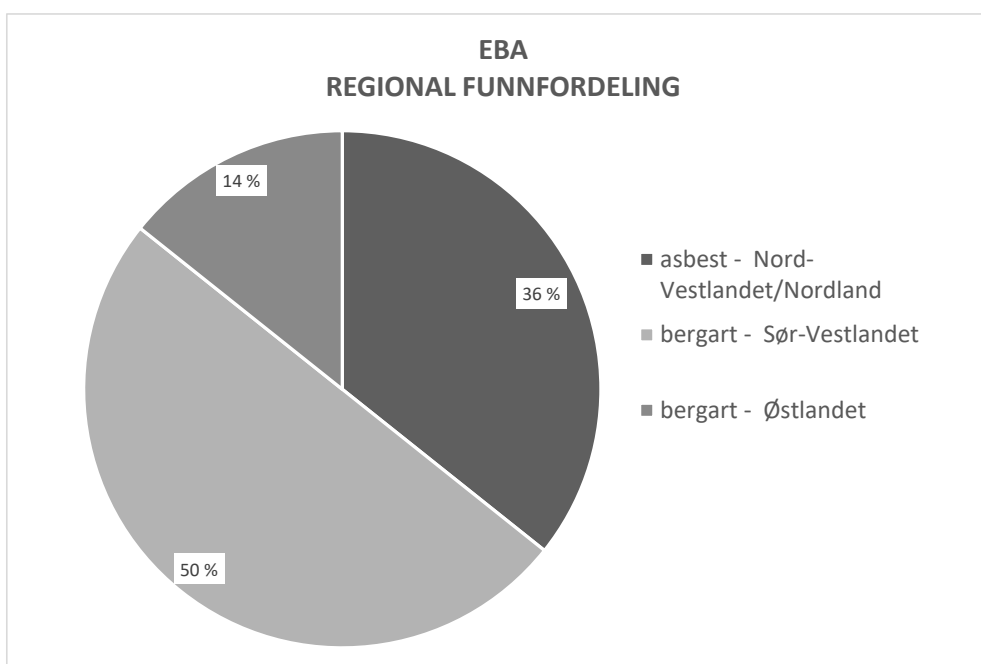
sammenligninger og betraktninger om keramikk fra boplasser versus keramikk fra graver. I hovedsak peker materialet på at de fleste keramikktyper fra bronsealdergraver også er kjent fra andre (boplass-) kontekster (Jensen 1967, Draiby 1984:175, Nielsen 1996:62, Stilborg 2005:492, Thrane 2008:251), unntaket er ansiktsurner (og husurner), som synes å ha vært spesielt utformet for å anvendes som urner (Sabatini 2007, Lolk 2009:75-56, Kneisel 2012,). Dette gir en *indikasjon* på at en lignende praksis kan ha eksistert også i Norge. Trolig har mange kar vært i sirkulasjon i ulike sammenhenger før de ble utvalgt til å følge med i graven. Hvilke kriterier som kan ha lagt bak selve utvelgelsen er noe jeg vil komme inn på i de neste kapitlene.

7.5 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg inndelt materialet etter ulike klassifikasjonskriterier og vist hvilke morfologiske attributter som kan identifiseres i materialet. Keramikken har også blitt klassifisert etter deponeringspraksis og størrelse for å si noe om kartyper vs. funksjon og i hvilke karformer som er representert i ulike deponeringspraksiser. Det er større variasjon i hvilke kartyper som er anvendt som urner enn gravgods og graver med spredt keramikk. Dette resultatet har åpenbart sammenheng med den skjeve fordelingen mellom EBA og YBA og at urnematerialet dominerer funntilfanget. Likevel åpner variasjonen i urnematerialet for å kikke nærmere på mønstre knyttet til kronologi og region, noe jeg vil følge opp i de neste kapitlene. Jeg vil også knytte resultatene som er vist i dette kapitlet (og i app. 2) til diskusjoner som berører sosiale, rituelle og kulturhistoriske aspekter i EBA (kap. 8) og YBA (kap. 9).

8. Eldre bronsealder (1700-1100 f.Kr.)

Dette kapittelet vil gjennomgå resultater og tolkninger knyttet til funnene fra EBA. Materialet fra EBA kan deles inn i tre regioner (Figur 8-1) med følgende funnfordeling: 50% av funnene fra Sør-Vestlandet (11 kar fordelt på 7 graver), 36% fra Nord-Vestlandet/Nordland (5 kar fordelt på 5 graver) og 14% fra Østlandet (2 kar fordelt på 3 graver). Det er skilt ut ulike deponeringspraksiser i de ulike analyseregionene, noe som vil bli drøftet underveis i lys av noen av de teoretiske konseptene som ble introdusert i kap. 2.

Figur 8-1: Regional funnfordeling i EBA.

8.1 Overordnede betraktninger om keramikk i EBA

Generelt sett vet vi lite om keramiske kartyper og karformer i EBA i Norden. For den vestnorske asbestkeramikken fra EBA er kunnskapsgrunnlaget noe større (Bakka 1976, Ågotnes 1986a, Prescott 1991, Høgestøl et al. 1995, Hop 2011, 2016), noe jeg vil komme nærmere inn på i den tredje delen av kapittelet. Vi vet generelt lite om den bergartsmagrede BA-keramikken fra Norge og funntilfanget er begrenset. Få

keramikklfunn kan henføres til EBA i Sverige (Lindahl et al. 2002:81), men fra Danmark er funntilfanget relativt stort og det finnes også større arbeider om EBA-keramikk (Broholm 1933, Rasmussen 1993, Kristensen 2018). I Norden er det generelle bildet at man ser en fortsettelse av sen-neolittiske keramikktidasjoner inn i EBA. Enkelte steder kommer nye trekk som blant annet ruslemming, skåler og økt repertoar av karformer allerede i periode II, men i hovedsak ser det ut til at endringene i alle fall har blitt implementert i Skandinavia i overgangen til periode IV. Nye og detaljerte gjennomganger av EBA keramikk fra Jylland har imidlertid vist at utvalget av karformer og variasjonen i gods og overflatebehandling i EBA er langt større og mer utviklet enn man tidligere har antatt (Kristensen 2018:203-204). Det aktualiserer og bekrefter flere av observasjonene fra tidligere analyser (Rasmussen 1993). Hvorvidt disse resultatene også kan gjelde for Norge og Sverige er enn så lenge uavklart.

En av hovedårsakene til at EBA-keramikk er utfordrende å arbeide med, er høy fragmenteringsgrad. EBA-keramikk er ofte grovmagret, tykkvegget og oksidert brent, noe som gjør at den har lett for å gå i oppløsning og er sårbar for naturlige prosesser som skjer i jorden (Sofaer og Bech et al. 2010:188, Kristensen 2018:169). Et av målene med denne studien er å skissere den kronologiske utviklingen av keramikk gjennom bronsealderen i Norge, men i EBA er det empiriske grunnlaget i realiteten for spinkelt til å oppfylle denne oppgaven fordi funnene er få, svært fragmenterte og derfor lite informative med hensyn til formtyper og morfologi. Det vil likevel bli skissert noen generelle trekk og observasjoner fra funngjennomgangen.

Etter min mening er keramikken fra EBA-gravene best egnet til å belyse prosjektets andre fokusområde – hvordan keramikken ble deponert i graven, og hvordan den ble assosiert med den døde og de etterlevende. Keramikken i EBA var etter alt å dømme lokalt produsert, noe som forsterker oppfatningen om at keramikk i gravkontekst kan oppfattes som en materiell metafor for tilhørighet. Enda sterkere blir denne metaforen når keramikken som er deponert ikke er et helt kar, men bruddstykker av ett eller flere kar. Små keramikkskår har neppe vært nedlagte for å understreke rikdom og status for den avdøde. Når slike gjenstander har blitt intensjonelt deponert i fragmentert tilstand i en grav må de heller oppfattes som meningsfulle symboler,

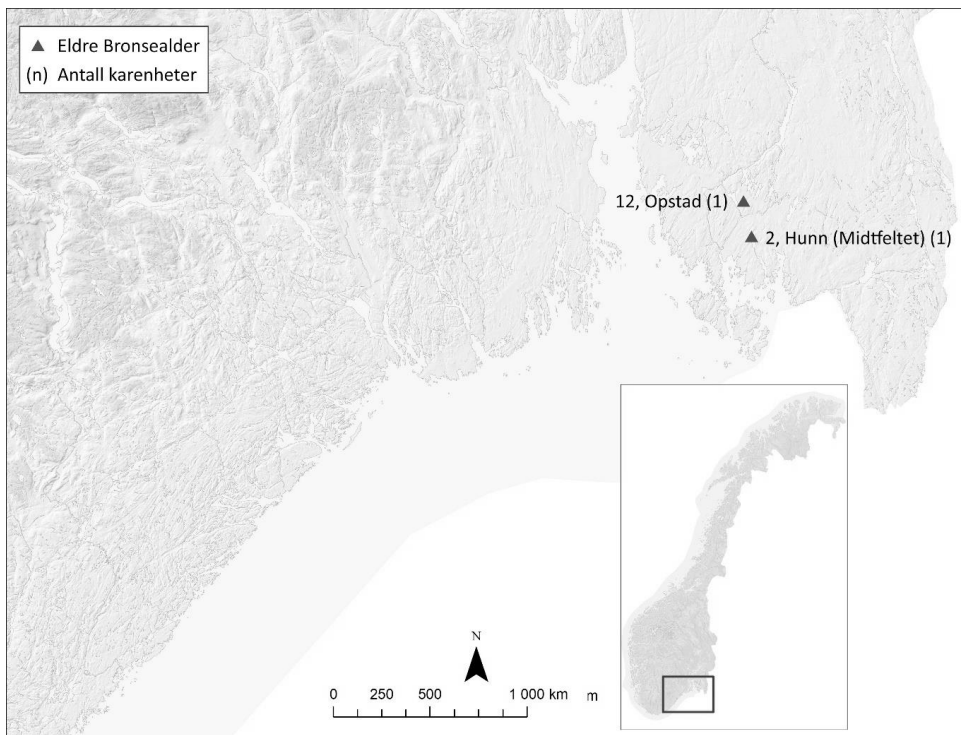
enten som en metaforisk forbindelse mellom den avdøde og de etterlevende (Woodward 2002:1040), eller kanskje som *pars-pro-toto* – en representasjon av den hele gjenstanden (Ekengren 2009). Jeg har forsøkt å skille ut funn hvor det utfra funnbeskrivelsene synes som at skårene var intensjonelt nedlagt som del av det øvrige gravgodset og ikke funn som kan ha kommet inn i gravgjemmet i forbindelse med naturlige prosesser/plyndring eller moderne aktivitet. Flere funn fra masser med uklart tilhørighet ble utelatt fra analysen.

Med utgangspunkt i 14 kontekster kan det skilles ut tre regionalt avgrensede praksiser knyttet til deponering av keramikk i EBA-graver: kremasjonsgraver med urner på Østlandet, inhumasjonsgraver med fragmentert keramikk på Sør-Vestlandet, og inhumasjonsgraver med hele asbestkeramiske kar i den nordligste delen av analyseområdet (Nord-Vestlandet/Nordland). Hver av de tre analyseregionene for EBA vil bli gjennomgått etter følgende inndeling: innledning, deponeringspraksis, betraktninger om keramikken, og til slutt en tolkningsdel. De viktigste implikasjonene fra de ulike analyseregionene vil bli drøftet i en større kulturhistorisk sammenheng i avhandlingens siste kapittel.

8.2 Østlandet

Tradisjonelt tar skillet mellom EBA og YBA utgangspunkt i et skifte i gravskikk og likbehandling, fra inhumasjonsgraver til kremasjoner. Kremasjon dominerer totalt i YBA, men forekommer også sporadisk i tidligere perioder (Haack Olsen 1990:150, Kristiansen 1998:4). Det har også vist seg å være mer variasjon i likbehandling og gravskikk i EBA i Norge enn tidligere har antatt (Melheim 2006, Grønnesby 2012). Kremasjonsgraver fra EBA finner vi flere steder i landet, blant annet i Rogaland (Møllerop 1963:28, 56). Nyere undersøkelser og dateringer fra røyser langs Trondheimsfjorden har også vist at kremasjon og inhumasjon eksisterer både forut for, og parallelt med, EBA også i de nordligste delene av det nordiske bronsealderkomplekset (Grønnesby 2009:73, 2012:178). På Østlandet er antall kremasjons- og inhumasjonsgraver fra EBA likt fordelt (Melheim 2006:99). I forlengelsen av dette skal det nevnes at i Bohuslän, et område som er historisk og

geografisk knyttet til (Øst-)Norge, er hovedvekten av EBA-graver kremasjoner (Selling 2000:106). Det må så nevnes at til tross for at kremasjoner ikke er uvanlig i Skandinavia i EBA, er det få eksempler på urner i dette tidsrommet. I Danmark er bildet preget av sporadiske forekomster av urnegraver i EBA som utvikler seg til et vanlig fenomen i periode IV. Blant annet er det fra Egshvile i Thy i Nordvest-Jylland funnet to urnegraver fra overgangen mellom periode I og II og periode III i en gravhaug (Haack Olsen 1990:150). Den eldste av disse tolkes som et «enkelstående tilfelle», og ikke som begynnelsen på urnegravsskikken. I Europa er urner etter regelen et sent innslag i kremasjonsskikken, men det finnes eksempler på urnegraver allerede fra tidsrommet 1500-1400 f.Kr. i områdene rundt Alpene (Falkenstein 2012:329, 337). Urnegraver opptrer altså sporadisk i EBA flere steder, men en mer systematisk bruk av urner får fotfeste først rundt overgangen til YBA (per. IV). Dette impliserer at urnegravsskikken var ideologisk knyttet til urnemarksfenomenet i YBA hvor kremasjon (ofte i urne) blir enerådende gravskikk over store områder til omtrent samme tid. Det finnes imidlertid et par eksempler på bruk av urner også i den tidligste fasen med kremasjon i BA på Østlandet. Disse kontekstene er begge fra Østfold og vil bli presentert først (Figur 8-2).

Figur 8-2: Distribusjonskart over graver med keramikk på Østlandet i EBA. Kart: Henriette Hop Wendelbo.

8.2.1 Kar og kremasjon

Overgangen til kremasjon reflekterer en endring i hvordan man oppfattet og forholdt seg til døden og livet i bronsealderen. Det har vært påpekt at metallurgiske prosesser, keramikk og kremasjon kan ha vært et felles uttrykk for en regenerasjonstankegang som langt på vei preget liv og død i bronsealderen (Goldhahn 2007). Den døde kroppen destrueres av ilden, men ilden kan også fremskynde befielsen av sjelen: en tankegang som er sentral i flere kremasjonspraktiserende kulturer (Kaliff 1997:81). Praksisen med å legge de brente restene av den avdøde i en urne kan tolkes som at man «erstatte» kroppen med en ny kropp av leire (Rebay-Salisbury 2016:87-88). Den metaforiske forbindelsen mellom kropp og kar er noe som også viser seg direkte i språket, ved at man bruker kroppslige begreper for å beskrive et kar (Haaland 1997, 2007, Naumov 2008, Ragnesten 2012, Ślusarska 2017). At urnen tar form som en ny kropp for den døde kommer blir eksplisitt gjennom ansiktsurneskikken – noe jeg vil komme tilbake til i neste kapittel. I følge Lakoff og Johnson er beholdermetaforer

naturlig og trolig også universell for alle mennesker ettersom vi selv er å betrakte som beholdere – en forståelse vi projiserer over på gjenstander og som følger oss ubevisst (Lakoff og Johnson 2003:31). Det å anskaffe eller velge ut en beholder som skulle romme levningene av et bestemt individ, må ha medført en rekke bevisste og viktige valg. Tanken bak hvilke kar som ble valgt ut som urner må på et eller annet vis ha gjenspeilet en forbindelse med den avdøde. Vi kan for eksempel forestille oss at karet kan ha tatt form som en personifikasjon av den døde. Dersom karet var den dødes personlige eiendel kan dets plassering i graven ha representert sosiale forbindelser og mellommenneskelige relasjoner. Nært knyttet opp mot dette er antagelsen om at keramikk spilte en naturlig rolle i bronsealdermenneskenes liv. Keramikk ble skapt innenfor en sosial kontekst og anvendt i en rekke sammenhenger i dagliglivet, i tilknytning til ulike håndverk og til ritualer og var dermed koblet til lokal identitet (jf. Ragnesten 2012:70). Spørsmålet rundt urnene som metafor, og kobling til nye kosmologiske oppfatninger er imidlertid noe jeg vil belyse nærmere i neste kapittel.

8.2.2 Kremasjon og tidlige urnegraver

Den eldste urnegraven (grav 12, Opstad) er fra tidlig periode II. Dateringen ble gjort på slutten av 1970-tallet og er recalibrert i OxCal med store standardavvik (1660-1437 BC (1 sigma) 1871-1300 BC (2 sigma)). Dette gjør det vanskelig å innsnevre tidsrommet, men (tidlig) periode II er i tråd med tidligere dateringsanslag og diskusjoner rundt funnet (Løken 1978:153, Melheim 2006:174, app. 4, nr. 13).

Graven er anlagt under en gravhaug fra romertid på Opstadfeltet i Østfold.

Opstadfeltet har et dateringsmessig tyngdepunkt i BA, men brukstiden spenner fra EBA til romertid. Det finnes totalt fem kremasjonsgraver fra Opstad som er 14C-datert til EBA (Løken 1998c:180), men kun denne inneholdt keramikk. Karet, som skal ha inneholdt brente bein og kull, var lagt ned i en grop, dekket av en helle og omgitt av to mindre heller. Utgraver omtaler konteksten som en urnegrav og beskriver at leirkaret inneholdt brente bein og kull (Løken 1978:153). Melheim har argumentert for at konteksten ikke kan tolkes som en urnegrav, men som et brannflak med et deponert leirkar. Brannflaket var ifølge henne anlagt rett under dekkhellen og skal ikke ha vært i kontakt med leirkaret (Melheim 2002:403, 2006:83). Hvorvidt det

er snakk om en kremasjonsgrav med et deponert kar eller en urnegrav, har betydning for hvordan de tidlige kremasjonsgravene skal forstås.

Ytterligere ett funn i materialet kan tolkes som en tidlig urnegrav og kommer fra Hunnfeltet i Østfold (grav 2, Hunn). Graven er 14C-datert til slutten av periode II (app 3 og 4) og fremstod som del av en rund steinlegging med fotkjede med keramikk og brente bein i sentrum (Anfinset 2006:30-31). Keramikken tolkes som biter av en liten urne, nedsatt relativt grunt og dekket helt eller delvis med steiner i en sirkelformasjon. Graven ble lokalisert på kanten av et grusuttak og om lag 60 % av konteksten var intakt. Heller ikke denne graven kan entydig tolkes som en urnegrav. Det ble ikke påvist spor av nedgravning, samtidig indikerer min gjennomgang av skårene at karet kan ha vært en liten skål eller kopp som utfra størrelse ikke har krevd en stor nedgravning (Figur 8-6).

8.2.3 Betragtninger om keramikken

Karet fra Grav 12, Opstad er grovmagret, tykkvegget, med løst og svakt brent gods (Figur 8-3). Karet er skjevt, med en høydeforskjell som veksler mellom 15 og 17 cm. og lå på skrå da det ble funnet (Melheim 2006:83) Det er dermed plausibelt at vekten av hellen kombinert med et svakt og løst gods har ført til at den ene karsiden ble presset ned. Karets øverste del mangler, men det som er bevart av munningen peker mot konisk karform. Overflaten på karet ser ut til å være dekket med en fet slemming. Fra midten av karet og ned mot karbunnen ser man tydelige spor etter leirepølsene som har blitt stablet i ringer (Figur 8-3).

Keramikken fra grav 2, Hunn ble funnet noe spredt utover, og fragmentert i svært små biter som gjør det vanskelig å rekonstruere karets form. Godset er enhetlig og alle skårene kommer fra ett og samme kar (Anfinset 2006:30-31). Det er bevart flere små randskår som peker mot et lite kar med konkav munning. En mulig parallell til keramikken kan finnes i den lille eggformede koppen i grav 35, Årslund, en type kar/kopper som også kjennes fra danske EBA graver (Kristensen 2018:181, 183 fig.18.21).

Figur 8-3: Urnen fra EBA II (grav 12, Opstad). Merk det fete slemmingslaget på overflaten og sporene etter leirepølser. Foto: Henriette Hop Wendelbo.

8.2.4 “Krukken og kroppen”

Melheim har argumentert for at de tidligste kremasjonsgravene på Østlandet ikke involverte bruk av urner, og at det østlandske materialet derfor står i kontrast til en tradisjonell oppfatning om at branngravskikk forutsetter urnegravskikk (Melheim 2006:83). Jevnt over viser det østlandske gravmaterialet fra BA at det eksisterte mange fasetter av branngravskikk (Wangen 2009), som ikke nødvendigvis har involvert en beholder for de brente beina. Organiske beholdere må ha vært en viktig del av gjenstandsinventaret fra bronsealderen, men det kjennes få eksempler på organiske beholdere fra norske kontekster som med sikkerhet kan knyttes til EBA²², og så vidt meg bekjent er ingen fra graver. Man kan også tenke seg at graver hvor man tilsynelatende har lagt ned brente bein direkte i jorden, opprinnelig kan ha

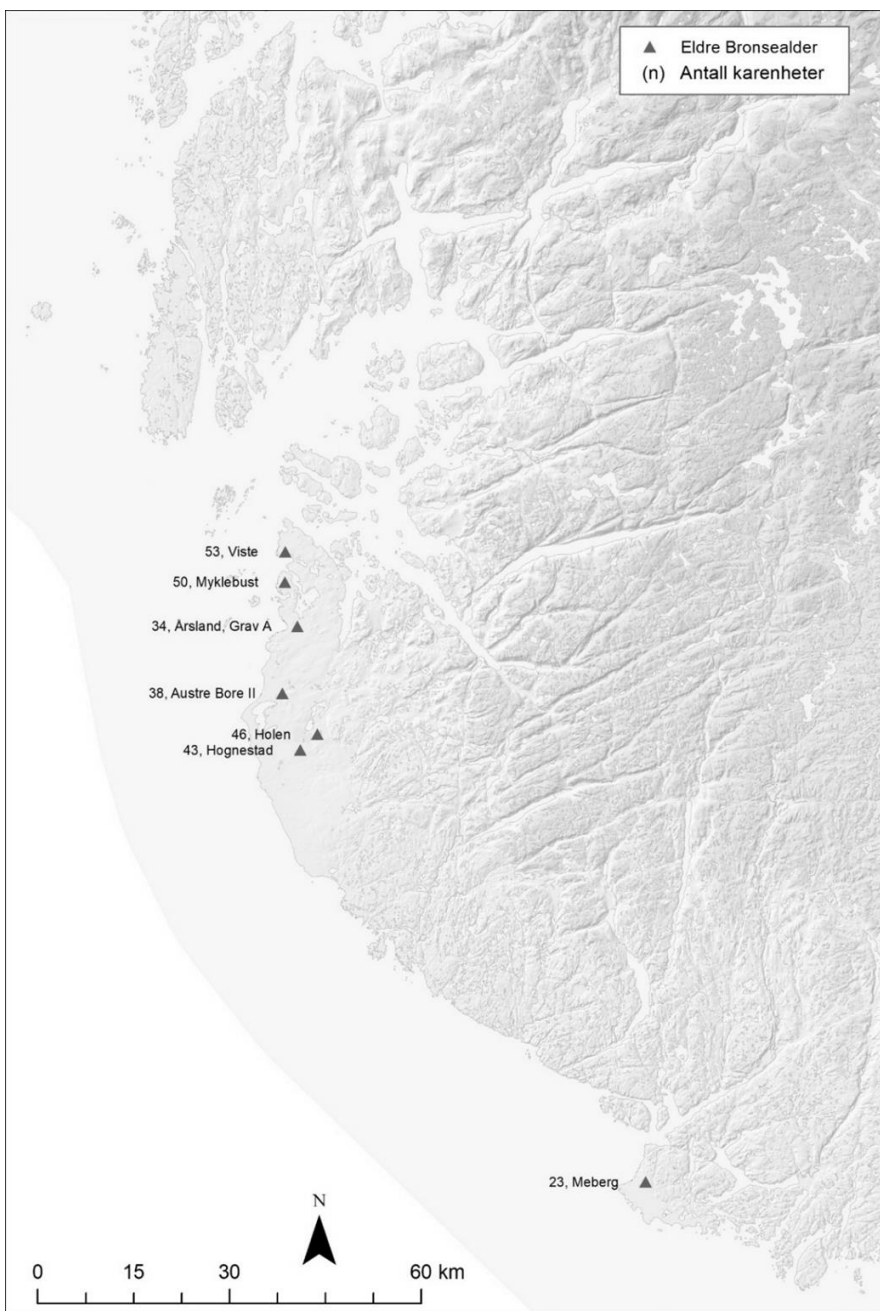
²² Det er kjent et neverkar fra en myr Nelvik i Smøla som er datert til EBA periode II (3225+-30 BP, kal. 1520-1440 f.Kr) (Moe Henriksen 2008).

inneholdt «urner» av organisk materiale som tre, tøy eller lær som har forvitret bort (Kaliff og Østigård 2013:80). Fra Egtvedt-graven ble brente bein av et lite barn pakket inn i en tøybylt og lagt i fotenden av kisten (Jensen 2002:172-173). De to norske eksemplene på urner av keramikk fra EBA, ser ut til å være unntak fra regelen om at utviklingen for kremasjonsskikken i Norge i BA går fra flatmarksgraver (som finnes gjennom hele BA) i EBA til urnegraver mot slutten av BA, slik det tidligere har blitt argumentert for (jf. Melheim 2006:99). Det er med andre ord ikke særlig sterke indisier på at urnekonseptet fikk tidlig fotfeste i Norge, eksemplene viser nok en gang at det er komplisert å generalisere over gravskikk og deponeringspraksiser. Sentraleuropeiske funn fra tiden mellom Tumulus og Urnemark viser som nevnt til sporadiske tidlige urnegraver, men viser fremfor alt stor variasjon i kremasjonsgravleggelser før den regelrette urnemarkstradisjonen blir dominerende. De aller tidligste urnegravene har trolig representert en uvanlig og spesiell gravform for sin tid (Falkenstein 2012:337). Det skal også nevnes at i overgangen mellom EBA og YBA finnes det ytterligere to branngraver med keramikk fra Opstadfeltet på Østlandet (grav 14 og 15 Opstad). I disse to tilfellene representerer imidlertid keramikken deponerte leirkarskår i en branngrav og ikke urnegraver (Løken 1978, Melheim 2006). Siden funnet plasseres i YBA i denne sammenhengen, vil de bli diskutert først i neste kapittel. Praksisen med å deponere knuste leirkarskår i bronsealdergraver finnes imidlertid i flere av de norske hauggravene fra EBA, og det er disse funnene som nå skal belyses.

8.3 Sør-Vestlandet

Fra Sør-Vestlandet har jeg identifisert syv graver med funn av keramikk og alle disse gravene er tolket som inhumasjonsgraver (Figur 8-4). Funnene fordeler seg i områdene Jæren/Lista, og i samtlige av disse foreligger det intensjonelt deponerte bruddstykker av ett enkelt eller flere ulike kar som er kontekstuel knyttet til gravgjemmet. Det er altså ikke snakk om tilfeldig innblandede skår eller skår fra haugfyll eller områdene rundt graven. Det er heller ingen tegn på at keramikken har

blitt knust på stedet – mengdene er svært små og består i flere tilfeller av fragmenter fra ulike kar.

Figur 8-4: Kart over graver med keramikk fra EBA på Sør-Vestlandet. Kart: Henriette Hop Wendelbo

Fragmentering av et objekt kan være en bevisst handling og fragmenterte objekter kan i seg selv være sosialt meningsfulle. Man kan se for seg et handlingsløp hvor keramikkskårer stammer fra kar som var knust annensteds hvor på enkelte skår ble bragt til gravstedet og deponert i gravgjemmet av mennesker som oppfattet skårer som en form for forbindelse mellom seg selv eller samfunnet og den døde. Graver er sluttede funn og i tilfeller hvor deler av gravgodset mangler er dette en god indikasjon på bevisst fragmentering (Chapman og Gaydarska 2006:3).

En av de syv gravene med deponerte keramikkskår, grav 34 Årsland, er 14C-datert til overgangen mellom periode Ib og II. Tre funn kan plasseres i periode II (grav 38 A.Bore II «Molkhaug», grav 43 Hognestad og grav 46 Hølen), og ett av disse (grav 38 Molkhaug), er 14C datert (app 3). Ett funn knyttes til periode III (grav 23 Meberg), mens de to andre gravene ikke kan gis noe nærmere datering enn EBA (grav 53 Viste, grav 50 Myklebust). Alle disse gravene regnes som primærgraver i hauger hvor bruddstykker fra ett eller flere leirkar utgjør en del av gravgodset (Figur 8-5).

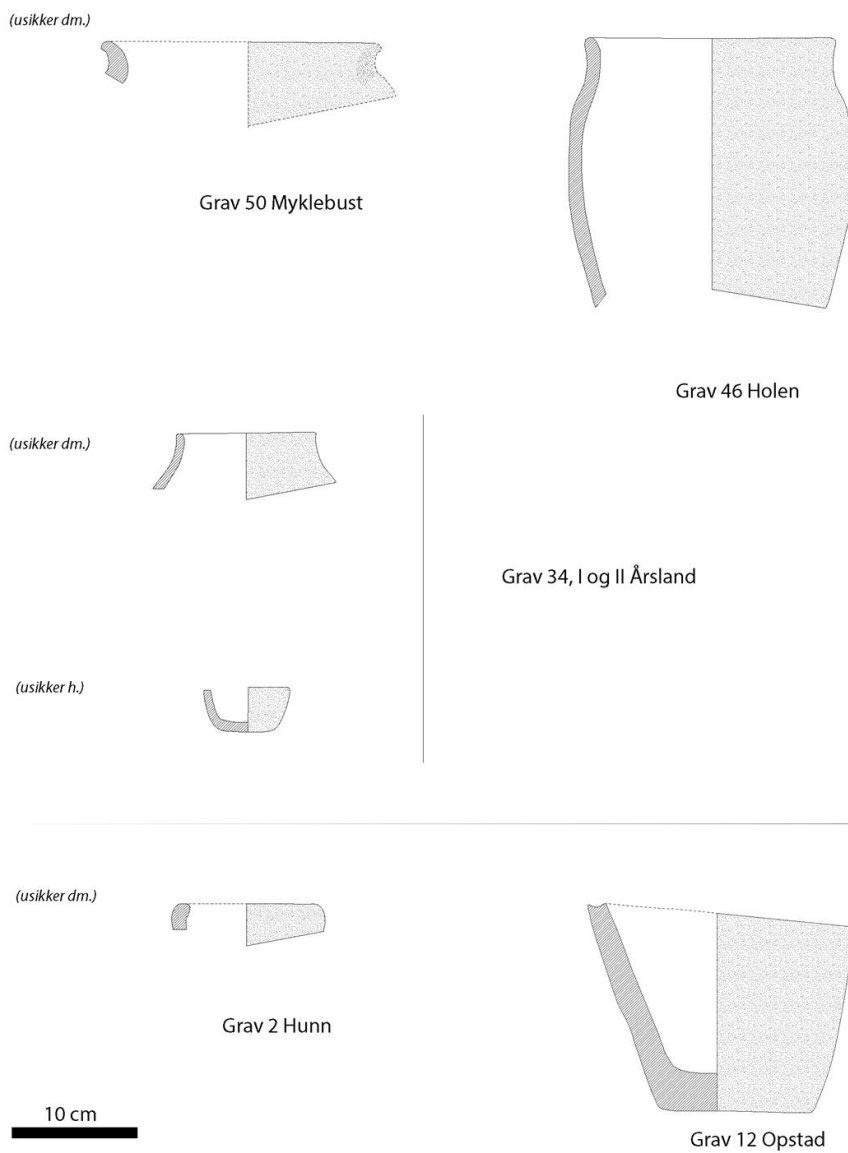
Kontekst	Antall skår	Kardeler	Beskrivelse	Assosierte funn	Datering
23 Meberg	4	rand, buk	Små skår fra ulike kar	Fullgrepssverd, trekull, strandstein	EBA III
34 Årsland A	12	rand, buk, bunn	Skår fra to eller flere ulike kar, bl.a. bunn av en liten kopp e.l.	Knakkestein, trekull	EBA Ib-II
38 Molkhaug	10	buk, bunn	Små skår fra ulike kar	Tutulus, bronserør, snegl (<i>littorina littorae</i>), flint, ubrente menneske- og dyrebein, bein og tenner fra sau, kalv, hund og mus	EBA II
43 Hognestad	2	rand, buk	Små skår fra ulike kar	Bronsedolk, flintstykke, gravhelle med skålgroper, trekull, forkullet nøtteskall	EBA II
46 Holen	41	rand, buk	Et stort og flere små skår fra ett kar	Fibula og dolk av bronse, ubrente og brente bein	EBA II
50 Myklebust	1	rand	Ett kraftig randskår (opprinnelig flere skår)	sneglehus (<i>littorina</i> , <i>littorea</i>), gravhelle med ristninger av fotsåler og skålgroper	EBA
53 Viste	1	hals/buk	Enslig skår med linjedekor	albueskjell (<i>patellidae</i>), snegl (<i>littorina</i>), ubrente menneskebein	EBA

Figur 8-5: Skjematisk oversikt over kontekster med fragmentert keramikk fra EBA på Sør-Vestlandet.

8.3.1 Betragtninger om keramikken

De fleste skårene er så små og fragmenterte at de i svært begrenset grad kan brukes som kilde til informasjon om morfologi eller form. Et unntak er keramikken fra grav 46 Holen, som utgjør over en fjerdedel av et stort s-kar med situla-lignende form. Karet er et eksempel på «typisk» EBA keramikk i form av tykke vegger med store magringskorn som stikker ut av overflaten og gir et «bulkete» preg og med krakelering rundt de store magringskornene (Figur 8-7). Dette er trekk som tidligere har vært pekt på som «typisk» for bergartsmagret EBA-keramikk (Rasmussen 1993:71, Eriksson 2009:101, Kristensen 2018:171). Selv om en slik godstype er utbredt i perioden, finnes det også eksempler på mer finmagret EBA-keramikk med tett, velbrent gods med jevne overflater (Kristensen 2018:171). Keramikken fra grav 34 Årsland A er et eksempel på tett gods med jevn (og mørk) overflate. Skårene viser til s-formede profiler, men kun randpartiet er bevart. I tillegg kommer bunnfragment av en liten kopp e.l. med nærmest sylindrisk form (Lillehammer 1976). Flere av

kontekstene har randskår, men er for små for rekonstruksjon og beregning av raddiameter. Det er ikke observert andre overflatebehandlinger enn glatting på de små skårene, og samtlige har middels tykke til tykke karvegger og er bergartsmagret. Ett skår ser ut til å ha sortglittet innside, og det er observert flakdannelse på utsiden av minst ett skår. Det er ikke påvist modelleringer på noen av skårene. Det enslige skåret fra grav 53 Viste, har trolig en form for strekdekor, men skåret er lite og det dekorerte partiet er brutt av slik at det bare er en enkel strek som er synlig. Som vist i forrige kapittel er variasjonen av karformer i dette materialet liten i EBA (Figur 7-29). Når det gjelder størrelsesforhold, som kan gi en implikasjon på karfunksjon, faller EBA-keramikken hvor dimensjonene er kjente innunder størrelseskategoriene små (<12) og mellomstore (12-20 cm.) (Figur 7-28, Figur 7-29). Til sammenligning har Lolks studie over den danske BA-keramikken vist at leirkar fra inhumasjon- og kremasjonsgraver uten urne fra EBA II til periode III i all hovedsak har hatt en karhøyde på rundt 5-20 cm. (Lolk 2009:75-76). Videre kan man også se at utvalget av former i disse fasene var langt snevrere enn i YBA (Lolk 2009:71, fig.6). De norske funnene passer tilsynelatende inn i dette mønsteret, til tross for at funnmengdene er langt mer beskjedne og dårligere bevart enn materialet som har ligget til grunn for den danske analysen.

Figur 8-6: Kar (bergartsmagret) fra graver datert til EBA. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

Figur 8-7: «Typiske trekk» for EBA-keramikk, (fra grav 46 Holen): ykke vegger med bulkete overflate og store magringskorn som stikker ut mot overflaten. Foto: ukjent fotograf © Universitetsmuseet i Bergen.

8.3.2 Keramikkskår som heirlooms/arvestykker

Livssyklusen til en gjenstand ender ikke nødvendigvis når det knuses. Knust keramikk har potensial for å tjene til en rekke formål, noe som er kjent fra både arkeologiske kontekster og via etnografiske og samtidige paralleller. Botwid har pekt spesifikt på at praktisk gjenbruk fortsatt er en viktig og naturlig del av keramikkhåndverkets syklus. Bruksområder for «kassert keramikk» kan være fyllmateriale i groper for keramikkbrenning, som varmebeskyttere, lokk (som i grav 22 Vest-Hassel), skrapere i keramikktilvirkning (Räf og Stilborg 1999), som tetningsmiddel i leirkliningskonstruksjoner som bl.a. husvegger og som magringsmiddel, chamotte (Botwid 2016:79). Anvendelsen av chamotte gir en konkret og samtidig symbolsk forbindelse mellom gamle oppmalte skår og ny keramikk. For eksempel har chamotte i BA-keramikk blitt påvist i kar fra Øst- og Sørøst-Sverige, men er påfallende fraværende i de vestlige delene av Sverige og i Danmark. Dette resultatet har blitt tolket som at chamottemagring er en praksis med en regional forankring i Øst-Sverige (Eriksson 2013:344-345). Ettersom andelen chamotte i hvert kar er svært lav gir det ikke utslag på karetts funksjonalitet, men skal heller sees som del av en rituell og symbolsk ladet handling hvor man fysisk innlemmet gamle kar i nye og dermed videreførte mening eller verdi fra et leirkar til et nytt (ibid). Chamottemagring har ikke blitt påvist sikkert i norsk BA-keramikk, men ville potensielt ha åpnet for videre tolkninger og refleksjoner om betydningen av keramikk.

Ingen av de syv EBA-kontekstene med fragmentert keramikk har spor etter kar som er knust på stedet og deretter deponert i graven. Skårene er tilsynelatende gamle bruddstykker, ofte fra flere ulike kar. Woodward definerer arvestykker som personlige gjenstander som har vært i en familie i flere generasjoner og understreker at selv “mundane objects” – som bruddstykker av lokalt tilvirket keramikk – kan ha hatt en viktig sosial verdi for de samfunnene som var knyttet til arvestykkets historie, livssyklus og tilskrivde mening (Woodward 2002:1040). Når et arvestykke deponeres i en grav, utgjør det en materiell og metaforisk forbindelse mellom den avdøde og de etterlevende. For å forsøke å forstå intensjonen ved å deponere

leirkarskår i graver, er det nødvendig å reflektere over den *sosiale og rituelle verdien* som gjenstanden kan ha hatt.

Hvilken symbolikk som har vært bakenforliggende når keramikkskår inkluderes i en grav – ofte side om side med objekter som for oss har en mer åpenbar verdi, som f.eks. bronsesmykker, våpen og redskaper – er noe som har vært lite påaktet i den norske bronsealderlitteraturen (se for øvrig Wangen 2009). Deponering av keramikkskår i graver er imidlertid påvist i flere svenske graver i YBA (Knape 1997:491-493, Eriksson 2009:207). Det som for oss kan fremstå som tilsynelatende verdiløse og ødelagte objekter må tolkes som betydningsfullt når de opptrer som del av en gravleggelse. Et objekts sosiale verdi henger sammen med dens historie, liv og tilskrevne mening. Hvordan en gjenstand er tillagt en sosial eller emosjonell verdi kan stå i kontrast til hvordan utenforstående oppfatter dens verdi. Objekter som ikke har en utpreget verdi, kan innta en posisjon som «arvestykke». Slitte keramikkskår kan ha en kraftfull, iboende sosial verdi. (Woodward 2002:1041).

Jeg vil nå gå nærmere inn på noen spesifikke tolkningsmuligheter for de syv gravene som er i fokus her. Flere av disse gravene har vært omtalt og tolket tidligere i ulike sammenhenger, men jeg vil belyse kontekstene gjennom å fokusere på keramikken.

Holen og Hognestad – dolker og deponeringspraksis

I inhumasjonsgraver kan det være vanskelig å fastslå hvordan keramikken har blitt plassert i forhold til kroppen. Dette fører oss inn på problemet rundt bevaringsforhold av ubrente bein. Tre av kontekstene har faktiske funn av ubrente bein/beinsubstans, de resterende fire er tolket som graver utfra plassering i haug, kistens konstruksjon og sammensetningen av funn, men mangler konkrete funn av menneskelige levninger. Hvis det er funnet bronsegjenstander er plasseringen av disse av betydning ettersom det kan gi en pekepinn om hvordan kroppen har vært plassert (Bergerbrant 2007). Grav 43 Hognestad og grav 36 Holen på Sør-Jæren har begge funn av bronsedolker med spiralornamenterte knapper og i begge gravene er det også påvist ubrente bein. Grav 46 Holen hadde svake spor av ubrente bein som ble funnet i samme lag som bronsegjenstandene. Keramikken skal ha fremkommet i samme del av kisten som der dolken ble funnet, men helt på bunnen (Ab. 1893). Grav 43 Hognestad ble beskrevet

som tilnærmet urørt da den ble åpnet og undersøkt av arkeologer. I kisten ble det funnet beinsubstans og en bronsedolk (Figur 8-8), og rett ved siden av dolken «tre krukkestykker et par cm. fra hverandre» (Bang-Andersen 1936a og b, SMÅ 1936-37). Bronsedolker opptrer i både manns- og kvinnegraver, og ifølge Engedal kan dolkene fra grav 43 Hognestad og 36 Holen knyttes til et nettverk som gikk mellom Jæren og Elbe-Kiel bukten i tidlig periode II (Engedal 2010:129). Videre har det blitt fremhevet at både Holen og Hognestad-gravene har funn av keramikk, noe som sjeldent forekommer i EBA-graver (Engedal 2010:129). Det skal bemerkes at i både grav 36 Holen og 43 Hognestad er skårene deponert i umiddelbar nærhet til dolkene.

Overgangsgraven Meberg - brent eller ubrent?

Fra Grav 23 Meberg på Lista i Vest-Agder ble det i en rundt to meter lang kiste av oppmurte heller, funnet et fullgrepssverd i bronse som kan dateres til periode III (Engedal 2010:133). Tre keramikkskår lå på bunnen av kisten i et kullag anlagt under et lag ildskjøret stein, det siste skåret lå utenfor kisten. Marstrander tolket funnet som en skjelettbegravelse (Marstrander 1950:63-85), men selv om fraværet av bein trolig skyldes forvitring har det blitt påpekt at Meberg-graven må ha involvert ild ved selve anleggelsen (på grunn av det kullblandede laget i bunn), men at den også kan ha involvert kremasjon (Melheim 2006:98). Hypotesen bygger på en antagelse om at asken i brannlaget kan ha inneholdt brente bein, noe som er svært usikkert. Melheim argumenterer imidlertid sterkere for at det eksisterte en symbolsk og rituell sammenheng mellom leirkarskår og kremasjon, og skriver at «forekomsten av keramikk og kull er mulige indikasjoner på en brent begravelse ettersom både leirkarskår og kull nesten bare opptrer i branngraver» (Melheim 2006:98). Argumentasjonen bygger altså på et premiss om at keramikk og kremasjon henger sammen og en antagelse om at denne spesifikke graven enten har inneholdt brente bein, eller at den er et eksempel på en *overgangsgrav*, dvs. hvor kremerte bein opptrer i mannslange kister og er utstyrt som en inhumasjonsbegravelse (Kaul 1998:16). Tolkningen baserer seg på hvordan ufullstendige eller knuste kar blir til symboler på hvordan kremasjonen destruerer den døde kroppen fordi urnene sees som livsbeholdere eller metaforer for kroppen (etter Wangen 1999:196-197). Etter min mening er dette en meningsfull og plausibel tolkning som tar i betraktning både

momentene med urnen som kroppsmetafor (noe jeg vil komme nærmere inn på i neste kapittel) og som også tar hensyn til at keramikk ofte ble deponert ukomplett og i fragmentarisk tilstand. Jeg er imidlertid tvilende til at det skal ha eksistert en entydig sammenheng mellom keramikk og kremasjon slik det tidligere har blitt hevdet (Melheim 2006:99). Ser vi til igjen til Lolks studie av BA-keramikk fra Jylland og Fyn peker hun på at keramikk i inhumasjonsgraver ikke er uvanlig. Det å få keramikk med i graven har ingen entydig sammenheng med kremasjon, men sortimentet av kartyper og karstørrelser endrer seg betraktelig når urnegravsskikken er fullt implementert (Lolk 2009:75). For de norske funnene fremheves det også at selv om det er en klar dominans av keramikk i branngraver i YBA (rundt 77 % av alle gravene med keramikk kan knyttes til kremasjon), har keramikk hatt en plass også i inhumasjonsgraver i EBA. Når det forekommer, er det imidlertid som deponerte fragmentariske keramikkskår, en praksis som må oppfattes som symbolsk og som ser ut til å være forankret i analyseregionen Sør-Vestlandet, nærmere bestemt på Jæren/Lista i EBA. I samme tidsrom eksisterte det en praksis med å deponere hele asbestkeramiske kar i graver innenfor analyseregionen Nordvest-Norge/Nordland – et fenomen som jeg vil diskutere mer inngående nedenfor.

Figur 8-8: Bronsedolken fra grav 43 Hognestad (S6400a). Foto: Terje Tveit © Arkeologisk museum Stavanger.

8.3.3 Molkhaug

Den kanskje mest spesielle av de syv gravene i analyseregionen Sørvest-Norge er grav 38 Molkhaug. Selve haugen inneholdt to gravkamre, det største inneholdt noen få fragmenter av brente menneskebein, men i det minste kammeret ble det funnet ubrente beinrester, sannsynligvis fra en kvinne. I dette minste kammeret, som var rundt 1,5 meter langt, ble det også funnet en tutulus, et lite bronserør som trolig har prydet kanten på snorskjørtene som er kjent fra flere nordiske EBA-graver som Egtvedt, Ølby og Hvidegård (Syvertsen 2003:147, Goldhahn 2007:202). På bunnen av graven ble det funnet en mengde strandsnegler, flintbiter og keramikkskår samt tenner av kalv, hest og hund, klør og bein fra fugl. I tillegg til de to hellekistene var det flere anlegg i haugen som trolig har vært anlagt samtidig som gravleggelsene – et av anleggene har blitt tolket som et ildstedsanlegg hvor det også ble funnet ildslagningsstein og fire oppstilte heller med skålgrophelle i midten (se app. 1). På grunn av sin eklektiske sammensetning av funn, påviste ildstedstreter, helleristninger og anlegg har Molkhaug blitt tolket som graven til en rituell spesialist (Goldhahn 2007:202-203). Molkhaug har paralleller til andre kjente graver som Hvidegård og Maglehøj, som begge regnes å være graver tilhørende rituelle spesialister eller sjamaner/trollmenn. Hvidegårdsgraven og Maglehøj inneholder ikke keramikkskår eller kar, men en rekke små objekter fra dyreriket og menneskeriket lå nedlagt i lærvesker. Innholdet i disse «troldmannstaskene» må oppfattes som amuletter som har hatt en form for magisk funksjon (Jensen 2002:302). Det er mulig at gjenstandene fra Molkhaug opprinnelig har lagt i en lærpung/veske som fra Hvidegård og Maglehøj, men uavhengig av dette er likhetstrekkene ved gjenstandenes sammensetning store. Anleggene rundt hellekistene, bruken av ild og helleristningene gir inntrykk av at det har blitt utført ritualer i forbindelse med gravleggingen i Molkhaug (Syvertsen 2003:147-148, Goldhahn 2007:202-203). De små amulettene er en påminnelse på at tilsynelatende verdiløse objekter som keramikkskår må leses i kraft av sin kontekst. I tilfellet Molkhaug kan keramikkskårene kan ha vært amuletter brukt til helbredning og magi.

8.3.4 Graver med keramikk og maritime elementer

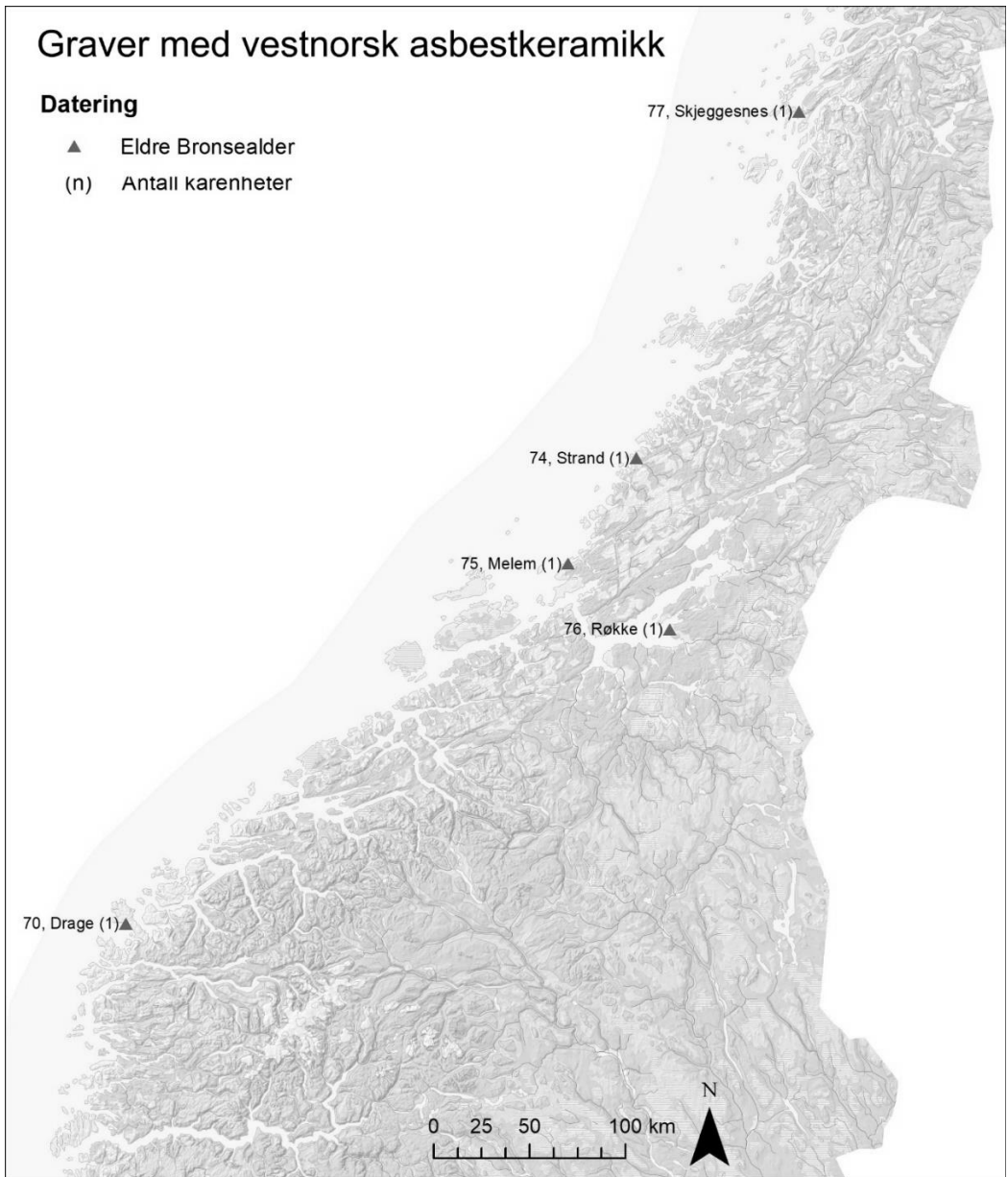
Grav 38 Molhaug har i likhet med tre andre kontekster i analyseregionen, grav 23 Meberg, 50 Myklebust og 53 Viste, innslag av maritime elementer – det vil si at det eksisterer funn i graven som relaterer seg til sjø og vann som snegler, fjæresand, skjell eller strandstein, og hvor disse vurderes som intensjonelt deponerte. Maritime elementer er noe som ofte påtreffes i bronsealdergraver i Norge (Anfinset 2016:18, fig.3) og har av flere blitt vektlagt som et trekk av betydning for ritualene som omga gravleggingen og som et vitnesbyrd om at den bakenforliggende kosmologiske tankegangen i disse områdene kan ha vært særlig knyttet til hav og sjø (Marstrander 1950, Melheim 2002, Nordenborg Myhre 2004, Kvalø 2007, Grønnesby 2009, Anfinset 2016). Skipet står også som en helt sentral del av bronsealderens kosmologi og ikonografi (Kaul 1998). Maritime elementer i graver har også blitt påpekt som et moment av rituell betydning på Skjælland (Appel og Pantman 2013) og i Sverige (Berntsson 2005:136-140). I disse områdene finnes det også eksempler på tang eller sjøgress som har blitt intensjonelt deponert i graven. Tang og sjøgress kan ha hatt ulike praktiske betydninger for bronsealdermenneskene, men fremstår også som uttrykk for at man ønsket å inkludere «havet i graven» (Berntsson 2005:136). For de norske gravene er det interessant at sneglene, skjellene, sanden og steinene som er funnet i bronsealdergravene skriver seg i umiddelbar nærhet til eller i tidevannssonen og overgangen mellom land og sjø (Anfinset 2016:21-22). Som påpekt av Berntsson viser bronsealdermenneskenes ritualer en særlig interesse for liminale steder og tilstander. Våtmarker utgjør grensesteder mellom land og vann og defineres av Merete Moe Henriksen som «alle miljø, naturlige og menneskeskapte, hvor vann inngår som et sentralt element». At en rekke depotfunn fra bronsealder skriver seg fra våtmarker understreker fokuset på liminalitet. Det skal også nevnes at flere myrfunne gjenstander må antas å ha vært nedlagte i kanten av åpent vann (Moe Henriksen 2014:34-35). Båtristninger og figurativ bergkunst har vært plassert i og i nærheten av overgangssonen, og gravrøysene fra perioden ble også anlagt med utsikt over sjøen eller skipsleden. Snegler, skjell, strand og strandsteiner kan oppfattes som symbolske uttrykk for grensene mellom land og vann og et uttrykk for liminalitet (Berntsson 2005:127). Tilstedeværelsen og betydningen av maritime elementer i gravene kan

ikke knyttes spesifikt til keramikk i graver. Maritime elementer i bronsealdergraver må sees som et uttrykk for den store rituelle og kosmologiske betydningen som sjøen har hatt for bronsealderens mennesker (Berntsson 2005:125), noe som også kommer til syne gjennom bergkunstens og gravenes liminale plassering, i overgangssonene mellom land og vann (Wrigglesworth 2011:232).

8.4 Nord-Vestlandet/Nordland

Den nordligste analyseregionen, Nord-Vestlandet/Nordland, strekker seg fra Selje ved Stad i Sogn og Fjordane til Alstahaug i Nordland. Fra dette området er det kjent fem sikre gravkontekster med vestnorsk asbestkeramikk som kan dateres innenfor EBA (Figur 8-9). Området er stort i utstrekning, men gravene gir et homogent uttrykk. Samtlige er anlagt som primærgraver i røyser i mannslange kammer og tolkes som inhumasjonsgraver. To av gravene har funn av bronsegjenstander fra henholdsvis periode II/III og periode III. De øvrige gravene dateres til EBA utfra gravskikk (primærgrav i mannslangt kammer i røys) og utfra keramikken (Ågotnes 1986a se også

Figur 8-10). Alle gravene har funn av ett enkelt kar av vestnorsk asbestkeramikk – enten helt eller rekonstruerbart, og keramikken utviser stor likhet i form og størrelse (Figur 8-12). Det ser altså ut til at det har eksistert en felles idé/tradisjon for hvilke kar som ble innlemmet i røysgravene langs kysten av Nordvest-Norge i tidsrommet EBA II/III (Figur 8-12). I det følgende vil jeg gjennomgå og diskutere kontekstene og keramikken. Til slutt vil jeg demonstrere og diskutere hvordan den vestnorske asbestkeramikken kan knyttes direkte til nettverk og forbindelser mellom Nord-Vestlandet/Nordland og Skjælland i EBA.

Figur 8-9: Distribusjonskart over graver med vestnorsk asbestkeramikk fra EBA. Kart: Henriette Hop Wendelbo.

Kontekst	Antall kar	Assosierte funn	Bein	Datering
70 Drage	1 asbestmagret			EBA (III?)
74 Osen	1 asbestmagret	Strandsand (15 cm.) på kistens bunn		EBA
75 Melem	1 asbestmagret	Skjellsand i bunnen av kisten	ubrente bein	EBA
76 Røkke	1 asbestmagret	Tutulus, nål med spiralhode, halskragefragment med sirkel/spiraldekor, fragmenter av spiralfingerring	ubrente bein fra to individ	EBA II/III
77 Skjeggesnes	1 asbestmagret	Rakekniv m. stilisert dyrehode, fragmenter av bronsenål	ubrente bein fra to individ	EBA III

Figur 8-10: Oversikt over graver med vestnorsk asbestkeramikk fra EBA.

8.4.1 Likbehandling, keramikk og datering

Som nevnt tolkes de fem gravene med vestnorsk asbestkeramikk som inhumasjonsgraver. Tre av disse har funn av ubrente menneskebein, mens to av gravene ikke har beinform. Det er ikke funnet spor av ild/kull eller brente bein i noen av gravene, noe som taler mot mulige kremasjoner. To av gravene med beinform er dobbeltgraver, og disse har også funn av bronsegjenstander som gir en tentativ datering for «fenomenet» inhumasjon og vestnorsk asbestkeramikk til periode II/III. Jeg vil komme tilbake til gravene med bronsegjenstander, men vil først redegjøre for de tre øvrige gravene som ikke har bronsefunn.

Fra Selje ved Stad i Sogn og Fjordane er det etter min kjennskap funnet én enkelt bronsealdergrav med keramikk (grav 70, Drage). Leirkaret lå i «en muret grav» på om lag 60x120 cm.²³, uten øvrige funn (Ab. 1890). Det ble ikke funnet bein i graven, noe som kan skyldes bevaringsforhold ettersom røysen er tørrmurt og området ligger nært vannet ved den værharde Stadtkysten. Det antas at graven skriver seg fra EBA II eller III både med hensyn til gravkonstruksjon/plassering og utfra likheter med karene fra de to daterbare kontekstene. Karet fra grav 70 Drage er tilnærmet helt, kun med små

²³ I funnbeskrivelsen fra 1889 beskrives graven som «2 alen lang og 1 alen bred». Lengdemålet *alen* har variert stort gjennom tidene, men da metersystemet ble innført i 1875 ble en alen definert som 60 cm. (Alen, Store Norske leksikon. <https://snl.no/alen>. Besøkt: 01.02.2018).

skader på munningsranden. To av gravene er fra Sør-Trøndelag (grav 74 Strand og grav 75 Melem). Karet fra Strand ble funnet i en langrøys i en kiste på om lag 60x200 cm., hvor bunnen var dekket av et 15 cm. dypt lag fin strandsand. Det ble ikke funnet bein i kisten. Gravformen og keramikken peker mot EBA. Inklusjonen av maritime elementer (særlig strandsand) er kjent fra flere graver i Trøndelag og 14C dateringer viser en konsentrasjon rundt tidsrommet periode II/III (Grønnesby 2009:70). Dette setter praksisen inn i en større sammenheng og er med på å underbygge dateringsanslaget.

Grav 75 Melem, inneholdt ubrente menneskebein i tillegg til bruddstykker av et leirkar av type vestnorsk asbestkeramikk. Omtrent halve graven var tilrotet og hodeskallen var knust. Det er noe usikkerhet rundt karets opprinnelige posisjon i kisten og om det var nedlagt i ett stykke, men ifølge den faglige etterundersøkelsen ble keramikken funnet i kistens vestre kant (Irgens Larsen 1926). Stratigrafien er beskrevet utfra den urørte delen av graven hvor det var et lag med mindre stein under dekkhellen, deretter muldjord, et lag håndstore stein og til slutt skjellsand. Graven hadde ingen bunnhelle, og både keramikk og ubrente bein ble funnet helt på bunnen i skjellsanden.

Den nordligste av gravene er grav 77 Skjeggesnes i Nordland (Figur 8-11), som på grunnlag av rakekniven i bronse kan plasseres i periode III (Engedal 2010:59). Konteksten er en ubrent dobbeltgrav, og osteologiske undersøkelser tyder på en mann mellom 35 og 50 år og 176 cm. høy, og en kvinne (eller mann) mellom 30-40 år og 157 cm. høy (Fyllingen 2003:37, tab. 3). De største beinene ble antatt å ligge i primært leie, men både bein og gjenstander syntes å ha blitt «(...) trukket omkring og ev. ut av gravkammeret av smånagere (...)» (Egenæs Lund 1963: IV), noe som underbygges av store mengder skjelettdeler av lemen funnet i graven og rundtom i røysen. Bunnpartiet av karet skal ha blitt påtruffet i kistens søndre del, oppå skjelettdeler. Det kommer ikke tydelig frem hvor de andre skårene ble funnet, muligens i samme del av kisten som bunnskåret, men trolig dypere nede ettersom de er bedre bevarte (Egenæs Lund 1963). Karet har en dårlig bevart/forvitret overflate og kan delvis rekonstrueres.

Figur 8-11: Gravgodset fra grav 77 Skjeggnes i Alstahaug (T18383 a-c). Et kar av asbestkeramikk, en nål av bronse og rakekniv med dyrehode. (Binns 1985:168. Foto: Per. E. Fredriksen © Vitenskapsmuseet).

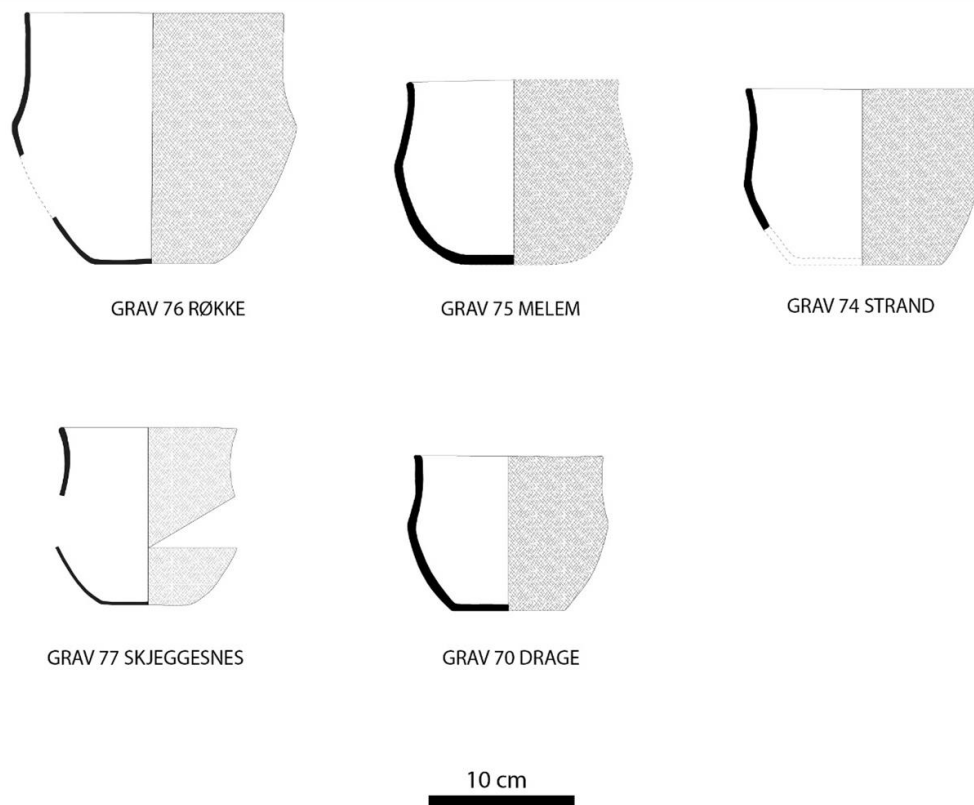
Grav 76 Røkke i Stjørdal er også en dobbeltgrav, sannsynligvis en mann og en kvinne, «andføttes» i en steinkiste. Leirkaret var plassert bak hodet til det største individet, og bronsegenstandene – en tutulus, halskrage, nål med spiralhode og fragmenter av spiralfingerringe – var plassert på og ved kroppen til det minste individet. Graven ble undersøkt på svært hardhendt vis, noe som førte til at leirkaret og de to hodeskallene ble knust. (Ab.1881). Graven fra Røkke kan knyttes til et større gravrøyskompleks fra hovedsakelig EBA II og III som strekker seg langs hele østsiden av Trondheimsfjorden, og hvor flere av røysene har gitt funn av bronsegenstander (Rygh 1906, Grønnesby 2012:178, 179). Graven fra Røkke er imidlertid den eneste av disse gravene som har funn av keramikk.

8.4.2 Betraktninger rundt keramikken

Det antas altså at samtlige fem kar fra disse gravene ble deponert hele. Dette kan fastslås sikkert for grav 70 Drage, 74 Strand og 76 Røkke. Det er også sannsynlig at leirkaret i grav 75 Melem var nedsatt helt, men utfra funnbeskrivelsene vet vi at både leirkaret og de to hodeskallene i graven ble knust av finnerne (Ab.1881). Leirkaret i grav 77 Skjeggnes har gått delvis i oppløsning, men skårene er nokså store og stammer alle fra ett enkelt kar. Samtlige kar i denne gruppen er magret med fliser av asbest og er gjennomgående tynnveggede og lette. Tykkelsen varierer utfra hvor på karet skåret har sittet, men tykkelsen for hals- og bukskår er rundt 2-5 mm. Et par av karene har noe usikre høydemål, men faller innunder gruppen mellomstore og små kar. Med et lite forbehold har størrelsen vært 10,5-16 cm. høye, med rand-diameter fra 11-16,5 cm. Da Ågotnes klassifiserte den nordvestnorske asbestkeramikken ble keramikken fra EBA beskrevet som tynnveggede kar med konkav-konvekse vegger med markert vinklet overgang, og omtalt som konkav-konvekse kar. Jeg stiller meg bak Ågotnes' klassifikasjon, men velger å anvende begrepet «karinert» eller «s-form karinert» ettersom det er et begrep som utgår fra keramikens mest distinkte trekk – den tydelige bukknekken. Alle karene er altså s-formet karinert, og tre av disse har også forsenket bukparti.

Som vi kan se har altså keramikken fra disse fem gravene et svært homogent uttrykk (Figur 8-12). Gravene er anlagt i lignende områder, rettet mot kyst og hav, men det totale geografiske området er stort i utstrekning. Utfra det vi foreløpig vet om karformer på asbestkeramiske lokaliteter har ikke s-formet karinerte kar av typen som vi ser fra gravene vært påvist i andre asbestkeramiske kontekster fra EBA (Høgestøl et al. 1995, Hop 2011, 2016). Dette kan muligens indikere at karformen og kartypen var underlagt spesielle konvensjoner og at den var reservert for graver. Kanskje er denne spesifikke typen vestnorsk asbestkeramikk eksempel på primære kar, utformet for å anvendes i graver. Det må sies at fremtidige funn eller forbedrede rekonstruksjonsforsøk for boplassfunn av vestnorsk asbestkeramikk kanskje vil kunne utfordre en slik påstand. Det er ikke utenkelig at tilsvarende karformer også finnes i

andre kontekster, men enn så lenge er inntrykket at dette var en kartype som var foretrukket eller reservert for graver.

Figur 8-12: Vestnorsk asbestkeramikk fra graver, datert til EBA. Gravene ligger langs kysten av Nord-Vestlandet/Nordland. Alle kar er klassifiserte som s-formet karinert og har lignende form og størrelse. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

8.5 Nettverk og forbindelser belyst gjennom graver med vestnorsk asbestkeramikk

Homogeniteten i de fem asbestkeramiske gravene viser seg altså i de store morfologiske likhetene, men også gjennom et felles deponeringsmønster hvor man har deponert ett helt leirkar i hver av gravene/røysene. To graver (grav 76 Røkke og 77 Skjeggesnes) har også funn av bronsegjenstander og er i tillegg dobbeltgraver. Videre er alle inhumasjonsgraver anlagt i røyser med nær forbindelse til sjø/vann, noe

som gjør det nærliggende å knytte gravene til et maritimt orientert nettverk hvor man gjennom gravskikken ser en kulturell forankring – eller forbindelse – til det Sør-Skandinaviske bronsealderkomplekset. Som nevnt i kap. 1 er spørsmålet om *hva* som ble utvekslet fra Nord- til Sør-Skandinavia et usikkerhetsmoment i forskningen. Det kan ha blitt utvekslet kleberstein til støpeformer fra Norge til Sør-Skandinavia (Rønne 1996, Sørensen 2014:46), mens pelsverk, hematitt (malingsstein), voks og tjære er andre mulige varer som kan ha blitt eksportert fra nord, men som det er vanskelig å finne belegg for i det arkeologiske materialet (Rønne 1996, Jensen 2002:211, Engedal 2010:233-234). Nylig har ull og andre produkter knyttet til sauehold igjen blitt aktualisert som av essensiell verdi for samfunnene langs vestkysten av Norge, og det har blitt foreslått eksport av ull fra norske områder hvor det var sauehold (Oma 2018:100). De eldre teoriene om at pels, jakt- og fangstprodukter var viktige eksportvarer, har man blitt påminnet om gjennom de store mengder gjenstander knyttet til jakt og fangst som har smeltet frem fra isfonner på høyfjellet (Austvoll 2019:191-192). Mennesker, i form av slaver, kan også ha inngått som «kapital» i nettverk (Kristiansen 2016:108, Ling, Earle og Kristiansen 2018). Ekteskapsallianser blir ofte tatt for gitt, men må ha vært avgjørende for opprettholdelsen av kontaktnett (Kristiansen og Larsson 2005: 236). I sum kan man si at ulike relasjoner har i ulik grad ført til utveksling av objekter, men det er sjeldent at «norske» funn påtreffes i Sør-Skandinavia. Et slik sjeldenhet finnes imidlertid i dette funntilfanget – i form av et leirkar av type vestnorsk asbestkeramikk i en dansk høystatusgrav (Figur 8-14).

8.5.1 Guldhøj på Skjælland – et møte mellom eliter?

Det eneste asbestkeramiske funnet som er kjent fra en sikker *gravkontekst* lenger sør enn Selje i Sogn og Fjordane, er kuriøst nok fra gravhaugen *Guldhøj* i Jægersborg Hegn på Skjælland i Danmark (Figur 8-13)²⁴. Karet er et unikum i dansk sammenheng, men asbestmagringen, den karinerte formen, karstørrelsen og

²⁴ Jeg ble gjort oppmerksom på dette funnet etter at daværende stipendiat ved Nasjonalmuseet i København, Lasse Sørensen og museumsinspektør Poul Otto Nielsen tok kontakt og informerte om at det fantes et asbestmagret leirkar i samlingene. Jeg fikk deretter anledning til å studere karet ved selvsyn. Funnet er magasinert på Nasjonalmuseet i København under museumsnummeret NM 25762.

dateringen harmonerer svært godt med den vestnorske asbestkeramikken fra de nevnte fem gravene i området Nord-Vestlandet/Nordland i EBA II/III (Figur 8-12). Funnet åpner opp for nye perspektiver om hvilke forbindelser som kan ha eksistert mellom høystatusmiljøer i Norge og på Skjælland. Skjælland er et område som har vært mindre utforsket som mulig kontaktområde for Norge i bronsealderen – i alle fall inntil nylig (Engedal 2010, Hornstrup 2011, Sørensen 2014).

Figur 8-13: Distribusjonskart over graver med vestnorsk asbestkeramik, inkludert Guldhøj i Jægersborg Hegn på Nord-Skjælland. Kart: Henriette Hop Wendelbo.

Graven og gravgodset

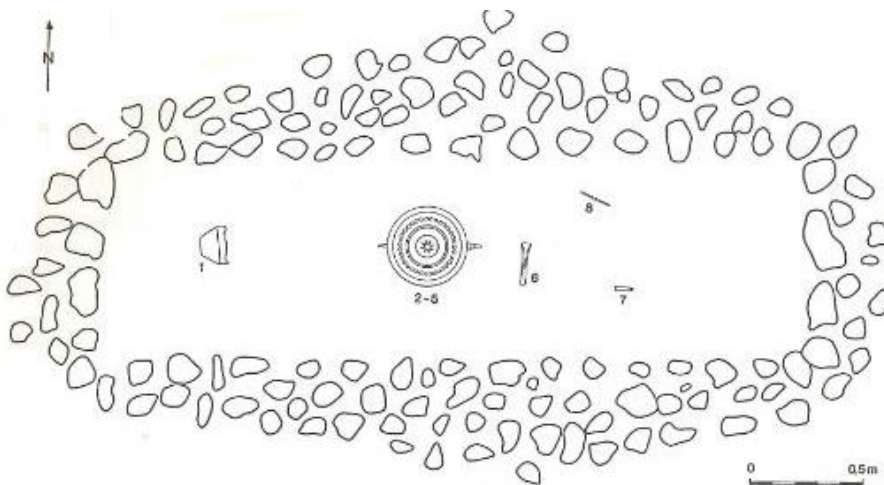
Guldhøj er lokalisert i Jægersborg Hegn nord for København (Aner og Kersten 1973:147-148, Abb.92, Tafel 88.). Området er opprinnelig en innhegnet jaktmark som ble oppført av Christian V på 1600-tallet, og går under navnet «Dyrehaven». I dag er Jægersborg Hegn et skogs- og rekreasjonsområde med rikt dyre- og planteliv, og er et område hvor det finnes en rekke fornminner. Guldhøj er i dag omringet av skog, men lå opprinnelig i fritt terreng med storslått utsyn over Øresund (Kaul 2009)²⁵²⁶. Guldhøj er en grav som utfra både beliggenhet og innhold trygt kan betegnes som «høystatusgrav». Haugen målte ved utgravning 3,75 m i høyde og 94 m i omkrets og ble utgravd i 1863 av Kong Frederik 7 (Aner og Kersten 1973:147-148). I en steinpakning i sentrum av haugen lå restene av en eikekiste med gravgods (Figur 8-15), og gjenstandenes plassering indikerer at den avdøde trolig har ligget på ryggen med hodet mot øst. Vest i kisten stod leirkaret – dekket av sot og fylt med jord, i østenden lå en pålstav, meisel og pren av bronse. Oppå den døde bryst var det plassert et bronsesverd, en beltekrok og deler av en beltespenne av bronse som var dekket av en 35 cm. i diameter dekorert gullskive av tynt gullblikk (Figur 8-16). Ovenfor gullskiven ble det observert biter av lær, og under gullskiven ble det observert en gul, fettrik masse som var dekket av et lag med sjøtang. Gravens bunn var dekket av små rullesteiner og strandstein. Graven kan dateres til periode II (Aner og Kersten 1973:147-148, Abb.92, Tafel 88, Jensen 2002:278-279).

²⁵ <https://historiskatlas.dk/@55.7914250.12.5773981.15z> (Hentet: 04.12.2018).

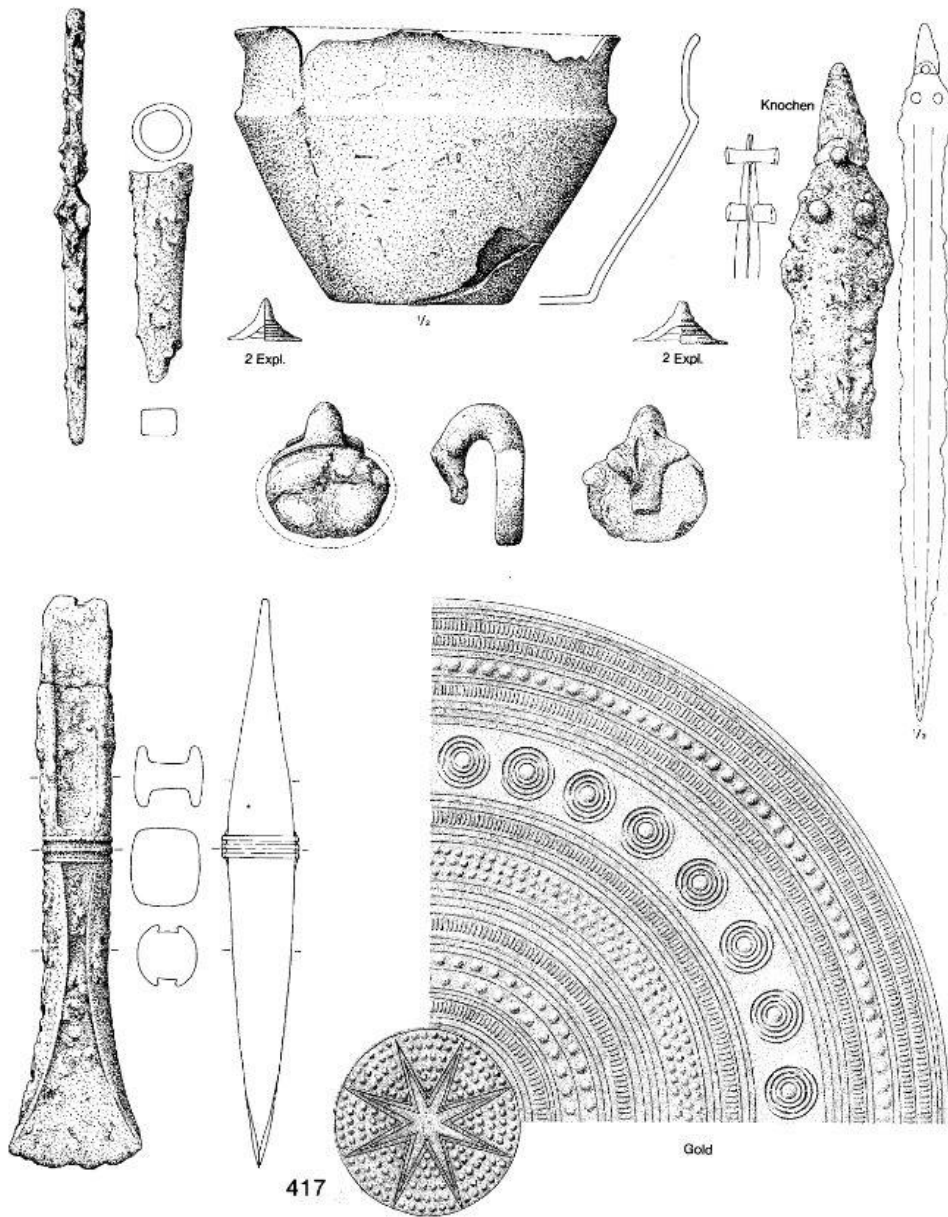
²⁶ <https://naturstyrelsen.dk/naturoplevelser/naturguider/jaegersborg-hegn/historie/> (Hentet: 04.12.2018).

Figur 8-14: Asbestkeramikken fra Jægersborg Hegn (Museumsnummer: NM 25762). (Sørensen 2014:4, Fig. VI. 54. Foto: Lasse Sørensen).

Figur 8-15: Plantegning av kisten i Guldhøj med gravgodsets plassering. Leirkaret er lengst til venstre (nr. 1). (Aner og Kersten 1973: Tafel 88).

Ksp. Søllerød, Jægersborg Hegn: 417 (CF).

Figur 8-16: Gravgodset fra Guldhøj, plansje. (Aner og Kersten 1973, Abb.92, Tafeln 88).

Vestnorsk asbestkeramikk og sjællandske forbindelser

Det må understrekes at karet fra Jægersborg Hegn er helt unikt i dansk sammenheng. Foreløpig er det ikke gjort proveniensanalyser av gods eller magring, men det har blitt utført tekniske analyser som konstaterer at karet er magret med fliser av krysotilasbest, et mineral som ikke finnes naturlig i Danmark (Christensen 2014:1) Krysotilasbest er den vanligste asbesttypen i Norge og opptrer ofte i forbindelse med kleberstein (Neumann 1985:219). Kleberstein finnes i store mengder i Norge (Hansen og Storemyr 2017:10) og ble anvendt til støpeformer og digler i bronsealderen. Funn av klebersteins-støpeformer er kjent i Sør-Skandinavia, men ikke i store mengder (Weiler 1994:116 ff., Sørensen 2014:46, Fig. VI, 57 m.ref). Klebersteinsstøpeformer for pålstaver er kjent fra nordre Skjælland (Jantzen 2008, Sørensen 2014:43). Det er imidlertid ikke undersøkt om pålstaven fra Guldhøy (Figur 8-16) er av samme type som ble produsert i klebersteins-støpeformene.

Engedal har argumentert for at det eksisterte et nettverk mellom Trondheimsfjorden, Jæren, Skjælland og det sørlige grenseområdet for den nordiske bronsealderen i dagens Nord-Tyskland (*Lüneburg Heide*) i slutten av EBA II/overgangen EBA II/III (Engedal 2010:77-78). Hypotesen om dette nettverket, referert til av Engedal som *The Kleppe II-Gjørsv-Vigrestad-Rykkja phenomenon*, bygger på at fire EBA-graver (deriblant grav 76 Rykkja), har bronsefunn som peker mot Lüneburg Heide-området og Skjælland (Engedal 2010:77-78). Spiralnåler fra både Rykkja og Gjørsv i Nord-Trøndelag, en belteplate fra Kleppe og en nål/brosje fra Vigrestad i Hå er ifølge Engedal eksempler på hybridisering mellom Lüneburgske og nordiske former. Mer spesifikt tolkes Vigrestad-brosjen som en hybrid, en nordisk nål som kombinerer elementer fra hår-brosjer/*Haarknoten-fibel* og nåler med plateformet hode (disc-headed pins) som begge er karakteristiske for Lüneburg Heide (se Bergerbrant 2007:91).

“The extraordinary assemblages from Vigrestad, Kleppe II, Gjørsv and Rykkja I (...) points to an innovative network involving persons from Zealand with intimate relations to Schleswig-Holstein and the Lüneburg area.” (Engedal 2010:130)

Det som er særlig interessant med Engedals teori er at grav 76 Rykkja kobles direkte til et nord-europeisk nettverk som blant annet involverte personer fra Skjælland og hvor Guldhøj også nevnes spesifikt. Belteplaten fra Kleppe II er dekorert med spiraler i tre soner rundt et stjernemønster, en stil og teknikk som har paralleller nettopp i gullskiven fra Guldhøj i tillegg til en rekke kjente praktfunn som bl.a. bronsekarene fra Gyldensgård, Bornholm og Kivikgraven i Skåne til gullhattene fra Schifferstadt i Tyskland (Engedal 2010:77-78 m.ref). Indirekte kobles altså Rykkja-graven sammen med Guldhøj gjennom et elitenettverk. Forbindelsen baserer seg på fellesmomenter i bronse- og gullgjenstander, *uten* bevissthet om at leirkaret fra Guldhøj gir en direkte kobling til Nordvest-Norge. Hornstrup er en av få danske arkeologer som har undersøkt forbindelsene mellom Norge og Danmark i EBA komparativt. Den tradisjonelle antagelsen har vært at Nord-Jylland/Thy har vært det fremste innflytelsesområdet for Norge under EBA, men dette har blitt utfordret av Hornstrup. Hun peker på at flere gjenstander fra EBA II-kontekster på Sør-Vestlandet er laget av, eller under innflytelse av, bronsestøpere i sjællandsk tradisjon. Rege-Graven i Sola i Rogaland er et eksempel hvor de fleste av gjenstandene peker mot Skjælland utfra komposisjon og utførelse av dekor (Hornstrup 2011:148, 151). Et annet moment som er verdt å påpeke er Guldhøj har flere innslag av maritime elementer, noe som også opptrer i flere kystnære bronsealdergraver i Norge. Inklusjoner av skjell, snegler, sandstein og strandsand er kjent fra Nordsjælland i bronsealder, i tillegg finnes det flere eksempler på at kister og urner har blitt pakket inn i tang (Berntsson 2005:136-137, Appel og Pantmann 2013:105-108). Tilstedeværelsen av maritime elementer i graver fra danske kystområder og avbildninger av skip på ristninger og bronser, har ofte blitt tolket i rituell og symbolsk retning, men må også ha representert viktige ressurser og en sentral del av livsgrunnlaget i kystområdene (Appel og Pantmann 2013). Det er naturlig å se for seg at den maritime bronsealderidentiteten har vært sterk også langs kysten av Norge, og at den kom til uttrykk på ulike måter: gjennom ristningenes plassering i landskapet og dens motiver (Wriggelsworth 2011), gravrøyenes plassering og konstruksjon (Grønnesby 2009, Austvoll 2018), og tidvis også gjennom maritime innslag i gravgodset (Kvalø 2007, Grønnesby 2009, Anfinset 2016).

Karet fra Guldhøj

Med sin noe beskjedne fremtoning fremstår leirkaret som en kontrast til det rike og praktfulle gravgodset i Guldhøj. Som en konsekvens har det heller ikke blitt trukket frem som en nevneverdig del av funntilfanget, med unntak av Lasse Sørensen som fremhever karet som et direkte vitnesbyrd om at det ble foretatt ekspedisjoner mellom Sør-Skandinavia og Vest-Norge (Sørensen 2014). Men hva kan vestnorsk asbestkeramikk i en dansk høystatusgrav ha representert?

Først og fremst er det ikke grunnlag for å påstå at asbestkeramikk var etterspurt i Sør-Skandinavia. Så vidt meg bekjent er funnet unikt. Ser vi på Guldhøj og de andre fem norske gravene med lignende kar, får man inntrykk av at gravene tok del i et elitenettverk og at karet i Guldhøj må ha representert noe inn i dette nettverket. Karet kan ha blitt nedlagt i graven som en suvenir fra en ekspedisjon, men kan også ha representert en forbindelse mellom den avdøde og et menneske (en ektefelle?) fra Nordvest-Norge/Nordland. Elitenettverket mellom Rykkja og Skjælland kan forklares som CoP i konstellasjon, hvor det finnes forbindelser i form av overlappende stiler og praksiser (demonstrert gjennom bronsegjenstander og gravskikk), men også grenseobjekter som kommuniserer på tvers av grenser, men som er karakteristiske for sine respektive områder. Ifølge Wenger bærer artefakter med seg deler av den lokale identiteten der hvor den ble tilvirket (Wenger 1998:88-93), som et slags emblem eller en materiell manifestasjon av en spesifikk og kanskje også stedbunden identitet. I lys av denne tankegangen kan karet ha vært ansett som verdifullt og/eller eksotisk – både utfra hvilke forbindelser det representerte og hvilken identitet den signaliserte. Et annet moment er at karet (også) kan ha blitt verdsatt i kraft av sin egenart.

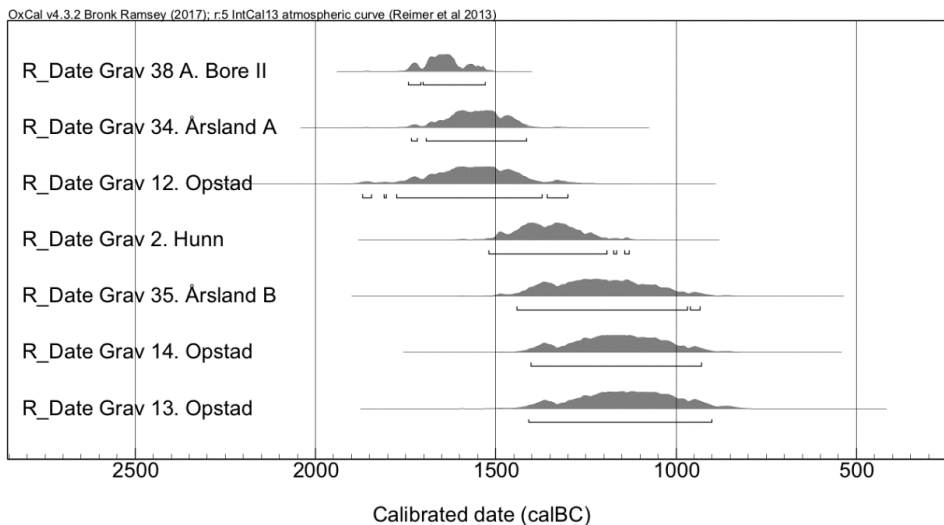
Sammenlignet med bergartsmagrede kar av lignende størrelse i Sør-Skandinavia i EBA, er vestnorsk asbestkeramikk lett og tynnvegget. Krysotilasbest – som er påvist i karet fra Guldhøj – er særlig smidig og har egenskapen at den kan spaltes i tynne tråder (Neumann 1985:219). Asbesttrådene fungerer som en form for armering av godset, som gjør det mulig å lage tynnveggede kar som er sterke og holdbare. De tynne veggene og det lette godset kan ha blitt ansett som noe egenartet og spesielt i sammenligning med de tykkveggede, og som regel tunge bergartsmagrede leirkar som var vanlig i Sør-Skandinavia på denne tiden.

Hvilken praktisk funksjon karet har vært egnet for kan også gi en pekepinn på hvordan det skal tolkes, men som nevnt i kap. 3 er den arkeologiske kunnskapen rundt asbestkeramikkenes bruksområder uavklart. Det finnes en etnografisk beskrivelse av Oropom-folket i Karamoja-distriktet i Uganda hvor kar med asbestmagring ble særlig foretrukket til matlaging og hvor asbestmagring ble sagt å forlenge krukkenes levetid og redusere ødeleggelse ved gjentatt bruk (Wilson 1973:300-302). Eksperimentelle forsøk har vist at leirkar med asbestmagring er funksjonelle som kokekar (Sundquist 2000:66), men i realiteten vet man ikke mer om hvilken funksjon slike kar har hatt. Hvorvidt vi egentlig kan bruke analogier om karbruk fra Sør-Skandinavia, hvor lipidanalyser viser at leirkar ble brukt til prosessering fremfor koking (Eriksson 2009:168, Isaksson 2009:138), for å bygge hypoteser om bruksområdene for vestnorsk asbestkeramikk, er også diskutabelt. Når det gjelder karet fra Guldhøj ble det påvist matskorpe som har blitt analysert. Matskorpen inneholdt en type lipider (euruca-syre) som finnes i raps og sennep, men det har ikke vært mulig å stadfeste nærmere hva karet kan ha inneholdt (Christensen 2014:4). I funngjennomgangen ble det observert matskorpe også på asbestkeramikken fra grav 74 Strand, grav 76 Røkke og grav 77 Skjeggesnes. I tillegg har karet fra grav 70 Drage rester av et hvitt, tykt belegg på innsiden som muligens kan være matskorpe. Ingen av disse norske funnene har blitt analysert, men det er nærliggende å tenke seg at matskorpen/belegget har blitt avsatt fordi karene ble nedsatt i gravene med innhold av mat eller drikke. Mat og drikke har trolig vært en viktig del av gravritualet gjennom store deler av forhistorien, enten for konsum under begravelseritualene eller som proviant for den døde. Hvilke kar man til slutt valgte å inkludere i gravene må ha blitt valgt ut og valgt bort med hensikt og utfra kulturelle og sosiale normer.

8.6 Sammenfattende diskusjon – EBA

8.6.1 Bergartsmagret keramikk i EBA graver - bruddstykker av en helhet

Med unntak av den vestnorske asbestkeramikken er det vanskelig å si noe særlig om den bergartsmagrede keramikens morfologi og særtrekk i EBA utfra gravfunnene. Dette skyldes i stor grad at antallet hele og rekonstruerbare kar er lavt, noe som skyldes to hovedfaktorer: en praksis med nedleggelser av fragmentert keramikk i graver og til dels også egenskaper ved keramikken som gjør bevaringsgraden dårlig. Det må her henvises til diskusjonene for de enkelte kontekstene tidligere i dette kapitlet, men i sum ser vi et begrenset formutvalg, i hovedsak små til mellomstore kar med grovt og tungt gods og variasjon i deponeringsmønstre innenfor de to områdene som har graver med funn av keramikk i EBA. Kildetilfanget er begrenset, og nye funn kan endre bildet, men utfra dette materialtilfanget trer det frem et regionalt mønster for deponeringspraksis. Tidlige eksempler på urnegraver på Østlandet og fragmenterte skår på Sør-Vestlandet vitner om at det eksisterte ulike praksiser og symbolske assosiasjoner knyttet til nedleggelse av keramikk i graver i EBA. Flere av kontekstene er ¹⁴C datert, men det foreligger ingen dateringer direkte på keramikk (Figur 8-17).

Figur 8-17: ^{14}C daterte graver med keramikk fra EBA, kalibrert i OxCal v.4.3.2 (Bronk Ramsey 2017, Reimer et al. 2013).

8.6.2 Vestnorsk asbestkeramikk i graver – et uttrykk for regional identitet?

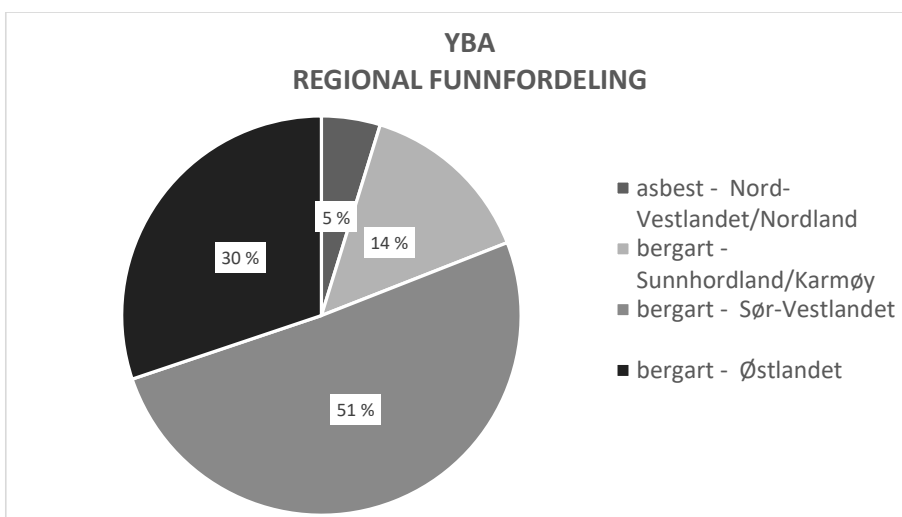
Som vist i kap. 3, er asbestkeramikk et komplekst begrep som favner bredt både kronologisk og regionalt. Utbredelsesområdet for *boplasser* med vestnorsk asbestkeramikk strekker seg fra Troms til Rogaland, muligens også Vest-Agder. Utbredelsen av *graver* med slik keramikk er imidlertid avgrenset til nord for Sognefjorden. I gravene fremstår den vestnorske asbestkeramikken og deponeringspraksisen som svært homogen: inhumasjonsgraver i røyser med ett enkelt lite/mellomstort kar med s-form og karinert profil. I to tilfeller er røysene utstyrt med nordiske bronsegjenstander og dateringene av gravene spenner fra EBA II til EBA III. Hvordan vestnorsk asbestkeramikk fra EBA-boplasser ser ut, vet vi mindre om. Samtidig som at keramikken fra alle disse gravene fremstår som morfologisk homogene, må også vestnorsk asbestkeramikk regnes som en hybrid teknologi: trekket med asbestmagring må relateres til den fennoskandiske asbestmagringstradisjonen, men utover dette er det tilsynelatende få likheter. Karinerte kar er heller ikke særlig vanlig i Sør-Skandinavia på denne tiden. Et

alternativ for å forsøke å forstå hvorfor man begynner å lage karinerte kar på Nord-Vestlandet i periode II er gjennom de antatte forbindelsene til Únětice i Sunnmøre, Sogn og Fjordane og Trøndelag som viser seg i noen av de eldste metallfunn i området (Aakvik 2000:17-18,72). I Únětice-keramikk fra tiden rundt periode II er karinerte kar med forsenket buk et vanlig og fremtredende trekk (Coles og Harding 1979:30, fig.10, 3-6, Czebreszuk 2013:776-777, fig. 42.3.2., Jiráň, L. et al 2013:799-780, fig.43.4.1). Det vil også være viktig å se nærmere på den mulige koblingen mellom vestnorsk asbestkeramik og IT/TK-keramikk eller andre samtidige fennoskandiske keramikktyper. Ser man til gravskikk er det igjen forbindelsene mot sør som peker seg ut. Hvis vi igjen trekker inn tanken om at en gjenstand kan fungere som et emblem på den lokale identiteten der hvor den ble tilvirket (Wenger 1998:88-93), gir det mening at asbestkeramikk i graver var noe som kun fungerte i visse deler av det totalt sett store utbredelsesområdet. Det er også mulig at den vestnorske asbestkeramikken fra gravene var uformet spesifikt for graver, og at de dermed kan kategoriseres som primære kar. På den andre siden er kunnskapen om morfologi og attributter for vestnorsk asbestkeramikk i EBA fra andre type kontekster for begrenset til å trekke en slik slutning. Tilstedeværelsen av vestnorsk asbestkeramikk i Guldhøj på Skjælland synes å forsterke at karene ble assosierte med en bestemt stedbunden identitet. I en slik sammenheng fremstår karet som en eksotisk gjenstand/suvenir, og som et tydelig vitnesbyrd om de forbindelser som eksisterte mellom Skjælland og Nordvest-Norge/Nordland.

9. Yngre Bronsealder (1100-500 f.Kr.)

I overgangen til YBA blir anvendelsen av leirkar som urner utbredt som del av påvirkningen fra urnemarkskulturen, og kremasjon blir enerådende likbehandling (Coles og Harding 1979:493, Kristiansen 1998:63, Harding 2000:76).

Funn gjennomgangen har vist at mengden keramikk fra YBA-graver i Norge er tilstrekkelig stor og velbevart til å klassifiseres typologisk, og mange funn kan også plasseres kronologisk. Funnene fordeler seg i fire analyseregioner (Figur 9-1): 51% av funnene er fra Sør-Vestlandet (64 kar fordelt på 32 graver), 30 % er fra Østlandet (35 kar fordelt på 19 graver), 14% fra Sunnhordland/Karmøy (14 kar fordelt på 9 graver) og 5 % fra Nord-Vestlandet/Nordland (3 kar fra 3 graver). Jeg vil begynne med noen generelle betraktninger om keramikk og graver i YBA. Deretter vil materialet fra de ulike analyseregionene bli gjennomgått og drøftet utfra kronologisk tilhørighet, deponeringspraksis og regionale særtrekk. Ettersom størstedelen av materialet er urner, vil det bli et naturlig fokus på hvordan utvalget og bruken av urner endrer seg gjennom YBA. For å få frem hva som ligger til grunn for keramikkenes kronologiske plassering, er det nødvendig å gå noe detaljert til verks i teksten (se også app. 1).

Figur 9-1: Regional funnfordeling i YBA.

9.1 Overordnede betraktninger om keramikk i YBA

«Sannolikt introducerades keramikpaketet från Lausitzkulturen i ett tomrum lämnat av ett utdöende senneolitiskt designförråd och accepterades då fullt ut som en välkommen nyhet i det mesta av Sydsandinavien» (Stilborg 2005:492).

Den mest innlysende forskjellen i materialtilfanget fra EBA og YBA er at antall keramikkfunn fra YBA er langt høyere enn fra EBA og bevaringsgraden er gjennomgående bedre. I Norden ser man store endringer i keramikken mellom EBA og YBA, noe som skyldes sosiale og rituelle endringer i bronsealdersamfunnet: det nye karoppsettet reflekterer en endring knyttet til etikette og bordkultur (Eriksson 2009:183, Pokutta 2014:151-153) og bruken av leirkar som urner gir keramikken en ny rituell funksjon i tilknytning til død og gravleggelse (Rasmussen 1993:140), noe som fortsetter inn i FRJA (Rødsrud 2012:58).

Den yngre nordiske BA-keramikken har blitt karakterisert som en variant av «keramikpakken» som ble introdusert fra Lausitzkulturen (jf. sitatet ovenfor) og som får stor påvirkning på keramikkestilen i store deler av Europa. Thrane (2008:247) har påpekt at om man sammenligner karutvalget i Lausitzkulturen og i Norden, fremstår det nordiske materialet som et selektivt utvalg av former og stiler fra det omfattende kontinentale keramikkrepertoaret (Figur 4-5). I Mälardalen er antall graver med keramikk nesten fraværende (Eriksson 2013:344) men det finnes boplasslokaliteter med store mengder keramikk og en aksentuert Lausitzinfluens (som bl.a. Hallunda). Store ruslemmede kar, polerte skåler og enkelte egenartede kar representert i funntilfanget, men nesten alle særformer og ledeartefakter som kjennes i Lausitzkulturens keramikk er fraværende (se Eriksson 2009:257, fig.138). Ser vi til områdene hvor urnegraver er mer utbredt er det også forskjeller i karutvalget. Til forskjell fra kontinentale urnegraver, som ofte har et oppsett med urne og opptil flere bi-ker, er en enkelt urne (ofte med lokk eller skål som lokk) det vanligste i Sør-Skandinavia.

Kremasjonsskikken førte blant annet til en fysisk innskrenkning av gravrommet som inneholdt en urne eller en samling brente bein. Gravgoods blir sjeldnere og begrenser seg til små gjenstander som fikk plass i et lite gravgjemme, som rakekniver, knapper

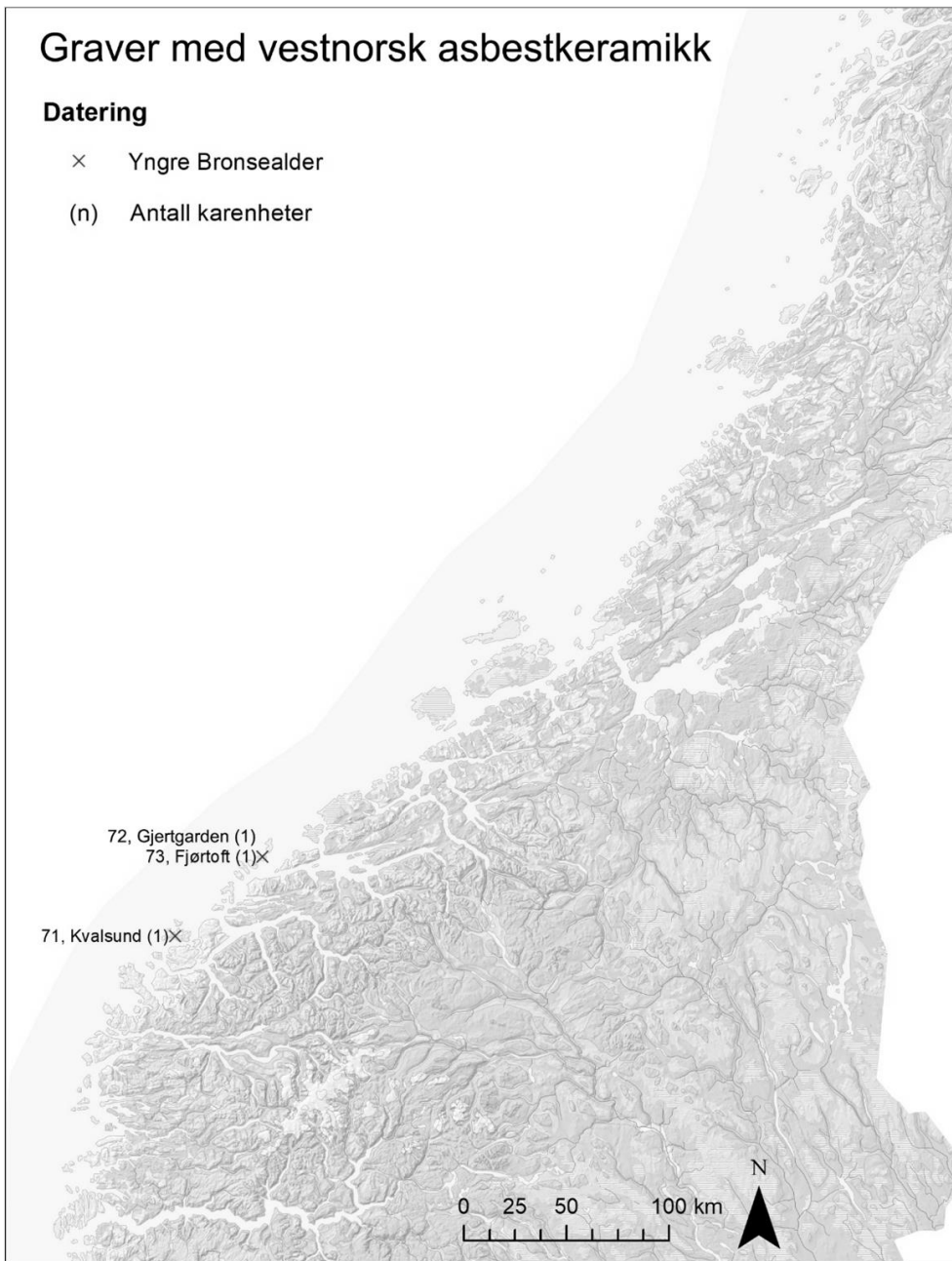
kniver og i noen tilfeller miniatyrgaver av større gjenstander (f.eks. sverd).

Urnegravsskikken førte med seg et konkret behov for beholdere som skulle romme de brente beina og i mange områder var keramikk et foretrukket medium. Enkelte særformer som hus- og ansiktsurner antar man hadde en spesialisert urnefunksjon, ettersom slike kartyper kjennes utelukkende fra graver (Sabatini 2007:3, Lolk 2009:76, Kneisel 2012). Som nevnt ser det ut til å være samsvar mellom keramikk fra boplasser og graver i YBA, bl.a. vist gjennom sammenligninger av boplasskeramikk og urner fra gravplassene Annelöv, Lundåkra og Löderup i Skåne (Stilborg 2005), og i en sammenstilling av keramikk fra boplasser og fra graver på Jylland og Fyn (Lolk 2009:75). Adapsjon og utforming av nye kartyper i YBA må også sees i sammenheng med at kontinentale drikke- og gjestebudstradisjoner fikk innpass i Norden (Eriksson 2009:175 ff.).

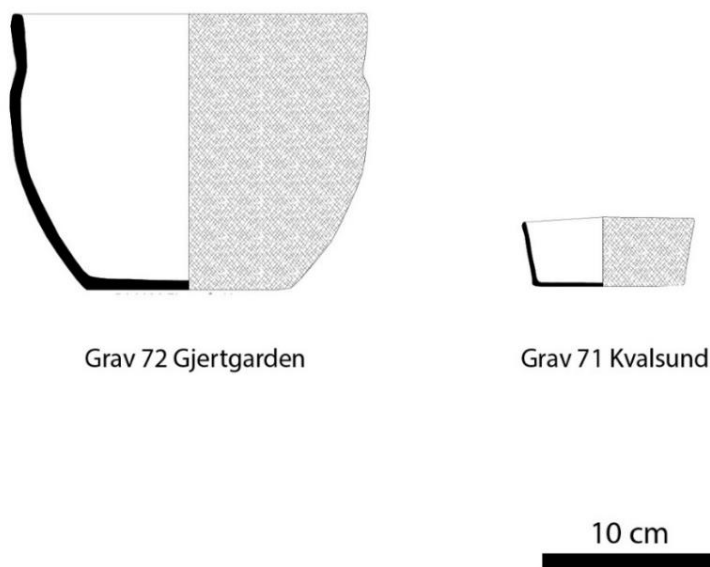
I kap. 7 ble det vist at formene som hyppigst er brukt som urner i YBA i Norge er dobbeltkoniske, s-formede og eggformede kar (Figur 7-26). I dette kapittelet vil jeg se nærmere på hvordan de ulike kartypene fordeler seg kronologisk og regionalt, og i tillegg vil jeg nærme meg spørsmålet om hva som lå til grunn for utvelgelsen av kar til graver med særlig fokus på urner. Utgangspunktet er at gjenstander som er tatt i bruk i sammenheng med gravleggelser er valgt ut med mening og hensikt. Det er nærliggende å tenke seg at urnevalget kan ha vært forbundet med den døde, eller at det har hatt en relasjonell forbindelse til hjemmet og/eller de etterlevende (se bl.a. Oestigaard 1999). Hvis vi legger til grunn at keramikk fra boplasser og graver var likeartet også i Norge, kan dette tyde på at keramikken vi finner i gravene var i sirkulasjon på boplassen før den ble lagt i graven. Sammenligningsgrunnlag fra boplasser mangler foreløpig, men forhåpentligvis vil fremtidig systematisering og nye funn gi et mer fullstendig bilde av hvilke former som var i sirkulasjon i ulike sammenhenger – i livet og i døden.

9.2 Nord-Vestlandet/Nordland - gravrøyser med asbestkeramikk

De nordligste YBA-funnene i materialet er fra Sunnmøre (Figur 9-2). I samtlige tre graver er det funn av ett enkelt kar av vestnorsk asbestkeramikk, to av disse er tilnærmet hele mens ett ikke gir grunnlag for rekonstruksjon (Figur 9-3). Til tross for at to av gravene ikke har funn av bein eller ildpåvirkning, tolkes de likevel som sannsynlige graver med hensyn til konstruksjon og funnomstendigheter: I grav 71 Kvalsund ble en liten konisk skål med asbestmagring funnet i det som tolkes som røysens primærgrav. I kanten av røysen lå rester av en sekundærgrav som utfra funn av et spinnehjul i leire, trolig skriver seg fra eldre jernalder (BMÅ 1922/23:26-27, Straume 1962:37). Fra grav 72 Gjertgarden kjennes et nærmest fullstendig leirkar som angivelig skal ha inneholdt små fragmenter av brente bein. Funnet ble gjort i en røys eller steinsetting inne på et definert boplassområde, under et lag leirklining i et kullblandet sandlag. Karet (Figur 7-20, Figur 7-21) har en markert avsats mellom rand og buk som underbygger utgravers dateringsanslag til YBA/FRJA (Ågotnes 1986b). Grav 73 Fjørtoft er fra toppen av en steinsetting av små, flate stein under flatmark, tolket som en grav (Johansen 1966). Karet har trolig hatt stor og rundt buk, muligens av en lignende form som grav 72 Gjertgarden, men utfra skårene som foreligger kan ikke størrelse eller form fastslås nærmere. Funnet kan trolig plasseres typologisk i YBA. Grunnlaget for å tolke gravskikk og deponeringspraksis for disse tre kontekstene er for lite, og dateringene er også for usikre til å gjøre noen videre tolkninger. Vi kan i beste fall ta de sparsomme funnene som et tegn på at deponering av vestnorsk asbestkeramikk i graver opphører/minker i YBA.

Figur 9-2: Distribusjonskart over graver med vestnorsk asbestkeramikk fra YBA. Kart: Henriette Hop Wendelbo.

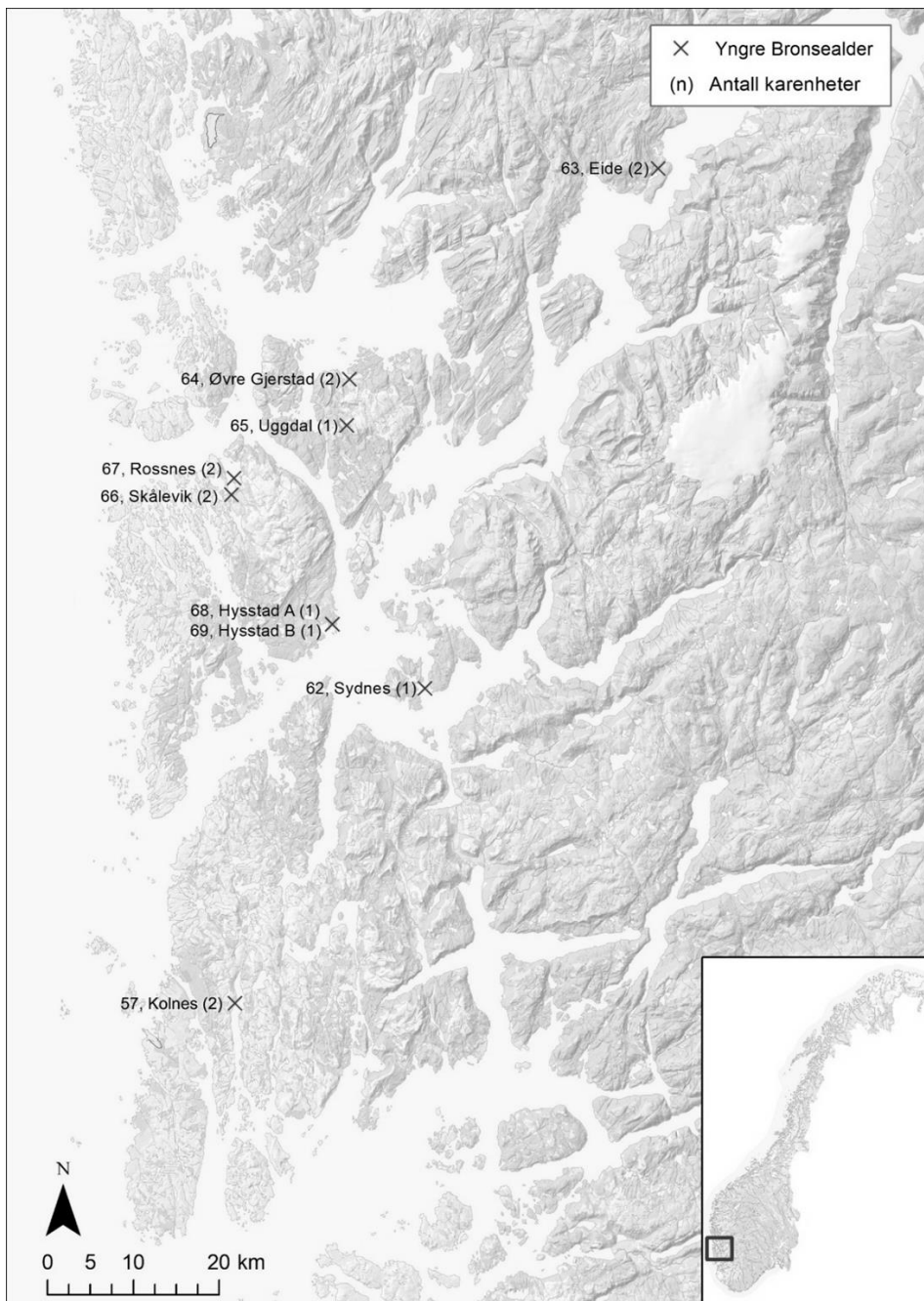
Figur 9-3: Vestnorsk asbestkeramikk fra YBA-graver. Alle gravene ligger på Sunnmøre. Figuren viser to av tre kar, keramikken fra grav 73 Fjørtoft er ikke egnet for rekonstruksjon. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo

9.3 Sunnhordland/Karmøy - gravrøyser med bergartsmagret keramikk

Avgrensing og datering

Funnene i analyseregionen Sunnhordland/Karmøy kommer alle fra gravrøyser langs ytre fjord og kyst som har frembragt funn av bronsealderkeramikk (Figur 9-4). Det er så vidt jeg kjenner ikke funnet bronsealderkeramikk i graver i området *mellom* Sunnmøre og Sunnhordland. Grensen mellom røys- og haugtradisjonen går ved Etne som ligger helt sør i Hordaland, på grensen til Rogaland (Østerdal 1999:5, Austvoll 2018:134). Skillet mellom røyser og hauger kan oppfattes som grensemarkører: mellom røysenes orientering mot sjøen og det maritime kyst- og fjordlandskapet, og områdene for hauggravene som har en mer uttalt jordbruksorientering. Beliggenheten til røysene og haugene markerer også en slik orientering: ofte er haugene lokalisert på morenerygger i et jordbrukslandskap mens røysene ofte er anlagt på nes som

henvender seg mot sjø og vann (Nordenborg Myhre 2004:207). Fordi Etne rent arkeologisk oppfattes som en forlengelse av Rogaland, inngår det ikke som del av analyseregion Sunnhordland/Karmøy. Den ene graven med keramikk på Karmøy har jeg valgt å se som del av det sunnhordlandske kyst- og fjordområdet ettersom dette er en røys som henvender seg tydelig til sjøen.

Figur 9-4: Distribusjonskart over analyseregionen Sunnhordland/Karmøy i YBA. Kart: Henriette Hop Wendelbo.

Røysenes datering

En større oversikt over bronsealdergravfunn fra Hordaland kom først med Bakka (Bakka 1955). I ettertid har røysene inngått i flere større arbeider (Østerdal 1999, Engedal 2010, Wigglesworth 2011, Austvoll 2018). Bakka mente at de fleste røysene i Hordaland kunne dateres til BA (1980:48), og pekte på at uheldige forhold rundt bevaring og skattegraving var årsaken til at så få kunne dateres sikkert. Mange av røysene fra EJA har tilsvarende lokalisering og konstruksjon som bronsealderløysene, noe som gjør det vanskelig å datere røysen som ikke har vært åpnet (Wigglesworth 2011:79). Gjenstandsfunn er ofte en god dateringsindikator (se Østerdal 1999:35-65, fig. 65 og Wigglesworth 2011:92-93, fig. 28 og 29) og indre konstruksjonsdetaljer synes også å være kronologisk relevant for EBA-datering (Bakka 1993:93, Østerdal 1999:65, Austvoll 2018:116). Mange av røysene ble trolig anlagt i EBA og kan også inneholde sekundærbegravelser fra YBA eller jernalder. Av de totalt ni røysene i denne gruppen er fire trolig primærgraver og fem sekundærgraver.

Nye dateringsresultater

Som nevnt er gjenstandsfunn i røysene gode dateringsindikatorer, særlig utfra bronsegjenstander hvor det ligger godt funderte kronologier og studier til grunn. Manglende oversikt over kronologi og typologisk utvikling for BA-keramikk i Norge har resultert i at dateringene for keramikk ofte er løst funderte, med en tendens til sene dateringsanslag (periode V/VI). Dette er noe jeg vil diskutere nærmere i den påfølgende gjennomgangen hvor også nye kronologiske resultater vil bli løftet frem (Figur 9-5). Det skal igjen understrekes at materialet samlet sett er lite og nye funn vil kunne endre på bildet som her vil bli skissert.

Grav nr.	Periode	Modellering	Dekor	Typebestemmelse	Størrelse	Keramikk i kontekst	Kontekst
57 Kolnes	YBA			S-form karinert krukke	små	Urne	røys, sekundær
				Kappelokk	lokk		
62 Halsnøy/Sydnes	V	hank	trekanter	Dobbeltkonisk skål	mellomstore	Urne	røys, sekundær
63 Jondal/Eide	IV-V	hank	trekanter	Kanne	mellomstore	Urne	røys, sekundær
				S-form krukke	mellomstore		
64 Øvre Gjerstad	YBA			S-form krukke	mellomstore	urne?	røys, primær
				S-form krukke	mellomstore		
65 Uggdal	V			ukjent*	uviss	Spredd	røys, primær
66 Skålevik	YBA			S-form krukke	små	Uviss	røys, primær
				S-form krukke	små		
67 Rossnes	IV		trekanter	Dobbeltkonisk skål	mellomstore	Urne	røys, primær
				ukjent*	uviss		
68 Hysstad	IV	lister	negleinstrykk	Dobbeltkonisk kort hals	mellomstore	Urne	røys, sekundær
69 Hysstad	IV		negleinstrykk	Dobbeltkonisk kort hals	mellomstore	Urne	røys, sekundær

Figur 9-5: Oversikt over graver med keramikk i analyseregionen Sunnhordland/Karmøy.

9.3.2 Periode IV

De to gravene fra Stord (grav 68 og 69 Hysstad) er begge urnegraver fra YBA som ble anlagt sekundært i en og samme røys. Det finnes en primærkiste i graven som daterer oppføringen av røysen til EBA og langs kisten var en oppbygget mur. Keramikken er imidlertid funnet i to sekundært innsatte kammer. Likheten i utførelsen av karene (Figur 9-6) og at de er gravlagt i samme røys gjør at de antas å være noenlunde samtidige (Bakka 1959, 1972). Wrigglesworth har foreslått en datering av keramikken til periode V-VI basert på analogier fra Baudou og Müller (Baudou 1960 type B3, plansje XX, Müller 1891, plansje XVI, no. 246). Østerdal koblet de to leirkarene fra grav 68 og 69 Hysstad, mot tidlige kleberkar og har også datert karene til periode V-VI. Østerdal nevner også karet fra grav 55 Hebnes som en mulig parallell til Hysstad-keramikken (Østerdal 1999:57), som gir bedre mening enn kleberkar-analogien. Ser vi til sør-skandinaviske kronologi faller keramikken fra Hysstad innunder type A-fasen, basert på de vertikale listene fra randen (Bjørhem og Säfvestad 1993). Disse type A-trekkene plasserer funnet rundt periode III/IV. Lignende kar med negleinstrykk på buk og datering til periode IV finnes bl.a. fra

Apalle (Eriksson 2003:100), fra en flatmarksgrav i Frösakull, Söndrums socken i Halland i Sverige (Lundborg 1972:106-107, fig.111), Borbjergdepotet fra Vest-Jylland (Hornstrup 2005:282, fig. 3), samt Fragtrup og en av boplassene under Lusehøj i Danmark (Draiby 1984, fig. 34h og i, Thrane 1984, fig. 61 f). Som del av dette prosjektet ble det gjort en 14C-datering av de brente beina i det ene leirkaret (grav 68 Hysstad) (app. 3 og 4). Resultatet bekrefter den typologiske dateringen til tidlig periode IV som kommer frem gjennom analogier til svenske og danske funn og utfordrer de tidligere anslåtte dateringsforslagene til periode V-VI (Østerdal 1999, Wrigglesworth 2011). Bakka gjorde ikke forsøk på å datere karene til en spesifikk periode, men hevdet at de kom fra området rundt Hamburg i Tyskland (Bakka 1958b). Det er uklart hvorvidt Bakka mente karene var importert fra Tyskland, eller om det var snakk om en stilistisk innflytelse fra området. Etter min mening er det ingenting ved denne keramikken som tilsier at den har vært importert, men står definitivt i forbindelse med samtidige sør-skandinaviske/sentraleuropeiske keramiktradisjoner. Dateringen av disse karene viser at sør-skandinavisk keramikronologi kan være et relevant verktøy for norske funn.

Figur 9-6: Keramikken fra Grav 69 og 68 Hysstad. Foto: Henriette Hop Wendelbo.

Graven og havet

Røysen fra Hysstad har vært anlagt helt i sjøkanten (Wrigglesworth 2011:209) med en primærgrav fra EBA i røysens sentrum (Bakka 1972:100, fig.15). Røysen hadde tre sekundærgraver hvor den ene var funntom og de resterende to inneholdt hver sitt leirkar (Bakka 1958a). Det ene kammeret var rundt 40x28 cm (grav 69 Hysstad) og inneholdt en urne med brente bein og et dekke av rundt 20 albueskjell (Figur 9-8). Rundt 40 cm. vest lå et tilsvarende kammer (Figur 9-7) som inneholdt en lignende urne med brente bein (grav 68 Hysstad) (Bakka 1972). Som nevnt er inklusjoner av snegler, sand, fjæresteiner og andre maritime elementer som peker mot sjø og hav, noe som går igjen i flere bronsealdergraver og som indikerer at tilknytningen til havet og den liminale overgangssonen mellom land og vann og graver skulle markeres rituelt som del av gravritualet (Anfinset 2016:18 ff). Et par hundre meter nordøst for røysen på Hysstad, ble det i en annen røys funnet en sekundærgrav med en rakekniv fra periode IV (Baudou 1960:201), brente bein samt rester av tre og never (Bakka 1972:106). Denne graven er altså samtidig med grav 68 og 69. Det kan tenkes at never og trerestene representerer en forvitret urne – noe som vil bety at også beholdere i organisk materiale kan ha blitt anvendt som urner i YBA.

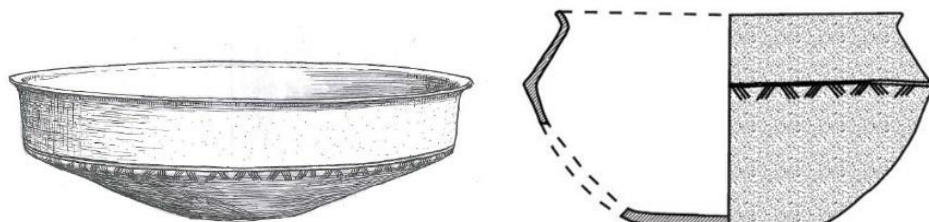

*Figur 9-7: Urnen i gravkammeret (grav 68 Hysstad). Karet lå på skrå da det ble funnet.
Foto: Per Fett © Universitetsmuseet i Bergen*

Figur 9-8: Albueskjellene som dekket åpningen av leirkaret fra grav 69 Hysstad. Foto: Olav Espevoll © Universitetsmuseet i Bergen.

Fra Grav 67 Rossnes er det funnet rester av to leirkar. Graven ble undersøkt av de Lange i 1908 og er beskrevet som et urørt kammer som har utgjort primærgraven i en røys. Det ene karet ble funnet *in situ* midt i kisten, med brente bein mellom og ved siden av skårene. Det er tykkvegget og grovmagret, og kun nedre del av karet er bevart – trolig var det deponert i denne tilstanden. Kisten inneholdt også skår av et tynnvegget og finmagret kar med et «belte» av fire og fire diagonale streker som danner et trekantmønster. Det ble utført en ¹⁴C-datering på brente bein funnet sammen med det dekorerte karet, som plasserer det i midten av periode IV (app. 3 og 4). Bakka laget senere en rekonstruksjonstegning av det dekorerte karet, hvor keramikken har form som en skål med rette vegger og liten ståflate. Utfra skårene som finnes er det ikke grunnlag for å avfeie Bakkas rekonstruksjon, men det er foreslått en ny tolkning hvor karprofilen er vinklet på en mer plausibel måte, og som også gjør karet mer relaterbart til kjente keramikformer fra perioden (Figur 9-9). Det er ikke overraskende at manglende analogier for Bakkas rekonstruksjonsforlag har gjort det vanskelig å anslå en datering for dette funnet (Østerdal 1999:44, Wrigglesworth 2011:90).

Figur 9-9: Til venstre: Bakkas rekonstruksjon av det dekorerte karet fra grav 67, Rossnes (Bakka 1955:67). Til høyre: Ny rekonstruksjonstegning av: Thomas Eriksson og Henriette Hop Wendelbo. Ikke i skala.

9.3.3 Periode IV-V

Flere funn skriver seg fra overgangen mellom periode IV (1100-900) og V (900-700), her slått sammen til periode IV-V f.Kr. Grav 63 Eide er en av flere YBA-graver med funn av to leirkar i samme kiste (Figur 9-10). Det ene karet (I) er helt unikt i norsk sammenheng og er av den grunn klassifisert som en egen karform (*kanne*). Både form og dekor hører klart hjemme i YBA, og det finnes flere paralleller til lignende kar på Jylland. Jensen viser til et tilsvarende funn fra Thisted amt med datering til periode IV (Jensen 1997:136, fig. 62, 5) og typen nevnes også i Nielsens gjennomgang av Jyllandsk boplasskeramikk fra YBA (Nielsen 1996:62, 5). Til tross for at utsiden av det dekorerte karet er delvis avskallet, er karet uvanlig jevnt utformet. Magringen er grovkornet, men med tett og sterkt gods. Muligheten bør holdes åpen for at dette kan være et importert kar. Det andre karet (II) er nokså bredbuket, og utfra randens plassering mener jeg at det sannsynligvis har hatt s-form. Bakka har imidlertid rekonstruert karet som dobbeltkonisk (Bakka 1955, fig. 60), en tolkning som ikke kan utelukkes og som også stemmer godt overens med dateringsanslaget. Gravens bunn var dekket av fjæresteiner, noe som igjen peker mot praksisen med maritime inklusjoner i bronsealdergraver. I graven ble det også funnet deler av en forvitret bronsekniv som det ikke har vært mulig å tidfeste nærmere. Utfra danske analogier er det sannsynlig at funnet skal plasseres en plass mellom periode IV og V.

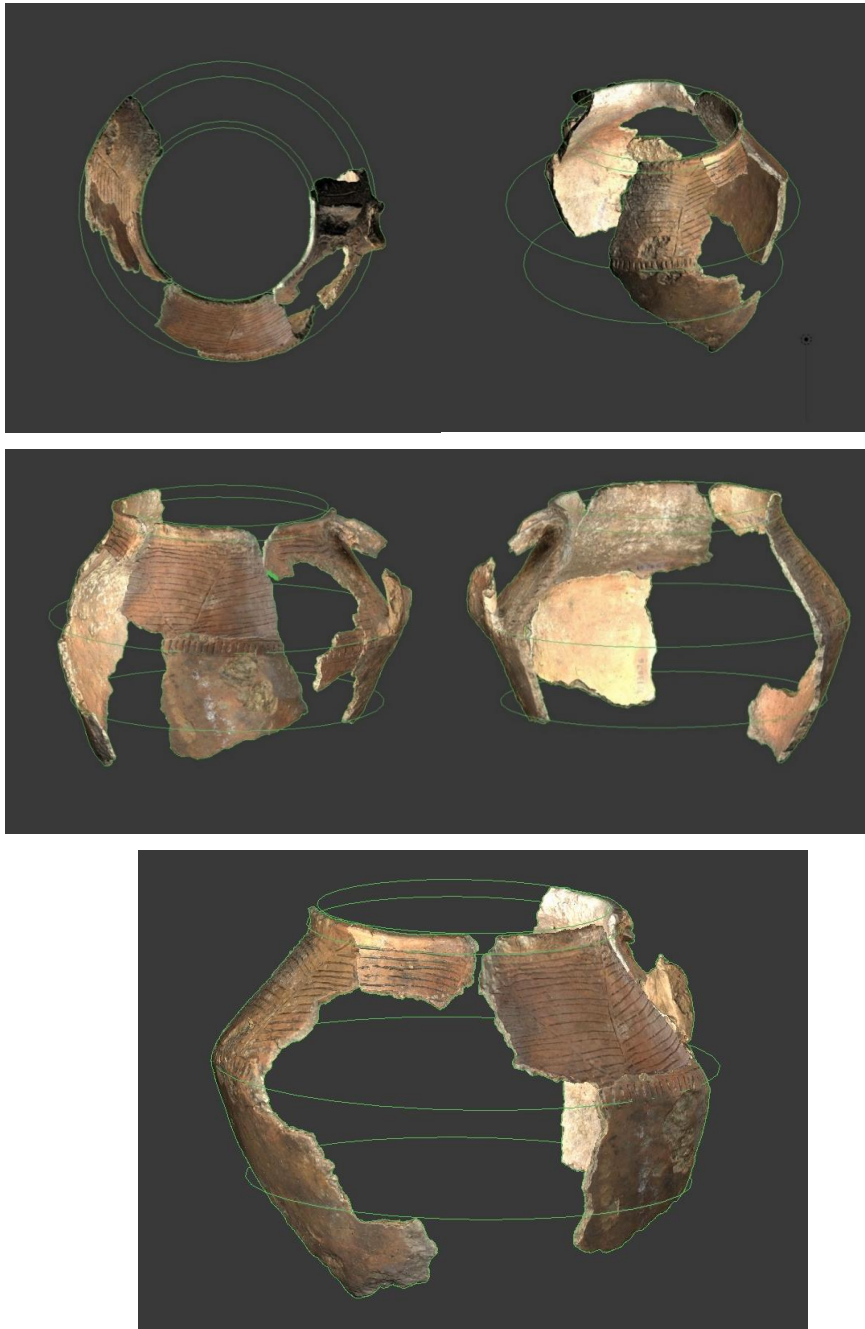
Figur 9-10: Keramikken fra Grav 63 Eide. Foto: Henriette Hop Wendelbo.

9.3.4 Periode V

I analyseregionen Sunnhordland/Karmøy er to røyser med keramikk 14C-datert til periode V. Det første er grav 62 Sydnes på Halsnøy. Brente bein fra denne konteksten ble sendt til datering i 1986, men forsøket førte ikke frem ettersom prøvemengden var for liten for konvensjonell 14C-datering (Brattset 1988). I dag er AMS-datering standard, noe som krever små prøvemengder, og i forbindelse med dette prosjektet ble det gjort en ny datering som plasserer funnet i periode V (app. 3 og 4). Røysen inneholdt en lav dobbeltkonisk skål med hank og strekdekor som dekker hele den øvre halvdel av karet (Figur 9-11, app. 1 og 5). I kisten ble det også funnet brente bein fra menneske, fragmenter av et skjell med perlemor og en ca. 10 cm. lang dobbelt tvunnet snor som trolig er av plantefiber (se kap. 7). Et av de brente beina har mulig dekor, og det har vært foreslått at dette kan være rester av en beinnål (Østerdal 1999). Skjellet gir nok et eksempel på maritime inklusjoner i en bronsealdergrav, men det er også andre interessante momenter ved denne konteksten. Det fremgår tydelig at

karet er sekundært brent. Selve hanken er sintret og delvis deformert, og resten av karet viser i varierende grad spor av sekundær varmepåvirkning. Karet har trolig stått tett ved eller oppå kremasjonsbålet.

Det andre funnet som skal plasseres i periode V er grav 65 Uggdal. Keramikken ble funnet i en bergkløft midt i en røys i utkanten av røysfeltet «Vollane» i Uggdal på Tysnes og 14C-datert på kullfragmenter fra konteksten (Handeland 2016) (app. 3). Ifølge Per Fett skal det ha vært rundt 20 røyser i området (Fett 1954). Røysen ligger i et område som må beskrives som uvanlig for bronsealderøyser, mellom innmark og utmark og ikke orientert mot sjøen. I nærheten av graven var det spor av ildsted og bålmørje. Bergkløften er tolket som røysens kammer, men ettersom det ikke foreligger funn av bein er det usikkert hvorvidt bålet og bålmørjen kan være rester av kremasjon (Handeland 2016:25-26). Keramikken viser at formen på karetets buk/bunn har vært skrå og overflaten glattet, men ellers gir keramikken ingen diagnostiske holdepunkter (app. 1).

Figur 9-11: Stillbilder av fotogrammetri 3D-modell av karet fra Grav 62 Sydnes i forbindelse med et prøveprosjekt for fotogrammetri (app. 5). Foto: Ole Unhammer.

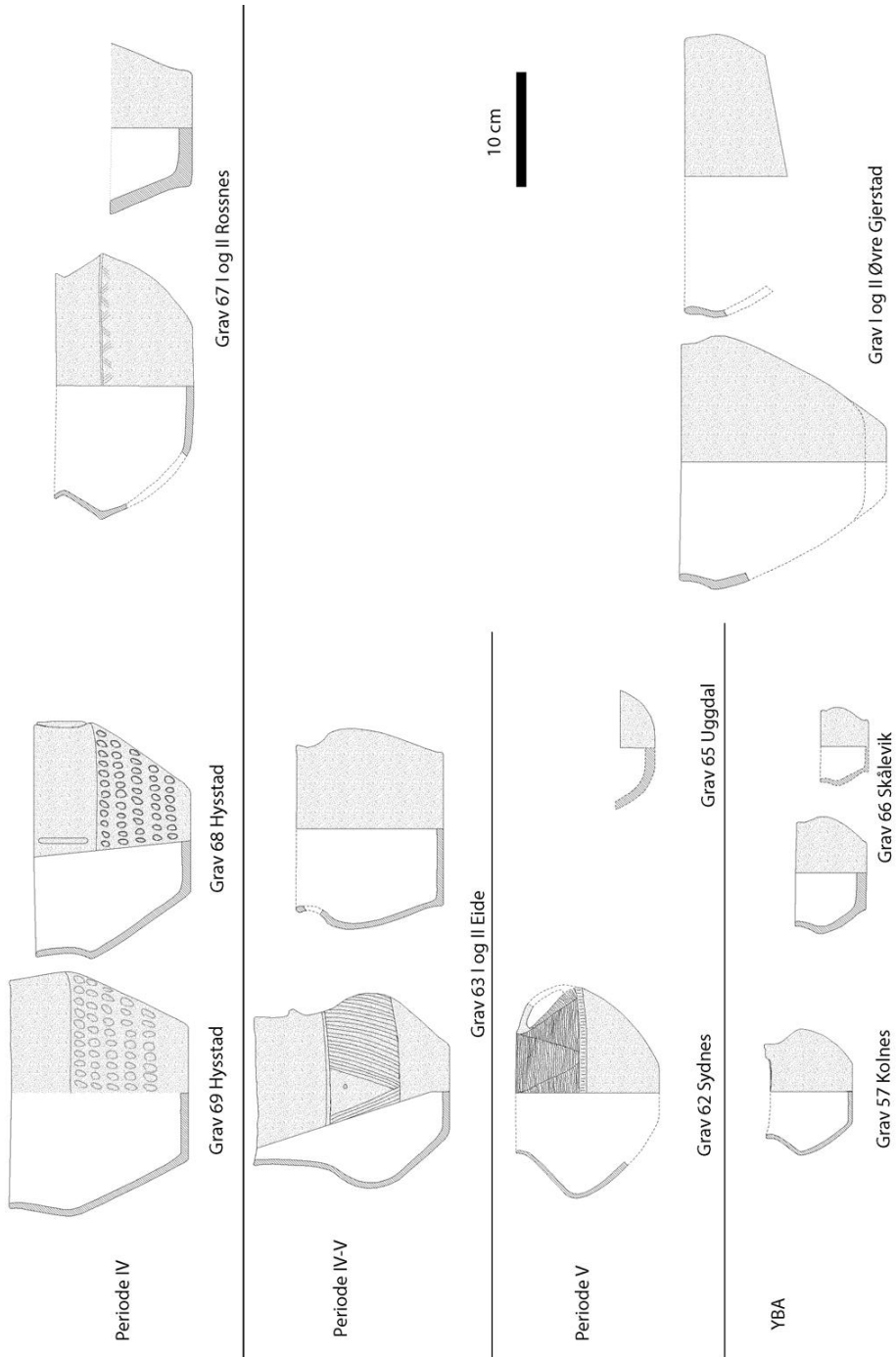
Graver med generell YBA-datering

Gravene 64 Gjerstad på Tysnes og 66 Skålevik på Fitjar er ikke mulig å datere nærmere enn YBA (Figur 9-12). Det finnes imidlertid noen likhetstrekk mellom disse to gravene. Begge inneholdt rester av to kar av lignende form, men med noe forskjellig størrelse. Funnet fra grav 66 Skålevik består av to små s-formede kar, henholdsvis 6 og 4 cm. høye. Grav 64 Gjerstad inneholdt også to s-formede kar med lignende form, men disse er langt større. Det ene har hatt en høyde på rundt 16-18 cm., og det andre har trolig vært noe lavere, men med større munning. Det er ingen sikre tegn på at keramikken fra disse gravene har vært anvendt som urner. Grav 66 Skålevik har ingen beinfunn (de Lange 1913a). Fra grav 64 Gjerstad er det funnet brente beinfragmenter, men det er usikkert hvordan beina var deponert ettersom den ene veggen i kammeret hadde kollapset og knust keramikken (de Lange 1914c). Et annet fellestrekk er at gravene trolig er primærgraver (de Lange 1914c). Ytterligere to av røysgravene i materialet er primærgraver, grav 65 Uggdal og 67 Rossnes. Ettersom disse er 14C-daterte til YBA viser de at primærgravskikk og kremasjon forekommer i røysene i BA. De øvrige fem gravene i regionen er anlagt som sekundærgraver i kammer i eldre røyser. Det siste funnet kommer fra en grav med mulig bronsealderdatering på Kolnes i Karmøy. Graven er beskrevet som en avlang lav røys og keramikken ble funnet i et lite hellesatt gravkammer. Keramikken er et lite s-formet kar i tillegg til to biter av det som trolig er et kappelokk. Sammen med keramikken skal det ha blitt funnet brente bein, et makroavslag av flint og et lite jernflak som ifølge katalogen trolig er naturlig jern. Keramiske lokk opptrer i stor grad i bronsealder, i tillegg er lignende små s-formede kar også funnet i andre bronsealdergraver (Grav 66 Skålevik, grav 20 I og II Viksmoen, grav 52 I og II Nordre Sunde). Funnet har, under tvil, blitt inkludert i studien fordi jeg mener det mest sannsynlig at det kan henføres til YBA. Dette baserer seg på fragmentene av lokk som her oppfattes som et bronsealderkriterium, gravkammeret, og at karet er benyttet som urne. Gjenstander av flint må regnes som mer vanlig forekommende i bronsealdergraver enn i jernaldergraver, men også dette er et usikkert kriterium. Keramikens form og gods samsvarer med andre funn i materialet, men s-form opptrer på kryss av perioder og er ikke unik for BA. Samtidig kan det *ikke* utelukkes

at funnet er yngre – paradoksalt nok utfra mange av de samme kriteriene som gjør en BA-datering plausibel. Det som i størst grad sannsynliggjør BA-dateringen er lokket, men funnet står i alle tilfeller som et eksempel på hvor problematisk det kan være å findatere gravfunn fra overgangen mellom bronse- og jernalderen kun utfra keramisk typologi.

Figur 9-12: Gravrøysen på Skålevik i Fitjar (grav 66 Skålevik) slik den så ut før undersøkelsen i 1912. Foto: Eyvind de Lange © Universitetsmuseet i Bergen.

Figur 9-13: Kar (bergartsmagret) fra graver i analyseregionen Sunnhordland/Karmøy datert til YBA. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

9.3.5 Regionale tendenser, oppsummering

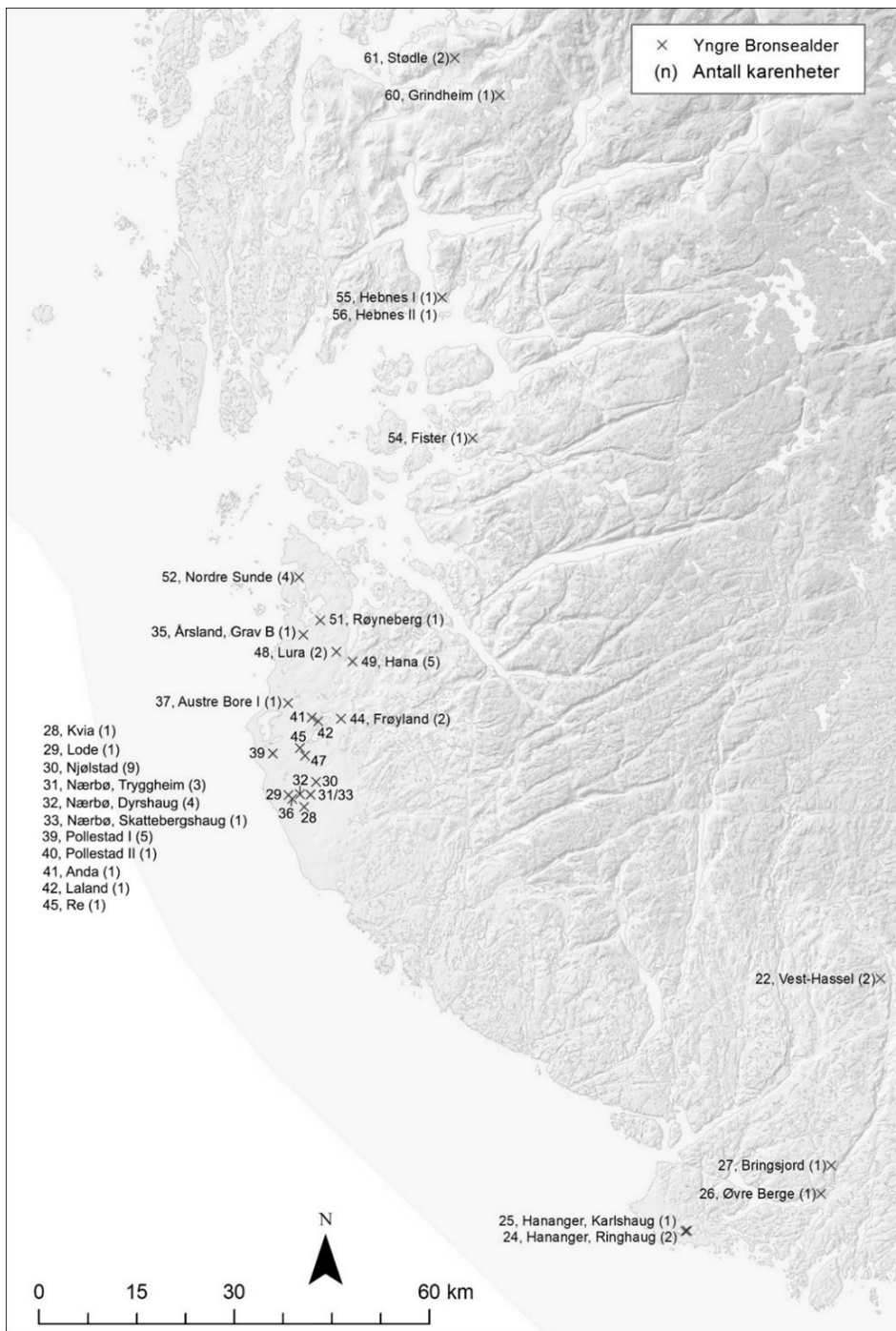
Gravenes informasjonspotensial henger åpenbart sammen med bevaringsforhold og hvilken dokumentasjonsstandard som ble fulgt ved undersøkelsene. Hellesatte steinkister i tørrmurte røyser er lite beskyttet fra naturelementene, særlig med tanke på at de fleste ble anlagt tett på sjøen. Opp gjennom tidene har røysene blitt mye brukt til steinuttak, og det kan også være svært vanskelig å vurdere om det har vært gjort inngrep i en tørrmurt røys ettersom det ikke foreligger stratigrafi (Østerdal 1999:33). I forsøket på å finne fellesnevner for hvilken keramikk som har vært deponert i disse gravene og hvordan den har vært anvendt må det understrekes at tallene er samlet sett er små: 13 kar fordelt på 9 kontekster. Fire av disse er primærgraver og fem er sekundærgraver. Tidligere har gravene med keramikk i dette området blitt gitt løst funderte dateringsanslag til siste del av bronsealder. Både 14C og typologiske dateringer har vist at dateringene må justeres bakover i tid – ingen av gravene kan dateres sikkert til en senere fase enn periode V (Figur 9-13, app. 3 og 4). Dette gir også mening i sammenligning med sør-skandinaviske keramikkronologier. Materialet er imidlertid lite, og det må legges til et forbehold om at nye funn kan endre bildet. Jeg vil likevel peke ut noen fellestrekk for denne analyseregionen slik materialet foreligger nå: Funksjonsinndelingen viser at man innenfor denne analyseregionen har hatt en preferanse for forholdsvis lave kar, ofte med stor åpning og alltid med glattet overflate. Et annet moment er at hele fem kar er dekorerte, noe som skiller seg vesentlig fra den jevnt over beskjedne mengden dekorerte kar ellers i materialet. Grav 62 Sydnes, grav 63 Eide og grav 67 Rossnes har alle dekor i form av innrissede trekantmønstre. Som nevnt tidligere hadde skrånstilte trekantene en særlig anvendelse i bronsealder (Bøe 1931:216). Karene fra grav 68 og 69 Hysstad har begge buk som er dekket av negleinstrykk – et element som ser ut til å ha en særlig utbredelse i periode IV. Det kan tenkes at dekorerte kar var en viktig del av tradisjonen i de lokale praksisfelleskapene som utformet keramikk – eller kanskje nettopp dekorerte kar ble sett på som mest passende for urner. Jeg vil inkludere resultatene fra Sunnhordland/Karmøy i den sammenfattende diskusjonen mot slutten av dette kapittelet.

9.4 Sør-Vestlandet

Selv om denne studien ikke har et utpreget fokus på landskap, er det like fullt viktig å ta i betraktning hvilke fysiske miljø gravene – og dermed de ulike keramikktypene – opptrer i. Hvilke landskap gravene ligger i og hvordan de henvender seg sier trolig noe om hvilke ressurser som har hatt betydning for disse samfunnene, ved siden av at gravminnene også uttrykker slektsforbindelser og stedlig tilhørighet (Ringstad 1986, Austvoll 2018:53-54). Analyseområdet Sør-Vestlandet omfatter Vest-Agder, hele Rogaland fylke (utenom Karmøy) og Etne (Figur 9-14). Jeg har som nevnt valgt å inkludere Etne i denne analyseregionen fordi det markerer grensen mellom røys- og haugtradisjonen. I Etne endrer landskapet karakter fra fjord- og kyststrøkenes avgrensede landskap til større sammenhengende jordbruksflater som utgjør noen av de mest fruktbare jordbruksarealene i Hordaland (Østerdal 1999:5).

9.4.1 Periode III-IV

Kun ett funn i analyseregionen Sør-Vestlandet kan knyttes til overgangen mellom EBA/YBA: grav 35 Årsland i Klepp kommune (Figur 9-16). Funnet kommer fra en helledekt trauformet fordypning på ca. 2,6 m. i lengde, 2 m. i bredde og fylt med flate steiner. Fordypningen inneholdt noe trekull, en halv porfyrøks og et lite eggformet kar/kopp. Kullet ga en datering til periode III/overgangen til periode IV (Lillehammer 1976a) (app. 3). Det nevnes at det ellers ble funnet mye keramikk rundt omkring i haugen som muligens kan skrive seg fra BA (se Lillehammer 1976a:77, fig. 77). Fordypningen har ikke funn av bein, men er tolket som en grav utfra anlegging og funnsammensetning (Lillehammer 1976, Austvoll 2018). Lillehammer tolker den som et eksempel på en mer «hverdagslig» gravtype fra bronsealderen – et motstykke til haugene som må ha vært forbeholdt et utvalg sjikt av samfunnet. Som vist i kap. 4 er det ikke uvanlig med små «kopper» i danske periode III/IV-graver av lignende type som koppen fra grav 35 Årsland (Figur 4-3).

Figur 9-14: Distribusjonskart over analyseregionen Sør-Vestlandet i YBA. Kart: Henriette Hop Wendelbo.

9.4.2 Periode IV

Totalt ni graver i analyseregionen Sør-Vestlandet kan plasseres i periode IV (Figur 9-16). Kremasjon er påvist forut for YBA i analyseområdet (Møllerop 1963:28), men de eldste *urnene* på Sør-Vestlandet kommer inn først i periode IV. En del av gravene i denne gruppen ble valgt ut for 14C-datering, da keramikken har type A-trekk som ruslemming til randen, ofte i kombinasjon med vertikale lister rundt munningen, men også typiske urneformer som ulike varianter av dobbeltkoniske kar og eggformede kar. Det var altså relevant å se hvordan dateringen av denne keramikken stilte seg i forhold til den sør-skandinaviske A- og B-type-inndelingen.

Grav 42 Laland er et lite kammer hvor et leirkar var satt ned på en rund steinhelle. I motsetning til de fleste funnene i analysen var denne graven anlagt under flat mark, og det er ikke kjent at graven har hatt noen form for overflatemarkering (Petersen 1926). I kammeret ble det funnet et ruslemmet leirkar som inneholdt brente bein, noen biter kull og fragmenter av tynne bronseplater. Bronseplatene gir ikke noe diagnostisk informasjon (Engedal 2010:72-73), men graven har vært tentativt datert til YBA siden den ble funnet (Petersen 1926). Karet er svært skjevt, men kan beskrives som eggformet med avsatt fot, og grovkornet ruslemming påført helt til randen (type-A trekk). Det ble utført en 14C-datering av brente bein fra konteksten som underbygger den typologisk funderte dateringen til periode IV (app. 3 og 4).

Et annet kar som også utviser type A-attributter er fra Hebnes i Suldal (grav 55 Hebnes). Karet ble funnet med brente bein i et lite hellesatt kammer i utkanten av en stor gravhaug (Rolfen 1960). Karet har jeg klassifisert som dobbeltkonisk med kort hals. Det har grov ruslemming til randen i kombinasjon med vertikale lister og kan utfra dette plasseres typologisk i periode IV. Et lignende kar som trolig også skriver seg fra en sekundærgrav, er grav 26 Øvre Berge i Lyngdal (Nicolaysen 1872). Karet har ikke lister, men tykk ruslemming helt til randen. Dette er et av få kar som også har diagonale fingerfurer i ruslemmingen (se kap. 4 og 7). Et annet kar som har kombinasjonen, fingerfurer i ruslemming og vertikale lister har blitt datert på matskorpe (se kap. 6) og knytter seg til midten av periode IV (grav 31 Nærbø (III)). Dette ble funnet i et sekundær-kammer i en haug sammen med en stor urne med

støpsellokk (grav 31 Nærbø (I og II)), og det ble gjort dateringer på brente bein fra konteksten. Dateringen fra matskorpen samsvarer godt med dateringen på brente bein, altså til periode IV (app. 3 og 4).

Et funn som på typologisk grunnlag kan sees i sammenheng med de hittil nevnte og daterte karene, kommer fra en ukjent funnplass i Rogaland (grav 58). Dette velbevarte karet skal ifølge en notis ha blitt funnet «(...) paa en holme i Harfsfjord, Stavanger amt» (Lorange 1875:38). Det finnes ingen funnopplysninger utover dette, men Bjørn Myhre har spekulert i mulige funnsteder i området rundt Harfsfjord (Myhre 1981:77). Karet har også blitt trukket frem som et eksempel på en YBA-urnegrav, men uten nærmere datering (Myhre 1981:77). Karet har en slags eggform (konkav munning uten brytepunkter i profilen), og avsatt fot, i likhet med karet fra Laland. Overflaten er glattet og det er plassert syv vertikale lister rundt munningen og dateres tentativt til YBA IV/IV-V (fig. 15).

9.4.3 En tutulus til besvær

Det er nødvendig å drøfte dateringen av grav 40 Pollestad II inngående ettersom funnsammensetningen har gitt motstridende dateringsforslag. Funnet består blant annet av en bronsetutulus fra periode II, og har blitt datert deretter (Engedal 2010:79), men det er flere aspekter ved funnet som reiser tvil om hvorvidt denne graven kan dateres på grunnlag av tutulusen. Funnet ble gjort under dyrkning og er beskrevet som en urnegrav nedsatt i toppen av en naturlig haug. Karet, som ble knust under arbeidet, skal ha stått på en helle med svart kullholdig jord omkring og oppi karet lå det brente bein og en flintpil (Figur 9-15). Brøgger bemerket at keramikken «(...) pekte mot «bronsealdersformer», og dro for å undersøke funnstedet hvor han fant bronsetutulusen, flere fragmenter av leirkaret og «enkelte skarpkantede flintstykker (Brøgger 1910b)». Finneren mente at leirkaret hadde stått på samme plass hvor Brøgger fant tutulusen. I innberetningen skriver Brøgger om tutulusens tilhørighet «at den har ligget i lerkarret blant de brændte ben er utenfor tvivl» (Brøgger 1910b). Videre blir det sagt av Brøgger at tutulusen daterer funnet, samtidig som at han konkluderer med at dette er en yngre bronsealders branngrav (Brøgger 1910a 191b). Dette må tolkes som at Brøgger mente tutulusen kunne dateres til YBA, noe som

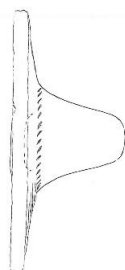
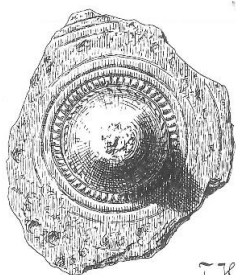
virker usannsynlig med tanke på Brøggers solide materialkunnskap. I forbindelse med funnets datering drøftet også Brøgger hvorvidt pilspissen også hadde tilknytning til karet, noe finneren insisterte på. Hans refleksjoner rundt flintspissens tilhørighet er verdt å sitere:

«Meget morsomt er det at der laa en flintpil i leirkaret. Vi er jo saa vant til at betragte alle flintsaker som utelukkende tilhørende stenalder. Men det følger igrunden av sig selv at man i bronsalderen, hvor bronzen maatte införés fra sydligere lande, ikke kunde bruge det kostbare materiale til saa daglige gjenstande som pilespidser, dem man maatte ha i mængder. Det faldt derfor naturligt at man fortsatte stenalderens traditioner og arbeidet de smaa pilespisser av flint. At denne tradition har holdt sig lige ned i yngre bronsalder, har man hittil manglet bevis for. Med dette nye fund har man faat det» (Brøgger 1910a).

Nyere kronologiske undersøkelser har vist at hjerteformede pilspisser er i bruk fra SN til begynnelsen av YBA på Østlandet (Mjærnum 2012:119), noe som trolig har overføringsverdi til Sør-Vestlandet. Lignende flateretusjerte spisser er også kjent fra fjellokaliteten Urutlekråi i Årdal i Sogn og Fjordane (Bjørge et. al 1992, Prescott 1995) og fra svenske og danske kontekster (Baudou 1960).

Spørsmålet om gravens datering går altså ut på hvorvidt tutulusen egentlig lå i leirkaret eller om det kan være en rest fra en eller flere ødelagte graver i haugen. Sistnevnte alternativ er ikke oppe til diskusjon hos Brøgger som tolker funnet som én enhet, men i lys av funnomstendighetene må det likevel sees som en mulighet. Hvis vi tar fokuset bort fra tutulusens datering og til resten av funnet, fremgår det følgende: Som Brøgger påpekte er leirkaret av en type som peker mot YBA. Det har vært mulig å rekonstruere karets form, noe som har tilspisset dateringsanslaget. Karet er høyt og smalt dobbeltkonisk, en form som først kommer inn i overgangen til YBA. De brente beina som også lå i karet ble valgt ut til datering og er nå 14C-datert til periode IV (app. 3 og 4). I lys av gravtype, keramikkens form og 14C-dateringen av beina må funnet tolkes som en urnegrav fra periode IV. Hvis man går utfra at tutulusen lå i

karet, og ikke var en innblanding fra en annen kontekst, så er dette funnet et eksempel på en yngre bronsealdergrav med en eldre bronsegjenstand. Dette åpner for en tolkning av tutulusen (og kanskje også pilspissen) som et nedlagt arvestykke – en «heirloom» (jf. Woodward 2002).

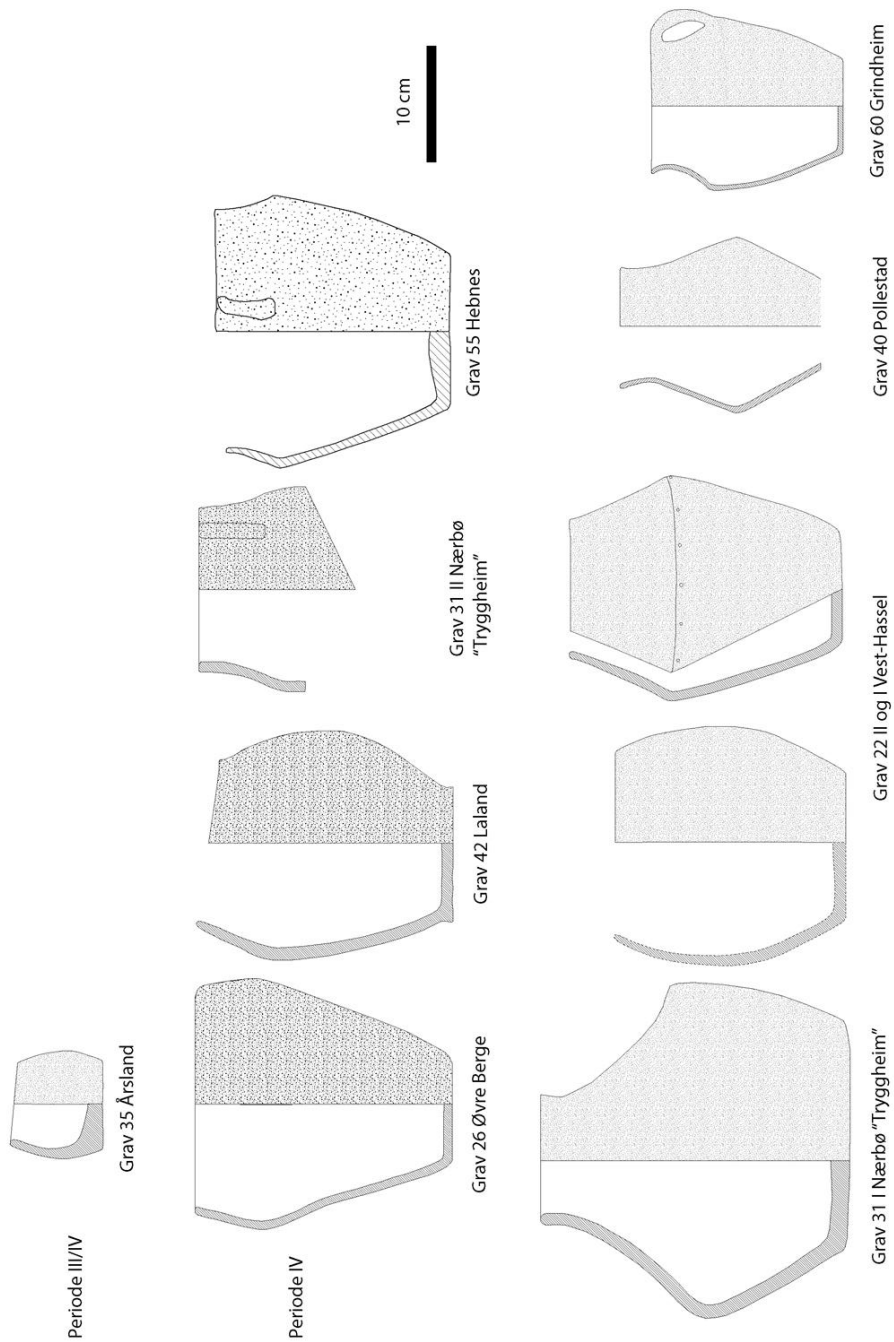
Figur 9-15: Bronsetutulus og hjerteformet pilspiss med agnorer (grav 40 Pollestad). Ikke i skala. Tegning: Tor Helliesen © TOPARK Arkeologisk museum Stavanger.

Det finnes ytterligere tre hauggraver fra regionen Sør-Vest-Norge med keramikk som kan plasseres i periode IV. Dateringen av disse knytter seg til assosierte bronsefunn, men med ett unntak har også keramikken gode kronologiske holdepunkter. I Etne (grav 60 Grindheim), var en urne nedsatt i et lite kammer i kanten av en gravhaug. Urnen inneholdt brente bein, kull og en rakekniv med spiralhode som hører hjemme i periode IV (Baudou 1960:33). Urnen har karinert s-form og hank, og lignende kar knyttes av Jensen til kategorien «F: Énhankede, toleddede kopper og kander» som dateres til periode IV (Jensen 1997).

De siste to funnene som kan knyttes til periode IV er fra Vest-Agder. Grav 22 Vest-Hassel har funn av ett fullstendig høyt og smalt dobbeltkonisk kar med små perforeringer arrangert i en horisontal linje rundt hele bukknekkene. Karet er fylt med store fragmenter av rensede, brente bein omtrent til hullraden, men det er ikke opplyst om hvorvidt bronsegjenstandene fra konteksten ble funnet oppi selve karet. Funnet

består også av større bruddstykker av et eggformet kar. Det har blitt foreslått at det eggformede karet kan ha «(...) tjent som Laag over den anden Urne» (Ab.1881). Graven kan dateres til periode IV på typologisk grunnlag utfra bronsegjenstandene: en dobbeltnapp, en lansett og en firesidig bronsestift (Engedal 2010:49, 79, Johansen 1986:50). Lansetten kan imidlertid også plasseres i periode V (Engedal 2010:66), noe som gjør denne graven til en mulig periode IV/V grav. Både periode IV og periode IV/V stemmer godt overens med keramikken. I det som tolkes som en primærgrav i en haug i Hananger (grav 25 Karlshaug) ble det påvist et kammer med rester av en fragmentert dobbeltnapp som trolig skal plasseres i begynnelsen av YBA (Gjessing 1917:9, Johansen 1986:81, Engedal 2010:79). Bronserestene skal ha blitt funnet sammen med de syv leirkarskårene, men det er uklart hvordan de var deponert. Skårene fra grav 25 Karlhaug er udiagnostiske.

Keramikken som kan dateres til periode IV er de eldste eksemplene på urner i analyseområdet. I periode IV er også det et visst samsvar i karstørrelse, noe som kan indikere at introduksjonen av urnegravsskikken brakte med seg et «ideal» hvor visse kartyper ble ansett som egnet eller foretrukket som urner. At dette kan være tilfelle understrekes av at dobbeltkoniske og eggformede kar fremstår som nye kartyper.

Figur 9-16: Kar (bergartsmagret) fra graver datert til periode III/IV og IV i fra analyseregion Sør-Vestlandet. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

9.4.4 Periode IV-V

I periode IV-V har urnegravsskikken slått rot og det blir mer variasjon i utvalget av urner. Det er flere momenter ved keramikken og kontekstene som kan tolkes og utdypes i det som relativt sett er lite funntilfang (Figur 9-26) Som nevnt introduseres dobbeltkoniske og eggformede kar som urner i periode IV, noe som fortsetter inn i periode IV-V. Også s-formede krukker og skåler anvendes i denne perioden, noe som igjen viser et større og mer variert repertoar av urner. Et annet viktig trekk ved denne overgangsperioden er introduksjonen av ansiktsurner til Jæren (se Figur 9-18 for distribusjonskart over de norske ansiktsurnene). Jeg vil først si noe om de nordeuropeiske ansiktsurnenes kronologi før jeg tar for meg kontekstene med ansiktsurner fra Rogaland. Deretter vil jeg ta opp igjen tråden om keramikken på Sør-Vestlandet fra periode IV-V.

9.4.5 Datering av nordeuropeiske ansiktsurner

Dateringen av de nordeuropeiske ansiktsurnene har vært mye diskutert, og spørsmålet om hvilken kronologisk og «evolusjonistisk» plassering som skulle tilskrives de enkleste urnene, som kun har øyeporer eller andre abstrakte ansiktsmarkeringer, har vært sentralt. Broholm mente at de nordiske ansiktsurnene var de yngste på grunn av de enkle, stiliserte ansiktsfremstillingene (Broholm 1949:162). Marstrander hadde en lignende oppfatning og så dessuten for seg at de opprinnelige tanker og idéer som knyttet seg til urnene hadde blitt vannet ut etter hvert som skikken ble adaptert lenger nord og ansiktene hadde «...under sin lange vei mot Norden sunket ned til å bli dekorative trekk i utsmykningen av leirkarene» (Marstrander 1979:52). Kneisels studie av de nordeuropeiske ansiktsurnenes kronologi og kontaktsoner (Kneisel 2012) har langt på vei lyktes i å rydde opp i et komplisert funnbilde, spredningsmønster og ikke minst klargjort kronologiske forhold for nordeuropeiske ansiktsurner (Figur 9-17).

Kneisel inkluderer det norske materialet i sin katalog, men baserer seg på funntilfanget slik det ble presentert av Haavaldsen (Haavaldsen 1985). I Aasbøes arbeider (Aasbøe 2006, 2008) er imidlertid funntilfanget revidert og det refereres også til to ¹⁴C-dateringer som skyver urnene bakover i tid til rundt periode IV/V

(Goldhahn pers. med. i Aasbøe 2008:107 og app. 3 og 4). Det foreligger altså dateringer og nye funnresultater som endrer den foreslåtte kronologiske rammen for de norske ansiktsurnene og som det hadde vært ønskelig å se i Kneisels studie. Uavhengig av dette er den kronologiske plasseringen av de jyllandske ansiktsurnene som Kneisel har kommet frem til, svært viktig for forståelsen av de norske urnenes datering og spredningsmønster. Hun konkluderer med at begravelser i antropomorfe urner oppstår på Jylland i begynnelsen av YBA (i periode IV) og sprer seg deretter videre til andre deler av Skandinavia og Nord-Tyskland (Kneisel 2012:502). Urner med enkle øyemarkeringer når også Mellom-Tyskland og Polen og deretter følger en kompleks utvikling av ansiktsurner i kombinasjon med husurner, i tillegg til at det oppstår regionale grupper av figurative urner med piktogrammer mot slutten av BA og utover i EJA (Kneisel 2012:502-503, 507). Jeg vil nå gå gjennom de sørvestnorske ansiktsurnekontekstene for å vurdere tidligere dateringanslag og tolkninger opp mot et revidert funntilfang og et kritisk blikk på kronologi.

Kneisel in print	Denmark	Rest of Scandinavia	Northern Germany	Central Germany	Poland	Italy	Trachsel 2004	Jensen 1997 Trachsel 2004 Hennig 2001
Per. IV early	?						Ha B1	1100-1000
Per. IV young							Ha B2	1010-890/820
Per. IV-V							Ha B3	900- ~850
Per. V							Ha C	~850-730/20
Per. VI early								730/20-620
Per. VI late							Ha D	620-530/20
I b							LT A	530/20-425
I c							LT B1	425-
I d							LT B2	
II							LT C	

early faces?
 faces
 late faces?

Figure 11.5 The chronology of the face urns in different regions (BC). Ha = Hallstatt, LT = La Tène, Per. = Period after Montelius.

Figur 9-17: Kronologisk fordeling over ansiktsurner i Europa (Kneisel 2016:225, fig. 11.5).

Figur 9-18: Distribusjonskart over norske ansiktsurner fra BA. (Merk at grav 59 ukjent sted ikke er vist ettersom det ikke kan kartfestes nærmere enn til Rogaland). Kart: Henriette Hop Wendelbo.

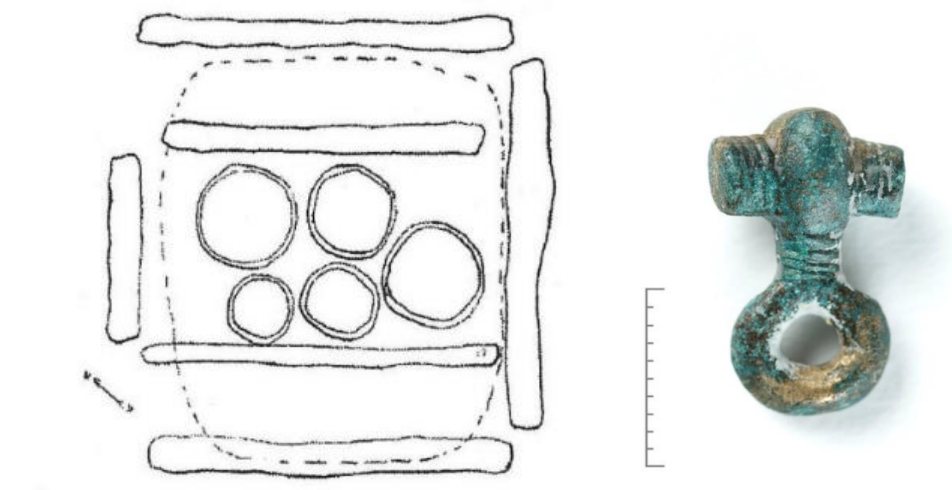
9.4.6 Ansiktsurnene i Rogaland – revurdering av empiri og kronologi

Njølstad

En av de mest særegne gravkontekstene som kjennes fra hele den norske bronsealderen er fra en hellekiste på Njølstad i Hå kommune (grav 30 Njølstad). Kisten ble funnet på bunnen av en stor haug som også inneholdt en sekundærgrav fra folkevandringstid. Hellekisten tolkes som haugens primærgrav og inneholdt hele seks urner – hvorav to med «øyne» i form av perforeringer. Kisten var orientert nordvest-sørøst og var 70 cm. lang, 32 cm. bred og 52 cm. høy, og sidene var muret opp av heller og hadde bunn- og dekkhelle (SMÅ 1929:14-16). Funnet er unikt i Skandinavia, men har store likheter med polske gravkontekster for ansiktsurner. De polske kistene inneholder som oftest tre til seks urner og kisten har en oppbygging og størrelse som er sammenlignbar med kisten fra grav 30 Njølstad (se bl.a. Ślusarska 2017:220). De polske kistene knytter seg i hovedsak til pommersk kultur hvor de er

anlagt under flatmark, men lignende steinkistekonstruksjoner med urner opptrer imidlertid også tidligere (fra 1300-1100 f.Kr.) i de samme områdene, men da under gravhauger (Adamik 2015). Kneisels beskrivelse av de polske kistene er svært gjenkjennelig for grav 30 Njølstad, og er verdt å gjengi i sin helhet:

«I nogle af gravene er samtlige urner på en eller anden måde antropomorft dekoreret, i andre grave er det kun halvdelen eller mindre. De ikke-dekorerede urner adskiller sig hverken i form eller fremstillingsmåde fra de andre, de mangler kun en ansigtsgengivelse eller en dekoration med figurativ ornamentik. Stenkister med gentagne begravelse kan både indeholde bisættelser af alle aldersklasser og begge køn. Med stor sandsynlighed kan de derfor betragtes som slægt- eller familiegrave» (Kneisel 2003:516).

Figur 9-19: Plantegning over urnene i grav 30 Njølstad og bronsefunn. Til venstre: Jan Petersens skisse av leirkarenes plassering i kisten slik de fremstod under utgravning. Tegningen av kisten er ikke i skala. Tegning: Jan Petersen © TOPARK Arkeologisk Museum Stavanger. Til høyre: stangknapp av bronse, funnet i en av urnene (uvisst hvilken). Foto: Annette Øvrelid © Arkeologisk Museum Stavanger.

Etter grundig gjennomgang av keramikken fra grav 30 Njølstad har jeg konstatert at hellekisten inneholdt seks leirkar og to lokk, noe som er i samsvar med museets nylige revisjon av funnet²⁷. I funnbeskrivelsen ble det imidlertid beskrevet fem leirkar (SMÅ 1929:14-16). Karene har et homogent uttrykk i forhold til godskvalitet og magring. I tillegg til de seks karene, inneholdt kisten også to kappelokk og en stangknapp av bronse (Figur 9-19). Aasbøe (2006:42 med henvisning til Thrane 1975:122) har tolket stangknappen som del av hesteutstyr, et «klaprebliksett» som var festet på bittene. Av de seks urnene er det påvist én sikker ansiktsurne (undernummer IV) og et fragment av et øyeparti fra en ansiktsurne (div.). Tidligere har det vært hevdet at det store tønneformede karet med ruslemming (II) er en ansiktsurne, basert på en vertikal list som avgivelig skal være urnens «nese» (Haavaldsen 1985:27, nr. 5). Etter gjennomgang av skårene ble det oppdaget at karet har hatt *to* vulster, noe som avkrefter denne tolkningen. Det ruslemmede karet har derimot klare type-A trekk i form av tykk ruslemming helt til randen i kombinasjon med to motstående horisontale lister. Min gjennomgang viser at keramikken fra Njølstad har bestått av fire eggformede kar (I, IV-VI), hvorav ett er en ansiktsurne, ett har hakk- og strekdekor og de øvrige to er uten spesielle karakteristika. Et kar er klassifisert som tønneformet og har ruslemming og vertikale lister (II). Et kar er s-formet (III) – i dette karet ble det for øvrig funnet en tekstilrest av vevd ull (7x4 mm.). Det ble også skilt ut to kappelokk (VII og VIII). Som nevnt ble det påvist et fragment av en ansiktsurne av ukjent form (grav 30 Njølstad, div). Skåret som tolkes som et ansiktsurnefragment har spor av to tette perforeringer, og må ha tilhørt ett av de fire karene med glattet overflate²⁸. Ser vi nærmere på hvordan keramikken kan plasseres

²⁷ http://www.unimus.no/arkeologi/forskning/index_katalog.php?museum=am&id=25892&museumsnr=S4630 (Hentet: 31.10.2019).

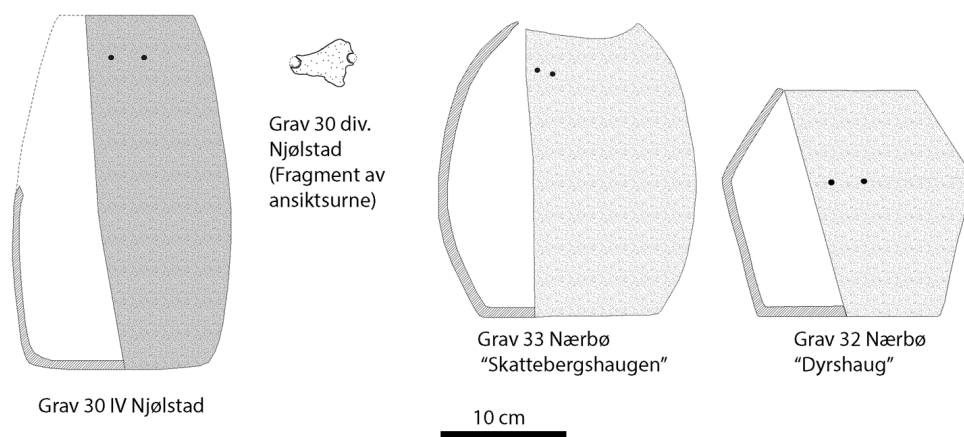
²⁸ Det har vist seg at det dekorerte karet fra grav 30 V Njølstad (mus.nr. S4630 f) nylig har blitt rekonstruert på nytt av konservator ved Arkeologisk Museum i Stavanger, Cora Oschmann. Som påpekt har dette karet vært dårlig rekonstruert og som en konsekvens har det vært vanskelig å tolke den opprinnelige karformen. Den nye rekonstruksjonen gjør at funnet ikke kan klassifiseres som et eggformet kar, men har trolig hatt en mer sylindrisk form og med en knekk ned mot karets bunn. Store deler av karets midtdel mangler, noe som gjør det vanskelig å vurdere karformen sikkert. Det mest oppsiktsvekkende er imidlertid at skåret med perforering tilhører dette karet. «Øynene» er plassert om lag et par cm. under det dekorerte båndet. Det kan altså stadfestes at *keramikken fra grav 30 V Njølstad en ansiktsurne med dekor* (pers. med Åsa Karin Elisabet Dahlin Hauken, amanuensis ved Arkeologisk Museum i Stavanger. 09.03.2020). Ettersom jeg ble oppmerksom på dette svært sent i prosjektet, har jeg ikke har foretatt noen endringer i klassifikasjonen. I fremtidige bearbejdelser av Njølstad-funnet og/eller de norske ansiktsurnene må imidlertid denne viktige opplysningen bli tatt til etterretning.

kronologisk, peker de eggformede karene mot periode IV/IV-V (Baudou 1960:97). Lokkene er generelt sett vanskelige å datere nærmere enn periode IV-VI (Baudou 1960:107-108), men utfra de norske funnene er det et tyngdepunkt for lokk i periode IV/V og V og en sammenheng mellom dobbeltkoniske og eggformede kar og lokk. Stangknappen kan dateres typologisk til slutten av periode IV (Broholm 1949:82, Baudou 1960:90, Engedal 2010:50, 80). Den typologiske dateringen av keramikken og av stangknappen støttes videre av to 14C-dateringer av brente bein fra konteksten (Joakim Goldhahn, pers med. 15.11.2017, app. 3). Det er altså grunnlag for å plassere grav 30 Njølstad i overgangen mellom periode IV og V.

Bø/Nærbø

Bare noen få kilometer unna Njølstad, på Nærbø, er det funnet to ansiktsurner. I utkanten av en stor rundhaug, kalt «Skattebergshaugen», ble det i 1907 avdekket en liten hellekiste med en eggformet ansiktsurne fylt med brente bein (grav 33, Nærbø) (SMÅ 1907). Utfra urnens utpregede eggform og enkle ansiktsmarkering (perforeringer/øyne) er det sannsynlig at den skal dateres til samme tid som grav 30 Njølstad. Som nevnt i kap. 6, oppdaget jeg en ny ansiktsurne i forbindelse med funngjennomgangen (grav 32 Nærbø). Ansiktsurnen ble funnet sammen med et kar av nærmest identisk form (men uten tegn til ansiktsmarkering), et støpsellokk og skår av et tynnvegget leirkar i et lite gravkammer i utkanten av haugen «Dyrshaug» (BMÅ 1893/7). Begge karene er klassifiserte som dobbeltkoniske, brede og lave (app. 2). I likhet med ansiktsurnen fra Vallby i Mälardalen, som har en lignende karform, har ansiktsurnen fra Dyrshaug «øynene» plassert i bukknekkene (Figur 4-13). Bronsene fra denne konteksten, en kniv og en bronseplate, har lite kronologisk informasjon²⁹. Utfra funnbeskrivelsen har kniven hatt asymmetrisk blad og spiralhåndtak, noe som gir en datering til BA IV-V (Engedal 2010:59).

²⁹ Bronsene fra grav 32 Nærbø «Dyrshaug» har lenge vært tapt men har nylig blitt gjenfunnet i magasinet. Pers.med. Melanie Wigglesworth, Samlingsforvalter bronsealder og jernalder ved de kulturhistoriske samlinger, Universitetsmuseet i Bergen, 03.01.2020.

Figur 9-20: Ansiktsurner fra periode IV/V i Rogaland. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

Den er åpenbart at ansiktsurnene i Norge ikke eksisterte i isolasjon, men er del av et større fenomen i Europa i tidsrommet YBA/FRJA. Gjennom et knippe funn fra en avgrenset del av Rogaland ser vi at ansiktsurneskikken når Norge i periode IV/V (Figur 9-20), og med utgangspunkt i Kneisels kronologi virker det naturlig å koble denne tidligste ansiktsurne-fasen i Rogaland til Jylland. Når det gjelder Njølstad-graven er dette imidlertid en kontekst som fremstår som unik i Skandinavia. De tidlige ansiktsurnene fra de nordre delene av Polen omtales som «øye-urner», ettersom de har øyne i form av perforeringer under randen eller på lokkene (Dzięgielewski 2017:311, Ślusarska 2017:217). Disse øye-urnene er fra rundt 900-650 BC, og ifølge Dzięgielewski kan de forklares som del av kontakten mellom Pommern og Norden i det som tilsvarer periode IV/V. Lite tyder på at verken de polske eller skandinaviske ansiktsurnene var importerte, men representerer en felles idé, tilpasset og oversatt til ulike lokale kulturelle systemer (Dzięgielewski 2017:330).

9.4.7 Øvrig keramikk fra periode IV/V

Ut fra materialet som hittil er gjennomgått, ser vi at dobbeltkoniske og eggformede kar *introdueres* til Norge i periode IV, men *tyngdepunktet* for disse kartypene er noe senere, i periode IV og V (Baudou 1960:97, 98). Flere andre sørvestnorske funn kan knyttes til periode IV/V utfra analogi med keramikk fra bedre daterte kontekster. Fra Grav 34 Hananger «Ringhaug» kjennes et dobbeltkonisk leirkar med et støpsellokk. Det ble også funnet bronse i graven, men det kan ikke sies noe om gjenstanden utover at det er et flatt stykke bronse med hull i midten som er beskrevet som «bronseblikk». Keramikken har vært forsøkt datert typologisk av Johansen, som knytter den til periode V (Johansen 1986:71). Dette er et plausibelt dateringsanslag, men ser man til Baudous datering av støpsellokk finner vi at slike lokk oftere forekommer i periode IV- enn i periode V-kontekster (Baudou 1960:108). Det kan imidlertid ikke fastslås en mer eksakt datering av dette funnet enn periode IV-V, noe som også Engedal støtter seg til (Engedal 2010:79). Keramikken fra grav 48 Lura kan delvis rekonstrueres, og det dreier seg om et høyt og smalt dobbeltkonisk kar med konkav bunnflate og et eggformet leirkar. Trolig skriver funnet seg fra en ødelagt sekundærgrav som ble funnet sammen med brente bein (SMÅ 1903). Begge karene har polert overflate, men dette er ikke et trekk som gir god kronologisk informasjon. Basert på formene plasseres også denne konteksten i YBA periode IV-V. På grunnlag av kartypologi kan grav 28 Kvia også knyttes til periode IV/V. Dimensjonene for karet er usikre, men det dreier seg trolig om et dobbeltkonisk kar med grov ruslemming som skal ha blitt funnet sammen med brente bein i en liten hellekiste i midten av en haug. Funnet ble datert til YBA av de Lange (SMÅ 1921-1924). Grav 52 Nordre Sunde har noe usikre funnomstendigheter (SMÅ 1967, Espedal 1966a), men keramikken, et dobbeltkonisk kar og to små s-formede kar med karinert profil, kan muligens kobles til periode IV/V. Det siste haugfunnet (sekundærgrav) som trolig kan knyttes til tidsrommet IV-V er grav 54 Fister. Odd Espedal ga karet en tentativ datering til «overgangen mellom keltertid og romertid», i hovedsak basert på karets hank (Espedal 1967). Funnet er imidlertid en lav karinert skål med hank som har paralleller i flere bronsealderkontekster (Jaanusson 1981:17, fig. 7. 82, fig. 37,14 og

fig. 38. 83, fig. 38. 85, fig. 39, Jensen 1997: fig.37 b), og hvor godset og formgivningen peker mot yngre bronsealder.

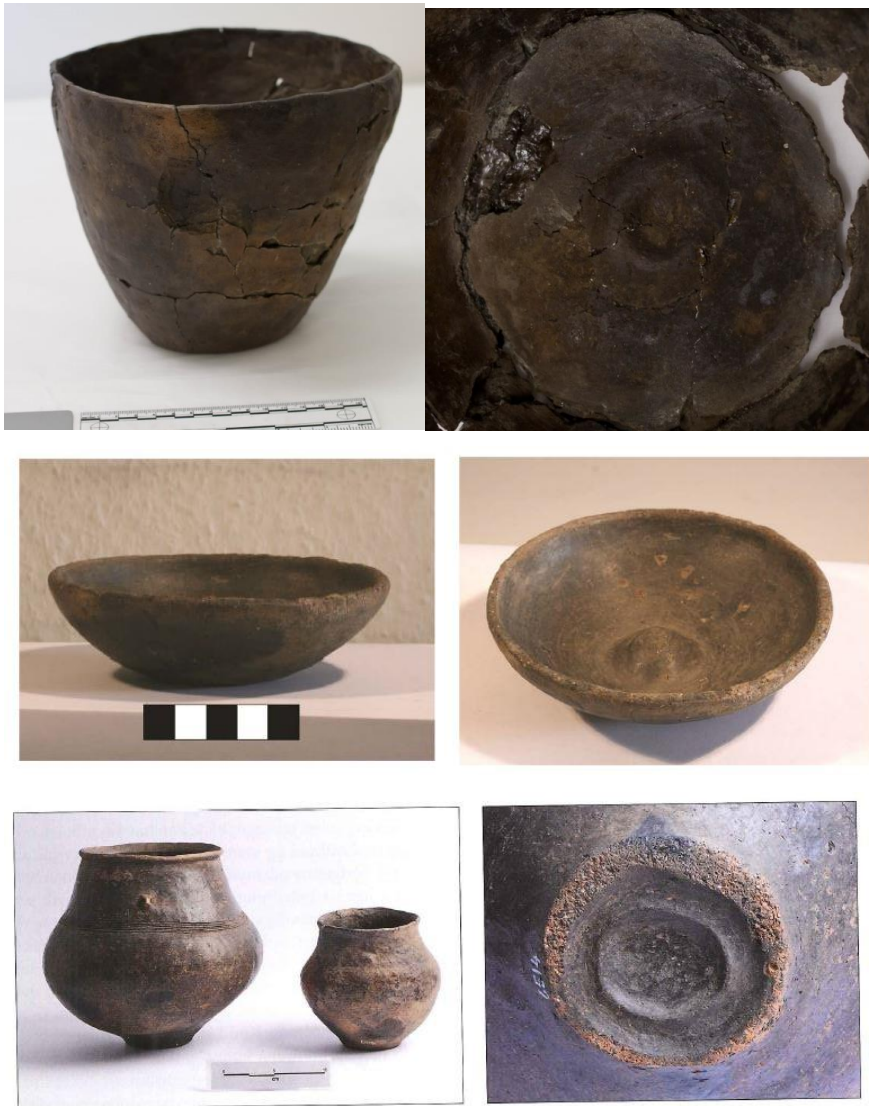
Graven og urnen fra Olahaugen i Etne

Gravhaugen «Olahaugen» på Stødleterrassen i Etne har blitt undersøkt i flere omganger. Allerede i 1890 ble det rapportert om at haugen var skadet av grusuttak, men det ble igangsatt undersøkelser først i 1912 (Shetelig 1912a). Det ble da opplyst om at haugen skal ha inneholdt en rekke urnegraver, men disse skal ha blitt knust og ødelagte, og bare én, grav 61 Stødle, er i dag kjent og foreligger i hel tilstand (de Lange 1913a:46). Olahaugen har senest blitt undersøkt av Hordaland Fylkeskommune i forbindelse med kulturminneregistreringer, for å få kontroll på tidligere inngrep og dokumentere restene av haugen (Aksdal 2006:5, 16). I denne forbindelse ble det tatt ut en kullprøve til datering fra området rundt urnegraven som ga resultatet periode IV/V eller tidlig periode V (Aksdal 2006:15).

Figur 9-21: Snitt av Olahaugen, Etne. Kammeret (grav 61 Stødle) er rett nedenfor haugens høyeste punkt. Foto: ukjent fotograf © Universitetsmuseet i Bergen.

Den bevarte urnen ble funnet i en liten hellekiste sekundært innsatt i en gravhaug (Figur 9-21), og inneholdt brente bein og et lite keramikkskår med skarp bukknekk, muligens fra et dobbeltkonisk kar. Formen på urnen er konisk, men med stor munning (18-20 cm.) i forhold til høyde (16 cm.) og bunnflate (9,5 cm.). I forbindelse med funngjennomgangen ble det observert et trekk ved karet som merkelig nok ikke har vært omtalt i tidligere beskrivelser av funnet: på innsiden av karets bunn, omtrent i midten, er det en markert ringfigur/ringvulst. Ringen har «voller» og en markert grop i midten som passer godt med en pekefinger. På grunn av karets vide åpning er gropen godt synlig, og fremstår som intensjonelt tillaget. Det finnes få analogier innenfor det – riktignok begrensede – norske funntilfanget. Et bukskår med ringvulst er kjent fra grav 39 Pollestad, men ringvulsten er plassert på karveggen, noe som har paralleller fra sør-skandinavisk type B-keramikk (se bl.a. Bjorhem og Säfvestad 1993, vist i fig. 16). En mulig tolkning er at ringen representerer en *omphalos* (navle). Kar med *omphalos* (*Omphalostassen/Omphalosschälchen*) er ikke uvanlige i Lausitzkulturen (Becker et al. 2012). Kar med sirkeldekor på bunn er også kjent i Lausitz og Norden i YBA (Jaanusson 1981:98, Broholm 1946:20, nr. 129, Stjernquist 1969) (Se Figur 9-22 for en fremstilling av kar med ulike ringfigurer/omphalos). Omphalos-kar er kjent fra en rekke plasser i bronsealderens Europa og er tradisjonelt knyttet opp mot solsymbolikk (Sofaer 2015:61-62). Omphalos-kar i bronse kjennes også fra Etruskiske graver, men disse dateres til rundt 600 f.Kr. (Cook 1968). Før jeg går videre vil jeg drøfte hvordan ringvulsten kan tolkes i lys av lignende, samtidige symboler.

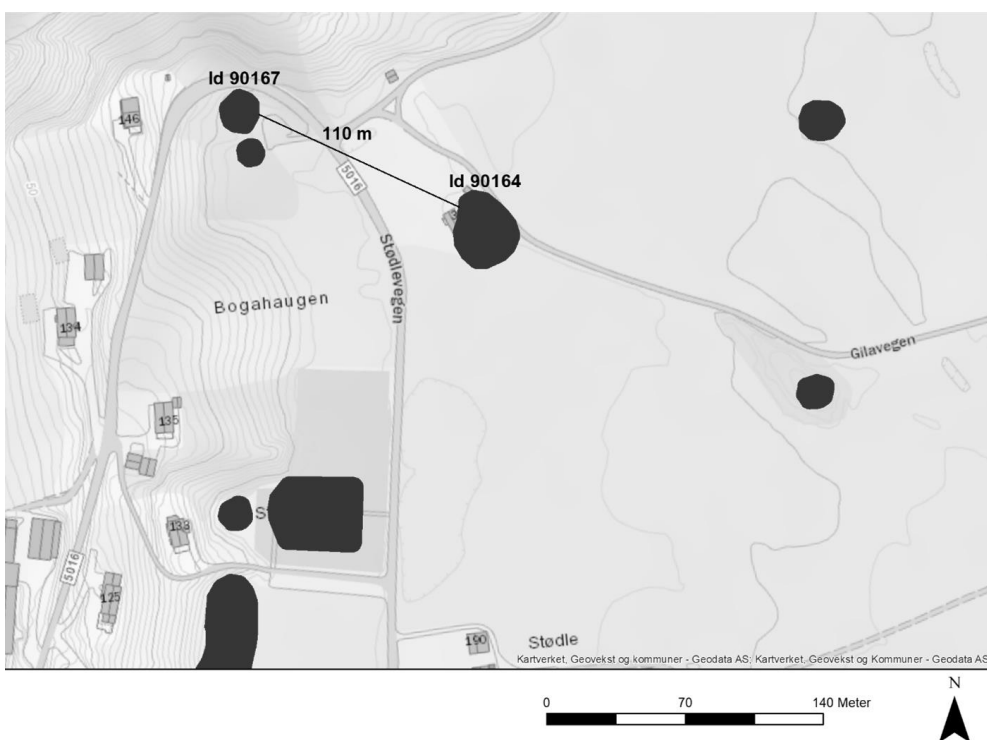
Figur 9-22: Eksempler på YBA-keramikk med ringformet markering på karbunnen (innsiden) Øverst: konisk kar fra grav 61, Stødle i Etne, med ring på innsiden av karets bunn. Foto: Henriette Hop Wendelbo. Midten: en omphalosskål (Omphalosschälchen) fra samlingene av Lausitz-keramikk ved museet i Münster. Skålen har ukjent funnsted i Polen eller Øst-Tyskland (Becker et al. 2012. tafel 17. Foto: Valeska Becker). Nederst: to ansiktsturner fra dobbeltgrav fra Sparkær, Viborg på Midt-Jylland. Den største urnen hadde en markert ring på bunnflaten. (Mikkelsen 2014:69 fig. 10. Foto: Viborg Museum).

Abstrakte motiv på kar og på berg

En mulig parallell til ringvulsten i karet fra Olahaugen kommer fra en dansk ansiktsurne fra en gravhaug ved Sparkær i Nørre Borris sogn på Midt-Jylland. Ansiktsurnen fra Sparkær har et «sirkelornament» under bunnen (på utsiden) (se Figur 9-22) som minner om vulsten på innsiden av karet fra Olahaugen, dette har blitt tolket som et trekk med kosmologisk meningsinnhold (Mikkelsen 2014:69-71). Mikkelsen mener at det er opplagt å tolke et slikt symbol i YBA-kontekst som et mulig solsymbol og knytter videre forbindelser til et noe vanligere forekommende trekk på bunnen av leirkar, nemlig hjulkors. Hjulkors er et kjent symbol fra helleristninger og på gjenstander og antas å ha hatt en dominerende posisjon i bronsealderens symbolske univers som et sol- og kretsløpssymbol (Kaul 2004:250-253). Karene med hjulkors under bunnen dateres imidlertid til FRJA, men dette diskuterer Mikkelsen som bortgjemming av et symbol som ikke lenger hadde allmenn aksept, men som deler av befolkningen likevel holdt ved (Mikkelsen 2014:70). Et beslektet fenomen, men som skriver seg fra bronsealderen, er konsentriske sirkler på innsiden av kar. Dette er et ikke et ukjent trekk i Sør-Skandinavia/Nord-Europa, men er så vidt meg bekjent ikke påvist i Norge. Det finnes et eksempel fra Apalle (Eriksson 2003:106) og fra Hallunda, i tillegg til flere andre lokaliteter innenfor Norden og Laustizområdet (Jaanusson 1981:98 m.ref). Konsentriske sirkler, eller spiraler er sentrale kosmologiske symbol fra bronsealderen som antas å ha mange av de samme konnotasjonene som hjulkors.

Hvis vi følger forbindelsen til helleristninger videre, er det fristende å knytte ringvulster, groper, solkors og konsentriske ringer på leirkar til helleristninger, hvor disse motivene er godt representert. Herfra må *Helgaberg* nevnes – et ristningsberg som i likhet med Olahaugen ligger innenfor et avgrenset område på Stødleterrassen ca. 110 meter unna (Figur 9-23). Selve navnet *Helgaberget* gir assosiasjonene til en hellig/rituell plass, og har rundt 350 hugde ristninger. De fleste motivene er skålgroper, men også ringfigurer, ovale og u-formede symbol, konsentriske ringer og solhjul med og uten skålgroper i midten er hogget på berget (Figur 9-24). Slike geometriske «abstrakte» motiv er vanskelige å datere, men knyttes vanligvis til SN/EBA (Wrigglesworth 2011:127). Både den store mengden ristninger, dybden på

huggingen, samt den store stilistiske variasjonen i motivene på Helgaberg tyder imidlertid på at plassen har vært i bruk gjentagende ganger over tid (Mandt og Lødøen 2004:222, Wrigglesworth 2011:129). Like nord for berget er det kjent et depotfunn av en halsring som ifølge Engedal hører hjemme i periode IV (Engedal 2010:57). Halsingen (Figur 9-25) ble funnet på en stein et lite stykke ned i et myrdekt område, men må ha vært synlig da den ble deponert (BMÅ 1939/4). Ristningsberget, depotfunnet og de mange gravhaugene på Stødleterrassen peker mot at dette var en plass med rituell betydning i bronsealderen.

Figur 9-23: Kartutsnitt av Stødleterrassen med de to lokalitetene Helgaberg (Askeladden Id 90167) og Olahaugen (Askeladden Id 90164) som vist med en avstand på ca. 110 meter i luftlinje. Kart: Ailén Moltu Frekhaug/Vestland fylkeskommune.

Når det gjelder betydningen bak symboler som skålgroper og ringfigurer er det utenfor denne avhandlingens mål og tematikk å gå grundig til verks i de ulike tolkningsmulighetene for slike symboler og i hvilke sammenhenger de opptrer i. Groper, ringer og spiraler er vanlig forekommende motiver i ulike sammenhenger i

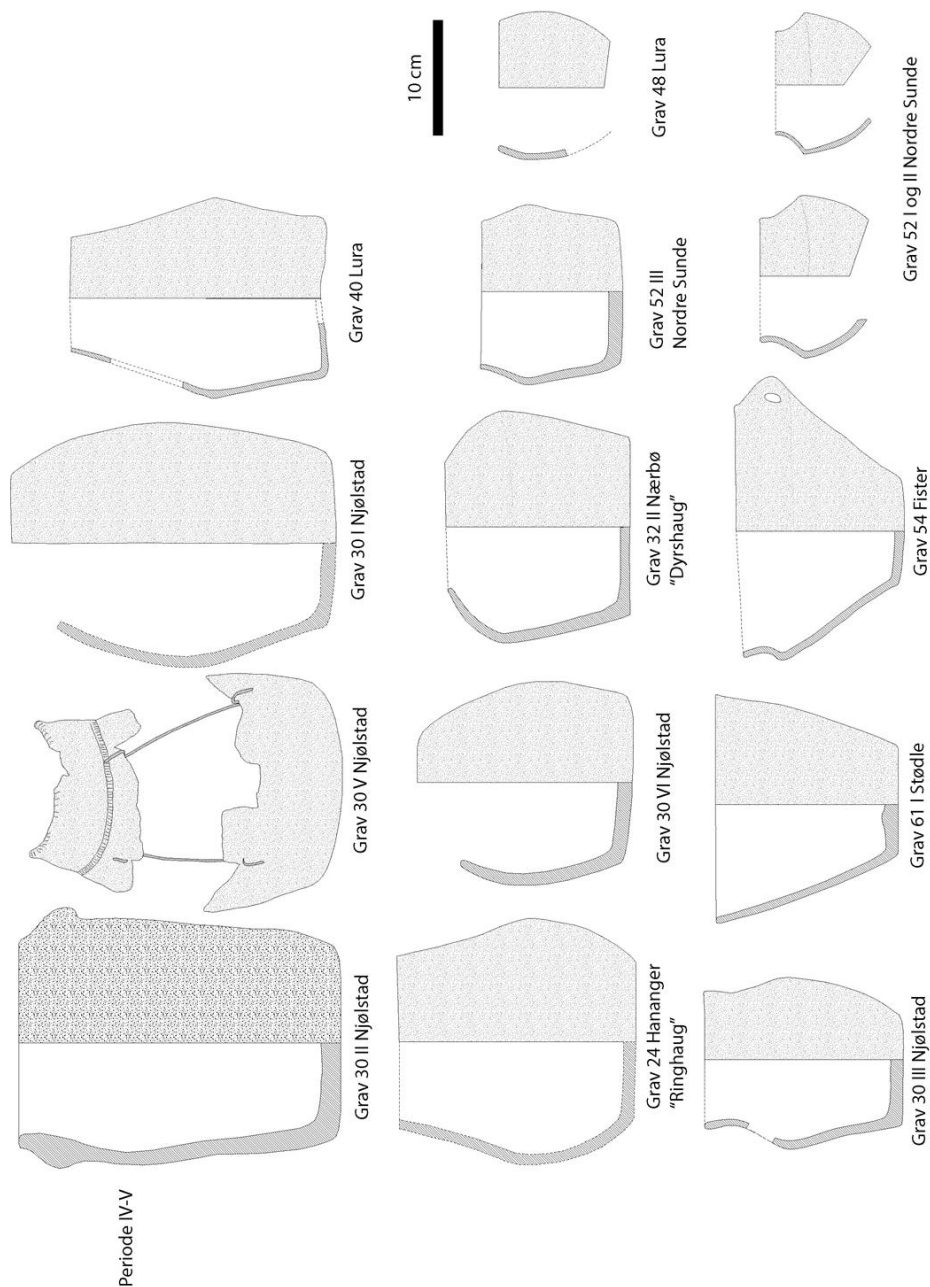
bronsealderen, men er samtidig også elementære, enkle og tvetydige (Grønnesby 2009:76). Poenget mitt her er å vise og forsøke å tolke et trekk ved leirkaret som tidligere ikke har vært påpekt. Det er mulig at gropen kan ha representere en omphalos, et solmotiv. Symbolet kan også ha en lokal forankring, en kobling til det nærliggende ristningsfeltet. Goldhahn (2007:269-278) har påpekt at det ofte finnes en nær forbindelse mellom helleristningsmotiv og gjenstander i graver. Han viser blant annet til Ræge-gravens konsentriske ristninger som «replikerer» ornamentikken fra bronsesmykkene hun ble gravlagt med, eller bronsekjelen fra hellekisten i Kivik-graven som er avbildet på en av de dekorerte hellene som inngikk i graven. Goldhahns argumenterer videre for at slike samsvar mellom helleristninger og bronsegjenstander kan tyde på at bronsestøperen og helleristeren var innvidd i den samme esoteriske kunnskapen (Goldhahn 2007:269-278). Med eksempelet Stødle står vi kanskje ovenfor det motsatte av esoterisk kunnskap? Gropen i leirkaret kan forbindes med motivene på det nærliggende helleristningsfeltet – særlig påfallende er ringfigurer med skålgrop i midten – men ristningene har ikke en skjult plassering, de ligger åpent og tilgjengelig på en stor bergrygg midt på Stødleterassen. Ser vi til leirkaret, gir den store og vide åpningen inntrykk av at ringvulsten i bunnen var ment for å synes. Motivet på karet fra Olahaugen og de analoge symbolene på Helgaberget inngikk trolig i et symbolsystem som bronsealdermenneskene var fortrolige med. Gro Mandt og Trond Lødøen har pekt på at Helgabergets tilgjengelighet og størrelse tyder på at dette var et fellesmonument som kan ha virket samlende for et større snitt av befolkningen enn kun eliten og/eller mennesker som besittet den esoteriske kunnskapen om symbolene. Tilgjengeligheten og det faktum at feltet virker å ha vært et samlingspunkt som man har utnyttet over lang tid, kan også ha vært med på å legitimere maktbalansen som må ha eksistert i bronsealder (Mandt og Lødøen 2004:226-227).

Figur 9-24: Helgaberget på Stødle i Etne. Foto: Gro Mandt Larsen © Universitetsmuseet i Bergen.

Figur 9-25: Halsringen fra Stødle i Etne. Foto: Svein Skare © Universitetsmuseet i Bergen.

Figur 9-26: Kar (bergartsmagret) fra graver datert til per IV-V i analyseregionen Sør-Vestlandet. Ansiktsurnene som også skriver seg fra dette tidsrommet er vist på Figur 9-20. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

9.4.8 Periode V

Keramikkansiktet fra periode V

Med ett unntak har alle de norske ansiktsurnene såkalte «pseudoansikter», det vil si stilistiske markeringer av ansiktstrekk (Kneisel 2012:501). Det finnes imidlertid et særegent unntak i materialet, et plastisk utformet keramikkansikt (Figur 9-27). Funnet skriver seg fra en ukjent funnplass i Rogaland, (grav 59 ukjent funnsted) og mangler stilistiske paralleller i nordeuropeisk keramikk. Funnet ble innlevert til museet i 1905 sammen med brente bein og trekull, men ble først kjent i fagmiljøet da det ble drøftet og datert i en artikkel 101 år senere (Løken 2006). Per Holcks undersøkelser av beinmaterialet som ble funnet sammen med leireansiktet tyder på at den gravlagte var et yngre individ i alderen 12-15 år, trolig en jente/kvinne (Holck 2006). 14C-dateringer av bein plasserer funnet i YBA periode V (Løken 2006).

Figur 9-27: Keramikkansiktet fra grav 59 ukjent funnsted, Rogaland. Foto: Terje Tveit © Arkeologisk museum, Stavanger.

I Løkens artikkel diskuteres mulige nordeuropeiske paralleller for keramikkansiktet. Utfra stilistiske likheter i ansiktsfremstillingen har Gundestrupkjelen fra FRJA blitt nevnt, og et leirkar med ansiktsmaske fra Hunn i Østfold (Resi 1986:Pl.3, F.13).

Hovedproblemet med disse analogiene er det store dateringsavviket:

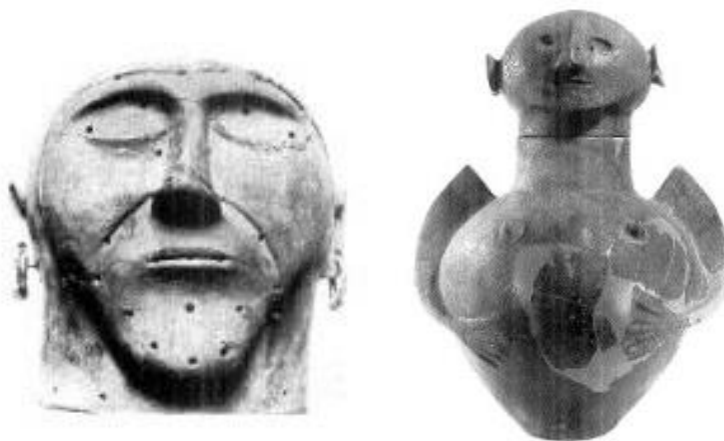
Gundestrupkjelen er fra FRJA og ansiktskaret fra Hunn er fra eldre romertid. Som påpekt av Aasbøe, kan man imidlertid ikke se bort fra at det stilistiske uttrykket på keramikkansiktet, som høye kinnbein, lang rett nese og munn markert som en rett strek, er et resultat av idealisering/idolisering i fremstillinger av menneskeansikter. Idealisering/idolisering av ansikter forekommer til ulike tider, et relaterbart eksempel er portrettkunsten fra 1700-tallet (Aasbøe 2006:100-101). Ser man hvordan ansikter er fremstilt på samtidige bronsefiguriner (Figur 9-28) virker det som at det eksisterte en form for idealisering av menneskeansikter i bronsealderen, og at keramikkansiktet var utformet i en slik tradisjon. Keramikkansiktet skiller seg fra de vanlige ansiktsmarkeringene på ansiktturner som kjennes fra Europa, som vanligvis er stiliserte (Kneisel 2012). Utfra formen på skårene virker det sannsynlig at ansiktet har vært del av et lokk på et stort kar, lignende kanopiske urner (Figur 9-29)

Figur 9-28: Bronsestatuetter fra Blekinge, Skåne og Västergötland, Sverige. Foto: Christer Åhlin © Historiska Museet

En kanopisk urne i Rogaland?

Som nevnt tidligere er den beste stilistiske og kronologiske parallellen til keramikkansiktet såkalte «kanopiske urner». Likheten har vært påpekt tidligere (Løken 2006:382, Aasbøe 2008:108), men har i liten grad vært drøftet. De kanopiske urnene er eggformede kremasjonsurner med lokk formet som et menneskehode (Figur 9-29). Utbredelsen av slike urner begrenser seg til Chiusi i dagens Toscana (Kneisel 2016). Chiusi var et viktig senter i Etruria og er kjent for et stort antall gravplasser. Det hevdes at det tok lenger tid for impulser å slå igjennom i Chiusi sammenlignet med andre deler av Etruria, noe som viser seg i en konservativ opprettholdelse av kremasjonsskikken fra Villanovatiden som står i kontrast til andre områder i Etruria hvor man praktiserte inhumasjon (Banti 1973:163-164, Tuck 1994:623, Haynes 2000:106, Huntsman 2014b:141). I Villanovakulturen (ca. 900-700 f.Kr.) var dobbeltkoniske urner dekket av en skål, en vanlig gravform (Figur 9-30), noe som må sees i sammenheng med urnemarkskulturens gravskikk og utbredte sans for dobbeltkoniske kar til urner (Haynes 2000:11). Kanopiske urner regnes som noe senere enn dobbeltkoniske urner, og knyttes til den orientaliserende periode/ tidlig-etruskisk tid, altså rundt 720-575 f.Kr. (Haynes 2000:47).

Figur 9-29: Eksempler på Kanopiske urner fra Chiusi i Italia. Fra venstre: lokk til kanopisk urne, formet som et kvinnehode (Banti 1973:75, fig. a). Til høyre: komplett kanopisk urne (Haynes 2000:106, fig.89). Ikke i skala.

Figur 9-30 Urnegrav fra Villanovakulturen. Dekorert dobbeltkonisk kar (impasto) dekket med en hankeskål, fra 900-tallet f.Kr. Fra «Tomb C, Ripaie necropolis Volterra, Museo Etrusco Guarnacci (Haynes 2000: 11, fig. 7).

De kanopiske urnene fra tidlig etruskisk tid stiller seg som overbevisende paralleller i henhold til stilistisk overenstemmelse og sannsynlig karform for keramikkansiktet. Forbindelsene mellom Skandinavia og Italia i BA har trolig gått gjennom flere ledd, men arkeologiske bevis på kontakt mellom områdene ble tidlig diskutert (Montelius 1900b). Her skal det legges til at en nyere studie har vist at de italienske alpene ble en viktig kobberressurs for Skandinavia i overgangen mellom EBA og YBA (Ling et. al 2019). Som nevnt har også de nord-europeiske husurnene trolig oppstått som et resultat av den nord- og sentraleuropeiske forbindelsen til Italia, og husurnenes kobling til ansikt urnene er i denne sammenheng interessant. Problemet med den «kanopiske urnen» fra Rogaland er imidlertid datering. De brente beina som fulgte keramikkansiktet er 14C-daterte til 901-832 BC (1 sigma), 968-808 BC (2 sigma), noe som gir et dateringsmessig avvik til de kanopiske urnene som dateres typologisk til den orientaliserende perioden (720-575 f.Kr.) (Haynes 2000). Chiusi har en lang

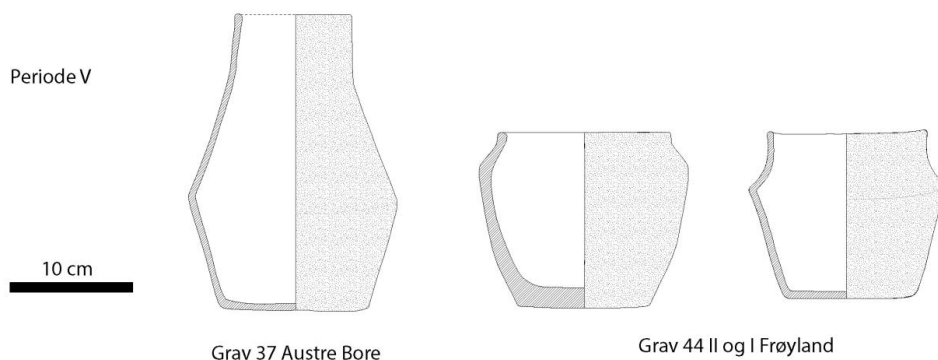
historie med plyndring og salg av urner og artefakter fra graver, ofte har kontekster blitt splittet opp og gjenstander solgt til både museer og private samlinger. Mange funn ble solgt uten at utgravnings- eller funndokumentasjon medfulgte, som har gjort det vanskelig å koble gjenstand med funnsted (Banti 1973:168, Huntsman 2014a:12 ff, 2014b:141). Vi kjenner ikke til funnplassen for keramikkansiktet, men de opplysningene som finnes tilsier at det ble funnet i Rogaland. Godset virker hardt brent, med grove magringskorn, og synes heller ikke å avvike nevneverdig fra andre godstyper i Rogalandsk BA-keramikk, men uten mineralogiske undersøkelser av godset finnes fortsatt en usikkerhetsmargin for karets opphav.

I et forsøk på å oppsummere de rogalandske ansiktsurnenes plass i den større utviklingen av ansiktsurner, kan følgende forløp skisseres: De eldste ansiktsurnene (periode IV) skriver seg fra Nord- og Midt-Jylland, og ifølge Kneisel utviser disse tydelige ansiktstrekk og stor variasjon i ansiktsfremstillinger. I periode V ser vi en økt utbredelse, og det er dokumentert funn fra Nord- og Mellom-Tyskland så vel som Polen, og i denne gruppen finnes former som bare har hull til øyne – altså stilistisk sammenlignbare med norske og svenske urner (Kneisel 2012:502-503). De yngste ansiktsurnene finner vi i Pommern og i Etruria fra om lag periode VI/EJA hvor også husurner med likheter til italienske hytteurner kommer inn (Sabatini 2007). Som vi har sett, kan de norske ansiktsurnene plasseres kronologisk i periode IV/V-V. Det samme kan sies på om eggformede og dobbeltkoniske kar – dette er former som synes å ha sin hovedtyngde i periode IV og V og som har en lokal forankring i og rundt utbredelsesområdet for ansiktsurner. Dette kan tyde på at ansiktsurneidéen ble inkorporert i det lokale CoP, men karene ble utformet på en måte som passet inn i den lokale tradisjonen. Man har tatt til seg deler av meningsinnholdet og oversatt det til noe som passet inn i det lokale meningsrepertoaret (Lemmonier 1993) – praksisfellesskapets repertoar. Samtidig viser den avgrensede utbredelsen av ansiktsurner at de var forbeholdt et smalt (øvre?) sjikt av befolkningen.

Øvrige funn fra periode V

Rundt periode V er funntilfanget knapt, noe som åpenbart påvirker hvor mye vekt som kan tillegges tolkningene (

Figur 9-31). Det virker imidlertid som at det skjer endringer i keramikken, subtile utfra det norske funntilfanget, men som tilsynelatende føyer seg inn i et kjent mønster i Sør-Skandinavia: I periode V-gravene ser man mindre variasjon og færre av de tidligere foretrukne keramikformene, det går mot en form for standardisering eller forenkling som kommer til å prege keramikken til slutten av eldre FRJA (Jensen 1997:98). Kun to graver i denne analyseregionen har en tydelig datering til periode V. Den ene er grav 37 Austre Bore «Storhaug», som er typologisk datert utfra en pinsett og en bronseknapp som ble funnet oppi den dobbeltkoniske urnen. Pinsetten hører hjemme i periode V, mens knappen hører til periode IV, noe som plasserer funnet i periode V. Urnen er sterkt rekonstruert med gipsmasse, og særlig randutformingen har lite eller ingen originale trekk. Grunnformen er imidlertid ukontroversiell, det dreier seg om et høyt og smalt dobbeltkonisk kar. Den andre graven, 44 Frøyland, har tidligere blitt omtalt som en EJA-urnegrav, men ¹⁴C-datering av de assosierte brente beina viser at graven hører hjemme tidlig i periode V. Graven bestod av to middels store krukker med s-form, og s-form karinert profil. Karene er nokså like i størrelsen og her er det interessant å peke på likheten i karoppsettet fra gravene 64 Øvre Gjerstad, 66 Skålevik, og 52 Nordre Sunde i analyseregion Sunnhordland/Karmøy – som alle er gravkontekster med funn av to s-formede eller s-form karinerte kar med relativt lik størrelse. Det er mulig at det eksisterte en praksis med å deponere to kar av lignende form og størrelse rundt periode V, men grunnlaget for å peke ut en slik «tendens» er usikkert ettersom kun grav 44 Frøyland er datert og karformene fra disse kontekstene er for generelle til å plassere kronologisk.

Figur 9-31: Kar (bergartsmagret) fra graver datert til periode V i analyseregion Sør-Vestlandet. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

9.4.9 Periode V-VI

I likhet med de foregående periodene er det vanskelig, og trolig også lite hensiktsmessig, å forsøke å klassifisere materialet med skarpe kronologiske skiller. Det er imidlertid relevant å forsøke å tilspisse dateringsintervallene noe, ettersom noe av hensikten med prosjektet er å undersøke hvorvidt keramikk kan spille en rolle som kronologisk markør innenfor YBA. En rekke av haugfunnene kan knyttes til periode V, men av de som allerede er nevnt kan det ikke argumenteres for at funnene har avløpere til periode VI. Grav 39 Pollestad er noe usikkert datert til periode V-VI på grunnlag av skåret med sirkelformet vulst, som antas å være del et kar med type B-trekk. Det er også funnet skår med ruslemming, noe som har en lengre bruksfase, men som ikke motsier dateringsanslaget.

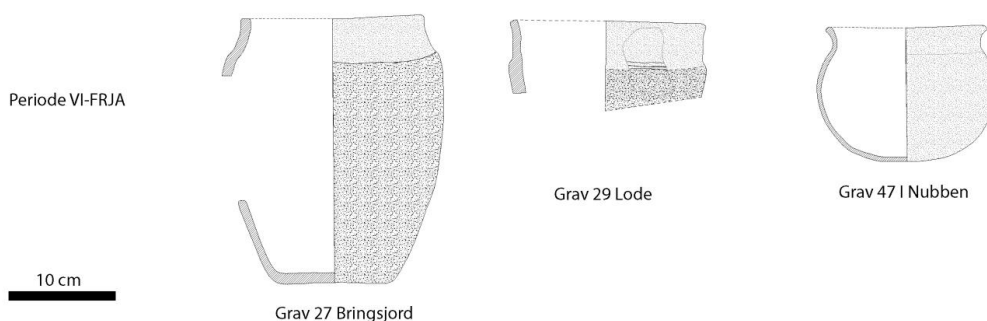
9.4.10 Periode VI-FRJA

I periode VI og i overgangen mot jernalder ser det ut til at de kronologiske attributtene igjen blir tydeligere (Figur 9-32). Keramikken fortsetter i samme spor fra periode VI og inn i begynnelsen av FRJA, noe som gjør eksakt periodetidfesting

vanskelig. Både gravskikk og samfunnsutvikling peker mot at det ikke eksisterer et reelt og skarpt skille mellom periode VI og FRJA (Rødsrud 2008). Når det gjelder keramikken fra FRJA utgjør urnegraver en stor del av materialet, og for eldre FRJA (ca. 500-200 f.Kr.) er det skilt ut noen generelle morfologiske trekk, men det påpekes at manglende behandling av materialet gjør sammenligninger med sør-skandinaviske funn usikre (Nybruget og Martens 1997:86). Noe større kronologisk behandling av keramikken fra denne fasen i Norge har ikke blitt gjort siden Erik Hinsch' arbeid (Hinsch 1951). Grunnlaget for å findatere kontekster fra periode VI-FRJA utfra keramikk bærer altså med seg noe usikkerhet. Type B-attributter og koblinger mot tidlige kleberkar kan imidlertid nevnes som pålitelige dateringsindikatorer. Likevel, dateringen for graver med keramikk i periode VI-FRJA må i større grad gjøres utfra en kombinasjon av faktorer enn på keramikken alene. Studier fra Vest-Sverige/Bohuslän (Ragnesten 2008, 2012, Brorsson og Ytterberg 2018) kan imidlertid være et godt utgangspunkt for å gå videre med den norske keramikken fra eldre førromersk jernalder, særlig materialet fra Østfold.

Keramikken i grav 47 Nubben er funnet i et brannlag under en haug. Akkurat dette trekket er ifølge Pilø en periode VI-indikator, og videre står ikke gravgodset i konflikt med en slik datering (Pilø 1990:90). Sammen med keramikken er det funnet en ravperle, en bronseknapp, skrapet og avslag i flint, i tillegg til et nærmest halvt klebersteinskaret. Med unntak av klebersteinskaret gir ikke disse gjenstandene noe kronologisk informasjon, og motsier ikke dateringsforslaget til periode VI/FRJA. Kleberkaret er av bolleformet type 1, og kan plasseres typologisk i periode VI/FRJA (Pilø 1990:92). Det er skilt ut flere leirkar i funnet, men det mest påfallende er karet (I) som har en nærmest analog form som kleberkaret, «s-form bolleformet», og som i tillegg er forsynt med samme type dekor, en horisontal strek som markerer overgangen mellom hals og buk. Det er også identifisert et lite kappelokk av leire (V), en type som er utbredt gjennom hele bronsealderen. Den øvrige keramikken kan ikke typebestemmes, men noen skår viser enkel strekdekor (II), randskår med skråstreker på munningen (IV), som på grav 36 Auda-Motland, er også påvist. Det samlede inntrykket av grav 47 Nubben er at den skal dateres til periode VI.

Grav 45 Re skriver seg fra en sekundært kammer i en langhaug med flere kammer. Beina er 14C-datert til periode VI/overgangen til FRJA (Goldhahn, pers med. 15.11.2017, app. 3). Det er ikke mulig å rekonstruere karformen, ettersom kun deler av randen og buken foreligger. Skårene indikerer et s-formet kar med tykk, fasettert rand. En slik randutforming er uvanlig i bronsealder, men blir vanlig utover i FRJA (Lindahl et al. 2002:94, Becker 1961). Grav 27 Bringsjord er funnet i forbindelse med et brannlag i en avlang haug. Karet var knust da det ble funnet, men inneholdt brente bein (Løken og Løken 1970). Karet har vært stort og s-formet med finkornet ruslemmet buk og glattet rand. Et kullag fra konteksten som har tilhørighet til urnen er 14C-datert til periode VI/FRJA (Løken og Løken 1970, Johansen 1986:81, app. 3), noe som stemmer svært godt med keramikkenes type-B trekk. Keramikken fra grav 29 Lode er et klassisk eksempel på type B-keramikk, hvor en tilglattet rand med strekdekor markerer overgangen til en jevn ruslemmet overflate. Det er usikkert hvorvidt funnet egentlig representerer en grav, men keramikkenes klare type B-attributter plasserer funnet innenfor perioden V/VI-FRJA.

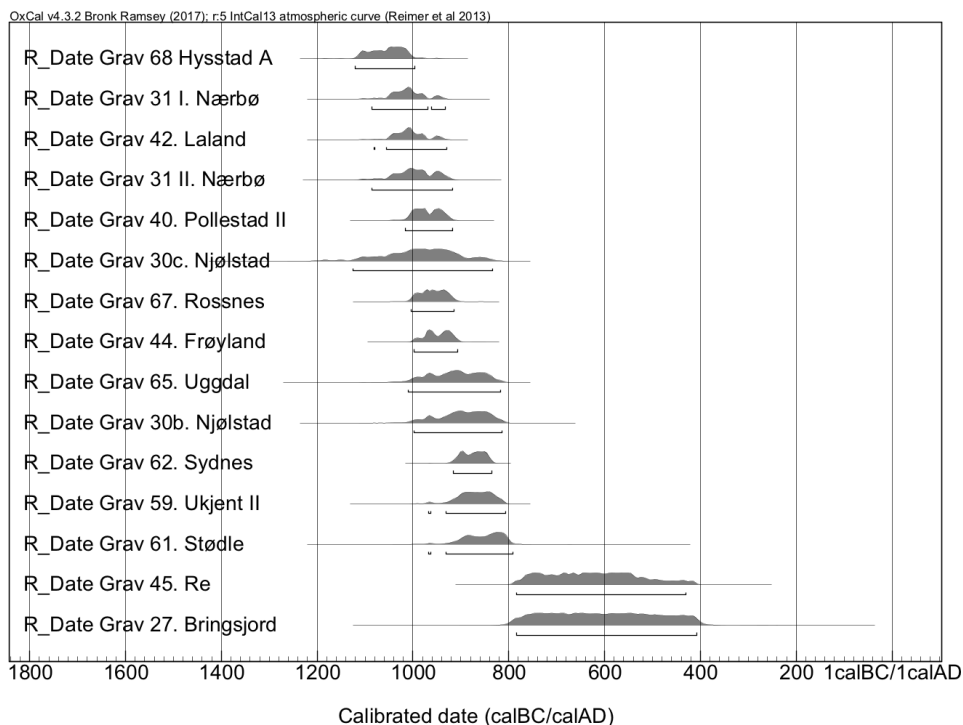
Figur 9-32: Kar (bergartsmagret) fra graver datert til periode VI-FRJA i analyseregionen Sør-Vestlandet. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

9.4.11 Funn med generell BA-datering

Innenfor kategorien hauggraver (Sør-Vestlandet) er det fire kontekster som ikke kan plasseres sikkert innenfor en periode, men hvor det på grunnlag av gravtype og keramisk gods og form kan argumenteres for at funnene er fra bronsealder. Jeg vil

kort gjøre rede for disse. Grav 51 Røyneberg er en liten s-formet krukke fra et hellekammer i en haug. Fra denne haugen har Helliesen beskrevet funn av «gravurner», men utfra stratigrafien og funnbeskrivelsen er dette er trolig snakk om rester av keramikk fra en eldre underliggende boplass³⁰. Keramikken er sterkt rekonstruert, men utfra de originale delene kan man se at karet har vært oksidert brent, overflaten er polert, men ellers er formen såpass generell at den ikke gir kronologisk informasjon. Funnet er et eksempel på vanskeligheten ved å datere urnegraver med «udiagnostiske» former. Grav 41 Anda er et stort tønneformet kar fra en primærgrav i haug. Karet gir lite kronologisk informasjon, men gods og utforming peker mot BA eller FRJA. Fra haugen skriver det seg imidlertid flere sekundærgraver og i haugfyllen ble det funnet en skålgrophelle. Det samlede inntrykket er at funnet er fra bronsealder (Syvertsen 2003). Grav 49, Hana er en mulig gravrest hvor en konsentrasjon av keramikkskår og bein ble funnet i et mørkt jordlag med kull og aske (Espedal 1962). På ett av beina var det rester av en bronsespiral – noe som peker i retning av at funnet er en grav. Noen av skårene er ruslemmet, har strekdekor og skal utfra dette og tilhørigheten med bronsespiralen trolig dateres til BA. Keramikken fra grav 36 Auda-Motland ble funnet i en rundhaug sammen med «en liten bronsesmule». Funnbeskrivelsen er svært begrenset, men beskriver en urne med brente bein hvor et mindre kar «med øre» trolig har vært nedlagt i urnen. Funnet foreligger nå i flere fragmenter som er vanskelig å rekonstruere. Det skal nevnes at karet med «øre» er et fragmentert hankekarr. Selve urnen foreligger i fragmenter, men har vært et stort s-formet kar med negledekor på munningsranden. Dekoren i seg selv er kjent fra både BA og EJA, men paralleller finnes blant annet i Voldtofte (Jensen 1969:123, fig. 15, 1). I funngjennomgangen ble det oppdaget et fragment av et støpeformsfragment i leire som spisser dateringen av funnet til BA (app. 1).

³⁰ At funnene sannsynligvis ikke er gravurner, men boplassrester, er også nevnt i en merknad i tilveksten http://www.unimus.no/arkeologi/forskning/index_katalog.php?museum=am&id=20332&museumsnr=S2487. I flere av de tidlige haug-utgravningene i Rogaland er underliggende boplassrester (ofte keramikk) beskrevet som gravfunn, men dette stemmer ofte ikke med stratigrafi (se Hop 2016:5 for eksempler).

Figur 9-33: 14C-daterte graver med keramikk fra YBA i analyseregionene Sunnhordland/Karmøy og Sør-Vestlandet, kalibrert i OxCal v4 3.2.

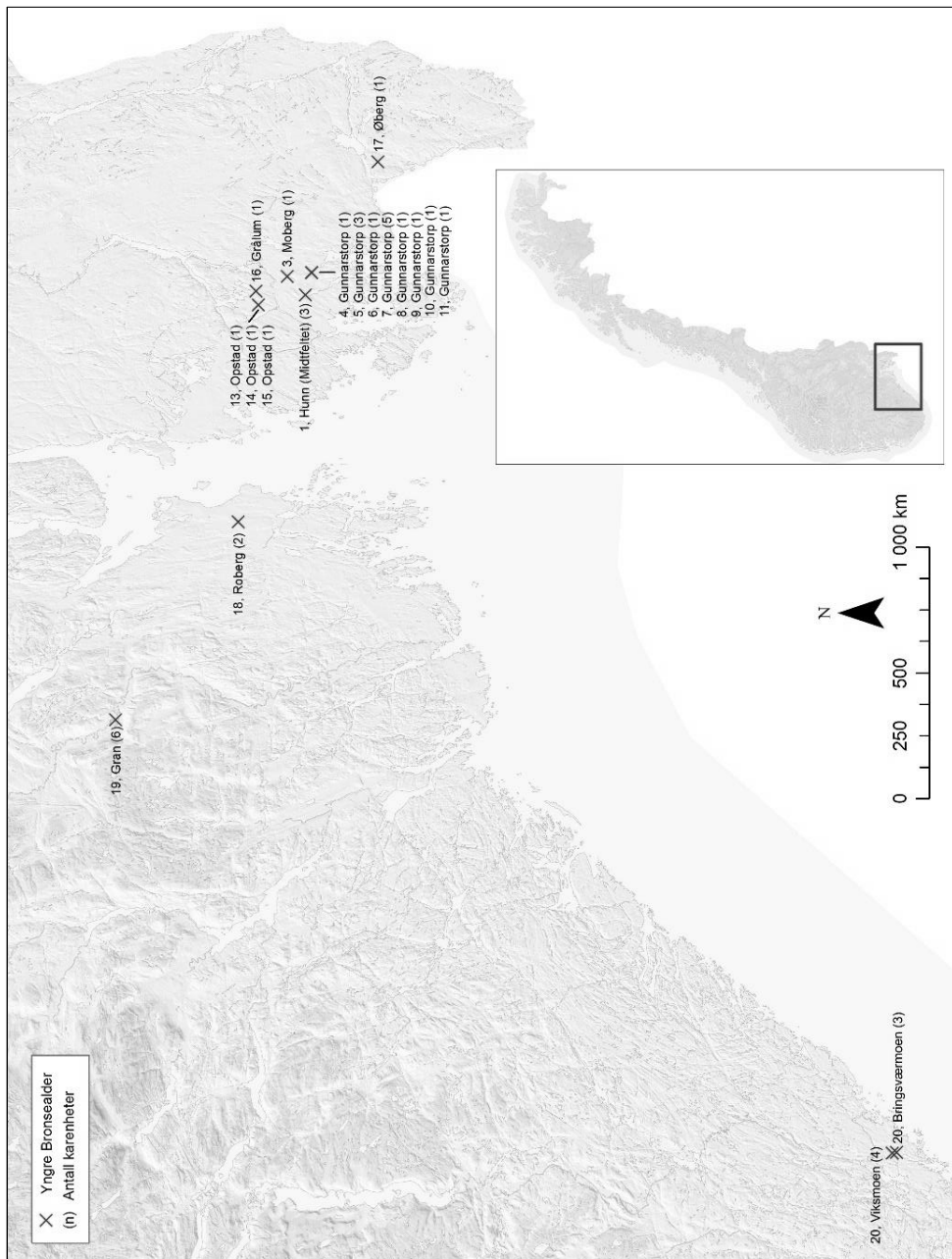
9.4.12 Regionale tendenser – oppsummering

Hauggravene i jordbruksområdene på Sør-Vestlandet er analyseregionen med flest funn av bronsealderkeramikk i graver. Funnene er i hovedsak urner sekundært nedsatt i eldre hauger. Rogaland, og særlig Jæren, er uten tvil det området i Norge som best kan kalles et senter eller knutepunkt i bronsealderen. Ser man på keramikken er variasjonen av kar stor, noe som tyder på at mange ulike impulser og tradisjoner fikk innpass nettopp i dette området. Urnegraver opptrer fra periode IV og morfologisk sett viser urnene tydelig forbindelse til Sør-Skandinavisk A-type keramikk, med ruslemming til rand og/eller vertikale lister og det generelle utvalget av former. Det kronologiske tyngdepunktet for keramikk i graver i denne regionen er periode IV-V men her må det påpekes at grav 30 Njølstad som har hele seks urner og to lokk, trekker opp snittet. Det er i periode IV/V at variasjonen av kartyper i gravene er størst. Samtidig er det også tydelig på Sør-Vestlandet at enkelte karformer har blitt

foretrukne som urner. Dobbeltkoniske og eggformede kar oppfattes som foretrukne urneformer i området, og i flere tilfeller er disse også utstyrt med lokk. Ansiktsurner introduseres til et lite område sør på Jæren i Rogaland i periode IV/V. Ansiktsurnene er dobbeltkoniske og eggformede, noe som tyder på at de ble tilvirket i en lokal keramikktradisjon. Imidlertid er det grunn til å tro at ansiktsurner var reservert for et begrenset utvalg av befolkningen, både ut fra den restriktive distribusjonen og forekomsten av disse urnene, men også de overregionale koblingene til ansiktsurner fra andre deler av Nord-Europa. Jylland og Nordlige Polen fremstår som de mest overbevisende plassene for kontakt og innflytelse for de rogalandske ansiktsurnene. Ansiktsurner er etter alt å dømme primære kar, og mennesker som ble gravlagt i ansiktsurner kan ha vært del av en gruppe som praktiserte og kjente til idéen bak ansiktsurneskikken. Den restriktive bruken og distribusjonen av slike urner peker mot at ansiktstrekkene signaliserte en forbindelse mot et videre nettverk. Fra periode V og frem til slutten av YBA er funntilfanget lite, men ut fra de få funnene som foreligger sees det en innsnevring i utvalget av karformer, og et strammere og mer ensrettet stilistisk uttrykk. Type B-trekk kommer inn mot slutten av BA, både ruslemmede kar med glattet rand og bolleformede kar/kleberkar. Både keramikk og gravform i overgangen mellom YBA og FRJA er svært likeartet.

9.5 Østlandet

Analyseregionen Østlandet er representert ved funn fra Aust-Agder, Vestfold, Buskerud og Østfold. Som nevnt skiller gravfeltene seg ut som distinkte for Østfold og det er også fra gravfeltene det er flest funn av keramikk i analyseområdet (Figur 9-34). Aust-Agder er representert med én viktig funngruppe – ansiktsurner. Det er kjent keramikk fra en gravrøys (åsrøys) i Vestfold og en gravhaug i Buskerud. Den store variasjonen i gravtyper peker seg ut i denne analyseregionen. En måte å fremstille funnene på ville vært å utgå fra konteksttype, men ettersom hovedfokuset er på kronologisk plassering av keramikk og identifisering av ulike deponeringspraksiser for keramikk, vil jeg gjennomgå materialet kronologisk.

Figur 9-34: Kart over graver med keramikk fra YBA i analyseregion Østlandet. Kart: Henriette Hop Wendelbo.

9.5.1 Periode III/IV

Som nevnt tidligere kan to funn knyttes til overgangen mellom EBA og YBA i region Østlandet (grav 14 og 15 Opstad). Disse gravene er 14C-daterte, og er begge groper med keramikkskår (Løken 1978). Det har ikke latt seg gjøre å studere materialet ved selvsyn (se app. 1) men utfra funndokumentasjonen hevdes det at keramikken er svært fragmentert og udiagnostisk. Kontekstene er imidlertid tolket som mulige urnegraver, noe som er interessant i sammenheng med at det fra samme gravfelt er funnet en urnegrav fra periode II (se kap. 8). En annen mulighet er at keramikken ble deponert i fragmenter eller at karet ikke har vært brukt som beingjemme, jf. diskusjonen om de eldste urnene i forrige kapittel. Keramikken fra disse kontekstene er som nevnt udiagnostiske, og også fra de andre analyseområdene er det svært lite informasjon å hente fra overgangen mellom EBA og YBA. Det må imidlertid legges til at keramikken som er funnet sammen med støpeform og digelfragmenter på Hunn i Østfold skriver seg fra et kulturlag med datering til periode III/IV, noe som gir håp om at man gjennom fremtidige studier kan få økt innsikt i keramikken fra denne fasen.

9.5.2 Periode IV

Grav 18 Roberg i Vestfold skriver seg fra en røys, men funnomstendighetene er ukjente. Det fortelles at karet inneholdt brente bein som var pakket inn i et «filtlignende stoff» (UOÅ 1931-1932). Karet er en s-formet skål med hank og ruslemming. Hanken er delvis sintret. Buken er ruslemmet og forsynt med skarpe diagonale streker, mens randen er glattet eller polert og mellom det glatte partiet og ruslemmingen er det risset inn to omløpende horisontale streker. En 14C-datering av de brente beina viser periode IV med utløper til periode V (Skogstrand 2014. Se app. 3). Avglattet munning kombinert med ruslemmet buk er vanligvis et trekk som taler for type B-fase, og fremstår foreløpig som det tidligste daterte eksempelet på type B-trekk i Norge. Det finnes imidlertid regionale variasjoner i hvordan trekk av A- og B-type opptrer (Lolk 2009, Eriksson 2009). Som nevnt er ikke dekoren særlig vanlig, men det finnes et lignende kar fra Hallunda (Jaanusson 1981:72, fig. 72 nr. 3). En mulig tolkning av karet er at det er inspirert av polerte hankekar med diagonal kannellering. Slike kar forekommer i Laustizkulturen fra periode II og III, men også

senere (Eriksson 2003:109). I Apalle er det funnet hele tolv polerte skåler med diagonal kanellering. Skålene er elegante og tydelig inspirert av kontinentale kar. De kan knyttes til ulike faser av BA – slutten av EBA eller YBA IV eller V (Eriksson 2003:108-109). Det kan tenkes at skålen fra Grav 18 Roberg, med polert randparti og innrissede diagonale streker i ruslemming, er inspirert av de mer forseggjorte polerte skålene med diagonal kanellering. Fra Pryssgården er det også kjent skåler med finkornet ruslemming (Stålbom 1998, Botwid 2017:66-71), men ingen av disse er utstyrt med hank.

Keramikken fra grav 1 Hunn er funnet i et brannflak under en steinblandet haug, men ettersom det er funnet keramikk spredt rundt i haugen er det ingen entydig relasjon til graven (Resi 1986:56, 63-64). Det er lite diagnostisk informasjon fra skårene, annet enn ett kar med mulig karinert profil (grav 1 Hunn, III). Deponeringen av keramikken er usikker, men det er ikke snakk om en urnegrav.

Grav 3 Moberg er et overpløyd gravanlegg 14C-datert til periode IV som ligger i et område med boplasspor fra BA og JA (Bårdseth 2007:25-35). Siden konteksten er forstyrret er det vanskelig å si noe om deponeringspraksis, men det er funnet keramikkskår fra det som trolig er ett enkelt kar. Skårene er fragmenterte og ikke egnet for rekonstruksjon, men det foreligger deler av to hanker

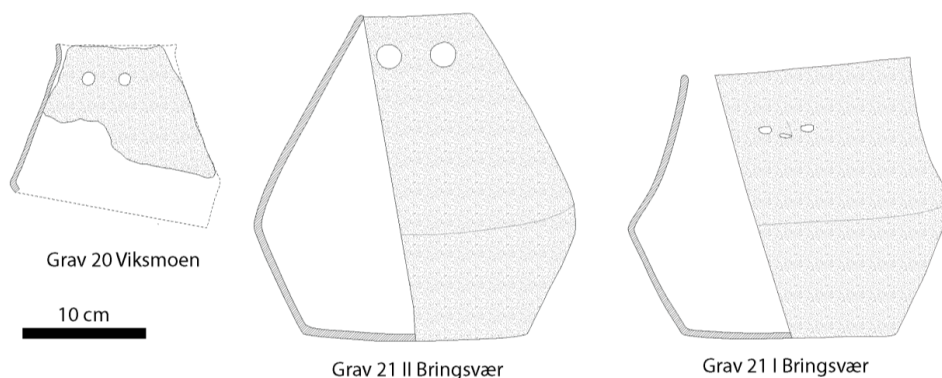
9.5.3 Periode V

I grav 16 Grålum ble det funnet et kraftig sintret leirkar fra en rundoval brannrop anlagt under en haug (Monrad Krohn 1970). På grunn av den sterke varmepåvirkningen er karet kraftig deformert, men har trolig hatt situlaform og var brukt som urne. Denne graven er 14C-datert til periode V, med tenderer mot periode VI (Skogstrand 2014).

9.5.4 Periode V/V-VI. Ansiktsurnene på Østlandet

Som tidligere nevnt, ble de to urnene fra Bringsværmoen funnet sammen i en hellekiste i tilknytning til to bronsekniver fra periode V (Figur 5-8). De første omtalene og dateringsanslagene av norske ansiktsurner seg utelukkende på de to urnene fra Bringsvær i Aust-Agder. Hinsch beskrev urnene fra Bringsvær som

«degenererte» former av de forseggjorte og utsmykkede pommerske ansiktsurnene fra FRJA, en kobling som presset dateringsanslaget frem i tid (Hinsch 1951:56-57). Anders Hagen plasserte urnene fra Bringsvær i overgangen til FRJA (Hagen 1967:281), og tok senere til orde for at ansiktsurnene viste til kontakter mellom Øst-Norge (Aust-Agder) og Oder-Weichelsområdet i FRJA (Hagen 1983:280). Ansiktsurner nevnes av Marstrander som et vitnesbyrd om kontakt med Jylland i slutten av bronsealderen, men daterer de også til slutten av yngre bronsealder (Marstrander 1979:52-53). Øystein Koch Johansen mente at ansiktsurnene fra Aust-Agder hørte hjemme i periode VI, ettersom dette var i overensstemmelse med kontinentale og danske dateringer. Johansen daterer imidlertid kniven fra den ene av Bringsvær-urnene til periode V, men mener at ansiktsurnene må være senere (Johansen 1986:82, 84). Johansens datering bygger på Broholms datering av de danske ansiktsurnene til Müllers periode 9, dvs. Montelius periode VI. (Broholm 1933:222). I 1960 skrev Baudou at enkelte av de danske ansiktsurnene måtte henføres til periode IV (Baudou 1960:104, 105), mens Stjernquist daterer de svenske ansiktsurnene til periode V-VI (Stjernquist 1961:53). Kneisels 14C-dateringer viser at Baudou og Stjernquists dateringsanslag ser ut til å stemme. De danske urnene henføres altså til periode IV, men de svenske plasseres i periode V-VI. Det er tydelig at det eksisterer regionale kronologiske forskjeller for ansiktsurneskikken i Nord-Europa.

Figur 9-35: Ansiktsurnene fra Grimstad i Aust-Agder. Fra periode V/V-VI. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

Datering av norske ansiktsurner

I diskusjoner om ansiktsurner i Norge har tendensen vært å slutte seg til sene dateringsanslag – Johansen har foreslått periode VI (Johansen 1986:82,84), men de har også blitt vurdert som tilhørende overgangen mellom BA og FRJA da man har argumentert med at de pommerske ansiktsurnene har vært opphavet for innflytelse (Hinsch 1951:56-57, Hagen 1983:280).

Som nevnt er den tidligste introduksjonen av ansiktsurner i Norge knyttet til Jæren i periode IV/V. De til sammen tre eksemplarene fra Aust-Agder skal trolig plasseres noe senere, i periode V (Figur 9-35). Det er få sikre dateringsindikatorer, men utfra bronsekniven kan det gis en tentativ datering til periode V. Ser vi til den dobbeltkoniske karformen og de to lokkene, er det flest paralleller å finne i periode V. Som nevnt forflytter tyngdepunktet for kontakt via metallnettverkene seg østover rundt periode V, og introduksjonen av ansiktsurner til Aust-Agder skal sees i lys av dette. Akkurat hvilke områder som har bidratt til formidlingen av «ansiktsurne-idéen» til Aust-Agder er vanskelig å peke på direkte. Det vesentligste er at ansiktsurnene i Aust-Agder synes å knytte seg til et senere tidsrom enn i Rogaland (Figur 9-36).

Grav nr.	Sted/gård	Kommune	Fylke	Antall kar	Dateringsgrunnlag	Datering	Form
20	Viksmoen	Grimstad	Aust-Agder	1	Keramikk	YBA V	Dobbelkonisk
21	Bringsvær	Grimstad	Aust-Agder	2	Keramikk, bronse	YBA V	Dobbelkonisk
30	Njølstad	Hå	Rogaland	2	14C, bronse, keramikk	YBA IV-V	Eggformet
32	Nærbø, Dyrshaug	Hå	Rogaland	1	Keramikk, bronse	YBA IV-V	Dobbelkonisk
33	Nærbø, Skattebergshaugen	Hå	Rogaland	1	Keramikk	YBA IV-V	Eggformet
58	Ukjent	Ukjent	Rogaland	1	14C	YBA V	lokk til "kanopisk" urne?

Figur 9-36: Samlet oversikt over kontekster med ansiktsturner i Norge.

9.5.5 Gunnarstorp (Periode V-FRJA)

Fra gravfeltet Gunnarstorp i Sarpsborg er det totalt åtte graver med fra periode V til overgangen VI/FRJA som har funn av keramikk. Kontekstene og keramikken er godt og grundig redegjort for i Wangens publikasjon om Gunnarstorp, og jeg har derfor valgt å forholde meg til keramikken slik den der er behandlet³¹ (Wangen 2009). I det følgende skal kontekstene gjennomgå med fokus på morfologiske attributter og deretter vil jeg drøfte ulike implikasjoner utfra deponeringspraksisene for keramikk som er påvist på Gunnarstorp.

Periode V-VI

Det foreligger to graver med keramikk som kan type- eller formbestemmes. Fra grav 4 Gunnarstorp er det kjent en s-formet krukke med to hanker. Funnet er en urnegrav anlagt i et lite gravgjemme i en rund steinlegging og dateres typologisk til periode V-VI på grunnlag av et fragment av en arming i bronse som lå oppi urnen sammen med de brente beina (Wangen 2009:164-165). Også grav 5 er datert typologisk av en arming av bronse, men keramikken er udiagnostisk og er trolig ikke brukt som urne. I grav 7 Gunnarstorp er det kjent deler av to s-formede skåler med hank fra et askeblandet kullag i en rund steinlegging. I samme lag ble det også gjort funn av

³¹ Merk at kontekstnavnene ikke følger nummereringen i Wangen 2009 – se til app. 1 for originalt «gravnummer».

digelfragment og støpeformer i leire, sintret leire, brente bein og kull. Analyser av beinmaterialet viser at det stort sett er humant, og må dermed regnes som en gravkontekst (Hufthammer i Wangen 2009:170). Funnet er 14C-datert til V-VI - muligens FRJA (Wangen 2009. App. 3). Grav 6 og 11 Gunnarstorp kan dateres til periode V/VI. Grav 6 er tolket som en urnegrav hvor karet har blitt plassert med bunnen opp. Det foreligger ikke mer enn selve bunnpartiet av karet, som har glattet overflate, plan bunn og buket karvegg og utfra dette kan det tenkes at karet ble deponert ufullstendig. Grav 11 er udiagnostiske keramikkskår fra et brannflak under steinlegging, datert på matskorpe (Wangen 2009. App. 3).

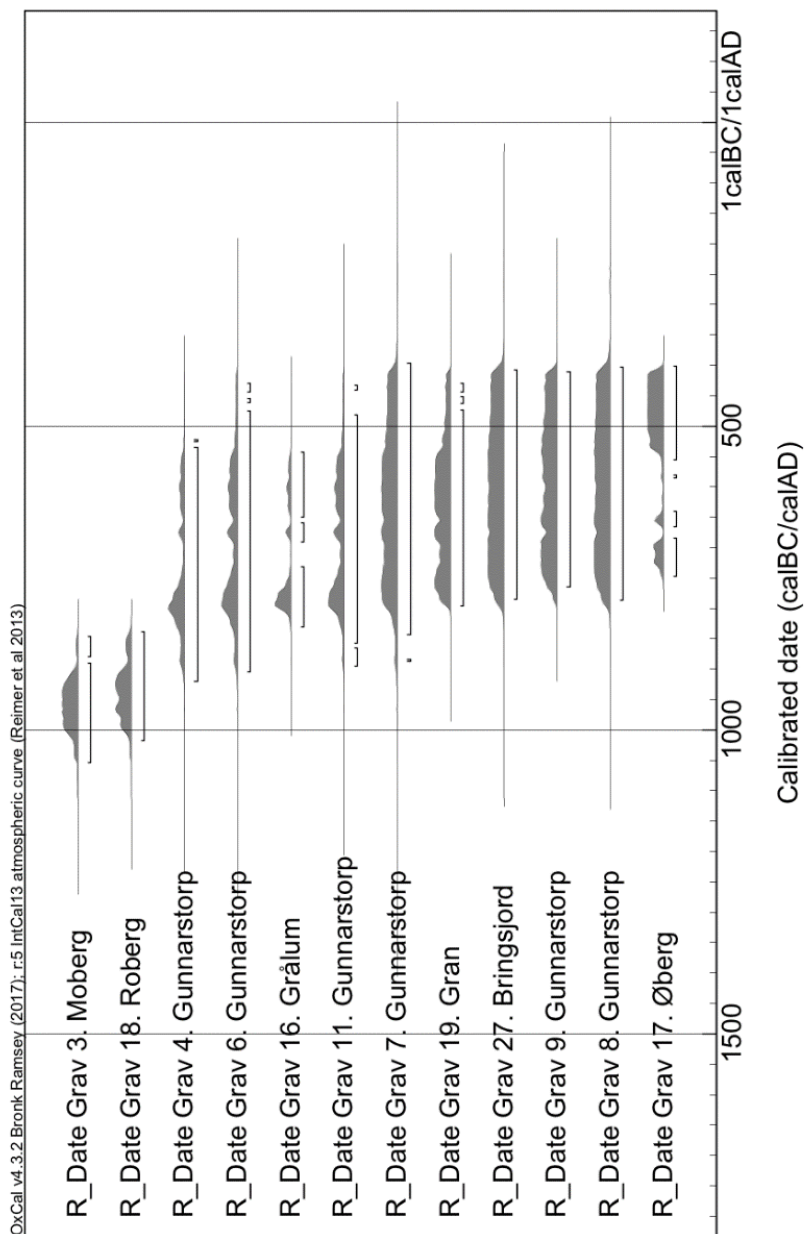
Grav 19 Gran i Buskerud har blitt 14C-datert til periode V-VI, med tyngdepunkt mot periode VI. Funnet består av en samling fragmenterte leirkarskår, blant annet deler av et hankekar med fasettert hank. Graven inneholdt også fragmenter av fem bladformede flateretusjerte pilspisser av Mjærums type E, som kan dateres typologisk til periode V-VI (Mjærum 2012:124). Som nevnt ser hanker ut til å være en usikker dateringsindikator for BA-keramikk (Jaanusson 1981:95-97). Syv funn fra til sammen seks graver lar seg form- og typebestemme i denne gruppen. Alle disse er klassifiserte som s-formede kar, men er av ulike typer og størrelser. Hele fem av syv funn har hanker, fire av disse er skåler og har en enkelt hank, mens ett kar (en krukke) har to hanker. I tillegg er det funnet to hankefragmenter i grav 3 Moberg. Det finnes ytterligere to hankeskåler fra Østlandet. Fra Grav 13 Opstad kjennes en liten s-formet skål fra en udatert kontekst, men som utfra en gravskikk som er tilnærmet analog med andre BA graver på feltet sammen med keramikkskåler og gods trolig skal knyttes til bronsealder. Funnet kan imidlertid ikke dateres nærmere enn til YBA.

Periode VI/FRJA

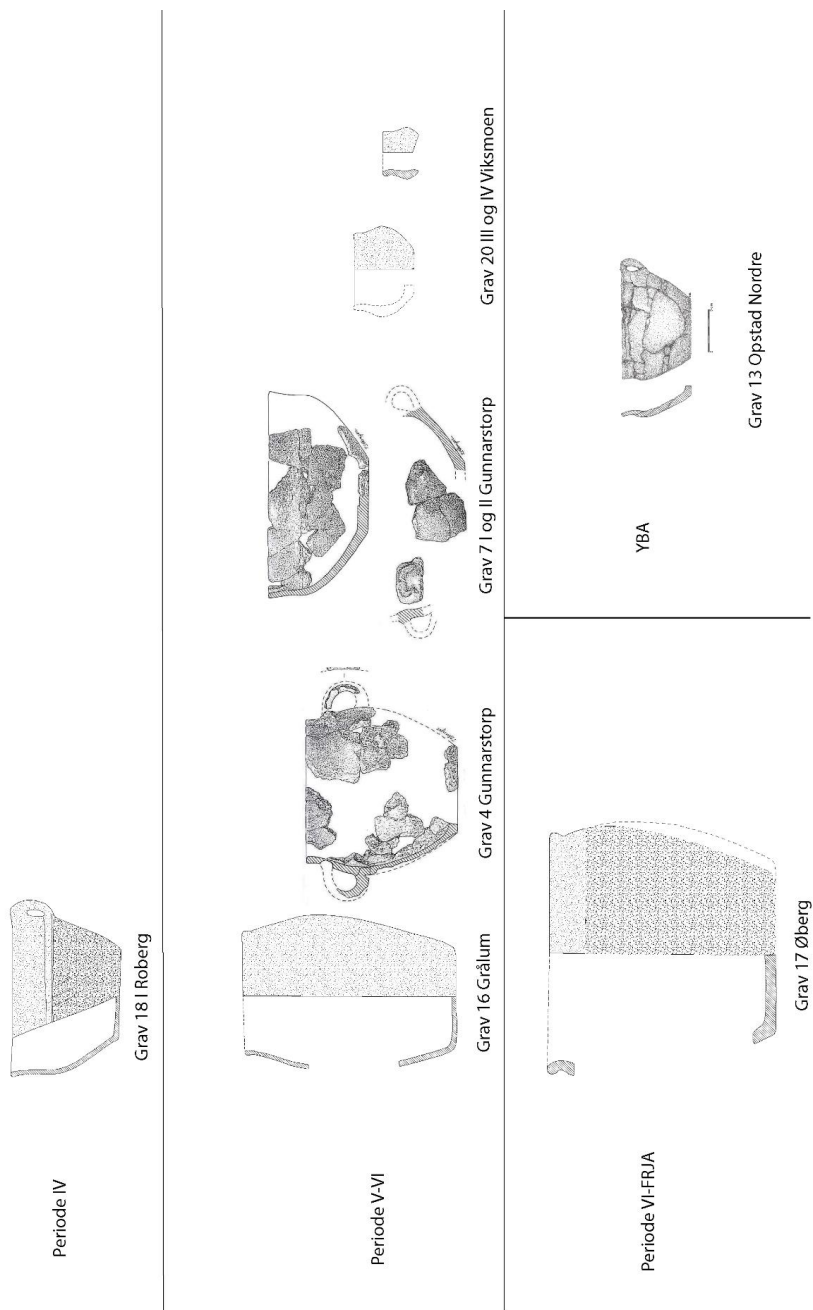
Grav 17 Øberg er 14C-datert til overgangen mellom periode VI og FRJA og fremkom under flatmark og helt i utkanten av en gravhaug (Drageset 2012). Graven med keramikkskår og brente bein dukket opp i en liten steinsetting og er tolket som en urnegrav. Funnet ble ikke totalgravd, men det er mulig at det finnes flere flatmarksgraver i området rundt (Drageset 2012, Berge og Drageset 2013). I denne forbindelsen er det mest interessante med funnet de typologisk-kronologiske

implikasjonene ved keramikken. Karet foreligger i fragmenter og har ukjent høyde, men er forsøkt rekonstruert i sin helhet utfra rand-diameter, bukskårenes krumming og analogier til kar av lignende type. Karet har ruslemmet buk og glattet randparti og klassifiseres som type B-keramikk.

Fra Gunnarstorp har tre graver blitt datert til overgangen mellom periode VI og FRJA. I hver av kontekstene har det vært ett leirkar, men funnene er svært fragmenterte, udiagnostiske, og har ikke gitt grunnlag for rekonstruksjon (se for øvrig app. 1). Dette er tilfelle for gravene 8, 9, 10 Gunnarstorp. Wangen peker på at enkelte formelementer fra Gunnarstorp-keramikken ikke kan tillegges kronologisk signifikans fordi de forekommer i hele gravfeltets bruksfase, fra YBA til eldre romertid. Hun konkluderer med at «(...) det er de hele leirkarene og ikke de enkelte formelementene, som må danne grunnlaget for en typologisk-kronologisk diskusjon om den grove, uornerte keramikken» (Wangen 2009:78), men mener det er usikkert hvorvidt svensk og dansk referanselitteratur kan brukes som analogi til Gunnarstorp-keramikken. I min mening viser blant annet skålene fra Gunnarstorp at keramikken hr trekk med forankring i en større skandinavisk/europeisk kontekst. Dette inntrykket støttes av ruslemmet B-keramikk på Østlandet. Skåler er et vanlig trekk i sentraleuropeisk keramikk fra YBA, og forekommer på boplasser og i graver flere steder i Norden (Stilborg 2014:171), også i områder nært Østfold, som Halland (Lundborg 1972:117). Trolig har også keramikk fra Bohuslän relevans for det norske materialet (Brorsson og Ytterberg 2018:48), men flere undersøkelser må imidlertid til.

Figur 9-37: 14C-daterte graver med keramikk fra YBA i analyseregion Østlandet, kalibrert i OxCal v4 3.2 (Bronk Ramsey 2017, Reimer et al. 2013).

Figur 9-38: Kar (bergartsmagret) fra YBA-graver i analyseregion Østlandet. (Karet fra Opstad er tegnet av F. Hanssen-Bauer (Løken 1978), Karene fra Gunnarstorp er tegnet av Tone Strenger (Wangen 2009). Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo.

9.5.6 Regionale tendenser, oppsummering

Bronsealderfunn fra Østlandet har et tyngdepunkt i bronsealderens senere del og i overgangen til FRJA (Melheim 2006:85). Graver med keramikk følger også dette mønsteret (Figur 9-37, Figur 9-38), men som vist i forrige kapittel har Østlandet også de eldste eksemplene på urner i landet. Et interessant moment ved Østlandet er den varierte gravskikken. Selv om gravene med keramikk utgjør kun en liten andel av gravene fra YBA, gir de ulike deponeringspraksisene av keramikk rom for tolkning. Fragmentering forekommer i YBA, tilsynelatende både deponering av skår og fragmentering av hele kar. Ansiktsurnene fra Grimstad kan dateres til periode V/V-VI, i samme tidsrom som nettverkene for innførsel av metall orienteres østover. Med unntak av ansiktsurnene er «typiske» karformer som dobbeltkoniske kar fra YBA foreløpig ikke påvist i analyseregionen Østlandet. Mengden rekonstruerbare kar fra Østlandet er begrenset. Utfra materialet som foreligger, er s-formede kar og skåler vanligst forekommende. Flere hankekar og fragmenter av hanker er påvist i denne analyseregionen (fra 6 av 17 kontekster), også fra kontekster hvor det ikke er mulig med rekonstruksjon, har det blitt funnet hanker. I overgangen til FRJA blir utvalget av karformer mindre enn det som er tilfelle tidligere i YBA (Hinsch 1951), og trolig skal utvalget i karformer sees i sammenheng med at funnene i stor grad skriver seg fra periode V og utover. Det er også to ruslemmede B-kar i materialet som begge har blitt brukt som urner, men som hver for seg er datert tidlig og sent i YBA. Det må legges til at en fremtidig bearbeiding av keramikken fra den metallurgiske lokaliteten på Hunnfeltet vil være av stor betydning for forståelsen av BA-keramikk, ikke bare på Østlandet men for hele Norge. Med tanke på at funnene kommer fra et kulturlag med datering til periode III/IV, vil materialet potensielt sett gi verdifull innsikt i den viktige overgangsfasen mellom SN/EBA-tradisjonen og det spekteret av karformer og nye trekk som viser seg i YBA. En slik gjennomgang vil også være av stor komparativ verdi, mtp. Hunnfeltets likheter med andre metallurgiske lokaliteter i Sør-Skandinavia (jf. Sörman 2018).

ANALYSEREGION	ELDRE BRONSEALDER					YNGRE BRONSEALDER						
	PERIODE II	PERIODE II-III	PERIODE III	PERIODE III-IV	EBA (GENERELL)	PERIODE IV	PERIODE IV-A	PERIODE V	V-VI	PERIODE VI	PERIODE VI-FRIA	VBA (GENERELL)
ØSTLAND	GRAV 2, HUNN			GRAV 14, ØPSTAD		GRAV 1, HUNN		GRAV 16, GRALUM	GRAV 4, GUNNARSTORP		GRAV 8, GUNNARSTORP	GRAV 13, ØPSTAD
	GRAV 12, ØPSTAD			GRAV 15, ØPSTAD		GRAV 3, HØBERG		GRAV 20, MISMOEN	GRAV 5, GUNNARSTORP		GRAV 9, GUNNARSTORP	GRAV 10, GUNNARSTORP
						GRAV 18, ROBERG		GRAV 21, BRINGSVERMOEN	GRAV 6, GUNNARSTORP		GRAV 17, ØBERG	
									GRAV 7, GUNNARSTORP			
									GRAV 11, GUNNARSTORP			
SØR-VESTLAND	GRAV 34, ÅRSLAND A		GRAV 23, MEBERG	GRAV 35, ÅRSLAND B	GRAV 50, MYKLEBUST	GRAV 22, VEST-HASSEL	GRAV 24, RINGHAUG	GRAV 37, A.BØRE	GRAV 39, POLLESTAD I	GRAV 47, NUBBEN	GRAV 27, BRINGSØRD	GRAV 28, KVIA
	GRAV 38, A.BØRE					"MØIKRHAUG"		"STØRHAUG"				GRAV 29, LODE
							GRAV 35, KARLSHAUG	GRAV 44, TRØYLAND			GRAV 45, RE	GRAV 36, AUDA
	GRAV 43, HØGMESTAD				GRAV 53, VISTE		GRAV 30, NØLSTAD	GRAV 59, UKJENT STED				MOTLAND
	GRAV 46, HOLEN						GRAV 32, MØRBØ					GRAV 41, ANDA
							"DYRSHAUG"					GRAV 49, HANA
							GRAV 33, MØRBØ					GRAV 51, RØYNEBERG
							"SKATTEBERG"					GRAV 52, M.SUNDE
							GRAV 40, POLLESTAD II	GRAV 48, LURA				GRAV 56, HEBNES II
							GRAV 42, LALAND	GRAV 54, FISTER				
SUNDBAND/						GRAV 55, HEBNES I	GRAV 61, STØDLE					GRAV 57, MOINES
						GRAV 58, UKJENT STED	GRAV 60, GRINDHEIM					GRAV 64, Ø. GIERSTAD
								GRAV 67, ROSSNES	GRAV 63, EIDE	GRAV 62, STØNES		GRAV 66, SKÅLEVIK
NORD-VESTLAND												GRAV 65, LUGGDAL
												GRAV 72, GJERTGARDEN
												GRAV 71, KVALSUND
												GRAV 73, FØRTOFT

Figur 9-39: Kronologisk oversikt over alle kontekstene i materialet. Illustrasjon: Henriette Hop Wendelbo

9.6 Sammenfattende diskusjon - YBA

Underveis i dette kapitlet har jeg drøftet enkeltfunn med hensyn til morfologi, kronologi, pekt ut regionale tendenser og muligheter for tolkning i de ulike analyseregionene. Jeg vil nå gi en mer helhetlig diskusjon av keramikken i YBA i Norge med vekt på utvikling og tolkning. *Urnene* fra YBA utgjør størstedelen av materialet i denne studien og har også vært særlig viktige for klassifikasjonen og utformingen av den kronologiske skissen og derfor vil urnene få en sentral plass i diskusjonen. Til slutt vil jeg også drøfte praksisen med fragmentert keramikk i YBA hvor jeg vil legge særlig vekt på Gunnarstorp.

9.6.1 Urnegravskikkens begynnelse og utvikling i Norge

Urnegraver opptrer sporadisk i EBA periode II i Østfold, men etableres først i periode IV med hovedutbredelse i analyseregion Sør-Vestlandet og Sunnhordland/Karmøy. I denne eldste fasen viser flere av urnene kronologiske attributter som ruslemming til rand og/eller vertikale lister (type A-trekk). I Sunnhordland/Karmøy er de eldste urnene lave dobbeltkoniske kar med stor åpning og dekor. Dobbeltkoniske og eggformede kar fremstår som foretrukne urneformer på Sør-Vestlandet.

Urnegravskikkens begynnelse i Norge sammenfaller noenlunde med utbredelsen av urnemarkskultur, hvor kremasjon (ofte i urne) blir rådende likbehandling i store deler av Europa. Videre føyer dette resultatet seg inn i det *generelle* Sør-Skandinaviske mønsteret sporadiske urnegraver i EBA og implementering av urnegravskikk fra periode IV (Haack Olsen 1990:110, Lolk 2009:75).

Primære eller sekundære kar?

Hvorvidt urnene i materialet skal regnes som primære eller sekundære er foreløpig vanskelig å svare på, ettersom norsk boplasskeramikk fra BA ikke er systematisert. Utfra analogier til svenske og danske funn fremstår keramikken fra grav- og boplasskontekster som nokså likeartet (Jensen 1967, Draiby 1984:175, Nielsen 1996:62, Stilborg 2005:492, Thrane 2008:251), det var trolig vanlig å ta i bruk sekundære kar som urner og gravgods. Ser vi igjen til Norge fremstår det som at normene rundt urneurlvelgelse i periode IV/V har vært nokså åpne. Krukker og skåler

ble i økende grad anvendt som urner og generelt er det stor variasjon i urneutvalget i denne fasen. Dette kan tyde på at valget var personlig og relasjonelt og ikke styrt av konvensjoner, men er trolig også en gjenspeiling av karoppsettet på boplassene.

Ansiktsurnene

De eneste «sikre» eksemplene på primære kar i materialet er ansiktsurner. De eldste eksemplarene er funnet innenfor et lite område på Jæren og skal henføres til periode IV/V. De eldste funnene av ansiktsurner i *Nord-Europa* skriver seg fra Nord-Jylland fra periode IV (Kneisel 2012, 2016). Det er plausibelt at det eksisterte en forbindelse mellom ansiktsurnene på Nord-Jylland og Jæren, men bildet kan også være mer komplekst. De nærmeste parallellene til grav 30 Njølstad er ikke fra Skandinavia, men fra nord-polske kistegraver og «øyeurner» fra periode IV/V (Adamik 2015, Dziegielewski 2017). Den andre konsentrasjonen av ansiktsurner i Norge er fra Aust-Agder og er funnet i et avgrenset område rundt Grimstad. Urnene skal trolig dateres til periode V/VI, omtrent fra samme tid som tyngdepunktet for utveksling av metall ble flyttet østover (Johansen 1981:101, Melheim 2006:51). Ideen om ansiktsurner ble spredt til stadig nye områder i ulike faser av bronsealderen, men i prosessen ble også meningsinnholdet overført til og innlemmet i det lokale praksisfelleskapenes repertoar. I følge Kneisel er stor grad av lokal variasjon et kjennetegn ved de nord-europeiske ansiktsurnene (Kneisel 2016:229). Gjennom at vi nå kjenner til det totale utvalget av kar i graver er det mulig å si at ansiktsurnene fra Rogaland ble utformet i lokalt foretrukne karformer. Hva som kan ha lagt til grunn for at enkelte individer ble gravlagt i ansiktsurner er foreløpig uklart, og er et spørsmål som må reserves fremtidige studier. En detaljert studie av beinmaterialet fra disse kontekstene og mer målrettede sammenligninger mot de polske «øye-urnene» eller de tidlige Jyllandske ansiktsurnene kombinert med flere ¹⁴C-dateringer, mener jeg vil være logiske videre steg mot en utvidet forståelse av de norske ansiktsurnene.

9.6.2 Fra variasjon til konvensjon

I periode V er funntilfanget begrenset og tolkningene baserer seg på få funn. De morfologiske endringene er subtile, men keramikken beveger seg tilsynelatende over i en stilistisk bane med strammere formgivning og morfologi, noe som blir tydeligere

mot FRJA (jf. Jensen 1997:145, 2006:531). Dobbeltkoniske kar og s-formede kar og skåler er representert i periode V, både i Sunnhordland/Karmøy og Sør-Vestlandet, men det ser ut til at eggformede kar forsvinner fra karoppsettet fra slutten av periode V. Variasjonen opphører. Helt mot slutten av YBA er det både på Sør-Vestlandet og på Østlandet ruslemmet type B-keramikk, og «vanlige» kartyper er store s-formede kar og skåler – ofte med hanker. Type B-trekk gjør seg gjeldende i form av ruslemming som er mer finkornet og jevnere enn tidligere, kombinert med et glatt randparti, og bekrefter den Sør-Skandinaviske kronologiens overordnede relevans for de norske keramikklunnetene.

9.6.3 Hybriden Risvik

Som vist i kap. 5 tolker jeg den typiske Risvikkeramikken som en hybrid mellom vestnorsk asbestkeramikk og type B-keramikk (Figur 5-3). Atributter fra type B-keramikk, som glattet rand med ru buk inkorporeres og i Risvikkeramikken samtidig med at kontakten med Sør-Skandinavia intensiveres (Sørensen 2014:53, Hop 2016:10). Risvikkeramikk er foreløpig ikke funnet i gravkontekster, men på nord- og nordvestnorske lokaliteter i YBA periode V-VI/FRJA (Andreassen 2002). Videre synes det som at karformen og til dels også type B-keramikken/Risvikkeramikken stilistiske uttrykk overføres eller overlapper med de tidlige kleberkarene (Andreassen 2002:84, Ågotnes 1976:43-44). Som nevnt i kap. 5, er en *hybrid* ikke en kopi, men en sammenslåing av ulike kulturelle elementer som ellers opptrer adskilt, og som resulterer i noe unikt og originalt (Ekengren 2009:157). Denne hybridiseringen kan oppfattes som eksempler på hvordan tradisjoner smelter sammen når mennesker møtes og danner nye praksisfelleskap. De gamle og nye medlemmenes historier og kunnskap skapte et nytt repertoar i keramikklaksisen og som en konsekvens – nye artefakter. Man har tatt til seg en overordnet type B-stil og aktivt brukt den lokalt forankrede tradisjonen med asbestmagring for å simulere en ruslemmet buk. Resultatet er et originalt produkt, sammensatt av ulike elementer som er kulturelt forankret i ulike deler av det nordiske bronsealderkomplekset.

9.6.4 Urner som beholder og som metaforisk kropp

I kap. 2 ble de tre fasene av *rites de passage* skildret med utgangspunkt i kremasjon: separasjonsfasen – når kroppen plasseres på bålet og separeres fra de levendes sfære, liminalfasen som selve kremasjonsakten hvor den avdødes sosiale identitet er oppløst og åpen for endring, og til slutt reintegrasjonen av den døde sosiale identitet. Det er i denne siste fasen at urnen får en meningsfull rolle: etter at bålet har slukket blir de brente beina samlet i en ny «kropp» – urnen (Gramsch 2007:91-93). I denne prosessen fremstår urnen som en beholder som reintegrerer identiteten og gir ny korporalitet til den døde. I følge Turner er multivokalitet en sentral del av rituelle symboler (Turner 1967:50), og vi kan derfor tenke oss at keramikk i gravkontekst kan ha representert ulike ting i ulike sammenhenger. I likhet med den avdøde får urnen også reforandlet sin «identitet» gjennom overgangsritualet, en transformasjon som virker særlig relevant mht. de sekundære karene som ble tatt ut av sirkulasjon i livet og anvendt som metaforiske kroppar i døden. Beholdermetaforen, som er lagret i vårt kognitive system, gjør at idéen om urnen som en kropp er noe implisitt som man tenker og handler utfra (Lakoff og Johnson 2003:31). Symbolikken kan ha blitt aksentuert gjennom at man har tillagt urnene ytterligere lag av mening, som markører for identitet, forbindelser eller tilhørighet. Man kan også ha fremhevet den allerede implisitte antropomorfe symbolikken til et leirkar gjennom subtile symboler som henspiller på kroppar – som vulster som imiterer halsringer eller, mer eksplisitt, ansiktsurner.

Jeg har forsøkt å sette ord på hvilke sosiale mekanismer som spiller inn på keramikkenes utforming, gjennom det teoretiske rammeverket CoP. Det sosiale aspektet har vært forsøkt overført til det rituelle aspektet, gjennom å vise til hva keramikken kan ha representert når den ble innlemmet i en grav, enten som urne, gravgods eller i fragmentert tilstand. Dersom man tar utgangspunkt i keramikk som et lokalt forankret håndverk hvor de fleste gravkar og urner ble tatt ut av sirkulasjon fra dagliglivet før de ble innlemmet sekundært i graven, kan keramikk i graver oppfattes som metaforer for det hjemlige eller den sosiale identiteten som det avdøde individet

var en del av. Det er imidlertid et tolkningsmessig sprang fra boplasskeramikken som vi har svært lite kunnskap om i Norge, til keramikken som er funnet i graver.

9.6.5 Fragmenteringspraksis mot slutten av YBA

Mot slutten av YBA er bruken av keramikk til urner utbredt, noe som fortsetter inn i FRJA (Rødsrud 2012:58). Fra Gunnarstorp er det også kjent intensjonell deponering av fragmentert keramikk fra bronsealderens senere del. Disse funnene er informative utfra hvordan den er deponert, som et uttrykk for handlinger og ritualer som ble utført i forbindelse med begravelsen og gjennom det meningsinnholdet skårene ble tillagt (Wangen 2009:134). Alle de åtte BA-gravene med keramikk på Gunnarstorp er anlagt i eller under steinlegginger, men den «indre gravskikken» viser til stor variasjon. Kun to er urnegraver, og det er usikkert hvorvidt keramikken fra de restende kontekstene ble knust ved gravstedet eller om det dreier seg om keramikk som allerede var knust da de ble nedlagt i graven (Wangen 2009). Gravene med fragmentert keramikk har nokså store mengder skår som trolig er fra ett og samme kar. Dette skiller seg fra fragmenteringspraksisen på Sør-Vestlandet i EBA, hvor enkeltskår (ofte fra ulike kar) er intensjonelt deponert i graver (som vist i kap. 8). I motsetning til EBA er bruken av urner vanlig i slutten av YBA, og i lys av dette er det trolig meningsfullt å tolke fragmenteringspraksisen på Gunnarstorp som en mulig pars-pro-toto-metafor for urnen. Anita Knape har pekt på en praksis med deponering av keramikkskår i YBA VI-graver på gravfeltet Rogsta i Tystberga, Södermanland (sørvest for Stockholm). Gravfeltet har visse likheter til Gunnarstorp, men det vanligste på Rogsta er imidlertid konsentrasjoner med kremerte bein hvor det også er nedlagt noen få keramikkskår (Knape 1997:491-493). Knape tolker skårene som en symbolsk gest hvor idéen om urnen var tilstedeværende: «skårvorna symboliserar det som urnan symboliserade» (Knape 1997:492). Videre tolker hun urnen som en *beskyttelse* for den avdøde og at skårene dermed tar form som en *symbolsk beskyttelse*. På Gunnarstorp er det gjennomgående flere nedlagte skår i gravene enn på Rogsta, men tankegodset bak er muligens ikke så ulikt. Kanskje er skårene også der en symbolsk representasjon, en pars-pro toto, av urnen.

Wangen påpeker at et gjennomgående trekk for Gunnarstorp er at beinmengden i gravene utgjør en svært begrenset mengde av den avdødes brente bein. Dette ser hun som et resultat av rituelle handlinger og ikke bevaringsforhold. At både keramikken og den brente kroppen i seg selv i mange tilfeller følger et mønster hvor det tilsynelatende ikke har vært viktig å deponere hverken kroppen eller krukken intakt, gir rom for å diskutere om det er en endret sjelsoppfatning som manifesterer seg gjennom gravskikken. Tilfeller med små mengder bein i kremasjonsgraver har vært påpekt av flere og tolket på ulikt vis (Kaliff 1992, Oestigaard 1999, Melheim 2006, Goldhahn 2007). Det har imidlertid vært utenfor dette prosjektets rammer å fokusere inngående på det osteologiske materialet og på kremasjonsprosessen, men hvordan levningene og gravgodset ble behandlet i forbindelse med og etter selve kremasjonen, forteller trolig også noe om hvordan keramikken ble ansett. På Gunnarstorp er kremasjon enerådende, og også oldsakene av metall som ble nedlagt i graven hadde vært med på likbålet. Det er imidlertid ingenting som tyder på at keramikken ble med på bålet, noe som impliserer at den hadde en annen rituell rolle enn de andre gjenstandene i gravritualet (Wangen 2009:135). Samtidig kan man tenke seg at pars-pro-toto tankegangen var sentral både for urnen og for de brente beina. Kanskje skal disse «bruddstykkene av mening» forenes i en helhetlig tanke om at både kroppen og urnen er beholdere, og dermed ett?

Ut fra de mange deponeringspraksisene som kan skilles ut på gravfeltet Gunnarstorp, er det tydelig at keramikk ble anvendt og deponert på ulike måter. Praksisen med knust keramikk er utbredt, men kan vanskelig knyttes til bestemte former for gravleggelse eller spesifikke perioder av gravfeltets brukstid (Wangen 2009:134-135). Ved at keramikken ble holdt utenfor selve kremasjonshandlingen fylte den en egen rolle i begravelsesritualet. Wangen antyder at fordi det er identifisert matskorpe, kan keramikken ha inneholdt mat fra rituelle måltider, og tolker dette videre i retning av at keramikken som fulgte med i graven var sekundære kar som hadde blitt tatt ut av sirkulasjon før de ble nedlagt. Sekundære kar kan på den måten knyttes metaforisk til det levde livet (Wangen 2019:135). Jeg er enig i Wangens tolkninger, og særlig hvordan sekundær keramikk opptrer som en metafor for livet når den inkluderes i

gravkonteksten: «Denne endring i keramikkenes rolle; fra hverdagsliv til dødsriter, kan dermed forstås som en objektivisering av den dodes separasjon fra samfunnet» (ibid).

10. Avslutning

Jeg innledet avhandlingen med å definere hovedtematikkene som *morfologi/kronologi, forbindelser og deponeringspraksiser for keramikk i graver*, og har tilnærmet meg materialet utfra følgende spørsmål:

- Hvilke kar er representert i gravene og hvordan fordeler de seg i tid og rom?
- I hvilken grad kan den norske BA-keramikken relateres til (i hovedsak) bronsealderkeramikk fra Sør-Skandinavia og Fennoskandia, og kan keramikken belyse nettverk og forbindelser?
- Hvordan ble keramikken deponert og hvordan fordeler det seg i tid og rom?
- Hva kan de ulike deponeringspraksisene for keramikk fortelle om bronsealderens gravritualer og forbindelsen mellom mennesker og keramikk?

Nedenfor vil jeg vise til avhandlingens viktigste resultater i lys av disse spørsmålene.

I arbeidet har jeg foretatt en morfologisk klassifikasjon og utformet en kronologisk skisse av keramikk fra norske bronsealdergraver. En systematisk materialgjennomgang, rekonstruksjoner og dateringer av funn og kontekster ligger til grunn for dette. Det har vært nødvendig å formulere et grunnleggende begrepsapparat for å beskrive materialet siden bronsealderkeramikk ikke har vært helhetlig behandlet i norsk arkeologi tidligere. Som nevnt i kapittel 6 ble dette gjort med utgangspunkt i etablerte typebegreper for nordisk BA-keramikk, og med tilpasninger for det norske materialets egenart.

Det ble tatt utgangspunkt i funn fra gravkontekster, ettersom det ikke foreligger tilstrekkelige funn (og systematiseringer av funn) av bronsealderkeramikk fra boplasskontekster i Norge. Dette har ført til at deponeringspraksiser for keramikk i graver har fått et naturlig fokus i analysen. Studien har omfattet funn fra både eldre og yngre bronsealder og har i prinsippet dekket hele Norge. Utfra funnutbredelsen ble det gjort en inndeling i fire analyseregioner, definert som: Nordland/Nord-Vestnorge,

Sunnhordland/Karmøy, Sør-Vestlandet og Østlandet. Keramikken ble videre delt inn i to hovedkategorier: bergartsmagret keramikk og vestnorsk asbestkeramikk, hvor sistnevnte knytter seg utelukkende til graver i den nordligste analyseregionen.

Som vist i kapittel 7 er det stor forskjell i funntilfanget mellom EBA (18 kontekster) og YBA (59 kontekster), noe som knytter seg direkte til deponeringspraksis. Fra EBA er keramikk i graver lite utbredt, mens bruken av keramikk som urner i YBA, kombinert med betydelige endringer i karoppsett, gir et større funntilfang med mer variasjon i den perioden. Analysen har vist at bronsealderkeramikken fra Norge synes å følge de samme *generelle* utviklingstrekkene som er kjent fra Sør-Skandinavisk bronsealderkeramikk. Dette er særlig tydelig i YBA, hvor inndelingen i A- og B-type fremstår som relevant. Funntilfanget er imidlertid begrenset og de kronologiske skillene er ikke alltid like tydelige. Det må understrekes at nye funn og undersøkelser potensielt kan endre/nyansere dette bildet.

Det ble skilt ut tre regionalt avgrensede deponeringspraksiser i EBA: 1) asbestkeramikk i graver i region Nord-Vestlandet/Nordland; 2) urnegraver fra periode II i region Østlandet; og 3) nedleggelse av keramikkskår i region Sør-Vestlandet. Urnene fra Østfold kan dateres til EBA II, men disse fremstår som enkeltstående tidlige eksempler på urner og ikke begynnelsen på en ny gravskikk. Nedleggelse av keramikkskår i graver i region Sør-Vestlandet representerer en interessant kontrast til prestisjegenstandene og tolkes som uttrykk for en symbolsk/metaforisk forbindelse mellom den avdøde og de gjenlevende. Fragmenteringspraksisen åpner for nye perspektiver på bronsealdergravenes gravritualer og for hva keramikk kan ha representert. Naturlig nok gir keramikens fragmenterte tilstand lite informasjon om morfologi og karformer, men de trekkene ved keramikken som kan skilles ut er imidlertid vist i kapittel 8. For å videreutvikle kunnskapen om EBA-keramikk i Norge er det helt nødvendig å trekke inn materiale fra ulike kontekster, både for å forstå hvilke sammenhenger den opptrer i, og for å øke kunnskapen om morfologi og kronologi. På tross av et begrenset funntilfang er den foreløpige konklusjonen at de *generelle* morfologiske og formmessige trekkene som er identifisert i det norske

materialet føyer seg inn i en felles SN/EBA keramikktradisjon i Sør-Skandinavia (jf. Hulthén 1977, Rasmussen 1993, Lolk 2009, Kristensen 2018). Et viktig unntak er imidlertid vestnorsk asbestkeramik, som utfra *gravene i EBA*, fremstår som homogen og morfologisk ulik fra samtidig keramikk i Fennoskandia og Sør-Skandinavia. Vestnorsk asbestkeramikk er kjent fra boplasskontekster over et stort geografisk område (Ågotnes 1986, Andreassen 2002, Hop 2011, 2016), men opptrer kun i *graver* i analyseregion Nord-Vestlandet/Nordland. Trekket med asbestmagring knytter keramikken i en viss forstand til det asbestkeramiske komplekset i Fennoskandia, men både gravskikken og assosierte funn i form av nordiske bronsegjenstander og maritime elementer viser til en kulturell forankring i Sør-Skandinavisk bronsealderkultur. At det er funnet vestnorsk asbestkeramikk i Guldhøj på Skjælland tolkes her som et tydelig vitnesbyrd om eliteforbindelser mellom Skjælland og Nordvest-Norge/Nordland i EBA (jf. Sørensen 2014), noe som også viser seg i metallfunn (Engedal 2010, Hornstrup 2011). For å øke kunnskapen om den kulturelle kompleksiteten for vestnorsk asbestkeramikk og mulige koblinger til Fennoskandisk asbestkeramikk er det nødvendig med mer inngående analyse av både keramikk og andre materialtyper fra et bredere utvalg kontekster. Funnet fra Guldhøj åpner opp for nye refleksjoner om forbindelser og markering av identitet innenfor det nordiske bronsealderkomplekset.

Den bergartsmagrede keramikken i Sør-Skandinavia gjennomgår store endringer fra EBA til YBA, og det nye karoppsettet springer ut av at ny drikkekultur og bordkultur ble delt gjennom nye kontaktruter og at keramikens bruksområder endres (Thrane 2008, Eriksson 2009). For de norske funnene er det foreløpig uklart når denne endringen skjer: kun en liten håndfull graver knytter seg til periode III-IV, og keramikken gir lite morfologisk informasjon. Fremtidige funn og undersøkelser, for eksempel en grundig gjennomgang av keramikken fra Hunn i Østfold (Melheim et al. 2016), vil forhåpentligvis kunne kaste nytt lys over denne viktige overgangsfasen.

Et viktig resultat fra denne studien er når urnegravsskikken etableres i Norge. Som nevnt finnes det to dateringer av urner fra Østfold i periode II, men det er først i

starten av periode IV at urnegravsskikken er implementert. Resultatet støtter seg hovedsakelig på radiologiske og typologiske dateringer av funn fra Sør-Vestlandet og Sunnhordland/Karmøy. Et annet viktig moment er at det er relativt samsvar mellom størrelse og form i urnene fra periode IV, noe som peker i retning av at den tidlige fasen med urnegraver var underlagt et felles ideal. I periode IV ser vi diagnostiske kronologiske A-type trekk som ruslemming til rand og vertikale lister. Kar med egg- og dobbeltkonisk form opptrer som urner allerede i periode IV og kan ha vært særlig foretrukne som urner. Fremtidige funn og forskning vil kunne vise om overgangsfasen for endringer i keramikk også kan knyttes til implementering av urnegravskikk og om dateringen må trekkes bakover i tid. Samtidig er resultatene fra samstemte med hvordan urnegravsskikken utvikler seg i områder som Jylland, Fyn og i Sør-Sverige hvor urnegraver er implementert fra periode IV. I overgangen mellom EBA og YBA innføres urnegravskikk i store deler av Europa, som del av urnemarksfenomenet (se kap. 1 og 3).

Den største variasjonen i karformer er påvist i periode IV-V, hvor også ansiktsurnene kommer inn. De norske ansiktsurnene har blitt diskutert «isolert» i flere arbeider, men her har de for første gang blitt sammenlignet og koblet opp mot samtidig keramikk. Det viser seg at ansiktsurnenes form og utforming har lokal forankring. Eggformede og dobbeltkoniske kar går igjen i både ansiktsurnene og i det øvrige urnematerialet, iallfall på Sør-Vestlandet. Lokal variasjon er fremhevet som et vesentlig trekk ved ansiktsurnene innenfor det nordeuropeiske tradisjonen med ansiktsurner fordi man tolker skikken med ansiktsurner inn i en lokal forståelsesramme (Kneisel 2016). Samtidig er ansiktsurnene et av få eksempler på primære kar og en spesialisert urnebruk i Norge i BA som må forstås i lys av den større europeiske ansiktsurnekulturen.

Som vist i kapittel 5 har dateringsanslagene av bronsealderkeramikk i Norge ofte vært knyttet til de seneste fasene av YBA, noe som henger sammen med en utbredt analogibruk fra tidlige kleberkar. Det samme har vært tilfelle for ansiktsurnene, som har blitt knyttet til pommerske ansiktsurner fra overgangen YB/FRJA på tross av at

det assosierte materialet har gitt eldre dateringer. De samlede resultatene fra denne analysen har imidlertid vist til både ny empiri og ny samlet vurdering av de norske ansiktsurnene som peker på to faser, periode IV/V på Jæren og periode V eller V/VI i Aust-Agder. På dette grunnlaget, i tillegg til den reviderte kronologien for ansiktsurner (Kneisel 2012) og oppklaringer rundt de eldste nord-polske kistegravene og ansiktsurnene (Adamik 2015, Dziegielewski 2017:330) har jeg argumentert for at Nord-Jylland og/eller Nordre-Polen bør vurderes som plausible innflytelsesområder. Nærmere undersøkelser må til for å kunne bygge ut gode hypoteser om forbindelser, og flere analysemetoder må tas i bruk for å få ut mer informasjon om de norske ansiktsurnene.

Mot periode V er funntilfanget knapt, men man kan likevel skimte en tendens hvor keramikken fremstår som mer ensartet enn tidligere, og som etter hvert går over i en stilistisk bane som holder stand inn i eldre FRJA (jf. Jensen 1997).

Fragmenteringspraksis er kjent fra Gunnarstorp i Østfold i slutten av YBA (Wangen 2009), noe som i kraft av den eksisterende etablerte urnetradisjonen tolkes som en pars-pro-toto for urnen. Man kan kanskje si at ulike deponeringspraksiser for keramikk i kremasjonsgraver er noe som kjennetegner Østlandet.

Det kjennes kun til én sikker urnegrav fra analyseområdet Nord-Vestlandet/Nordland, som trolig skal dateres til slutten av YBA/overgangen FRJA. Det er ingen funn av såkalt Risvikkeramikk fra graver, men Risvikkeramikk fremstår like fullt som en viktig del av det keramiske repertoaret i YBA i Norge. Som vist i kapittel 5 og videre diskutert i kapittel 9, er Risvikkeramikk tolket som en hybridisering av den lokale asbestkeramiske tradisjonen og den sør-skandinaviske B-type keramikken mellom periode V og til eldre FRJA (Hop 2016). Kronologisk sammenfaller

Risvikkeramikken med en intensivert kontakt med Sør-Skandinavia, hvor B-type keramikk var utbredt (Andreassen 2002:119, Jørgensen 2011: 120 ff). Videre kan det også argumenteres for at de eldste kleberkarene følger på denne utviklingen, både morfologisk og gjennom det faktum at Risvikkeramikk og kleberkar ofte er funnet på samme lokaliteter (Ågotnes 1976:43-44).

Litteratur

- Aakvik, J. (2000) *Med blikket vendt mot sør! En materialstudie av eldre bronsealder på Vestlandet*. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.
- Aasbø, M. (2006) *Sørnorske ansiktsturner: en studie av lokal kontekst og interregionale kontakter*. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.
- Aasbø, M. (2008) Norwegian face-urns: local context and interregional contacts. I: Fahlander, F. Oestigaard, T., (red.) *The Materiality of Death: Bodies, Burials, Beliefs Oxford: Bar International Series* 1768, s. 105-113.
- Adamik, J., (2012) *Idea skrzyni kamiennej jako formy grobu na terenie ziem polskich w późnej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza*. Mitel 2012, s. 27-39.
- Aksdal, J. (2006) *Olahaugen - gravhaug fra bronsealderen. Stødle 35/10 Etne Kommune*. Hordaland Fylkeskommune, kulturhistoriske registreringar, Rapport 10. Kultur og idrettsavdeling, seksjon for kulturminnevern og museum.
- Aksdal, J. (2015) Gravene i Ugddal – bitar av ei svunnen tid på Tysnes. *Sogeskrift for Tysnes*, s. 5-30.
- Amundsen, H.R. (2011) *Mot de store kulturtradisjonene: endringsprosesser fra tidligeololitikum til førromersk jernalder mellom Mjøsa og Femunden*. Avhandling for graden ph.d., Institutt for arkeologi, konservering og historie, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Andersson, B, og Sandén, E. (2007) En boplassvall från äldre järnålder i Torrböle, Nordmaling sn, Västerbotten, *Arkeologi i Norr* 10, Umeå universitet, s. 93-103.
- Andreassen, D. M. (2002) *Risvikkeramikk -en analyse av teknologisk stil på Nordkalotten i sein steinbrukende tid*. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Tromsø.
- Aner, E. og K. Kersten (1973) *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bd. 1: Frederiksborg und Københavns Amt. Mit einer geologischen Einleitung von Sigurd Hansen. København, Neumünster.
- Aner, E. og K. Kersten (1976) *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bd. 2: Holbæk, Sorø und Præstø Amter. København, Neumünster.
- Aner, E. og K. Kersten (1977) *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bd. 3: Bornholms, Maribo, Odense und Svendborg Amter. Mit Beiträgen von O. Klindt-Jensen. København, Neumünster.

- Aner, E. og K. Kersten (1981) *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bd. 6: Nordslesvig-Syd. Tønder, Åbenrå und Sønderborg Amter. Mit beiträgen von H. Neumann. København, Neumünster.
- Aner, E. og K. Kersten (1984) *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bd. 7: Nordslesvig-Nord. Haderslev Amt. Mit beiträgen von H. Neumann. København, Neumünster.
- Aner, E. og K. Kersten (1986) *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bd. 8: Ribe Amt. København, Neumünster.
- Aner, E. og K. Kersten (1990) *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bd.9: Vejle Amt. Bearbejdet von K. Kersten unter Mitwirkung von E. Koch. København, Neumünster.
- Aner, E. og K. Kersten (1995) *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bd.10: Ringkøbing Amt. Bearbejdet von K. Kersten herausgegeben von K.-H. Willroth und E. Koch. København, Neumünster.
- Aner, E. og K. Kersten (2001) *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bd.11: Thisted Amt. Bearbejdet von K. Kersten E. Koch und K.-H. Willroth. København, Neumünster.
- Aner, E. og K. Kersten (2008) *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bd.12: Viborg Amt. Bearbejdet von K. Kersten E. Koch und K.-H. Willroth. København, Neumünster.
- Aner, E. og K. Kersten (2014) *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen*. Bd.13: Skanderborg und Århus Amter. Bearbejdet von K. Kersten E. Koch und K.-H. Willroth. København, Neumünster
- Anfinset, N. (2006) Midtfeltet på Hunn: Impulser og kulturkontakt? I: Barndon, R., Innselset, S.M., Kristoffersen, K.K., Lødøen, T., (red.) *Samfunn, symboler og identitet - Festskrift til Gro Mandt på 70-årsdagen*, UBAS Nordisk, arkeologiske skrifter, Universitetet i Bergen, s. 27-41.
- Anfinset, N. (2016) Snegler, skjell og fjæresand – fragmenter av bronsealderens gravrituale? *Årbok for Universitetsmuseet i Bergen*, s. 15-25.
- Anfinset, N. (2017) Crafts and resources – western Norway in the Late Neolithic and the Early Bronze Age. I: Bergerbrant, S. og Wessman, A. (red.) *New Perspectives on the Bronze Age. Proceedings of the 13th Nordic Bronze Age Symposium held in Gothenburg 9th to 13th June 2015*. Archaeopress Publishing, Oxford, s. 153-168.

- Anfinset, N. og Wrigglesworth, M. (2012) Introduction: local societies, regions and processes of cultural interaction in the Bronze Age I: Anfinset, N. og Wrigglesworth, M. (red.) *Local Societies in Bronze Age Northern Europe*. Routledge, s. 13-22.
- Appel, L. og Pantmann, P. (2013) Udnyttelsen af havets ressourcer i bronzealderen – nordskjællandske gravfund i nyt lys. I: Boddum, S., Mikkelsen, M., Terkildsen, N. (red.) *Dødekulten i yngre bronzealders lokale kulturlandskab. Seminarrapport fra seminarieret afholdt i Viborg, 8. Marts 2012*. Yngre bronzealders kulturlandskab 3, Viborg museum og Hosterbro Museum, s. 103-115.
- Appelgren, K. og Renck, A.M. (2007) Väd är en grav? Att nå den andra sidan. I: Notelid, M. (red.) *Om begravning och ritual i Uppland*. Arkeologi E4 Uppland 2, Uppsala, s. 37-76.
- Archini, C. (2007) Elden utplånar inte allt. Brandgravar och bålplatser vid Gualöv. *Vägar till Vættland. En bronsåldersbygd i Nordöstra Skåne 2300-500 f.Kr.* Riksantikvarieämbetets förlag, s. 169-186.
- Arntzen, J. (2012) Jordbruksplasser fra bronsealder og førromersk jernalder i Nord-Norge: Veien videre. I: Kaul, F., Sørensen, L., (red.) *Agrarsamfundenes ekspansjon i nord: symposium på Tanums Hällristningsmuseum, Underslöv, Bohuslän, 25.-29. maj 2011*. København, Nationalmuseet, s. 184-194.
- Artursson, M. (2005) Byggnadstradition. I: Lagerås, P og Strömberg, B (red.) *Bronsålders bygd 2300-500 f. Kr. Skånska spår–arkeologi längs Västkustbanan*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm, s. 20-169.
- Auestad, J. (1986) *Innberetning. Ettergravning og arkeologiske undersøkelser. Sydnes, Halsnøy*. (TOPARK UM, DOK.NR: 043680).
- Austvoll, K.I. (2018) *Seaways to Complexity. A Study of Sociopolitical Organisation Along the Coast of Northwestern Scandinavia in the Late Neolithic and Early Bronze Age*. Thesis for the Degree of Philosophiae Doctor (PhD). Department of Archaeology, Conservation and History. University of Oslo
- Austvoll, K.I. (2019) Makt og mobilitet langs kysten av Sørvest-Norge i bronsealderen. *Frå Haug Ok Heiðni, tidsskrift for Rogalands arkeologiske forening* 3, s. 3–8.
- Bakka, E. (1955) *Den eldste jordbruksstida i bygdene ved Hardangerfjorden: kulturtilhøve og busetnad i yngre steinalder og bronsealder*. Upublisert magistergradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Bakka, E. (1958a) *Hysstad, Stord s. og p., Hordaland, gnr.26. Melding om granskning av ei gravrøys på vestsida av Valevågen, i utmarka til Arnfinn Hystad i august og september 1958*. (TOPARK UM, DOK.NR:044307).

- Bakka, E. (1958b) Skattegravning. *Godbit fra samlingene*. Særtrykk fra Bergens Tidende, Universitetet i Bergen.
- Bakka, E. (1972) Forntida i Stord, *Stord bygdebok. Band I. Stord i gamal og ny tid*. Stord herad, s. 70-144.
- Bakka, E. (1976) *Arktisk og nordisk i bronsealderen i Nordskandinavia*. NTNU Vitenskapsmuseet.
- Bakka, E. (1980) Representativitetsproblem i vestnorsk bronsealder. *Bronsealderbebyggelse i norden. Beretning fra det andet nordiske symposium for bronsealderforskning*. Odense, s. 37-58.
- Bakka, E. (1993) Kulturtilhøve og regionale skilnader i vestnorsk bronsealder. *Arkeologiske skrifter Historisk Museum Universitetet i Bergen 7*, s. 90-117.
- Bang-Andersen, A. (1936a) *Utgravningsrapport. Hognestad*. (TOPARK AM).
- Bang-Andersen, A. (1936b) Sjeldent gravfunn på Hognestad i Time. *Aftenbladet* 28.03.1936.
- Banti, L. (1973) *Etruscan cities and their culture*. University of California press
- Bartelheim, M. (2004) The spatial analysis of the early Bronze Age Únětice culture cemetery at Polepy (Bohemia) I: Šmejda, L., og Turek, J., (red.) *Spatial analysis of funerary areas*, s. 69-80.
- Bartolini, G. (2014) The Villanovan culture: At the beginning of Etruscan history. *The Etruscan World*. Routledge, s. 127-146.
- Baudou, E. (1960) *Die regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studies in North-European Archaeology 1, Stockholm.
- Baudou, E. (1995) *Norrlands forntid – ett historisk perspektiv*. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar. Acta Regiæ Societatis Skytteanæ 45. Bjästa, Cewe-förlaget.
- Becker, C. J. (1961) *Førromersk jernalder i Syd- og Midtjylland*. *Nationalmuseets skrifter*. Større beretninger 6. Nationalmuseet, København.
- Becker, V., Böcker, A. Bockmeyer, S., Elberfeld, V., Fleck, B., Goudis, J., Hamann, T., Hentzelt, C., Peiffer, M. Petzoldt, J., von Scheven, H., Tiedemann, J-N., Trainer, B. Tulatz, F., Ueing, M. (2012) *Keramik der Lausitzer Kultur aus der Lehrsammlung der Abteilung für –und frühgeschichtliche archäologie der Universität Münster*.
https://www.unimuenster.de/imperia/md/content/geschichte/ufg/pdf/lausitzer_kultur.pdf
(Hentet: 08.04.2018)
- Berge, J. og Drageset, A. (2013) Siste nytt fra Øbergs forhistorie. *Kulturbygd i grenseland. Idd og Enningdalen Historielags årbok 2013*. Idd og Enningdalen historielag, s. 118-121.

- Bergerbrant, S. (2007) *Bronze Age Identities: Costume, Conflict and Contact in Northern Europe 1600-1300 BC*. Stockholm Studies in Archaeology, 43.
- Bergstøl, J. og Reitan, G. (2008) Samer på Dovrefjell i vikingtiden - et bidrag til debatten omkring samenes sørgrense i forhistorisk tid. *Historisk tidsskrift* 87, Universitetsforlaget, s. 9-27.
- Bergsvik, K.A. (2005) Kulturdualisme i vestnorsk jernalder. I: Bergsvik og Engevik jr. (red.) *Fra funn til samfunn. Jernalderstudier tilegnet Bergljot Solberg på 70-års dagen*. UBAS Nordisk, Universitetet i Bergen Arkeologiske skrifter, s. 229-258.
- Berntsson, A. (2005). *Två män i en båt: om människans relation till havet i bronsåldern*. Report Series 93. University of Lund, Institute of Archaeology.
- Binns, K.S. (1985) De første tegn til jordbruk. I: Pettersen, K. og Wik, B. (red.) *Helgelands Historie* Bind 1. Helgeland historielag, s. 148-171.
- Bintliff, J. og Pearce, M. (2011) Introduction. The death of archaeological theory? I: Bintliff, J.L. og Pearce, M. (red.) *The death of archaeological theory?* Oxford, Oxbow books, s. 7-22.
- Björgo, T., Kristoffersen, S., og Prescott, C. (1992) *Arkeologiske undersøkelser i Nysset-Steggeivassdragene 1981-87*. Arkeologiske rapporter 16. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Björhem, N., Säfvestad, U. (1993) *Fosie IV - bebyggelsen under brons- och järnålder*. Malmöfynd 6. Utgiven av Malmö Museer. Malmö
- Bjørn, A. (1926) Tidlig metallkultur i Øst-Norge. *Oldtiden - tidsskrift for norsk forhistorie* XI.
- Blanco-Gonzales, A. (2014) Evocative Monuments in the Late 3rd Millennium BC: Reassessing Depositional Practices beyond Funerary and Domestic Realms. *Norwegian Archaeological Review* 47(1), s. 1-17.
- Borna-Ahlkvist, H. (2002) *Hällristarnas hem: gårdsbebyggelse och struktur i Pryssgården under bronsålder*, Stockholm, Riksantikvarieämbetets förlag.
- Botwid, K. (2013) Evaluation of ceramics. Professional artisanship as a tool for archaeological interpretation. *Journal of Archaeological Science* 18, s. 31-44.
- Botwid, K. (2017) *Understanding Bronze Age Life. Pryssgården (LBA) in Sweden from an Artisanal Perspective*. Report Series, Department of Archaeology, Lund University.
- Bradley, R. (2005) *Ritual and domestic life in prehistoric Europe*. Routledge. London and New York.
- Brattset, D. (1988) *Notat ang. 14C datering av brente bein fra gravrøys under gården Sydnes, 208, I Halsnøy*. (TOPARK UM, DOK.NR: 043682).
- Brinkmann, A. (1934) *Brev (resultater av beinalalyse for S6020 og S6030 til direktør Jan Petersen fra professor dr. August Brinkmann)*. (TOPARK AM).

- Broholm, H. C. (1933) *Studier over den yngre Bronzealder i Danmark, med særligt Henblik paa Gravfundene: en arkæologisk Undersøgelse*. HH. Thiele. København
- Broholm, H. C. (1946) Samlede fund fra den yngre Bronzealder. *Danmarks bronzealder* 3. Nyt nordisk forlag, København.
- Broholm, H. C. (1949) Danmarks kultur i den yngre Bronzealder. *Danmarks bronzealder* 4. Nyt nordisk forlag, København.
- Bronk Ramsey, C. (2017) Methods for summarizing radiocarbon datasets. *Radiocarbon* 59 (6), s. 1809-1833.
- Brorsson, T. (2015) In the grave and settlement. The cultural context of pottery, 2000 years ago in Bohuslän. *Domestic life in the Tanum Rock Carving area*, s. 259-275.
- Brorsson, T. og Hulthén, B. (2007) Leran och elden. En studie av keramiken från Vätland. I: Artursson, M. (red.) *Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300–500 f. Kr.* Riksantikvarieämbetet. Regionmuseet Kristianstad, Stockholm, s. 265–293.
- Brorsson, T. og Ytterberg, N. (2018) *Stil, kronologi och struktur. Bohuslänsk keramik i långtidsperspektiv*. Kulturhistoriska dokumentationer 32, Bohusläns museum/Kontoret för keramiska studier.
- Bruen Olsen, A. (1992) *Kotedalen - en boplass gjennom 5000 år. Fangstbosetning og tidlig jordbruk i vestnorsk steinalder - nye funn og nye perspektiver* Bind 1, Historisk Museum, Universitetet i Bergen.
- Brück, J. (2004) Death, exchange and reproduction in The British Bronze Age. *European Journal of Archaeology* 9(1), s. 73-101.
- Brück, J. (2006a) Fragmentation, Personhood and the Social Construction of Technology in Middle and Late Bronze Age Britain. *Cambridge Archaeological Journal* 16(3), s. 297-315.
- Brück, J. (2006b) Death, exchange and reproduction in the British Bronze Age. *European Journal of Archaeology* 9(1), s. 73-101.
- Brück, J. og Fontijn, D. (2013) The myth of the chief: prestige goods, power, and personhood in the European Bronze Age. I: Fokkens, H. og Harding, A. (red.) *The Oxford Handbok of the European Bronze Age*. s. 197-215.
- Brøgger, A. W. (1910a) Et nyt bronsaldersfund fra Jæren. *Stavanger Aftenblad*, 3. juni 1910.
- Brøgger, A. W. (1910b) *Undersøkelse av Bronsealdersfund paa Pollestad, Klepp, Jæren.* (TOPARK AM).
- Brøgger, A.W. (1925) *Det norske folk i oldtiden*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.

- Brøgger, A. W. (1927) Broncealderen i Central -, Vest - og Nordeuropa. I Friis-Johansen, K., (red.) *De forhistoriske tider i Europa 2*. Henrik Koppels forlag, København.
- Brøgger, A. (1930) Fortid og fremtid. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1929*, s. 5-19.
- Buck, D.W. (1989) Zur chronologischen Gliederung der Lausitzer Gruppe. *Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam 23*(1989), Berlin, s. 75– 95.
- Buko, A. (1998) Pottery, Potsherds and the Archaeologist: An Approach to Pottery Analysis. I: Tabaczyński, S. (red.) *Theory and Practice of Archaeological Research. Volume III. Dialogue with the Data, The Archaeology of Complex Societies and its Context in the '90s*. Warszawa, s. 381–408.
- Buys, S. og Oakley, V. (2014) *Conservation and restoration of ceramics*. Routledge
- Bäck, M. (2009) Vikingatida bebyggelse funnen utanför Birkas stadsvall. *Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research 104*(4), s. 262-273.
- Bøe, J. (1931) *Jernalderens Keramikk i Norge*. Bergens Museums Skrifter 14.
- Bøe, P. (1999) Stein som råstoff. *Råstoff til redskap. Ottar 225*. Tromsø Museum, s. 3-12.
- Bårdseth, G. A. (2007) *Hus og gard langs E6 i Fredrikstad og Sarpsborg kommunar*. E6-prosjektet Østfold, band 3. Bårdseth, G.A. (red.) *Varia 67*. Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen. Oslo
- Carlsson, T. (1993) Objects and attitudes, The Lusatian impact on the material and mental culture in south-eastern Sweden in the Late Bronze Age. *Journal of European Archaeology 3*(2), s. 43-58.
- Carpelan, C. (1979) Om asbestkeramikens historia i Fennoskandien. *Finskt museum 85*(1978), s. 5-25.
- Chapman, J. (2000) *Fragmentation in archaeology, people, places and broken objects in the prehistory of south-eastern Europe*. London, Routledge.
- Chapman, J. C. og Gaydarska, B. I. (2006) *Parts and wholes, fragmentation in prehistoric context*. Oxford, Oxbow Books.
- Childe, V. G. (1930). *The Bronze Age*. Cambridge university press, London.
- Christensen, M.C. (2014) *Notat vedrørende test for asbest i lerkar og undersøgelser på madskorper i samme kar*. (Nationalmuseet i Danmark, 3. november 2014, Sagsnr: 11042003, MCC/gha. s.1-5).
- Cline, E.H. (2014) *1177 B.C.: the year civilization collapsed*. Princeton, Princeton University Press.
- Coles, J. M., og Harding, A. F. (1979) *The Bronze Age in Europe. An introduction to the prehistory of Europe c.2000-700 BC*. Methuen og Co ltd. London.

- Collet, L. (2012) *An Introduction to drawing archaeological pottery. IfA professional practice paper* 10. Chartered institute for Archaeologists, University of Reading.
- Cook, B.F. (1968) A class of Etruscan Bronze Omphalos Bowls. *American Journal of Archaeology* 72(44), s. 337-344.
- Czebreszuk, J. (2013) The Bronze Age in the Polish lands. I Fokkens, H. og Harding, A. (red.) *The Oxford Handbook of the European Bronze Age*. Oxford University Press, s. 767-786.
- Dąbrowski, J. (1984) Zur frage der nordwestlichen Auswirkungen der Lausitzer Keramik. Bemerkungen zur Bearbeitung des Fundmaterials aus Hallunda. I: *Prezegład Archeologiczny. Tom 31*(1983), s. 145-158.
- Dąbrowski, J. (1988) Remarks on the Distrubution of Elements of a Culture (in the Case of Hand-made Pottery). *APolski, t.XXXIII*. English summary, s. 108-112.
- Dahl, B.I. (2007) Kleppevarden som møtested, bosted, gravsted og produksjonssted i et 4000-årig perspektiv. *Frå Haug Ok Heiðni, tidsskrift for Rogalands arkeologiske forening* 4, s. 3-11.
- Damm, C. (2012a) Approaching a complex past: entangled collective identities. I: Anfinset, N. Wigglesworth, M., (red.) *Local Societies in Bronze Age Northern Europe*. Equinox, s. 13-30.
- Damm, C (2012b) Interaction Within and Between Collectives: Networking in Northern Fennoscandia. I: Damm, C. og Saarikivi, J. (red.) *Networks, interaction and emerging identities in Fennoscandia and beyond*. Mémoires de la Societé Finno-Ugrienne 265. The FinnoUgrian Society, Helsinki, s. 125-138.
- Damm, C (2014) When people meet. I: Gulløv, H.C. (red.) *Northern Worlds– landscapes, interactions and dynamics. Research at the National Museum of Denmark. Proceedings of the Northern Worlds Conference, Copenhagen 28-30 November 2012*, s. 227-239.
- de Lange, E. (1913a) Et par vestlandske urnegraver fra yngre bronsesalder. *Oldtiden - tidsskrift for norsk forhistorie* III, s. 41-57.
- de Lange, E. (1913b) Breivik Rosnes, Fitjar. (TOPARK UM, DOK.NR: 041980)
- de Lange, E. (1914a) Kenotafier fra ældre bronsesalder paa Vestlandet. *Oldtiden (Særhefte)* Kristiania, s. 61-74.
- de Lange, E. (1914b) *Brev til Helge Gjessing vedrørende Krosshaug, Viste i Randaberg*. (TOPARK AM)
- de Lange, E. (1914c) *Øvre Gjerstad, Tysnes, upublisert utgravningsrapport*. (TOPARK UM)
- Dietler, M. og Hayden, B. (2001) *Feasts. Archaeological and Ethnographic Perspectives on Food, Politics and Power*. Washington and London.

- Diinhoff, S. (2005) Den vestnorske agrarbosætning. Fra sen stenalder til folkevandringstid. Arkeologiske resultater fra et tiår med fladeavdekninger på Vestlandet. I: Høgestøl, M., Selsing, L., Løken, T., Nærøy, A. J. and Prøsch-Danielsen, L., (red.) *Konstruksjonsspor og byggeskikk. Maskinell flateavdekking - metodikk, tolkning og forvaltning* AmS Varia 43, Arkeologisk museum i Stavanger, s. 75-85.
- Drageset, A. (2012) *Arkeologisk registrering. Nydyrking Øberg 165/1, Halden kommune, Rapport*. Østfold Fylkeskommune, Fylkeskonservatoren.
- Draiby, B. (1984) Fragtrup – en boplads fra yngre bronzealder i Vesthimmerland. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, København, s.159-167.
- Dzięgielewski, K. (2017). Late Bronze and Early Iron Age communities in the northern part of the Polish Lowland (1000-500 BC). *The Past Societies. Polish lands from the first evidence of human presence to the Early Middle Ages 4; 500 BC – 500 AD* 4, s. 296-340.
- Dzięgielewski, K. Przybyła, M.S og Gawlik, A. (2010) Reconsidering Migration in Bronze and Early Iron Age Europe: Bridging a Gap in European Mobility? I: Dzięgielewski, K. Przybyła, M.S. og Gawlik, A. (red.) *Reconsidering Migration in Bronze and Early Iron Age Europe*. Prace Archeologiczne 63, Studies. Kraków, s. 9-37.
- Egenæs Lund, H. (1934) Graver og gravskikk i en bronsealders haug på Jæren. *SMÅ* 1932-33, Stavanger, s. 57-69.
- Egenæs Lund, H. (1939) Et eldre jernalders gravfunn med to klebersteinskar fra Åsland i Varhaug. Kleberkarenes eldste historie. *SMÅ* 1937-1938, Stavanger, s. 41-56.
- Egenæs Lund, H. (1963) *Innberetning. Skjeggesnes, Alstahaug, pgd. SV. Alstenöya. Gravfunn fra bronsealderen (skjelettdeler og daterende oldsaker)* (TOPARK VM, DOK.NR: 056976).
- Ekengren, F. (2009) *Ritualization–Hybridization–Fragmentation. The Mutability of Roman Vessels in Germania Magna AD 1–400*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in Prima 4(28), Lund: Department of Archaeology and Ancient History, Lund University.
- Eklöv Petterson, P. (2012) Social Status through crucibles. *Lund Archaeological Review* 18. s. 35-44.
- Engedal, Ø. (2010) *The Bronze Age of Northwestern Scandinavia*. Dissertation for the degree doctor philosophiae (dr.philos.), University of Bergen
- Engedal, Ø., Handeland, H. og Kristoffersen, K. (2006) *Arkeologiske granskninger på Kvitevoll gnr. 198 bnr. 1-2 Halsnøy, Kvinnherad kommune Hordaland fylke*. Rapport, Bergen Museum.
- Engevik, A. (2002) Spannformede leirkar – forbilder og funksjon. *VIKING - tidskrift for norrøn arkeologi* LXV, s. 49-69.

- Eriksson, T. (2003) Dekorerad keramik i Apalle og Gjuterifynden i Apalle. *Bronsåldersboplatsen vid Apalle i Uppland. Riksantikvarieämbetet, UV Uppsala Rapport 64*(1997), Stockholm, s. 85-146.
- Eriksson, T. (2005) Dekor och dekorerad keramik i Mälardalen under bronsålder - en regel med ett undantag. I: Goldhahn, J. (red.) *Mellan sten och järn, Del 1. Rapport från det 9.e nordiska bronsålderssymposiet i Göteborg 2003. Gotarc. Serie C. Arkeologiska skrifter 59*, Göteborg, s. 369-383.
- Eriksson, T. (2006) Riter och keramik i Mälardalen under bronsålder. I: Pekka Herva, V. (red.) *People, Material culture and environment in the north. Proceedings of the 22nd Nordic Archaeological Conference, University of Pulu, 18-23 August 2004. Studia humaniora ouluensia, 1. Oulu*, s. 150-170.
- Eriksson, T. (2008) Krukor och Serviser. I: Hjärthner-Holdar, E, Eriksson, T, Östling, A (red.) *Mellan himmel och jord. Ryssgården, en guldkimrande bronsåldersmiljö i centrala Uppland. Arkeologi E4 Uppland - studier 5*, s. 273–308.
- Eriksson, T. (2009) *Kärl och social gestik - Keramik i Mälardalen 1500-400 AD*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter 76. Uppsala universitet.
- Eriksson, T. (2012) *Pottery, transmission and innovation in Mälardalen*. I: Anfinset, N. og Wrigglesworth, M. (red.) *Local Societies in Bronze Age Northern Europe*. Equinox, s. 185-200.
- Eriksson, T. (2013) Grog tempering during the Scandinavian Bronze Age. I: Britta Ramminger, B., Stilborg, O., Helfert, M. (red.) *Naturwissenschaftliche Analysen Vor- Und Frühgeschichtlicher Keramik 3. Universitätsforschungen Zur Prähistorischen Archäologie 238*, Bonn, s. 330-351.
- Espedal, O. (1962) *Gravinga på nordre del av Brødrene Fjogstad A/S eiendom gnr.38, bnr.28. Hana, sumaren 1962*. (TOPARK AM).
- Espedal, O. (1966a) Vårens feltarbeid. *Frå Haug Ok Heiðni, tidsskrift for Rogalands arkeologiske forening*, s. 222-223.
- Espedal, O. (1966b) *Feltdagbok «Odd Espedal gravningar»* (TOPARK AM)
- Espedal, O. (1967) *Gravhaug på Øvre Fister (Øvrehus), gnr.5 i Fister*. (TOPARK AM)
- Espelund, A. (1992) Tidlig jernframstilling i asbestkeramikk? Kommentar til B.Hulthén. *Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research 87*, s. 259-260.
- Fahlander, F., og Oestigaard, T. (2008) The materiality of death: bodies, burials, beliefs I: Fahlander, F. Oestigaard, T., (red.) *The Materiality of Death: Bodies, Burials, Beliefs Oxford: Bar International Series 1768* (2008), Oxford, Archaeopress, s. 1-16.

- Falkenstein, F. (2012) The Development of Burial Rites from the Tumulus to the Urnfield Culture in Southern Central Europe. *Publications de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée* 58(1), s. 329-340.
- Fett, P. (1954) Tysnes Prestegjeld. *Førhistoriske minne i Hardanger*. Bergen.
- Fischer, A. og Heinemeier, J. (2003) Freshwater reservoir effect in 14C dates of food residue on pottery. *Radiocarbon* 14(3), s. 449-466.
- Fleseland, M. (2014) *Myrdeponerte kar fra førromersk jernalder på Vestlandet – en analyse*. Upublisert masteroppgave, Universitetet i Bergen.
- Fokkens, H. (1997) The genesis of urnfields: economic crisis or ideological change? *Antiquity* 71(272), s. 360-373.
- Fokkens, H. (2001) The periodisation of the Dutch Bronze Age: a critical review. I Metz, W.H., van Beek, B.L., Steegstra H., (red.) *Patina. Essays Presented to Jay Jordan Butler on the Occasion of his 80th Birthday*. Groningen/Amsterdam, Donkel og Donkel, s. 241-262
- Fokkens, H. og Fontijn, D. (2013) The Bronze Age in the low countries. *The Oxford Handbook of the European Bronze Age*, s. 550-570.
- Forsberg, L (1985) *Site variability and settlement patterns: an analysis of the hunter-gatherer settlement system in the Lule River Valley, 1500 B.C.-B.C./A.D.* Archaeology and environment, University of Umeå, Department of Archaeology.
- Forsberg, L. (1996) Forskningslinjer inom tidig samisk förhistoria. *Arkeologi i Norr* 94(6/7), s. 165-86.
- Forsberg, L. (2001) Keramiken från Råingetlokalerna. Mångfald i tid och formspråk. Bergvall, M. og George, O. (red.) *Tidsspår: forntidsvärld och gränslöst kulturarv*, s. 129-150.
- Fredriksen, P. D. (2005) *Karet/kroppen/identiteten*. UBAS Hovedfag/Master Universitetet i Bergen, Arkeologiske skrifter .
- Frei, K.M, Bergerbrant, S., Sjögren, K.G., Jørkov, M.L., Lynnerup, N., Harvig, L., Allentoft, M., Sikora, M., Price, T.D., Frei, R., Kristiansen, K (2019) Mapping human mobility during the third and second millennia BC in present-day Denmark. *Plos One* 14 (8)
- Fyllingen, H. (2003) Society and violence in the Early Bronze Age: an analysis of human skeletons from Nord-Trøndelag, Norway. *Norwegian archaeological review* 36(1), s. 27-43.
- Fyllingen, H. (2011) Asbestkeramikk fra bronsealderen - nye resultater fra utgravningene på Jåsund, Sola kommune. *Frå Haug ok Heiðni - tidsskrift for Rogalands Arkeologiske Forening* 4, s. 8-10.

- Fyllingen, H. (2012) *Arkeologisk utgraving på Jåsund gnr.1, bnr. 6, 10, 19/20 og 27. Sola kommune. Rogaland. Oppdragsrapport*. Universitetet i Stavanger/Arkeologisk museum, 2012(22).
- Fyllingen, H. (2015) *Jåsundundersøkelsene i 2010-2011. Et innblikk i samfunnsutviklingen nord på Tanangerhalvøya, Sola kommune 7000 f.Kr.-00 e.Kr.* AM-Profil 1. Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger.
- Fyllingen, H. (2020) *Utgravningsrapport, Tjora gnr. 10, Sola kommune*. Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger. *In Press*
- Gaustad, F. (1963) *Upublisert innberetning fra Gran Nordre, Sandsvær, gnr. 87, bnr.1, Kongsberg* (TOPARK KHM).
- German, K. (2009) *Early Hunter-Gatherer Ceramics in Karelia. I: Jordan, P. Zvelebil., M. (red.) Ceramics before farming - The Dispersal of Pottery Among Prehistoric Eurasian Hunter-Gatherers*, Left coast press, s. 255-280.
- Gibson, A., og Woods, A. (1997) *Prehistoric pottery for the archaeologist*. London, Leicester University Press.
- Gjessing, G. (1942) *Yngre steinalder i Nord-Norge* 39, Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Aschehoug. Oslo.
- Gjessing, H. (1914) *Viste, Randeberg s. Helland pgd.* (TOPARK AM)
- Gjessing, H. (1917) *Indberetning om arkeologiske undersøkelser paa Hananger Vanse s. og pdg. Lister og Mandals amt. sommeren 1917 ved konservator Gjessing.* (TOPARK KHM)
- Gjessing, H. (1923) *Aust-Agder i forhistorisk tid. Arendal fra fortid til nutid*, s. 1-56.
- Gleba, M. (2014) *Wrapped Up for Safe Keeping: «Wrapping» Customs in Early Iron Age Europe*, I: Harris, S. og Douny, L., (red.) *Wrapping and unwrapping material culture: archaeological and anthropological perspectives*, Walnut Creek, California, Left Coast Press, s. 135-146.
- Gleba, M. og Harris, S. (2019) *The first plant bast fibre technology, identifying splicing in archaeological textiles. Archaeological and Anthropological Sciences* 11(5), s. 2329-2346.
- Glob, P. V. (1952) *Yngre stenalder. Danske oldsager II*. Gyldendalske boghandel, København.
- Glørstad, H. (1996) *Neolittiske smuler: små teoretiske og praktiske bidrag til debatten om neolittisk keramikk og kronologi i Sør-Norge*. Universitetets oldsaksamling, Oslo.
- Glørstad, H. (2004) *Kronologiske resultater fra Svinesundprosjektet. I: Glørstad, H. (red.) Svinesundprosjektet Bind 4*, s. 21-46.
- Glørstad, H. og Solheim, S. (2015) *The Hamremoens enclosure in southeastern Norway. An exotic glimpse into the process of Neolithization. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°*, 65, s. 139- 152.

- Goldhahn, J. (2007) Dödens hand. En essä om brons-och hållsmed. I: Goldhahn, J. og Østigård, T (red.) *Rituelle spesialister i bronse og jernalderen, del I*. Gotarc Serie C, Arkeologiska Skrifter 65, Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Göteborgs universitet.
- Gramsch, A. (2007) A microarchaeological approach to the social significance of Late Bronze Age burial Practices: age and gender at the Lusatian Urnfield of Cottbus Alvensleben-Kaserne (Germany). I: Cornell, P og Fahlander F. (red.) *Encounters, materialities, confrontations: archaeologies of social space and interaction*. Cambridge Scholars Press, s. 83-99.
- Grenne, T, Østerås, B, Stenvik, L.F. (2017) The Sandbekkdalen Quarry, Kvikne: A Window into Early Iron Age Soapstone Exploitation in Norway. I: Hansen, G. og Storemyr, P.(red.) *Soapstone in the North. Quarries, Products and People 7000 BC-AD 1700*. UBAS, University of Bergen Archaeological Series 9, s. 93-106.
- Gräslund, B. (1996) *Arkeologisk datering*, Studentlitteratur. Lund.
- Grömer, K. (2016) *The Art of Prehistoric Textile Making*. Naturhistorisches Museum Wien.
- Grønnesby, G. (2009) En reise gjennom liv og død, ild og vann. En bronsealders gravruin i Steinkjer. I: Grønnesby, G. og Moe Henriksen, M (red.) *Det 10. nordiske bronsealdersymposium, 5. – 8. oktober 2006*. Vitark 6, Trondheim, s. 66-78.
- Grønnesby, G. (2012) Bronsealdergravene på Toldnes og Holan. Markører av en passasje. *Graver i Veien, arkeologiske undersøkelser E6 Steinkjer*. VITARC Acta Archaeologica Nidrosiensia, Akademika forlag, s.173-185.
- Gustafson, G. (1906) *Norges Oldtid. Mindesmærker og Old-sager*. Cammermeyer, Kristiania.
- Gustavsson, K. (1997) *Otterböte. New light on a Bronze Age Site in the Baltic*. Theses and Papers in Archaeology B:4. Published by the Archaeological Research Laboratory, Stockholm University.
- Haack Olsen, A.L. (1990) Egshvile: A Bronze Age Barrow with Early Urn Graves from Thy. *Journal of danish archaeology* 9(1), s. 133-152.
- Haaland, R. (1997) Emergence of sedentism: new ways of living, new ways of symbolizing. *Antiquity* 71(272), s. 374-385.
- Haavaldsen, P. (1985) Sørnorske ansiktturner - en lokal utforming av en kontinental oldsaksgruppe. I Næss, R. (red.) *AmS-Skrifter* 11, artikkelsamling I, Arkeologisk Museum i Stavanger, s. 25-32.
- Hagen, A. og Johansen, E. (1951) Hunn i Borge. Gravningsresultater fra sommeren 1950. *VIKING - tidskrift for norrøn arkeologi* 15, s.115-116.
- Hagen, A. (1967) *Norges oldtid*. Cappelen, Oslo.

- Hallgren, F. (2008) *Identitet i praktik: Lokala, regionala och överregionala sociala sammanhang inom nordlig trattbägarkultur*. Coast to coast book 17, Uppsala
- Handeland, H. (2005) *Arkeologiske undersøkingar i Uggdalsdalen, Røys 3, Uggdal grn.69 bnr.13, Tysnes kommune*. Kulturhistorisk rapport, Hordaland fylkeskommune.
- Handeland, H. (2016) *Frigjevingsundersøkingar av gravrøyser Uggdal gnr 69/13 Tysnes kommune*. Kulturhistorisk rapport. Hordaland Fylkeskommune, Nummer 1 – 2016.
- Handley, K. Sturdy, A. Fincham, R. Clark, T (2006) Within and Beyond Communities of Practice: Making Sense of Learning Through Participation, Identity and Practice. *Journal of Management Studies* 43(3), Blackwell Publishing, s. 641-653.
- Hansen, G. og Storemyr (2017) A Versatile Resource – The Procurement and Use of Soapstone in Norway and The North Atlantic Region. Hansen, G. og Storemyr, P.(red.) *Soapstone in the North. Quarries, Products and People 7000 BC-AD 1700*. UBAS, University of Bergen Archaeological Series 9, s. 9-28.
- Hansen, M. R. (2012) Expressing identity through ritual in the Early Bronze Age. I: Anfinset, N. og Wigglesworth, M. (red.) *Local Societies in Bronze Age Northern Europe*. Equinox, s. 56-70.
- Harding, A. F. (2000) *European societies in the Bronze Age*. Cambridge University Press.
- Harvig, L., Lynnerup, N., og Ebsen, J. A. (2012) Computed tomography and computed radiography of late Bronze Age cremation urns from Denmark: an interdisciplinary attempt to develop methods applied in bioarchaeological cremation research. *Archaeometry* 54(2), s. 369-387.
- Hauge, S. (2007) *Symbolisk alkymisme. Maktrelasjoner i bronsealderen i Farsund og Lyngdal*. Upublisert hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Havstein, J. A. M. (2020) *Rapport, arkeologisk utgravning. Opstad Vest - delrapport 1. Gårdsbosetning fra eldre bronsealder. Opstadmoen, 2074/33, Sarpsborg k., Østfold*. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo. *In press*.
- Haynes, S. (2000) *Etruscan Civilization: a cultural history*. The J.Paul Getty Museum, Los Angeles.
- Helskog, K. (1980) The chronology of the younger stone age in Varanger, North Norway. Revisited. *Norwegian Archaeological Review* 13(1), s. 47-54.
- Hemdorff, O. (1987) Langhus fra bronsealderen funnet på Håbakken, Klepp. *Fra Haug ok heidni, tidsskrift for Rogalands arkeologiske forening* 3(11), s. 228-235.
- Hinsch, E. (1951) Førromersk jernalder i Norge. I: Meinander, C.F. (red.) *Nordiska Arkeologmøtet i Helsingfors. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 52(1), Helsingfors, s. 51–71.
- Hinsch, E. (1956) *Yngre Steinalders Stridsøkskulturer i Norge*, Årbok 1(1954), Historisk-Antikvarisk Rekke. John Grieg, Bergen.

- Hjärthner-Holdar, E. (1998) Samspel mellan olika regioner i Sverige och Ryssland under yngre bronsålder sett utifrån järntechnologin införande. I: Løken, T. (red.) *Bronsealder i Norden: Regioner og interaksjon*. AmS Varia 33, Stavanger, s. 35-44.
- Holberg, Eirin (2000) *Klokkebeugerulturens symboler. Senneolitikum i Rogaland og Nordland sør for polarsirkelen*. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.
- Holck, P. (1983) *Funnopplysninger vedr.brente ben fra Njølstad, Hå, Rogaland (og Hebnes Suldal, anm. P.H.) Brev fra anatomisk institutt, UiO*. (TOPARK AM)
- Holck, P. (1986) *Cremated bones : a medical-anthropological study of an archaeological material on cremation burials*. Anatomical Institute, University of Oslo, Oslo.
- Holck, P. (2005) *Undersøkelse av brente bein fra Molteberg (647/4) i Fredrikstad kommune, Østfold. Brev datert 4. januar 2005*. (TOPARK KHM)
- Holck, P. (2006) *Bestemmelse av brente bein, S5481, fra ukjent sted i Rogaland, Rapport*. (TOPARK AM)
- Holst, M.K. (2013) Burials. I: Fokkens, H. og Harding, A. (red.) *The Oxford handbook of the European Bronze Age*, s. 102-120.
- Hop, H.M.B. (2011) *Sørlig Asbestkeramikk - en presentasjon av funn, lokaliteter og teknologiske valg*. Upublisert masteroppgave, Universitetet i Bergen
- Hop, H.M.B. (2016) *Asbestos ceramics along the West-Norwegian coast - Influences and regional variations throughout the Bronze Age/ Early Pre-Roman Iron Age (ca. 1700-400 BC)*. I: Eklöv Petterson, P. (red.) *Prehistoric Pottery across the Baltic– Regions, Influences and Methods. Proceedings of the conference at the Laboratory of Ceramic Research 2013, 7-9 March. BAR International Series 2785*, s. 3-12.
- Hop, H.M.B. (2013) *Hollve i Granvin – en asbestkeramisk lokalitet fra eldre bronsealder*. *RISS et arkeologisk tidsskrift* 2(2013), s. 37-43.
- Hop, H.M.B. og Haaland, M.M. (2013) *Innberetning fra utgravning av boplasspor (id 108528-1) på Bjorvollen, Stend (Fana), gnr. 97/54, Bergen kommune, Hordaland*. Arkeologisk rapport, Institutt for AHKR, Universitetet i Bergen.
- Hop, H.M.B. og Lødøen, T. (2013) *Arkeologiske undersøkelser av et aktivitetsområde med kulturlag og dyrkningsspor fra senneolitikum/bronsealder. Hollve, gnr. 96/bnr. 1,2. Granvin herad, Hordaland*. Arkeologisk rapport, Universitetsmuseet i Bergen,
- Hornstrup, K.M. (1999) *Brandgrave frå Yngre bronzealder. Muligheter og perspektiver*. *KUML* 13(13), s. 99-147.
- Hornstrup, K. M. (2005) *Kulturlag og stenrækker – højenes funktion i yngre bronzealder*. I: Goldhahn, J. (red.) *Mellan sten och järn, Del 1. Rapport från det 9.e nordiska*

- bronsålderssymposiet i Göteborg 2003. Gotarc. Serie C. Arkeologiska skrifter* 59, Göteborg, s. 279-289.
- Hornstrup, K.M. (2011) Rogaland - Thy i ældre bronzealder. I: Nielsen, J., Sørensen, S., Visby, K., Skipper, F. (red.) *Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred*. Udgivet af Historisk Samfund for Thy og Vester Hanherred, s. 64-76.
- Hougen, B. (1954) Fra norsk arkeologis historie. *VIKING - tidsskrift for norrøn arkeologi* 18, s. 29-49.
- Hulthén, B. (1974) *On documentation of pottery*. Acta Archaeologica Lundensis, Series In 8° Minore 3, Lund.
- Hulthén, B. (1977) *On ceramic technology during the Scanian Neolithic and Bronze Age*. Doctoral dissertation, Institute of Archaeology at the University of Stockholm.
- Hulthén, B. (1991) *On Ceramic Ware in northern Scandinavia during the Neolithic, Bronze and Early Iron Age*. Archaeology and environment 8. Umeå.
- Hulthén, B. (1997) Appendix 2. The Otterböte pottery – a ceramological study. I: Gustavsson, K. 1997. *Otterböte. New light on a bronze age site in the Baltic*. Thesis and Papers in Archaeology B:4. Stockholm, s.145-154.
- Hulthén, B. (2013) *Keramiken: introduktion till förhistorisk keramik*. Kerarkeo konsult.
- Huntsman, T. (2014) Hellenistic Etruscan Cremation Urns from Chiusi. *Metropolitan Museum Journal* 49(2014), s. 141-150.
- Huurre, M. (1986) The eastern contacts of Northern Fennoscandia in the Bronze Age. *Fennoscandia archaeologica* 3, s. 51-58.
- Høgestøl, M., Auestad, J.G., Griffin, K., og Myhre, B. (1995) *Arkeologiske undersøkelser i Rennesøy kommune, Rogaland, Sørvest-Norge*. AmS-Varia 23, Arkeologisk museum i Stavanger.
- Ingvardson, G.T. (2005) Hyrdehøj-ovnen. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 2002, s. 39-78.
- Irgens Larsen, B. (1926) *Innberetning. Undersökelse av en gravkiste på Melem gnr.84 bnr.4. Jössund sogn. En opp. part av sm. Gård som g.no 2 Melem, Nes Bjung psd.* (TOPARK VM, DOK.NR:029839)
- Isaksson, S. (2009) Vessels of change. *Current Swedish Archaeology* 17, s. 131-149.
- Jaanusson, H. (1981) *Hallunda. A Study of Pottery from a Late Bronze Age Settlement in Central Sweden*. The Museum of National Antiquities, Studies 1. Stockholm.
- Jaanusson, H. (1985) Main Early Bronze Age pottery provinces in the northern Baltic region. *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und Ostbaltikum aufgrund der archäologischen*

- Quellenmaterialien: Aufgrund der archäologischen Quellenmaterialien: 1. Symposium der Sowjetestnischen und schwedischen Archäologen, Tallinn 12.-15. Oktober 1982.* Centre for Baltic Studies, s. 39-50.
- Jaanusson, H. og Silvé, U. (1962) Undersökningen av Dragbyröset 88. *TOR - tidskrift för arkeologi VIII*, s. 5-43.
- Jaksland, L. og Tørhaug, V. (2004) Vestgård 6 - en tidlignelittisk fangstboplass. I: Glørstad, H. (red.) *Svinesundprosjektet bind 3. Utgravninger avsluttet i 2003. Varia 56.* Oldsaksamlingen. Universitetets Kulturhistoriske Museer, Oslo, s. 65-144.
- Jantzen, D. (2008) Quellen zur Metallverarbeitung im Nordischen Kreis der Bronzezeit. *Prähistorische Bronzefunde XIX:2.* Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Jaskulska, E. (2018) Order in Chaos. Spatial analysis of Cremated human remains in urn Burials from Podlesie, site 5, oleśnica Commune, świę Tokrzyskie voivodeship. *Światowit LVII*, s. 57-69
- Jennbert, K. (2011) Ertebølle pottery in southern Sweden-a question of handicraft, networks and creolisation in a period of neolithisation. *Early Pottery in the Baltic-Dating, Origin and Social Context. Bericht der Römisch-Germanische Kommission 89* (2011), s. 89-110.
- Jensen C.E., og Arntzen, J. (2016) A late Bronze Age sheep farm north of the arctic circle? I: Iversen, F.og Petersson, H. (red.) *The Agrarian Life of the North 2000 BC-AD 1000. Studies in rural settlement and farming in Norway.* Portal Academic
- Jensen, E.S (2006) *Bergarter og Mineraler.* Damms naturhåndbøker, Damm
- Jensen, J. (1966). Zwei Abfallgruben von Gevninge, Seeland, aus der jüngeren Bronzezeit (Periode IV) *Acta Archaeologica XXXVII.* København, s. 187-203.
- Jensen, J. (1967) Voldtofte-fundet. Bopladsproblemer i yngre bronzealder. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie.* København, s. 91-154.
- Jensen, J. (1997) *Fra Bronze- til Jernalder. En kronologisk undersøgelse.* Nordiske Fortidsminder Serie B, Bind 15. Det kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København.
- Jensen, J. (2001) *Stenalder 1300-200 f.Kr. Danmarks Oldtid.* Gyldendal, København.
- Jensen, J. (2002) *Bronzealder 2000-500 f.Kr. Danmarks Oldtid.* Gyldendal, København.
- Jiráň, L., Salaš, M., og Krenn-Leeb, A. (2013). The Czech Lands and Austria in the Bronze Age. I: Fokkens, H. og Harding, A. (red.) *The Oxford handbook of the European Bronze Age*, s. 787-812.
- Jockenhövel, A. (2013) Germany in the Bronze Age. I: Fokkens, H. og Harding, A. (red.) *The Oxford Handbook of The European Bronze Age.* s. 723-745

- Johansen, A. B. (1936) *Gravingsberetning fra Hognestad, Time sokn. 24 februar og 25 mars 1936.*
(TOPARK AM)
- Johansen, E. (1966) *To grave hos Harald Fjørtoft, Fjørtoft gnr.3 bnr. Fjørtoft s. og Haram p., Sunnmøre.* (TOPARK UM, DOK.NR: 002137)
- Johansen, Ø.K. (1981) *Metallfunnene i østnorsk bronsealder. Kulturtilknytning og forutsetninger for en marginalekspansjon,* Oslo. Oldsakssamlingen
- Johansen, Ø. K. (1986) *Tidlig metallkultur i Agder.* Universitetes Oldsakssamlings Skrifter. Ny rekke. Oslo
- Johnson, T. og Prescott, C. (1993) Late Neolithic houses at Stokkset, Sande in Sunnmøre.
Arkeologiske skrifter fra Historisk Museum i Bergen, Minneskrift Egil Bakka (7), s. 70-89.
- Jørgensen, R. (1986) The Early Metal Age in Nordland and Troms. *Acta Borealia* 2, s. 61-87.
- Jørgensen, R. (2011) Prehistoric iron production in North Norway. *Acta Archaeologica* 82(2011), s. 97-128.
- Jørgensen, R. og Olsen, B. (1988) Asbestkeramiske grupper i Nord-Norge 2100 f.Kr-100 e.Kr.
Tromura, kulturhistorie 13. Tromsø museum - Universitetsmuseet.
- Kaliff, A. (1997) *Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland.* Doctoral dissertation, Acta Universitatis Upsaliensis. Aun 24. Uppsala.
- Kaliff, A. (1998) Grave Structures and altars: Archaeological Traces of Bronze Age Eschatological Conceptions. *European journal of archaeology* 1(2), s. 177-198.
- Kaliff, A. (2001) *Gothic connections. Contacts between eastern Scandinavia and the southern Baltic coast 1000 BC – 500 AD.* OPIA 26. Uppsala
- Kaliff, A., og Østigård, T. (2013) *Kremation och kosmologi: en komparativ arkeologisk introduktion.* Institutionen för arkeologi och antik historia.
- Kaul, F. (1987) Kultbygning fra bronzealderen – med helleristninger, bautastener og urnegrave.
Nationalmuseets Arbejdsmark 1987, s. 47-62.
- Kaul, F. (1998) *Ships on Bronzes. A study in Bronze Age Religion and Iconography, bind 2. Catalogue of Danish Finds II.* National Museum of Denmark, Department of Danish Collections.
- Kaul, F. (2004) *Bronzealderens religion: studier af den nordiske bronzealders ikonografi.* Det kongelige nordiske oldskriftselskab, København.
- Kleppe, E.J., og Simonsen, S.E. (1983) Bucket-shaped Pots – a West Norwegian Ceramic Form. Experiments with Production Methods. *AMS-Skrifter* 10. Arkeologisk Museum i Stavanger.

- Knape, A. (1997) Lämna sin skärv. Ett retrospektivt exempel från bronsålderns slutskede. I: Åkerlund, A. Berg, S. Nordblad, J. och Taffinder, J. (red.) I: *Till Gunborg: arkeologiska samtal. SAR Stockholm Archaeological Reports* 33, Stockholm, s. 487-496.
- Kneisel, J. (2005) Kriegeren og præstinden? Den pommerske kulturs gravskikke. I: Goldhahn, J. (red.): *Mellan sten och järn, Del II. Rapport från det 9.e nordiska bronsålderssymposiet i Göteborg 2003. Gotarc. Serie C. Arkeologiska skrifter* 59, Göteborg, s. 369-383.
- Kneisel, J. (2010) Von der Maske zum Torso – Anthropomorphe Darstellungen in Nord- und Mitteleuropa im 1. Jht. v. Chr.: H. Meller / R. Maraszek, *Masken der Vorzeit in Europa (I). Internationale Tagung 20.–22. November 2009 Halle (Saale) (Halle 2010)* s. 175–187
- Kneisel, J. (2012) *Anthropomorphe Gefäße in Nord- und Mitteleuropa während der Bronze- und Eisenzeit: Studien zu den Gesichtsurnen : Kontaktzonen, Chronologie und sozialer Kontext.* Bonn: Rudolf Habelt.
- Kneisel, J. (2014) New chronological research of the late Bronze Age in Scandinavia. *Danish Journal of Archaeology* 2.2(2013), s. 95-111.
- Kneisel, J. (2016) Spreading Ideas – A common cremation ritual (face urns) across Northern Europe and the Baltic Sea. I: Melheim, L., Glørstad, H., og Glørstad, Z.T. (red.) *Comparative Perspectives on Past Colonisation, Maritime Interaction and Cultural Intergration. New directions in Anthropological Archaeology.* Equinox publishing.
- Kohring, S. (2013) Conceptual knowledge as technologically materialised: a case study of pottery production, consumption and community practice. I: Stig-Sørensen, M.L., og Rebay-Salisbury, K. (red.) *Embodied Knowledge Perspectives on belief and technology.* Oxford Books, Oxford and Oakville, s. 106-116.
- Kosmenko, M. G. (1996) The Culture of Bronze Age Net Ware in Karelia. *Fennoscandia archaeologica* XIII. Suomen arkeologinen seura. Arkeologiska sällskapet i Finland. The archaeological society of Finland, Helsinki, s. 51– 67.
- Kristensen, I.K. (2018) Pottery from the Early and Late Bronze Age Bjerre 1-13. I: Bech, J-H., Valentin-Eriksen, B., og Kristiansen, K. (red.) *Bronze Age Settlement and Land-Use in Thy, Northwest Denmark* Vol II. Museum Thy, Jutland Archaeological Society. s. 161-253.
- Kristiansen, K. (1998) *Europe before history.* Cambridge University Press.
- Kristiansen, K. (2014) Towards a new paradigm. The third science revolution and its possible consequences in archaeology. *Current Swedish Archaeology* 22(4), s. 11-71.
- Kristiansen, K. (2016) Interpreting Bronze Age Trade and Migration. I: Kiriatzi, E., og Knappett, C. (red.) *Human Mobility and Technological Transfer In The Prehistoric Mediterranean* s. 154-181

- Kristiansen, K. og Larsson, T.B. (2005) *The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transmissions and Transformations*, Cambridge.
- Kristiansen, K. og Suchowska-Ducke, P. (2015) Connected histories: The dynamics of Bronze Age interaction and trade 1500–1100 BC. *Proceedings of the Prehistoric Society* 81. Cambridge University Press, s. 361-392.
- Kristoffersen, S., og Magnus, B. (2010) *Spannformete kar: utvikling og variasjon*. AmS Varia 50. Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger.
- Kutschera, E. (1995) *Kulturhistoriske registreringer, rapport. RV Hovedplan Ev.0076 Hp 07.08 Teigland-Lauareid-Håland, Etne kommune*. Kulturetaten. Hordaland fylkeskommune
- Kvalø, F. (2007) Oversjøiske reiser fra Sørvest-Norge til Nordvest-Jylland i eldre bronsealder - en drøfting om maritim realisering og rituell mobilisering. I: Hedeager, L. (red.) *Sjøreiser og stedsidentitet: Jæren/Lista i bronsealder og eldre jernalder*. Oslo Arkeologiske serie 8, s.11-138.
- Lakoff, G. og Johnson, M. (2003) *Metaphors we live by*. University of Chicago Press, Chicago
- de Lange, E. (1908) Notis fra registrering på Skålavik, Fitjar. (TOPARK UM, DOK.NR:042160.)
- Lanting, J.N. (2001) Dating of cremated bones. *Radiocarbon* 43(2A), s. 249-254.
- Larsen, I., C. (1996) *Haugene fra eldre bronsealder på Jæren : en religionsarkeologisk analyse*. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.
- Larsson, T. (1993) *Vistad. Kring en befestet gård i Östergötland och Östersjökontakter under yngre bronsålder*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 4. Umeå.
- Larsson, T. og Hulthén, H. (2004) *Vistad '88 revisited. Ceramological Analyses and Lusatian Connections*. Archaeology and Environment 17. Umeå.
- Lave, J. og Wenger, E. (1991) *Situated learning. Legitimate peripheral participation*. Cambridge university press.
- Lavento, M. (2001) *Textile ceramics in Finland and on the Karelian Isthmus: nine variations and fugue on a theme of CF Meinander* Vol 109, Vammalan Kirjapaino Oy.
- Lavento, M. og Hornytzkyj, S. (1995) On asbestos used as temper in Finnish subneolithic, neolithic and early metal period pottery. *Fennoscandia archaeologica* 12, s. 17-75.
- Lemmonier, P. (1993) *Technological Choices. Transformation in material cultures since the Neolithic*. London and New York, Routledge.
- Lillehammer, A. (1974) *Dokumentasjon fra utgravning på Årsland, Hå*. (TOPARK AM)
- Lillehammer, A. (1976a) Det var bronsealder på Årsland! *Fra haug ok heidni, tidsskrift for Rogalands arkeologiske forening* 3, s. 75-78.

- Lillehammer, A. (1976b) Godbiten. *Fra haug ok heidni, tidsskrift for Rogalands arkeologiske forening* 1, s. 24.
- Lillios, Katina T. (1999) Objects of memory: the ethnography and archaeology of heirlooms. *Journal of archaeological method and theory* 6.3 (1999), s. 235-262.
- Lindahl, A. (1991) Skärvor blir kärl – simulerad tillverkning av keramik. *Levandegörande Arkeologi: Hur Och Varför?* Rapport 1990(3). Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Lindahl, A. (2000). The idea of a pot. Perception of pottery. I: Vandkilde, H. og Olausson, D. (red.) *Form, function og context. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°*, 31, s. 163-172.
- Lindahl, A., Olausson, D. S., Carlie, A., og Stilborg, O. (2002) *Keramik i Sydsverige: en handbok för arkeologer*. Keramiska forskningslaboratoriet, Lunds universitet.
- Lindahl, A. og Eklöv Pettersson, P. (2011) Perforated Ceramic Cylinders for Heat-demanding Crafts. *Lund Archaeological Review* 16(2011), s. 49–59.
- Lindahl, A. og Skog, G (2013) *Extraction methods of carbon in ceramic ware for 14C- AMS- dating : a pilot study on Bronze Age pottery from Scania, Sweden*
[https://portal.research.lu.se/portal/sv/publications/extraction-methods-of-carbon-in-ceramic-ware-for-14c-ams-dating--a-pilot-study-on-bronze-age-pottery-from-scania-sweden\(4feb5208-bf69-4b56-b4ed-b862003327f4\).html](https://portal.research.lu.se/portal/sv/publications/extraction-methods-of-carbon-in-ceramic-ware-for-14c-ams-dating--a-pilot-study-on-bronze-age-pottery-from-scania-sweden(4feb5208-bf69-4b56-b4ed-b862003327f4).html) (besøkt 21.05.2019)
- Lindblom, I. (1980) *Innberetning om undersøkelse av et gravkammer i fornminnet 4000 N4 R12, Hebnes gnr.112 brnr. 1 m, fl., Suldal k.* (TOPARK AM)
- Linder, A. (1966) C14-datering av norrländsk asbestkeramik. *Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research* 1966(3), Stockholm, s. 140-153
- Ling, J., Hjärthner-Holdar, E., Grandin, L., Billström, K. og Persson, P.O. (2013) Moving metals or indigenous mining? Provenancing Scandinavian Bronze Age artefacts by lead isotopes and trace elements. *Journal of Archaeological Science* 40(1), s. 291-304.
- Ling, J., Stos-Gale, Z., Grandin, L., Billström, K., Hjärthner-Holdar, E. og Persson, P.O. (2014) Moving metals II: provenancing Scandinavian Bronze Age artefacts by lead isotope and elemental analyses. *Journal of Archaeological Science* 41, s. 106-132.
- Ling, J., og Stos-Gale, Z. (2015) Representations of oxhide ingots in Scandinavian rock art: the sketchbook of a Bronze Age traveller? *Antiquity* 89(343), s. 191-209.
- Ling, J. Earle, T. og Kristiansen, K. (2018) Maritime mode of production: raiding and trading in seafaring Chiefdoms. *Current Anthropology* 59(5), s. 488-524.
- Ling, J., Hjärthner-Holdar, E., Grandin, L., Stos-Gale, Z., Kristiansen, K., Melheim, A. L., Artioli, G., Angelini, I., Krause, R. og Canovaro, C. (2019) Moving metals IV: Swords, metal

- sources and trade networks in Bronze Age Europe. *Journal of Archaeological Science Reports* 26(101837).
- Lolk, J. (2009) Bronzealderens keramik – En kilde til forståelse af kommunikation og social interaktion i bronzealderen. *KUML, Årbog for Jysk Arkæologisk selskab* 58(58), s. 57-101.
- Lorange, A.L. (1875) *Samlingen af norske oldsager i Bergens museum*. J.D. Beyers Bogtrykkeri.
- Lundborg, L. (1972) *Undersökningar av Bronsåldershögar och bronsåldersgravar i södra Halland. Höks, Tönnersjö och Halmstads härader under åren 1854-1970*. Hallands museum, skriftserie 2.
- Løken, T. (1978) Nye funn fra et gammelt gravfelt. Kan gård og gravplass gå tilbake til eldre bronsealder? *VIKING - tidskrift for norrøn arkeologi* XLI, s. 133-165. Bofaste bønder eller jordbrukere på flyttefot? Hus og bosetning i bronsealderen på Opstad
- Løken, T. (1998a) Hustyper og sosialstruktur gjennom bronsealder på Forsandmoen, Rogaland, Sørvest-Norge. I: Løken, T. (red.) *Bronsealder i Norden–Regioner og interaksjon*. *AMS-Varia* 13, s. 107-121.
- Løken, T. (1998b) *Rapport Haug 38, Opstad*. (TOPARK KHM)
- Løken, T. (1998c) Bofaste bønder eller jordbrukere på flyttefot? Hus og bosetning i bronsealderen på Opstad i Tune, Østfold, vurdert på bakgrunn av de siste 20 års bosetningsforskning. *Fra Østfolds oldtid. Foredrag ved 25-årsjubileet for Universitetets arkeologiske stasjon Isegran*. Universitetets Oldssaksamlings Skrifter, ny rekke 21, s. 173-196.
- Løken, T. (2006) Et enestående keramikkansikt fra yngre bronsealder. I: Barndon, R., Innselset, S.M, Kristoffersen, K.K, og Lødøen, T. (red.) *Samfunn, symboler og identitet - Festskrift til Gro Mandt på 70-årsdagen*, UBAS - Universitetet i Bergen Arkeologiske skrifter, s. 377-386.
- Løken, T. og Løken, A. (1970) *Innberetning om utgravning på Bringsjord gnr.163/brnr.15/16 Lyngdal s. og pgd. Vest-Agder*. (TOPARK AM)
- Løken, T., Pilø, L. and Hemdorff, O. (1996) *Maskinell flateavdekking og utgravning av forhistoriske jordbruksboplasser*. *AMS-Varia* 26, Arkeologisk museum i Stavanger.
- Madsen, S. (1872) *Afbildninger af danske Oldsager og Mindesmærker*. Bronzealderen. Suiter. København.
- Madsen, O. (1995) *Innberetning. Åkraffjordveien -RV.11 Teigland-Håland Etne kommune. Forundersøkelse, LOK. 7, 15 og 16*. (TOPARK UM, DOK.NR:051211).
- Magnus, B. and Myhre, B. (1976) Forhistorien. Fra jegergrupper til høvdingssamfunn. I Mykland, K., (red.) *Norges historie*. J.W. Cappelens forlag A/S. Oslo.
- Malmer, M. P. (1975) *Stridsyxekulturen i Sverige och Norge*. LiberLäromedel.

- Mandt, G. and Lødøen, T. K. (2005) *Bergkunst*. Samlaget, Oslo.
- Marstrander, S. (1950) Jylland-Lista. *VIKING - tidsskrift for norrøn arkeologi* XIV, s. 63-85.
- Marstrander, S. (1979) *Fortiden forteller. Universitetets oldsaksamling 1829-1979*, Oslo, Dreyer.
- Melheim, A. L. (2006) Gjennom ild og vann. Graver og depoter som kilder til kosmologi i bronsealderen i Øst-Norge. I: Prescott, C., (red.) *Myter og religion i bronsealderen, studier med utgangspunkt i helleristninger, graver og depoter i Sør-Norge og Bohuslän*. Oslo arkeologiske serie 5, Oslo, s. 7-194.
- Melheim, A.L (2012) *Recycling Ideas: Bronze Age Metal Production in Southern Norway*. Dissertation for the degree of philosophiae doctor (PhD). Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo.
- Melheim, A.L. (2015a) Støpeplasser og handelsplasser - to siden av samme sak? I: Boddum, S., Mikkelsen, M., og Terkildsen, N. (red.) *Bronzestøbning i yngre bronsealders lokale kulturlandskap, Viborgs Museum og Holstebro Museum*, s. 15-30.
- Melheim, A.L (2015b) *Det første metallet* <https://www.norgeshistorie.no/bronsealder/teknologi-og-okonomi/0307-det-forste-metallet.html> (Hentet: 04.05.2019).
- Melheim, A.L. og Prescott, C. (2016) Bowmen and Prospectors in the Scandinavian Peninsula. I: Melheim, L., Glørstad, H., og Glørstad, Z.T. (red.) *Comparative Perspectives on Past Colonisation, Maritime Interaction and Cultural Intergration*. New directions in Anthropological Archaeology. Equinox publishing.
- Melheim, A.L., Prescott, C., og Anfinset, N. (2016) Bronze casting and cultural connections: Bronze Age workshops at Hunn, Norway. *Praehistorische Zeitschrift* 91(1), s. 42-67.
- Melheim, A.L., Grandin, L., Persson, P.O., Billström, K., Stos-Gale, Z., Ling, J., Williams, A.I., Angelini, I., Canovaro, C., Hjärthner-Holdar, E., og Kristiansen, K. (2018) Moving metals III: Possible origins for copper in Bronze Age Denmark based on lead isotopes and geochemistry. *Journal of Archaeological Science* 96(2018), s. 85-105.
- Meling, T. (2010) Et keramikkfunn fra slutten av yngre bronsealder ved Tornesvatnet i Haugesund - en offernedleggelse i gårdsnær utmark? *Primitive Tider* 12, s. 93-101.
- Midtgard E. (2007) *Monumenter er kommunikasjonsmeddelelser: en kommunikasjonsteoretisk analyse av monumentene på Hunnfeltet med utgangspunkt i Niklas Luhmann systemteori*. Upublisert masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Mikkelsen, E. (1971) Vistefunnets kronologiske stilling. Trekk av Rogalands eldre steinalder. *SMÅ* 1970, s. 5-38.
- Mikkelsen, E. (1974) Kasin-graven, en stridsøksgrav fra yngre steinalder i Heddal, Telemark. *VIKING - tidsskrift for norrøn arkeologi* 38, s. 117-136.

- Mikkelsen, M. (2014) Ansigtsturner som kilde til yngre bronzealders kosmologi(er)? I: Boddum, S., Mikkelsen, M., og Terkildsen, T., (red.) *Kosmologien i yngre bronzealders lokale kulturlandskab. Yngre bronzealders kulturlandskab 4*, Viborg Museum og Holstebro Museum, s. 61-82.
- Minar, C.J. (2001) Motor Skills and the Learning Process: The Conservation of Cordage Final Twist Direction in Communities of Practice. Learning and craft Production. *Journal of Anthropological Research* 57(4), s. 381-405. University of New Mexico.
- Mjærum, A. (2012) The Bifacial arrowheads in southeast Norway. A chronological study. *Acta Archaeologica* 83, s. 105-143.
- Moe Henriksen, M. (2008) 3500 år gammelt neverkar! *Spor* 2008, 2, s. 18-21.
- Moe Henriksen, M. (2014) *Stille vann har dyp bunn: Offerteoriens rolle i forståelsen av depotfunnbelyst gjennom våtmarksdepoter fra Midt-Norge ca. 2350—500 f. Kr.* Avhandling for graden ph.d. Det humanistiske fakultet, Institutt for historiske studier. NTNU, Trondheim.
- Monrad Krohn, D. (1970) *Upublisert rapport, Grålum (TOPARK KHM)*
- Montelius, O. (1885) *Om tidsbestämning inom bronsåldern med särskildt afseende på Skandinavien*. I distribution hos Wahlström og Widstrand. Stockholm
- Montelius, O. (1900a) *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien*. Braunschweig, Friedrich Vieweg.
- Montelius, O. (1900b). On the Earliest Communications Between Italy and Scandinavia. *Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, s. 89-94.
- Montelius, O. (1917) *Minnen från vår forntid. Avsnitt II: bronsåldern*. Ny upplaga 1969, Institutionerna för nordisk fornknuskap vid universiteten i Stockholm och Uppsala.
- Munch, J. S. (1962) *Boplasser med asbest-keramikk på Helgelandskysten*. Acta Borelia B. Humaniora 7. Tromsø museum.
- Myhre, B. (1981) Sola og Madla i førhistorisk tid. *AmS småtrykk* 10. Arkeologisk museum i Stavanger.
- Myhre, B. (1983) *Aksesjonsskjema. Sydnes 208/1, Kvinnherad*. (TOPARK UM, DOK.NR: 043676)
- Müller, J. (2011) Early pottery in the north—a southern perspective. *Ber RGK* 89(2008), s. 287-299.
- Müller, S. (1877) *Bronzealderens perioder*. Thieles bogtrykkeri.
- Müller, S. (1891) *Ordning af Danmarks oldsager, bind 2: Bronzealderen*. Librairie Renouard C.A. Reitzel. Paris/København.
- Møllerop, O. (1963) Fra Rogalands eldre bronsealder. *SMÅ* 1962, s. 5-57.

- Naumov, G. (2008) The vessel as a human body: Neolithic anthropomorphic vessels and their reflection in later periods. I: Berg, I.(red.) *Breaking the Mould. Challenging the Past through Pottery. Proceedings of the 3rd International Conference on Prehistoric Ceramics. University of Manchester, 6-8 October 2006*. BAR International Series, s. 93-101.
- Neumann, H. (1985) Norges mineraler. *NGU/Norges Geologiske Undersøkelse skrifter* 68. Universitetsforlaget.
- Nicolaysen, N. (1872) Tillæg til Norske Fornlevninger m.m. *Ab.1871*
- Nicolaysen, N. (1877) Udgravninger i Fjære 1876. *Foreningen til Norske fortidsmindemerkens Bevaring. Aarsberetning 1876*, s. 117-139.
- Nielsen, J. (1996) Keramikken på bronzealderbopladserne. I: Bertelsen, J.B, Christensen, M., Mikkelsen, M., Mikkelsen, P., Nielsen, J. og Simonsen, J. (red.) *Bronzealderens bopladser i Midt -og Nordvestjylland*. Skive Museum, Viborg, s. 60-64.
- Nordby, C. C. (2012) Gjemt og glemt? Harpikstetninger fra eldre jernalder: en forskningshistorisk gjennomgang i lys av tingenes hierarki. *VIKING - tidskrift for norrøn arkeologi* 75, s. 75-92.
- Nordenborg Myhre, L. (1998) *Historier fra en annen virkelighet. Fortellinger om bronsealderen ved Karmsundet*. Ams-Småtrykk 46, Arkeologisk museum i Stavanger.
- Nordström, H. Å. (1972) Neolithic and A-Group sites. *The Scandinavian Joint Expedition to Sudanes Nubia. Publications* 3. Uppsala, Scandinavian University Books.
- Nybruget, P. O., og Martens, J. (1997) The Pre-Roman Iron Age in Norway. I: Martens, J. og Nybruget, P.O. (red.) *Chronological Problems in the Pre-Roman Iron Age of Northern Europe*. Arkeologiske skrifter, Danmarks Universitetsforlag, København, s. 73-90.
- Oestigaard, T. (1999) Cremations as transformations: when the dual cultural hypothesis was cremated and carried away in urns. *European Journal of Archaeology* 2(3), s. 345-364.
- Olausson, D. (1987) Piledal and Svarte. A comparison between two Late Bronze Age cemeteries in Scania. *Acta archaeologica* 57(1986), s. 121-152.
- Oldeberg, A. (1974) *Die ältere Metallzeit in Schweden I*. KVHAA. Stockholm.
- Oldeberg, A. (1976) *Die ältere Metallzeit in Schweden II*. KVHAA. Stockholm.
- Olsen, B. (1994) *Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie*, Universitetsforlaget.
- Olsen, B. (1997) *Fra ting til tekst - teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Olsen, B. (2007) Keeping things at arm's length: a geneology of asymmetry. *World Archaeology* 39/4, s. 579-588.
- Olsen, B. (2010) *In defense of things: Archaeology and the ontology of objects*, AltaMira Press.

- Olsen, J., Hornstrup, K.M., Heinemeier, J., Bennike, P. og Thrane, H. (2011) Chronology of the Danish Bronze Age based on 14-C dating of cremated bone remains. *Radiocarbon* 53(2) s. 261-275.
- Olsen, J. Heinemeier, J., Hornstrup, K.M., Bennike, P. og Thrane, H. (2013) «Old wood» effect in radiocarbon dating of prehistoric cremated bones? *Journal of archaeological science* 40, s. 30-34.
- Oma, K. A. (2018) *The Sheep People: The Ontology of Making Lives, Building Homes and Forging Herds in Early Bronze Age Norway*. Equinox Publishing Limited.
- Oppvang, J. (2009) Asbestkeramikk fra Slettnes, Finnmark: typologi, teknologi og bruk. Upublisert masteroppgave, Universitetet i Tromsø.
- Ortman, S. G. (2000) Conceptual Metaphor in the Archaeological Record: Methods and an Example from the American Southwest. *American Antiquity* 65(4), s. 613–645.
- Orton, C., Tyers, P. and Vince, A. (1993) *Pottery in archaeology*, Cambridge University Press.
- O'Shea, J. M. (1984) *Mortuary variability: an archaeological investigation*. Academic Press inc. Orlando, Florida.
- Parker Pearson, M. (2003) *The archaeology of death and burial*. Sutton publishing.
- Persson, M. (2001) Yngre bronsålderskeramik i Möre. I: Magnusson, G. og Selling, S. (red.) *Möre, historien om ett småland. E22 projektet*. Kalmar läns museum, Kalmar 2001, s. 289-314.
- Persson, P. (2018) *Fortid I Västernorrlands län. En historik över arkeologiska undersökningar under drygt 330 år*. Länsstyrelsen Västernorrland.
- Pesonen, P. og Leskinen, S. (2010) Pottery of the Stone Age Hunter-Gatherers in Finland. I: Jordan, P. og Zwelebil, M. (red.) *Ceramics before Farming - the dispersal of pottery among prehistoric hunter-gatherers*. Walnut Creek, Left Coast Press, Inc, s. 299-318.
- Petersen, T. (1912) *Fornminnenotat. Osen, Strand matr.nr 14*. (TOPARK VM, DOK.NR: 037875)
- Petersen, J. (1926) *Indberetning om reise til Laland i Klepp 24/6-26*. (TOPARK AM).
- Petersen, J. (1927) *Fra besøk på Kolnes, Førresfjorden s. Avaldsnes p.28/4-27*. (TOPARK AM).
- Petersen, J. (1935) De eldste norske kleberstenskar fra jernalderen. *Finska forminnesföreningens tidsskrift* XXXIX, s. 43-48.
- Pilø, L. (1989) *Den førromerske jernalderen i Vestnorge. Et kulturhistorisk tolkningsforsøk*. Hovedfagsoppgave i arkeologi med vekt på Norden, Universitetet i Bergen.
- Pilø, L. (1990) Early Soapstone Vessels in Norway from the Late Bronze Age to the Early Roman Iron Age. *Acta Archaeologica* 60, s. 87-100.
- Pokutta, D. A. (2014) Food and cooking in the Únětice Culture. *Apulum* 51(1), s. 135-136.

- Prescott, C. (1991) *Kulturhistoriske undersøkelser i Skrivarhelleren. Med et bidrag av E.C. Soltvedt*. Arkeologiske rapporter 14, Historisk Museum, Universitetet i Bergen.
- Prescott, C. (1994) Paradigm gained-paradigm lost? 150 years of Norwegian Bronze age research. *Norwegian Archaeological Review* 27(2), s. 87-109.
- Prescott, C. (1995) På sporet av bronsealderens ritualer? *ARKEO - Nytt fra arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen* 2, s. 18-22.
- Prescott, C. (2006) Copper Production in Bronze Age Norway? I: Glørstad, H., Skar, B. and Skre, D. (red.) *Historien i forhistorien. Festskrift til Einar Østmo på 60-årsdagen*. Skrifter 4, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, s. 183-190.
- Prescott, C. og Anfinset, N. (2003) *Årsrapport for undersøkelsene på Midtfeltet. 656/1 Hunn. Fredrikstad K., Østfold, 1999* (TOPARK KHM)
- Prescott, C. og Melheim, A.L. (2017) Textiles from the peripheries? Upland evidence from Norway. I: Bergerbrant, S. og Wessman, A. (red.) *New Perspectives on the Bronze Age. Proceedings of the 13th Nordic Bronze Age Symposium held in Gothenburg 9th to 13th June 2015*. Archaeopress 2017, s. 9-13.
- Prieto-Martinés, M.P. (2008) Bell Beaker Communities in Thy: The First Bronze Age Society in Denmark. *Norwegian Archaeological Review* 41(2), s. 115-158.
- Radivojević, M., Roberts, B.W., Pernicka, E., Stos-Gale, Z., Martinón-Torres, M., Rehren, T., Bray, P., Brandherm, D., Ling, J., Mai, J., Vandkilde, H., Kristiansen, K., Shennan, S.J., og Broodbank, C. (2019) The provenance, use, and circulation of metals in the European Bronze Age: the state of debate. *Journal of archaeological research* 27(2), s. 131-185.
- Ragnesten, U. (2012) Keramik och identitet i förromersk järnålder. *In Situ Archaeologica* 10, s. 69-84.
- Randsborg, K. (2006) Opening the oak coffins – new prospects. *Acta Archaeologica* 77, s. 1-162.
- Rapp, G.R. (2009) *Archaeomineralogy*. Natural Science in Archaeology. Springer Berlin Heidelberg.
- Rasmussen, M. (1993) *Bopladskeramik i ældre bronzealder*. Jysk arkeologisk Selskab Skrifter 29. Aarhus, Selskabet.
- Rasmussen, M. og Bech J.H. (2018) On the provenance of pottery from Bjerre. I: Bech, J-H., Valentin-Eriksen, B., og Kristiansen, K. (red.) *Bronze Age Settlement and Land-Use in Thy, Northwest Denmark* Vol II. Museum Thy, Jutland Archaeological Society, s. 255-279.
- Rebay-Salisbury, K. (2010) Cremations: fragmented bodies in the Bronze and Iron Ages. *Body Parts and Bodies Whole: Changing Relations and Meanings*, s. 64-71.

- Rebay-Salisbury, K. (2016) *The Human Body in Early Iron Age Central Europe: Burial Practices and Images of the Hallstatt World*. Routledge.
- Reimer, P.J., Bard, E., Bayliss, A., Beck, J.W., Blackwell, P.G., Bronk Ramsey, C., Buck, C.E., Cheng, H., Edwards, L., Friedrich, M., Grootes, P.M., Guilderson, T.P., Hafliðason, H., Hajdas, I., Hatté, C., Heaton, T.J., Hoffmann, D.L., Hogg, A.G., Hughen, K.A., Kaiser, K.F., Kromer, B., Manning, S.W., Niu, M., Reimer, R.W., Richards, D.A., Scott, E.M., Southon, J.R., Staff, R.A., C.S.M., Turney, og van der Plicht, J. (2013) IntCal13 and Marine13 radiocarbon age calibration curves 0–50,000 years cal BP. *Radiocarbon* 55.4(2013), s. 1869-1887.
- Reitan, G. (2012) Langangen Vestgård 6. En strandbundet boplass med keramikk fra tidligneolitikum. I: Reitan, G. og Persson, P., (red.) *Vestfoldbaneprosjektet: Arkeologiske undersøkelser i forbindelse med ny jernbane mellom Larvik og Porsgrunn. Bind 2, Seinmesolittiske, neolittiske og yngre lokaliteter i Vestfold og Telemark*. Portal, s. 171-220.
- Resi, H. G. (1986) *Gravplassen Hunn i Østfold*. Norske oldfunn, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
- Resi, H.G. (1998) Krukken i Treet. Om nye funn fra grav og boplass på Kjølberg i Østfold. I: Østmo, E. (red.) *Fra Østfolds Oldtid. Foredrag ved 25-årsjubileet for Universitetets arkeologiske stasjon Isegran*. Universitetets oldsakssamlings Skrifter. Ny rekke 21, Oslo, s. 55-68.
- Rice, P. (1987) *Pottery Analysis – a sourcebook*. The University of Chicago Press/Chicago and London
- Ringstad, B. (1986) Vestlandets Største Gravminner - Et Forsøk På Lokalisering Av Forhistoriske Maktentra. Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Rolfesen, P. (1960) *Innberetning om reise til Hebnes, Jelsa. 14-11/15-11-1960. Funn fra bronsealderen. Hebnes (gnr.112), Suldal*. (TOPARK AM)
- Rolfesen, P. (1986) Asbest - et helsefarlig mineral. *VIKING - tidsskrift for norrøn arkeologi* XLIX, Oslo. s. 97-111.
- Rowland, M. og Ling, J. (2013) Boundaries, flows and connectivities: mobility and stasis in the Bronze Age I: Bergerbrant, S. og Sabatini, S. (red.) *Counterpoint: essays in archaeology and heritage studies in honour of Professor Kristian Kristiansen* s. 517-529.
- Rygh, K. (1906) *En gravplads fra bronsealderen*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1, Aktietrykeriet i Trondhjem.
- Rygh, O. (1885) *Norske oldsager*. Faksmileutgave ved Tapir forlag, 1999. Trondheim

- Rødstrud, C.L. (2008) Kontinuitet i en brytningstid? Samfunnsutviklingen under førromersk jernalder. I: Chilidis, K., Lund, J. og Prescott, C. (red.) *Facets of Archaeology. Essays in Honour of Lotte Hedeager on her 60th Birthday*, Oslo Arkeologiske Serie 10. Unipub/Oslo Academic Press. Oslo, s. 397-408.
- Rødstrud, C.L. (2012) *I Liv og Død: Keramikens sosiale kronologi i eldre jernalder*. Avhandling for graden ph.d. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
- Rønne, P. (1996) Bronse for kleber. *Spor* 1, s. 14-17.
- Röst, A. (2016) *Fragmenterade platser, ting och människor: Stenkonstruktions och deposituoner på två gravfältlokaler i Södermanland ca 1000-300 f.Kr.* Doktoravhandling ved Stockholms Universitet. Stockholm Studies in Archaeology 71.
- Räf, E., og Stilborg, O. (1999) En enstaka skärva och ett helt hantverk! *Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°* 30, s. 31-39.
- Sabatini, S. (2007) *House urns: A European late bronze age trans-cultural phenomenon*. Gotarc series B. Gothenburg Archaeological Theses 47. Department of Archaeology and Ancient History. Göteborgs Universitet
- Sabatini, S. (2014) Burial practices as imagined community spaces, the example of the Late Bronze Age house urns. I: Alexandersson, H., Andreeff, A. og Bünz, A., (red.) *Med hjärna och hjärta: En vänbok till professor Elisabeth Arwill-Nordbladh*. GOTARC Series A, Gothenburg Archaeological Studies 5. Göteborgs universitet, s. 537-549.
- Sand-Eriksen, A. (2015) *Mjeltehaughellene – et klokkebegeruttrykk? Stil som uttrykk for sosial identitet*. Upublisert masteroppgave i arkeologi, Institutt for arkeologi, konservering og historie. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Sand-Eriksen, A. (2020) *Rapport fra arkeologisk utgravning: Boplassfunn fra eldre bronsealder; Løve Mellom 1045/226, Larvik kommune, Vestfold*. Kulturhistorisk museum, Fornminneseksjonen, Universitetet i Oslo. *In press*
- Sassaman, K.E og Rudolphi, W. (2001) Communities of Practice in the Early Pottery Traditions of the American Southeast. *Journal of Anthropological Research* 57(4), Learning and Craft production. University of New Mexico, s. 407-425
- Schanche, A. (2000) *Graver i ur og berg: samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*. Davvi Girji OS.
- Selling, S. (2000) Gränsland: symbolik och samhällsstruktur i bronsålderns Bohuslän. *Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research* 95, s. 101-108.

- Selling, S. (2001) Och aldrig mötas de två? Brons och keramik som tolkningsunderlag. I: Magnusson, G., Selling, S. (red.) *Möre, historien om ett småland. E22 projektet*. Kalmar läns museum, s. 315-330
- Shepard, A. O. (1956) *Ceramics for the archaeologist*, Washington, D.C. Carnegie Institution of Washington.
- Shetelig, H. (1905) Spannformede lerkar fra folkevandringstiden. *Foreningen til norske Fortidsminde-merkers bevaring. Aarsberetning for 1904*, Kristiania, s. 42-91.
- Shetelig, H. (1911) To bronsealders gravrøiser i Hardanger. *Bergens Museums Aarvog* 5(1910), s. 3-11.
- Shetelig, H. (1912a) *Støle, Etne prd. Søndhordland - 1/3-1912*. (TOPARK UM, DOK.NR:041506)
- Shetelig, H. (1912b) Klar av klebersten fra jernalderen. *Oldtiden. Tidsskrift for norsk forhistorie II* Bind, s. 49-73.
- Shetelig, H. (1925) *Norges forhistorie - problemer og resultater i norsk arkæologi*, Oslo, Aschehoug.
- Shetelig, H. (1944) *Norske museers historie*. Festskrift til Thor B. Kielland på 50-årsdagen 9.12.1944, Oslo, Cappelen.
- Siiriäinen, A. (1983) On the Late Stone Age Asbestos Ware Culture of northern and eastern Finland. *Fenno-Ugri et Slavi*, Iskos 4, s. 30-35.
- Simonsen M.F. og Vogt, D. (2007) Fotsåler i en grav fra Jong - perspektiver på ristningssymboler og gravritualer. *VIKING - tidsskrift for norrøn arkeologi LXX*, s. 57-70.
- Skandfer, M. (2003) *Tidlig, nordlig kamkeramik: typologi, kronologi, kultur*. Tromsø, Universitetet i Tromsø.
- Skandfer, M. (2005) Early, Northern Comb Ware in Finnmark - the concept of Säräisniemi 1 reconsidered. *Fennoscandia archaeologica* 22, s. 3-23.
- Skandfer, M. (2012) Technology Talks - material diversity and change in Northern Norway 3000-1000 BC. I: Prescott, C, og Glørstad, H. (red.) *Becoming European. The transformation of third millennium Northern and Western Norway*. Oxbow books, s. 128-143.
- Skjølsvold, A. (1960) *Brev til Herrene Ingebret og Ingold Hebnes, Vatlandsvåg 15/11 1960*. *Mappe: Hebnes, Suldal (gnr 112)* (TOPARK AM)
- Skjølsvold, A. (1969) Et keltertids kleberbrudd fra Kvikne. *VIKING - tidsskrift for norrøn arkeologi XXXIII*, s. 201-238.
- Skjølsvold, A. (1970) En bronsealders boplass med hustuft fra Oгна i Rogaland. *VIKING - tidsskrift for norrøn arkeologi XXXIV*, s. 25-45.

- Skjølsvold, A. (1977) *Slettabøboplassen: et bidrag til diskusjonen om forholdet mellom fangst- og bondesamfunnet i yngre steinalder og bronsealder*. Skrifter, Arkeologisk museum i Stavanger.
- Skogstrand, L. (2014) *Warriors and other men : notions of masculinity from the Late Bronze Age to the Early Iron Age*. Dissertation for the degree of philosophiae doctor (PhD). Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo.
- Skre, D. (1998) En støpeplass fra bronsealderen. I: Østmo, E., (red.) *Fra Østfolds oldtid. Foredrag ved 215-års jubileet for Universitetets arkeologiske stasjon Isegran. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter*, Ny Rekke 21. Oslo, s. 125-143.
- Ślusarska, K. (2017) Faces from the past: Face urns of the Pomeranian Culture and an idea of humans in the early Iron Age. I: Schwarzberg, H. og Becker, V. (red.) *Bodies of Clay, prehistoric humanised pottery*. Proceedings of the Session at the 19th EAA Annual Meeting at Pilsen, 5th September 2013. Oxow books. s. 213-230.
- Sofaer, J. (2015) *Clay in the age of Bronze. Essays in the Archaeology of Prehistoric Creativity*. Cambridge university press.
- Sofaer, J., Bech, J., Budden, S., Choyke, A., Eriksen, B., Horvath, T., Kovacs, G., Kreiter, A., Muhlenbock, C. og Sticka, H. (2010) Technology and craft. I: Earle, T. og Kristiansen, K. (red.) *Organizing Bronze Age Societies The Mediterranean, Central Europe og Scandinavia compared*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 185-217.
- Sofaer, J. Bender-Jørgensen, L. og Choyke, A. (2013) Craft production: ceramics, textiles, and bone. I: Fokkens, H. og Harding, A. (red.) *The Oxford handbook of the European Bronze Age*, s. 469-491.
- Solberg, B. (2000) Gravundersøkelser på Vestlandet. Gamle funn - nye tolkninger. *ARKEO - Nytt fra arkeologisk institutt*, Universitetet i Bergen, s. 34-39.
- Solheim, S. (2012) *Lokal praksis og fremmed opphav: arbeidsdeling, sosiale relasjoner og differensiering i østnorsk tidligneoolitikum*. Avhandling for graden ph.d. Humanistisk fakultet, Universitetet i Oslo.
- Sollund, M. L. B. (1996) *Åsrøyser, gravminner fra bronsealderen?: en analyse av åsrøysene i Vestfold*. Varia 34, Universitetets oldsaksamling.
- Stahl, A.B. (2013) Archaeological Insights into Aesthetic Communities of Practice in the Western Volta Basin. *African Arts* 46(3), s. 54-67
- Stilborg, O. (2000) Hur ohygensika var de? *Populär Arkeologi* 4.

- Stilborg, O. (2005) Gårdens kruka och gravens urna. Bronsåldersbygd 2300-500 f.Kr. I: Lagerås, P. og Strömberg, B. (red.) *Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan*. Riksantikvarieämbetet, s. 444–495.
- Stilborg, O. (2008) Analyser av keramik från Ryssgården. I: Hjærtner-Holdar, E., Eriksson, T., Östling, A. (red.) *Mellom himmel och jord. Ryssgården, en guldkimrande bronsåldersmiljö i centrala Uppland*. Arkeologi E4 Uppland – studier 5. Riksantikvarieämbetet, UV GAL, Uppsala, s. 309-320.
- Stilborg, O. (2014) Rambodal i Norrköping – om keramik och identitet under den yngre bronsåldern. *Fornvännen. Journal of swedish antiquarian research*, 109(3), s. 167-183.
- Stjernquist, B. (1961) *Simris II. Bronze Age Problems in the Light of the Simris Excavation*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°. N°6. Lund.
- Stjernquist, B. (1969) *Beiträge zum Studium von bronzezeitlichen Siedlungen*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°, 8. Lund.
- Straume, E. (1962) Nordfjord i eldre jernalder. *Årbok for Universitetet i Bergen Humanistisk serie* 4.
- Stylegar, F. A. H. (2005) *Et makeløst gravfelt - Hasselneset på Lista*. <http://arkeologi.blogspot.no/2005/10/et-makelst-gravfelt-hasselneset-p.html> (Hentet: 21.07.2014).
- Stålbom, U. (1997) Figurinen från Pryssgården. *Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian research* 92(3-4), s.109-114.
- Stålbom, U. (1998) Waste or What? Rubbish Pits or ceremonial deposits at the Pryssgården site in the Late Bronze Age. *Lund Archaeological Review* 3, s. 21-36.
- Sundquist, Ø. (2000) *Funksjon, relasjon, symbol: Kjelmøykeramikk og tidlig jernbruk i Finnmark*. Tromsø, Tromsø Museums Rapportserie 32.
- Syvvertsen, K. I. J. (2003) *Ristninger i graver - graver med ristninger: om ristningers mening i gravminner og gravritualer : en analyse av materiale fra Rogaland*, Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.
- Sörman, A. (2018) *Gjutningens arenor: Metallhantverkets rumslige, sociale og politiske organisation i södra Skandinavien under bronsåldern*. Doktoravhandling ved Stockholms Universitet. Stockholm Studies in Archaeology 75.
- Sørensen, L. (2014) *From hunter to farmer in Northern Europe. Migration and Adaptation during the Neolithic and Bronze Age*. Acta Archaeologica 85(3).
- Taylor, G. (2013) Mud and Fire: A Potter's Insight into Prehistoric Pottery Technology. *The Archaeological Forum Journal: CBA Yorkshire* 2, s. 121-134.

- Thrane, H. (1975) *Europæiske forbindelser. Bidrag til studiet af fremmede forbindelser i Danmarks yngre bronzealder (periode IV-V)*. Nationalmuseets skrifter, Arkæologisk-historisk række Bind XVI.
- Thrane, H. (1984) *Lusehøj ved Voldtofte – en sydvestfynsk storhøj fra yngre bronzealder*. Fynske studier XIII. Odense Bys museer, Odense.
- Thrane, H. (2008) Nordic Bronze Age pottery and the continent – an essay on cultural interaction. *Opera ex aere. Studia z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza dedykowane profesorowi Janowi Dąbrowskiemu przez przyjaciół, uczniów i kolegów z okazji siedemdziesięciolecia urodzin*. Warszawa, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, s. 245-256.
- Thrane, H. (2013) En affaldsgrube fra yngre bronzealder på Kirkebakken i Uggeløse. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*, s. 175-186
- Tiedtke, V. (2018) New research topics in the Lusatian Culture - a case study of the urnfield Müllrose, eastern Brandenburg. *The Late Urnfield culture between the eastern alps and the Danube. Proceedings of the International conference in Zagreb, November 7-8*, 9, s. 25-39.
- Torvinen, M. (2000) Säräisniemi 1 Ware. *Fennoscandia archaeologica* 16, s. 3-35.
- Trigger, B. (1996) *A history of archaeological Thought*. Second edition, Cambridge University Press.
- Tuck, A. S. (1994). The Etruscan seated banquet: Villanovan ritual and Etruscan iconography. *American Journal of Archaeology*, s. 617-628.
- Turek, J. (2013) Social and symbolic foundations of the Beaker Phenomenon. I: Besse, M. (red.) *Around the Petit-Chasseur Site in Sion (Valais, Switzerland) and New Approaches to the Bell Beaker Culture*. Archaeopress, Oxford, s. 285-294.
- Turner, V. (1967) *The forest of symbols: aspects of Ndembu ritual*, Ithaca. N.Y. Cornell University Press.
- Turner, V. (1999) [1967] Midt i mellom. Liminalfasen i overgangsriter. I: Endsjø, D.Ø. (red.) *Rites de passage. Overgangsriter*. Oslo, Pax. s. 131-146.
- Vandkilde, H. (1996) *From stone to bronze. The metalwork of the Late Neolithic and Earliest Bronze Age in Denmark*. Jutland Archaeological Society Publication XXXII, Aarhus.
- Vandkilde, H. (2007) *Culture and change in central european prehistory. 6th to 1 st millennium BC*. Aarhus University Press.
- Vandkilde, H., Rahbek, U., og Rasmussen, K. L. (1995) Radiocarbon dating and the chronology of Bronze Age southern Scandinavia. *Acta Archaeologica* 67, s. 183-198.
- Van Gennep, A. (1960) *The rites of passage*, London: Routledge og Kegan Paul.

- Vang-Petersen, P. (2008) *Flint fra Danmarks oldtid*. Udgivet i samarbejde med Nationalmuseet. Forlaget Museerne.dk.
- Van Strydonck, M. Boudin, M., og De Mulder, M. (2010) The carbon origin of structural carbonate in bone apatite of cremated bones. *Radiocarbon* 52(2) s. 578-586.
- Victor, H. (2002) Med graven som granne. Om bronsålderns kulthus. *AUN* 30, Uppsala.
- Vifot, B.M. (1938) Svensk Lausitzkeramik. *Winther-festskrift. Til købmand Jens Winther paa 75-aarsdagen*. København.
- Wangen, V. (1999) *Gravfeltet på Gunnarstorp. Et monument over dødsriter og kultutøvelse*. Upublisert avhandling til magistergraden i nordisk arkeologi. Institutt for arkeologi, konservering og historie, Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- Wangen, V. (2009) *Gravfeltet på Gunnarstorp i Sarpsborg, Østfold: et monument over dødsriter og kultutøvelse i yngre bronsealder og eldste jernalder*, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
- Weiler, E. (1994) *Innovationsmiljöer i bronsålderns samhälle och idévärld : kring ny teknologi och begravningsritual i Västergötland*. Arkeologiska institutionen, Umeå Universitet.
- Weitschat, W. og Wichard, W. (2010) Baltic Amber. I: Penney, D. (red.) *Biodiversity of Fossils in Amber from the Major World Deposit*. Siri Scientific Press, s. 80-115.
- Wenger, E. (1998) *Communities of Practice, Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge University Press.
- Wenger, E. (2011) *Communities of practice: A brief introduction*.
<https://scholarsbank.uoregon.edu/xmlui/handle/1794/11736> (Hentet: 20.01.2019)
- Wilson, J. G. (1973) The addition of talc and asbestos to pot clay by past and present inhabitants of Karamoja district in Uganda and adjoining districts of Kenya. *Man* 8(2), s. 300-302.
- Wimmer, A. og Schiller, N.G. (2002) Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences. *Global Networks* 2(4), s. 301-334.
- Wiseman, R. (2019) Getting beyond Rites of Passage in Archaeology Conceptual Metaphors of Journeys and Growth. *Current anthropology: A world journal of the sciences of man* 4, s. 449-474.
- Wrigglesworth, M. (2011) *Finding your place: rock art and local identity in West Norway : a study of Bronze Age rock art in Hardanger and Sunnhordland*. Dissertation for the degree of philosophiae doctor (PhD), University of Bergen.
- Woelfel, V (2012) *Digital archaeological illustration for Ceramics. A step by step guide to creating a ceramic drawing in Adobe Illustrator*. Tilgjengelig som E-bok, Amazon.com.

- Woodward, A. (2002) Beads and Beakers: heirlooms and relics in the British Early Bronze Age. *Antiquity* 76(294), s. 1040-1047.
- Østerdal, A. (1999) *Tid, rom og sted - bronsealderøysene i Hordaland*. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.
- Østmo, E. (1998) Register over trykte tilvekster av norske oldsaker. Delvis på grunnlag av eldre arbeider av Helge Gjessing og Per Fett. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1997/1998*, Oslo, s. 177-190.
- Østmo, E. (2005) En gropkeramisk boplass ved Iddefjorden i Østfold, og noen refleksjoner om kulturforløp i yngre steinalder. *In Situ Archaeologica* 6, s. 89-102.
- Østmo, E. (2008) Auve. En fangstboplass fra yngre steinalder på Vesterøya i Sandefjord. *Arkeologisk del. Norske Oldfunn XXVIII*, Kulturhistorisk Museum Universitetet i Oslo.
- Østmo, E. (2011) Krigergraver. En dokumentarisk studie av senneolittiske hellekister i Norge. *Norske oldfunn XXVI*, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo
- Østmo, E., og Hedeager, L. (2005) *Norsk arkeologisk leksikon*. Pax forlag, Oslo.
- Østigård, T. (2007) Transformatøren. Ildens mester i jernalderen. I: Goldhahn, J. og Østigård, T. (red.) *Rituelle spesialister i bronse og jernalderen del II*. Gotarc Serie C. Arkeologiska skrifter 65. Institutionen för arkeologi och antikens kultur. Göteborgs universitet.
- Øxnevad, R. (1928) *Upublisert innberetning fra Re, (gnr. 3) Time kommune*. (TOPARK AM).
- Ågotnes, A. (1976) *Studier omkring en boplass med asbestkeramikk på Flatebakken, Ristesund, Kvamsøy*. Upublisert magistergradsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Ågotnes, A. (1986a) Nordvestnorsk asbestkeramikk. Karform, godsstruktur, utbredelse og datering. *Arkeologiske skrifter fra Historisk Museum* 3, s. 86-118.
- Ågotnes, A. (1986b) *Innberetning: Fjortoft Nordre, gnr.3, bnr.6 - Haram, Møre og Romsdal*. (TOPARK UM, DOK.NR: 002172).
- Åstveit, L. I. (1999) *Keramikk i vitenskapelig kontekst - en studie over et neolittisk keramikkmateriale fra Radøy, Hordaland*. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen

Årbøker og trykte tilvekster

Referanser til trykte tilvekster og årbøker er listet med forkortelser (etter Østmo 1998), dersom det henvises til en tilvekstbeskrivelse. Dersom det henvises til artikler i årbøkene er det referert til forfatter:

- SMÅ = Stavanger museums aarsberetning 1-10 (1882-1889), Stavanger museums aarshefte 11-55 (1900-1945), Årbok (Stavanger museum) og Årbok (museum Stavanger).
- AmST = Arkeologisk museum i Stavanger. Samlingens tilvekst. Stavanger.
- BMÅ = Bergen museums aarsberetning/Bergens museums aarbok/ Aarsberetning, Bergens Museum/ Årsmelding
- UBÅ = Universitetet i Bergen Årbok.
- BMT = Tilvekstfortegnelse Arkeologisk Institutt – Bergen Museum. Universitet i Bergen.
- HMT = Tilvekstfortegnelse for Historisk Museum, Førhistorisk samling, Universitetet i Bergen. Bergen.
- Lorange 1875 = «Loranges katalog». Lorange, A.L. (1875) Samlingen af norske oldsager i Bergens museum. J.D. Beyers Bogtrykkeri.)
- UOÅ = Universitetets Oldsaksamling. Tilvekst. Oslo
- UOT = Universitetets Oldsaksamling, Årbok, Oslo.
- TVS = Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Skrifter, Trondheim
- TMÅ = Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Årbok, Trondheim
- VMT = Vitenskapsmuseet tilvekster
- Ab. = Årsberetning for foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Oslo. (1866-1904
- Oldt. = Oldtiden. Tidsskrift for norsk forhistorie. Stavanger-Oslo.

Alle museum: Ab.1869, Ab.1871, Ab.1876, Ab.1877, Ab 1881, Ab. 1890, Ab.1891, Ab. 1893, Oldt. VIII 1919

Bergen: (For «Loranges katalog», se Lorange 1875), BMÅ 1893/97, BMÅ 1905, BMÅ 1913 Oldt. III, Oldt. VII 1918, BMÅ 1922/23, BMÅ 1924/25, UBÅ 1958/56, BMT 1962-1966, HMT 1982-1986, BMT 1985-1989.

Stavanger: SMÅ 1898, SMÅ 1902, SMÅ 1903, SMÅ 1907, SMÅ 1908, SMÅ 1910, SMÅ 1911 (nr.III), SMÅ 1914, SMÅ 1921-1924, SMÅ 1925-28, SMÅ 1928-1930, SMÅ 1929, SMÅ 1933-34, SMÅ 1934-1935, SMÅ 1936-37, SMÅ 1960, SMÅ 1962, SMÅ 1967, AmST 3 1975-1978, AmST 5 RennFast (trykt 1994), restanser 5201-5626,

Trondheim: TVS 1912 Oldt. III, TVS 1926, TMÅ 1963

Oslo: UOÅ 1931-1932, UOÅ 1945-48, UOÅ 1969, UOT 1970-71, UOT 1973-1976, UOT 1996, UOT 1999

APPENDIKS

Innhold

Appendiks 1: Katalog	348
Østfold (grav 1-17).....	350
Vestfold (grav 18)	364
Buskerud (grav 19).....	366
Aust-Agder (grav 20-21).....	368
Vest-Agder (grav 22-27)	372
Rogaland (grav 28-59)	378
Hordaland (grav 60-69).....	421
Sogn og Fjordane (grav 70).....	433
Møre og Romsdal (Sunnmøre) (grav 71-73).....	434
Appendiks 2: Formbasert klassifikasjon, plansjer	437
Store s-formede kar og situla	441
S-formede krusker, bolleform, skåler	442
S-form karinert, krusker og skåler	443
Koniske kar	444
Dobbeltkonisk, høye og brede.....	445
Dobbeltkonisk, lave og brede.....	446
Dobbeltkonisk, høye og smale.	447
Dobbeltkonisk med kort hals og dobbeltkoniske skåler.....	448
Eggformede kar.....	449
Tønneform og kanne	450
Lokk/Varia (mulig lokk til ansiktsurne).....	451
Ansiktsurner	452
Vestnorsk asbestkeramikk.....	453
Appendiks 3: Tabell over ukalibrerte og kalibrerte dateringer	454
Appendiks 4: Dateringsrapport. Dateringer utført ved Nasjonallaboratoriet ved NTNU i Trondheim.....	455
Appendiks 5: Rapport for metode og fremgangsbeskrivelse for bruk av fotogrammetri for å rekonstruere keramikk	457

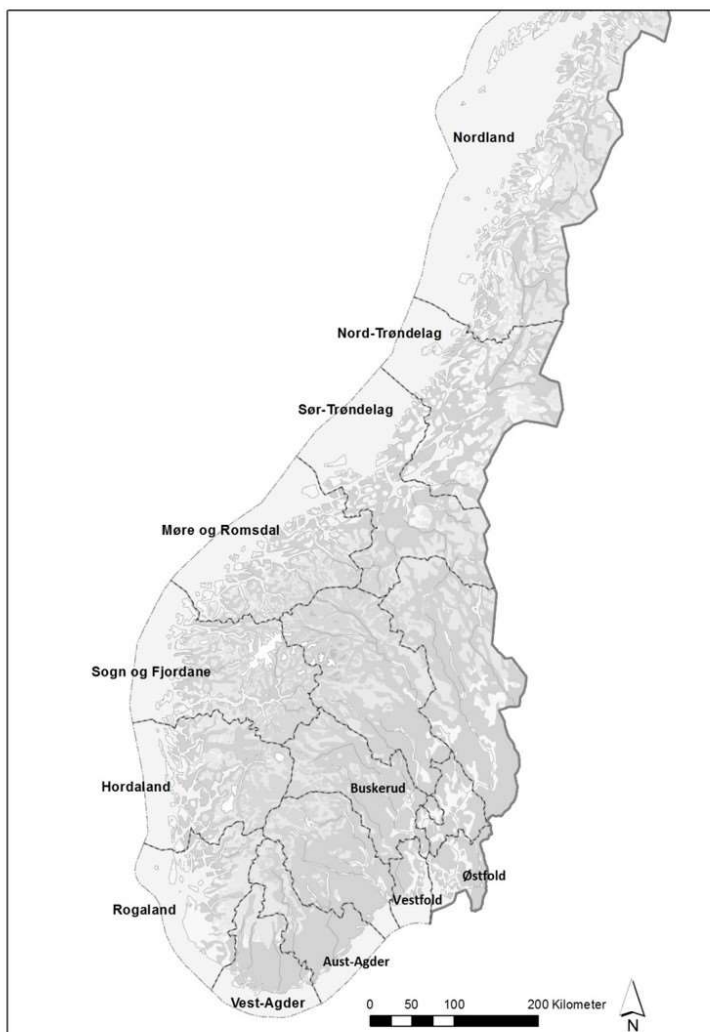
Figur 1: Funnmaterialet fra graven «AL 84». Bronsepinsett og keramikk.....	351
Figur 2: Hanken fra karet Grav 3, Moberg (I), sett forfra og i profil.....	352
Figur 3: Kar med hanker fra grav 4 Gunnarstorp	354
Figur 4: Karet fra grav 6, Gunnarstorp	355
Figur 5: S formet skål og s-formet hankeskål fra grav 7 Gunnarstorp	356
Figur 6: Karet fra grav 12, Opstad.....	359
Figur 7: Karet fra grav 10, Opstad.....	360
Figur 8: Plantegning av haug 80.....	362
Figur 9: Skår fra grav 16 Grålum.....	363
Figur 10: Skårene fra grav 17 Øberg med ruslemmet buk og glattet randparti	364
Figur 11: Skålen fra grav 18	365
Figur 12: Eksempler på keramikk fra grav 19 Gran	367
Figur 13: Grav 20 Viksmoen	369
Figur 14: Grav 21 Bringsvær	371
Figur 15: Grav 22 I dobbeltkonisk kar og Grav II skår av eggformet kar med avsatt fot.	373
Figur 16: De fire skårene fra grav 23 Meberg.....	374
Figur 17: Dobbeltkonisk kar og tilhørende støpsellokk fra grav 24 Hananger «Ringhaug».....	375
Figur 18: Karet fra grav 26 Øvre Berge, med ruslemming til randen og diagonale fingerfurer.....	377
Figur 19: Øvre del av leirkaret fra grav 27 med noe bevart ruslemming – mesteparten har skallet av.....	378
Figur 20: Bunnparti og bukskår av ruslemmet kar fra grav 28.....	379
Figur 21 Ruslemmet B-type keramikk fra grav 29 Lode.....	380
Figur 22: Fragment med perforering (grav 30 div. Njølstad.)	386
Figur 23: De seks utnene fra Grav 30 Njølstad.....	385
Figur 24: To kappelokk fra grav 30, Njølstad (VII og VIII)	386
Figur 25: Leirkar med lokk (I), lokk (II) og randskår av ruslemmet kar med vertikale lister og fingerfurer i ruslemmingen (III).	388
Figur 26: Grav 32, Nærbø «Tryggheim» II (d), III (e) og I (c). Ansiktsturne med «øyne» tildekket av gipsmasse	390
Figur 27: Eggformet ansiktsturne fra grav 33 Nærbø «Skattebergshaugen».....	391
Figur 28: Et lite eggformet kar/kopp fra Grav 35 Årsland og rand og bukskår og fragment av en liten kopp fra grav 34 Årsland.	393
Figur 29: Munningskant med skråstilte negleintrykk (I), lite kar med hank (II) og fragmenter av en to-lags støpeform i leire	395
Figur 30: Høy og smal dobbeltkonisk urne fra grav 37 A.Bore «Storhaug».....	396
Figur 31 Skåret med sirkelvulst (grav 39 IV Pollestad).	398
Figur 32: Deler av det dobbeltkoniske karet fra grav 40, Pollestad.....	399
Figur 33: Tønneformet leirkar fra grav 41 Anda.	400
Figur 34: Eggformet kar med ruslemming til randen (delvis avskallet), fra grav 42 Laland.	401
Figur 35: De to karene I og II fra grav 44 Frøyland.	403
Figur 36: Rand og bukskår fra Grav 45, Re.....	404
Figur 37: Skårene fra grav 46 Holen.....	405
Figur 38: Kleberkaret fra grav 47 og leirkaret fra grav 47. Begge har tilsvarende form.....	407
Figur 39: Skår av det dobbeltkoniske karet (I), stort randskår i profil av det eggformede karet (II)	408
Figur 40: Diverse skår fra grav 49	410
Figur 41: S-formet kar fra grav 51 Røyneberg.	411
Figur 42: Profil av de to s-forme karinerte krukene og det dobbeltkoniske leirkaret fra grav 52.	413

Figur 43: Hankekar med S-form karinert profil fra grav 54 Fister.....	415
Figur 44: Dobbeltkonisk leirkar med kort hals, ruslemming til rand og vertikale lister fra grav 55 Hebnes I.	416
Figur 45: Deler av skålen fra grav 57 forfra og i profil.	417
Figur 46: Karet fra Kolnes, Karmøy.....	419
Figur 47: Karet fra grav 58, ukjent funnsted.....	420
Figur 48: Ansiktet fra grav 59, slik den ligger i funnesken sammen med øvrige skår.....	421
Figur 49: Fra v: S-formet karinert hankekar fra grav 60 Grindheim.	422
Figur 50: Urnen (I). Nærbinde av ringvulst i bunnen på innsiden av urnen.	423
Figur 51: Dekorert dobbeltkonisk skål med hank.....	424
Figur 52: S-formet krukke (II) og dekorert kar (I) («kanne»).	426
Figur 53: Rekonstruksjonstolkning av de to karene fra Øvre Gjerstad (II øverst og I nederst). Skår av karet (I).....	427
Figur 54: Keramikkskår funnet i bergkløften (kammeret) i grav 65, Uggdal.....	428
Figur 55: Skår fra to kar, grav 66 Skålevik (I og II), forfra og i profil.....	429
Figur 56: Skårene fra grav 67 Rossnes (I) og(II).....	430
Figur 57: Grav 68 (B11182), Grav 69 (B11183).....	432
Figur 58: Vestnorsk asbestkeramikk fra grav 70.....	433
Figur 59: Skålen fra grav 71 Kvalsund.....	434
Figur 60: Karet fra grav 72 Gjertgarden og det rutete tekstilavtrykket på karets bunn (utside).....	435
Figur 61: Bukskår av asbestkeramikk fra grav 73.....	436
Figur 62:Karet fra grav 74 Strand.....	437
Figur 63: Skårene fra grav 75 Melem.....	438
Figur 64: Leirkaret fra grav 76 Røkke, delvis rekonstruert og fastmontert på papplate.....	439
Figur 65: Rand og bunnskår fra grav 77 Skjeggesnes.....	440

Appendiks 1: Katalog

Katalogen inneholder informasjon om alle hittil kjente norske graver med keramikk som kan dateres til bronsealderen (ca.1700-500 f.kr). Katalogens hensikt er å gjengi opplysninger om kontekst, funnforhold, datering, beskrivelse av keramikken og henvisninger til publiserte og upubliserte kilder hvor funnet omtales. I tillegg til å være et verktøy for avhandlingen, vil katalogen forhåpentlig også være til nytte i fremtidig forskning.

Lokalitetene er listet opp i øst-sør-vest-nord-gående retning, sortert etter fylke og kommune. Det foreligger funn fra 12 av dagens (dvs. før fylkessammenslåingen, vedtatt av Stortinget 8.juni 2017) fylker: Østfold, Vestfold, Buskerud, Aust-Agder, Vest-Agder, Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal, Nord-Trøndelag, Sør-Trøndelag og Nordland.

Kart som viser de 12 funnførende fylkene.

Katalogen er sortert i øst – sør – vest – nordgående retning, og hver kontekst er løpende nummerert med «grav nr., gård», og i kontekster med mer enn ett kar er hver enhet nummerert med romertall (f.eks. grav 31 Nærbø I, II, III).

«Formalia» - Grav nr, fylke, gård, gnr/bnr, (eventuelt lokalt navn på plassen/gravminnet), kommune og musenummer.

Kontekst: Beskriver likbehandling (kremasjon/inhumasjon), om det er en urnegrav, om gravleggingen er i haug, røys eller under flatmark, og hvorvidt graven regnes som primærgrav eller sekundærgrav.

Assosierte funn: Øvrige gjenstandsfunn med samme kontekstuelle tilhørighet som keramikken, eventuelt også andre opplysninger som kan være av betydning for helhetsforståelsen av funnkonteksten.

Datering: Typologisk datering.

Funnhistorikk og opplysninger: En sammenfatning av utgravningshistorikk og de mest sentrale opplysninger om kontekst og funnforhold.

Beskrivelse av keramikken: Fritekstfelt med detaljopplysninger om keramikkenes mengde (antall, i noen tilfeller vekt), leirkarets dimensjoner (hvor det kan anslås), tykkelse, overflatebehandling, magring (asbest eller bergart, med eventuelle merknader) og beskrivelse av eventuell dekor eller modelleringer.

Typebestemmelse/karform: For alle kar/enheter som kan type/form-bestemmes. Keramik av udefinerbar form/type listes som ukjent, med eventuelle merknader.

Osteologiske analyser: I de tilfeller hvor det finnes opplysninger om det gravlagte individet utfra beinanalyser.

Grunnlag for datering: redegjørelse for den typologiske dateringen på grunnlag av kontekstuelle forhold, radiologiske dateringer og/eller gjenstandstypologi. 14C dateringer oppgis med BP-verdi, lab.nr og kalibrert datering med 1 og 2 sigma. Kalibreringer av alle 14C dateringer er gjort i OxCal v4.2.3 (Bronk Ramsey 2017, Reimer et al. 2013). For samlet oversikt over 14C dateringer, se app.3, for dateringsrapport over egne dateringer se app. 2.

Litteratur: Henvisninger til publiserte og upubliserte kilder som omtaler funnet i tillegg til eventuelle paralleller i referanseverk står oppført med forfatter og årstall. Kun henvisninger i selve teksten inkluderer sidetall. Opplysninger fra årbøker ol. listes opp kun med årstall, museumsnr. brukes for å finne frem i årboken (se forklaring til forkortelsene i litteraturlisten). For funnsøk henvises det ellers til den åpne tilvekstdatabasen «Universitetsmuseenes Samlingsportaler» www.unimus.no

Illustrasjoner: I katalogen er det brukt illustrasjoner hvor det er hensiktsmessig (små fragmenter og udiagnostiske skår er som regel ikke illustrerte). Det er i katalogen primært brukt *foto* av kar og skår. For rekonstruksjoner i form av tegninger, henvises det til plansjer i app.2 og til figurer i avhandlingsdokumentet.

Østfold (grav 1-17)

Grav 1. Hunn Nordre (gnr.56, bnr.1), Fredrikstad. Museumsnr: C 33264 o, l, m.

Kontekst: Kremasjon. Brannflak under steinblandet haug

Assosierte funn: Bronsepinsett med buckelornamentikk, brente bein

Datering: YBA IV

Funnhistorikk og opplysninger: Faglig utgraving av «AL 84» på Midtfeltet, Hunn av Heidi Resi i 1971. Steinblandet rund haug med uregelmessig fotkjede (ca. 0,3-1,2 m) som bestod av flere lag stein. Under det meste av haugen, og delvis under fotkjeden var et 5-50 cm tykt steinblandet jordlag med aske og kull (brannflak). Ingenting som tilsier at det har foregått brenning på stedet. Fra selve brannflaket ble det funnet en bronsepinsett med buckelornamentikk som kan plasseres typologisk i periode IV (Johansen 1981:53), i tillegg til brente og ubrente bein. Keramikkens tilknytning til graven er ikke entydig, da keramikk ble funnet konsentrert på forskjellige steder nær haugens overflate i tre konsentrasjoner. Det ble også funnet keramikk spredt i haugfyllen (Resi 1986:56, 63-64).

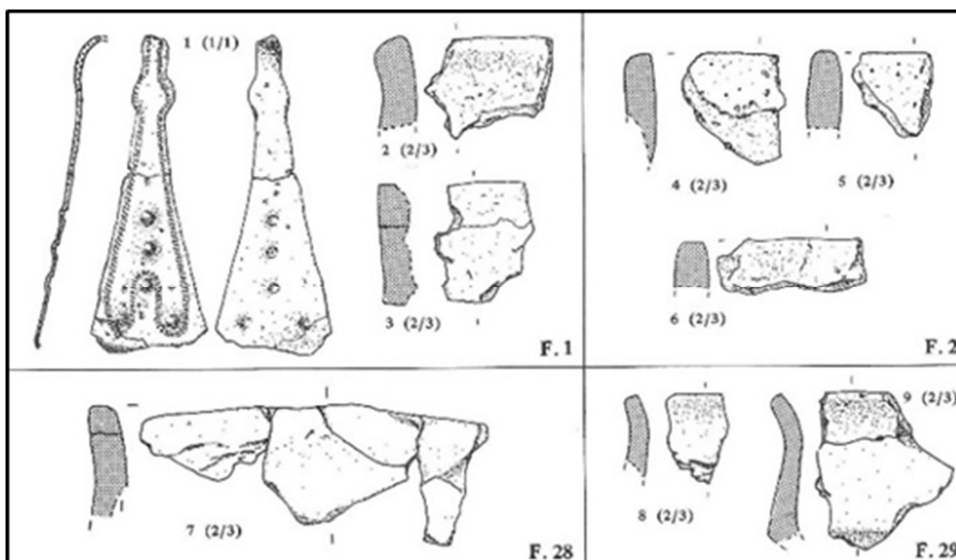
Beskrivelse av keramikken: 72 skår av tre ulike kar med uviss form:

- I. o) Grove til dels store skår med ubestemmelig form. Randen er rett og avflatet. **Tykkelse:** 6-9 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. Typebestemmelse/karform: ukjent
- II. l) 300 skår av et kar med jevn, rødbrun overflate. Fire randskår, limt sammen av 14 fragmenter, viser svakt skrådd, avskåret rand. To skår har avtrykk av korn (ikke artsbestemt). **Tykkelse:** 7-10 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. Typebestemmelse/karform: ukjent
- III. m) Seks skår fra et kar med jevn overflate. To skår er limt sammen av to fragmenter. To randskår med utoverbøyd, rett avskåret rand. De siste to viser at karveggen har hatt avsats ca. 3,5 cm under randen. **Tykkelse:** 5-7 mm. **Overflatebehandling:** glattet, mulig slemming. **Magring:** bergart. Typebestemmelse/karform: ukjent (rand med avsats, muligens karinert karprofil).

Osteologiske analyser: Moderat brente beinbiter, muligens av en yngre kvinne (Holck 1986:313)

Grunnlag for datering: Keramikkens relasjon til brannflaket/graven er ikke entydig, men pinsetten gir en tentativ datering av funnet til YBA IV. Dette stemmer også overens med en thermoluminiscens-datering som ble foretatt av keramikken (Resi 1986:Pl.99, fig.3).

Litteratur: UOT 1970-71. Johansen 1981, Resi 1986, Holck 1986, Midtgard 2007.

Figur 1: Funnmaterialet fra graven «AL 84». Bronsepinsett og keramikk. (Resi 1986:Pl.1)

Grav 2. Hunn Nordre (gnr. 56, bnr.1) «Midtfeltet», Fredrikstad. Museumsnr: C 52194 ac

Kontekst: Kremasjon/urnegrav. Steinlegging, flatmark.

Assosierte funn: Brente bein

Datering: EBA II

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravning av «NK 3» på Midtfeltet, Hunn i 1999 av Nils Anfinset og Christopher Prescott. Del av underprosjektet «Helleristninger i grensebygd» i INTEREG-IIa prosjektet «Et grenseløst samarbeid». Gravningene ble gjennomført både som feltkurs og forskningsgraving hvor det ble funnet gravminner, anlegg, strukturer og betydelige spor etter metallurgisk aktivitet fra bronsealderen. Kremasjonsgraven NK 3 ble avdekket som del av en rund steinlegging med fotkjede som var delvis intakt - ca. 40% av strukturen hadde forsvunnet ut i grustaket. I den sentrale delen av anlegget ble det funnet leirkarskår og brente bein, uten tegn til nedgravning eller kammer. Leirkaret er svært fragmentert, men skårene er homogene, og funnet tolkes som rester av en urnenedsettelse med brente bein (Anfinset 2006:30-31)

Beskrivelse av keramikken: 76 svært små fragmenter av det som trolig er ett leirkar. Det er ikke mulig å avgjøre karets form, men randskåret antyder at munningspartiet har vært konkav. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart.

Typebestemmelse/karform: ukjent (konkav munning)

Grunnlag for datering: Datering på trekull fra et kullag rett under steinlegningen (Anfinset 2006:30) ga 3105±70 BP, T15103 al. Kalibrert datering: 1441-1272 BC (1 sigma), 1519-1132 BC (2 sigma).

Litteratur: UOT 1999, Prescott and Anfinset 2003, Anfinset 2006, Melheim et al. 2016.

Grav 3. Moberg, Nordre (gnr.4, bnr.14), Fredrikstad. Museumsnr: C53696/5

Kontekst: Kremasjon. Nedgravning under større gravanlegg.

Assosierte funn: Bronsefragment, vevlodd, fragment av smeltedigel, brente bein

Datering: YBA IV

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravning av Lok 23 S2605 under ledelse av Christine Stene i 2004, i forbindelse med utbedring av E6. Rester av et overpløyd gravanlegg (Struktur 2405) med funn av brente bein datert til YBA IV, i tillegg til aktivitets- og boplasspor fra bronse og jernalder. Utgravningen foregikk som en maskinell flateavdekking, og gravanlegget fremkom etter at matjorden var fjernet. Selve gravanlegget ble utgravd manuelt. Keramikkfunnene (C53696/5) skriver seg fra en «dyp og tydelig nedgravning» (S2605) under S2405, som er tolket som rester av et gravgjemme. Utgravers teori er at samlingen brente bein som ble funnet ca. 0,5 m bortenfor S2605 opprinnelig hadde lagt i nedgravningen, men var blitt kastet til side under plyndring (Bårdseth 2007:25-35).

Beskrivelse av keramikken: 116 skår som ser ut til å stamme fra ett kar. Keramikken er homogen i magring, tykkelse og overflatebehandling. Det har ikke lyktes å rekonstruere funnet. Skårene er små og noe slitt og bunnskår mangler, men noen diagnostiske skår foreligger:

- (I) Hank (funnr. i felt.2728). **Mål:** Hanken er 2,5 cm bred og 1 cm tykk. Hanken danner et ovalt hull (2,3x1,1 cm) inn mot skårets buk. Delvis avskallet utside. I katalogen nevnes det at denne hanken er magret med «knust keramikk» (chamotte), men dette kan ikke påvises sikkert uten tynnslip/mikroskopering. Hanken virker å være magret tilsvarende som resten av funnet.
Typebestemmelse/karform: ukjent
- (II) Hank (funnr. i felt.2585). **Mål:** 1,1 cm tykk, 3 cm bred. Ovalt hull (2,6x1,4 cm) inn mot buken. Godt bevart utside, avskallet innside.
Typebestemmelse/karform: ukjent
- (III) Diverse skår. Rand, buk og fragmenter av skår som trolig stammer fra samme kar som de to hankene.
Tykkelse:7-13 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. Typebestemmelse/karform: ukjent

Osteologiske analyser: Trolig fra en kvinne i alderen 30-40 år (Holck 2005)

Grunnlag for datering: Ett av beinfragmentene som lå bortenfor nedgravningen, og som trolig opprinnelig har vært en del av denne, er 14C datert til 2810 +/-35 BP, Tua-5239. (Bårdseth 2007:35). Kalibrert datering: 1004-1272 BC (1 sigma), 1054-847 BC (2 sigma).

Litteratur: Holck 2005, Bårdseth 2007, Skogstrand 2014

Figur 2: Hanken fra karet Grav 3, Moberg (I), forfra og i profil. Ikke i skala. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 4. Gunnarstorp, (gnr.15, bnr.1). Sarpsborg. Museumsnr: C33814a.

Kontekst: Kremasjon/urnegrav. Steinlegging.

Assosierte funn: Fragment av en armring av bronse, brente bein

Datering: YBA V-VI

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravning av «Grav 16» på Gunnarstorp i 1956 av Irmelin Martens. Rund steinlegging (ca. 2,1 m) med kantkjede av jevnstore stein. I sentrum av anlegget var det fire steiner som dannet et «gravgjemme» på ca. 20-30 cm, som igjen var dekket av mindre stein. Mellom de fire steinene var det satt ned et leirkar som inneholdt brente bein og et fragment av en bronsering. Urnen var plassert med bunnen ned og var blitt delvis knust ved utgravningen (Wangen 2009:164-165)

Beskrivelse av keramikken: 221 skår av S-formet situla med to hanker. Leirkaret er delvis rekonstruert og har matskorpe. **Størrelse:** rand-13 cm, max vidde- 15,2, høyde-14 cm, bunn-8 cm. **Tykkelse:** 6-7 mm.

Overflatebehandling: glattet. **Magring:** bergart. **Modellering:** to båndformede hanker

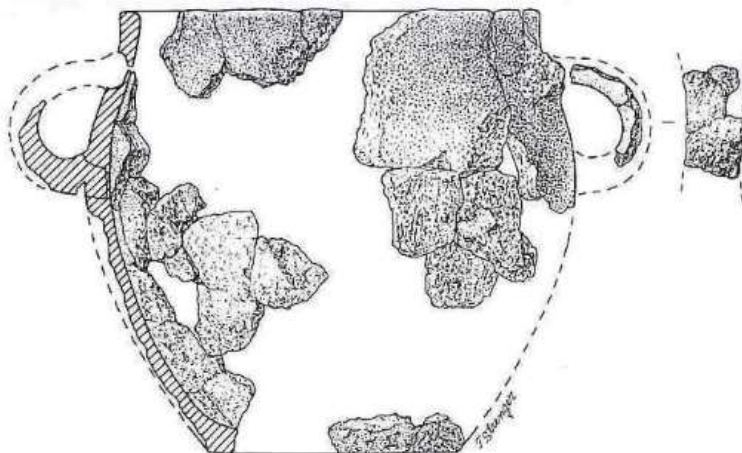
Typebestemmelse/karform: S-formet krukke med hanker

Osteologiske analyser: Svakt brente bein, infans II (5-11 år), i tillegg til et par biter av et voksent individ hvor kjønn og aldersgruppe er ukjent (Holck 1986:316).

Grunnlag for datering: Det er utført matskorpedatering fra leirkaret, og dateringsresultatet er korrigert for ^{13}C innhold (Wangen 2009:164). 2610 \pm 70 BP, Tua-957 (DF-2558). Kalibrert datering: 893 \pm 590 BC (1 sigma), 921-524 BC (2 sigma). Armringen i bronse, som er en såkalt trådformet armring med firesidig tverrsnitt, kan dateres typologisk til tidsrommet YBA VI-FRJA etter paralleller fra danske funn (Wangen 2009:164)

Litteratur: UOT 1973-1976, Johansen 1981, Holck 1986, Wangen 2009, Skogstrand 2014.

6

Figur 3: Øverst - Kar med hanker fra grav 4 Gunnarstorp. Foto: Henriette Hop Wendelbo. Under - (Wangen 2009:77, Tegning av Tone Strenger)

Grav 5. Gunnarstorp (gnr.15, bnr.1), Sarpsborg. Museumsnr: C33815a (I-III)

Kontekst: Kremasjon. Grop, steinlegging

Assosierte funn: Dekorert armring av bronse, brente bein

Datering: YBA V-VI

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravning av «Grav 17» i 1956 av Oluf Olsen. Rund steinlegging (ca. 7 m) av kantete og avlange stein. I sentrum av anlegget var en grop fylt med grus, rensede brente bein, leirkarskår og et ornert bronsearmbånd. Funnene skal ha lagt omtrent midt i gravrommet (Wangen 2009:165)

Beskrivelse av keramikken: 697 fragmenter og avskallinger av tre leirkar. Skårene har lignende gods.

- (I) To randskår med jevnt avrundet munningsrand og rett-svakt konkav hals.
- (II) Fire randskår med jevnt avrundet munningsrand og rett hals, tykkere enn (I).
- (III) To randskår med avflatet, fortykket munningsrand. **Tykkelse:** ca. 7 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart.

Osteologiske analyser: Moderat brente bein i aldersgruppen adultus (18-44 år), trolig en kvinne. Parteringsmerker skal være påvist (Holck 1986:16, 182, tabell 34)

Grunnlag for datering: Armringen daterer funnet typologisk/kronologisk til YBA V/VI (Wangen 2009:165). Keramikken gir få kronologiske holdepunkter.

Litteratur: UOT 1973-1976, Johansen 1981, Holck 1986, Wangen 2009, Skogstrand 2014

Grav 6. Gunnarstorp, (gnr.15, bnr.1) Sarpsborg. Museumsnr: C 33809a

Kontekst: Kremasjon/urnegrav. Flatmark

Assosierte funn: Brente bein

Datering: YBA V-VI

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravning av «Grav 20» på Gunnarstorp i 1955 av Bia Linderoth. Oval steinlegging ca. 3x4 meter. Litt NV for sentrum var en konsentrasjon med leirkarskår og rensede brente bein mellom 5 steiner som dannet et lite gravgjemme ca. 20x30 cm i diameter. Utfra den stratigrafiske spredningen av leirskårene er det sannsynlig at krukken ble plassert hel i graven med bunnen opp. Graven var dekket av to steiner (Wangen 2009:166).

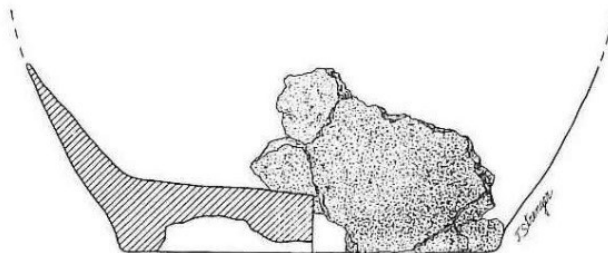
Beskrivelse av keramikken: 225 skår av ett leirkar. Størstedelen av skårene er avspaltninger og fragmenter. Randskårene er tapt, men bunnpartiet har blitt rekonstruert. Bunnen er plan med overgang til buket karvegg. Karet har matskorpe. **Størrelse:** max vidde-20 cm, bunn-12 cm. **Tykkelse:** 8 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart.

Typebestemmelse/karform: ukjent (plan bunn, buket karvegg)

Osteologiske analyser: Moderat brente bein av usikkert kjønn i aldersgruppen juvenis (10-24 år) (Holck 1986:16)

Grunnlag for datering: Datert på matskorpe, prøven er korrigert for 13C innhold (Wangen 2009:166), 2585±80 BP, Tua-958 (DF 2558). Kalibrert datering: 831-548 BC (1 sigma), 905-431 BC (2 sigma).

Litteratur: UOT 1973-1976, Holck 1986, Wangen 2009, Skogstrand 2014.

Figur 4: Karet fra grav 6, Gunnarstorp. (Wangen 2009: 77, Tegnet av Tone Strenger).

Grav 7. Gunnarstorp (gnr.15, bnr.1) Sarpsborg. Museumsnr.: C33826a

Kontekst: Kremasjon. Brannflak/branngrop under steinlegging

Assosierte funn: Fragment av smeltedigel og støpeformer i leire, biter av sintret leire, brente bein og kull

Datering: YBA V-VI

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravning av «grav 32», Gunnarstorp av Jens Storm Munch i 1956. Rund steinlegging, ca. 5,4 meter i diameter. Rundt halvparten av anlegget var utrast da undersøkelsene tok til. Under fyllmassene i anlegget var et ca. 10-12 cm sort askeblandet kullag som dekker nesten hele området innenfor kantkjeden. Leirskårene, digelfragmentene og brente bein funnet spredt i laget, med noe sterkere konsentrasjon mot sentrum (Wangen 2009:169-170).

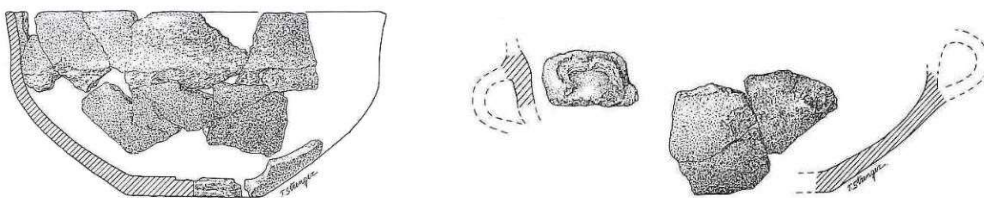
Beskrivelse av keramikken: 154 skår som trolig stammer fra 5 ulike kar:

- (I) 80 skår av et delvis rekonstruert kar. Det finnes to skår med hankefeste, men det er usikkert om disse er feste for samme hank, eller om de representerer festet for to hanker. Av den grunn er de holdt adskilt fra resten av karet på rekonstruksjonstegningen (Wangen 2009:237). **Størrelse:** rand-18,5 cm, max vidde-16 cm, bunn-6,4 cm, høyde-8,8 cm. **Tykkelse:** 5-8 mm. **Overflatebehandling:** glattet **Magring:** bergart.
Typebestemmelse/karform: S-formet hankeskål.
- (II) 54 skår, plan bunn og rett utskrånende karvegg. Karet har hatt markert bukknekk. **Tykkelse:** 8 mm **Overflatebehandling:** glattet **Magring:** bergart.
Typebestemmelse/karform: s-formet skål
- (III) 18 Avspaltede skår. **Tykkelse:** 6 mm **Overflatebehandling:** glattet **Magring:** bergart. Ifølge Wangen 2009:170 er skårene trolig magret med chamotte, men chamottemagring kan ikke påvises sikkert uten tynnslipanalyser/mikroskopering (Lindahl 1991:50)
- (IV) IV) Ett randskår, svakt fortykket og jevnt avrundet munningsrand, rett-konkav hals. **Tykkelse:** 7 mm. **Overflatebehandling:** glattet **Magring:** kvarts.
- (V) V) Ett randskår med jevnt avrundet munningsrand og rett-konkav hals. **Tykkelse:** 4 mm **Overflatebehandling:** glattet **Magring:** bergart.

Osteologiske analyser: Kraftig brente bein. Ifølge Holck (1986:317) er det hovedsakelig dyrebein, muligens finnes det også bein av menneske. Ny artsbestemmelse foretatt av Anne Karin Hufthammer i 2001 slår fast at store deler av beinmaterialet trolig er fra menneske (Hufthammer i Wangen 2009:170).

Grunnlag for datering: 14C datering av trekull fra konteksten: (Wangen 2009:170) 2520+-105 BP, T-11407 DF-2558. Kalibrert datering: 798-521 BC (1 sigma), 887-397 BC (2 sigma).

Litteratur: UOT 1973-1976, Holck 1986, Lindahl 1991, Wangen 2009, Skogstrand 2014.

Figur 5: S formet skål og s-formet hankeskål fra grav 7 Gunnarstorp. (Wangen 2009:77, Tegnet av Tone Strenger)

Grav 8. Gunnarstorp, (gnr.15, bnr.1) Sarpsborg. Museumsnr: C33890

Kontekst: Kremasjon. Brannrop

Assosierte funn: Brente bein og kull

Datering: YBA VI-FR.JA

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravning av «Grav 51», Gunnarstorp i 1959 av Margaretha Linderöth. Rund steinlegging ca. 1,8-2 m i diameter. Kantkjede med jevnstore stein. Nord for anleggets midtpunkt var

en grop med mørk, fet jord som inneholdt spredte brente bein og leirkarskår. I de opprinnelige notatene ble graven tolket som en urnegrav, men har blitt re-klassifisert av Wangen til å være en grop med kull ettersom mengden leirkarskår er for knapp for å representere en urne (Wangen 2009:175).

Beskrivelse av keramikken: 50 fragmenterte leirkarskår som trolig stammer fra ett kar. To av randskårene viser jevnt avrundet munning og rett hals. **Tykkelse:** 6 mm. **Overflatebehandling:** glattet **Magring:** bergart.

Typebestemmelse/karform: ukjent

Osteologiske analyser: Moderat til kraftig brente menneskebein – muligens fra et barn (Holck 1986:320).

Grunnlag for datering: 14C datering av trekull fra konteksten (Wangen 2009:175) ga 2460+-85 BP, Tua-963, DF-2558. Kalibrert datering: 755-433 BC (1 sigma), 787-404 BC (2 sigma).

Litteratur: UOT 1973-1976, Holck 1986, Wangen 2009, Skogstrand 2014.

Grav 9. Gunnarstorp, (gnr.15, bnr.1) Sarpsborg. Museumsnr: C33958 a

Kontekst: Kremasjon. Brannflak under steinlegging

Assosierte funn: Brente bein, kullbiter, et stykke slag (?)

Datering: YBA VI-FR.JA

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravning av «Grav 60», Gunnarstorp i 1959 av Bia Linderoth-Wallace. Rund steinlegging ca. 3-3,4 meter. Sentrum av anlegget var markert med et avlangt åpent felt. Her ble det gjort funn av brente bein, leirkarskår, noen kullbiter og et mulig slagstykke. (Wangen 2009:177)

Beskrivelse av keramikken: 961 fragmenter og avspaltinger, trolig fra ett kar. Enkelte randskår som viser svakt fortykket munning og bunnskår som viser plan bunn og rett utskrånende bukvegg. **Tykkelse:** 8 mm **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart.

Typebestemmelse/karform: ukjent

Osteologiske analyser: Moderat/kraftig brente ben av et voksent (eldre?), trolig kvinnelig individ (Holck 1986:319)

Grunnlag for datering: 14C datering av trekull fra konteksten (Wangen 2009:177) ga dateringen 2460 +-55 BP, T-11410 DF-2558. Kalibrert datering: 753-487 BC (1 sigma), 766-412 BC (2 sigma).

Litteratur: UOT 1973-1976, Holck 1986, Wangen 2009, Skogstrand 2014

Grav 10. Gunnarstorp, (gnr.15, bnr.1) Sarpsborg. Museumsnr: C38958 b-d

Kontekst: Kremasjon/Urnegrav. Steinlegging.

Assosierte funn: Halsring av bronse i fire deler, brente bein, trekull

Datering: YBA VI-FR.JA

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravning av «Grav 124», Gunnarstorp i 1960 av Patricia Hilton og Fredrik L'Orange Sørensen. Rund steinlegging ca. 5-5,6 m diameter med ujevnt avgrenset ytterkant. Tre bautasteiner var plassert inntil anleggets ytterkant i SV, SSØ og ØNØ. Nær anleggets sentrum, oppå en flat

stein, var det nedsatt et leirkar med brente bein. Karet knuste under utgravningen. Halsringen ble funnet i anleggets fylljord (Wangen 2009:194).

Merknad: I dette tilfellet er all keramikken registrert under ett, siden mesteparten hører til selve urnen fra graven. Noen fragmenter stammer fra andre kar, men har også en annen kontekstuell tilhørighet. Det er imidlertid små forskjeller, og ingen av fragmentene gir grunnlag for rekonstruksjon.

Beskrivelse av keramikken: Bortimot 1000 fragmenter, mesteparten fra et kar med plan bunn, rett utskrånende karvegg og rett hals. Dette er funnet i selve graven. Fragmentene er i det store og det hele svært små og avspaltede. **Tykkelse:** 11 mm. **Overflatebehandling:** glattet/slemmet. **Magring:** bergart.

Typebestemmelse/karform: ukjent

Osteologiske analyser: Bestemt av Per Holck som svakt-moderat brente bein av et eldre individ, trolig en mann rundt 50-60 år (Holck i Wangen 2009:194).

Grunnlag for datering: Forutsetningen for dateringsanslaget er at halsringen ble deponert som del av gravleggingen, noe som virker å være uavklart. Halsringen er av trådformet type, som i likhet med den trådformede armringen fra grav 16 kan plasseres i YBA VI-E.FRJA (Wangen 2009:194).

Litteratur: UOT 1973-1976, Johansen 1981, Wangen 2009, Skogstrand 2014.

Grav 11. Gunnarstorp, (gnr.15, bnr.1) Sarpsborg. Museumsnr: C33866 a

Kontekst: Kremasjon. Brannflak under steinlegging

Assosierte funn: Brente bein, kullbiter.

Datering: YBA V-VI

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravning av «Grav 126» (I) i 1959 av Gerd Stamsø Munch. Tilnærmet rund steinlegging ca. 3-3,4 meter i diameter med ytterkant ujevnt markert med steiner. I sentrum av denne var en halvsirkel av større stein, og området innenfor var åpent med en diameter på ca. 80 cm. Innenfor halvsirkelen lå rensede brente bein, leirkarskår og noen kullbiter. I anlegget var også en annen grav (uten keramik), Grav 126 (II), som blant annet hadde funn av et bronsefragment (Wangen 2009:195)

Beskrivelse av keramikken: En større samling ubestemmelige skår og fragmenter på 565 g, samtlige med avskallet overflate. Karet har matskorpe. **Tykkelse:** uvisst pga. avskalling. **Overflatebehandling:** uvisst pga. avskalling. **Magring:** bergart.

Typebestemmelse/karform: ukjent

Osteologiske analyser: Moderat brente bein i store biter. Aldersgruppe adultus 18-44 år, trolig en kvinne (Holck 1986:319).

Grunnlag for datering: Matskorpedatering fra skår i grav I, korrigert for 13C innhold (Wangen 2009:195) ga 2575±70 BP, Tua-960, DF-2558. Kalibrert datering: 814-551 BC (1 sigma), 895-434 BC (2 sigma).

Litteratur: UOT 1973-1976, Holck 1986, Wangen 2009, Skogstrand 2014

Grav 12. Opstad, Nordre, (gnr.72, bnr.3) Sarpsborg. Museumsnr: C50030b

Kontekst: Kremasjon/Urnegrav i grop med dekkhelle

Assosierte funn: Brente bein

Datering: EBA II

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravning av «grav 3» under ledelse av Trond Løken i forbindelse med undersøkelsene av Opstadfeltet i 1974-76. Under haug 38, som inneholdt en begravelse fra romertid, ble det gjort funn av seks graver hvorav fem stykker var utformet som groper gravd ned i undergrunnen. Leirkaret b) inneholdt brente bein og kull og var dekket av en helle (Løken 1978:153).

Beskrivelse av keramikken: Et nesten fullstendig kar med konisk form. Keramikken er nokså typisk for EBA, den er grovt magret, løs i godset, ujevn i formen og svakt brent. Karet er påført en nokså fet slemming som har skallet av langs bunnen. Karet er rekonstruert med en grovkornet lim/masse som har gjort overflaten klumpete. Randpartiet mangler helt. **Størrelse:** Rand-ukjent, max. vidde -21 cm, bunn-11,5-12,5 cm, Bunn: 11,5-12,5 cm. **Tykkelse:** 8-18 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** Bergart, store biter kvarts.

Typebestemmelse/karform: Konisk

Grunnlag for datering: Datering gjort på trekull fra flatmarksgraven. Kullet er tatt mellom brente bein i toppen av leirkaret, så kullet stammer trolig fra likbålet (Løken 1978:153). Prøven ga dateringsresultatet 3270+-100 BP, T-2039 DF-753. Kalibrert datering: 1660-1437 BC (1 sigma), 1871-1300 BC (2 sigma).

Litteratur: Løken 1978, UOT 1996, Melheim 2006.

Figur 6: Karet fra grav 12, Opstad. Foto:Henriette Hop Wendelbo

Grav 13. Opstad, Nordre (gnr.72, bnr.3) Museumsnr: C50031

Kontekst: Kremasjon/Urnegrav i grop med helle

Assosierte funn: Brente bein

Datering: YBA

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravning av «Grav 10» under haug 79, under ledelse av Trond Løken i forbindelse med undersøkelsene av Opstadfeltet i 1974-76. Leirkaret ble funnet i en grunn grop dekket av en 6-7 cm tykk helle anlagt under en gravhaug (haug 79). Karet var fylt med brente bein og kull, men gropen var ellers tom (Løken 1978:150-151).

Beskrivelse av keramikken: Et nesten fullstendig kar med hank. Ettersom steinhellen var plassert direkte oppå leirkaret er karet noe sammentrykt, men ellers godt bevart. Graven er ikke 14C datert, men typologisk kan karet plasseres i YBA. Overflaten virker å være glittet, men er noe preget av forvitring. **Størrelse:** Rand-12,5 cm, max. vidde-12 cm, bunn-6,8 cm, høyde-7-8 cm **Tykkelse:** 7-10 mm. **Overflatebehandling:** polert (delvis forvitret) på utsiden. Innsiden er delvis glittet. **Magring:** bergart. **Modellering:** båndformet hank.

Typebestemmelse/karform: s-formet skål med hank.

Grunnlag for datering: Løken heller mot en førromersk datering med referanse til danske funn og på grunnlag av hankens angivelige førromerske trekk (Løken 1978:151). Overvekten av de 14C daterte gravene på Opstadfeltet kan ellers knyttes til YBA (Løken 1978:152). Formen på dette karet gir ikke noen entydige kronologiske holdepunkter, men gods og utførelse peker klart mot en generell datering til YBA.

Litteratur: UOT 1996, Løken 1978, 1998b, 1998c.

Figur 7: Karet fra grav 10, Opstad. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Merknad om grav 14 og 15, Opstad

Keramikken fra grav 14 og 15 på Opstad er foreløpig ukatalogisert og derfor kunne ikke det gjennomføres en detaljert materialanalyse på disse funnene. Dokumentasjonen forteller imidlertid at keramikken er svært fragmentert – trolig med lite eller ingen diagnostisk informasjon. Kontekstene er 14C datert, og har betydning for forståelsen av ulike deponeringspraksiser for keramikk på Østlandet og på Opstadfeltet og branngravskikken på Østlandet generelt.

Grav 14. Opstad Nordre (gnr.72, bnr.3) «grav 7», Sarpsborg. Museumsnr: Ukatalogisert

Kontekst: Kremasjon/urnegrav

Assosierte funn: Brente bein og kull

Datering: BA III-IV

Funnhistorikk og opplysninger: Halvkuleformet grop med keramikkskår og brente bein «grav 7», anlagt under haug 80 (Løken 1978:149).

Beskrivelse av keramikken: skår av uornert keramikk.

Typebestemmelse/karform: ukjent

Grunnlag for datering: Datering på kull fra konteksten ga 2930 +/-100 BP, DF 753, T-2032 (Løken 1978:153). Kalibrert datering: 1274-999 BC (1 sigma), 1408-902 BC (2 sigma).

Litteratur: Løken 1978, Melheim 2006

Grav 15. Opstad Nordre (gnr.72, bnr.3) Sarpsborg. Museumsnr: Ukatalogisert

Kontekst: Kremasjon. Trolig urnegrav, flatmark under steinpakning. Graven lå tett inntil en bautastein.

Assosierte funn: brente bein

Datering: BA III-IV

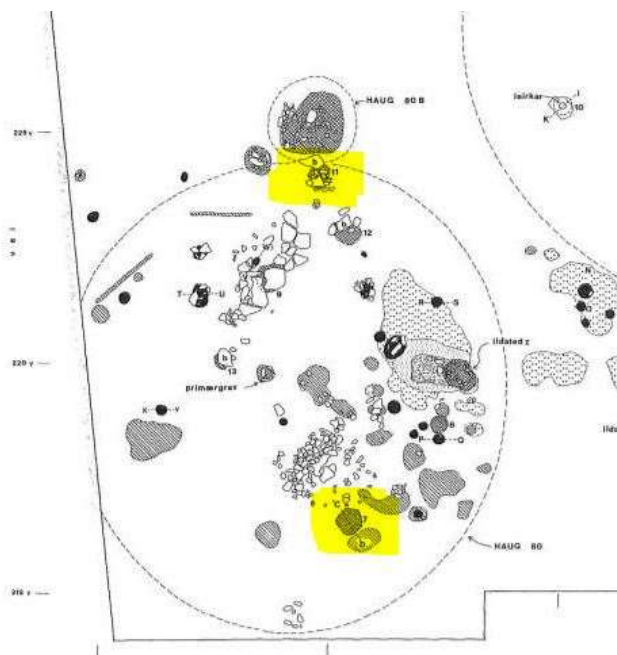
Funnhistorikk og opplysninger: Utgravd i forbindelse med undersøkelsene av gravfeltet på Opstad Nordre under ledelse av Trond Løken i perioden 1974-1976. Grop med keramikkskår og brente bein «grav 11», dekket av en liten helle og en småsteinspakning (Løken 1978:149).

Beskrivelse av keramikken: skår av uornert keramikk.

Typebestemmelse/karform: ukjent

Grunnlag for datering: Datering på kull fra konteksten ga 2950+-90 BP, T-2034 DF 753 (Løken 1978:153). Kalibrert datering: 1276-1021 BC (1 sigma), 1404-930 BC (2 sigma).

Litteratur: Løken 1978, Melheim 2006

Figur 8: Plantegning av haug 80. Både grav 14 (7) og 15 (11) (markert på tegningen), som har tilnærmet samtidige dateringer, var anlagt under denne haugen (Løken 1978:155).

Grav 16. Grålum, Tune, (gnr.65, bnr.2), Sarpsborg. Museumsnr: C32757 rr

Kontekst: Kremasjon, Urnegrav. Flatmarksgrav under haug.

Assosierte funn: Brente bein, flintstykke

Datering: YBA V/VI

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravd under ledelse av Danckert Monrad Krohn i 1970. Uforstyrret rundoval branngrøp (grav VII), dekket av en haug (haug 3). Graven skal ha inneholdt 1950 g brennte bein og 1070 g leirkarskår (Monrad Krohn 1970).

Beskrivelse av keramikken: Ca. 4 stykker leirklining og 167 skår av et kraftig sintret leirkar, trolig med situlaform. **Størrelse:** rand- ca.11 cm, bunn- ca. 9 cm. St. vidde – ca. 21-23 cm. Høyde- ca.18 cm.. Deler av karet er svært deformert pga. sekundær varmpåvirkning, noe som gjør rekonstruksjon vanskelig. **Tykkelse:** 5-7 cm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart.

Typebestemmelse/karform: s-form situla

Osteologiske analyser: Nesten komplett skjelett av en kraftig bygget eldre mann (Holck 1986:310).

Grunnlag for datering: Datering på kull fra konteksten ga 2580 +45 BP, T-19626 (Skogstrand 2014, appendix 5). Kalibrert datering: 812-593 BC (1 sigma), 831-544 BC (2 sigma).

Litteratur: UOT 1970-71, Monrad Krohn 1970, Holck 1986, Skogstrand 2014.

Figur 9: Skår fra grav 16 Grålum. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 17. Øberg (gnr.165/1), Halden. Museumsnr: C60848/1

Kontekst: Kremasjon/urnegrav, flatmark.

Assosierte funn: Brente bein

Datering: YBA VI-FRJA

Funnhistorisk og opplysninger: På 1990-tallet kartfestet Erling Johansen flere antatte flatmarksgraver i området, og i 2012 ble det foretatt en arkeologisk registrering ved Jan Berge og Anne Drageset på vegne av Fylkeskonservatoren i Østfold fylkeskommune etter søknad om nydyrking. Graven fremkom under flatmark hvor urnen var satt ned mellom to eller flere hodestore steiner, med en helle lagt direkte over urnen. Graven ble ikke totalgravd (Drageset 2012, Berge og Drageset 2013).

Beskrivelse av keramikken: ca. 70 skår og fragmenter av et situlaformet eller rundbuket leirkar. Karets høyde er ukjent, men rekonstruert etter lignende samtidige kar med samme randmål og overflatebehandling (som f.eks. S12500). **Størrelse:** Rand-ca.20 cm, Høyde: ca.20 cm. Max. vidde-ca. Bunn-ca.15 cm-
Tykkelse: 6-8 cm. **Overflatebehandling:** Glattet rand, ruslemmet buk. **Magring:** bergart.

Typebestemmelse/karform: Stort S-formet kar med ruslemming (type B)

Grunnlag for datering: Datering på brennte bein ga resultatet 2420+-30 BP, Beta-324742 (Berge & Drageset 2013, Drageset 2012). Kalibrert datering: 748-402 BC (1 sigma), 748-402 BC (2 sigma).

Litteratur: Drageset 2012, Berge og Drageset 2013

Ref. Litteratur: Björhem & Säfvestad 1993.

Figur 10: Skårene fra grav 17 Øberg med ruslemmet buk og glattet randparti. Foto: Vivian Wangen © Kulturhistorisk Museum, UiO.

Vestfold (grav 18)

Grav 18. Roberg Østre (gnr.102, bnr.5), Tønsberg. Museumsnr: C25165a

Kontekst: Kremasjon/trolig en urnegrav. Gravrøys.

Assosierte funn: Brente bein, pakket inn i et «filtlignende» stoff.

Datering: YBA IV

Funnhistorikk og opplysninger: ifølge gjenstandsbasen ble funnet gjort i 1932, men finners/utgravers navn er ikke nevnt. Det foreligger få opplysninger i arkivet, men i tilveksten står det følgende: «Funnet er gjort i ur ved en bergknaus hvor man holdt på å ta vekk sten. Det kan vel tenkes å ha vært en forstyrret gravrøis. Lerkarret var istykkersprengt da det fantes».

Beskrivelse av keramikken: 51 skår som utgjør litt over halvparten av et s-formet kar med hank og ett bunnskår fra et annet kar.

- I) a. Delvis ruslemmet hankekar med to horisontale streker i overgangen mellom glattet rand/halsparti og ruslemmet buk. Den ruslemmede overflaten har en tynn og skarp diagonal linjedekor. Et noe høyere og slankere kar, men med ganske lik dekor, finnes fra Hallunda (Jaanusson 1981:72, fig.72, nr.3). **Størrelse:** Rand-15 cm, max. vidde-16 cm, bunn-8 cm, høyde-9-10 cm. **Tykkelse:** 6 cm. **Overflatebehandling:** polert randparti (inn- og utside). Utsiden av buken er ruslemmet og innsiden er glattet. **Magring:** bergart. **Dekor:** Dobbelte omløpende linjebånd i overgangen til ruslemming, tynne horisontale streker på ruslemmet buk.

Typebestemmelse/karform: S-formet skål med hank og ruslemming (type B)

- II) b. Et enkelt skår (overgang buk/bunn) fra et annet kar. **Tykkelse:** 8-9 mm. **Overflatebehandling:** glattet.
Typebestemmelse/karform: ukjent

Osteologiske analyser: Moderat brente bein av et «spinkelt kvinnelig individ», aldersgruppe Juvenis (Holck 1986:282)

Grunnlag for datering: Datering på de brente beina ga resultatet 2790+/-35 BP, Tua-8055 (Skogstrand 2014 appendix 5). Kalibrert datering: 996-903 BC (1 sigma), 1018-839 BC (2 sigma).

Litteratur: UOÅ 1931-1932, Holck 1986, Skogstrand 2014

Ref. litteratur: Jaanusson 1981, Björhem & Säfvestad 1993

*Figur 11: Skålen fra grav 18. Ruslemming med strekdekor og kar med spor av sekundær varmepåvirkning.
 Foto: Henriette Hop Wendelbo*

Buskerud (grav 19)

Grav 19. Gran Nordre, Sandsvær, (gnr. 87, bnr.1), Kongsberg. Museumsnr: C32677

Kontekst: Kremasjon. Fra steinlag i gravhaug

Assosierte funn: Brente bein, 7 fragmenter av 5 bladformede pilspisser i flint.

Datering: YBA V-VI

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet fremkom ved utgravning av en gravhaug som var sterkt ødelagt av ploying. Utgravd av Fredrik Gaustad i 1963. Midt i haugen var en samling større og mindre stein. Mesteparten av de brennte beina, leirkarskårene og flintpilene ble funnet spredt i dette steinlaget.

Osteologiske analyser: Sannsynligvis et kvinnelig individ i aldersgruppen adultus (Holck 1986)

Beskrivelse av keramikken: Ca. 100 uornerte skår av om lag 6 leirkar av ukjent form og type.

- I) 2 bunnskår, 1 randskår muligens av et stort kar med glattet innside, ru utside, utbrettet, fortykket munningsrand, svakt buet buk, høye skuldre.
 - II) 4 skår av slemmet, grovt gods, brungult, sotplettet. Et randskår viser svakt utbuet munningsrand, kort rett hals, høye skuldre. **Tykkelse:** ca. 0,7 cm.
 - III) 6 delvis sammenlimte skår av slemmet, grovt gods tilhørende et tynnvegget kar, et randskår viser en nesten rett, lett fortykket munningsrand, bukskår viser en profil med høye skuldre og lett buet buk. **Tykkelse:** 0,5-0,6 cm.
 - IV) 6 skår: 2 bunnskår, 1 randskår, 3 bukskår, av grovt gods med rødbrun overflate, gråsort i bruddet. Bukskårene og bunnskårene viser et større kar med nesten rett, svakt utbuet korpus. Randskåret har svakt utbrettet rand med nokså
 - V) 3 skår av grovt gods magret med grove kvartskorn, av et kar med tykke vegger. **Tykkelse:** 12-10 mm.
 - VI) Hankeskår (sammenlimt med skår av munningsrand) med vulster. Hanken synes å ha utgått fra munningsranden, muligens tilhørende kar II ovenfor. **Tykkelse:** 0,8 cm.
- Div.) En rekke spaltede, små skår.

Grunnlag for datering: Datering av trekull ga resultatet 2505 +/-55 BP, T-20141(Skogstrand 2014, appendix 5). Kalibrert datering: 781-543 BC (1 sigma), 796-431 BC (2 sigma). Dateringen stemmer godt overens med Axel Mjærums (2012) typologi over flateretusjerte pilspisser. Spissene er definert som type E og dateres til YBA V-VI (Mjærums 2012:124).

Litteratur: UOÅ 1969, Gaustad 1963, Skogstrand 2014

Ref. litteratur: Mjærums 2012

Figur 12: Eksempler på keramikk fra grav 19 Gran. Øverst: skår fra kar II. Nederst: Hank med vulster (VI) som trolig har utgått fra randen på kar II. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Aust-Agder (grav 20-21)

Grav 20. Viksmoen, (gnr. 24), Grimstad. Museumsnr: C8233a

Kontekst: Kremasjon/urnegrav. Primærgrav (?) i haug

Assosierte funn: Brente bein

Datering: YBA V

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet i 1877 av Nicolaysen i forbindelse med undersøkelse av en gravhaug (Haug 13) på gravfeltet «Kjempestøkket». Haugen var ca.15 m diameter og 2 m høy. Funnet bestod av saker fra både bronsealder og eldre jernalder, og funnomstendighetene beskrives slik: «4 fod i vsv. Paa bunden brænte ben og stykker (C8233) af sannsynligvis mindst 2 lerurner, en stor og en mindre, begge grove og uden forsiringer; paa to stykker, der synes at høre til hver sin urne, er der spor af gjennemgaaende huller oppe ved karrets rand». Det har blitt bemerket at Nicolaysens observasjon om at det skulle være to ansiktsurner ikke kan være riktig ettersom funnet er limt sammen av flere brudd (Johansen1986:84).

Merknad: mappen som omhandler denne gården skal være tapt fra KHM topografiske arkiv.

Beskrivelse av keramikken:

- I) b) Øvre del av en dobbeltkonisk ansiktsurne, bestående av to større sammenhørende deler og en samling løse skår som det ikke har lyktes å sette sammen (totalt 56 skår). Urnen har to perforeringer «øyne». **Størrelse:** Rand-10 cm, max. vidde-17-18 cm, bunn-ukjent, total høyde ukjent. Høyde fra rand til bukknekk-12 cm. **Tykkelse:** 6-10 mm. **Overflatebehandling:** glattet/slemmet. Den opprinnelige overflaten er noe ødelagt av lim og gips, men den fremstår som slemmet. Ettersom leiren er nokså hardt magret virker overflaten grov. **Magring:** bergart. **Dekor:** «Øyne». Perforeringene har en diameter på ca. 2 cm og er plassert med ca. 1 cm mellomrom 1,8 cm nedenfor randen.
Typebestemmelse/karform: Dobbeltkonisk ansiktsurne (ukjent høyde).
- II) a) 7 skår fra en lav beholder med form som en konkav skål med avsatt fot. Det kan tenkes at a (I) har fungert som dekke/lokk for ansiktsurnen (b). **Størrelse:** rand-12 cm, bunn- 12 cm, høyde-3 cm. **Tykkelse:** 4-6 mm. **Overflatebehandling:** røft glattet/slemmet **Magring:** bergart.
Typebestemmelse/karform: kappelokk.
- III) a) 8 Skår av et forholdsvis lite kar med konveks-konkav profil og markert knekk. **Størrelse:** Høyde-trolig rundt 5-6 cm., rand: ca.6,5 cm, Bunn: ca.4 cm, st. vidde: ca.8 cm. **Tykkelse:** 5-7 mm. **Overflatebehandling:** røft glattet/slemmet. **Magring:** bergart. Typebestemmelse/karform: S-formet krukke
- IV) a) består av et par randskår med kort hals og konkav-konveks profil. Ser ikke ut til at dette hører til a (II), men stammer trolig fra et mindre kar med lignende form. **Størrelse:** usikker. Høyde-trolig rundt 4 cm, rand-ca.4 cm. **Tykkelse:** 6-7 cm. **Overflatebehandling:** røft glattet/slemmet. **Magring:** bergart.
Typebestemmelse/karform: S-formet krukke

Grunnlag for datering: Keramikkens gods og form peker mot YBA periode IV/V (Baudou 1960:98). Skal man trekke paralleller til grav 21 Bringsværmoen, kan funnet plasseres i periode V.

Litteratur: Ab.1877, Johansen 1986, Aasbø 2006, 2008, Melheim 2006, Kneisel 2012.

Ref. litteratur: Baudou 1960

Figur 13: Grav 20 Viksmoen. Øverst: dobbeltkonisk ansiktsturne (I). Midten: lav beholder med avsatt fot (II), mulig lokk til ansiktsturnen (I). Nederst: lite kar med S-formet profil (III). Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 21. Bringsværmoen (gnr.40), Grimstad. Museumsnr.: C7847 og C7848

Kontekst: Kremasjon/Urnegrav. Sekundærgrav i haug.

Assosierte funn: Bronsekniv, brente bein lå oppi urnen I (C7847), i urne II var det brente bein. En bronsekniv (C7850) av lignende type som den som lå oppi C7847 ble funnet i tilknytning til gravrommet, stukket inn mellom to steiner. Det ble ellers funnet et stykke ildflint i kammeret.

Datering: YBA V

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet i 1876 av Nicolaysen i forbindelse med undersøkelse av en gravhaug på ca. 2 m i høyde og 13 m i diameter. I nordsiden av haugens kjernerøys var det bygget opp to kister hvor den ene inneholdt brente bein og den andre inneholdt de to urnene.

Beskrivelse av keramikken:

- I) (C7847) Dobbeltkonisk ansiktsurne med lav underdel/høy og bred overdel og rett rand med antydning til leppe. **Størrelse:** Rand-15,5 cm, max. vidde-25-26 cm, bunn-17,5 cm, høyde-21,5-23 cm. **Tykkelse:** 9-10 cm. **Overflatebehandling:** store deler er dekket med restaureringsmasse, men overflaten fremstår som glattet/delvis glittet. Noen steder er det streker i overflaten. **Magring:** bergart. **Dekor:** *Ansiktet* er i form av to gjennomperforerte streker og en liten modellert «nese» (ca. 2,1 mm lang og 16 mm bred). Nesen har et avlangt diagonalt hull helt nederst, som trolig skal forestille nesebor.
Typebestemmelse/karform: Høy og bred dobbeltkonisk ansiktsurne.
- II) (C7848): Dobbeltkonisk ansiktsurne med lav underdel/høy overdel og noe konkav åpning. **Størrelse:** Rand-8-9 cm, max. vidde- 26 cm, bunn-18-19 cm, høyde-26 cm (med lokk ca.29 cm). **Tykkelse:** 7-8 cm. **Overflatebehandling:** glattet/delvis glittet. **Magring:** bergart. **Dekor:** *Ansiktet* er i form av to perforeringer på 18x19 og 19x20 mm med ca. 25 mm avstand, plassert 22 mm nedenfor randen.
Typebestemmelse/karform: Høy og bred dobbeltkonisk ansiktsurne.
- III) (C7848 I): 7 skår av et lokk med svakt hvelvet topp og svakt skrånede kanter. **Mål:** Lokket har omløpende fals som er ca. 1,2 cm høy målt fra kanten. Fra bunnen måler falsen ca. 2,8 cm i høyde. Lokkets ytre diameterer ca. 11 cm og indre diameter (fra falsen) er ca. 6,2 cm. Som *Falzendeckel* (Baudou 1960:108).
Typebestemmelse/karform: Falselokk.

Osteologiske analyser: I): Moderat brente bein som synes å stamme fra et kvinnelig individ i aldersgruppen adultus II): Moderat brente bein. Dette er en mulig dobbeltgrav ettersom én del hører til aldersgruppen juvenis i tillegg til et kvinnelig individ i aldersgruppen adultus (Holck 1986:250).

Grunnlag for datering: Hoved-dateringsgrunnlaget for denne konteksten er bronsekniven, som kan plasseres i periode V. Urnenes form tenderer mer mot periode V og tidligere enn periode VI – en datering som har blitt foreslått tidligere. Lokket gir ikke et mer presist anslag enn periode IV-VI (Baudou 1960:107), men urnens form er vanligst i Norden i periode IV og V (Baudou 1960:98). Funnet plasseres i periode V

Litteratur: Ab.1876, Nicolaysen 1877, Rygh 1885, Gustafson 1906, Gjessing 1923, Bjørn 1926, Brøgger 1927, Broholm 1949, Hagen 1967, Magnus and Myhre 1976, Marstrander 1979, Haavaldsen 1985, Holck 1986, Johansen 1986, Aasbøe 2006, Aasbøe 2008, Kneisel 2012.

Ref. litteratur: Baudou 1960

Figur 14: Grav 21 Bringsvær Øverst: I (C7847) og II (C7848). Nederst: Falselukk (III) tilhørende II (C7848), detalj av kremerte bein i I (C7847). Foto: Henriette Hop Wendelbo

Vest-Agder (grav 22-27)

Grav 22. Vest-Hassel, (gnr.28) «Litledøset», Farsund. Museumsnr: B3875 a, b.

Kontekst: Kremasjon/urnegrav. Sekundærgrav i haug

Assosierte funn: Dobbeltknapp, lansett av bronse, firesidig bronsestift, brente bein.

Datering: YBA IV

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravning i 1881 av en avlang haug som går under navnet «Litledøset» Gjenstandene ble funnet i et lite hellesatt kammer som trolig har vært en sekundærgrav, men det finnes ikke opplysninger om kammerets plassering i haugen. Året før ble det påvist et stort tomt gravkammersom trolig var haugens primærgrav (Stylegar 2005).

Beskrivelse av keramikken:

- I) a) Dobbeltkonisk urne som er godt over halvfull med med store fragmenter av brente bein. **Størrelse:** Rand-12 cm, max. vidde-19 cm, bunn-9,5 cm, høyde-23,5 cm. **Tykkelse:** 6-7 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. **Dekor:** Rett nedenfor bukknekkene er det en horisontal rekke av 15 små perforeringer med om lag 3 cm avstand. Lignende dekor er kjent fra dansk yngre boplasskeramikk (Nielsen 1996:62, fig. 3). Typebestemmelse/karform: Høyt og smalt dobbeltkonisk kar
- II) b) 18 skår av et eggformet kar med svak antydning til avsatt fot. Det foreligger fragmenter fra ca. halve karet, og det kan ha hatt funksjon som dekke for urnen (a), slik det er foreslått i tilveksten. **Størrelse:** rand: ca. 16 cm, **max-vidde:** ca. 18 cm, **bunn:** 12-13 cm, **høyde:** ca. 20 cm. **Tykkelse:** 8-11 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. Typebestemmelse/karform: Eggform

Grunnlag for datering: Bronsegjenstandene tidfester graven til YBA periode IV (Engedal 2010:49, 66, 80, Johansen 1986:50). Keramikken støtter denne dateringen.

Litteratur: Ab 1881, Johansen 1986, Stylegar 2005, Melheim 2006, Engedal 2010

Ref. litteratur: Nielsen 1996:61, Draiby 1984 fig. 32 og 34.

Figur 15: Grav 22 I dobbeltkonisk kar og Grav II skår av eggformet kar med avsatt fot. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 23. Meberg Øvre, Farsund (gnr.88, bnr.2) Museumsnr.: C27790 b.

Kontekst: Inhumasjon. Primærgrav i haug

Assosierte funn: Fullgrepssverd i bronse, trekull

Datering: EBA III

Funnhistorikk og opplysninger: Sverdet ble funnet i februar 1948 av gårdseieren da han skulle hente ut stein fra en røys på gården. Funnet ble meldt til museet og konservator Marstrander ble sendt ut for å foreta undersøkelser. Funnet er godt dokumentert og funnforholdene beskrives detaljert i innberetningen: «Sverdet lå i et kammer murt opp av grove steinheller, vel 2 m langt og fra 20-40 cm bredt. Hele bunnen av kisten var dekket av et lag med muldjord, 4-5 cm tykt. Sverdet lå i søndre del av kisten parallelt med vestre langvegg slik at grepet lå i syd og med klingens vertikalt nede i muldjordlaget slik at eggen så vidt var synlig. Under muldjordlaget som sverdet lå i fantes et lag til dels ildskjørrnet stein av pukksteinstørrelse. Dette lag var gjennomgående ca. 25 cm tjukt. I overflaten lå pukksteinen tett som i en brulegning, men djupere ned ble det mer jord som ved bunnen var sterkt askeblandet. I dette laget ble det ved Marstrandens undersøkelse funnet de ting som er nevnt under b) og c) (trekull). Kisten lå ca. 3 m sør for sentrum av gravrøysa som nå bare er en 15 m i tverrmål, men som opprinnelig må ha vært minst 25 m i diameter». I Innberetningen kommer det frem at det største skåret (randskåret med sterkt innsvinget hals) lå utenfor selve kisten, mens de øvrige lå i selve kullaget (Marstrander 1950).

Beskrivelse av keramikken: Fire små skår fra ulike kar. Det ene randskåret er avrundet, teglrødt i overflaten og sort i bruddet. Det andre randskåret er over 10 cm tykt med sterkt innsvinget hals, lys brunt i overflaten. Ellers er det to bukskår med forvitret overflate.

Typebestemmelse/karform: ukjent

Grunnlag for datering: Fullgrepssverdet daterer graven typologisk til EBA periode III. Keramikken er for fragmentarisk til å gi noen videre informasjon, men ut fra skårenes plassering i kistens jordlag knyttes de til selve gravleggingen og har trolig vært nedlagt sammen med sverdet.

Litteratur: UOÅ 1945-48, Marstrander 1950, Johansen 1986, Melheim 2006

Figur 16: De fire skårene fra grav 23 Meberg. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 24. Hananger (gnr.16) «Ringhaug», Farsund. Museumsnr.: C22156 a, b.

Kontekst: Kremasjon/urnegrav. Sekundærgrav i haug

Assosierte funn: Bronseblikk med hull i midten. Brente bein.

Datering: YBA VI-V

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravd i 1917 av Helge Gjessing. Navnet «Ringhaug» kommer av de store steinene som markerer haugens fotkjede. Gjessing estimerte haugen til å være rundt 1 meter høy og 14 meter bred, men den hadde også tydelige spor etter tidligere graving – særlig dens midtre del. Grunneieren Christian Ringhaug berettet at han selv hadde funnet «krukker» i haugen et par år forut for Gjessings undersøkelser. Det ble funnet brente bein, keramikkskår, flintbiter og kull rundt i haugfyllen, men ca. 2,5 m nord for midten fremkom restene av det som trolig må tolkes som en sekundærgrav med urne: Relativt store rester av et leirkar med lokk, brente bein og et flatt stykke bronse med hull i midten.

Beskrivelse av keramikken:

- I) a) En tilnærmet halv dobbeltkonisk urne (med enkelte rekonstruerte gipsdeler) og ca. 87 løse skår (mesteparten fra karet, men noen kan stamme fra lokket). **Størrelse:** Rand-usikker, 12 cm (?), max. vidde -17-18 cm, bunn-12 cm, høyde - mellom 21 og 23 cm. **Tykkelse:** 4-7 cm. **Overflatebehandling:** glattet, muligens slemmet. **Magring:** bergart. Typebestemmelse/karform: Høyt og bredt dobbeltkonisk kar.

- II) b) Omlag 13 skår av et lokk med fals, som *støpseldeckel* (Baudou 1960:108). **Mål:** Falsen er 2,7 cm høy fra lokkets plan og går skrått innover. Indre diameter 9-10 cm, ytre er ca. 12 opp mot 16 cm. Bruddkantene er slitte/glattet over med gips så det er vanskelig å rekonstruere omkretsen.

Typebestemmelse/karform: Støpsellokk.

Grunnlag for datering: Støpsellokk, i likhet med dobbeltkonisk kar gir en datering til YBA IV/V (Baudou 1960:108). Engedal daterer også funnet til periode IV/V på grunnlag av keramikken (Engedal 2010:79)

Litteratur: Gjessing 1917, Oldt. VIII 1919, Johansen 1986, Melheim 2006, Hauge 2007, Engedal 2010

Ref. litteratur: Montelius 1917, Baudou 1960.

Figur 17: Dobbeltkonisk kar og tilhørende støpsellokk fra grav 24 Hananger «Ringhaug». Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 25. Hananger (gnr. 16) «Karlshaug», Farsund. Museumsnr.: C22158 Ib

Kontekst: Kremasjon. Primærgrav(?) i haug

Assosierte funn: Bronsefragmenter (trolig rester av en dobbeltknapp)

Datering: YBA IV?

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravd i forbindelse med Helge Gjessings undersøkelser på Hananger, hvor også Ringhaug ble undersøkt. Karlshaug var ca. 2,6 meter høy og 21 meter bred jordblandet røys, og lå dominerende til på en høyde med utsikt over havet. Mot midten av haugen ble det påtruffet en stor helle som lå skrått ned mot bunnen. Under hellen lå det som kan tolkes som et steinsatt kammer: «Dens tversnit er ca. 21 m, høiden 2,6 m. Den var bygget som en jordblandet røis med et tyndt lyngtorvdække over. Omtrent midt i haugen nede ved bunnen blev paatruffet en kiste bygget av kultesten og dækket av en svær helle. Dennes indre længde (Ø.N.Ø.-V.S.V.) var 1,35 m, bredden 0,50-0,70 m, indre høide 0,50 m. Kisten var fylt med

jordblandet grus og i denne blev de under I anførte saker fundet. Skårene og bronsebiten ble funnet sammen. (Skårene som har undernummer IIa lå spredt i haugfyllen)

Beskrivelse av keramikken: 7 fragmenterte bukskår, tilsynelatende fra samme kar. **Tykkelse:** 6 mm.

Overflatebehandling: glattet/avskallet. **Magring:** bergart. Type

Grunnlag for datering: Dateringsantydningen av funnet bygger på Gjessings bestemmelse av de fragmenterte bronsebitene som en dobbeltknapp og hans uttalelse om at bitene «antagelig maa skrive sig fra den tidligere del av yngre bronsealder» (Gjessing 1917:9). Ifølge Johansen er det ikke mulig å hevde sikkert at det er snakk om en dobbeltknapp, men understreker at Gjessings observasjon ble gjort før bronzen gikk i stykker og fremhever Gjessings kompetanse på gjenstandstypologi (Johansen 1986:69-70). Videre understrekes det at samhörigheten mellom bronsebitene og leirkarskårene er sikker ettersom funnet er sluttet (Johansen 1986:81). Keramikken gir ingen sikkert kronologiske holdepunkter.

Litteratur: Gjessing 1917, Oldt. VIII 1919, Johansen 1986, Melheim 2006, Engedal 2010.

Grav 26. Øvre Berge, (gnr. 167), Lyngdal. Museumsnr.: C5746

Kontekst: Kremasjon/urnegrav. Sekundærgrav (?) i haug

Assosierte funn: Brente bein

Datering: YBA IV

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravd i forbindelse med Nicolaysens undersøkelser i Lyngdal i 1871. «Funden i Haug No 6 paa Øvre Borge. Haugen var rund, 33' i Tvermaal, 5'høi. Paa Bunden gjennemgaaende Lag af Kul og Aske. 10' S.Ø for Midten, 4' dybt, paa Bunden Lerurnen, omgivet af en lille Gravkammer, bestaaende af 4 par Kant satte Stene med en 5te til Overligger. 10' S.V. for Midten 4' dybt brendt Ben. 6' V. for Midten og 7' S. for Midten nogle Potteskaar, ligeledes paa Bunden» (Nicolaysen 1872).

Beskrivelse av keramikken: Ruslemmet kar med ruslemming til randen diagonale. **Størrelse:** Rand-19 cm, max. vidde-21,5 cm, bunn-9-10 cm, høyde-22 cm. **Overflatebehandling:** Ruslemming **Magring:** bergart. **Dekor:** Fingerfurer på ruslemming, går diagonalt fra høyre til venstre fra rand til bunn rundt hele karet.

Typebestemmelse/karform: Dobbeltkonisk kar med kort hals.

Osteologiske analyser: En relativt stor mengde bein i store fragmenter. Svakt/moderat brente bein. Sannsynligvis et kvinnelig, yngre individ i aldersgruppen *adultus* (Holck 1986:249)

Grunnlag for datering: Karet kan klassifiseres som type A utfra tykk ruslemming som går helt opp til randen (Björhem & Säfvestad 1993:46, fig.53). Dette vil i så fall plassere karet i periode III-V. Diagonale fingerfurer på ruslemmet gods minner om de såkalte «Otterböte-karene», men disse har en mer forseggjort fingerfure-dekor (Gustavsson 1997). Varianter av slike kar kjennes fra både EBA og YBA på Gotland, Åland og i Mälardalen. Et nesten tilsvarende kar finnes fra Alsike, Vrå i Uppland og er datert til periode II-III (Eriksson 2009:121-122). Dette funnet skal trolig plasseres i starten av YBA, men kan imidlertid være eldre.

Litteratur: Ab.1871, Nicolaysen 1872, Holck 1986, Johansen 1986.

Ref. Litteratur: Björhem & Säfvestad 1993, Gustavsson 1997, Eriksson 2009

Figur 18: Karet fra grav 26 Øvre Berge, med ruslemming til randen og diagonale fingerfurer. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 27. Bringsjord (gnr.163), Lyngdal. Museumsnr.: C33195 b

Kontekst: Kremasjon/urnegrav. Sekundærgrav i haug.

Assosierte funn: Brente bein

Datering: YBA VI/FRJA

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet i 1970 av Trond og Arnhild Løken ved utgravning av en avlang, jordblandet røys. Ca. 0,4 m under toppen var et 1-5 cm tykt brannlag som inneholdt brente bein, keramikk og trekull. To meter nord for midten av haugen, under brannlaget, var det satt ned et leirkar (b) med rensede brente bein. En stor stein lå oppå leirkaret, og vekten fra denne kan være årsaken til at karet var knust. Det er usikkert hvilken tilknytning leirkaret har til brannlaget, blant annet fordi den store steinen gjorde det vanskelig å observere om karet var satt ned i haugen ved graving gjennom kullaget eller om det var nedsatt før brenningen. Ellers i haugen ble det funnet et lite flatt bronsestykke (C33195 a) like vest for haugens midtpunkt, i masser som var sterkt omrotet i forbindelse med tidligere graving i haugen (Løken og Løken 1970:3).

Beskrivelse av keramikken: Ca. 150 skår av et stort s-formet kar. Karets høyde og krumming er noe usikker.

Størrelse: rand-17 cm, max. vidde-ca.20 cm, Høyde-ca 25 cm, Bunn-ca. 10 cm. **Tykkelse:** 6-11 cm.

Overflatebehandling: glattet rand, ruslemmet (svært finkornet) buk. **Magring:** bergart.

Typebestemmelse/karform: stort s-formet kar med ruslemming (type B)

Grunnlag for datering: En kullprøve fra brannlaget har blitt 14C datert (Løken & Løken 1970). Ifølge Johansen har kullaget «forseglet» krukken (1986:81). 2470+-80 BP, T-1041. Kalibrert datering: 762-511 BC (1 sigma), 785-409 BC (2 sigma).

Litteratur: UOT 1970-71, Løken & Løken 1970, Johansen 1986

Figur 19: Øvre del av leirkaret fra grav 27 med noe bevart ruslemming – mesteparten har skallet av. Til høyre – nedre del av karet. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Rogaland (grav 28-59)

Grav 28. Kvia, (gnr.19), Hå. Museumsnr.: S4205 a

Kontekst: Kremasjon/usikker urnegrav. Primærgrav i haug

Assosierte funn: uregelmessig kjerne i flint

Datering: YBA IV eller V

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet ved ryddingsarbeid i 1921 av gårdbruker August Skjerpe. Karet stod i en hellekiste (45x30 cm, h:30 cm) som var anlagt opp mot en stor jordfast stein i sentrum av en lav haug. Graven tolkes som en primærgrav. Det ble funnet ganske få brente bein, men karet kan ha inneholdt disse SMÅ 1921-1924.

Beskrivelse av keramikken: 24 skår av nedre del av et ruslemmet kar. Randpartiet mangler fullstendig. Formen er konisk, og sannsynligvis konveks-konkav fra midten av buken opp til halsen. Utsiden av bunnens kant er tykk og utflytende. **Størrelse:** max. vidde-21 cm, bunn-15 cm. **Tykkelse:** 8-11 cm.

Overflatebehandling: Ruslemming. **Maging:** bergart.

Typebestemmelse/karform: Trolig dobbeltkonisk

Grunnlag for datering: Funnet ble katalogisert av De Lange som knytter gravanlegget til YBA. Karformen er sannsynligvis dobbeltkonisk, og sammen med ruslemmingens røffe karakter hører funnet trolig hjemme i første halvdel av YBA, periode IV eller V.

Litteratur: SMÅ 1921-1924

Ref. litteratur: Bjørhem & Säfvestad 1993

Figur 20: Bunnparti og bukskår av ruslemmet kar fra grav 28. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 29. Lode, (gnr. 17), Hå. Museumsnr.: S5318

Kontekst: Uvisst, fra haug.

Assosierte funn: ingen

Datering: YBA V/VI-FR.JA.

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet (1907) i en liten haug uten assosierte funn. Berettelsene rundt funnet er mangelfulle, og det er usikkert om funnet stammer sikkert fra en grav.

Beskrivelse av keramikken: 22 skår, mest sannsynlig fra ett og samme kar. Keramikken kan klassifiseres som type B. Randpartiet er glattet på utsiden ned til den dekorerte avsatsen som markerer overgangen til ruslemmet buk. Dekoren er lite synlig, men avsatsen er markert og strekene kan så vidt skimtes. **Størrelse:** rand - mellom 16 og 18 cm. Bunn er ukjent, og høyden kan ikke anslås sikkert, men karet passer trolig inn i kategorien store-s-formede kar. **Tykkelse:** 11-13 mm. **Overflatebehandling:** glattet rand/ruslemmet buk.

Magring: Bergart. Innslag av store kvartskorn.

Typebestemmelse/karform: Stort s-formet kar

Grunnlag for datering: Keramikken har typologiske trekk (tilglattet rand med markert overgang til rundbuket ruslemmet buk) som plasserer det innenfor siste del av YBA, periode V, VI eller noe senere (Bjørhem & Säfvestad 1993:47, fig.54).

Litteratur: restanser 5201-5626

Ref. litteratur: Bjørhem & Säfvestad 1993

Figur 21: Ruslemmet B-type keramikk fra grav 29 Lode. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 30. Njølstad, (gnr.30), Hå. Museumsnr.: S4630b-f, i, k-l

Kontekst: Kremasjon/urnegraver. Primergrav i haug

Assosierte funn: Bronseknapp og brente bein

Datering: YBA IV-V

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet (1925) i en hellesatt kiste på bunnen av en stor haug. Funnet ble raskt meldt til museet og det ble igangsatt en etterundersøkelse ved Jan Petersen som beskrev at «meget uheldig veir, med snefokk, frost og storm vanskeliggjorde i høy grad undersøkelsen». Haugen har også huset en sekundærgrav fra folkevandringstid som lå ca 60 cm ovenfor haugens primærgrav. Kisten var orientert NV-SØ og var 70 cm lang, 32 cm bred og 52 cm høy. Sidene var muret opp av heller og det var bunn – og dekkhelle. Ca. 15 cm fra hver av langsiden stod det oppført en parallell helle. Kisten inneholdt seks leirkar, to lokk, brente bein og en bronseknapp (SMÅ 1925-28).

Funnbeskrivelsene er ikke entydige i beskrivelsene om hvilke kar som hadde funn av brente bein, men det omtales som at brente bein lå spredt mellom urnene. Jeg behandler alle karene fra denne konteksten som urnegraver. Et par meter bortenfor kisten lå en stein (30 x20 cm) med 8 skålgroper på ene siden. Konteksten til skålgropsteinen er uavklart, og kan ikke knyttes direkte til kammeret, men sannsynligvis til oppføringen av haugen i bronsealderen (Syvertsen 2003:142).

Beskrivelse av keramikken: 6 kar – deriblant en ansiktsurne, to lokk og et ansiktsurnefragment:

- I) b) Stort eggformet kar. **Størrelse:** Rand-12 cm, max. vidde -21 cm, bunn-15 cm, høyde-26,5 cm. **Tykkelse:** 8-15 mm. **Overflatebehandling:** glattet, muligens slemmet. **Magring:** kvarts. Typebestemmelse/karform: eggformet kar
- II) c) Stort, tønneformet delvis ruslemmet kar. **Størrelse:** Rand-18 cm, max. vidde-20 cm, bunn-17 cm, høyde-28,5 cm. **Tykkelse:** 7-9 mm. **Overflatebehandling:** ruslemmet. **Magring:** bergart. **Modelleringer:** to motstående vertikale lister på 4,8x2,3 cm. Karet har to motstående vertikale lister fra randen. En av disse ligger løst i esken, den andre er limt på karet. Det kan dermed konstateres at dette ikke en ansiktsurne med en "nese» som tidligere foreslått (Haavaldsen 1985). Typebestemmelse/karform: Tønneformet kar (m. ruslemming til rand og vertikale lister).
- III) d) Slemmet, s-formet kar med mye avskallinger. **Størrelse:** H:17,4 cm. R: 11 cm. St. vidde:15 cm. Bunn: 9,5 cm. **Tykkelse:** ca. 11 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. I dette karet skal det ha blitt funnet en tekstilrest. Typebestemmelse/karform: S-form situla
- IV) e) Ansiktsurne med noe sylindrisk eller egg-form **Størrelse:** Rand-9-10cm. max. vidde-17 cm, bunn-15 cm, høyde-28,4 cm. **Tykkelse:**6-10mm. **Overflatebehandling:** polert. **Magring:** bergart. **Dekor:** Øyne i form av to perforeringer på 5 mm diameter. Med ca. 2,5 cm avstand. Karet er svært mørkt på farge og har trolig vært redusert brent. Typebestemmelse/karform: eggformet kar (ansiktsurne)
- V) f) Et eggformet eller s-formet leirkar med vertikal rettvegget nedre del, svaiet halsparti, hals og munning med strekdekor. **Størrelse:** Rand-8,5 cm, max. vidde-17 cm, bunn-15 cm, høyde-usikker. **Tykkelse:** 4-8 mm. **Overflatebehandling:** glattet (slemmet). **Magring:** bergart. **Dekor:** hakk- og strek-ornamentikk. Overkanten har tettsittende hakk, 3 cm under randen er et smalt tverriflet horisontalt bånd. Karet er rekonstruert med metallstenger så kurvaturen for karets øvre del er vanskelig å tolke, men øverste del synes å bøye innover som et eggformet kar. Typebestemmelse/karform: eggformet kar (OBS: se merknad i avhandling, fotnote nr. 28)
- VI) i) Trolig et eggformet kar, men er nokså røft rekonstruert. **Størrelse:** St. vidde 17,5, bunn:15 cm. **Tykkelse:** 7-9 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. Rand er ikke bevart. Karets øvre del buer innover. Typebestemmelse/karform: eggformet kar
- VII) k) 19 slår av et lokk med innoverbøyd munning og klart avsatt, flat overdel. Som *Kappendeckel* (Baudou 1960:108). **Mål:** H:30 mm, Ca. 11 cm i diameter. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. Typebestemmelse/karform: Kappelokk
- VIII) l) 7 skår av et lokk med jevnt buede konvekse sider. **Mål:** H: ca. 5 cm, ca. 12 cm diameter. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. Trolig er dette lokket til ansiktsurnen e). Typebestemmelse/karform: Kappelokk
- div) Lite fragment med spor av gjennomgående hull. Har ikke undernummer og ligger sammen med andre skår og avskallinger. Dette skåret må ha tilhørt ett av karene med glattet overflate (eventuelt ett av lokkene), og ut fra dette kan det konstateres at det har vært iallfall to ansiktsurner i kisten.

Osteologisk analyse: De brente beina fra II viser til *to* individ – trolig en mann (40-45 år) og en kvinne (ca.20 år). Beina oppgis å være moderat til kraftig brent. Det var også en bjørneklo iblandet beinrestene. De brente beina fra IV er fra et voksent individ på ca.35-45 år - trolig en mann (Holck 1983). Også Berit Sellevold har gjort en osteologisk vurdering av bein fra konteksten. Riktignok kan ikke disse knyttes til spesifikke urner, men det dreier seg om «933 g brente bein fordelt på tre esker (nå poser). I pose nr. 1: minst

ett individ, yngre voksen person, kjønn ubestemt. Pose nr. 2: minst to individer, yngre voksen person og et barn 3-4 år, begge ubestemt kjønn. Pose nr. 3: minst ett individ, yngre voksen person, kjønn ubestemt» (Rapport journ.nr. BJS 07/93, TOPARK AM).

Grunnlag for datering: Bronseknappen dateres til overgangen mellom periode IV og V (Engedal 2010:50,80) noe som stemmer overens med to dateringer gjort på de brente beina (Joakim Goldhahn, pers.med. 15.11.2017): 2750 +/-45 BP (Ua-23158), 930-833 (1 sigma), 998-815 (2 sigma). 2820 +/-55 BP (Ua 23159), 1047-906 (1 sigma), 1126-834 (2 sigma).

Litteratur: SMÅ 1925-28, SMÅ 1929:14-16, Holck 1983, Haavaldsen 1985, Syvertsen 2003, Aasbøe 2006, 2008, Engedal 2010, Kneisel 2012.

Ref. litteratur: Baudou 1960.

cm

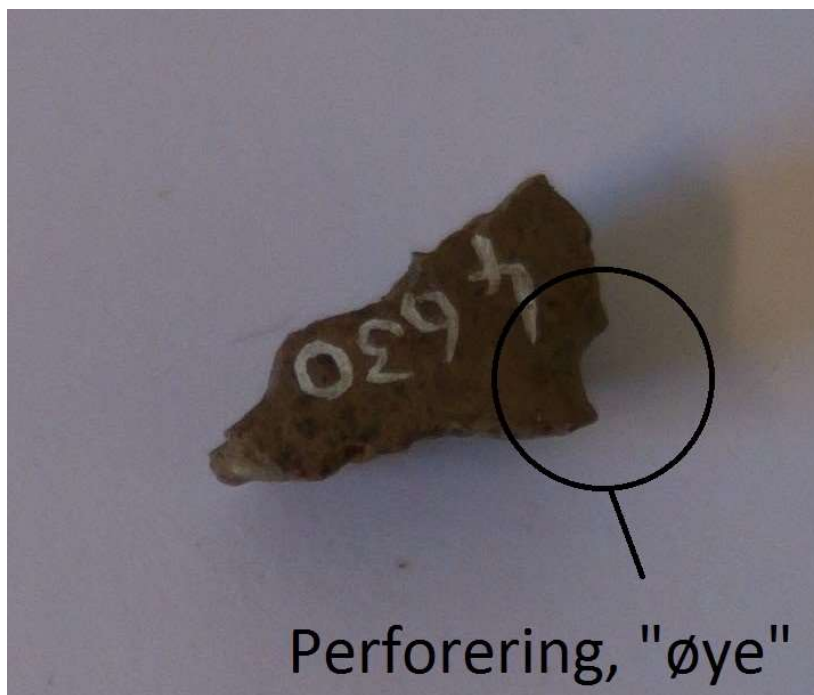
Figur 22: De seks urnene fra Grav 30 Njølstad. Fra toppen: I, II, III, IV, V og VI. Foto: Annette Øvrelid © Arkeologisk museum Stavanger.

Figur 23: Kappelokk fra grav 30, Njølstad (VII) Foto: Henriette Hop Wendelbo

Figur 24: Kappelokk fra grav 30, Njølstad (VIII) Foto: Henriette Hop Wendelbo

Figur 25: Fragment med perforering (grav 30 div. Njølstad.) Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 31. Nærbø, (gnr.22), «Tryggheim». Museumsnr.: S6200 a,bKontekst: Kremasjon/urnegrav. Sekundærgrav i haug.Assosierte funn: Brente beinDatering: YBA IV

Funnhistorikk og opplysninger: Faglig utgravning i 1934 ved Peder Heskestad i forbindelse med fjerning av gravhaug ved Kinamisjonens ungdomsskole i Tryggheim, Nærbø. Like nord for haugens midtpunkt var et 34x32 cm (40 cm dypt) gravkammer bygget av fem tynne heller. Kammeret var uten dekkhelle og lå 15 cm under overkanten. Keramikk og brente bein ble funnet inne i kammeret.

Beskrivelse av keramikken: To kar og ett lokk.

- I) a) Ett tilnærmet helt kar med lokk. Karet er nokså kraftig rekonstruert med gipsmasse og lim (?) og deretter påført farge. **Størrelse:** rand- ca. 11 cm, max. vidde-28,5 cm, bunn-21 cm, høyde-23 cm. **Tykkelse:** 8-11 cm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart.
Typebestemmelse/karform: Høyt og bredt dobbeltkonisk kar (a-typisk).
- II) a) Lokk til kar I. Tilnærmet flatt på oppsiden med høy, rett fals. Restaurert med gips og lim. Har stripete glattespor på original overflate. **Størrelse:** Ytre diameter: 13 cm. Indre diameter: 8 cm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart.
Typebestemmelse/karform: Støpsellokk
- III) b) Fire randskår av ruslemmet kar m. vertikale lister og fingerfurer i ruslemmingen. Skåret har matskorpe som ble 14C datert. **Størrelse:** rand- ca. 26 cm. **Tykkelse:** 6-11 cm **Overflatebehandling:** Ruslemmet. **Magring:** bergart. **Dekor:** Fingerfurer. **Modellering:** Vertikal trekantet list.
Typebestemmelse/karform: Usikker form, ruslemming og lister (type A).
- div) Ca. 18 diverse skår og avskallinger tilhørende det ruslemmede karet.

Grunnlag for datering: Funnet ble katalogisert av Jan Petersen som foreslo en parallell til et dobbeltkonisk kar med tilhørende lokk (Broholm 1933. Petersen skriver Pl. VII fig.21, men må ha ment Pl. III, fig. 21). Det danske eksemplaret har en langt slankere buk enn a (I) og har i tillegg lengre overdel. Broholm viser til at karet har lokk med fals og at «...laag af denne Art forekommer i periode 7 alminnelig på Lerkar». Følger vi Broholms plassering av karet i Müllers periode 7 (Montelius periode IV), stemmer det godt overens med resten av funnet. Det ruslemmede karet kan plasseres innenfor YBA IV-V ut fra to morfologiske trekk: ruslemming helt opp mot randen (A gruppe variant) i kombinasjon med modellerte lister (Bjorhem og Säfvestad 1993). Datering på brente bein fra konteksten ga 2852±17 BP (TRa-11443). Kalibrert datering: 1047-980 BC (1 sigma), 1086-933 BC (2 sigma). Datering på «matskorpe» fra det ruslemmede karet (II, *eller 6200b*) ga 2841±25 BP (TRa-11445), 1041-938 BC (1 sigma), 1083-919 BC (2 sigma).

Litteratur: SMÅ 1934-1935, Egenæs Lund 1939Ref. litteratur: Broholm 1933, Baudou 1960, Bjorhem og Säfvestad 1993, Gustafsson 1997.

Figur 26: Fra toppen: kraftig rekonstruert leirkar med lokk (I), lokk (II) og randskår av ruslemmet kar med vertikale lister og fingerfurer i ruslemmingen (III). Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 32. Nærbø. (gnr.26) «Dyrshaug», Hå. Museumsnr.: B5003 c, d, e

Kontekst: Kremasjon/urnegrav. Sekundærgrav i haug.

Assosierte funn: Kniv, bronseplate (futteral til kniven) og brente bein

Datering: YBA IV-V

Funnhistorikk og opplysninger: Fra rundhaugen «Dyrshaug». Haugen ble undersøkt av Gabriel Gustafson i 1892 hvor primærgraven funnet. Året etterpå raste sjakten sammen og et lite hellebygd kammer kom til syne. Kammeret inneholdt to nærmest identiske dobbeltkoniske kar (den ene er en ansiktsurne), et knivblad og en plate av bronse samt brente bein og øvrige keramikkskår – blant annet bunnskår av et kar med svært tynt og skjørt gods. Det fremgår ikke fra funnbeskrivelsen hvordan gjenstandene var plassert i kammeret, og

hvor de brente beina lå, men ser man til andre kontekster med ansiktsurner er det rimelig å anta at karene har vært brukt som urner.

Beskrivelse av keramikken: Skår og deler av til sammen 3 ulike leirkar og ett lokk.

- I) c) Dobbeltkonisk ansiktsurne. Delvis rekonstruert med gips og lim. **Størrelse:** rand- ukjent (randskår mangler fullstendig), max. vidde- 20 cm, bunn-14,5 cm, høyde- minimum 18 cm. **Tykkelse:** 8-11 cm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. **Dekor:** Katalogteksten nevner to perforeringer med ca. 2,5 cm avstand i buk-knekken men disse har blitt fullstendig tildekket av gips i restaureringsprosessen. Det ene "øyet" kan skimtes og kjennes på utsiden, det andre på innsiden.
Typebestemmelse/karform: lavt og bredt dobbeltkonisk kar. Ansiktsurne.
- II) d) Dobbeltkonisk urne, nesten identisk med c. Delvis rekonstruert med gips og lim. **Størrelse:** rand- ukjent (randskår mangler fullstendig), max. vidde- 20,5 cm, bunn- 15,5 cm, høyde- minimum 16.cm. **Tykkelse:**7-11 cm **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. Det er ikke observert «øyne» på dette eksemplaret, og det er heller ikke identifisert i den tilhørende skårsamlingen.
Typebestemmelse/karform: lavt og bredt dobbeltkonisk kar
- III) e) Lokk til et av leirkarene c eller d. Type **Mål:** H: 4 cm, Indre diameter: 7 cm. Ytre diameter: 11,5 cm. Lokket er rekonstruert på en slik måte at det er vanskelig å fastslå original overflatebehandling. *Merknad: Nummereringen i tilveksten stemmer ikke helt overens med keramikken: lokket har undernummer e) i tilveksten, men er fysisk merket med d). Her blir nummereringen fra tilveksten beholdt.*
Typebestemmelse/karform: støpsellokk
- IV) 12 bunn og bukskår av tynt gods som skiller seg fra de to urnene. Formen er ukjent, men bunnen på dette karet har vært om lag 14 cm. (Disse skårene står oppført som B5003 b i magasinet, men ikke i katalogen).
Typebestemmelse/karform: ukjent.
- div) Et lite skår med fals. Tilhører etter all sannsynlighet lokket, viser spor av samme farge og overflate på andre side av falsen. I tillegg et udiagnostisk skår, uvisst tilhørighet og diverse små skår som hører til c, d eller e.

Grunnlag for datering: Bronsekniven har lenge vært ansett som tapt, men Engedal har utfra funnbeskrivelsen (asymmetrisk blad og spiralhåndtak) beskrevet den som typisk for BA IV-V (Engedal 2010:59). (Kniven har nylig blitt gjenfunnet i magasinet. Pers.med. Wrigglesworth, 03.01.2020).

Litteratur: BMÅ 1893/97, Engedal 2010

Ref. litteratur: Baudou 1960, Kneisel 2012

Figur 27: Øverst fra v: Grav 32, Nærbø «Tryggheim» II (d), III (e) og I (c). Ansiktsurne med «øyne» tildekket av gipsmasse. Den ene perforeringen kan skimtes på utsiden (markert med sirkel), mens det andre er synlig fra karetts innside. Ansiktsurnen I, og tynne skår av annet gods IV. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 33. Nærbø, (gnr.26) «Skattebergshaugen», Hå. Museumsnr.: S2926

Kontekst: Kremasjon/urnegrav, sekundærgrav i haug

Assosierte funn: Brente bein

Datering: YBA IV-V

Funnhistorikk og opplysninger: Usakkyndig gravd i 1907. Ansiktsurnen – som var fylt med brennte bein – stod i et tilsvarende stort kammer dannet av 6 heller i utkanten av en rundhaug. På samme gård er det funnet ytterligere en ansiktsurne (grav 32).

Beskrivelse av keramikken: Eggformet ansiktsurne. **Størrelse:** Rand-9,2 cm, max. vidde-20,3 cm, bunn-13,5 cm, høyde-23,5 cm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. **Dekor:** To perforeringer, «øyne», 2,8 og 3 cm nedenfor randen og nokså tettsittende. Bunnen er rekonstruert, og store deler av karet er limt/gipset. Et randskår med gjennomgående hull ligger løst, men hører klart til karet.

Typebestemmelse/karform: Eggformet kar (ansiktsurne).

Grunnlag for datering: Utfra andre funn av eggformede kar/ansiktsurner i Rogaland, kan funnet dateres til perioden IV eller V.

Litteratur: SMÅ 1907, Haavaldsen 1985, Aasbøe 2006 og 2008, Kneisel 2012

Figur 28: Eggformet ansiktsurne fra grav 33 Nærbø «Skattebergshaugen». Fotografert uten og med skår med «øyne»/perforeringer. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Merknad om grav 34 og 35: Begge gravene fremkom ved undersøkelse av en ca. 7,5 m vid og 0,5 m høy gravhaug på Årsland i Hå kommune. Haugen var bygget opp av stein og jord og det var en plyndringsgrop i midten. Utgravning under ledelse av Arnvid Lillehammer (1975). Sentralt i haugens bunn ble det funnet to fordypninger tolket som gravanlegg, Grav A (også omtalt som «den vesle fordypningen») og grav B (også omtalt som «den traufornede fordypningen»)

Grav 34. Årsland, (gnr.69) Hå. Museumsnr.: S10043 i. k.

Kontekst: Uvisst, mulig gravrest fra haug

Assosierte funn: trekull, knakkestein.

Datering: EBA Ib-II

Funnhistorikk og opplysninger: «Grav A» var lokalisert en halv meter SØ for grav B. Grav A beskrives som en mindre fordypning som var ca. 1,2 m lang 0,8 m bred og 0,1 m dyp, dekket med steiner og med funn av trekull, flere keramikkskår og en knakkestein. Skårene i) og k) hører trolig til her. Knakkesteiner og keramikkk av samme karakter som de som ble funnet i gropene ble ellers funnet tilfeldig rundt om i haugfyllen (Lillehammer 1974, 1976a).

Beskrivelse av keramikken:

I i) 12 ulike skår, deriblant flere randskår. Kan ikke settes sammen, men har lignende gods som mesteparten av keramikken som ble funnet spredt rundt i haugen.

Typebestemmelse/karform: ukjent

II k) 2 skår av bunn/vegg av en liten kopp e.l. Godset virker litt tettere og finere magret enn den øvrige keramikken Skal ha blitt funnet i grav A.

Typebestemmelse/karform: ukjent

Grunnlag for datering: En 14C-datering på trekull fra grav A, «den vesle fordypningen» ga 3270±70 BP (T-2150). Kalibrert datering: 1625-1456 BC (1 sigma), 1734-1415+-70 BC (2 sigma) (Lillehammer 1976a).

Litteratur: Lillehammer 1974, 1976a, AmST 3 1975-1978,

Grav 35. Årsland (gnr.69) Hå. Museumsnr.: S10043 bv.

Kontekst: Uvisst, mulig gravrest fra haug

Assosierte funn: Trekull, en halv skafthullsøks i porfyr.

Datering: YBA III-IV

Funnhistorikk og opplysninger: «Grav B» er beskrevet som en traufornet fordypning, funnet sentralt i bunnen av en gravhaug. Fordypningen var ca. 2,6 m lang, 2 m bred og 0,1 m dyp, fylt med flate steiner. Fordypningen inneholdt noe trekull, et lite eggformet kar (kopp), flere keramikkskår og en halv skafthulløks i porfyr (Lillehammer 1974, 1976a og 1976b).

Beskrivelse av keramikken:

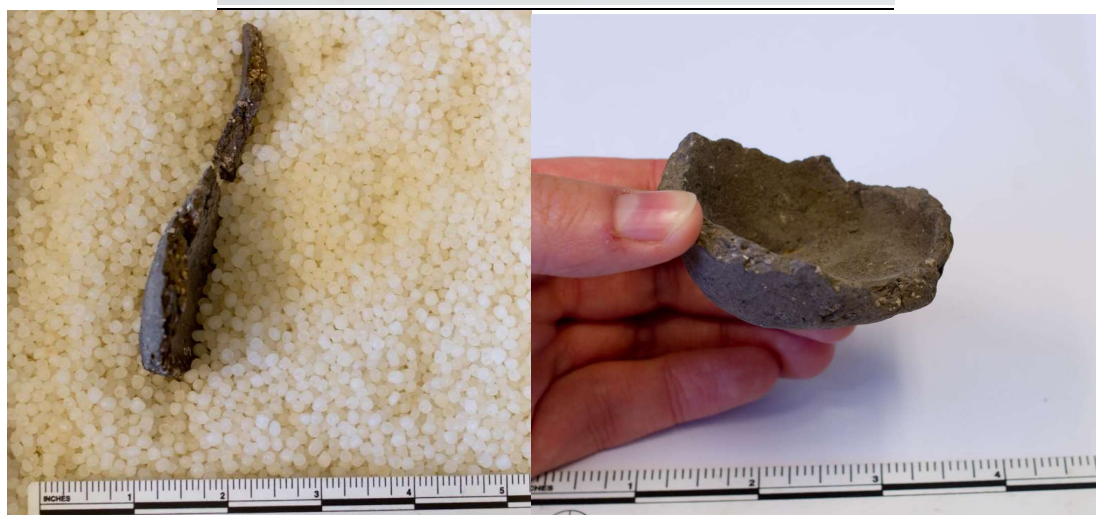
bv) Et lite, delvis helt kar/kopp. **Størrelse:** Rand-6 cm, max. vidde- 9,5 cm, bunn-7 cm, høyde-7,8 cm.

Tykkelse:6-19 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart

Typebestemmelse/karform: eggform

Grunnlag for datering: En 14C-datering på trekull ga en alder på 2990 ± 100 BP (T-2149). Kalibrert datering: 1386-1060 (1 sigma), 1442-934 BC (2 sigma) (Lillehammer 1976a). Formen på karet underbygger en datering til YBA IV, porfyrøksler dateres generelt til YBA.

Litteratur: Lillehammer 1974, 1976a, 1976b, AmST 3 1975-1978,

Figur 29: Øverst: Et lite eggformet kar/kopp fra Grav 35 Årsland. Nederst: rand og bukskår og fragment av en liten kopp fra grav 34 Årsland. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 36. Auda-Motland, (gnr.18), Hå. Museumsnr.: B4814 a, b (I og II)

Kontekst: Kremasjon/urnegrav i haug.

Assosierte funn: Bronsefragment, støpeformsfragment i leire, brente bein

Datering: YBA

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet i 1890 eller 1891 i en liten rundhaug. Funnopplysningene er sparsommelige. Ifølge tilvekstteksten ble (a) nedsatt helt i graven med brente bein. Ettersom flere av skårene fra a) har brente beinrester festet til karveggen må det tolkes som at a) har vært beholder for beina. Det berettes også at b) må ha vært nedlagt ufullstendig, muligens har den vært nedsatt i urnen, a).

Beskrivelse av keramikken: Skår fra ett (muligens to av samme type) s-formet kar, et kar med hank og et fragment av en støpeform i leire.

- I) a) 275 skår fra et (muligens to) relativt stort s-formet kar med plan bunn og konveks rand med avflatet munning. Alle randskårene har dekorert munningskant i form av diagonale streker som ser ut til å ha blitt formet med en negl. Overflaten er avskallet flere steder. Usikker **størrelse**, basert på rekonstruksjonsforslaget: R:24 cm, H:20 cm. Typebestemmelse/karform: Stort S-formet kar.
- II) b) Litt under halyparten av et mindre kar med hank, 3 skår limt sammen til ett stykke. Hanken utgår fra randen og er jevnt utformet. **Størrelse:** Rand-10 cm, Høyde-7,7 cm, St. vidde-11 cm, Bunn-9 cm. Typebestemmelse/karform: S-formet krukke med hank.
- div) *Ett fragment av en støpeform i leire. Skåret er buet form og har to lag – det innerste er fint kvartsmagret, utsiden har grovmagret og tørt, porøst gods, noe som er karakteristisk for støpeformsfragmenter (Lindahl et al. 2002:148). I bruddet, mellom lagene er det observert kullfragmenter. (Paralleller til lignende støpeformer finnes bla. i Eriksson 2003:133 ff, Lindahl et al. 2002:148, Melheim 2015:20, Melheim et al. 2016:52-53)*

Grunnlag for datering: Bronse- og støpeformsfragmentet samt keramikkenes gods og form gir et helhetlig inntrykk av at funnet hører hjemme i YBA. En nærmere periodedatering er det imidlertid ikke innenfor rekkevidde. Inntrykket er imidlertid ikke entydig, ettersom støpeformer av denne typen, også kjennes i senere tidsperioder. Keramikken gir få klare kronologiske holdepunkter ettersom formene er noe generelle og strekdekorert munning også opptrer senere. De funnopplysningene som finnes, sier dessverre ingenting om kammerkonstruksjon eller andre trekk ved graven som kan ha kronologisk signifikans.

Litteratur: Ab.1891

Ref. litteratur: Eriksson 2003, Lindahl et al. 2002, Melheim 2015, Melheim et al. 2016.

Figur 30: Fra v – Munningskant med skråstilte negleintrykk (I), lite kar med hank (II). Nederst: fragmenter av en to-lags støpeform i leire, sett fra innsiden (glatt overflate) og utsiden (grov, porøs overflate). Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 37. Austre Bore, «Storhaug» (gnr.45), Klepp. Museumsnr.: S1389

Kontekst: Kremasjon/urnegrav. Sekundærgrav i haug

Assosierte funn: Bronsepinsett, bronseknapp (tapt) og brente bein

Datering: YBA V

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet i 1881 i gravhaugen «Storhaug» i en mannslang kiste i haugens nordre kant. Urnen stod i østenden av kammeret og inneholdt brente bein, en pinsett og en dobbeltnapp

Beskrivelse av keramikken: Dobbeltkonisk kar. Karet er rekonstruert med gips og randpartiet mangler fullstendig originale deler. **Størrelse:** Rand-10 cm, max. vidde-18 cm, bunn-12-13 cm, høyde-24 cm.

Tykkelse: ca. 6 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart.

Typebestemmelse/karform: Høyt og smalt dobbeltkonisk kar.

Grunnlag for datering: Pinsetten dateres typologisk til YBA V. Knappen er tapt, men skal ha vært tilsvarende R 123. Etersom R 123 er den eneste stangknappen i Ryghs publikasjon er det uklart om sammenligningen gjelder stangkapper generelt eller om det refereres til den spesifikke periode IV knappen som finnes avbildet hos Rygh (Engedal 2010:48, 50). Med utgangspunkt i det yngste dateringsforslaget dateres funnet til periode V. Generelt sett er dobbeltkoniske kar utbredt i YBA (Baudou 1960:99)

Litteratur: Ab. 1881, Egenæs Lund 1939, Engedal 2010

Ref. litteratur: Rygh 1885, Baudou 1960.

Figur 31: Høy og smal dobbeltkonisk urne fra grav 37 A. Bore «Storhaug». Foto: Terje Tveit © Arkeologisk Museum Stavanger

Grav 38. Austre Bore, (gnr.45) «Molkhaug», Klepp. Museumsnr.: S6020 e.(n?)g

Kontekst: Inhumasjon. Primærgrav i haug

Assosierte funn: Tutulus og bronserør. Skall av strandsnegl (*littoina littorea*), flintbiter, ubrente menneske- og dyrebein. Ildstedsanlegg med skålgrophelle i samme haug.

Datering: EBA II

Funnhistorikk og opplysninger: Faglig utgravning ved Harald Egenæs Lund i 1933. Fra «Molkhaug»-en haug fra EBA som inneholdt to gravkammer og ildstedsstruktur med skålgrophelle. Keramikken lå i gravkammer II mellom kamrene (g) og i haugfyllen (n). Goldhahn tolker ildstedsanlegget, ristningene og gjenstandsfunnene som mulige rekvisita for en rituell spesialist med analogi til bla. Hvidegårdsfunnet på Skjælland (Goldhahn 2007:202-204).

Osteologiske analyser: Bein og tenner fra sau, kalv, hund og mus. De ubrente menneskebeina og tennene strammer trolig fra ett individ, trolig en kvinne (Brinkmann 1934). Dette støttes også av bronsefunnene (Syvertsen 2003:147).

Beskrivelse av keramikken: 10 små fragmenter/buk og bunnskår fra minst to ulike kar, det ene med glattet og det andre med noe ru overflate. Ett skår har to furer på tvers av bruddkanten, usikkert om det er rester av dekor eller om det skyldes at magringen har løsnet. Utover dette er skårene for fragmenterte til å gi noe ytterligere informasjon om form eller type.

Grunnlag for datering: Tutulusen plasserer funnet fra slutten av EBA II eller begynnelsen av EBA III, mens 14 C datering fra konteksten plasserer funnet i periode I eller II. Ettersom dateringen er gjort på strandsnegl, kan det være grunn til å tro at marine reservoir effekten kan spille inn, og dateringsanslaget viser en noe forhøyet alder: 3355±40 BP, Ua-23162. Kalibrert datering: 1732-1611 (1 sigma), 1744-1531 (2 sigma) (Dateringen er utført av Joakim Goldhahn, pers med. 15.11.2017).

Litteratur: SMÅ 1933-34, Brinkmann 1934, Egenæs Lund 1934, Møllerop 1963, Larsen 1996, Syvertsen 2003, Goldhahn 2007, Engedal 2010.

Grav 39. Pollestad I (gnr.31), Klepp. Museumsnr.: S3173

Kontekst: Uvisst, i haug.

Assosierte funn: ingen

Datering: YBA V-VI

Funnhistorikk og opplysninger: Fra haug nr. 2 i Helliesen, Klepp k (SMÅ 1908). Funnet i 1908 i forbindelse med en faglig ettergravning, men det foreligger få opplysninger. Det er usikkert hvorvidt funnet stammer fra en grav, kan eventuelt stamme fra boplass under haug.

Beskrivelse av keramikken:

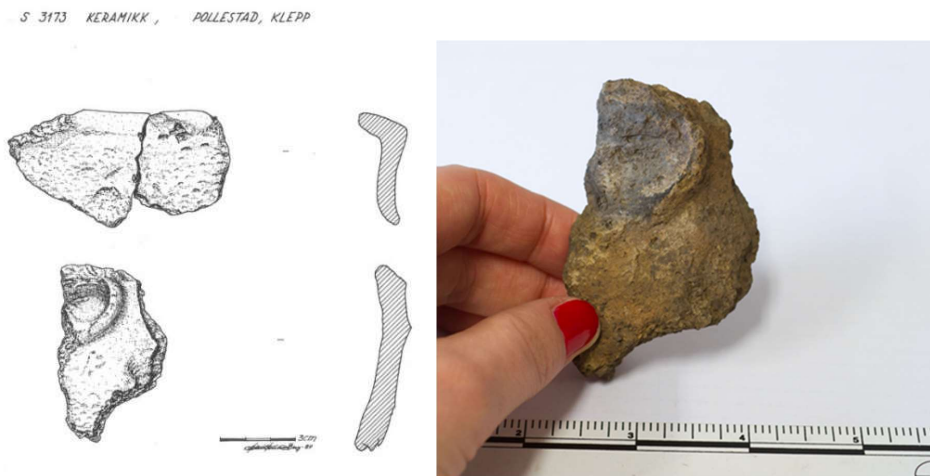
- (I) 2 bunnskår av ruslemmet kar. **Tykkelse:** 12 cm **Overflatebehandling:** ruslemmet. **Magring:** bergart. Typebestemmelse/karform: ukjent
- (II) Ett bunnskår av ruslemmet kar. Avsatt fot og konveks overgang til buk. **Størrelse:** bunn diameter-15 cm. **Tykkelse:** 9 mm. **Overflatebehandling:** ruslemmet. **Magring:** bergart. Typebestemmelse/karform: ukjent
- (III) Tre bunnskår av slemmet kar med avskallet overflate. **Tykkelse:** 9-13 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. Typebestemmelse/karform: ukjent
- (IV) Ett røft glattet (buk?) skår med en sirkelformet vulst som er ca. 30 mm i diameter. **Tykkelse:** 11-15 cm, **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. Typebestemmelse/karform: skår med sirkelvulst, ukjent karform.
- (V) Ett bunnskår av et røft glattet kar. Kantet bunn med lett konveks overgang til buk. **Tykkelse:** 13-17 cm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. Typebestemmelse/karform: ukjent

div) en liten samling udiagnostiske skår

Grunnlag for datering: Dateres typologisk til YBA per. V-VI på grunnlag av skåret med sirkelformet vulst, og ellers har den øvrige keramikens overflater og gods trekk som peker mot YBA (Bjørhem & Säfvestad 1993: 47, fig. 54, Jensen 1997:104, 105, Selling 2001:304).

Litteratur: SMÅ 1908, Haavaldsen 1985

Ref. litteratur: Jensen 1997, Selling 2001, Bjorhem & Säfvestad 1993.

Figur 32: Skåret med sirkelvulst (grav 39 IV Pollestad). Fra venstre: Tegning av A.Høland Berg©TOPARK Arkeologisk museum Stavanger. Til høyre: Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 40. Pollestad II (gnr.31), Klepp. Museumsnr.: S3361a

Kontekst: Kremasjon/mulig urnegrav. Primærgrav i haug

Assosierte funn: Tutulus, hjerteformet pilspiss, brente bein, skraper av flint, avslag av flint og kvarts

Datering: YBA IV

Funnhistorikk og opplysninger: Graven ble faglig ettergravd ved A.W. Brøgger i 1910 etter at det ble innlevert leirkarskår, en hjerteformet pilspiss i flint og brente bein til museet. Brøgger merket seg at leirkaret «(...) pekte mot bronsealdersformer og delvis ogsaa av denne aarsak reiste jeg 1. juni ned for at undersøke fundet» (Brøgger 1910b). Finneren fortalte at leirkaret fremkom ved oppdyrking av en «forhøyning». Leirkaret, som var ødelagt da det ble tatt opp, stod like under torven på en liten steinhelle med svart kullholdig jord omkring. Da Brøgger undersøkte stedet fant han en tutulus i tillegg til leirkarskår, avslag av flint og kvarts. Funnet er spesielt ettersom det er snakk om en yngre bronsealders kremasjonsgrav nedsatt i toppen av det som trolig var en naturlig haug og anlagt oppå bålrester. Et annet moment som opptok Brøgger var konteksten for flintpilen, som finner bestemt hevdet lå oppi leirkaret. Brøgger mente det ikke var usannsynlig, men at pilspissen kunne skrive seg fra haugfyll eller underliggende boplass – ettersom det også fremkom andre littiske funn. Brøgger mente bestemt at tutulusen også hadde ligget i karet, og tolket funnet i sin helhet som en «yngre bronsealders brandgrav (...) lerkaret med de brændte, rensede ben var nedsatt i toppen av den naturlige forhøining hvor baalet stod. Bronsetutulusen har ligget i karret (...)» Brøgger 1910a, 1910b).

Beskrivelse av keramikken: 90 skår, hvorav 4 større sammenlimte biter. Karet har hatt dobbeltkonisk form, men dimensjonene er noe usikre. Største vidde har trolig ikke vært mindre enn 15 cm, høyden har trolig vært noe over 20 cm. Randskåret er veldig lite og er litt sammenpresset på toppen, så randens diameterer også usikker. **Størrelse:** Rand-ukjent, max. vidde-ca. 15 cm, bunn-ukjent, høyde- ukjent. **Tykkelse:** 7-8 cm.

Overflatebehandling: glattet. **Magring:** bergart

Typebestemmelse/karform: Høyt og smalt dobbeltkonisk kar.

Grunnlag for datering: Engedal plasserer tutulusen i EBA periode II. Hjerterformede spisser knyttes til EBA, men kronologien for det østnorske materialet indikerer at hjerterformede spisser introduseres i SN og går ut av bruk rundt 1100 f.Kr (Mjærum 2012:119). Dobbeltkoniske urner er generelt en form som hører hjemme i YBA. Det er uklart om noen av gjenstandene ble funnet oppi leirkaret – det har også blitt foreslått at funnet er en sammenblanding av et eldre og et yngre funn, hvor leirkaret og de brente beina tenkes å tilhøre den seneste fasen. 14C datering av de brente beina fra konteksten tyder imidlertid på at funnet hører hjemme i YBA periode IV, noe som støtter gravformen og leirkarsformen (se under) og som heller ikke er i konflikt med pilspissens datering. Dersom tutulusen lå i karet slik finner og Brøgger hevdet, kan dette være et eksempel på et eldre arvestykke nedlagt i en YBA kremasjonsgrav. 14C datering av brente bein fra konteksten: 2823+-16 BP (TRa 11440). Kalibrert datering: 1004-936 BC (1 sigma) 1016-919 BC (2 sigma).

Litteratur: SMÅ 1910, Brøgger 1910a, Brøgger 1910b, Møllerop 1963, Engedal 2010, Mjærum 2012, Austvoll 2018.

Figur 33: Deler av det dobbeltkoniske karet fra grav 40, Pollestad. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 41. Anda, (gnr.14), Klepp. Museumsnr.: S2050

Kontekst: Kremasjon/urnegrav. Primærgrav i haug

Assosierte funn: Brente bein

Datering: YBA eller FRJA

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet i 1898 på bunnen av en stor gravhaug (Helliesen 22), og ble innlevert som gave til museet. Urnen inneholdt brente bein når den ble funnet. Gravformen tyder på at det kan være snakk om en branngrav fra YBA, men i så tilfelle er dette mest sannsynlig haugens primærgrav. I funnbeskrivelsen nevnes det at det tidligere ble funnet en stor kiste ca. 180 cm høyere oppe. Under denne igjen har det tidligere vært funnet flere små kister som inneholdt brente bein. Det har ikke fremkommet noe gravgods som kan tidfeste de øvrige gravene i haugen. Fra haugfyllen ble det også funnet en helle med skålgroper, men det er usikkert om den har hatt en relasjon til graven med urnen (Ab. 1869, SMÅ 1898).

Beskrivelse av keramikken: Stor s-formet/tønneformet krukke med lett fortykket rand og en svak avsats ca. 5, 6 cm under randen (ikke markert rundt hele karet.) Restaurert med gips. **Størrelse:** Rand-23 cm, max. vidde-25,6 cm, bunn-17 cm, høyde-33 cm. **Tykkelse:** 12-18 cm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart

Grunnlag for datering: Leirkarets form og gods sammen med gravformen sannsynliggjør en datering til sen YBA, men funnet er usikkert datert og kan høre hjemme i FRJA.

Litteratur: Ab.1869, s.37, SMÅ 1898, Syvertsen 2003.

Ref. litteratur: Müller 1891, nr.260

Figur 34: Tønneformet leirkar fra grav 41 Anda. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 42. Laland, Klepp (gnr.15) Museumsnr.: S4769a

Kontekst: Kremasjon/urne. Gravkammer under flatmark

Assosierte funn: Bronseblikk/bronseplater (fragmenter), brente bein, kull.

Datering: YBA IV

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet i 1926 i forbindelse med dyrkning, og straks innmeldt til museet. Det ble iverksatt en ettergravning v/ Jan Petersen. Karet ble funnet i et gravkammer under flat mark som hadde en rund helle i bunn, muret opp av fire heller og dekket med to heller. Karet var halvfullt av brente bein og inneholdt ellers bronseblikk og biter av kull (SMÅ 1925-28).

Beskrivelse av keramikken: Eggformet kar med ruslemming. Karet er nokså skjevt; på en side er karprofilen nesten rettvegget konveks med antydning til knekk på skulderen (karets største diameter), på motsatt side ligger største diameter mye lavere, karet er her mer buket med antydning til fot. Randpartiet skrå innover og randen er rett avskåret. **Størrelse:** Rand-13-14 cm, max. vidde-19 cm, bunn-11 cm, høyde-20,5-22 cm **Tykkelse:** 6-8 cm **Overflatebehandling:** ruslemming (type A), delvis avflasset. **Magring:** bergart

Typebestemmelse/karform: Eggformet kar

Grunnlag for datering: Bronsefragmentene gir ikke noe typologisk eller kronologisk informasjon. En dateringsantydning til YBA er plausibel utfra leirkaret, både i form (eggformet), ruslemmet overflate som sannsynligvis har gått helt opp til randen over hele karet (type A) og generell utførelse/gods (Bjørhem & Säfvestad 1993:46, fig.53). 14 C datering av de brente beina plasserer funnet i tidlig periode IV: 2850+-15 BP (TRa 11441). Kalibrert datering: 1044-980 BC (1 sigma), 1082-931 BC (2 sigma).

Litteratur: SMÅ 1925-28, Petersen 1926

Ref. litteratur: Bjørhem & Säfvestad 1993

Figur 35: Eggformet kar med ruslemming til randen (delvis avskallet), fra grav 42 Laland, fotografert fra ulike vinkler. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 43, Hognestad, (gnr.9) Time. Museumsnr.: S6400b

Kontekst: Inhumasjon. Primærgrav i haug

Assosierte funn: Bronsedolk, gravhelle med skålgroper, uarbeidet flintstykke, trekull og forkullet nøtteskall, beinsubstans

Datering: EBA II

Funnhistorikk og opplysninger: Faglig utgravning ved Arne Bang Johansen og Egenæs Lund (1936). Funnet i en skadet haug som skulle fjernes. Hellekisten virket imidlertid urørt, og tolkes som haugens primærgrav. Keramikkskårene lå ved siden av bronsedolken og tolkes dermed som intensjonelt deponerte. Den ene av totalt tre dekkheller har to innrissede skålgroper.

Beskrivelse av keramikken:

- I) Ett randskår med avrundet profil. Ikke mulig å anslå form eller størrelse på munning. **Tykkelse:** 7-8 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart.
Typebestemmelse/karform: ukjent
- II) Ett bukskår. Ikke mulig å anslå form. **Tykkelse:** 13-17 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart.
Typebestemmelse/karform: ukjent

Grunnlag for datering: Bronsedolken har løpende spiralornamentikk og er av en type som plasseres tidlig i EBA periode II (Engedal 2010:74). Lite kan sies om keramikkenes form og type, men skårene er fra to ulike kar og virker å være intensjonelt deponerte.

Litteratur: SMÅ 1936-37, Johansen 1936, Møllerop 1963, Larsen 1996, Syvertsen 2003, Engedal 2010

Grav 44. Frøyland, (gnr.28) Time. Museumsnr.: S5701a

Kontekst: Kremasjon/urnegrav? Sekundærgrav i haug.

Assosierte funn: Brente bein, avslag av brent flint

Datering: YBA V

Funnhistorikk og opplysninger: Faglig utgravning av gravhaug ved Jan Petersen og Sigurd Jakobsen (1930). sannsynligvis Helliessen nr. 4 (SMÅ 1911:11). Funnet i et 1,65x65 langt gravkammer ca. 1 m vest for sentrum av haugen. Karene lå i stykker med brente bein spredt i gravens østre del og utkant. Funnet er beskrevet som et gravfunn fra EJA, men keramikkenes form og gods peker mot YBA, slik er funnet også listet i tilveksten.

Beskrivelse av keramikken:

- (I) 43 sammenlimte skår av et kar med S-formet karinert profil. **Størrelse:** rand- 13 cm, max. vidde-15,4 cm, bunn-10,5 cm, høyde- 12 cm. **Tykkelse:** 5-8 mm. **Overflatebehandling:** glattet (muligens slemmet) **Magring:** bergart
Typebestemmelse/karform: S-form karinert krukke
- (II) 52 sammenlimte skår av et nokså rundbuket kar med S-formet profil. **Størrelse:** Rand-14 cm, max. vidde-ca. 17 cm, bunn- 11 cm, høyde- ca. 14 cm. **Tykkelse:**6-14 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart.
Typebestemmelse/karform: S-formet krukke
- (div) 48 skår og fragmenter som hører til I eller II.

Grunnlag for datering: 14 C datering av de brente beina plasserer funnet i YBA periode V: 2796+-13 BP (TRa 11442). Kalibrert datering: 975-915 BC (1 sigma), 998-808 BC (2 sigma).

Litteratur: SMÅ 1911 (nr.III), 1930-32

Figur 36: To kar (I og II) fra grav 44 Frøyland. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 45. Re (gnr.3), Time Museumsnr.: S5035b

Kontekst: Kremasjon/urnegrav. Sekundærgrav i haug.

Assosierte funn: brente bein

Datering: YBA VI/FR.JA

Funnhistorikk og opplysninger: Faglig ettergravning (1928) av en langhaug med flere kammer – to små kammer inneholdende branngraver, en sekundærgrav fra yngre romertid med spinnehjul i bronse (anlagt høyt oppe i sentrum av haugen). Keramikken ble funnet med brente bein i en liten hellesatt kiste på rundt 50 cm dybde og ca. 5 m sør for den yngste graven. Det var også andre sekundærgraver. Ettersom langhauger er et nokså utypisk for bronsealderen kan det tenkes at haugen har vært utbygd etter hvert som sekundærgravene ble konstruert (Øxnevad 1928).

Beskrivelse av keramikken: 72 skår og 237 avskallinger av et s-formet kar. Kar med kraftig, med nærmest fasettert rand og tynnere buk. Mye av karet foreligger, men det er så oppbrutt at rekonstruksjon ikke er mulig. Karet er konvekst fra halsen og bukskårene er buet. Ingen tegn til knekk el. så det har trolig vært situlaform. Slemmingen har avskallet flere steder og godset er grovt. **Størrelse:** udefinert. **Tykkelse:** 7-12 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Maging:** bergart.

Typebestemmelse/karform: S-form

Grunnlag for datering: Keramikkenes gods peker mot bronsealder, men randutformingen er noe utypisk for perioden. Randutformingen kan tyde på at funnet skal plasseres i sen YBA/overgang til FRJA, noe som har blitt bekreftet av 14C datering av brente bein fra konteksten. 2485±45 BP(Ua-23160) (Goldhahn pers.med. 15.11.2017). Kalibrert datering: 764-541 BC (1 Sigma), 785-430 BC (2 sigma).

Litteratur: Øxnevad 1928, SMÅ 1928-1930, Syvertsen 2003,

Figur 37: rand og bukskår fra Grav 45, Re. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 46. Holen, (gnr.21) Time. Museumsnr.: B5000c

Kontekst: Inhumasjon. Primærgrav i haug

Assosierte funn: Fibula og dolk av bronse. Ubrente og brente bein

Datering: EBA II

Funnhistorikk og opplysninger: Rundhaug utgravd av Gustafson (trolig i 1893). Funnene ble gjort i et «(...) omhyggelig bygget og dækket kammer (...), 2,15 m langt, 45-50 cm bredt og ca 80 cm dypt anlagt litt SØ fra haugens sentrum. Funnbeskrivelsen er som følger: «Det (kammeret) var tomt inntil 30 cm. dybde, siden fylt med jord, grus og mindre stene. I dets nordre halvdel f. spænden og dolken, omtr. 35 cm. dybt, samt svage spor af ubrændte ben. Lerkarfragmenterne laa paa ét sted i samme del af kammeret, men nede paa bunden. Paa flere steder paa og i fyllden f. smaa kulstumper og enkelte smaa brændte ben». Det påpekes av utgraver at kun ¼ av leirkaret var til stede, og at det heller ikke var lagt ned mer i graven (Ab. 1893).

Beskrivelse av keramikken: 41 skår av et kar med situlaform. Høyden er noe usikker ettersom bunnskår mangler. Randen er svakt utoverbøyd og lett fortykket (ujevnt utformet). Godset er tykt og overflaten ujevn m. tydelige fingermerker. Innsiden og utsiden er nærmest teglfarget. Store magringskorn har enkelte steder ført til sprekker i overflaten, slik det ofte kan observeres på EBA keramikk (Eriksson 2009:101). **Størrelse:** Rand-18-20 cm, max. vidde-20-22 cm, bunn-ukjent, høyde-ukjent. **Tykkelse:** 10-12 cm.

Overflatebehandling: glattet, mulig slemmet. **Magring:** bergart. Innslag av store korn av feltspat.

Typebestemmelse/karform: S-form situla

Grunnlag for datering: Funnet er en primærgrav fra EBA, og inneholder en fibula og en dolk av bronse som kan dateres typologisk til EBA II (Engedal 2010:41,62,74). Keramikkenes gods og karform stemmer overens med dateringsforslaget.

Litteratur: Ab. 1893, Møllerop 1963, Larsen 1996, Engedal 2010

Ref. litteratur: Eriksson 2009

Figur 38: Skårene fra grav 46 Holen. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 47. Nubben, Håland (gnr. 4) Time. Museumsnr.: S9358Kontekst: Kremasjon. Brannlag under haugAssosierte funn: Klebersteinskar, ravperle, bronseknapp, skraper og avslag i flint, brente bein.Datering: YBA VI

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet av Odd Espedal i 1966 i forbindelse med utgravning av fem hauger på Nubben i Time kommune. Fra en delvis skadet gravhaug, bygget opp av stein og dekket av torv og gress. Funnene fremkom etter sjaktning gjennom sentrum av haugen og skriver seg alle fra en og samme grav i et brannlag på bunnen av haugen. Haugen hadde ingen spor etter gravkammer. Brannlaget var ovalt og spor etter burning kom tydelig frem i sandens fargenyanser, men laget hadde kun spredte innslag av kull. Leirkarskårene ble funnet spredt med en tydelig konsentrasjon mot sentrum (Espedal 1966b, SMÅ 1967:22)

Beskrivelse av keramikken:

- I) b) 205 skår, hvorav en del er limt sammen til ca en fjerdedel av karet. Karets eksakte mål er usikre, men karet er utvilsomt bolleformet, og viser påfallende stor morfologisk og størrelsesmessig likhet med kleberkaret (S9358a). Randen er rett avskåret og fortykket, og i overgangen mellom hals og buk har det trolig vært en horisontal strek. Karets største vidde kan anslås nokså sikkert, og med dette som utgangspunkt har det lyktes å lage en rekonstruksjon etter følgende mål: **Størrelse:** rand- 14-15 cm, Max.vidde-16,5 cm, bunn-5-6 cm, høyde-11-13 cm. **Tykkelse:**7-10 cm. **Overflatebehandling:** glattet/muligens glittet på enkelte partier. **Magring:** bergart.
Typebestemmelse/karform: S-form bolleformet
- II) c) 264 bunn – og løse, udiagnostiske skår – tre av disse har noe utydelig dekor, men det kan ikke fastslås hvor på karet de hører til. **Størrelse:** Bunn: 10 cm. **Tykkelse:** 8 cm. **Overflatebehandling:** glattet **Magring:** bergart.
- III) d) I og II: 166 skår av to kar, sannsynligvis med situlaform. Skårene er små og kan ikke settes sammen, men randskårene er forsøkt rekonstruerte, men med ukjent diameter. **Tykkelse:** 7-10 cm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart.
- IV) e) I, II og III. 18 skår av minimum tre ulike kar representert ved tre distinkt forskjellige randskår. Skårene er små og fragmenterte og kan ikke rekonstrueres. E III har muligens fingerspissavtrykk i form av diagonale streker langs munningskanten, som B4814.
- V) f) Del av et lite kappelokk bestående av syv sammenlimte og to løse skår. Målene er noe usikre. **Størrelse:** rand- max 10 cm, høyde - ca. 2,5 cm.

Typebestemmelse/karform: Kappelokk

Grunnlag for datering: Pilø klassifiserer klebersteinskaret som bolleformet type 1, noe som plasserer funnet typologisk i YBA VI. Den morfologiske likheten mellom klebersteinskaret og leirkaret (b) synes å styrke dateringen. Leirelokket, bronseknappen, ravperlen og den øvrige keramikken går heller ikke imot en datering til bronsealderens siste del.

Litteratur: Espedal 1966b, SMÅ 1967, Pilø 1989, 1990.Ref. litteratur: Baudou 1960

*Figur 39: Øverst – Kleberkaret fra grav 47. Nederst: leirkaret fra grav 47. Begge har tilsvarende form.
Foto: Terje Tvedt © Arkeologisk Museum Stavanger. Foto: Henriette Hop Wendelbo*

Grav 48. Lura, (gnr.69, bnr.28), Sandnes. Museumsnr.: S2400 a, c

Kontekst: Kremasjon/mulig urnegrav. Trolig sekundærgrav i haug

Assosierte funn: Brente bein, kull

Datering: YBA IV/V

Funnhistorikk og opplysninger: Fra gravhaug som hadde blitt usakkyndig gravd for Helligens undersøkelse i 1901. Et par år forut for gravingen skal deler av haugen har blitt fjernet og to små gravkamre kom til syne. Det finnes ingen beretninger om urnenes plassering eller kontekst utover følgende: «I det ene fandtes en del urnestykker og lidt bronze. Indholdet blev kastet udover haugens nordside». I katalogteksten berettes det om kull, brenne bein og «et bruddstykke af en urne, der vistnok tilhører bronsealderen» i haugens nordre del.

Beskrivelse av keramikken:

- I) a) Fem skår av et dobbeltkonisk leirkar. Bunnflaten er konkav. **Størrelse:** Rand-ca.10 cm, max. vidde-17-20 cm, bunn-ca 14 cm, høyde-ca. 22 cm. **Tykkelse:**6-7 cm **Overflatebehandling:** polert. **Magring:** bergart
Typebestemmelse/karform: Høyt og smalt dobbeltkonisk kar.
- II) c) Stort randskår av eggformet kar, sammenlimt med et bukskår. Randen er innoverbøyd, jevn og ikke fortykket. **Størrelse:** Rand-10-12 cm, max. vidde-ca 12 cm, bunn-ukjent, høyde-ukjent. **Tykkelse:** 5,5-8,5. **Overflatebehandling:** polert. **Magring:** bergart.
Typebestemmelse/karform: Eggformet kar.

Grunnlag for datering: Det anses som sannsynlig at keramikken stammer fra en sekundærgrav i haugen, og ikke fra haugfyll e.l.– til tross for at keramikkenes funksjon (urne/gravgods) ikke er kjent. Skårene viser typiske YBA former som dobbeltkonisk og eggformet som ellers er kjent fra Rogaland i periode IV og V.

Litteratur: SMÅ 1903

Figur 40: Fra v – skår av det dobbeltkoniske karet (I), stort randskår i profil av det eggformede karet (II)
Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 49. Hana, Sandnes (gnr.38) Museumsnr.: S8872a-hKontekst: Kremasjon, mulig gravrest i haugAssosierte funn: Brente bein, rest av bronsespiralDatering: YBA?

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet i haug II ved Odd Espedals utgravning på Hana (gnr. 38,28) Høyland s. og p i 1962. Fra samme gård er det undersøkt flere røyser og hauger (Rorvikfeltet) men dette er den eneste som kan tolkes noenlunde sikkert som en grav. Haugen var oppbygd av store steiner i bunnen og dekket over med mindre stein, uten spor etter fotkjede eller kammer. Over bunnen (auren) var et mørkt jordlag med trekull og aske, hvor de fleste funnene kom fra. Skårene ble funnet rundt om i haugen og i ulike nivå, men med enkelte konsentrasjoner rundt sentrum og den sør-østlige ytterkanten. Hvorvidt de brente beina, stammer fra menneske er ikke sikkert. Det kan ikke utelukkes at funnet er en kulturlag/ildstedsrest fra en boplass. Samtidig er det plausibelt at konsentrasjonene av keramikk og bein i et brannlag i haug stammer fra en grav, ikke minst med tanke på at det henger fast rester av brente bein på bronsespiralen (Espedal 1962, SMÅ 1962).

Beskrivelse av keramikken: 116 små skår og fragmenter fra 5 eller flere kar (S8872 f-h er ikke skilt ut som egne kar, ettersom de trolig hører sammen med I-V). Flere av karene har diagnostiske trekk, men type og karform er ukjent.

- I) a) Ett svakt utsvingende munningsrand med hals som krummer svakt innover. Ca. 3,5 cm under munningen blir godset tykkere, og karveggens innside har der hatt en skarp knekk innover. Bruddstedet er akkurat i knekkpunktet så profilen er uviss. **Tykkelse:** 5-6 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart.
- II) b) Ett randskår med ruslemmet overflate. Innsiden er avskallet (men har vært glattet). Randen er rett, ikke fortykket. **Tykkelse:** 5-6 mm. **Overflatebehandling:** ruslemmet. **Magring:** bergart.
- III) c) Ett randskår - utoverbøyd og avrundet. Sterkt konveks overgang til buk. Trolig tilhørt et kar med svært runde bukvegger. **Tykkelse:** 5-8 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart
- IV) d) Tre bunn/bukskår med avsatt fot. **Tykkelse:** 6-8 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart
- V) e) Tre ubestemte skår. **Tykkelse:** 4-5 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. **Dekor:** strekdekor
 f) Ett bukskår. **Tykkelse:** 8 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. **Dekor:** En enkelt strek.
 g) Skår med utsvinget profil, mulig halsskår. *Avtrykk av korn, trolig bygg.* **Tykkelse:** 4 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart.
 h) Ett bukskår. **Tykkelse:** 7-11 mm. **Overflatebehandling:** ruslemming. **Magring:** bergart.
- div) Ca 153 diverse skår og fragmenter av ulike leirkar. En del av disse stammer nok fra leirkarene a- f. Det er også en del skår av grovere og tykkere gods, som kan tilhøre andre kar. Blant disse er det en del skår av gulig, feit, finkornet leire som minner om leirklining.

Grunnlag for datering: Funnmaterialet viser innblanding fra flere faser, og det er ingen klar avgrenset kontekst som kan tolkes som gravrom, til tross for enkelte funnkonsentrasjoner i det mørke (brann?)-laget. Spiralfragmentet styrker sannsynligheten for en datering innenfor BA.

Litteratur: Espedal 1962, SMÅ 1962.

Figur 41: Diverse skår fra grav 49. Skår med strekdekor, skår med kornavtrykk (bygg), ikke i skala. Lengst til h: Skår med ruslemming. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 50 Myklebust (gnr.3), Sola. «Myklebusthaugen» Museumsnr. S1283

Kontekst: Inhumasjon? sekundærgrav i haug?

Assosierte funn: sneglehus (*littoria*, *littorea*), gravhelle med ristninger av fotsåler og skålgroper

Datering: trolig EBA

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet skriver seg fra «Myklebusthaugen» som ble ukyndig gravd i 1878. Haugen skal ha vært vel 19 m bred og 2 m høy og var bygget opp av rullestein med et meterdypt jordlag øverst. Skåret ble funnet i et lite firkantet kammer sør i haugen. Det fremgår av funnopplysningene at flere skår ble funnet, men det finnes kun ett randskår under dette museumsnr. Skall av sneglehus ble funnet sammen med keramikken. Den sydligste av hellene i kammeret har ristningsfigurer i form av tre par fotsåler og 12 skålgroper. Ristningene var vendt inn mot kammeret. Det ble funnet ytterligere to gropheller mellom rullesteinene syd for kammeret – men det er uklart hvilken tilknytning disse har til graven. Likbehandlingen er usikker ettersom det ikke er funnet bein, dette kan imidlertid tyde på inhumasjon

Beskrivelse av keramikken: Ett kraftig randskår fra det som må ha vært et stort kar. Randen er sterkt buet, fortykket og avrundet. Halsen er markert med en fingerbred fure. **Tykkelse:** 13-17 mm.

Overflatebehandling: glattet. **Magring:** bergart.

Grunnlag for datering: Dateringen av denne graven har vært diskutert av flere (se Syvertsen 2003 for oppsummering). Ristningsmotivet og gravskikken (med vekt på fravær av brente bein) peker mot EBA. Inklusjonen av sneglehus i graver er også et bronsealderfenomen på Vestlandet (Anfinset 2016). Keramikken gir ingen typologiske holdepunkter, men praksisen med å inkludere fragmenterte leirkarskår er ellers kjent fra EBA gravkontekster fra Rogaland.

Litteratur: Ab.1881, Syvertsen 2003.

Ref. litteratur: Anfinset 2016.

Grav 51. Røyneberg (gnr.35), Sola. Museumsnr: S2484

Kontekst: Kremasjon/urnegrav. Sekundærgrav i haug.

Assosierte funn: Brente bein

Datering: YBA eller FRJA

Funnhistorikk og opplysninger: Faglig utgravning ved Tor Helliesen i 1902. Det foreligger få opplysninger utover at karet med brennte bein ble funnet i et urørt hellekammer i en haug på Røyneberg. I samme haug er det funnet en større mengde ulike skår og fragmenter av asbestkeramikk og bergartsmagret keramikk (S2485-S2487) som mest sannsynlig ikke er gravurner, som Helliesen skrev, men rester av en underliggende boplass (Hop 2016:5). Tar man utgangspunkt i de hittil kjente dateringene av asbestkeramikk i Rogaland, er den underliggende boplassen trolig fra EBA.

Beskrivelse av keramikken:

S-formet kar, restaurert med gips. Den ene profilsiden fremstår som karinert, men resten av karet har en mykere s-profil, noe som kan skyldes rekonstrueringen, men trolig har karet vært nokså ujevnt. **Størrelse:** Rand-13-14,5 cm. Max.vidde-18,8 cm, bunn-13-14 cm, høyde-15,3 cm. **Tykkelse:**7 mm

Overflatebehandling: polert. **Magring:** bergart

Typebestemmelse/karform: S-formet krukke

Grunnlag for datering: Keramikkenes gods og utforming sannsynliggjør en datering til YBA, men dateringen er ikke entydig og kan eventuelt skrive seg fra FRJA.

Litteratur: SMÅ 1902, Hop 2016.

Figur 42: S-formet kar fra grav 51 Røyneberg. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 52. Nordre Sunde, Stavanger (gnr.41) Museumsnr.: S9309

Merknad: Det er usikkert hvorvidt funnene representerer graver eller om det er snakk om haugfyll/boplassrester ettersom innberetningen ikke kunne gjenfinnes.

Kontekst: Kremasjon, mulig gravrest i haug

Assosierte funn: Brente bein. Funnet i samme lag, men er trolig blandet sammen med funn som muligens skriver seg fra en eldre fase: (brent hasselnøtt, pimpstein med slipespor, skiveskraper av fint, 125 avslag av flint og noe bergkrystall)

Datering: YBA

Funnhistorikk og opplysninger:

Faglig utgraving av grav/rydningsrøyser ved Odd Espedal (1967).

Keramikken stammer fra en haug (haug I) hvor det ble funnet en liten, avlang hellekiste med brente bein noe SØ for sentrum, nedskjært i undergrunnen. Keramikken ble funnet i et brent lag over undergrunn og det var også brente bein i laget. Funnet kan være rester av en grav, men er tolket som en del av haugfyllen..

Beskrivelse av keramikken:

- I) a) 5 skår av et relativt lite kar med usikre dimensjoner. **Størrelse:** Rand-ca. 10 cm. Max.vidde-ca 14 cm., bunn-ukjent, høyde-ca.10 cm, bunn-ca 8 cm. **Tykkelse:** 5-8 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. Typebestemmelse/karform: S-formet karinert krukke
- II) b) 27 skår av et relativt lite kar av lignende form som a, men med kortere halsparti og avrundet rand. **Størrelse:** Rand-8-10 cm, max. vidde-12 cm, bunn-ukjent, høyde-ukjent. **Tykkelse:** 4-6 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart Typebestemmelse/karform: S-formet karinert krukke
- III) c) Ca. 80 skår av et tilnærmet dobbeltkonisk kar. Dimensjonene er noe usikre. **Størrelse:** Rand-12-13 cm, max. vidde-ca 16 cm, bunn-12-13 cm, høyde-ca 12 cm. **Tykkelse:** 6-11 cm. **Overflatebehandling:** polert. **Magring:** bergart. Typebestemmelse/karform: Dobbeltkonisk kar med kort hals.
- IV) d I) 9 skår, skilt ut blant de 170 skårene i 9309d som inkluderer flere typer kar. **Tykkelse:** 8-12 mm. **Overflatebehandling:** ruslemmet. **Magring:** bergart.
d) Ca.232 skår/fragmenter av ulike kar tilhørende 9309d. Overflatene er glattet eller glittet.

Grunnlag for datering: Det er flere momenter ved keramikken som peker mot en YBA datering: dobbeltkonisk form, ruslemmet overflate, gods og teknikk generelt. I samme lag ble det også gjort funn som trolig er av eldre karakter – men det er usikkert om disse kan relateres til keramikken.

Litteratur: SMÅ 1967, Espedal 1966a

Figur 43: fra v – Profil av de to s-form karinerte krukkene og det dobbeltkoniske leirkaret fra grav 52. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 53. Viste (gnr.59) «Krosshaug», Randaberg Museumsnr.: S3737a

Kontekst: Inhumasjon. Primærgrav i haug.

Assosierte funn: Ubrente bein, skall av albueskjell (patellidae) og strandsnegl (littorina), strandsand.

Datering: EBA

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravning av haugen «Krosshaug» i 1914 av Helge Gjessing. Haugen var opprinnelig rundt 25 m i diameter, men var nesten fjernet da en hellekiste kom til syne. Kisten beskrives som «skjødesløst» bygget av rullestein og kantstilte heller (Gjessing 1914). Angivelig åpnet gårdseieren kisten og rotet i jordmassene ved kistens hodeende, men skal ha forsikret om at det ikke ble gjort funn. Kisten var dekket av en stor helle, og halvfull av jord da den ble åpnet. Bunnen var steinlagt og dekket med fin sand og beina ble funnet oppå dette. Utfra beinas plassering i kisten konstaterte Gjessing at «(...) den døde maatte ha ligget utstrakt paa ryggen med hodet i øst». Skjellene ble funnet i og utenfor kisten (angivelig skal det også ha blitt observert kullbiter), og de to keramikkbittene skal ha ligget «(...) like ved hodet paa dets venstre side» (Gjessing 1914). De Lange, som Gjessing konsulterte i forbindelse med funnet, påpekte at funn av leirkar gjorde graven viktig ettersom dette er et uvanlig trekk i EBA graver. Han uttrykte skuffelse over at keramikken ikke «hadde vært opptatt hel eller i såpass stykker at den hadde kunnet restaureres» (De Lange 1914b), noe som viser at et fullstendig leirkar var forventet. Beskrivelsen i innberetningen, samt plantegningen gir inntrykk av at de to skårene ble funnet in situ på bunnen av kisten – med samme stratigrafiske tilhørighet som skjelettet. Det er dermed grunn til å anta at skjellene og de to leirkarskårene – som skriver seg fra to ulike kar – var de eneste gjenstandene som ble lagt ned i graven (Gjessing 1914).

Beskrivelse av keramikken: To fragmenterte leirkarskår som ikke kan form- eller typebestemmes.

- I) Svakt buet skår som trolig er et halsskår. **Tykkelse:** 6-7 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. **Dekor:** innrissede små hakk. Dekoren sitter akkurat i bruddflaten så det er ikke mulig å si noe om hvordan den opprinnelig har vært.
- II) Et udiagnostisk bukskår. ukskår. **Tykkelse:** 8 mm. **Overflatebehandling:** glattet, sortglittet innside. **Magring:** bergart.

Grunnlag for datering: I sin innberetning anslår Gjessing en generell BA datering. Likbehandlingen og gravkonstruksjonen peker mot at graven er fra EBA. De Lange mente at graven måtte dateres til den eldre bronsealderens senere del (slutten av periode III). Fraværet av metallsaker og den «skjødesløse» byggeteknikken ga preg av en brytningstid hvor man hadde «(...) vist den døde mindre heder» (De Lange 1914b). Hvorvidt funnet kan knyttes til periode III på dette grunnlaget er diskutabelt, men gravformen og gravskikken underbygger at graven er fra EBA, uten at det er grunnlag for å fastslå periode.

Litteratur: SMÅ 1914, De Lange 1914b, Gjessing 1914

Grav 54. Fister, Øvre (gnr.76) «Tingvoll», Hjelmeland. Museumsnr.: S9357a

Kontekst: Kremasjon/urnegrav. Sekundærgrav i haug

Assosierte funn: Brente bein og kull

Datering: YBA IV-V

Funnhistorikk og opplysninger: I forbindelse med steinuttak fra haugen hadde det fremkommet 3 små hellesatte gravkammer, hvorpå museet ble varslet og det ble foretatt en faglig ettergravning ved Odd Espedal (1967). Leirkaret med brennte bein ble funnet i grav I, et hellebygd gravkammer på 40x40 cm (SMÅ 1967, Espedal 1967).

Beskrivelse av keramikken:

Kar med hank, restaurert med lim og gipsmasse. Konisk bunn (restaurert med gips) med knekk i overgangen til konkavt-konvekst halsparti. **Størrelse:** Rand-21,5 cm, max. vidde-23 cm, bunn-9,5 cm, høyde-12,5 cm.

Overflatebehandling: glattet. **Magring:** bergart. **Modellering:** hank som utgår fra randen.

Typebestemmelse/karform: S-formet karinert skål.

Grunnlag for datering: I innberetningen antas leirkaret å være «(...) truleg frå overgangen mellom keltertid og romertid». I tilvekstkatalogen har funnet derimot blitt sammenlignet med et kar fra YBA IV (Jensen 1966:201, fig.6,3). Godset og utformingen støtter en datering til BA, og det finnes flere parallelle former, bla. fra Hallunda (Jaanusson 1985:17, fig. 7. 82, fig. 37,14 og fig.38. 83, fig.38. 85, fig.39). Selve gravformen peker også mot en datering til YBA.

Litteratur: SMÅ 1967, Espedal 1967

Ref. litteratur: Jensen 1966, Jaanusson 1985

Figur 44: Hankekar med S-form karinert profil fra grav 54 Fister. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 55. Hebnes I (gnr.112) «Storstova», Suldal. Museumsnr.: S8667

Kontekst: Kremasjon/urnegrav, sekundærgrav i haug

Assosierte funn: Brente bein

Datering: YBA IV

Funnhistorikk og opplysninger: Faglig etterundersøkelse ved Perry Rolfsen i 1960. I forbindelse med uttak av stein fra en gravhaug fremkom det et 30x30 cm stort gravkammer som inneholdt en urne med brente bein. Museet dro ut samme dag, men da var krukken tatt opp og kammeret ødelagt. Det var ikke spor etter kull eller aske, men gravhellene (totalt 7 stk.) lå i haugen. Samtidig med at funnet ble innhentet ble museet overlevert en halv skafthullsøks som tidligere var funnet i fyllmasse fra samme haug – øksen antas å være omtrent samtidig med urnen (SMÅ 1960, Rolfsen 1960).

Osteologiske analyser: De brente beina som lå oppi krukken har undergått analyse ved anatomisk institutt, UiO og beskrives som moderat brente bein av voksent individ ca. 30-40 år. Kjønnbestemmelsen er usikker, men det er sannsynligvis et mannlige individ (Holck 1983).

Beskrivelse av keramikken: Helt, dobbeltkonisk kar med knekk i overgangen til buk, ca. 5,5 cm nedenfor randen. **Størrelse:** Rand-19 cm, max. vidde-22 cm, bunn-12 cm, høyde-18 cm. **Tykkelse:** ca 6 mm.

Overflatebehandling: ruslemmet, type A. De fleste steder har slemmingen flasket av og fra utsiden virker karet å være noe sekundært brent. **Magring:** bergart. **Modellering:** Langs halsen; to vertikale lister med trekantet tverrsnitt.

Typebestemmelse/karform: Dobbeltkonisk kar med kort hals.

Grunnlag for datering: Karet kan klassifiseres som type A utfra ruslemmingen, i kombinasjon med lister. Dette, sammen med karets dobbeltkoniske form og modelleringer plasserer funnet i første halvdel av YBA (Bjørhem & Säfvestad 1993 :46, fig. 53). Svenske dateringer viser at ruslemmingsteknikk starter langt tidligere – i EBA (Eriksson 2009:117). Foreløpig er det imidlertid ikke belegg for å trekke de norske dateringer av ruslemmet keramikk lenger tilbake i tid enn periode IV (for den foreløpig eldste dateringen av ruslemmet keramikk i Norge, se grav 42), noe som antyder at den tradisjonelle inndelingen i A og B-gruppe stemmer godt for det norske materialet.

Litteratur: SMÅ 1960, Rolfsen 1960, Skjølvold 1960, Holck 1983.

Ref. litteratur: Bjørhem & Säfvestad 1993

Figur 45: Dobbeltkonisk leirkar med kort hals, ruslemming til rand og vertikale lister fra grav 55 Hebnes I, fotografert fra ulike vinkler. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 56. Hebnes II (gnr.112), Suldal. Museumsnr.: S10535a

Kontekst: Kremasjon, mulig urnegrav. Sekundærgrav i haug.

Assosierte funn: Brente bein

Datering: YBA IV-V

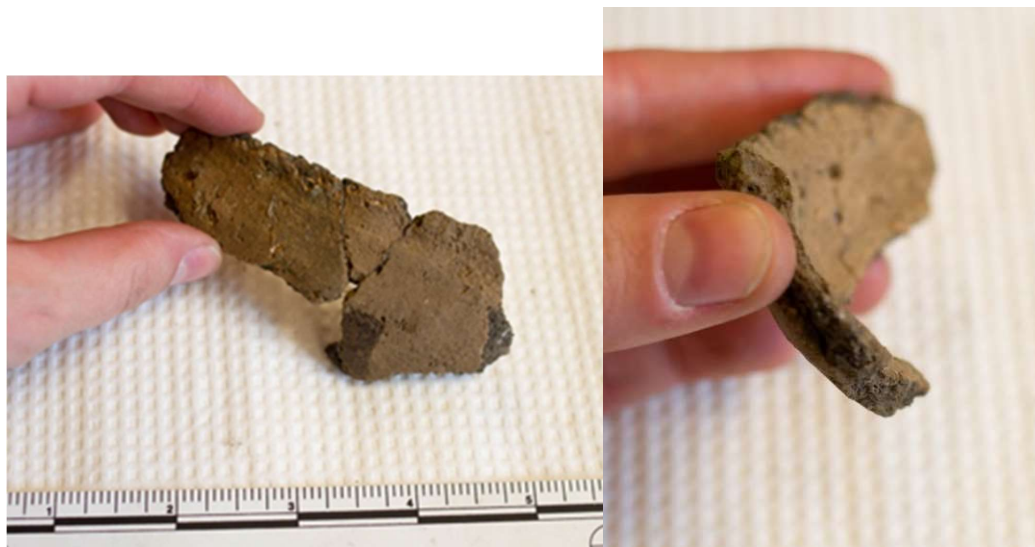
Funnhistorikk og opplysninger: Etterundersøkelse ved Inge Lindblom etter befarig på stedet i 1980.

Keramikken ble funnet i et kammer i samme haug som S8667 fra grav 55 Hebnes I, som lå ca. 3 m NNØ for dette funnet. Innholdet i kammeret var omrotet og massene delvis utruste. Det ble funnet keramikk over og i jordmassen, spredt og uten system (Rolfsen 1960, Lindblom 1980).

Beskrivelse av keramikken: Ca 100 skår og fragmenter av lokk eller en lav skål. Porøst gods som fremstår sintret enkelte steder. Vinkelen ned mot bunnen er bratt og skrår ut ca 3,2 cm fra randen. På utsiden, ca. en cm under randen, er det en svakt markert horisontal linje som lager en lett fordypning. Randen er lett fortykket og svakt utoverbøyd. De øvrige skårene virker utfra gods å tilhøre "skålen", men fragmentene er for små til å si noe sikkert om form og plassering. Unntaket er et bunnskår som har en svak overgang til buk. Vinkelen tilsier at det stammer fra samme. **Størrelse:** Rand-12-13 cm, max. vidde-13-14 cm, bunn- ukjent, høyde-ca 6 cm. **Tykkelse:** 6-7 cm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart.

Grunnlag for datering: Funnet i samme haug som urnen fra grav 55 (S8667). Dette, sammen med gravformen, kartype og gods sannsynliggjør en datering til YBA

Litteratur: Rolfsen 1960, Lindblom 1980, AmST 5 RennFast (trykt 1994).

Figur 46: Deler av skålen fra grav 57 forfra og i profil. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Merknad om Karmøy: Karmøy er et område rikt på gravminner fra bronsealderen. Mange av haugene ble utgravd i en tid hvor dokumentasjonen som ofte var mangelfull og hvor enkelte funn ikke ble tatt vare på eller har gått tapt i tidens løp (se bla. Nordenborg Myhre 1998). I forbindelse med Bendixens utgravninger på Karmøy i 1876 berettes det om flere gravfunn med keramikk, men hvor det ikke ble samlet inn/ikke levert til museet. Det må derfor poengteres at den sparsomme representasjonen av funn fra Karmøy kan ha sammenheng med hvilket fokus man har hatt under gravingen, snarere enn at det gjenspeiler en forhistorisk realitet.

Grav 57. Karmøy, Kolnes, Avaldsnes (gnr.116) Museumsnr.: S4888

Kontekst: Kremasjon, urnegrav. Sekundærgrav i røys

Assosierte funn: Fragmenter av en skål/et lokk, brente bein, makroavslag av flint, jernfragment (natur?)

Datering: YBA/EJA

Funnhistorikk og opplysninger: Usakkyndig gravd. Funnet av ordfører Johannes Kolnes som selv meldte fra om funnet. Graven ble dokumentert av Jan Petersen som beskriver et lite gravkammer, 40x40 cm anlagt på berg med fire heller på sidene og en rund helle over. Den lille urnen ble funnet inni kammeret og var delvis fylt med brente bein. Værforholdene under utgravningen ble beskrevet som «ytterst uheldige» (Petersen 1927).

- I) Beskrivelse av keramikken: a) Liten krukke med karinert profil. Bunnflaten er konkav på undersiden. Karet er nærmest intakt, men deler av randpartiet mangler. **Størrelse:** Rand-8 cm, max. vidde-11 cm, bunn-4,5 cm, høyde-7,5 cm. **Tykkelse:**6-7 mm. **Overflatebehandling:** usikkert, godset er jevnt over sintret slik at overflaten er ru. **Magring:** bergart, innslag av melkekvarts. Karet har matskorpe. Typebestemmelse/karform: S-form karinert krukke
- II) b) Fragmenter av et lokk eller skål av fint magret gods med sortglittet innside. Funnet oppi 52a sammen med brente bein. Typebestemmelse/karform: Fragment av lokk, ukjent type.

Grunnlag for datering: Usikker bronsealderdatering. Gravformen sannsynliggjør en datering til YBA, men kan være EJA. At funnet skriver seg fra en langrøys, støtter en EJA datering. Lokket av keramikk peker mot en YBA datering.

Litteratur: Petersen 1927, SMÅ 1928-1930.

Figur 47: Karet fra Kolnes, Karmøy. Overflaten indikerer at karet har vært sekundært varmepåvirket. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 58. Ukjent funnsted, Rogaland Museumsnr.: B2134

Kontekst: Kremasjon/urnegrav.

Assosierte funn: Brente bein

Datering: YBA IV-V

Funnhistorikk og opplysninger: Uvisse funnomstendigheter. De eneste opplysningene som finnes om dette funnet står skrevet på en lapp som ligger oppi karet: «Lerkar fundet halvfylt med brændte ben paa en holme i Hafrsfjord, Stavanger amt. Gave fra kunstmaler Hansen, Stavanger. B.M.2134.» Funnåret er ikke kjent, men har trolig innkommet til museet før 1875, ettersom det er inkludert i Lorange's katalog (Lorange 1875:38).

Beskrivelse av keramikken: Et eggformet – nesten konisk – kar, med innovervendt munning og avsatt fot.

Størrelse: Rand-12 cm, max. vidde- 13-14 cm, bunn-ca 9 cm, høyde-17,5 cm. **Overflatebehandling:** glattet

Magring: bergart. Modellering: 7 vertikale lister (ca 2-3 cm lange) rundt munningen.

Typebestemmelse/karform: Eggformet kar.

Grunnlag for datering: Myhre trekker frem funnet som et eksempel på en urnegrav fra YBA, men gir ikke noe nærmere datering (Myhre 1981:77). Typologisk passer dette karet inn i A-gruppen som plasserer det i første del av YBA, trolig periode IV eller V. En tilsvarende datering finnes fra et lignende dansk kar (Madsen 1872, suite 30).

Litteratur: Lorange 1875, Myhre 1981

Ref. litteratur: Madsen 1872, Bjorhem & Säfvestad 1993.

Figur 48: Karet fra grav 58, ukjent funnsted. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 59. Ukjent funnsted, Rogaland. Museumsnr.: S5481a

Kontekst: Kremasjon/mulig urnegrav. Uvisse funnomstendigheter.

Assosierte funn: Brente bein og trekull

Datering: YBA V

Funnhistorikk og opplysninger: Innkommet til museet sannsynligvis i 1905, uten opplysninger om funnsted eller kontekstuelle forhold (restanser 5201-5626). Petersen, Schetlig og Johs. Bøe diskuterte datering og omstendigheter for funnet, men først etter at det ble 14C datert ble det vurdert som en del av ansiktsurnefenomenet i YBA (Løken 2006). Funnet er uten paralleller i Nord-Europa (Kneisel 2012)

Osteologiske analyser: Et yngre, muligvis kvinnelig individ ca.12-15 år. (Holck 2006)

Beskrivelse av keramikken: Syv skår og avskallinger av leirkar (samlet vekt 108,1 g), hvor ett har et plastisk utformet ansikt. Godset er magret med store magringskorn av kvarts og feltspat og magringsandelen er høy i forhold til leire, alle skårene er av samme gods. Den uregelmessige konkave formen øverst på skåret og den rettere formen nederst kan tyde på at ansiktet har vært på karetts hals med bukknekk under haken. Det virker sannsynlig at ansiktet har vært del av et lokk på et stort kar. De *stilistisk sett* mest nærliggende parallellene er fra såkalte kanopiske urner i tidlig-etruskiske graver (Haynes 2000:106-107, Banti 197375 fig. a).

Grunnlag for datering: 14C datering av de brente beina som skal ha blitt funnet sammen med skårene ga en datering til periode V: 2725+-35 BP (Tua-5645) (Løken 2006). Kalibrert datering: 901-832 BC (1 sigma), 968-808 BC (2 sigma), altså YBA periode V.

Litteratur: restanser 5201-5626, Løken 2006, Holck 2006, Kneisel 2012

Ref. litteratur: Haynes 2000, Banti 1973

Figur 49: Ansiktet fra grav 59, slik den ligger i funnesken sammen med øvrige skår og en dispril (!) Foto: Terje Tveit © Arkeologisk Museum, Stavanger. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Hordaland (grav 60-69)

Grav 60. Grindheim (gnr.75), Etne. Museumsnr.: B7656a

Kontekst: Kremasjon/urnegrav. Sekundærgrav i haug.

Assosierte funn: Rakekniv av bronse, brente bein og kull

Datering: YBA IV

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet i 1924 etter at det dukket opp et kammer under pløyning over en tidligere dyrket haug. Kammeret ble undersøkt av lensmannen i Etne som varslet og sendte urnen til Bergen Museum. Etter innlevering ble rakekniven oppdaget, og museet iverksatte en etterundersøkelse ved Johs Bøe (BMÅ 1924/25).

Osteologiske analyser: Menneskebein, trolig fra et voksent individ, samt dyrebein. Artsbestemte av Hilde Fyllingen. (pers. med. Melanie Wrigglesworth, Universitetsmuseet i Bergen 03.01.2020).

Beskrivelse av keramikken:

S-formet karinert kar med en hank som går ut fra randen. **Størrelse:** Rand-11,5 cm, max. vidde-15 cm, bunn-8,5 cm, høyde- 16.5. **Tykkelse:** 5 mm. **Overflatebehandling:** glattet, har trolig vært finslemmet. **Magring:** bergart. **Modellering:** hank.

Typebestemmelse/karform: S-form karinert krukke

Grunnlag for datering: Rakeniven av bronse har bredt blad og bakoverbøyd spirallhåndtak, og denne typen faller innenfor YBA IV (Engedal 2010 med henvisning til Baudou 1960:33, type B1c). Paralleller til keramikken finnes hos Jensen innenfor periode IV kategorien «F: Énhankede, toleddede kopper og kander» (Jensen 1997).

Litteratur: BMÅ 1924/25, Bakka 1955, Engedal 2010, Wrigglesworth 2011

Ref. litteratur: Jensen 1997, Baudou 1960.

Figur 50: Fra v: S-formet karinert hankekar fra grav 60 Grindheim. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 61. Stødle (gnr.35) «Olahaugen», Etne. Museumsnr.: B6592a

Kontekst: Kremasjon/urnegrav, sekundærgrav i haug.

Assosierte funn: Brente bein

Datering: YBA IV-V

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet skriver seg fra en gravhaug som ble undersøkt av Håkon Shetelig i 1912, publisert av De Lange året etter. Bare halvparten av haugen var igjen da utgravningene startet, ettersom den stadig var blitt redusert pga. grustaking. Funnet kom fra en liten, ca 40x40 nærmest kubisk hellekiste. Lokale folk skal ha fortalt at det hadde tidligere blitt funnet flere lignende små kister med urner i haugen som hadde blitt knust under arbeidet (Shetelig 1912a, De Lange 1913a).

Osteologiske analyser: Bein (menneske) fra voksent individ, artsbestemte av Hilde Fyllingen (pers. med Melanie Wrigglesworth, Universitetsmuseet i Bergen 03.01.2020).

Beskrivelse av keramikken:

- (I) Tett gods med mørk, overflate. Formen er enkel, konisk enleddet og nokså skjev. **Størrelse:** Rand-18-20 cm, bunn-9,5 cm, høyde-16 cm. **Tykkelse:** 6 mm. **Overflatebehandling:** glattet, muligens glittet/sortglittet. Vanskelig å avgjøre ettersom overflaten virker å ha vært behandlet med lakk e.l. **Magring:** bergart. **Modellering:** Ringvulst med grop i midten på bunnen av karetts innside. Den ytre ringen er ca 2,7 cm i diameter. Gropen i midten er nokså markert, den måler 1,2 cm i diameter og

fordypningen passer godt med en pekefinger. Dette trekket har ikke vært nevnt i tidligere beskrivelser av funnet og kan tolkes som en mulig *omphalos* (se Becker et. al 2012). Sirkelsymboler på bunn av leirkar er også kjent fra andre BA-kontekster i Skandinavia (Broholm 1946:20, nr.129, Jaanusson 1981:98, Mikkelsen 2014:69, fig.10).

Typebestemmelse/karform: konisk kar

- (II) Et lite bukskår med skarp knekk som ble funnet sammen med de brente beina oppi urnen (I).
Typebestemmelse/karform: Trolig fra et kar med dobbeltkonisk form eller med karinert profil.

Grunnlag for datering: Formen på urnen gir få kronologiske holdepunkter. I forbindelse med en etterundersøkelse i 2005 ble det tatt ut 14C dateringer fra graven som ga resultatet 2685+/-50 BP (Tua-5592) (Aksdal 2006:15). Kalibrert datering: 895-805 BC (1 sigma), 968-792 BC (2 sigma).

Litteratur, BMÅ 1913 Oldt. III, De Lange 1913a, Shetelig 1912a, Bakka 1955, Myhre 1998, Aksdal 2006

Ref. litteratur: Broholm 1946, Jaanusson 1981, Becker et al. 2012, Mikkelsen 2014.

Figur 51: Fra v: urnen (I). Nærbilde av ringvulst i bunnen på innsiden av urnen. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 62. Sydnes/Sundnes (gnr.208), Halsnøy. Museumsnr.: B13626/B14262

Kontekst: Kremasjon/urnegrav. Sekundærgrav i røys

Assosierte funn: Brente bein, dobbelt tvunnet snor av plantefiber, biter av skjell med perlemorskjær

Datering: YBA V

Funnhistorikk og opplysninger: Hellekiste i røys på Skarvaberget, Sydnes gård (Halsnøy). Hellekisten lå i nordlige retning av røysen og ble tolket som en sekundærgrav. I 1982 ble det funnet keramikkskår (B13626), brente bein og en snor av plantefiber i kisten. Funnene ble gjort av arkeolog Bjørn Myhre (Myhre 1983). Under ettergravningen i 1986 ble det funnet flere keramikkskår (katalogisert under B14262) fra det samme karet. Under ettergravningen ble det også funnet brente bein og fragmenter av et skjell med perlemorskjær. Det ble sendt inn brente bein til datering i 1988, men prøvemengden var for liten for konvensjonell 14C datering (Brattset 1988). Funnet er nå datert med AMS.

Osteologiske analyser: De brente beina er artsbestemt og stammer fra menneske. Et av beina har muligens også dekor og det er foreslått at det kan være snakk om rester av en beinnål (Østerdal 1999).

Beskrivelse av keramikken: 48 skår av tynt og sprøtt gods som enkelte steder virker sterkt sintret (med rustfargede og oppsmuldrede partier). Krukken kan settes delvis sammen og har hatt lav dobbeltkonisk form og hank. **Størrelse:** Rand-10 cm, max. vidde-ca. 18 cm, bunn- ca 5 cm, høyde- ca 12. cm. **Tykkelse:** 3-6 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. **Dekor:** Trekanter med horisontale streker på karets overdel. Buknekken har et belte med korte vertikale streker, resten av karet er udekorert. Dekoren er risset inn med tynne, skarpe linjer og er ganske uregelmessig utført. **Modellering:** karet har hatt en hank trolig med lignende form som grav 60 Grindheim (B7656), men er delvis knekt av og sterkt sintret. *Karet ble rekonstruert med digital fotogrammetri i forbindelse med dette prosjektet (se app. 5).*

Typebestemmelse/karform: Dobbeltkonisk skål.

Grunnlag for datering: Datering på brente bein fra konteksten ga resultatet 2742±14 BP (TRa 12154). Kalibrert datering: 905-845 BC (1 sigma), 916-836 BC (2 sigma).

Litteratur: HMT 1982-1986, BMT 1985-1989, Auestad 1986, Brattset 1988, Myhre 1983, Østerdal 1999, Wrigglesworth 2011

Figur 52: Dekorert dobbeltkonisk skål med hank. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 63. Eide (gnr.83) Jondal, Kvam, Museumsnr.: B5932b, cKontekst: Kremasjon/urnegrav. Sekundærgrav i røys.Assosierte funn: Forvitret kniv (?) av bronse, runde fjæresteinerDatering: YBA IV-V

Funnhistorikk og opplysninger: I 1905 ble det undersøkt tre såkalte «munkerøyser» på Staumestein i Jondal. Undersøkelsene ble igangsatt etter at en hodeskalle (fra en annen røys) hadde rast ut fra steinmassene og ut i vannet. I en kiste i røys III ble keramikken ble funnet sammen med brente bein og en bronsegjenstand. Kisten var dannet av fem små firkantede heller med små runde fjæresteiner oppå bunnhellen. Ifølge Shetelig skal begge urnene ha inneholdt brente bein, mens bronsegjenstanden tilsynelatende var blitt lagt for seg selv og ikke oppi noen av urnene (Shetelig 1911:9).

Beskrivelse av keramikken:

- I) b) Et nærmest fullstendig kar med tilnærmet dobbeltkonisk form, men med en nærmest sylindrisk hals og rett, ufortykket rand. **Størrelse:** Rand-13 cm, max. vidde-17 cm, bunn-8 cm, høyde- 17 cm, **Overflatebehandling:** glattet (avskallet, enten pga. forvitring eller sekundær varmpåvirkning). **Magring:** bergart. **Dekor:** Et ca 6,5 cm bredt omløpende felt på buken med horisontale streker og diagonalt linjemønstre. Mellom linjene framstår det trekantede felt som har en eller to små skållformede fordypninger i midten. **Modellering:** På karetets hals er det rester av en hank, karet har sannsynlig vært deponert med ødelagt hank (Shetelig 1911:10). Typebestemmelse/karform: kanne
- II) c) 537 Skår, fragmenter og avskallinger av et nokså bredbuket s-formet kar. **Størrelse:** rand- ca.12-14 cm, max. vidde-ca. 16-18 cm, bunn-13-15 cm, høyde-min 13 cm? **Tykkelse:**4-5 cm **Overflatebehandling:** glattet (avskallet, enten pga. forvitring eller sekundær varmpåvirkning). **Magring:** bergart. Shetelig sammenligner c) med R 141, som er et dobbeltkonisk kar. Bakka mener også at karet er dobbeltkonisk (1955:66). I min mening fremstår formen mer konveks-konkav enn dobbeltkonisk, særlig pga. randens form. Typebestemmelse/karform: s-formet krukke

Grunnlag for datering: Grunnlaget for datering støtter seg på en komparativ typologisk datering av keramikken ettersom bronsegjenstanden er ugjenkjennelig. Kar med lignende form, hank og nesten identisk dekor er avbildet og beskrevet hos Broholm som «kande med konisk hals» (1933:46, fig. 346-348). Mange av eksemplene som er relevante for sammenligning er fra Jylland og fra periode IV/V. Shetelig vurderte opprinnelig karet som en tidlig variant av romerske hankekar, men med mistanke om at den kunne skrive seg fra YBA. Ettersom karret (b) er nokså enestående i Norge konsulterte Shetelig «museumsinspektør» C. Nergaard i København som stadfestet at karet var utpreget for YBA og (...) var det et dansk kar vilde der overhodet ikke opstaa tvil om karrets datering(..) (Shetelig 1911:11). Videre trekker Shetelig frem likheten mellom b) og to av urnene avbildet hos Müller (1891: fig.263 og 266). Bakka trekker også frem likheten med danske kar og hevder at dette funnet viser at impulser fra Lausitz-keramikken nådde Norge via Danmark (Bakka 1955:67). Det finnes en rekke paralleller til dekoren på andre leirkar fra yngre bronsealder (bl.a. Broholm 1933:12, Nielsen 1996:62,5, Jensen 1997:136 fig.62,5, Mikkelsen 2014). Ellers er gravformen, og særlig trekket med runde fjæresteiner i bunnen av graven, noe som underbygger dateringen.

Litteratur: BMÅ 1905, Bakka 1955, Shetelig 1911, Østerdal 1999, Wrigglesworth 2011Ref. litteratur: Müller 1891, Broholm 1933, Nielsen 1996, Jensen 1997, Mikkelsen 2014.

Figur 53: S-formet krukke (II) og dekorert kar (I) («kanne»). Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 64. Øvre Gjerstad (gnr.96), Tysnes. Museumsnr.: B6757

Kontekst: Kremasjon i røys, mulig urnegrav. En av to primærgraver.

Assosierte funn: noen få brente bein, nøtteskall (mulig sen innblanding)

Datering: YBA

Funnhistorikk og opplysninger: Gravrøys ytterst på Gjerstadneset, utgravd av De Lange i 1914. Røysen var bygd av store stein og intakt i nordre delen. I den andre kanten har røysen vært svært grunn ettersom den er delvis anlagt på berg. De Lange grov seg inn fra røysens nordre kant og støtte på to graver. Keramikken lå i nordenden av en hellekiste 1,75 meter fra haugens andre grav. Kammeret målte 50x40 cm med en noe større overligger. Karene kan ha inneholdt beina, men var knust av at ene langveggen hadde kollapset. Begge gravene er trolig anlagt på samme tid (De Lange 1914c).

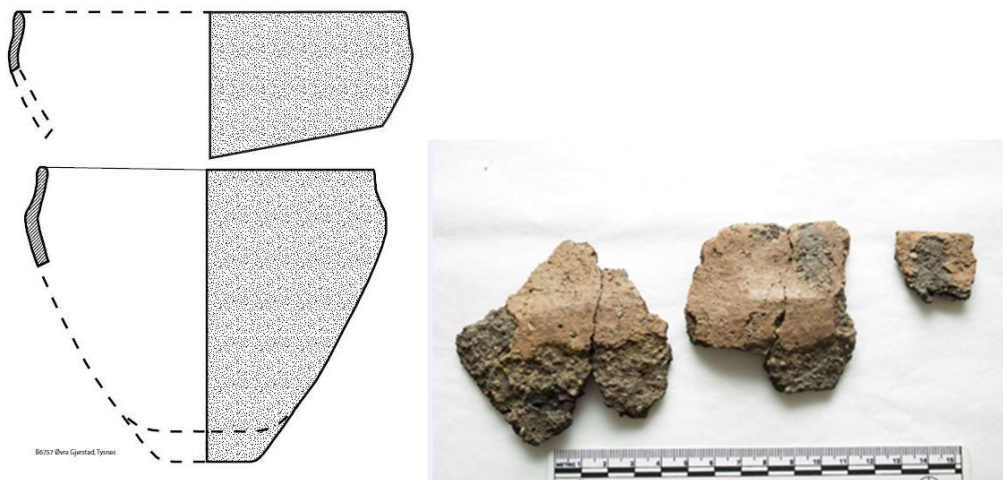
Beskrivelse av keramikken:

- I) 103 skår **Størrelse:** Rand-ca. 20 cm, max. vidde-ca. 22 cm, bunn-ukjent, høyde-ca.16-18 cm. **Tykkelse:**3-6 mm **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. Grovkornet kvarts og glimmer. Karet har i tilveksten blitt sammenlignet med et kar fra Müller (Müller 1891: Plansje XVI fig.246), men overdelen er kortere enn hos Müller og fremstår dermed ikke som dobbeltkonisk slik det opprinnelig ble foreslått. (S-formet krukke)
- II) 82 skår og fragmenter av et kar av lignende form som I, men randskåret og godset viser at skårene sannsynligvis er fra et annet kar. Skårene foreligger i små og forvitrede fragmenter og kun øverste del kan rekonstrueres. Dimensjonene er usikre, men karet har vært noe større enn I. **Størrelse:** Rand-ca. 23 cm, max. vidde-ca. 24-26, bunn-ukjent, høyde- ukjent. **Tykkelse:** 5-8 mm. **Overflatebehandling:** glattet (svært avskallet). **Magring:** bergart. Grovkornet kvarts og glimmer. (S-formet krukke)

Grunnlag for datering: Røysen er trolig bygget i YBA (Østerdal 1999:42). Keramikken kan plasseres typologisk i YBA, trolig rundt per. IV/V. Funnet kan imidlertid ikke gis en mer nøyaktig datering enn YBA.

Litteratur: Oldt. VII 1918, De Lange 1914c, Fett 1954, Østerdal 1999, Wrigglesworth 2011, Aksdal 2015.

Ref. litteratur: Müller 1891

Figur 54: fra v – rekonstruksjonstolkning av de to karene fra Øvre Gjerstad (II øverst og I nederst). Skår av karet (I). Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 65. Uggdal, Tysnes. (gnr.69/13) Museumsnr.: B17772

Kontekst: Mulig kremasjon i røys, primærgrav.

Assosierte funn: kull

Datering: YBA V

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravning av en røys («røys 3») i Uggdal, Tysnes i 2004 av Hordaland Fylkeskommune ved Heidi Handeland (Handeland 2005, 2016). Røysen ligger i overgangen mellom dyrket mark og myrete utmark i utkanten av gravfeltet Uggdalsvollen «Vollane», hvor det er dokumentert graver fra YBA til overgangen til yngre jernalder. Ifølge Per Fett skal det ha lagt rundt 20 graver og hauger i dette området. Keramikkskårene ble funnet i en dyp kløft i berget omtrent midt i røysen som er tolket som gravens kammer. Det ble også funnet spor etter et bål på berget i form av kull og «bålmørje». Dette ble tolket som et kremasjonsbål anlagt på stedet, men det er uklart om det ble funnet brente bein.

Beskrivelse av keramikken: 19 skår og fragmenter som trolig stammer fra samme kar. Overflatene er stort sett forvitret, men noen skår viser at utsiden har vært fint tilglattet, muligens også finslemmet. De to største skårene passer sammen og viser at formen på overgangen buk/bunn har vært skrå uten avsatt fot. Det er imidlertid ikke mulig å si noe om karets dimensjoner.

Grunnlag for datering: Datering på trekull fra kammeret ga en datering til YBA V (Handeland 2005:3). Ukalibrert og recalibrert datering er: 2765+/-45 BP (Tua-4846). Kalibrert datering: 972-958/939-842 BC (1 sigma), 1011-818 BC (2 sigma).

Litteratur: Fett 1954, Handeland 2005, 2016. Wrigglesworth 2011, Aksdal 2015.

Figur 55: Keramikkskår funnet i bergkloften (kammeret) i grav 65, Uggdal. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 66. Skålevik (gnr. 64) Fitjar. Museumsnr.: B6638 a,b

Kontekst: Uvisst, primærgrav(?) i røys.

Assosierte funn: ingen

Datering: YBA

Funnhistorikk og opplysninger: Røysen ble undersøkt av De Lange i 1912, men det finnes få opplysninger. I en artikkel nevnes funnomstendighetene i korthet (De Lange 1913a:50-51). Røysen var nokså ødelagt da utgraver kom til stedet, og i midten av den stod det rester av en kiste: «Under de stene hvorpaa bundhellene hadde ligget, fandtes et par skaar av et tykt grovt lerkar og i nogen avstand fra disse endnu to skaar av et lignende kar, noget mindre». De Lange mente at keramikken daterte graven til YBA og argumenterte for at dette var røysens primærgrav og dermed en av to eksempler på røyser med YBA primærgrav i Fitjar. Det ble ikke funnet bein i røysen.

Beskrivelse av keramikken:

- I) To små kar/skåler med lignende form. a) Tre skår - mest sannsynlig samme kar, men trolig fra motstående sider. Profil er tydelig, men diameter er vanskelig å beregne. Bunnskåret har en kraftig ståflate og svakt markert fot. **Størrelse:** Rand-ca.9-10 cm, max. vidde-ca.10 cm, bunn-ca.6 cm, høyde- min.6 cm. **Tykkelse:** 6-9 mm, **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. Typebestemmelse/karform: S-formet krukke
- II) b) To sammenlimte skår av lignende form som a, men mindre i størrelse og med tynnere gods. Diameter for rand og bunn er usikkert, men er trolig ekvivalent med karetts høyde, som er ca. 4 cm. Godset virker hardt brent, og det er mulig at det er snakk om sekundær varmpåvirkning. Typebestemmelse/karform: S-formet krukke

Grunnlag for datering: Grunnlaget for datering er sparsomt, også for keramikken. Gravform sammen med keramikken form og gods peker mot YBA.

Litteratur: BMÅ 1913 Oldt.III, De Lange 1913a, De Lange 1913b. Østerdal 1999, Wrigglesworth 2011

Figur 56: Skår fra to kar, grav 66 Skålevik (I og II), forfra og i profil. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 67. Rossnes, (gnr.68) Fitjar. Museumsnr.: B6273

Kontekst: Kremasjon/urnegrav. Primærgrav i røys?

Assosierte funn: Brente bein

Datering: YBA IV

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravd av De Lange i 1908, etter opplysninger om at det var tatt ut stein fra en røys på Rossnes. Da undersøkelsene startet var en god del av røysen allerede fjernet. Røysen lå med vidt utsyn over bygden og fjorden (De Lange 1913b). Det ble anlagt en sjakt fra røysens nordre kant som ledet til et urørt kammer. Kammeret var 75 cm langt, 45 cm bredt og 30 cm høyt og dekket med tre dekkheller hvorav to lå nede i graven som ellers var halvfull av jord. I kammerets sørlige del lå de leirkarskår (...) som en klump med brændte bein imellem (...) (De Lange 1913a:48) Midt i kisten stod bunnen av et kar med stykker av karveggen rundt (II) *in situ*, med brennte bein mellom og ved siden av skårene.

Beskrivelse av keramikken: I katalogen står det at det her er skår fra tre eller fire grove leirkar, men ingen av disse er skilt ut med undernummer. I min mening kan det skilles ut *to* kar, noe som også fremgår av De Langes rapport.

- I) 97 skår av en dekorert skål/kar. Egil Bakka har foreslått en tolkning av karetts form (1955:67) som gjør karet nokså unikt i BA-sammenheng. Ved nærmere gjennomgang av materialet ansees Bakkas tolkning som lite plausibel. Karet har blitt rekonstruert på nytt med et mer sannsynlig resultat som også er mer i tråd med andre kjente typer keramikk fra BA. Randen har vært tynn og utbrettet med en 6 cm høy rettvegget overdel. Skårene er stort sett små og slitte, men noen av disse har vært limt, og utfra disse er profilen tydelig. I knekken som markerer overgangen til den koniske underdelen er det risset inn fire og fire diagonale linjer som skråer mot hverandre og danner trekant. Dekoren er plassert som et belte rundt buken. Basert på den nye rekonstruksjonen av karet: **Størrelse:** Rand-19 cm, max. vidde-22,5, bunn-ca.9 cm, høyde-12 cm. **Tykkelse:**4-6 mm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** bergart. **Dekor:** belte av fire og fire diagonale streker – «trekanter». Typebestemmelse/karform: Dobbeltkonisk skål

- II) (II) Utsiden er fint glattet (fremstår nesten slemmet), men har tydelige glattepor i form av grunne striper. Veldig grovt magret og tykke vegger. Det er trolig at karet var ufullstendig allerede da det ble nedsatt i graven. Det er ikke mulig å si noe om karets form utover at buken/bunnen er konisk og har en svakt markert fot. Bunnens diameter er ca 10 cm. Typebestemmelse/karform: ukjent

Grunnlag for datering: 14C datering av brente bein fra området hvor det dekorerte karet ble funnet (I) ga resultatet: 2808+-15 BP (TRa 12152). Kalibrert datering: 980-926 BC (1 sigma), 1005-915 BC (2 sigma), periode IV.

Litteratur: BMÅ 1909, De Lange 1913a, De Lange 1913b, Bakka 1955, Østerdal 1999, Wrigglesworth 2011

Figur 57: Skårene fra grav 67 Rossnes (I) og (II). Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 68. Hysstad (gnr.26) Stord. Museumsnr.: B11182

Grav 69. Hysstad (gnr.26) Stord. Museumsnr.: B11183

Kontekst: Kremasjon/urnegraver. Sekundærgraver i røys

Assosierte funn: Brente bein, albueskjell

Datering: YBA IV

Funnhistorikk og opplysninger: To sekundærgraver (i rapporten omtalt som grav 3 og 4) i form av hellekister i gravrøys, faglig utgravd sommer/høst 1958 av konservator Egil Bakka. Foranledningen til undersøkelsen var at to gutter, Svein Ove og Reinert Agdestein, hadde registrert at det hadde blitt gravd i røysen. Guttene gravde litt videre og støtte på en liten kiste som inneholdt et leirkar (grav 68). Funnet ble ikke rørt, men dekket til slik at museet kunne undersøke saken nærmere (Bakka 1958a). Under oppsyn fikk guttene lov til å undersøke røysen videre og flere kister ble funnet. En av disse inneholdt et leirkar av samme type som det første funnet, men hadde i tillegg hadde et dekke av rundt 20 albueskjell (grav 69). Disse to hellekistene er tydelig sekundært innsatt i røysen. Det ble påvist ytterligere to slike kammer, men disse var funntomme. Det ble også påvist en mannslang kiste omtrent i sentrum av røysen som oppfattes som røysens primærgrav (Bakka 1972:100, fig.15).

Beskrivelse av keramikken: to leirkar av lignende type, begge dekorert med negleinstrykk over store deler av buken:

Grav 68. (B11182): Lavt, dobbeltkonisk leirkar med kort hals og noe skarp buknekk. **Størrelse**: Rand-19 cm, max. vidde-20,5, bunn-9 cm, høyde-14 cm. **Overflatebehandling**: Overflaten har vært lakkert med

celluloselakk for å stabilisere karveggen (konserveringsrapport, datert 1960). Dette gjør at det ikke er mulig å avgjøre original overflatebehandling. **Magring:** bergart. Innslag av grov kvarts **Dekor:** fem horisontale rader med negleintrykk rundt karets buk. **Modellering:** tre (opprinnelig fire) vertikale lister på karets munning. Listene er 4,5 cm lange, 1,3 cm brede og ca. 0,5 cm dype med trekantet tverrsnitt.
Typebestemmelse/karform: dobbeltkonisk kar med kort hals.

Grav 69 (B11183): Lavt, dobbeltkonisk leirkar med kort hals. Bukknekkene er mykere enn karet fra grav 68 og er også noe større. Karet er delvis restaurert med en rødlig masse. **Størrelse:** Rand-19 cm, max. vidde-21 cm, bunn-12 cm, høyde-15,5 cm. **Overflatebehandling:** Glattet. Enkelte plasser er overflaten blank. Uvisst om det er rester av polering eller om det stedvis har vært brukt celluloselakk i restaureringen som på B11182. **Magring:** bergart. Innslag av grov kvarts **Dekor:** fem horisontale rader med negleintrykk rundt karets buk.
Typebestemmelse/karform: dobbeltkonisk kar med kort hals.

Grunnlag for datering: Keramikken kan plasseres typologisk i YBA periode IV med paralleller fra Sør-Skandinaviske funn (Lundborg 1972:106-107, fig.111, Thrane 1984, fig.61 f., Draiby 1984, fig.34h og i, Eriksson 2003:100). 14C dateringer av brente bein fra grav 68 ga resultatet tidlig periode IV: 2878±20 BP (TRa 12154). Kalibrert datering: 1107-1012 BC (1 sigma), 1122-996 BC (2 sigma). Det antas at karene er samtidige, ettersom de er svært like og anlagt rett ved siden av hverandre. Det må likevel understrekes at karene skriver seg fra to individuelle kammer.

Litteratur: UBÅ 1958/56, Bakka 1958a, Bakka 1958b, Bakka 1972, Østerdal 1999, Wrigglesworth 2011

Ref. litteratur: Lundborg 1972, Thrane 1984, Draiby 1984, Eriksson 2003,

Figur 58: Grav 68 (B11182), Grav 69 (B11183) Foto: Henriette Hop Wendelbo

Sogn og Fjordane (grav 70)

Grav 70. Drage (gnr.50), Selje. Museumsnr.: B4708

Kontekst: Mulig inhumasjon, primærgrav i røys?

Assosierte funn: Ingen

Datering: EBA II-III?

Funnhistorikk og opplysninger: Følgende funnopplysninger finnes: «Funnen høsten 1889 af Peder Pedersen Drage, Selje pgd., Stadlandet, i en røs, der fjernes, hvorved fremkom en helle og under denne "en muret grav", 2 alen lang og 1 alen bred, hvori urnen fandtes, men ellers intet» (Ab.1890). (Lengdemålet alen har variert stort gjennom tidene, men da metersystemet ble innført i 1875 ble en alen definert som 60 cm. Kisten kan altså anslås å ha vært ca. 60x120 (Alen, Store Norske leksikon (<https://snl.no/alen>). Besøkt: 01.02.2018).

Beskrivelse av keramikken: Et tilnærmet helt asbestkeramisk leirkar med karinert S-form og forsenket buk. **Størrelse:** Rand-13 cm, max. vidde-13-14 cm, bunn-8 cm, høyde-10,5 cm. **Overflatebehandling:** Glattet. På innsiden er det stedvis et tykt hvitt/grått belegg. Innsiden er godset i bruddflatene er sort. **Magring:** Asbest.

Typebestemmelse/karform: vestnorsk asbestkeramikk/s-formet karinert.

Grunnlag for datering: Funnet kan dateres til EBA, trolig periode II eller III, ut fra gravformen (Ågotnes 1986a:97). Bakka plasserer funnet i EBA, men påpeker at gravformen også kan muliggjøre en datering til YBA (Bakka 1976:32). Karet passer godt inn blant de eldste typene i den kronologiske oppstillingen av nordvestnorsk asbestkeramikk (Ågotnes 1986a:112-113, fig.12). Det er ikke mulig å datere karet nærmere ettersom det ikke foreligger daterbart materiale fra konteksten eller fra leirkaret.

Litteratur: Ab.1890, Straume 1961, Bakka 1976, Ågotnes 1986a, Engedal 2010, Hop 2016.

Figur 59: Vestnorsk asbestkeramikk fra grav 70. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Møre og Romsdal (Sunnmøre) (grav 71-73)

Grav 71. Kvalsund, (gnr.4, bnr.4) Herøy. Museumsnr.: B7410

Kontekst: Røys, usikker

Assosierte funn: ingen

Datering: BA?

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet skriver seg fra en delvis ødelagt jordblandet røys som ble undersøkt av Shetelig på begynnelsen av 1920-tallet. Shetelig skriver følgende: «Haugen var for ødelagt til at forholdene kom klart frem, men det ser ut som der er gammelt indbrudd fra nord, gjenfylldt med smaat materiale. Her fandtes spredt i jorden mellom stenene de hvite ben og snellehjulet, sikkert fra en ødelagt brandgrav. Midt i haugen laa en større jordfast sten. 5 m. nordvest for denne et 3-4 cm. tykt kullag, 40 cm. over bunden. 2,5 m. øst for stenen fandtes lerkarskaarene like under græstorven. De har ikke været i brand. Baade gods og form synes at tyde paa yngre bronsealder, og sandsynligvis er karret en levning fra den oprindelige begravelse, ryddet unda under anlæg av brandgraven» (BMÅ 1922/23 nr.68, s.26-27).

Beskrivelse av keramikken: En liten skål eller lokk med konisk form og asbestmagret gods. **Størrelse:** rand/max vidde - 8,8 cm, bunn-ca. 8 cm, høyde- 3-4 cm. **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** Asbest, asbestfibrene er små og spredte.

Typebestemmelse/karform: Vestnorsk asbestkeramikk/konisk skål

Grunnlag for datering: Dateringsgrunnlaget for dette funnet er usikkert, både tatt funnforholdene i betraktning, men også mangelen på paralleller for keramikken – magring og karets form. Eldrid Straume (1962:37) følger Bakkas argumenter for at leirkarskårene kan ha tilhørt primærgraven (YBA) og at denne hadde blitt ødelagt av en sekundært innsatt branngrav fra JA – i tillegg til de ødeleggelse som har kommet til på røysen i nyere tid. Shetelig mente at godset og formen på karet viser til YBA og Ågotnes har fulgt dette. Bakka er derimot skeptisk til en YBA-datering fordi dette bygger, ifølge han, på likheter med sørvestnorsk keramikk *uten* asbestinnblanding (Bakka 1976:31-32). Han peker på at karet er tykkere og har mindre asbestmagring enn det som er vanlig for eldre asbestkeramikk, men Bakka må ha misforstått karets morfologi. Bakka sier «av karet frå Kvalsund ligg det berre føre botn og nedste del av karveggen, som skrår noko ut». Imidlertid er ikke dette bunndelen av et større kar, men en liten skål – eventuelt et lokk - noe som sees tydelig ved at det knapt 4 cm høye karet har godt bevart randparti.

Litteratur: BMÅ 1922/23, Bakka 1976, Straume 1962, Ågotnes 1986a

Figur 60: Skålen fra grav 71 Kvalsund. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 72. Gjertgarden (gnr.3/bnr.6), Fjørtoft. Haram. Museumsnr.: B14400

Kontekst: Kremasjon. Urnegrav i røys.

Assosierte funn: Brente bein, kull, ubrent leire i laget over

Datering: YBA/FR.JA.

Funnhistorikk og opplysninger: Utgravd i 1985. Utgravningen ble gjennomført som en tre ukers seminargraving for grunnfagsstudenter under ledelse av arkeolog Anne Ågotnes. Foranledningen for utgravning var funn av asbestkeramikk, råasbest og flintavslag i forbindelse med gravemaskins-aktivitet på området. Etter en forundersøkelse i 1984 ble det besluttet at lokaliteten måtte graves ut ettersom lokaliteten var gjennomskjæret av store grøfter med utrasende masser. Røysen kom frem i en sjakt og fremstod som en rund og flat, delvis ødelagt steinlegning (ca. 3 m diameter), delvis ødelagt av gravemaskinen. Midt i røysen, under et lag med leirklining var en ca 20 cm tykk, 1 m lang nedgravning med et sterkt kullblandet, gråsvart sandlag. Karet ble funnet sammen med en del brente og ubrente bein i et kullblandet sandlag (kalt struktur XXIII) under nedgravningen. Samtlige av de kullblandede sandlagene hadde partikler med brente bein. Karet lå i opprinnelig leire ca. 0,5 cm over bunnen av laget som igjen lå på steril sand (Ågotnes 1986b). Karet skal ha inneholdt noen fragmenter av brente bein.

Beskrivelse av keramikken: Asbestkeramisk leirkar med S-formet profil, nesten helt, men noe skadet på randkanten. Under munningen har karet et ca 4. cm. bredt "forsenket felt" som avsluttes av en svakt markert omløpende vulst nedentil. **Størrelse:** Rand-ca.19 cm, max. vidde-19,3 cm, bunn-11-11,5 cm, høyde- 14,5 cm. **Overflatebehandling:** polert. **Magring:** asbest. Innsiden har rester av et sort belegg. På utsiden av karets bunnflate er det et tydelig avtrykk av en matte e.l. i plantefiber. Rutene er ca 4x4 mm.

Typebestemmelse/karform: Vestnorsk asbestkeramikk/s-formet krukke

Grunnlag for datering: Utfra konteksten kan karet dateres til overgangen mellom YBA/FR.JA. Opprinnelig skulle funnet dateres, men ettersom overflaten virker å ha vært behandlet ville datering av matskorpen sannsynligvis ikke føre frem. Korrelasjonen mellom kontekst på poser med prøvemateriale (bein/kull) og kontekst på profiltegningene viste seg å være for uklar til at en datering kunne gjennomføres.

Litteratur: BMT 1985-1989, Ågotnes 1986a, 1986b.

Figur 61: Karet fra grav 72 Gjertgarden og det rutete tekstilavtrykket på karets bunn (utside). Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 73. Fjørtoft (gnr.3/bnr.87), Haram. Museumsnr.: B11820a

Kontekst: Usikker. Steinlegging, under flatmark.

Assosierte funn: Kull, ubrent leire i laget over

Datering: YBA

Funnhistorikk og opplysninger: Skårene ble funnet i en angivelig grav, undersøkt i 1966 av Else Johansen (BMT1962-1966). «En steinlegning bestående av små flate stein lå under flat mark (...). Den var ca. 1,5 m lang og 0,6 m brei og var orientert NV-SØ. Over steinlegningen var et 15 cm tykt lag av mørkebrun, fet jord og over dette igjen torvjord og grastorv til sammen 20 - 30 cm tykt. Over imellom steinene lå en del leirklumper og trekull, under steinene lå et 2-3 cm tykt lag av rent kull direkte på steril sand, a) ble funnet et par cm over steinlegningens sørlige ende» (Johansen 1966).

Beskrivelse av keramikken: 5 udiagnostiske bukskår av vestnorsk asbestkeramikk som ser ut til å tilhøre samme kar. Skårene gir ikke grunnlag for rekonstruksjon eller bedømming av karets størrelse. **Tykkelse:** 5-8 mm, **Overflatebehandling:** glattet. **Magring:** asbest. Skårene har matskorpe på utsiden av karveggen– noe som er uvanlig for asbestkeramikk og for keramikk funnet i gravkontekst.

Typebestemmelse/karform: Vestnorsk asbestkeramikk/uviss form.

Grunnlag for datering: Funnet skal trolig plasseres i YBA utfra analogier til lignende funn i området.

Litteratur: BMT 1962-1966, Johansen 1966, Ågotnes 1986a

Figur 62: Buxskår av asbestkeramikk fra grav 73. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Sør-Trøndelag (grav 74-75)

Grav 74. Strand (gnr.14), Osen. Museumsnr.: T10343

Kontekst: Uvisst. Primærgrav i røys

Assosierte funn: Strandsand

Datering: EBA

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet i 1912 i en 20-25 m lang langrøys hvor det står en 2 meter lang og 0,6 meter bred kiste midt i røysen. Leirkaret ble innlevert til museet med grundige opplysninger. På kistens bunn var et ca 15 cm dypt sandlag «som maa være hidbragt andenstedsfra» (TVS 1912 Oldt.III:27). Det er ingen opplysninger om menneskelevninger fra graven, men trolig er det snakk om en ubrent primærgrav fra EBA hvor de ubrente beina har forvitret.

Beskrivelse av keramikken: Et tilnærmet helt asbestmagret leirkar med s-formet karinert profil og forsenket buk. **Størrelse:** Rand-16,5 cm, max. vidde-16,5 cm, bunn- usikker, ca.8-10 cm, høyde- ca. 12 cm.

Overflatebehandling: glattet. **Magring:** asbest.

Typebestemmelse/Karform: Vestnorsk asbestkeramikk/s-form karinert

Grunnlag for datering: Gravformen og inklusjon av maritime elementer (strandsand i kistens bunn) peker mot BA. Karet er datert typologisk til EBA av Ågotnes (1986)

Litteratur: TVS 1912 Oldt. III, Bakka 1976, Ågotnes 1986a.

Figur 63:Karet fra grav 74 Strand. Foto: Henriette Hop Wendelbo

Grav 75. Melem (gnr.2), «Herstaen», Bjugn. Museumsnr.: T13363

Kontekst: Inhumasjon, Primærgrav i røys.

Assosierte funn: Ubrente bein, skjellsand

Datering: EBA

Funnhistorikk og opplysninger: Funnet ble gjort i 1926 i forbindelse med en etterundersøkelse ved arkeolog Brage Irgens Larsen. Foranledningen til undersøkelsen var at et par gutter hadde åpnet opp dekkhellen og løftet ut og knust et kranium. Graven lå i en klynge på 4 gravrøysler. Røysen inneholdt en kiste bygget av flate steinheller med flere lag stein og jord med ubrente skjelettresten. Det siste laget i kisten bestod av håndstore steiner og lå umiddelbart over kistens bunn. Det var ingen bunnhelle, skjellsand utgjorde kistens bunn. Nede på skjellsanden, i gravens vestre kant, ble det funnet skår av keramikk. Mesteparten av beinene ble også funnet på skjellsanden (Larsen 1926).

Beskrivelse av keramikken: 20 skår og fragmenter av asbestkeramikk. **Størrelse:** Rand-ca.14 cm, max. vidde-ca.16 cm, bunn-ca 8 cm, høyde-ca.12-13 cm **Tykkelse:** 2-4 cm. **Overflatebehandling:** glattet.

Magring: asbest.

Dette funnet er omtalt av Ågotnes, men ble ikke inkludert i den typologiske fremstillingen ettersom man den gang ikke hadde klart å gjenfinne skårene (Ågotnes 1986a:103). Profilen er forsøkt rekonstruert ettersom det finnes både rand, bunnskår og bukskår med knekk, men skårene er små og dimensjonene er usikre. I likhet med de fleste asbesmagrede karene fra EBA har også dette hatt en S-formet karinert profil, men det er vanskelig å si utfra de skårene som foreligger om buken også har vært forsenket. Randen er avflatet og tynn. Typebestemmelse/karform: Vestnorsk asbestkeramikk/s-form karinert.

Grunnlag for datering: Gravform, primær inhumasjonsgrav i hellekiste i røys. Karets profil, gods og form peker også mot EBA. Ågotnes daterer funnet til EBA ettersom konteksten er analog til gravene Selje, Røkke og Skjeggesnes (1986:103), og typologisk passer leirkaret til dateringen.

Litteratur: TVS 1926, Larsen 1926, Ågotnes 1986a.

Figur 64: Skårene fra grav 75 Melem. Foto: Ole Bjørn Pedersen ©NTNU Vitenskapsmuseet

Nord-Trøndelag (grav 76)

Grav 76. Røkke, Søndre (gnr.59) Stjørdal. Museumsnr.: T2560

Kontekst: Inhumasjon (dobbelgrav). Primærgrav i røys

Assosierte funn: Tutulus, nål med spiralhode, halskragefragment med sirkel/spiraldekor, fragmenter av spiralfingerringe, ubrente bein.

Datering: EBA II/III

Funnhistorikk og opplysninger: Nedpløyd røys undersøkt av K. Rygh i 1881. Røysen rommet en kiste på omtrent 2,3 meter bygget av reiste heller i sidene og med hellelagt bunn. Kisten inneholdt skjelettet fra to individer som lå med hodet i hver sin ende. Leirkaret var plassert bak hodet av det største skjelettet, mens bronsene var plassert på og ved det andre individets kropp. Undersøkelsen må ha blitt utført på en særlig hardhendt måte, da begge hodeskallene og leirkaret ble knust (Ab.1881).

Beskrivelse av keramikken: 11 til dels store skår av asbestkeramikk, flere limt sammen. **Størrelse:** Rand-16,5, max. vidde-17,5, bunn-8 cm, høyde-ca. 16 cm **Tykkelse:** max. 5 mm. **Overflatebehandling:** glattet, overflaten er ru ca 3 cm opp fra bunnflaten. **Magring:** asbest. Deler av krukken (halve randpartiet, samt et bukskår) er fastlimt på en papplate med pleksiglass mot munningskanten. Dette gjør det vanskelig å skissere karprofilen og å lage rekonstruksjon. Utfra det løse randskåret ser det ut til at karet har hatt karinert profil og nokså rett overdel (som grav 70, Drage).

Typebestemmelse/karform: Vestnorsk asbestkeramikk/s-form karinert.

Osteologiske opplysninger: Trolig en mann og en kvinne (Fyllingen 2003).

Grunnlag for datering: Dateringen baserer seg i hovedsak på bronsenes kronologiske tilhørighet. Engedal har tolket bronsene fra Røkke som hybridiserte Lüneburg/Nordiske former i sammenheng med et nettverk mellom Trondheimsfjorden, Jæren, Skjælland og de sørlige grenseområdene av den nordiske sonen («Kleppe-Gjørsv-Vigrestad-Rykkja fenomenet»). Bronsene i denne gruppen representerer anomaliteter i nordvest-Skandinavia og er vanskelige å datere sikkert, men trolig hører de hjemme i overgangen mellom EBA II og EBA III (Engedal 2010:77-78).

Litteratur: Ab.1881, Ågotnes 1986a, Fyllingen 2003, Engedal 2010, Austvoll 2018.

Figur 65: Leirkaret fra grav 76 Røkke, delvis rekonstruert og fastmontert på papplate. I denne rekonstruksjonen kommer det ikke frem at karet har en karinert profil med rettere randparti (mer som grav 70 Drage). Foto: Ole Bjørn Pedersen©NTNU Vitenskapsmuseet

Nordland (grav 77)

Grav 77. Skjeggnes, (gnr.7/1) Alstahaug. Museumsnr.T18383

Kontekst: Inhumasjon (dobbelgrav). Primærgrav i røys.

Assosierte funn: Rakekniv med stilisert dyrehode, fragmenter av bronsenål, ubrente bein av to individ, bein av gnagere

Datering: EBA III

Funnkontekst og opplysninger: Funnet var fremkommet tilfeldig i 1963 og det ble foretatt en etterundersøkelse ved Egenæs Lund kort tid etter. I innberetningen fortelles det at undersøkelsen måtte gjennomføres uten økonomisk støtte og med frivillige deltakere. Røysen lå på et nes med vidt utsyn og målte ca.23 m i diameter og om lag 1,5 m i høyde. Kammeret ble påtruffet i midten av haugen, i underkant av en meter under haugens topp. Kammeret var nokså grunt og anlagt på fjell. Det er beskrevet at dekkhellen (på 2x0,8 m) var «vakkert formet» og akkurat stor nok til å dekke kisten. inneholdt bronsegenstander og skår av et asbestmagret leirkar (Egenæs Lund 1963:IV).

Beskrivelse av keramikken: 21 skår av asbestkeramikk fra ett kar. **Størrelse:** Rand-minimum 12 cm, max. vidde og høyde er usikker, men trolig rundt 13 cm. Bunn-6-7 cm. **Tykkelse:** max 3 mm.

Overflatebehandling: glattet overdel. Bunn delen er grov, virker uglattet men kan være forvitret. **Magring:** asbest. Ukjent høyde og midtparti. Randen er skrå og avflatet. Karet har vært konvekst konkavt men usikkert om det har hatt knekk. Overflaten er nokså ru/flisete på grunn av den høye andelen grove asbestfibre i godset. Virker ellers som at det bare er røft glattet. Ifølge Ågotnes er det også kleber i godset, men det ble ikke observert ved funngjennomgang.

Karform/typebestemmelse: Vestnorsk asbestkeramikk/s-form karinert.

Osteologiske opplysninger: Skjelettene ble undersøkt på anatomisk institutt: «Det ene individ er med sikkerhet en mann, anslagsvis 170 cm høy, meget kraftig bygget. Alderen kan anslåes til omkring 50 år eller vel så det. Det annet individ har også ganske kraftig bygning, men det kan ikke utelukkes at det er en kvinne. Det lille som foreligger av kranieknokler, tyder dog på at det også er en mann. Alder anslagsvis 40 år» (www.unimus.no)

Litteratur: TMÅ 1963, Egenæs Lund 1963, Bakka 1976, Jørgensen 1986, Fyllingen 2003, Engedal 2011, Austvoll 2018.

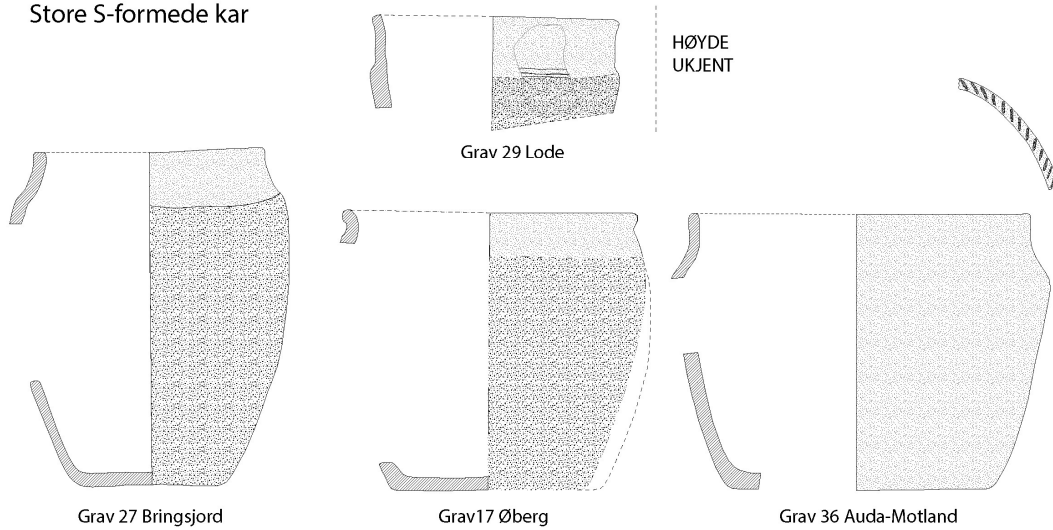

Figur 66: rand og bunnskår fra grav 77 Skjeggnes. Foto: Henriette Hop Wendelbo

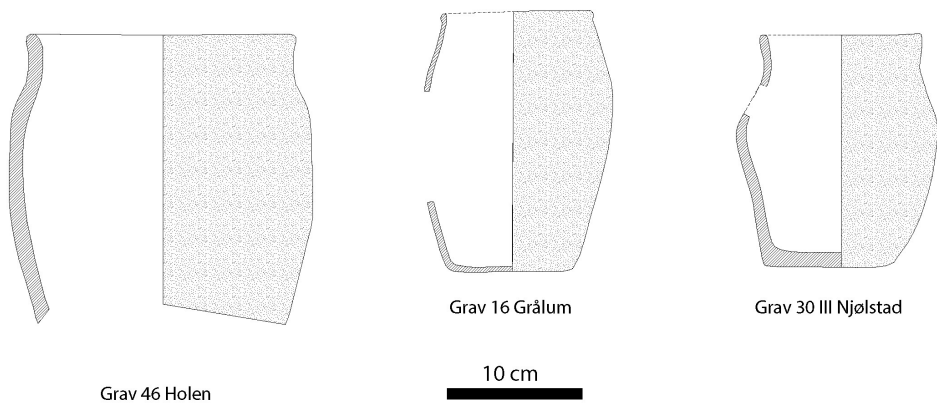
Appendiks 2: Formbasert klassifikasjon, plansjer.

Store s-formede kar og situla

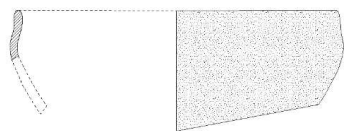
Store S-formede kar

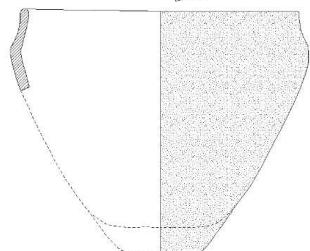
S-form situla

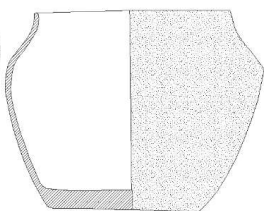
S-formede krukker, bolleform, skåler

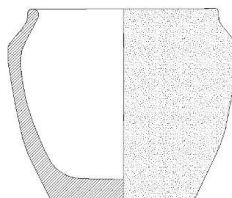
S-formede krukker

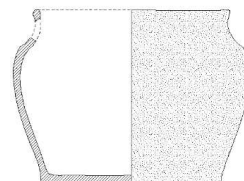
Grav 64 II og I Øvre Gjerstad

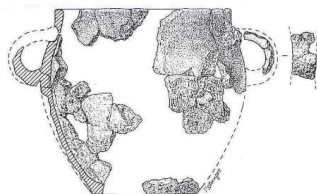
Grav 51 Røyneberg

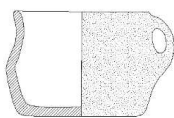
Grav 44 II Frøyland

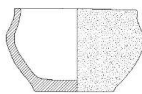
Grav 63II Eide

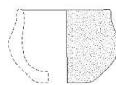
Grav 4 Gunnarstorp

Grav36 II
Auda-Motland

Grav 66 I
Skålevik

Grav 20 III
Viksmoen

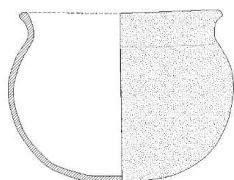

Grav 66 II
Skålevik

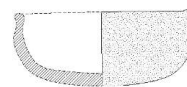

Grav 20 IV
I Viksmoen

Bolleform

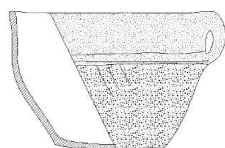

Grav 47 I Nubben

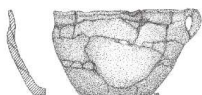

Grav 56 Hebnes II

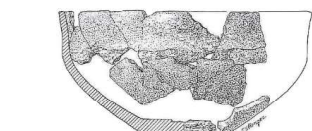
S-formede skåler

Grav 18 I Roberg, Østre

Grav 13 Opstad, Nordre

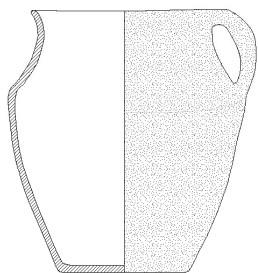

Grav 7 I og II Gunnarstorp

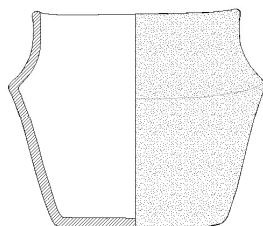
Skala 1:4

10 cm

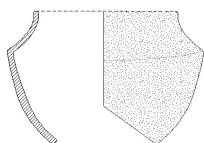
S-form karinert, krukker og skåler

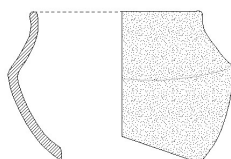
Grav 60 Grindheim

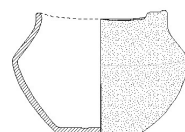
Grav 44 I Frøyland

Grav 52 II Nordre Sunde

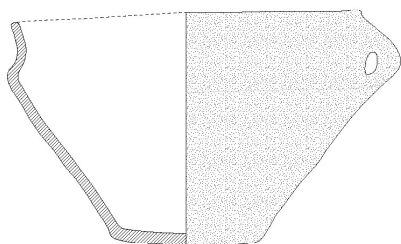

Grav 52 I Nordre Sunde

Grav 57 Kolnes

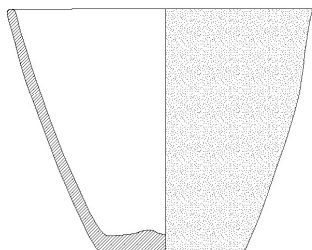
S-form karinert, skål

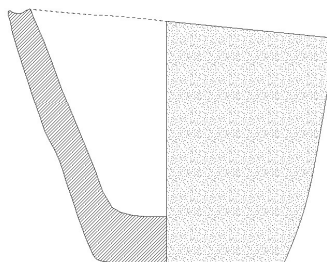
Grav 54 Fister

10 cm

Koniske kar

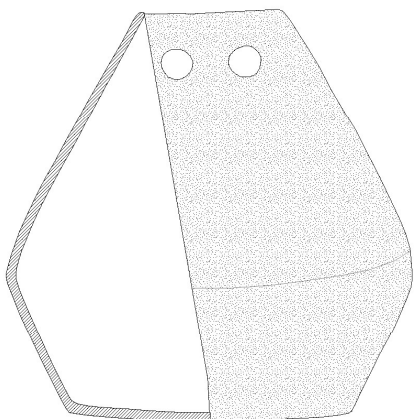
Grav 61 | Stødle

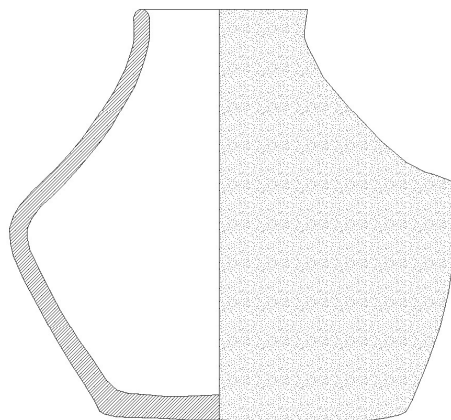
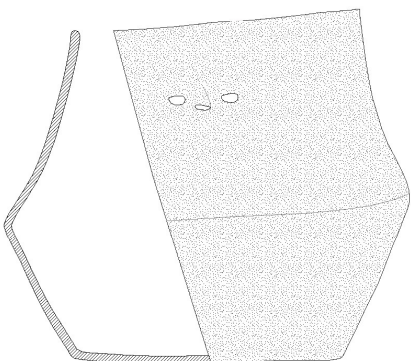
Grav 12 Opstad, Nordre

10 cm

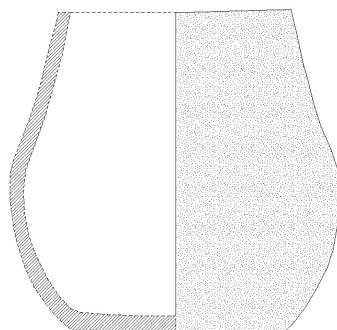

Dobbeltkonisk, høye og brede

Grav 21 II Bringsvær

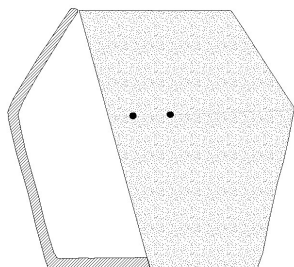
Grav 31 I Nærbø
"Tryggheim"

Grav 21 I Bringsvær

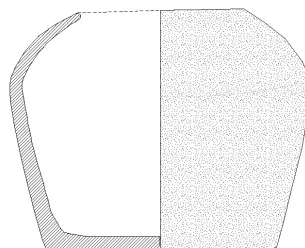
Grav 24 Hananger
"Ringhaug"

10 cm

Dobbeltkonisk, lave og brede

Grav 32 II Nærbø
"Dyrshaug"

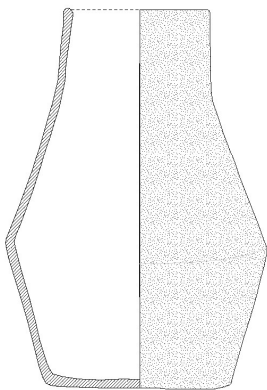

Grav 32 II Nærbø
"Dyrshaug"

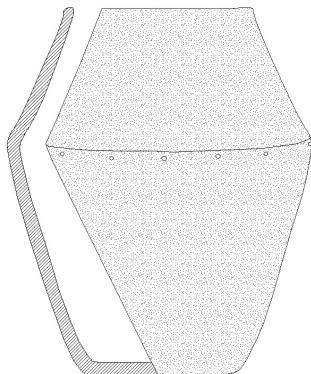
10 cm

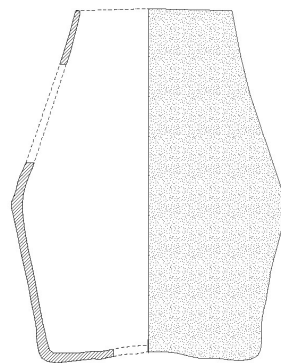
Dobbeltkonisk, høye og smale.

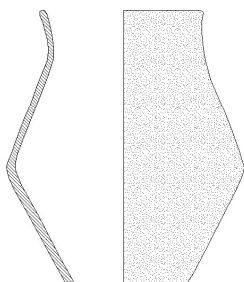
Grav 37 Austre Bore

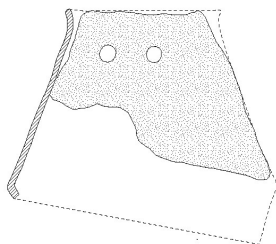
Grav 32 Vest Hassel

Grav 40 Lura

Grav 40 Pollestad

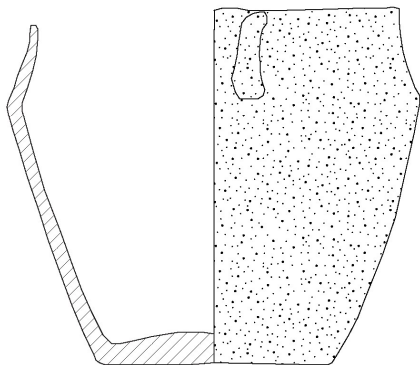
Grav 20 Viksmoen

høyde
ukjent

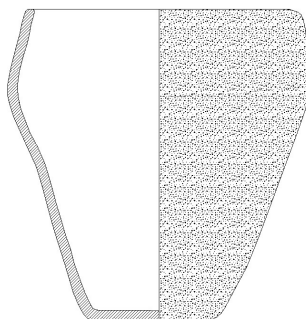
10 cm

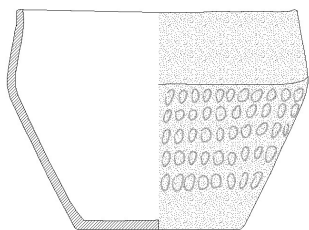
Dobbeltkonisk med kort hals og dobbeltkoniske skåler

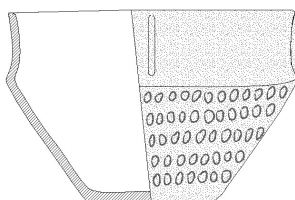
Grav 55 Hebnes

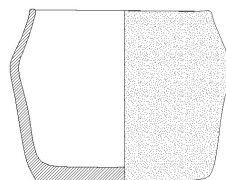
Grav 26 Øvre Berge

Grav 69 Hysstad

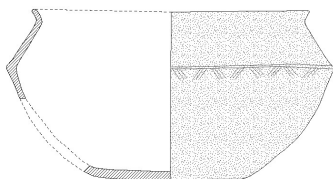

Grav 68 Hysstad

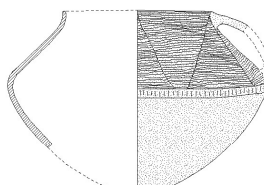

Grav 52 III Nordre Sunde

Dobbeltkoniske skåler

Grav 67 I Rossnes

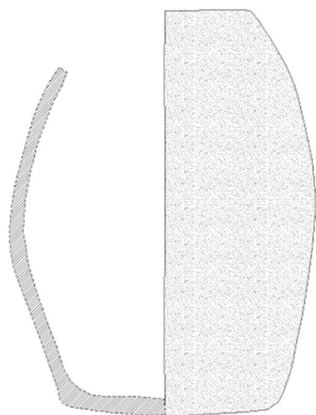

Grav 62 Sydnes

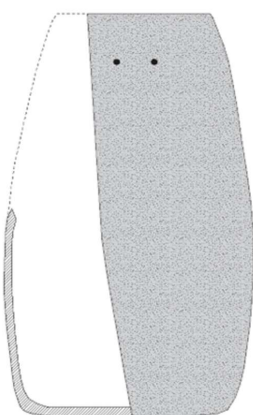
10 cm

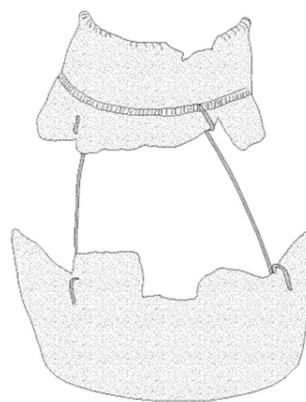
Eggformede kar

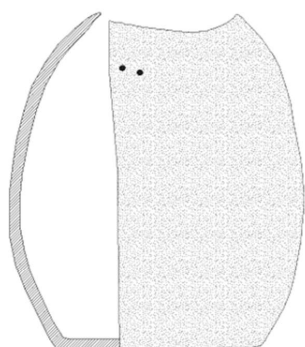
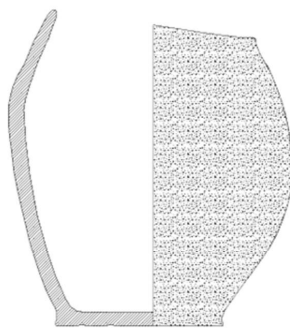
Grav 30 I Njølstad

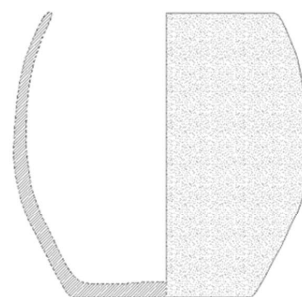
Grav 30 IV Njølstad

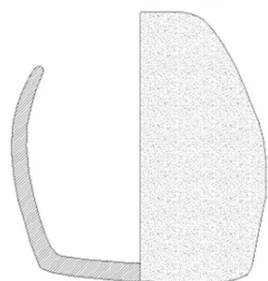
Grav 30 V Njølstad

Grav 33 Nærbø
"Skattbergshaugen"

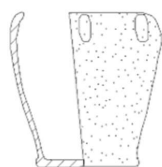
Grav 42 Laland

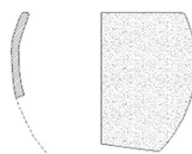
Grav 22 Vest Hassel

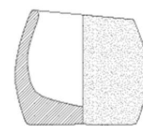
Grav 30 VI Njølstad

Grav 58 Ukjent funnsted

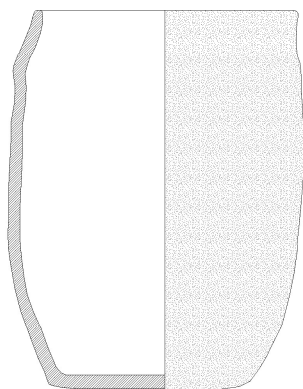
Grav 48 Lura

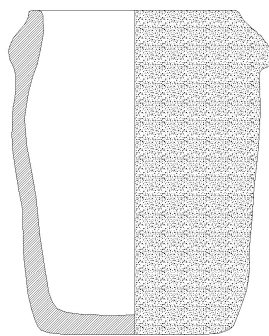
Grav 35 Årslund

10 cm

Tønneform og kanne

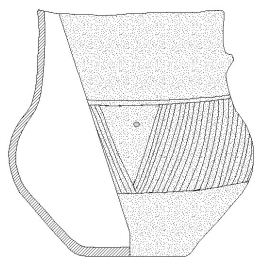

Grav 41 Anda

Grav 30 II Njølstad

10 cm

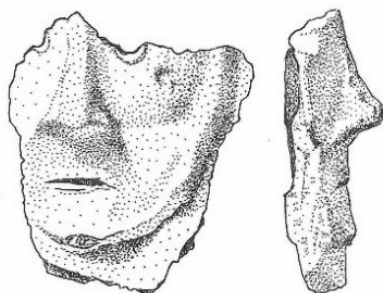

Grav 63 Eide

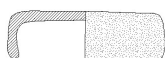
10 cm

Lokk/Varia (mulig lokk til ansiktsurne)

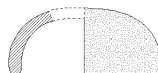
Kappelokk

Grav 30 VII Njølstad

Grav 20 Viksmoen

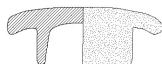

Grav30 VIII Njølstad

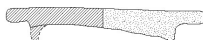

Grav 47 V Nubben

Støpsellokk

Grav 32 III Nærbø
"Dyrshaug"

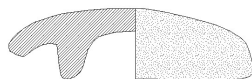

Grav 31II Nærbø
"Tryggheim"

Grav 24 II Hananger
"Ringhaug"

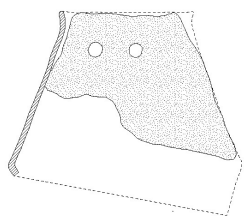
Falselokk

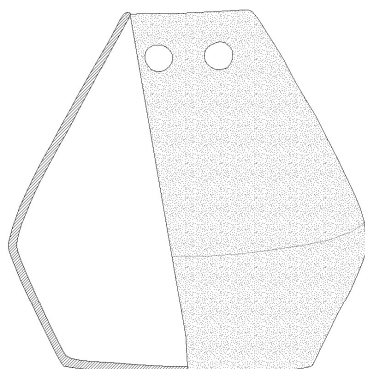
Grav 21 III Bringsværmoen

10 cm

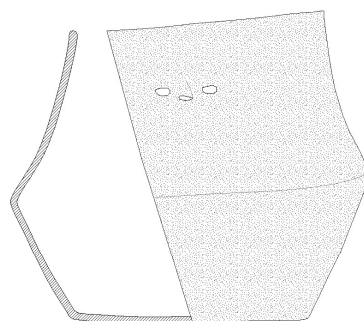
Ansiktsurner

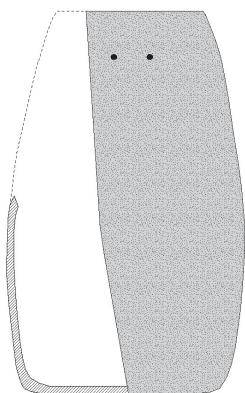
Grav 20 Viksmoen

Grav 21 II Bringsvær

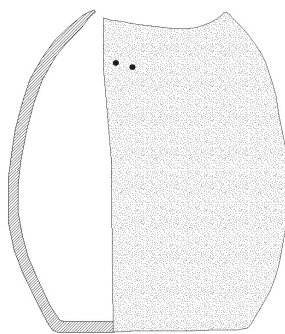
Grav 21 I Bringsvær

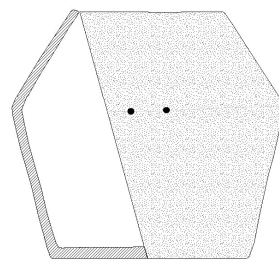
Grav 30 IV Njølstad

Grav 30 div.
Njølstad
(Fragment av
ansiktsurne)

Grav 33 Nærbø
"Skattebergshaugen"

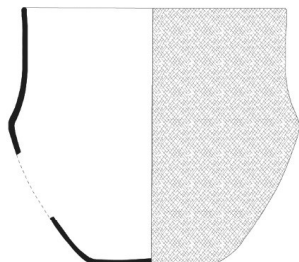

Grav 32 Nærbø
"Dyrshaug"

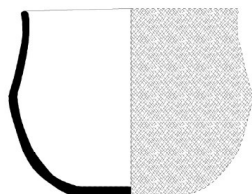
10 cm

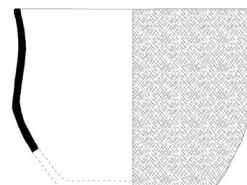
Vestnorsk asbestkeramikk

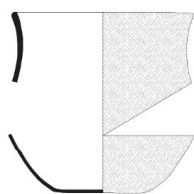
Grav 76 Røkke

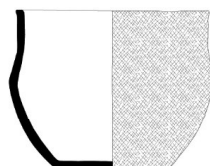
Grav 75 Melem

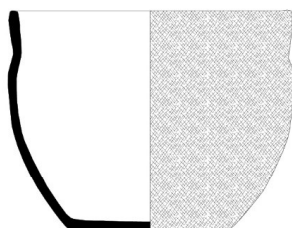
Grav 74 Strand

Grav 77 Skjeggnes

Grav 70 Drage

Grav 72 Gjertgarden

Grav 71 Kvalsund

10 cm

Appendiks 3: Tabell over ukalibrerte og kalibrerte dateringer

Grav nr.	Mus.nr	Kontekst	Kommune	Fylke	14C BP +/-	14C kal.BC (1 sigma)	%	14C kal. BC (2 sigma)	%	Materiale	Lab-ref.	Ref.	Periode	
2	C52194 ac	Hunn NK 3	Fredrikstad	Østfold	3105	70	1441-1272	68,2	1519-1132	95,4	kull	T-15103	Anfinset 2006:30	II
3	C53696/5	Moberg	Fredrikstad	Østfold	2810	35	1004-1272	68,2	1054-847	95,4	bein	Tua-5239	Bårdseth 2007:35	IV
4	C33814a	Gunnarstorp	Sarpsborg	Østfold	2610	70	893-590	68,1	921-524	95,4	matskorpe	Tua-957 (DF-2558)	Wangen 2009:164	V-VI
6	C33809a	Gunnarstorp	Sarpsborg	Østfold	2585	80	831-548	68,2	905-431	95,4	matskorpe	Tua-958 (DF-2558)	Wangen 2009:166	V-VI
7	C33826	Gunnarstorp	Sarpsborg	Østfold	2520	105	798-521	68,2	887-397	95,4	kull	T-11407 (DF-2558)	Wangen 2009:170	VI
8	C33890	Gunnarstorp	Sarpsborg	Østfold	2460	85	755-433	68,2	787-404	95,4	kull	Tua-963 (DF-2558)	Wangen 2009:175	VI
9	C33958a	Gunnarstorp	Sarpsborg	Østfold	2460	55	753-487	68,2	766-412	95,4	kull	T-11410 (DF-2558)	Wangen 2009:177	VI
11	C33866a	Gunnarstorp	Sarpsborg	Østfold	2575	70	814-551	68,2	895-434	95,4	matskorpe	Tua-960 (DF-2558)	Wangen 2009:195	V-VI
12	C50030b ikke	Opstad (grav 3)	Sarpsborg	Østfold	3270	100	1660-1437	68,2	1871-1300	95,4	kull	T-2039 (DF-753)	Løken 1978:153	II
14	katalogisert ikke	Opstad (grav 7)	Sarpsborg	Østfold	2930	100	1274-999	68,2	1408-902	95,4	kull	T-2032 (DF-753)	Løken 1978:153	III-IV
15	katalogisert	Opstad (grav 11)	Sarpsborg	Østfold	2950	90	1276-1021	68,2	1404-930	95,4	kull	T-2034 (DF-753)	Løken 1978:149	III-IV
16	C32757 rr.	Grålum, Tune	Sarpsborg	Østfold	2580	45	812-593	68,2	831-544	95,4	kull	T-19626	Skogstrand 2014	V-VI
17	C60848/1	Øberg	Halden	Østfold	2420	30	536-411	68,2	748-402	95,4	bein	Beta 324742	Berge & Drageset 2013	VI-FRIA
18	C25165a	Roberg, Østre	Tønsberg	Vestfold	2790	35	996-903	68,2	1018-839	95,4	bein	Tua-8055	Skogstrand 2014	IV-V
19	C32677	Gran, Nordre.	Kongsberg	Buskerud	2505	55	781-543	68,2	796-431	95,4	kull	T-20141	Skogstrand 2014	VI
27	C33195 b.	Bringsjord	Lyngholm	Vest-Agder	2470	80	762-511	68,2	785-409	95,4	kull	T-1041 (DF405)	Løken & Løken 1970	VI/FRIA
30	S4630b	Njølstad	Hå	Rogaland	2750	45	930-833	68,2	998-815	95,4	bein	Ua-23158	Goldhahn, pers med. 15.11.2017	V
30	S4630c	Njølstad	Hå	Rogaland	2820	55	1047-906	68,2	1126-834	95,4	bein	Ua-23159	Goldhahn, pers med. 15.11.2017	IV-V
31	S6200a, b	Nærbø, "Tryggheim"	Hå	Rogaland	2852	17	1047-980	68,2	1086-933	95,4	bein	Tra-11443	Hop Wendelbo 2020	IV
31	S6200a, b	Nærbø, "Tryggheim"	Hå	Rogaland	2841	25	1041-938	68,2	1083-919	95,4	matskorpe	Tra-11445	Hop Wendelbo 2020	IV
34	S10043 i, k.	Årsland, grav A	Hå	Rogaland	3270	70	1625-1456	68,2	1734-1415	95,4	kull	T-2149	Lillehammer 1976a	II-III
35	S10043 bv.	Årsland, grav B	Hå	Rogaland	2990	100	1386-1060	68,3	1442-934	95,4	kull	T2150	Lillehammer 1976a	III-IV
42	S4769a	Leland	Klepp	Rogaland	2850	15	1044-980	68,2	1082-931	95,4	bein	Tra11441	Hop Wendelbo 2020	IV
38	S6020f	Austre Bore II	Klepp	Rogaland	3355	40	1732-1611	68,2	1744-1531	95,4	strandsnegl	Ua-23162	Goldhahn, pers med. 15.11.2017	II
40	S3361a	Pollestad II	Klepp	Rogaland	2823	16	1004-936	68,2	1016-919	95,4	bein	Tra-11440	Hop Wendelbo 2020	IV
44	S5701a	Frøyland	Time	Rogaland	2796	13	975-915	68,2	998-808	95,4	bein	Tra-11442	Hop Wendelbo 2020	IV-V
45	S5035	Re	Time	Rogaland	2485	45	764-541	68,2	785-430	95,4	bein	Ua-23160	Goldhahn, pers med. 15.11.2017	VI
59	S5481a	Ukjent	Ukjent	Rogaland	2725	35	901-832	68,2	968-808	95,4	bein	TUa-5645	Løken 2006:381	V
61	B6592a	Stødle	Etnes	Hordaland	2885	50	895-805	68,2	968-792	95,4	kull	TUa-5592	Aksdal 2006:15	V
62	B14262	Sydnes/Sundnes	Halsnøy	Hordaland	2742	14	905-845	68,2	916-836	95,4	bein	Tra12154	Hop Wendelbo 2020	V
65	B17772	Uggdal	Tynesnes	Hordaland	2765	45	972-958/939-842	68,2	1011-818	95,4	kull	TUa-4846	Handeland 2016	V
67	B6273	Rosnes	Filjar	Hordaland	2808	15	980-926	68,2	1005-915	95,4	bein	Tra12152	Hop Wendelbo 2020	IV
68	B11182	Hysstad	Stord	Hordaland	2878	20	1107-1012	68,2	1122-996	95,4	bein	Tra12154	Hop Wendelbo 2020	IV

Appendiks 4: Dateringsrapport. Dateringer utført ved Nasjonallaboratoriet ved NTNU i Trondheim

NationalLaboratory for Age Determination
14C Result Report

Henriette M. Hop Wendelbo
Universitetet i Bergen
Øysteinsgate 3, Postboks 7805
5020 Bergen

henriette.hop@uib.no

Calibration references:
OxCal v4.2.4 Bronk Ramsey (2013); r:5
IntCal13 atmospheric curve (Reimer et al 2013)

Sample Name	Fraction	% C	14C content (pMC)	14C Age (rounded)	d13C (from AMS system)	Calibrated Age Ranges	14C Age (not rounded)	
TRa-11440	S3361 e, Pollestad, Klepp, Rogaland	Cremated bone,acetic acid	93	70.37 ± 0.13	2825 ± 15	-19.0 ± 0.7 ‰	68.2% probability 1004BC (40.3%) 971BC 960BC (27.9%) 936BC 95.4% probability 1016BC (95.4%) 919BC	2823 +16/-16
TRa-11441	S4769 c, Laland, Klepp, Rogaland	Cremated bone,acetic acid	91	70.28 ± 0.14	2835 ± 15	-22.3 ± 0.6 ‰	68.2% probability 1011BC (49.9%) 973BC 957BC (18.3%) 941BC 95.4% probability 1042BC (95.4%) 926BC	2833 +17/-17
TRa-11441	S4769 c, Laland, Klepp, Rogaland	Cremated bone,acetic acid	98	69.99 ± 0.12	2865 ± 15	-20.9 ± 0.8 ‰	1052BC (68.2%) 1006BC 95.4% probability 1111BC (94.0%) 993BC 987BC (1.4%) 980BC	2866 +14/-14
TRa-11441	S4769 c, Laland, Klepp, Rogaland	Average:		70.135 ± 0.13	2850 ± 15		1045BC (68.2%) 999BC 95.4% probability 1056BC (90.1%) 972BC 960BC (5.3%) 938BC X2-Test: df=1 T=2.2(5% 3.8)	2850 +15
TRa-11442	S5701 b, Frøyland, Time, Rogaland	Cremated bone,Acetic acid	99	70.61 ± 0.10	2795 ± 15	-24.5 ± 0.2 ‰	68.2% probability 975BC (29.6%) 953BC 945BC (38.6%) 915BC 95.4% probability 998BC (95.4%) 908BC	2796 +13/-13
TRa-11443	S6200 c I, Nærbo, Hå, Rogaland	Cremated bone,Acetic acid	97	70.12 ± 0.14	2850 ± 15	-15.8 ± 2.3 ‰	68.2% probability 1047BC (63.4%) 994BC 986BC (4.8%) 980BC 95.4% probability 1086BC (85.3%) 970BC 962BC (10.1%) 933BC	2852 +17/-17
TRa-11444	S9310m Nordre Sunde, Stavanger	Cremated bone,Acetic Acid	100	63.64 ± 0.09	3630 ± 15	-31.0 ± 3.0 ‰	2022BC (43.5%) 1991BC 1985BC (24.7%) 1966BC 95.4% probability	3630 +13/-13
TRa-11445	S6200 II, Matskorpe, Nærbo, Hå, Rogaland	Matrest.,AAA	28	70.21 ± 0.22	2840 ± 25	-19.5 ± 1.6 ‰	68.2% probability 1041BC (2.3%) 1037BC 1031BC (50.9%) 972BC 959BC (15.0%) 938BC 95.4% probability 1086BC (95.4%) 919BC	2841 +25/-25
TRa-12152	B6273 , bein, brent/kremert, Rossnes, Fitjar, Hordaland	Cremated bone,Acetic acid	101	70.50 ± 0.12	2810 ± 15	-25.6 ± 2.3 ‰	68.2% probability 980BC (68.2%) 926BC 95.4% probability 1005BC (95.4%) 915BC	2808 +15/-15
TRa-12153	B11182, bein, brent/kremert, Hysstad, Stord, Hordaland	Cremated bone,Acetic acid	97	69.82 ± 0.17	2885 ± 20	-25.5 ± 2.9 ‰	1109BC (8.6%) 1099BC 1089BC (59.6%) 1022BC 95.4% probability 1126BC (95.4%)	2886 +20/-20
TRa-12153	B11182, bein, brent/kremert, Hysstad, Stord, Hordaland	Cremated bone,Acetic acid	97	69.98 ± 0.16	2870 ± 20	-25.6 ± 1.7 ‰	1075BC (5.4%) 1065BC 1057BC (62.8%) 1003BC 95.4% probability 1115BC (95.4%) 976BC	2868 +19/-19
TRa-12153	B11182, bein, brent/kremert, Hysstad, Stord, Hordaland	Average:		69.9 ± 0.17	2880 ± 20		1082BC (11.9%) 1065BC 1058BC (56.3%) 1011BC 95.4% probability 1112BC (95.4%)	2878 +20
TRa-12154	B14262/4, bein, brent/kremert, Sundnes, Halsnøy, Hordaland	Cremated bone,Acetic Acid	95	70.95 ± 0.11	2755 ± 15	-24.9 ± 2.4 ‰	68.2% probability 920BC (44.0%) 894BC 873BC (24.2%) 851BC 95.4% probability 931BC (95.4%) 842BC	2757 +13/-13
TRa-12154	B14262/4, bein, brent/kremert, Sundnes, Halsnøy, Hordaland	Cremated bone,Acetic Acid	95	71.22 ± 0.12	2725 ± 15	-24.1 ± 1.9 ‰	68.2% probability 894BC (68.2%) 839BC 95.4% probability 906BC (95.4%) 829BC	2726 +15/-15
TRa-12154	B14262/4, bein, brent/kremert, Sundnes, Halsnøy, Hordaland	Average:		71.1 ± 0	2740 ± 15		906BC (21.6%) 891BC 879BC (46.6%) 846BC 95.4% probability 915BC (95.4%) 840BC X2-Test: df=1 T=2.4(5% 3.8)	2742 +14/-14

Appendiks 5: Rapport for metode og fremgangsbeskrivelse for bruk av fotogrammetri for å rekonstruere keramikk

Ole Unhammer (stipendiat ved SapienCE ved AHKR og Henriette Hop Wendelbo).

Bakgrunn: Hensikten med forsøk var å undersøke hvordan digital fotogrammetri kunne brukes som metode for å skape digital 3D modeller av keramikkskår og hvorvidt disse modellene så kunne settes sammen digitalt. Fotogrammetri som metode krever noe spesialisert kunnskap og programvare, men benytter konvensjonelle kamera og datamaskiner og er derfor i økende grad brukt ved arkeologiske undersøkelser.

Keramikkskårene som ble brukt i forsøket er magasinert under museumsnumrene B13626 og B14262 ved Universitetsmuseet i Bergen. Det ble søkt om tillatelse til å gjøre forsøket, dette ble innvilget med krav om dokumentasjon i form av en rapport.

På forhånd ble åtte store keramikkbiter, som allerede hadde blitt fysisk satt sammen (ikke limt) og målt ved hjelp av skyvelære og randmåler.

Fremgangsmåte:

- Hvert enkelt skår ble fotografert fra mellom 78 og 165 ulike vinkler ved å plassere skårene i ulike posisjoner i «micro plast sand» på en (improvisert) dreieskive.
- Etter fotografering ble bildene importert og prosessert i en fotogrammetrisk programvare («Photoscan» - som i dag heter «Metashape»). Programvaren ble brukt til å konstruere nøyaktige 3D modeller av de individuelle skårene.
- Skårene ble deretter skalert ut fra de mål som var blitt tatt tidligere. Hver digitale bit ble så i tur importert inn i et 3D modelleringsprogram («Blender») hvor de ble satt sammen manuelt.
- For å guide sammensetningen av skår til en modell, ble digitale sirkler ekstrapolert fra bitenes kurve ved forskjellige høyde.

Konklusjon: Forsøket ga en vellykket digital 3D modell av et leirkar fra yngre bronsealder ved hjelp av digital fotogrammetri.

Et midlertidig sluttresultat er tilgjengelig som modell og video her:

<https://sketchfab.com/3d-models/broken-no-texture-2807e0b0f830434dbbe85e3bb3c714bf>

<https://youtu.be/d-WjrF5Uh-0>

Abstract

This thesis provides new, fundamental insights into the morphological features, chronology and development of Bronze Age ceramics from Norwegian burial contexts (1700-500 BC). It furthermore focuses on how different depositional practices of pottery in the Bronze Age, as well as the pottery itself, can be interpreted socially and ritually within a framework of *relational identity*.

The study has included finds of ceramic vessels and lids from both Early Bronze Age/EBA (1700-1100 BC) and Late Bronze Age/LBA (1100-500 BC). Based on the prevalence of the findings, a division was made into four analysis regions: *Nord-Vestlandet/Nordland*, *Sunnhordland/Karmøy*, *Sør-Vestlandet* and *Østlandet*. The material were then divided into two main categories: rock-tempered ceramics and western Norwegian asbestos ceramics. The rock tempered ceramics is interpreted as part of an overreaching tradition and development primarily from southern Scandinavian bronze age pottery. The asbestos ceramic is exclusively found in EBA graves in the northernmost analysis region, rooted or influenced by the Fennoscandian tradition of asbestos tempering but made in a specifically local style and in burial contexts that connects to southern Scandinavia.

Methodically, the analysis builds on detailed classifications and reconstructions of pottery. The basis for the chronology is a combination of new ¹⁴C datings of cremated remains from urns, re-calibrated ¹⁴C dates from several previously dated contexts as well as typological dates. The works and knowledge on ceramics from the bronze age in Norway is extremely limited, chronologies and insights from mainly Danish and Swedish publications have therefore been actively applied.

Overall, the development can be described as follows: In the EBA the rock tempered pottery appears in both inhumation and cremation graves. The finds are few in number and often fragmented, partly because of the practice of intentional deposition of fragmented pottery/pottery sherds in graves. These are coarse-tempered wares, small-medium size vessels that shows a limited range of shapes and designs – similar to the better studied South Scandinavian EBA-pottery. The asbestos tempered pottery is in

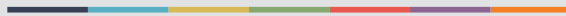
one way related to the Fennoscandian tradition of asbestos tempering but with an isolated and specifically regional style, operating as regional emblems of identity in an elite network with ties to Skjælland in Denmark.

The rock-tempered ceramics in southern Scandinavia are undergoing major changes from EBA to YBA, due to the fact that new drinking culture and table culture were shared through new contact routes. This also changed the areas of use for ceramics, seeing new shapes, styles and uses. In Norway, very few graves are associated with this transition, and the pottery provides little morphological information. However, cremation became dominant in large parts of Europe around 1100 BC as part of the Urnfield phenomenon and the use of ceramic vessels as urns became common in many places simultaneously. As this study shows, the practice of using ceramic containers as burial urns are *established* in Norway around 1100 BC – first in the areas of Sunnhordland and Sør-Vestlandet. The urns from this early phase are part of a shared northern European stylistic design/ideal with similar shapes, sizes and design patterns (known as A-type). Around period IV/V, there is greater variation and individuality in the urns and in this phase the first face-urns emerge. Face urns are considered part of the European face-urn phenomenon – a set of shared similar ideas and practices but made in local styles. Towards the end of the Bronze Age, the choice of vessel shapes and decorations is narrowed down and simplified and this follows into the start of the Pre-Roman Iron Age. In the later part of the LBA the connection to southern Scandinavia are clear through the B-type designs – designs that are adopted also into the earliest soapstone vessels and Risvik-asbestos ceramics.

This thesis gives new insight into a category of archaeological finds from the Norwegian Bronze Age that never before have been systemized. Furthermore, it contributes to a wider and perhaps different perspective on burial practices in the Bronze Age by recognizing ceramics as a meaningful source of knowledge on how burial customs were carried out and how relational identity was displayed – locally, regionally and inter-regionally.

Grafisk design: Kommunikasjonsskolelingen UIB / Trykk: Skjerve Kommunikasjon AS

uib.no

ISBN: 978-82-308-7078-5 (PRINT)
978-82-308-7167-6 (PDF)

**Errata for
Keramikk fra norske bronsealdergraver**

*En studie av morfologi, kronologi, forbindelser og deponeringspraksiser i
tidsrommet 1700-500 f.Kr.*

Henriette Maria Hop Wendelbo

Avhandling for graden philosophiae doctor (ph.d.)
ved Universitetet i Bergen

05.11.20 Henriette M. Hop Wendelbo
(dato sign. kandidat)

10/11 20 Jan Skred
(dato sign. fakultet)

Errata

Side 57: Stavefeil: «komplekse» rettes til «kompleks»

Side 76, Figur 4-5: «Plansje som viser den kronologiske utviklingen av Lausitzkeramikk keramikk» rettes til «Plansje som viser den kronologiske utviklingen av Lausitzkeramikk».

Side 269, Figur 9-23: Askeladden Id-nummer på de to lokalitetene på Stødleterrassen er forvekslet både i figurtekst og på kartet. Det korrekte skal være: Helgaberg (Askeladden Id 90167) og Olahaugen (Askeladden Id 90164).

Errata - tillegg

(av 06.12.2020)

Side 25, Figur 1-3: Det fremgår av kartet at det er én grav med ett keramikkfunn på Sunnmøre. Det korrekte er: to graver på Sunnmøre (grav 72 Gjertgarden og grav 73 Fjørtoft) som har henholdsvis ett keramikkfunn hver, slik det fremgår av distribusjonskartet (figur 9-2) på s. 232.

Side 45, Figur 3-1: Tidfestingen mellom eldre og yngre steinalder i Nord-Norge er feilplassert. Det riktige skal være skal være 4500 f.Kr (basert på Olsen 1994).

Generelt: Inkonsekvent bruk av stedsnavn for grav 76 - omtales i teksten som både Røkke og Rykkja.